

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2024-№4/3 (71)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе-2024

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

2024 / №4-3 (71)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

2024 / №4-3 (71)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

2024 / №4-3 (71)

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2024

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзоди илмҳо ва доктори илмҳо нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017.

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДӢ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои оммавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРИИР:

Сафарзода Даврон Чурахон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Чурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Ubайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Сафарзода Даврон Джурахон – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктор юридических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбидинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моённо Назаршоева;

Джононов Садамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/MЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Safarzoda Davron Jurakhon – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Komilbek Amid Yorbek - Doctor of Political Sciences, Professor, Khorog national University after name Moyonsho Nazarshoev;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

АЛИЕВ М. Б. РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУК.....	17
САИДОВА М. Х., ЧӢРАЕВА З. А. ИҚТИСОДИЁТИ «САБЗ»: ВАЗЪ, ПРОБЛЕМАҲО ВА РОҲИ ХАЛЛ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	27
ЗАРИПОВ Ф. А., ОДИНАЗОДА Ш. Т. НАҚШИ ПРОТЕКСИОНИЗМИ АГРАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	36
ҚОСИМОВ Ҳ. З. НИЗОМИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА ВАЗИФАИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИМОИӢ ИҚТИСОДӢ.....	46
ОЛИМЗОДА Ш. ПЕШГӢИИ РУШДИ ВАЗЪИ БОЗОРИ ҶАҲОНИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ БА ОН ТАЪСИРКУНАНДА.....	56
ТАҒОЕВ Ҷ. Ҳ., ҲИСАЙНОВ Н. А. БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҶОРИСОЗИИ ИННОВАТСИЯҲО ДАР ҲОҶАГИҲО ВА КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	61
ҶУРАҲОНОВ О. Ҳ. МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР НИЗОМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ.....	72
СИДИҚОВ Н., САИДОВ А. Қ. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ АМНИЯТИ ҲАРБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	87
АБДУСАМАДОВ Х. С., МАСЪАЛАҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИӢЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	89
САЙФУРОВ К. Ф., ҲИКМАТОВ У. С. САРЧАШМАҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	97
МАХМУДОВ Ҷ. Б. МАРҲИЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	108
НАЗАРОВА Н. Н. ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИР БА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	116
ФАСЕХЗОДА И. С., СОҲИБНАЗАРОВ З. Х., МАҲМАДОВ Р. С. НАҚШИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР РУШДИ МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА.....	124
ЯСАКИЕВА С. А. ХУСУСИЯТ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ ТИҶОРАТИ САРҲАДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ.....	132
ГАНИЕВ Д. Т. АРЗӢБИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН TO SOLI 2030.....	139
РАҲМОНОВ Ҷ. Ҳ. МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ОБИӢЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН: РОҲҲОИ МУКАМАЛГАРДОНӢ ВА САМТҲОИ АМАЛИСОЗИИ ОН.....	150
САЙФУРОВ К. Ф., БУРИЕВ Ш. М., СОБИРОВ М. М. РАҚАМИКУНОНИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД: КАЛИДИ ДАСТРАСИИ МОЛИЯВӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	160
САМАДОВ Р. И. ХУСУСИЯТҲОИ МИНТАҚАВИИ ПОТЕНСИАЛИ ИСТЕҲСОЛИИ САНОАТИ ТОҶИКИСТОН: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ.....	169
МАХКАМЗОДА Ф. Ф., ҲАСАНОВА И. О. РУШДИ ТИҶОРАТИ САЙЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МАРКЕТИНГӢ.....	178

ОДИНАЗОДА Ш. Т., СУЛТОН З. Р., АБДУЛҲАМИД К. Н. ШАРОИТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РАВАНДИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	186
ХАЛИФАЗОДА Ч. Б. МЕХАНИЗМҲОИ НАЗОРАТИ ДАВЛАТИИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	195
РАҲИМОВ Ф. С. ТАКМИЛДИҲИИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИИ СУҒУРТАВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ.....	203
ҲАСАНОВ Ф. М. ИДОРАКУНИИ РУШДИ МАҲАЛ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	211
ҲАКИМЗОДА М. М. АФЗАЛИЯТҲО ВА БАЛАНД НАМУДАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚАҲОИ СЕРАҲОЛӢ.....	222
ҲУСАЙНОВ М. С., ХАЛИФАЗОДА Ч. Б. РОҲҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	234
ШАҲНОЗАИ С. ФАӢОЛГАРДОНИИ БАРТАРИЯТҲОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХӢРОКВОРИИ ТОҶИКИСТОН.....	243
ТАХМИНАИ Х. МЕХАНИЗМҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИҚТИСОДИ САБЗ.....	254
ОДИНАЕВА С. Р., РАҶАБОВА Э. Р. ҲОЛАТИ МУОСИРИ САТҲИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	259
АЮБҶОНИ С. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ ИТТИЛООТИИ ИДОРАКУНИИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ИҚТИСОДИ АГРАРӢ.....	272
ОДИНАЕВ А. М. РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНИ ДАР АСОСИ ТАКМИЛИ ҲАМКОРИИ МУТАҚОБИЛАИ ДАВЛАТ ВА НИЗОМИ МАОРИФ.....	282
ОЛИМОВ С. И., БОБОХОНЗОДА С. Ғ. ТАШАККУЛИ НИЗОМИ САМАРАБАХШИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ НАВСОЗИИ ОН.....	292
ШАРИПОВ С. М., ХАЛИЛОВА У. О. МАСЪАЛАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ МАҲАЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ.....	299
ГУЛМУРОДЗОДА Р. Ғ. ТАРКИБИ МЕЪЁРҲОИ ТАРИФӢ ДАР СУҒУРТА.....	307
ШАРИПОВ Ф. М. САМТҲО ВА РОҲҲОИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИ “САБЗ” ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	315
ИСМАТЗОДА С. С. ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНӢ ВА СОХТОРИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ.....	322
ҲАСАНОВ М. М. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР.....	327
ГУЛМАМАДОВ А. В. ДУРНАМОИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	335
РУСТАМ А. Р.ВОМБАРГҲОИ ЛОИҲАВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ ДАВЛАТИИ ИНФРАСОХТОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	343

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

АЗИМЗОДА С. А. ДУШАҲРВАНДӢ Ё БИПАТРИЗМ: НАТИҶАИ ҲАМКОРИИ ДУҶОНИБАИ ДАВЛАТҲО.....	355
ШУКУРЗОДА С. Н. СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН НИСБАТИ ЗАНОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.....	364
ИЗАТУЛЛОЗОДА П. Н. ЗАМИНАҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ИСЛОҲОТИ МАЪМУРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	371

ШАРИФЗОДА Ш. Р., КАЛОНОВА М. Ҷ., ШАРИПОВ А. Р., ШАРИПОВ А. Р., ЛАТИФОВА Н. М. ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА УСУЛҲОИ МУОСИРИ ИНТИХОБОТИ ВАКИЛОНИ ҶАМОАТ.....	382
НУРМАТОВ Ҷ. З. МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ВОСИТАҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ АНДОЗСУПОРАНДА ҲАНГОМИ ГУЗАРОНИДАНИ НАЗОРАТИ АНДОЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	395
ТОШПУЛОДЗОДА Ф. МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ИНТИХОБОТИ ВАКИЛОНИ ҶАМОАТ.....	403
РАҲИМОВ Д. Қ. ТАРТИБИ БАСТАН, ТАҒЙИР ДОДАН ВА ҚАТЪИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ БИНО ВА ИНШООТ.....	408
МАҲМАДАЛИЕВ Қ. М. ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ ХИЗМАТЧИИ ДАВЛАТИИ МАҚМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ АЗ ДИГАР ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ.....	414

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

КАРАМАЛИШОЕВ Қ. Н. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ-СИЁСӢ.....	420
КАРИМОВ Р. ҶАНБАҲОИ СИЁСИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....	426
БЕДИЛЗОДА Ҳ., САИЙДКАРИМ А. МУЗОКИРОТИ СУЛҲИ АМЕРИКО БО ТОЛИБОН.....	434
ГАДОЕВ А. Э. ЗАМИНАҲОИ РУШДИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚИИ НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	445
НАЗАРХОНОВА М. Ҷ. ТАҲКИМИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	453
САИДОВ Қ. М. "НЕРУИ НАРМ"-И ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН ДАР ҲАМКОРӢ БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....	462
ШАРИФЗОДА Л. Ш., СОДИҚЗОДА Х. Н. РОҲҲОИ АСОСИИ ТАҲКИМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИСАРҲАДӢ ДАР БАЙНИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....	468
САФАРЗОДА М. А. ИНЪИКОСИ РАВАНДИ СУЛҲҚУӢӢ ДАР ВАО.....	478
ТУРАЕВА З. Ю., АБДУЛЛОЕВ Н. С. БЮРОКРАТИЯ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР: ВОҚЕИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФ.....	487
АШӢР Б. Ф. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ҚИРҒИЗИСТОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ.....	494
ХУЧАСАИДОВА Н. Х. ЗАНОН ДАР ҲИЗБҲОИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО.....	503
КОМИЛБЕК А. Ё. НАҚШИ НБО-И "РОҒУН" ДАР РАВАНДИ СИЁСАТИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН.....	511

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

АЛИЕВ М. Б. РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	17
САИДОВА М. Х., ДЖУРАЕВА З. А. «ЗЕЛЕНАЯ» ЭКОНОМИКА: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	27
ЗАРИПОВ Ф. А., ОДИНАЗОДА Ш. Т. РОЛЬ АГРАРНОГО ПРОТЕКЦИОНИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	36
КОСИМОВ Х. З. РЕГУЛИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ И ЕГО РОЛЬ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ....	46
ОЛИМЗОДА Ш. ПРОГНОЗ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО.....	56
ТАГОЕВ ДЖ. Х., ХИСАЙНОВ Н. А. НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В ХОЗЯЙСТВАХ И ПРЕДПРИЯТИЯХ АГРАРНОГО СЕКТОРА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	61
ДЖУРАХОНОВ О. Х. СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В РЕЖИМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	72
СИДИКОВ Н., САИДОВ А. К. НЕКОТОРЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН..	87
АБДУСАМАДОВ Х. С. ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВОДНОЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.	89
САЙФУРОВ К. Ф., ХИКМАТОВ У. С. ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	97
МАХМУДОВ ДЖ. Б. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	108
НАЗАРОВА Н. Н. АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	116
ФАСЕХЗОДА И. С., СОХИБНАЗАРОВ З. Х., МАХМАДОВ Р. С. РОЛЬ МЕСТНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ В РАЗВИТИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ РЕГИОНА.....	124
ЯСАКИЕВА С. А. ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРИГРАНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	132
ГАНИЕВ Д. Т. ОЦЕНКА КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В КОНТЕКСТЕ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА ДО 2030 ГОДА.....	139
РАХМОНОВ ДЖ. Х. МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ: ПУТТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЕ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ.....	150
САЙФУРОВ К. Ф., БУРИЕВ Ш. М., СОБИРОВ М. М. ЦИФРОВИЗАЦИЯ МИКРОКРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ ДОСТУПНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	160
САМАДОВ Р. И. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНДУСТРИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ТАДЖИКИСТАНА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....	169

МАХКАМЗОДА Ф. Ф., ХАСАНОВА И. О. РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	178
ОДИНАЗОДА Ш. Т., СУЛТОН З. Р., АБДУЛХАМИД К. Н. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСЛОВИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРОЦЕССА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ.....	186
ХАЛИФАЗОДА ДЖ. Б. МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	195
РАХИМОВ Ф. С. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СТРАХОВЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫЗАЦИИ.....	203
ХАСАНОВ Ф. М. УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА И ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	211
ХАКИМЗОДА М. М. ПРЕИМУЩЕСТВА И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА В ГУСТОНАСЕЛЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ.....	222
ХУСАИНОВ М. С., ХАЛИФАЗОДА ДЖ. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	234
ШАХНОЗАИ С. АКТИВИЗАЦИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА.....	243
ТАХМИНАИ Х. МЕХАНИЗМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЗЕЛЁНУЮ ЭКОНОМИКУ.....	254
ОДИНАЕВА С. Р., РАДЖАБОВА Э. Р. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	259
АЮБДЖОН С. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	272
ОДИНАЕВ А. М. РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ОСНОВЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВА И СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ.....	282
ОЛИМОВ С. И., БОБОХОНЗОДА С. Г. ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЕЕ МОДЕРНИЗАЦИИ.....	292
ШАРИПОВ С. М., ХАЛИЛОВА У. О. ПРОБЛЕМА СТИМУЛИРОВАНИИ ТРУДА РАБОТНИКОВ МЕСТНОЙ ОРГАНИ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА.....	299
ГУЛМУРОДЗОДА Р. Г. СОСТАВ СТАХОВЫХ ТАРИФОВ В СТРАХОВАНИИ..	307
ШАРИПОВ Ф. М. НАПРАВЛЕНИЯ И ПУТИ УПРАВЛЕНИЯ «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	315
ИСМАТЗОДА С. С. ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И СТРУКТУРА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА.....	322
ХАСАНОВ М. М. ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН.....	327
ГУЛМАМАДОВ А. В. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	335
РУСТАМ А. Р. ПРОЕКТНЫЕ ОБЛИГАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ПРОЕКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	343

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

АЗИМЗОДА С. А. ДВОЙНОЕ ГРАЖДАНСТВО ИЛИ БИПАТРИЧЕСТВО: РЕЗУЛЬТАТ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ.....	355
ШУКУРЗОДА С. Н. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ....	364
ИЗАТУЛЛОЗОДА П. Н. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	371
ШАРИФЗОДА Ш. Р., КАЛОНОВА М. ДЖ., ШАРИПОВ А. Р., ЛАТИФОВА Н. М. ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ВЫБОРЫ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ.....	382
НУРМАТОВ ДЖ. З. ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СРЕДСТВ ЗАЩИТЫ ПРАВ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	395
ТОШПУЛОДЗОДА Ф. ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ВЫБОРОВ ДЕПУТАТОВ ДЖАМОАТА.....	403
РАХИМОВ Д. К. ПОРЯДОК ЗАКЛЮЧЕНИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ И РАСТОРЖЕНИЯ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ.....	408
МАХМАДАЛИЕВ К. М. ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ОТ ДРУГИХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ.....	414

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

КАРАМАЛИШОЕВ К. Н. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....	420
КАРИМОВ Р. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА.....	426
ХУСАЙН Б., САИЙДКАРИМ А. МИРНЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ АМЕРИКИ С ТАЛИБАНОМ.....	434
ГАДОЕВ А. Э. ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	445
НАЗАРХОНОВА М. Д. УКРЕПЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	453
САИДОВ К. М. «МЯГКАЯ СИЛА» ФЕДЕРАТИВНАЯ РЕСПУБЛИКА ГЕРМАНИЯ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	462
ШАРИФЗОДА Л. Ш., СОДИКЗОДА Х. Н. ОСНОВНЫЕ ПУТИ УКРЕПЛЕНИЯ ПРИГРАНИЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	468
САФАРЗОДА М. А. ОТРАЖЕНИЕ ПРОЦЕССА ПОДДЕРЖАНИЯ МИРА В СМИ.....	478
ТУРАЕВА З. Ю., АБДУЛЛОЕВ Н. С. БЮРОКРАТИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: РЕАЛЬНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ.....	487
АШУР Б. Ф. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	494
ХУДЖАСАИДОВА Н. Х. ЖЕНЩИНЫ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЯХ ТАДЖИКИСТАНА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	503

КОМИЛБЕК А. Ё. РОЛЬ РОГУНСКОЙ ГЭС В ПРОЦЕССЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА.....	511
ECONOMIC SCIENCES	
ALIEV M. B. DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS AND THEIR USE IN CUSTOMS ACTIVITIES.....	17
SAIDOVA M. KH. «GREEN» ECONOMY: STATUS, PROBLEMS AND SOLUTIONS IN TAJIKISTAN.....	27
ZARIPOV F. A., ODINAZODA SH. T. THE ROLE OF AGRARIAN PROTECTIONISM IN MODERN CONDITIONS.....	36
KOSIMOV H. Z. REGULATION OF STATE FINANCE AND ITS ROLE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS.....	46
OLIMZODA SH. FORECAST OF THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL FOOD MARKET AND THE MAIN FACTORS INFLUENCING IT.....	56
TAGOEV J. KH., HISAINOV N. A. SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF INNOVATION IMPLEMENTATION IN FARMS AND ENTERPRISES OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF KHATLON REGION.....	61
JURAHONOV O. KH. ESSENCE AND CONTENT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE BANKING SYSTEM IN THE NATIONAL SECURITY REGIME.....	72
SIDIKOV N., SAIDOV A. K. SOME ECONOMIC PROBLEMS OF MILITARY SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	87
ABDUSAMADOV KH. S. ISSUES OF STATE MANAGEMENT OF WATER ENERGY RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	89
SAYFUROV K. F., HIKMATOV U. S. SOURCES OF HOUSING MORTGAGE LENDING FINANCING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	97
MAHMUDOV J. B. ECONOMIC STAGES OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS.....	108
NAZAROVA N. N. ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF MANUFACTURING BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	116
FASEHZODA I. S., SOKHIBNAZAROV Z. KH., MAKHMADOV R. S. THE ROLE OF LOCAL ADMINISTRATION IN THE DEVELOPMENT OF FOOD PRODUCTS IN THE REGION.....	124
YASAKIEVA S. A. FEATURES AND CHALLENGES OF CROSS-BORDER TRADE DEVELOPMENT IN A MARKET ECONOMY.....	132
GANIEV D. T. ASSESSMENT OF THE HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF THE CIVIL SERVICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF ACHIEVING THE GOALS OF THE NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF TAJIKISTAN UNTIL 2030	139
RAKHMONOV D. KH. MANAGEMENT MECHANISM FOR THE EFFECTIVE USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES: WAYS FOR IMPROVEMENT AND DIRECTION FOR ITS IMPLEMENTATION.....	150
SAIFUROV K. F., BURIEV SH. M., SOBIROV M. M. DIGITALIZATION OF MICROCREDIT ORGANIZATIONS: THE KEY TO FINANCIAL ACCESS IN TAJIKISTAN.....	160
RUSTAM I. S. REGIONAL FEATURES OF REALIZATION OF INDUSTRIAL POTENTIAL OF TAJIKISTAN: THEORY AND PRACTICE.....	169
MAHKAMZODA F. F., KHASANOVA I. O. DEVELOPMENT OF TOURISM TRADE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BY USING MARKETING TECHNOLOGIES.....	178

ODINAZODA Sh. T., SULTON Z. R., ABDULKHAMID K. N. INSTITUTIONAL CONDITIONS OF THE REPRODUCTION PROCESS IN THE AGRICULTURE.....	186
KHALIFAZODA J. B. MECHANISMS OF STATE REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE SERVICES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	195
RAKHIMOV F. S. IMPROVEMENT OF THE INSURANCE SERVICE SYSTEM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION.....	203
HASANOV F. M. MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION IN MODERN CONDITIONS.....	211
HAKIMZODA M. M. ADVANTAGES AND INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE FOOD COMPLEX IN DENSELY POPULATED AREAS.....	222
KHUSAINOV M. S., KHALIFAZODA J. B. DETERMINING PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	234
SHAKHNOZAI S. ACTIVATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES IN FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF TAJIKISTAN.....	243
TAKHMINA KH. MECHANISMS FOR STIMULATING INVESTMENT IN THE GREEN ECONOMY.....	254
ODINAEVA S.R., ODINAEVA S.R. THE CURRENT STATE OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY IN KHATLON REGION.....	259
AYUBJON S. FOREIGN EXPERIENCE INFORMATION SUPPORT ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ECONOMY.....	272
ODINAEV A. M. DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL BASED ON IMPROVEMENT MUTUAL COOPERATION BETWEEN THE STATE AND THE EDUCATION SYSTEM.....	282
OLIMOV S. I., BOBOKHONZODA S. GH. FORMATION OF AN EFFECTIVE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF ITS MODERNIZATION.....	292
SHARIPOV S. M., KHALILOVA U. O. THE PROBLEM OF STIMULATING THE LABOR OF LOCAL GOVERNMENT EMPLOYEES IN THE LABOR MARKET CONDITIONS.....	299
GULMURODZODA R. G. COMPOSITION OF INSURANCE TARIFFS AND INSURANCE.....	307
SHARIPOV F. M. DIRECTIONS AND WAYS OF MANAGING THE "GREEN" ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	315
ISMATZODA S. S. SPECIFIC FEATURES OF MANAGEMENT AND STRUCTURE OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX.....	322
HASANOV M. M. ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT – COUNTRY ECONOMIES.....	327
GULMAMADOV A. V. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FOREIGN ECONOMIC COMPLEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	335
RUSTAM A. R. PROJECT BONDS AS A TOOL FOR FINANCING PUBLIC INFRASTRUCTURE PROJECTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	343

LEGAL SCIENCES

AZIMZODA S. A. DUAL CITIZENSHIP OR BIPATRISM: THE RESULT OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN STATES.....	355
SUKURZODA S. N. THE STATE POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN RELATION TO WOMEN IN A PERIOD OF UNCERTAINTY.....	364

IZATULLOZODA P. N. ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE REFORM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	371
SHARIZODA SH. R., KALONOVA M. D., SHARIPOV A. R., OLIMOVA M. I., LATIFOVA N. M., STATE INDEPENDENCE AND MODERN METHODS OF ELECTION OF PUBLIC REPRESENTATIVES.....	382
NURMATOV J. Z. THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE MEANS OF PROTECTING THE RIGHTS OF A TAXPAYER DURING TAX CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	395
TASHPULODZODA F. CONCEPT AND ESSENCE OF ELECTIONS OF JAMOAT DEPUTIES.....	403
RAHIMOV D. Q. PROCEDURE FOR CONCLUDING, AMENDING AND TERMINATING A LEASE AGREEMENT FOR BUILDINGS AND STRUCTURES.....	408
MAKHMADALIEV Q. M., DISTINCTIVE FEATURES OF CIVIL LAW ENFORCEMENT OFFICIALS FROM OTHERS.....	414

POLITICAL SCIENCES

KARAMALISHOEV K. N. FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN TAJIKISTAN: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECTS	420
KARIMOV R. POLITICAL ASPECTS OF WATER RESOURCES MANAGEMENT AND ITS ROLE IN ENSURING THE SECURITY OF THE CENTRAL ASIAN REGION.....	426
HUSAIN B., SAIDKARIM A. THE PEACE NEGOTIATIONS BETWEEN AMERICA AND THE TALIBAN.....	434
GADOEV A. E. POLITICAL AND LEGAL BASES FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF THE PRESIDENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	445
NAZARKHONOVA M. J. STRENGTHENING THE SYSTEM OF POLITICAL GOVERNANCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	453
SAIDOV K. M. "SOFT POWER" OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY IN COOPERATION WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES.....	462
SHARIFZODA L. SH., SODIQZODA K. N. THE MAIN WAYS TO STRENGTHEN BORDER RELATIONS BETWEEN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA.....	468
SAFARZODA M. A. MEDIA REPRESENTATION OF THE PEACE PROCESS.....	478
TURAEVA Z. Y., ABDULLOEV N. S. BUREAUCRACY IN MODERN SOCIETY: REALITY AND DEVELOPMENT FEATURES.....	587
ASHUR B. F. FORMATION AND DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND KYRGYZSTAN IN THE PERIOD OF STATE.....	494
KHUJASAIDOVA N. KH. WOMEN IN POLITICAL PARTIES OF TAJIKISTAN: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	503
KOMILBEK A. Y. THE ROLE OF ROGUN HYDROELECTRIC POWER PLANT IN THE PROCESS OF ENERGY POLICY OF TAJIKISTAN.....	511

УДК: УДК 339.543 (575.3)

**РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ И
ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

АЛИЕВ МАХМАДЖОН БАХРОНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного
университета коммерции, и.о. доцента, к.э.н., г. Душанбе, улица Дехоти ¹/₂, 734061,
Республика Таджикистан. г. Душанбе, ул. А. Савдо 1 пр. дом 26.

тел: 93-538-80-42. mahmadjon.aliev@mail.ru

В статье рассматриваются основы совершенствования цифровых технологий в современных условиях и их использование в таможенной деятельности. Особое внимание уделено изучению мер, связанных с совершенствованием цифровых технологий в таможенной деятельности. В статье рассмотрены ключевые моменты внедрения в деятельность таможенных органов информационных технологий, так как специфика деятельности участников внешнеэкономической деятельности требует скорости принятия важных решений для обеспечения качественного и своевременного выпуска продукции.

В условиях роста трансграничных перемещений нужен механизм, который позволит облегчить условия ведения бизнеса, упростить таможенные формальности. В этом процессе механизм «единого окна» представляют, как возможность однократного представления данных через единый канал с возможностью совершать экспортно-импортные таможенные формальности во взаимодействии с государственными органами. Развитие механизма «единого окна» на территории Республики Таджикистан является одним из актуальных и приоритетных направлений сотрудничества, так как, по сути, применение «единого окна» является эффективным инструментом упрощения процедур международной торговли, который позволит государственным органам и представителям бизнеса минимизировать свои издержки при совершении экспортных, импортных и транзитных операций.

Задачами исследования являются выделение основных трудностей осуществления деятельности посредством применения цифровых технологий в области таможенного дела и формирование предложений по их применению на всех этапах осуществления за счет расширения использования информационных технологий. Развитие цифровых таможен способствует существенному сокращению времени совершения операций по таможенному оформлению, а также обработке и хранению больших массивов информации.

В статье представлены эффективные методы использования цифровых технологий в таможенной деятельности. Даны рекомендации по совершенствованию использования цифровых технологий в таможенной деятельности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая экономика, таможенная деятельность, таможенные пошлины, таможенные услуги, участники внешнеэкономической деятельности, заинтересованные лица, электронное декларирование, единого окна.

В современных условиях инновационного развития национальной экономики приоритетным считается рациональное применение цифровых технологий и эффективного применения материальных, трудовых, финансовых и информационных ресурсов, а также особенно человеческого капитала. «Человеческий капитал как двигатель способствует прогрессу инноваций и новых технологий, поэтому современная отечественная наука должна стимулировать молодежь к большей степени научной подготовки, реализации инновационных проектов и исследования проблем цифровой экономики» [8].

Фактически современный Таджикистан находится на этапе развития цифровой экономики, что крайне важно для развития государства и нации.

С нашей точки зрения, под понятием информационных технологий в таможенном деле подразумевается порядок навыков при сборе, анализе, прогнозирование информации, основанная в процессе использования вычислительных, технологических и телекоммуникационных инструментов.

Трудно представить развитие устойчивой экономики без использование инновационных технологий в любом государстве. В этом направлении основную роль играют нововведение информационных технологий касательно таможенной деятельности. При защите экономической безопасности государство таможенная служба способствуют обеспечить защиту внутреннего рынка Республики Таджикистан и одновременно формируют доходной части бюджета республики на основе взыскания таможенных пошлин используя результаты таможенного контроля товаров и транспортных средств.

Улучшение импорта и экспорта товаров, а также участников ВЭД через ТС РТ требующих своевременного проведения таможенных процедур, зависит от качества предоставления таможенных услуг и масштаба доступа субъектов ВЭД к оказываемым услугам. Поэтому электронное декларирование, улучшения системы управления способствует развитию товарообмена и повышению эффективности механизма таможенно-тарифного регулирования в стране.

Согласно «Среднесрочной программой развития таможенных органов Республики Таджикистан на 2020-2024гг.» установлено, что сейчас в перспективе приоритетным считается направлении цифровизации таможенного дела, который обеспечивает участникам внешнеэкономической деятельности, должностным лицам таможенных органов и другим заинтересованным лицам беспрепятственный доступ к нормативным-правовым документам в таможенной сфере. Во-вторых, руководствуясь постановлением Правительства страны «Об электронном кодировании деятельности операторов по отслеживанию товародвижения и процесса их контроля» [2] таможенным органом реализовано поэтапное внедрение электронного кодирования товаров, что облегчило работу таможни в десятки раз и сократило время таможенного оформления.

В развивающихся странах служащих таможенных органов оценивают не по уровню случаев выявленных нарушений, а по степени собранных с участниками ВЭД на основе оптимизации таможенного контроля данных и минимизации времени по их проведению при перемещении через границу республики. Реализация данной направления должно внимание уделяет руководства ТС РТ на основе использования цифровых технологий.

В настоящее время многие цифровые технологии широко используются в различных сферах. Современные глобальные изменения цифрового типа «Цифровая таможня» происходят и в методах работы таможни [4].

В общих понятиях, цифровизация предусматривает организационно-техническое внедрении инноваций при осуществлении торговли в электронном виде, создавая цифровую таможню на едином пространстве организации управления таможенно-тарифного регулирования. В настоящее время цифровая таможня организуют совместную работу с налоговыми органами республики по созданию единой фискальной системы, а также соединить таможенные органы Республики Таджикистан с каналами других соответствующих предприятий и ведомств и данными из-за границы, связанными с информацией необходимой таможенным органам.

Следует отметить, что основой современной таможни является электронное декларирование. В настоящее время таможенное законодательство не считает

целесообразным подтверждать заявленные как прежде в виде бумаги. На сегодня эта информация размещается в электронном офисе декларанта, в случае необходимости они будут доступны в электронном варианте таможенным органам.

Начальной степени развития и реформирования таможни основанной на цифровизации является электронное декларирование и технология «оформления товаров на расстоянии».

Цифровизация деятельности таможни, состоит из учета влияния технических инноваций при прохождении таможенной процедуры, а также системы таможенного контроля товаров и транспортных средств, перемещаемых через таможенную границу с учетом подсистемы регулирования рисками.

Анализ показывает, что имеющие риски в этом направлении должны быть под постоянным мониторингом: а) риски, связанные с экономической безопасностью; б) фискальные риски. Сегодня приоритетное направление [1] Таможенной службы Республики Таджикистан - это расширение в направлении межведомственного электронного взаимодействия. По такому принципу: таможенные органы получают необходимую электронную заявку с целью декларирования, заверенные электронной подписью от организации, а не от субъектов ВЭД позволяющий снижению риска по предоставлению недостоверных сведений с одновременным ускорением процесса таможенного оформления товаров и транспортных средств, а также сокращение времени и издержки по проведению таможенных операций.

Использование электронного офиса участника ВЭД тоже упрощают сотрудничество таможенных органов и бизнеса. Возможно оплата таможенных платежей электронными квитанциями, также с использованием гарантий при электронном банковском формате.

Для создания подобных инноваций таможенные органы Республики Таджикистан используют рекомендации ВТамО и опыт работы торговых партнеров по созданию «бесбумажной среды» для администрирования таможенной системы и деятельности субъектов внешнеэкономических связей.

На стадии глобализации внешней торговли, цифровизация экономики Таджикистана предусматривает организацию информационно-техническому обеспечению таможенной службы внедряя современные технологии, организации сотрудничества между ними и субъектами ВЭД и населением [8].

Таким образом, в результате перехода к цифровизации в таможенных органах достигаются значительный прогресс в сфере право применения, обеспечения единства соблюдения требований и уменьшения время выпуска товаров, который находится под таможенным контролем.

Переход деятельности на электронное декларирование позволяет узнать и дать анализ все движение товаров и транспортных средств с целью прогнозирования пополнения бюджета Республики Таджикистан.

Развитие цифровизационного сотрудничества между таможенными органами Республики Таджикистан, внедрение электронной деятельности с другими госорганами и ведомствами позволяет сэкономить затраты и время участников ВЭД на основе оценки информационных потоков, реализуемые модели организации управления бизнеса, принятия научно-обоснованных решений, использования цифровых технологий, блокчейн и другие, а также и в целом цифровой трансформации.

Исследования показывают, что внедрение цифровизации в целом приносить пользу в масштабе страны и ее регионов. «Так, например, только в результате

цифрового преобразования сферы услуг до 2025 года можно прийти к росту ВВП ЕАЭС на 66,9 млрд долл. США (устранение нормативно-правовых барьеров в отношениях между государствами-членами ЕАЭС - 46,5 млрд долл. США, цифровизации государственных закупок на уровне ЕАЭС - 16,3 млрд долл. США., полный переход на услуги «электронного правительства» - 3,6 млрд долл. США, внедрение трансграничных электронных услуг - 0,5 млрд долл. США)» [12].

Результаты позволили установить основные направления организации цифрового формата предусматривающий: «обеспечение усиления процессов экономической интеграции и международного сотрудничества; создание благоприятной среды для внедрения региональных цифровых инициатив; создание общей цифровой инфраструктуры и цифровых платформ; цифровизация ведущих отраслей экономики и региональных рынков» [12].

Оценивая мировой опыт и деятельности международных организаций (ВТО, ВТамО) важным считаем совершенствование инноваций в таможенном деле на основе цифровизации. Поэтому выделяем такие направления цифровизации в таможенном деле:

1. Применение полного пакета электронного документообмена и электронно-цифровой подписи;
2. Стимулирование механизма управления таможенными рисками с целью выявления нарушения таможенных правил, идентификацию товаров, страны их происхождения, декларации о таможенной стоимости и т. д.;
3. Осуществлении электронного таможенного декларирования с сдвигом на автоматический режим проведения различных видов таможенных процедур;
4. Применение инновационных методов приобретения и подготовки таможенных данных (спутниковое отслеживание, радиочастотная идентификация, нанотехнологии, оборудование биометрии и другие);
5. Полный переход на механизм «Единого окна», позволяющих получать нужные разрешительные документы в электронном формате от соответствующих организаций для осуществления ВЭД;
6. Подготовка на базу систем «Единого окна» цифровых торговых платформ, бесперебойного торгового процесса, применение стратегического стандарта роста цифрового направления, повышения экономических результатов, улучшения сервисного климата и полного перехода в цифровизации и др.

Кроме того, изучая тенденция динамики применение электронного декларирования в странах ЕАЭС, нами выявлено, что прорабатывается процесс применение автоматическую регистрацию ГТД при их поступлении в единой автоматизированной информационной системы (ЕАИС) таможенных органов, что способствовало сокращение время регистрацию ГТД в три раза [10].

В настоящее время в Республике Беларусь и России цифровизация таможенного дела считается трудоемким этапом при ВЭД и предусматривает применение единой автоматизированной информационной системы для проведения таможенных процедур, состоящий из таких этапов:

- 1) Формирование электронного формата ГТД и автоматической ее передачи в ЕАИС;
- 2) Осуществление форматно-логического контроль и затем автоматической регистрации ГТД;
- 3) Контроль соблюдение тарифных мер на основе применения разрешительных документов и их электронный обмен информацией с компетентными органами;
- 4) Проверку системы управления рисками в системе электронной декларации;

- 5) Осуществлении процедуры по сверке списания взимаемых таможенных пошлин и сборов;
- 6) Принятии решения по результатам анализа системы управления рисками о выпуске товаров для свободного обращения либо об отмене в выпуске товаров на основе применения ЕАИС.

Анализ мировой торговли свидетельствует о том, что рационально используется автоматизированная система выпуска товаров в условиях Японии базирующиеся на обработки данных, электронного декларирования товаров и транспортных средств через таможенную границу. Наряду с этим, при проведении таможенной очистки товаров главное место занимает контроль соответствия нетарифных мер. Приобретение необходимых разрешительных документов считается трудоемкая работа для участников внешнеэкономической деятельности и данную работу удобно и экономно решить через системы «Единого окна».

Опыт показывает, что данная система эффективно внедрена «в Сингапуре на основе формирования национальной торговой площадки соединяющий бизнес-сообщество, общественные системы и площадки, общегосударственные системы в единую торгово-логистическую IT-систему» [7].

В Южной Корее «данная система состоит из двух систем: Единое окно «UtradeHub» и таможенных органов «UniPass», обеспечивающие бесперебойную цифровую торговлю от составления трансграничного соглашения до оплаты платежей в электронном виде» [11].

В ЕАЭС успешно реализована система «Единого окна» в направлении в области внешней торговли [9].

Выделяя важность и значимость формирования единого информационного взаимодействия в странах ЕАЭС, была создана интегрированной информационной системы, которая предназначена для обеспечения межгосударственного обмена данными и электронными документами, создания общих для государств-членов информационных ресурсов, реализации общих процессов, а также обеспечения деятельности органов улучшения взаимодействий [6]. Поэтому есть предположение, что в рамках фундамента национальных сегментов могут и работать национальные концепции ЕО государств-членов ЕАЭС.

И так, цифровизации таможенной деятельности играет важную роль по совершенствованию интеграции между государствами, а осуществлении автоматического разрешения товаров проводится на основе использования единой автоматизированной информационной системы таможенного оформления, усиливая выполнения запретов и ограничений, соблюдения условий по определению таможенной стоимости товаров, их кодов и другие параметры для полноценного взимание таможенных пошлин, вынести на стадии после таможенного контроля (т. е. посттаможенного, после выпуска товаров для свободного обращения).

Поэтому соответственно, будет реализовано деятельности в двух направлениях – экономическая безопасность и стимулирование внешней торговли государство. В качестве второго более приоритетного области по цифровизации таможенной деятельности выдвинуто более максимально расширять систему «Единого окна» формируя самую основную круг единых способов интеграционных объединений и вступление Республики Таджикистана в них.

Исследование утверждает, что в Таджикистане упростили порядок оформления товаросопроводительных документов при пересечение таможенной границы и она первая страна в регионе, в которой начал функционировать система «Единое окно» по

оформлению экспортных, импортных и транзитных режимов и дает возможность упростить процесс деятельности участников ВЭД. Анализ показывает, что «Единое окно» это электронная система, которая направленно на упрощение процедуру оформление внешнюю торговлю и уменьшение временные и экономические издержки лиц которые занимаются импорта и экспорта товаров в республику. Она даёт возможность входа к 22 разрешительным документам от 11 контролирующие государственными органами. Действующая система экономично сократит время и средства, которое затрачивается для таможенного оформления требуемых документов при перемещении товаров через таможенную границу Республики Таджикистан (экспорт, импорт, транзит). Онлайн декларирование можно заявить из любой расстояние (точки мира) в режиме 24/7 [12]. Заинтересованные организации обязуются решать их максимум оперативно. Важно иметь учётную запись, онлайн-доступ к интернету и ее основные задачи: предоставление высококачественного выдачи разрешительных документов, совершенствование механизма таможенного оформления; минимизации времени между лицами и другими сотрудниками, участвующие при перемещение товаров через таможенную границу; улучшение прозрачности, контроль со стороны общественности и пред видимости услуг в в направлении цифрового управления; предоставление экономичности времени и инструменты как для государственных организации , так и для физические и юридические лица.

При использовании метода «Единое окно» все необходимые документы декларант принимает онлайн и оформляет заблаговременно. Механизм «Единого окна» принимает перечисленные денежные переводы на основе использования цифровых технологий. По завершении процедуры заполнения всех необходимых стадии на сайте, декларант или представитель принимает информацию о том, какое необходимое подтверждающие документы и в каком учреждении он должен принимать. Одновременно там обозначается величина госпошлины, банковские счета и время, в которые обращение будет обсуждена и принята решение. Впоследствии применение метода «Единое окно» все необходимые разрешительные документы декларант принимает онлайн, оформляет заблаговременно, а товар импортируется в республику с уже составленным списком необходимых документов.

Пользовании «Единым окном» производится на основе регистрации на подтвержденном сайте органа Таможенной службы Республики Таджикистан. Заранее зарегистрированный участник ВЭД вводит код товара и получает ответ для представления документов по оформлению и их стоимость. Если на протяжении утвердивших временных рамок, подтвердительные документы не будут осуществлен или не будет получен подтвердительный отмена, система автоматически сообщает должностного лица, который вынужден будет в добавлении контролировать время предоставлении разрешительных документов.

Исследование утверждает, что есть и риски при осуществлении метода Единого окно. К тому же на сегодня имеется единичные моменты для коррупции. Не смотря на это, система предельно прозрачная. В операции будут обозначены номер перевода, вид документа, время старта обсуждение предоставление разрешительных документов, кроме того фамилия должностного лица, допустившего правонарушение. Вышеназванный механизм (Единого окно) будет функционировать эффективнее, чем другие цифровые обслуживание в Таджикистане.

Важно заметить, что в Таджикистане имеется плохой интернет и постоянно выбивающиеся из строя системы, что затрудняет работу цифровизации.

В целом совершенствование цифровых технологий в таможенной деятельности предоставит следующие возможности:

- улучшение менеджмента в ТС РТ;
- минимизации времени для таможенного контроля товаров и транспортных средств, а также условий по ведению предпринимательской деятельности;
- формирование условий по улучшения конкуренции на основе оптимизации процесса перемещения товаров через таможенную границу.
- автоматизации осуществления таможенных процедур и повышения качество предоставляемых услуг, путем применения электронных форм;
- улучшения внутриведомственного и межведомственного электронного сотрудничества посреди таможенными органами с намерениями совершенствование системы администрирования и контроля;
- минимизации времени для принятия решений по таможенным процедурам и число участников ВЭД при оформлении товаров на границе;
- доступ к предварительным данным о товарах находящейся в профиль риска;
- совершенствование идентификации товаров согласно ТН ВЭД;
- прозрачность информации, а использовании технологий электронного таможенного делопроизводство существенно сокращается объем документов и др.

Таким образом ТС РТ осуществляя научно-обоснованную таможенную политику, реализует общегосударственные программы для развития таможенного дела, применяет рациональную логистическую систему, автоматизации организации управления таможенного комплекса, усиливает сотрудничества между таможенными органами и улучшает результативность перемещения товаров через таможенную границу на основе оптимизации транспортного процесса и применения коммерческих условий поставки товаров во внешнеэкономической деятельности в условиях цифровизации.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алёхина О.В., Игнатъева Г.В., Смирнова И.А., Тарасова Н.Л. Цифровые технологии в таможенном деле //Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2018. № 3 (72). С. 9–15.
2. Алиев М.Б. Организационно-экономические аспекты улучшение таможенного сервиса в Республике Таджикистан: дисс... канд.экон.наук: 08.00.05/Махмаджон Бахронович Алиев.-Душанбе, 2017.-175с.
3. Афонин П.Н., Афонин Д.Н., Борякин А.В., Краснова А.И.,Полякова А.А., Седос А.В., Спирина А.В., Хрунова А.Л.,Яргина Н.Ю. Деятельность таможенных органов в условиях цифровой экономики // Бюллетень инновационных технологий. 2018. Т. 2. № 4 (8). С. 17–24.
4. Бородкина А.А., Швец А.Д., Макрусев В.В. Управление в центрах электронного декларирования // Аллея науки.2018. Т. 8. № 11 (27). -С. 535–541.
5. Глоссарий ЕЭК. – Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Pages/glossary.aspx>. – Дата доступа: 24.03.2024.
6. Интегрированная информационная система Евразийского экономического союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://system.eaeunion.org/#about>. – Дата доступа: 05.03.2018.
7. Кох Дж. Новые подходы к «единому окну» — Специальное исследование новой национальной торговой платформы Сингапура / Дж. Кох [Электронный ресурс] //

- Международная научно-практическая конференция по трансграничной безбумажной торговле «Единое окно на гребне нового технологического уклада», 7–8 декабря 2017 г., Москва. – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWfuture/1_2-RU_Koh_New%20Approach%20in%20SW.pdf. – Дата доступа: 03.04.2024.
8. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2023 года.
 9. Секербаева Д. Результаты анализа текущего состояния развития механизма «единого окна» в государствах-членах ЕАЭС / Д. Секербаева [Электронный ресурс] // Международный семинар «Развитие взаимодействия механизмов “единого окна”». – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWIsseminar/Rus/Session%203_1%20Ru.pdf. – Дата доступа: 04.01.2024.
 10. Старичков, А., Электронная таможня: настоящее и будущее / А. Старичков // Таможенный вестник. – 2013. – № 12. – С. 28–29.
 11. Сун Хеун Ха. Инновации в трансграничной торговле: опыт Республики Корея / Сун Хеун Ха [Электронный ресурс] // Международная научно-практическая конференция по трансграничной безбумажной торговле «Единое окно на гребне нового технологического уклада». – Режим доступа: [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWfuture/1_3_-U_Rama_Ha_Innovations%20\(experience%20from%20KOREA\).pdf](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWfuture/1_3_-U_Rama_Ha_Innovations%20(experience%20from%20KOREA).pdf). – Дата доступа: 11.01.2024.
 12. Шиманская, А. В. Цифровая трансформация таможенной сферы в условиях формирования цифрового пространства ЕАЭС / А. В. Шиманская // Цифровая трансформация. – 2018. – № 3 (4). – С. 20–26.

РУШИД И ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ФАӢОЛИЯТИ ГУМРУК

АЛИЕВ МАҲМАДҶОН БАҲРОНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукӣ, иҷрокунандаи вазифаи дотсент, номзоди
илмҳои иқтисодӣ, Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Суроғаи иловагӣ: ш. Душанбе, кӯчаи А. Савдо 1, хонаи 26.

Телефон: 93-538-80-42

Почтаи электронӣ: mahmadjon.aliev@mail.ru

Дар мақола асосҳои тақмили технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир ва истифодаи онҳо дар фаъолияти гумрукӣ баррасӣ мешаванд. Диққати асосии он ба масъалаи омӯзиши чораҳои мукамалгардонии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти гумрук равона гардидааст. Дар мақола нуқтаҳои асосии ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук баррасӣ мешавад, зеро хусусиятҳои фаъолияти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ суръати қабули қарорҳои муҳимро барои таъмини сифат ва саривақтии маҳсулот тақозо мекунад.

Дар шароити афзоиши ҳаракатҳои фаромарзӣ механизми лозим аст, ки пешбурди тижоратро осонтар ва расмиёти гумрукиро соддатар намояд. Дар ин ҷараён механизми «равзанаи ягона» имконияти якбора пешниҳод намудани маълумотҳои тавассути як роҳрав оиди расмиётҳои воридотӣ содиротӣ ба вуҷуд меорад. Рушди механизми «равзанаи ягона» дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои дахлдор ва афзалиятноки ҳамкорӣ ба

шумор меравад, зеро дар асл истифодаи «равзанаи ягона» воситаи муосир барои соддагардонии расмиёти савдои байналмилалӣ мебошад, ки ба мақомоти давлатӣ ва намояндагони соҳибкорон имкон медиҳад, ки хароҷоти худро ҳангоми анҷом додани амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ кам намояд.

Ҳадафҳои тадқиқот нишон додани мушкилоти асосӣ дар пешбурди фаъолият тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи гумрук ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба истифодаи онҳо дар тамоми марҳилаҳои татбиқ тавассути тавсеаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ мебошанд. Рушди гумруки рақамӣ ба хеле кам кардани вақти амалиёти барасмиятдарории гумрукӣ, инчунин коркард ва нигоҳдории миқдори зиёди иттилоот мусоидат мекунад.

Дар мақола усулҳои самараноки истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти гумрукӣ оварда шудаанд. Барои беҳтар намудани истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, фаъолияти гумрукӣ, боҷҳои гумрукӣ, хадамоти гумрукӣ, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, шахсони манфиатдор, эълумияи электронӣ, равзанаи ягона.

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS AND THEIR USE IN CUSTOMS ACTIVITIES

ALIEV MAHMADJON BAHRANOVICH,

senior Lecturer of the Department of Customs Affairs, Acting Associate Professor, PhD in Economics, Tajik State University of Commerce, Dushanbe, Dehoti Street 1/2, 734061, Republic of Tajikistan. Alternative Address: Dushanbe, A. Savdo Street 1, House 26.

Phone: 93-538-80-42

Email: mahmadjon.aliev@mail.ru

The article discusses the basics of improving digital technologies in modern conditions and their use in customs activities. Particular attention is paid to the study of measures related to the improvement of digital technologies in customs activities. The article discusses the key points of introducing information technology into the activities of customs authorities, since the specifics of the activities of participants in foreign economic activity require the speed of making important decisions to ensure high-quality and timely release of products.

In the context of growing cross-border movements, a mechanism is needed that will make it easier to do business and simplify customs formalities. In this process, the “single window” mechanism is presented as the possibility of one-time submission of data through a single channel with the ability to complete export-import customs formalities in interaction with government agencies. The development of the “single window” mechanism in the territory of the Republic of Tajikistan is one of the relevant and priority areas of cooperation, since, in essence, the use of the “single window” is an effective tool for simplifying international trade procedures, which will allow government agencies and business representatives to minimize their costs when carrying out export, import and transit operations.

The objectives of the study are to highlight the main difficulties in carrying out activities through the use of digital technologies in the field of customs and to formulate proposals for their use at all stages of implementation by expanding the use of information technologies. The development of digital customs contributes to a significant reduction in the time of customs clearance operations, as well as the processing and storage of large amounts of information.

The article presents effective methods of using digital technologies in customs activities. Recommendations are given for improving the use of digital technologies in customs activities of the Republic of Tajikistan.

Key words: *digital technologies, digital economy, customs activities, customs duties, customs services, participants in foreign economic activity, interested parties, electronic declaration, single window.*

Муқарриз: *доктори илмҳои иқтисодӣ профессори
кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи
давлатии тижоратии Тоҷикистон
Раҷабов Раҷаб Кучакович*

УДК: 330.15

**«ЗЕЛЕНАЯ» ЭКОНОМИКА: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ
В ТАДЖИКИСТАНЕ**

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА,

д.э.н., профессор кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного
университета коммерции, 734061, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, тел.: (+992) 934444108,
E-mail: Saidova-60@mail.ru

ДЖУРАЕВА ЗАМИРА АБДУВАЛИЕВНА,

к.э.н., заведующий кафедрой технологии легкой и текстильной промышленности
Худжандского политехнического института Таджикского
технического университета имени академика М.С. Осими, 735700, Республика
Таджикистан, проспект Исмоила Сомони 226,
тел.: (+992) 927625550, E-mail: Zamira.Juraeva@bk.ru

В статье рассмотрены вопросы о развитии «зелёной» экономики в Таджикистане, о производстве и потребления способствующего росту благосостояния населения, обеспечение экономического роста связанного с ростом загрязнения и деградацией окружающей среды. Это выражается в исчерпании природных ресурсов, нарушении баланса биосферы и изменении климата, что ограничивает возможности дальнейшего развития. Анализируется экономическая концепция с целью сгладить противоречия между экономическим ростом и сохранением природных ресурсов и назван «зелёная экономика». Выделены препятствия на пути становления зеленой экономики и стратегии ее развития в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы. Обеспечение устойчивого развития является целью «зеленой» экономики, повышающая уровень жизни населения в пределах ограниченной природной среды и стимулированием всесторонней экологизации производства. Также «зелёная экономика» и «зелёное развитие», является хозяйственной деятельностью, снижающая риски для окружающей среды и предотвращающая обеднение природы, а также устойчивость зависит от «озеленения» экономики.

Для развития производства «зелёной энергии» и сокращения выбросов углерода запланировано к 2050 году вдвое увеличить мощность гидроэлектростанций. Установлено, что ситуация с водными ресурсами (пресная вода), под влиянием изменение климата, рост населения, урбанизацию и индустриализацию, с каждым годом все больше становится напряжённой. Использование альтернативных экологически чистых, возобновляемых источников энергии обеспечит устойчивое социально-экономическое развитие страны и способствует формированию инновационного направления «зеленой» экономики.

Ключевые слова: развития, благосостояния населения, зеленая экономика, зелёное развитие, зелёная энергия, проблемы, принципы, этапы, устойчивость, стратегия

В нынешних условиях Таджикистана «зелёная» экономика, является системой видов экономической деятельности, связанных с производством, распределением, обменом и потреблением товаров и услуг, способствующий выживанию и дальнейшему процветанию человечества, повышению благосостояния человека в перспективе, а также снижению экологических рисков или экологического дефицита.

Проблемам взаимодействия экономики и экологии традиционно уделяется недостаточно внимания. Вместе с тем сложно оспорить то, что обеспечение экономического роста связано с ростом загрязнения и деградацией окружающей среды.

Это выражается в исчерпании природных ресурсов, нарушении баланса биосферы и изменении климата, что ограничивает возможности дальнейшего развития.

Выявленные проблемы окружающей среды ныне интегрированы в экономическую науку в качестве ограниченного блага, сформировалось и активно развивается новое течение – «зеленая экономика».

«Зеленая экономика» - является зависимым компонентом природной среды, в пределах которой она существует и является ее частью, нацелено на сохранение благополучия общества за счет эффективного использования природных ресурсов, а также возвращения продуктов конечного пользования в производственный цикл [3].

В основе «зеленой» экономики лежат «зеленые» технологии, которые работают с причинами экологических проблем, кардинально меняя подход, продукты, и что немаловажно, потребительское поведение, к которым относится: - энергоэффективность и альтернативную энергетику; - системы управления электроэнергией; - экологический транспорт; - управление отходами, воздушными и водными выбросами.

В Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон от 28 декабря 2023 года значительное внимание было уделено развитию «зеленой» экономики в Республике Таджикистане. Для достижения этой цели была принята «Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы», включающая в себя следующие мероприятия:

- эффективное использование «зеленой» энергии и обеспечение энергосбережения;
- внедрение «зеленой» экономики в индустриализацию страны;
- интеграция принципов «зеленой» экономики в сельское хозяйство;
- развитие «зеленой» транспорта и соответствующей инфраструктуры;
- применение принципов «зеленой» экономики в архитектуре и строительстве;
- улучшение системы жилищно-коммунального хозяйства и утилизации отходов;
- охрана и устойчивое использование природных ресурсов и снижение выбросов парниковых газов;
- вовлечение республики в мировые рынки «зеленой» инвестиций;
- улучшение законодательства для наиболее широкого применения «зеленой» экономики;
- развитие экологического туризма, повышение экологического сознания и создание рабочих мест в сфере «зеленой» занятости [5,6].

Для реализации развития «зеленой» экономики и «зеленой» энергетики в стране имеются значительные возможности, а также разработан и внедрен механизм финансирования специальных фондов для реализации целевых программ и проектов по развитию «зеленой» экономики, включая «зеленую» энергетику.

Основой энергетики Таджикистана является гидроэнергетика, которая считается важным фактором устойчивого развития страны. В связи с этим, в условиях развития «зеленой» экономики в Таджикистане гидроэнергетика представлена как основа достижения энергетической независимости и как средство обеспечения экологической устойчивости

«Зеленая» экономика тесно связана с понятием устойчивого развития. Устойчивое развитие предполагает эффективное взаимодействие экономических, социальных и экологических компонентов, а «зеленая» экономика нацелена на

повсеместное обеспечение гармоничного согласования между этими компонентами [9].

Обеспечение устойчивого развития является ключевой целью «зеленой» экономики наряду с улучшением качества жизни населения в пределах ограниченной природной среды и стимулированием всесторонней экологизации производства. Все более широко признается тот факт, что достижение устойчивости во многом зависит от «озеленения» экономики.

Постоянный представитель Азиатского банка развития в Таджикистане Шенни Кэмпбелл отметила, что: «Таджикистан сталкивается с серьезными климатическими проблемами и рисками, которые могут привести к необратимому экономическому, социальному и экологическому ущербу». «Развитие зеленой экономики является ключом к устойчивому росту страны» [10].

В условиях роста населения нехватка пахотных земель в Таджикистане привела к большой зависимости от импортируемых продуктов питания, ослабляя продовольственную безопасность и повышая уязвимость населения к стихийным бедствиям. За последние 34 года страна потеряла около 20% своих ледников. Это представляет собой серьезную угрозу для экономики, поскольку страна в значительной степени зависит от рек, питаемых ледниками, для производства гидроэлектроэнергии.

Также 02.12.2023 года в Дубае на Всемирном саммите по действиям в области климата Президент страны, уважаемый Эмомали Рахмон подчеркнул, что «...изменения климата требуют коллективных усилий, климатические изменения негативно повлияли на многие отрасли страны. Но республика планомерно вносит свою лепту в сохранение планеты – развивает «зеленую» энергетику и формирует «зеленую» экономику. Однако противостоять угрозе глобального потепления можно только сообща. Мы заинтересованы в привлечении иностранных инвестиций и вкладе развитых стран в развитие и укрепление потенциала страны в этом направлении. Очевидно, что ни одна страна, независимо от ее возможностей, не сможет адаптироваться к последствиям изменения климата в одиночку» [12].

Стихийные бедствия, связанные с водой, ежегодно наносят нам большой финансовый и материальный ущерб, а в отдельных случаях приводят к гибели людей.

Однако важно учесть, что Таджикистан является одной из ведущих стран на планете по проценту производства «зеленой энергии». Поэтому рост мощности по производству «зеленой энергии» является основой для продвижения «зеленой экономики» в стране.

Поэтому, для развития производства «зелёной энергии» и сокращения выбросов углерода Правительство страны было запланировано к 2050 году вдвое увеличить мощность своих гидроэлектростанций, а также необходимо разработать меры по ускорению финансирования водно-климатической сферы и обеспечение разработки и реализации совместных механизмов оказания помощи уязвимым странам.

Анализ показывает, что на планете ситуация с водными ресурсами, особенно с пресной водой, под глубоким воздействием различных вызовов, включая изменение климата, рост населения, урбанизацию и индустриализацию, с каждым годом все больше становится напряжённой.

Президент Республики Таджикистан в своем рабочем визите в США города Нью-Йорка, с 22 по 24 марта 2023 г., на саммитах ООН в рамках Водная конференция

ООН, обсуждал вопрос о чистой воде и ее проблемах, а также были предложены пути решения этой проблемы [11].

Однако следует отметить, что именно Таджикистан продвигает глобальные инициативы в области климата и воды на международном уровне. Ситуация с водными ресурсами, особенно с пресной водой, под глубоким воздействием различных вызовов, включая изменение климата, рост населения, урбанизацию и индустриализацию, с каждым годом все больше становится напряжённой.

На сегодняшний день в развивающихся странах мира, проблема нехватки воды является наиболее актуальной. Но из-за нехватки воды появились другие глобальные проблемы с экономической и экологической стороны, где необходимо в ближайшее время найти пути их решения.

Основная цель перехода к «зеленой» экономике как объективного макротренда, является выработка новой модели социально-экономического развития, позволяющая обеспечить: - достаточные темпы экономического роста; - стабильное функционирование экосистем и хозяйственных систем; - снижение уровней загрязнения атмосферного воздуха, водных источников и почв в т.ч. отходами; - уменьшение бедности, неравенства, ликвидация голода; - доступ всех слоев населения к источникам энергии, коммунальной инфраструктуре; - повышение качества жизни населения и социальный прогресс.

Приоритетами «зеленой» экономики, являются экономический рост и безопасность (рис.1).

Рисунок 1 - Приоритеты «зеленой» экономики

Модель «зелёной» экономики была разработана с тем расчётом, чтобы свести к минимуму возникновение экологических опасностей и воздействие экономической деятельности на окружающую среду. Следовательно, «зелёная экономика» и «зелёное развитие», является хозяйственной деятельностью, снижающая риски для окружающей среды и предотвращающая обеднение природы.

Следует учесть, что «зеленая» экономика предполагает системную трансформацию в ключевых областях (рис. 2).

В Таджикистане из возобновляемых источников с целью внедрения принципов «зелёной» экономики приступила к выработке энергии. Следует отметить, что для более рациональной выработки энергии привлекаются инвестиции. Таджикистан является источником более 60% водных ресурсов Центральной Азии, а 98% электроэнергии производится на гидроэлектростанциях.

Статистические данные показали, что в Таджикистане доля возобновляемых источников энергии (ГЭС и солнечные станции) в 2022 году общий объём электроэнергии составил 93,1%.

Рисунок 2 - Системная трансформация «зеленой» экономики

В 2022 году выработка электроэнергии действующими ГЭС Таджикистана составила порядка 19,9 млрд. кВтч. В целом, на долю электроэнергетики приходится около 5% ВВП и 20,9% объема промышленного производства страны. Электроэнергетическая сеть обеспечивает 99,5% доступ населения к электроэнергии с 4,5% долей в структуре экспорта страны [13].

Также необходимо отметить об изменении климата, это энергетический сектор, где вода, используемая на электростанциях, образуется из-за ледников, которые, к сожалению, быстро тают в последние годы. По оценкам экспертов, ледники Таджикистана за прошедший век потеряли 30% своего объема. 14 декабря 2022 года Генеральная Ассамблея ООН по инициативе Таджикистана объявила 2025 год «Международным годом охраны ледников», а 21 марта – «Всемирным днем ледников». Это 5-я глобальная инициатива Таджикистана, реализуемая в глобальном масштабе, позволяющая международному сообществу предпринимать совместные действия по

устойчивому использованию водных ресурсов и смягчению последствий изменения климата [2].

В Таджикистане разработана Национальная стратегия адаптации к изменению климата до 2030 года, направленная на управление и снижение рисков, связанных с изменением климата. Среди рисков в Таджикистане наводнения, лавины, засухи и другие опасные природные явления, которые подвергают население опасности и подрывают продовольственную безопасность страны. Исходя из этого, были определены следующие приоритеты поддержки и ускорения перехода к «зеленой» экономике [4]:

- внедрение законодательства и практик во все сектора производства и услуг экономики, не наносящих вреда климату и окружающей среде. Важно обеспечить необходимые стимулы для частного сектора для принятия такой практики, активно стремиться к увеличению «зеленого» государственного финансирования и использовать его для привлечения большего «зеленого» финансирования из частного сектора, а также от партнеров по развитию.

- расширение оценки воздействия на окружающую среду и «зеленой» экономики для оценки политики и соответствующих бюджетных ассигнований, чтобы убедиться, что они поддерживают усилия по декарбонизации. Важно наращивать национальный потенциал для проведения таких оценок политики;

- внедрение экологизации процессов государственных закупок, внедрение требований к климату и экологической безопасности к товарам и услугам, приобретаемым во всех отраслях, включая инфраструктуру. Необходимо установить руководящие принципы и правила для поощрения цикличности за счет сокращения чрезмерного потребления, повторного использования и переработки;

- укрепление межведомственного сотрудничества по преодолению гендерного и социального неравенства в доступе ко всем видам ресурсов, новым технологиям и методам.

Поэтому необходимо формирование долгосрочного плана по развитию гидроэнергетики, то есть широкомасштабное использование возобновляемых источников энергии, в первую очередь солнечной энергии, в Таджикистане, особенно в сельской местности и горных регионах, способствующие не только улучшению энергообеспеченности населения, повышению жизненного уровня населения, сохранению окружающей среды, но будут содействовать развитию инновационным технологиям, созданию наукоемкого производства в стране. Развитие нетрадиционных возобновляемых источников энергии в Таджикистане в целях «озеленения» энергетического сектора страны необходимо проводить по следующим направлениям:

- совершенствование законодательства и разработка нормативных правовых актов в области эффективного использования «зеленой» энергии и обеспечения энергосбережения;

- расширение установки солнечных панелей на объектах социально-экономического назначения, в том числе в зданиях и уличных фонарях зданий и сооружений, особенно в сельской местности;

- внедрение солнечных приставок в котельные системы теплоснабжения. В этом процессе важно будет повысить роль частного сектора в содействии внедрению новых технологий, которые могут применяться для борьбы с изменением климата, опираясь на решения в области «зеленого» финансирования.

Следовательно, использование альтернативных экологически чистых, возобновляемых источников энергии обеспечит устойчивое социально-экономическое развитие страны и способствует формированию инновационного направления «зеленой» экономики.

Таким образом, переход к зеленой экономике, это сложный этап, учитывающий интересы социально-экономического развития страны, где необходимы следующие направления:

- формирование национальной системы предварительной оценки и мониторинга реализации пакетов стимулирования обеспечения устойчивости к будущим вызовам и шокам, а также траектории зеленого роста;

- стимулирование «зеленого» финансирования, как финансовый инструмент укрепляющий и увеличивающий эффект от частного финансирования для «зеленых» инвестиций;

- рост активности информационно-разъяснительной работы с институциональными инвесторами, для улучшения показателей деятельности и диверсифицировать риски посредством инвестиций в «зеленые» активы;

- стимулирование развития «зеленой занятости», расширение и государственная поддержка системы экологического предпринимательства и рынка экологических услуг.

В целом, реализация этих направлений позволит создать благоприятные условия для устойчивого этапа перехода к зеленой экономике по результатам реализации разработанной Национальной программы «Зеленая страна» на период 2023-2027 годы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Долганов А.В., Долганова Н.А. О развитии системы зеленого финансирования в Российской Федерации // Россия: тенденции и перспективы развития. - 2021. - №16-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-razvitii-sistemy-zelenogo-finansirovaniya-v-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 19.03.2024).
2. Зеленое развитие для всеобщего процветания. Добровольный национальный обзор Таджикистана. – Душанбе, 2023. – 101с.
3. Иванова Н.И., Левченко Л.В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник ОмГУ. Серия: Экономика. - 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenaya-ekonomika-suschnost-printsipy-i-perspektivy> (дата обращения: 07.02.2024).
4. Национальная стратегия адаптации к изменению климата Республики Таджикистан на период до 2030 года от 2 октября 2019 года, №482
5. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2023г.
6. Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы, от 30.09.2022г., №482.
7. Худякова Л.С. Международное сотрудничество в развитии «зеленого» финансирования / Л. С. Худякова // Деньги и кредит. - 2017. - № 7. - С. 10-18.
8. <https://e-cis.info/news/566/106017/> [дата обращения 18.02.2024.]
9. <http://blog.review.uz> [дата обращения 11.03.2024.]
10. <https://www.adb.org/ru/news/tajikistan-economy-grow-6-5-2024-and-2025-green-economy-key-sustainable-development-adb> [дата обращения 17.01.2024.]

11. <https://bizmedia.kz/2023-04-04-aziatskij-bank-razvitiya-prognoziruuet-zamedlenie-ekonomicheskogo-rosta-v-tadzhikistane-do-55-v-2023-godu/> [дата обращения 21.02.2024.]
12. <https://mir24.tv/news/16573526/emomali-rahmon-sohranenie-klimata-trebuuet-kollektivnyh-usilii> [дата обращения 28.04.2024.]
11. <https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/2023/Tajikistan> [дата обращения 11.02.2024.]
13. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20230721/tadzhikistan-nameren-voiti-v-chetverku-liderov-po-proizvodstvu-zelenoi-energii> [дата обращения 11.02.2024.]

ИҚТИСОДИЁТИ «САБЗ»: ВАЗЪ, ПРОБЛЕМАҲО ВА РОҲИ ХАЛЛ ДАР ТОҶИКИСТОН

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Деҳоти 1/2, Тел.: (+992) 934444108, Email: Saidova-60@mail.ru,

ҶҮРАЕВА ЗАМИРА АВЌДУВАЛИЕВА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи технологияи саноати сабук ва бофандагии Институти политехникии Хучанд, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осими, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226, Тел.: (+992) 927625550, Email: Zamira.Juraeva@bk.ru

Дар мақола масъалаҳои рушди иқтисоди «сабз» дар Тоҷикистон, истеҳсол ва истеъмоли ашёе, ки ба баланд шудани неқӯаҳволии аҳолии мусоидат мекунад ва таъмини рушди иқтисодии вобаста ба афзоиши олуҷашавӣ ва таназзули муҳити зист баррасӣ мешаванд. Ин дар кам шудани сарватҳои табиӣ, вайрон шудани мувозинати биосфера ва тағйирёбии иқлим ифода меёбад, ки имкониятҳои тараққиёти минбаъдаро маҳдуд мекунад.

Консепсияи иқтисодӣ бо мақсади бартараф намудани зиддиятҳои байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ таҳлил карда мешавад ва онро «иқтисоди сабз» меноманд. Монеаҳо дар роҳи таъсиси иқтисоди сабз ва стратегияи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 таъкид шудаанд. Таъмини рушди устувор ҳадафи иқтисоди «сабз», баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии дар муҳити маҳдуди табиӣ ва ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи кабудизоркунии истеҳсолот мебошад. Ҳамчунин, «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» фаъолиятҳои иқтисодие ҳастанд, ки хатарҳои ба муҳити зист коҳиши медиҳанд ва аз ҷаҳр шудани табиат пешгирӣ мекунад ва устуворӣ аз «сабзсозӣ»-и иқтисод вобаста аст.

Барои рушди истеҳсоли «энергетикаи сабз» ва коҳиши додани партовҳои карбон то соли 2050 иқтидори нерӯгоҳҳои барқи обӣ ду баробар афзоиши дода мешавад. Муайян карда шудааст, ки вазъи захираҳои об (обҳои ширин), ки зери таъсири тағйирёбии иқлим, афзоиши аҳолии урбанизатсия ва индустриализатсия қарор дорад, сол то сол пуришддат мегардад. Истифодаи манбаъҳои алтернативии аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқароршавандаи энергия рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишварро таъмин намуда, ба ташаккули самти инноватсионии иқтисодиёти «сабз» мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: рушд, неқӯаҳволии аҳолии, иқтисоди сабз, рушди сабз, энергияи сабз, мушкилот, принципҳо, марҳилаҳо, устуворӣ, стратегия

«GREEN» ECONOMY: STATUS, PROBLEMS AND SOLUTIONS IN TAJIKISTAN

SAIDOVA MUNAVAR KHAMIDOVNA,

doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik State University of Commerce, 734061, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, st. Dehoti 1/2, Tel.: (+992) 934444108, Email: Saidova-60@mail.ru

JURAEVA ZAMIRA AVBDUVALIEVAN,

candidate of Economics, Head of the Department of Light and Textile Industry Technology,
Khudzhen Polytechnic Institute, Tajik Technical
University named after Academician M.S. Osimi,
735700, Republic of Tajikistan, Ismoil Somoni Avenue 226, Tel.: (+992) 927625550, Email:
Zamira.Juraeva@bk.ru

The article discusses issues about the development of a «green» economy in Tajikistan, about the production and consumption of things that contribute to the growth of the well-being of the population, and ensuring economic growth associated with increased pollution and environmental degradation. This is reflected in the depletion of natural resources, disruption of the balance of the biosphere and climate change, which limits the possibilities for further development. An economic concept is analyzed in order to smooth out the contradictions between economic growth and the conservation of natural resources and is called the «green economy». Obstacles to the establishment of a green economy and the strategy for its development in the Republic of Tajikistan for 2023-2037 are highlighted. Ensuring sustainable development is the goal of a «green» economy, increasing the standard of living of the population within a limited natural environment and stimulating the comprehensive greening of production. Also, «green economy» and «green development» are economic activities that reduce risks to the environment and prevent the impoverishment of nature, and sustainability depends on the «greening» of the economy. To develop the production of «green energy» and reduce carbon emissions, it is planned to double the capacity of hydroelectric power plants by 2050. It has been established that the situation with water resources (fresh water), influenced by climate change, population growth, urbanization and industrialization, is becoming increasingly tense every year. The use of alternative environmentally friendly, renewable energy sources will ensure sustainable socio-economic development of the country and contribute to the formation of an innovative direction of the «green» economy.

Key words: development, welfare of the population, green economy, green development, green energy, problems, principles, stages, sustainability, strategy

Рецензент: Раджабов Р.К.
*профессор кафедры таможенное дело Таджикского
государственного университета коммерции, д.э.н.,*

УДК: 338.43

НАҚШИ ПРОТЕКСИОНИЗМИ АГРАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ЗАРИПОВ ФАЙЗАЛӢ АБДУХОЛИҚОВИЧ,

доктор PhD - и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ,
тел. +(992) 939 35 79 79.

ОДИНАЗОДА ШОҲИН ТАЛБАК,

н.и.и., дотсент, муовини директор оид ба илм, таълим ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ
Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.
Тел: +992 918 42 57 57. E-mail: economic64@mail.ru

Дар мақолаи мазкур дигаргуниҳои бозори дохилӣ, омилҳои беруна, равандҳои умумии ҷаҳонишавӣ, таъмини рушди устувори минтақаҳои деҳот, фаъолгардони истифодаи маҷмӯи омилҳо, механизмҳо ва воситаҳои нигоҳдории баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, инчунин сиёсати мақсадноки протекционизми аграрӣ, ки ба фаъолияти самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ ба тамоми низоми агросаноатӣ мусоидат менамояд, мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёт, протекционизм падидаи хеле маъмул ва хеле баҳсбарангез аст. Ҳамин тариқ, протекционизми аграрӣ бояд ҳамчун маҷмӯи давлатҳои ташикилию ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллии кишоварзӣ, фароҳам овардани чунин шароити хоҷагидорӣ, ки дар он параметрҳои асосии иқтисодӣ (фоида, даромад, тақрористеҳсолкунӣ) бо ёрии воситаҳои дастгирии мустақими буҷетӣ ва воситаҳои ғиёфӣ бозори аграрӣ бо мақсади ба даст овардани самарائي синергетикӣ таъмин карда мешаванд, баррасӣ карда шавад.

Калимаҳои калидӣ: протекционизм бозори дохилӣ, омилҳо, механизм, рақобатпазирӣ, кишоварзӣ, рушди устувор, иқтисодиёт, минтақа, субсидия, раванди тақрористеҳсолкунӣ, истеҳсолот, субъектҳои хоҷагидорӣ, самара, буҷет, воситаҳои дастгирӣ, фоида, даромад.

Дар шароити муосир рушди кишоварзӣ зери таъсири омилҳои зиёде, ки ҳам бо дигаргуниҳои бозори дохилӣ ва ҳам бо омилҳои беруна, ки пеш аз ҳама бо равандҳои умумии ҷаҳонишавӣ тавсиф мешаванд, амалӣ карда мешавад. Зарурати фаъолгардони истифодаи маҷмӯи омилҳо, механизмҳо ва воситаҳои, ки ба нигоҳдорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мусоидат мекунанд ва дар ин замина таъмини рушди устувори минтақаҳои деҳот ба таври қонунӣ ба миён меояд. Дар гурӯҳи ин омилҳо протекционизми аграрӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёт, протекционизм падидаи хеле маъмул ва хеле баҳсбарангез аст.

Дар шакли умумӣ категорияи иқтисодии протекционизм (protectionism) сиёсати ҳимояи бозори дохилӣ аз рақобати хориҷӣ тавассути системаи маҳдудиятҳои муайян: бочҳои воридотӣ ва содиротӣ, субсидияҳо ва дигар чораҳо мебошад[1]. Протекционизми аграрӣ шакли соҳавии протекционизмро ташкил медиҳад, онро бояд ҳамчун зерсистемаи системаи танзими давлатии иқтисодиёт дар маҷмӯъ ва аз ҷумла бахши агросаноатӣ баррасӣ кард. Дар даврони ҳукмронии равиши либералӣ ба тичорати хориҷӣ ва рақобат, аз ҷумла дар бахши аграрӣ, ки ба ҳама гуна зухуроти чораҳои муҳофизатӣ, ки амали механизми бозорро душвор мегардонад, муқобилат мекунад, масъалаҳои таҳияи на танҳо чорабиниҳои алоҳидаи протекционизми аграрӣ, балки консепсияи илмӣ-асосноки он, ки ба шароити муосири хоҷагидорӣ мувофиқ аст, аҳамияти махсус пайдо мекунанд[2].

Зарурати татбиқи низоми тадбирҳои протекционизми аграрӣ бо омилҳо ва заминаҳои зиёде вобаста аст, ки на танҳо бо хусусиятҳои фаъолияти соҳа, балки бо вазъияти мураккаби иҷтимоӣ иқтисодии деҳот низ алоқаманданд.

Тавре ки маълум аст, амалҳои қонунҳои умумиқисодӣ хусусиятҳои соҳавӣ доранд, ки дар истеҳсолоти кишоварзӣ бештар ба назар мерасанд:

1. Воситаи асосии истеҳсолот замин аст.
2. Дар кишоварзӣ раванди истеҳсолот бо давраи қорӣ мувофиқат намекунад.
3. Истеҳсоли кишоварзӣ мавсимӣ буда, талабот ба қувваи қорӣ дар давоми сол нобаробар тақсим карда мешавад.
4. Меҳнати кишоварзӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ, хусусан дар системаи экстенсивии хоҷагидорӣ, паҳн шудааст.
5. Натиҷаҳои истеҳсоли кишоварзӣ ба омилҳои табиӣ ва иқлими беназорат вобастаанд.

Хусусиятҳои зикршуда ба хусусияти фаъолияти механизми иқтисодии бахши аграрӣ, новобаста аз ташаккули иҷтимоӣ иқтисодӣ, рушди иқтисодиёти давлат, афзалиятҳои сиёсии он, то андозае таъсир мерасонанд. Дар чунин шароит, маҳз давлат дар асоси сиёсати мақсадноки протекционизми аграрӣ бояд ба фаъолияти самаранокӣ истеҳсолоти кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ тамоми системаи агросаноатӣ мусоидат намояд. Ҳамин тариқ, протекционизми аграрӣ бояд ҳамчун маҷмӯи давлатҳои ташкилии ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллии кишоварзӣ, фароҳам овардани чунин шароити хоҷагидорӣ, ки дар он параметрҳои асосии иқтисодӣ (фоида, даромад, тақрористеҳсолкунӣ) бо ёрии воситаҳои дастгирии мустақими бучетӣ ва воситаҳои ҳифзи бозори аграрӣ бо мақсади ба даст овардани самараи синергетикӣ таъмин карда мешаванд, баррасӣ карда шавад.

Дар назарияи иқтисодиёти аграрӣ исбот шудааст, ки имкон дорад раванди тақрористеҳсолкуниро дар асоси худмаблағгузорӣ амалӣ намояд, сатҳи ҳадди ақали даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд на камтар аз 20-25 % –ро ташкил диҳад, тибқи арзёбии баъзе қоршиносон - 35-40 %, дар ин ҳолат ҳатман бояд хусусияти фаъолияти субъекти хоҷагидор, қонъюнктураи бозори озуқаворӣ, ҳам берунӣ ва ҳам дохилиро ба назар гирифт[3].

Вазъияти воқеӣ чунин аст, ки аксари истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар шароити номусоиди хоҷагидорӣ қарор доранд, ки бо деформасияҳои ҷиддии механизми иқтисодӣ алоқаманданд: диспаритети давомдори нархҳо (миқёси он дар ду даҳсолаи охир ба "аз байн бурдани" захираҳои бузурги молиявӣ аз соҳа мусоидат кард, ки иқтидори иқтисодии субъектҳои хоҷагидорро ба таври назаррас коҳиш дод), зерсистемаҳои ғайримантиқии молиявӣ-кредитӣ, андоз ва суғурта. Яъне вазифаи калидии иҷтимоӣ иқтисодӣ, афзалияти протекционизми аграрӣ аз ҳавасмандгардонии раванди тақрористеҳсолкунӣ дар кишоварзӣ иборат аст.

Бо исботи зарурати объективии ҷамъиятии татбиқи системаи чораҳои протекционизми аграрӣ, баъзе ҷанбаҳои калидиро муайян кардан мумкин нест:

- муайян намудани мазмуни протекционизми аграрӣ ва муқаррароти принсипиалии он мутобиқи сатҳи муосири рушди иқтисодиёт (тасҳеҳи доимӣ);

- муайян кардани ҳадафҳо ва меъёрҳои ноил шудан ба онҳо;

- асосноккунии воситаҳои мушаххаси татбиқи сиёсати протекционизм ва омезиши оптималии онҳо;

- таъмини кофӣи чорабиниҳои ба нақша гирифташуда бо имкониятҳои тасҳеҳи тағйирпазири андоза ва манбаъҳои маблағгузорӣ.

Дар ин ҳолат, бояд ба назар гирифт, ки азбаски фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар шароити иқтисоди бозорӣ амалӣ карда мешавад, ки мустақилияти пурраи фаъолияти истеҳсолӣ ва хоҷагии истеҳсолкунандагони молро муайян мекунад ва масъулияти бевоситаи онҳо барои натиҷаҳои молиявии қор, бартарияти протекционизми аграрӣ бояд ҳавасмандгардонии иқтисодиёти самаранок, истисно кардани вобастагии иҷтимоӣ,

истифодаи танҳо танзимгарони иқтисодӣ бошад, ки субъектҳои бозорро ба худмаблағгузорӣ равона мекунад.

Дастгирии мустақими бучетии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бояд хусусияти ислоҳӣ дошта, маблағҳои молиявиро дар шакли дотатсия ба самтҳои афзалиятнок ва ҳамаҷониба асосёфта, бо таваҷҷӯҳ ба таъсири максималии иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, рушди инноватсия ва иқтисодии субъектҳои хоҷагидор ва системаи агросаноатӣ мутамарказ намояд. Сатҳи даромаднокии истеҳсолоти кишоварзиро метавон ҳамчун меъёри асосии мақсаднок ва дараҷаи расидан ба ин нишондиҳанда ҳамчун нишондиҳандаи натиҷагирии сиёсати протексионизми аграрӣ баррасӣ кард. Дар навбати худ, самаранокии тадбирҳои дастгирии протексионистӣ, дар муқоиса бо самаранокӣ, маънои ба даст овардани афзоиши даромади истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро ба хароҷот (маблағҳои молиявӣ) барои татбиқи онҳо дорад. Татбиқи чораҳои протексионизми аграрӣ дар ҷумҳурӣ имкон дод, ки ба натиҷаҳои муайяни мусбат ноил гардад, пеш аз ҳама ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро зиёд кунад, бахши аграриро аз бӯҳрони тӯлонӣ берун орад ва роҳи рушди устуворро ҳадаф қарор диҳад.

Дар иқтисоди бозорӣ вазифаи асосии сиёсати протексионизми аграрӣ ба нигоҳ доштани даромаднокии зарурии истеҳсолкунандагони маҳсулоти деҳотӣ оварда мерасонад. Дар амалия равишҳои гуногуни зидду нақиз ё муҳолифи илмӣ ва амалии давлатӣ ба ин масъала нишон медиҳанд, ки муносибати мақомот ба сиёсати протексионистӣ дар ин соҳа, аз ҷумла масъалаҳои таъмин ва андозаи дастгирии мустақими бучетии истеҳсолкунандагони маҳсулоти деҳот, натиҷаи бевоситаи нодида гирифтани ё нодида гирифтани зарурати объективии истифодаи ин танзимкунанда мебошад.

Дар ҳамин ҳол, маҳз давлат маҷбур аст, ки вазифаҳои ташаккул ва татбиқи мақсадноки сиёсати протексионизми аграриро ба ўҳда гирад, то ба рушди босуръати кишоварзӣ ва таъмини истиклолияти озукавории кишвар мусоидат кунад. Қобилияти ғаёлона амалӣ кардани ин вазифаҳо шаҳодати мустақими пешбурди касбии сиёсати аграрии фермерӣ аз ҷониби мақомот мебошад. Дастгирии мустақими бучетии нархи маҳсулоти КАС (аз нуқтаи назари нигоҳ доштани устувории нисбии нархҳои чаканаи озукаворӣ муҳим аст), агар ба субсидияҳои нархҳои мӯътадил аз рӯи андоза ва параметрҳои нисбӣ дар кишварҳои хориҷӣ равона карда шавад, бояд ҳадди аққал нисфи ғоидаи оптималии истеҳсоли кишоварзиро таъмин кунад. Қисми дигари дастгирии протексионистиро бо фишангҳои ғайримустақим ислоҳ кардан мумкин аст:

- имтиёзҳо аз андозҳо ва қарзҳо;
- нархҳои пасттар ва аз ҷониби давлат ҷуброншавандаи воситаҳои саноатии истеҳсолот барои кишоварзӣ;
- намудҳои гуногуни субсидияҳои мақсаднок;
- аз ҳисоб баровардани қарзи кредитии корхонаҳои кишоварзӣ, ки аз сабаби деформатсияи механизми иқтисодӣ ба вучуд меоянд ва ғайра.

Маҷмӯи ҳам чораҳои мустақим ва ҳам ғайримустақими протексионистӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ асоснок карда мешаванд, агар он истеҳсолкунандагони молро ба беҳтар кардани сифати ғаёлияти хоҷагидорӣ, қатъиян пешгирӣ кардани рӯҳияи вобастагӣ (инчунин ормонҳои монополия), ки ҳанӯз хеле ғаёланд, равона кунад. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки таназзули пойгоҳи истеҳсолии бахши аграрӣ ва соҳаи иҷтимоию меҳнати деҳотро боздоштан мумкин аст, агар миқёси дастгирии давлатӣ дар ҳама шаклҳои он ба даст овардани ғоидаи миёнаи соҳа на камтар аз 20-25 фоизро таъмин намояд ва музди меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ на камтар аз 70 фоизро нисбат ба сатҳи

миёнаи музди меҳнат дар тамоми соҳаҳои дигари иқтисодиёт ташкил диҳад. Маблағи умумии дастгирии буҷетии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар ин ҳолат ба 250-300 млн. сомонӣ дар як сол баробар хоҳад буд. Бо муносибати масъулиятноки давлатӣ ба ин мушкилоти муҳим ва шадиди умумимиллӣ, ин захираҳои молиявиро ҷустуҷӯ намудан ва ба қайд гирифтани лозим аст.

Баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллии аграрӣ вазифаи мураккаб аст ва ҳалли он танҳо бо кӯшиши субъектҳои рақобат дар шароити муосир хеле мушкил аст. Дар аксари кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ давлат ҳамчун субъекти танзимкунанда ба муҳити рақобатии ташкилотҳо таъсир расонида, сиёсати иқтисодии протексионизми аграриро пеш мебарад. Ин сиёсат ба ҳимояи таъминкунандагони милли аз рақобат аз ҷониби воридот равона шудааст, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки маҳсулоти КАС-ро бо нархҳои баландтар аз вазъияти "савдои озод" фурӯшанд ва ҳаҷми истеҳсолотро афзоиш диҳанд.

Масъалаҳои танзими рақобат дар назария ва амалияи сиёсати иқтисодӣ ба соҳае тааллуқ доранд, ки дар он мавҷудияти "стандартҳои дукарата" - и илми иқтисодии хориҷӣ равшантар зоҳир мешавад. Дар ҳоле ки дар назария муносибати либералӣ ба тичорати хориҷӣ ва рақобат ҳукмфармоӣ, ки ҳама гуна зуҳуроти протексионизмро ҳамчун душвор кардани амали танзимгарони беайби бозор маҳкум мекунад, дар амал маълум мешавад, ки тадбирҳои ҳимоя ва дастгирии истеҳсолоти милли (аз ҷумла аграрӣ) дар ҳама ҷо истифода мешаванд. Протексионизм пинҳоншуда, возеҳ ва асосан ғайритарифӣ шудааст, аммо ин паҳншавии онро камтар накард.

Ҳамин тариқ, ҳангоми гузариш ба парадигмаи прагматикӣ дар танзими иқтисодиёт, ки ҳимоятгари оқилонаи давлатро дар назар дорад, масъалаҳо дубора муҳим мешаванд:

- тақмил додан ё ҷустуҷӯи мундариҷаи нави мафҳуми "протексионизми аграрӣ", ки ба сатҳи муосири рушди иқтисодиёт ва афкори иқтисодӣ ҷавобгӯ аст;
- дар бораи ҳадафҳои протексионизм ва меъёрҳои ноил шудан ба ҳадафҳо;
- дар бораи воситаҳои мушаххаси протексионизм ва омезиши оптималии онҳо дар шароити муосир.

Маҷмӯи механизмҳои муҳофизатӣ ва дастгирикунонда, ба андешаи мо, системаи протексионизми аграриро ташкил медиҳад, ки имкониятҳои танзими давлатиро дар соҳаи агросаноатӣ васеъ мекунад[4].

Таъсиси системаи самараноки протексионизми аграрӣ, аз як тараф, бо гуногунии омилҳое, ки ба афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти агросаноатӣ таъсир мерасонанд ва аз тарафи дигар, бо паҳн кардани ғояҳои либералии иқтисодӣ дар доираҳои марбут ба таҳияи сиёсати иқтисодии кишвар мушкилтар мешавад.

Мақсади афзалиятноки системаи протексионизми аграрӣ дар шароити муосири иқтисодии ҷумҳурӣ ба даст овардани тақрористеҳсоли васеъ дар КАС мебошад. Шартҳои муҳимтарини ин сатҳи кофӣ даромаднокии истеҳсолкунандагони ватанӣ мебошад.

Омезиши сиёсати протексионизми аграрӣ ҳимояи бозори дохилӣ ва дастгирии оқилонаи истеҳсолоти милли, бешубҳа, барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ замина фароҳам меорад. Даромаднокии афзоюндаи истеҳсолоти аграрӣ имкон медиҳад, ки таҷҳизоти техникӣ суръат бахшад, дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникӣ ба истеҳсолот ҷорӣ карда шаванд ва танзимгарони иқтисодӣ ва маъмурии дар системаи протексионизм сохташуда имкон медиҳанд, ки табиати хоси муносибатҳои бозорро ҳамвор кунанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки мӯътадилсозӣ ва рушди минбаъдаи КАС бе тақвияти нақши давлат ва дастгирии ин соҳаи муҳими иқтисодиёт ғайриимкон аст. Дар шароити усулҳои бозории хоҷагидорӣ, бахши аграрӣ ба оқибатҳои манфии

омилҳои гуногуни ноустуворӣ бештар дучор мешавад, ки танзими пешрафтаи давлатии ин бахшро ногузир месозад. Ба шарофати танзими давлатии кишоварзӣ ба мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон муяссар гардид, ки дар рушди он муваффақият ба даст оваранд, прогресси илмию техникиро дар саноат хавасманд гардонанд, барои ҷамъ кардани сармоя ва азнавсозии сохтори комплекси агросаноатӣ шароити зарурии ибтидоӣ фароҳам оваранд.

Протексионизми аграрӣ системаи чорабиниҳои молиявӣ ҳукукии давлат, ки ба нигоҳдорӣ ё баланд бардоштани даромади соҳибкорон дар кишоварзӣ ва баъзе соҳаҳои дигари комплекси агросаноатӣ равона карда шудааст. Дар айни замон, кишварҳои дигар ноамнии мутлақӣ худро дар бозори озуқаворӣ имрӯза дарк кардаанд.

Бухрони ҷаҳонӣ афсонаи бозори ғуё мавҷудаи худро аз байн бурд, ки дар он истеҳсоли озуқаворӣ метавонад дар якҷанд минтақаҳои мусоидтарин, ки метавонанд тамоми ҷаҳонро бо ғизо таъмин кунанд, мутамарказ карда шавад. Ҳамаи ҳукуматҳои миллий боварӣ ҳосил карданд, ки кишвар бояд кишоварзии пешрафтаи худро дошта бошад, ҳатто агар он пурра ба дотатсия асос ёфта бошад. Дар ҷумҳурӣ ин зарурат бо норасоии истеъмоли ғизо ба ҳар сари аҳоли афзоиш меёбад. Имрӯз, кишоварзии кишварҳо ба танзими самараноки давлатӣ аз ҳарвақта бештар ниёз дорад.

Ҳоло дар соҳаи кишоварзӣ мушкилоти зиёде мавҷуданд, аммо дар тамоми гуногунии онҳо ба вучуд овардани шароити муътадили иқтисодӣ дар деҳот ва ташаккули чунин механизми дастгирии давлатӣ сазовори ҳалли фаврии он қодир аст, ки бахши аграриро ба баланд бардоштани пайдарпайи сатҳи рушд расонад. Барои ҳалли ин мушкилот ва расонидани кӯмак аз ҷониби давлат, пеш аз ҳама, арзёбии умумии вазъи соҳа аз давраи ислоҳоти аграрӣ зарур аст. Бояд қайд кард, ки ислоҳоти беандеша кишоварзиро дар марҳилаҳои аввали татбиқи онҳо ба системаи пардохтпазир табдил дод, ки суръати раванди такрористеҳсолкуниро дар соҳа ба таври назаррас коҳиш дод[5].

Бо мақсади тақмили протексионизми аграрӣ вазифаҳои афзалиятноки зеринро муайян кардан лозим аст:

- рационализатсияи сиёсати аграрӣ дар асоси омезиши оптималии сатҳҳои ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, бештар кардани ҳамохангсозии байни онҳо;
- хавасмандгардонии рушди иқтисодӣ тавассути фароҳам овардани шароит барои азхудкунии инноватсияҳо (ташкилӣ, маҳсулот, технологӣ);
- баланд бардоштани самаранокии сиёсати аграрӣ дар маҷмӯъ, расонидани кӯмаки воқеӣ ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, ҷорӣ намудани чунин шаклҳо, усулҳои воситаҳои протексионизм, ки имкон медиҳанд, ки ба системаҳои озуқаворӣ ба таҳдидҳое, ки ҷаҳонишавӣ бо худ меорад, муқовимат кунанд ва аз афзалиятҳои он истифода баранд;
- тадриҷан кам кардани хароҷоти буҷетӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақаҳои кишвар, гузариш ба тадбирҳои дастгирии ғайримустақим тавассути муқаррар намудани нархи мувозинат ва баландтари маҳсулоти кишоварзӣ;
- ба дурнамои стратегии рушди комплекси агросаноатӣ ва умуман иқтисодиёти мамлакат равона намудани тадбирҳои протексионизми аграрӣ.

Чорабиниҳои соҳаи кишоварзӣ бо он муҳим аст, ки онҳо таҷрибаи мувозинати манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни истеҳсолкунандагонро тавассути даҳолати давлат ифода меkunанд.

Бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ, сиёсати давлатӣ дар ин робита бояд расмӣ, протекционистӣ гардад, ки қодир аст шуури ҷамъиятиро ба тасаввуроти муқаррарии иқтисодиёти бисёрсоҳавӣ ва бахши аграрии он табдил диҳад. Бояд қайд кард, ки хусусияти хоси кишоварзӣ дар он аст, ки дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт, он бештар ба "сарпарастӣ" аз ҷониби давлат ниёз дорад. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки

кишоварзӣ дар тамоми марҳилаҳои рушди тамаддуни инсонӣ ба омилҳои табиӣ ва иқлимӣ вобаста аст. Мутаассифона, пурра бартараф кардани онҳо ва дар марҳилаи пешрафтаи технологии ҷомеаи иҷтимоӣ низ ғайриимкон аст. Дуюм, муваффақият ё ноқомии дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа бевосита аз миқдори зарурии маҳсулоти кишоварзӣ вобаста аст.

Бояд эътироф кард, ки роҳбарияти давлатӣ ва ҳамаҷонибаи хоҷагии қишлоқ дар шароити шадид (гузариш аз як тарз ба тарзи дигар, дар шароити ҷанг, рафъи офатҳои иқтисодӣ) имкониятҳои калон дорад, ки истеҳсоли ҷамъиятиро бо роҳи фармондеҳӣ дар самти муайян пурзӯртар рушд диҳад. Дар чунин ҳолат давлат имконият дорад, ки вазифаҳои макроро тавассути тамаркузи тамоми қувваҳои ҷомеа дар самти интиҳобшуда ҳал кунад. Ин дар давраи саноатикунонӣ ва коллективикунонӣ дар солҳои 30-ум рӯй дод. Тавре ки таҷриба нишон дод, дар аввал суръати баланд ба назар мерасид, коҳиш ёфт, зеро дар ин ҳолат манфиати иқтисодии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда ба қафо меравад ё тамоман рад карда мешавад. Дар натиҷа, истеҳсоли кишоварзӣ аз ниёзҳо ва манфиатҳои объективӣ ҷудо карда мешавад ва ба доираи истеҳсоли хусусияти гаронбаҳо дохил мешавад, ки дар ниҳоят ба сукути он оварда мерасонад.

Набудани рақобат иқтисодӣро ба инқилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) бад қабул мекард, равандҳои такмили истеҳсолотро хомӯш мекард ва ин равандро танҳо ба талошҳои қаҳрамонона ё маҷбуркунии ғайрииқтисодӣ табдил медод. Музди меҳнат дар ин ҳолат дар асоси меъёрҳои давлатӣ сохта шуда, ба баробаркунӣ оварда мерасонд. Аммо чунин даҳлати бевоситаи давлат ба соҳаи аграрӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ қуллан тағйир меёбад. Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ, танзимгари асосии он бозор мегардад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ, қонунҳои талабот ва пешниҳод рушди истеҳсолоти ба ҷомеа зарурӣ, нархи мол, сифат, хосиятҳои истеъмолии онро муайян мекунад, ба рушди пешрафти илмию техникӣ такон медиҳад ва ҳамзамон истеҳсоли нолозим, бефоида ва рақобатпазирро хомӯш мекунад. Бо ин роҳ бозор ба манфиатҳои соҳибкорон таъсир мерасонад, онҳоро водор месозад, ки истеҳсолот ва сифати молро беҳтар кунанд.

Давлати тоталитарӣ, ки танҳо як шакли моликият ва идеологияро тарғиб мекунад, сарфи назар аз хоҳиши ислоҳоти иқтисодӣ, аз ҷумла бахши аграрии он, дар гузашта натавонист ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил шавад, “асосан аз сабаби пурра давлатӣ шудани истеҳсолоти кишоварзӣ ва истифодаи нокифояи воситаҳои ҳуқуқие, ки барои таъмини механизми самараноки ин истеҳсолот пешбинӣ шудаанд, набудани заминаи дурусти ҳуқуқие, ки дар байни меҳнаткашони деҳот ба моҳияти устувору дарозмуддати сиёсати аграрии давлат дар ҳар як марҳалаи тараққиёт боварио ба вучуд меовард”.

Масъалаи оптимизатсияи ҳамкориҳои давлат ва иқтисод таърихи тӯлонии худро дорад ва имрӯз ҳам муҳим бокӣ мемонад. Барои ба даст овардани тасаввуроти дуруст дар бораи ҳамкориҳои оптималии давлат ва иқтисод, бояд бо чунин мафҳуми бунёдӣ, ба монанди “ҷомеаи шахрвандӣ” амал кард. Яке аз шартҳои муҳими таъсиси ҷомеаи шахрвандӣ қабули чунин принципи универсалӣ, ба монанди гуногунрангӣ (моликият, хоҷагидорӣ, идеология) мебошад. Маълум аст, ки собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, гарчанде ки аз ҷиҳати технологӣ дар маҷмӯъ ба параметрҳои кишварҳои пешрафта ҷавобгӯ буд, аммо шакли монополии як моликият имкон намедиҳад, ки принципҳои ҷомеаи шахрвандӣ дарк карда шаванд. Қариб дар ҳамаи кишварҳои пешрафта мавқеи махсуси бахши ғайримонополияшудаи аграрӣ дар иқтисоди бозории навъи муосир ба назар гирифта мешавад ва дастгирии давлатии нархҳо ва даромади истеҳсолкунандагони кишоварзӣ амалӣ карда мешавад, барои таъмини баробарии нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ чораҳо андешида мешаванд. Масалан, дар охири солҳои 80-ум ҳиссаи субсидияҳои давлатӣ дар даромади умумии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ чунин буд: дар ИМА 36

%, Канада 56 %, Кореяи Чанубӣ 50 %. Ба ҳама маълум аст, ки суботи иқтимоӣ ва сиёсӣ дар ҳома пеш аз ҳама аз идоракунии самараноки маҷмааи агросаноатӣ вобаста аст. Инро вазъияти молиявӣ кишвар, ки бо сабаби баланд шудани сатҳи қарзҳои кредиторӣ бахши аграрӣ иқтисодиёт ба амал меояд ва наметавонад бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти деҳотӣ барои маҳсулот ҳисоб карда шавад, равшан нишон медиҳад. Ҳамаи ин дар бораи сатҳи пасти афзалияти дастгирӣ давлатӣ деҳот сухан меронад. Танзими иқтисодии бозори аграрӣ аз зудтар андешидани чораҳои зерин иборат аст:

- а) ҳавасмандгардонии худтаъминкунии кишвар бо маҳсулоти кишоварзӣ;
- б) баромадан ба муносибатҳои баробар байни кишоварзӣ ва саноат;
- в) дастгирӣ даромади истеҳсолкунандагони маҳсулоти деҳотӣ бо ҳисоб кардани имконияти такрористеҳсоли минбаъдаи онҳо;
- г) ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ дар дохили давлат;
- д) гирифтани КАС мақоми содиркунандаи маҳсулоти ватанӣ ба бозори хориҷӣ.

Тавре ки олимони намояндагони КАС кишвар қайд кардаанд, танзими иқтисодии бозори аграрӣ ба протекционизми давлатӣ асос ёфтааст, ки субсидияи такрористеҳсоли васеъ, ҳавасмандкунии андоз ва қарзо пешбинӣ мекунад.

Ислоҳоти аграрӣ амалишаванда бо зарурат тағйироти кулӣ дар танзими давлатӣ кишоварзиро талаб мекунад. Он бояд чунин заминаҳои навро ба монанди шаклҳои гуногуни моликият, озодии соҳибдорӣ, истифодаи нархҳои шартномавӣ, либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба назар гирад. Аз руи мазмуни худ ин таъсир асосан характери иқтисодӣ дорад, аммо татбиқи он танҳо дар сурати ба расмият даровардани дахлдори ҳуқуқӣ дар онҳо ҳуқуқи уҳдадорӣҳои мушаххаси ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам идоракуни ва ҳам истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки бо ҳамдигар муносибатҳои гуногун ба амал меоранд, имконпазир аст, ки як маротиба меъёрҳои ҳуқуқи танзимшаванда ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ низ баромад мекунад.

Гузaronидани истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба муносибатҳои бозорӣ аз ҷониби роҳбарони ислоҳоти аграрӣ ҳамчун сусти кардани сиёсати протекционистӣ, сарнагун кардани чораҳои танзими давлатӣ ва дастгирӣ бозори озуқаворӣ баррасӣ карда мешавад. Ҳамзамон, онҳо аз консепсияи бардурӯғ бармеоянд, ки кишоварзӣ системаи худтанзимкуниро ифода мекунад, ки бидуни зарар ба рушди худ қодир аст манбаи тавоноии таъминоти захираҳои молиявӣ ва меҳнатӣ барои дигар соҳаҳои хоҷагии халқ боқӣ монад. Тавассути афзоиши диспаритети нархҳо ва пардохтҳои гуногун аз корхонаҳои кишоварзӣ на танҳо изофа, балки қисми зиёди маҳсулоти зарурӣ гирифта мешавад. Ин боиси афзоиши қисми ҷуброннашудаи маблағҳо ва ашёи истеъмолий ва истифодашуда, қафомонии шадиди сатҳи музди меҳнат аз сатҳи миёнаи он дар соҳаҳои алоқамандӣ комплекси агросаноатӣ мегардад.

Ислоҳоти радикали иқтисодӣ дар кишвар вазъиятро дар танзими савдои хориҷии маҷмааи агросаноатӣ низ ба таври назаррас тағйир дод. Сохтори нави институтсионалии КАС, бекор кардани низоми таъминоти ҳатмии давлатӣ, либерализатсияи нарх ва савдо боиси он гардид, ки содирот ва воридоти маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи ватанӣ таъсири назаррас расонад. Агар дар иқтисодиёти Шӯравӣ бо норасоии доимии озуқаворӣ сиёсати устувори нигоҳ доштани воридот (ба таври назаррас субсидияшаванда) ва маҳдуд кардани содирот ташаккул ёбад, пас аз оғози ислоҳот ин парадигма, гарчанде ки на дарҳол, бо консепсияи классикии протекционизми аграрӣ иваз карда шуд, вақте ки бозори ватанӣ аз воридоти озуқаворӣ ва ашёи хоми воридотӣ муҳофизат карда мешавад.

Бо сабаби хусусияти истифодаи бисёр чораҳои пахншудаи протексионизми давлатӣ дар баҳши аграрӣ дар шароити гузариш ба модели индустриалӣ - аграрӣ, протексионизм бояд равандҳои муайяно риоя кунад:

- дастгирии давлатӣ бояд ба тавсеаи фуруши маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шавад, на ба нигоҳ доштани ҳаҷми истеҳсолот;

- барномаҳои давлатӣ бояд ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот равона карда шаванд;

- сиёсати давлатии савдои хориҷӣ бояд ба протексионизми маҳдуд нигаронида шавад.

Ҳангоми татбиқи сиёсати давлатии агросаноатӣ, ба назар гирифтани мавқеи сомони умумҷаҳонии савдо (СУС), ки тибқи он давлат бояд ӯҳдадор шавад, ки маблағгузори мустақими бучетиро коҳиш диҳад, тамоми фаъолиятҳое, ки ба савдо таъсири таҳрифкунанда доранд ва ба истеҳсолот таъсир мерасонанд, тадбирҳои "сабади зард" номида мешаванд. Барномаҳо ва чорабиниҳои барномавӣ, ки ба рушди деҳот равона шудаанд, ба гурӯҳи тадбирҳои ба истилоҳ "сабади сабз" мансубанд, ки андозаи онҳо бо қоидаҳои СУС маҳдуд карда нашудааст.

Хароҷоти давлатӣ дар доираи "сабади сабз" метавонад аз рӯи самтҳои зерин амалӣ карда шавад:

- тадқиқоти илмӣ, тайерӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо, хизматрасонии иттилоотӣ-машваратӣ;

- чорабиниҳои байторӣ ва фитосанитарӣ, назорати бехатарии озуқаворӣ;

- мусоидат ба фуруши маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла ҷамъоварӣ, коркард ва паҳн намудани иттилооти бозор;

- тақмили инфрасохтор (сохтмони роҳҳо, шабакаҳои алоқаи барқӣ, иншооти мелиоративӣ);

- нигоҳдории захираҳои стратегии озуқаворӣ, кӯмаки дохилии озуқаворӣ;

- таъмини даромади кафолатноки истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, беҳтар кардани истифодаи замин;

- дастгирии даромади истеҳсолкунандагон вобаста ба намуд ва ҳаҷми истеҳсолот;

- суғуртаи даромад, ҳосил ва ҷуброни зарари офатҳои табиӣ;

- мусоидат ба таҷдиди сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ;

- ҳифзи муҳити зист;

- барномаҳои рушди минтақавӣ[6].

Ин хусусан дар шароите дуруст аст, ки вазъи муосири иҷтимоию иқтисодӣ, экологӣ ва демографияи деҳот бо маҷмӯи мушкilotи ҷамъшуда, ки ба гузариши он ба рушди устувори динамики монез мешаванд, хос аст. Аз ин рӯ, ба сиёсати протексионизми аграрӣ тавсия дода мешавад, ки вектори принципиалии нави иҷтимоӣ, ки ба паст кардани тафовути иҷтимоии аҳоли, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагӣ дар асоси рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот, баланд бардоштани даромади сокинони деҳот, диверсификатсияи шугъл, татбиқи чорабиниҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи захираҳои табиӣ равона шудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Экономическая теория: / под ред. В.Д. Камаева, Е.И. Лобачевой. –М.: Юрайт - Издат, 2010. – 557с.
2. Дудник А.В. Формирование и развитие национальной системы аграрного протекционизма. Вопросы методологии // Аграрный вестник Урала. –2010. -№11-1 (77). – С. 95-97.

3. Буздалов И.Н. Аграрный протекционизм как инструмент Буздалов, И.Н. Аграрный протекционизм как инструмент государственного регулирования сельского хозяйства в рыночных условиях // Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. –М.: «Энциклопедия российских деревень». -2005.–с. 26-30.
4. Институциональное развитие структуры сельского хозяйства - основа эффективного функционирования современной аграрной экономики// Известия вузов Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек. - 2017, №3, 2017.
5. Михайлушкин П.В., Баранников А.А. Предпосылки и направления аграрного протекционизма и государственного регулирования сельского хозяйства // Актуальные вопросы современной науки. 2012. № 23. С. 127–133.
6. Рушди иктисоди омехта дар назария ва амалияи муносибатҳои бозорӣ// Маҷаллаи илмӣю сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1/2 (66) Душанбе -2024. С. 108-117.

РОЛЬ АГРАРНОГО ПРОТЕКЦИОНИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ЗАРИПОВ ФАЙЗАЛИ АБДУХОЛИКОВИЧ,

доктор PhD Института экономики сельского хозяйства ТАСХН.,
тел. +(992) 939 35 79 79.

ОДИНАЗОДА ШОХИН ТАЛБАК,

к.э.н., доцент, зам. директора по науке, образования и подготовка научных кадров
Института экономики сельского хозяйства ТАСХН.
Тел: +992 918 42 57 57. E-mail: economic64@mail.ru

В данной статье изучаются и освещаются изменения внутреннего рынка, внешние факторы, общие процессы глобализации, обеспечение устойчивого развития сельских районов, активизация использования комплекса факторов, механизмов и средств поддержания повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных производителей, а также целенаправленная политика аграрного протекционизма, способствующая эффективному функционированию сельскохозяйственного производства и всей агропромышленной системы в целом.

На современном этапе развития экономики протекционизм является очень распространенным и весьма спорным явлением. Таким образом, аграрный протекционизм следует рассматривать как совокупность организационно-правовых и социально-экономических государств, направленных на повышение конкурентоспособности национального сельскохозяйственного производства, создание таких хозяйственных условий, при которых основные экономические параметры (прибыль, доход, воспроизводство) обеспечиваются с помощью средств прямой бюджетной поддержки и средств защиты аграрного рынка с целью достижения синергетического эффекта.

Ключевые слова: протекционизм, внутренний рынок, факторы, механизм, конкурентоспособность, сельское хозяйство, устойчивое развитие, Экономика, регион, субсидии, процесс воспроизводства, производство, хозяйствующие субъекты, эффективность, бюджет, средства поддержки, прибыль, доход.

THE ROLE OF AGRARIAN PROTECTIONISM IN MODERN CONDITIONS

ZARIPOV FAIZALI ABDUKHOLIKOVICH,

PhD doctor of the Institute of Agricultural Economics of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, tel. +(992) 939 35 79 79.

ODINAZODA SHOKHIN TALBAK,

candidate of economic sciences, associate professor, deputy director for science, education and training of scientific personnel of the Institute of Agricultural Economics of the Tajik Academy of Agricultural Sciences.

Tel: +992 918 42 57 57. E-mail: economic64@mail.ru

This article studies and highlights changes in the domestic market, external factors, general globalization processes, ensuring sustainable development of rural areas, intensifying the use of a set of factors, mechanisms and means of supporting the increase in the competitiveness of agricultural producers, as well as a targeted policy of agricultural protectionism that promotes the effective functioning of agricultural production and the entire agro-industrial system as a whole.

At the current stage of economic development, protectionism is a very common and highly controversial phenomenon. Thus, agricultural protectionism should be considered as a set of organizational, legal and socio-economic states aimed at increasing the competitiveness of national agricultural production, creating such economic conditions in which the main economic parameters (profit, income, reproduction) are ensured by means of direct budget support and means of protecting the agricultural market in order to achieve a synergistic effect.

Key words: protectionism, domestic market, factors, mechanism, competitiveness, agriculture, sustainable development, Economy, region, subsidies, reproduction process, production, economic entities, efficiency, budget, support funds, profit, income.

УДК 338:242

НИЗОМИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА ВАЗИФАИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

ҚОСИМОВ ҲАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,

ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Email:

gosimovhabib1808@gmail.com

Дар ин мақола муаллиф оиди низоми молияи давлатӣ ва вазифаи он дар шароити муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ таҳлилҳо гузаронида, қайд намудааст, ки низоми молияи давлатӣ шакл, усул ва роҳҳои гузаронидани муносибатҳои молиявиеро дар бар мегирад, ки бо иштироки бевосита ва бавоситаи давлат сураат мегирад ва онҳо барои ҳалли масъалаҳои ҷорӣ ва стратегии давлат истифода мешаванд.

Дар шароити кунунӣ нақши низоми молиявӣ дар рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рушди иқтисоди миллӣ хеле зиёд мебошад. Буҷети давлатӣ ин тамоми даромаду хароҷотҳои давлатро, ки бо мақсади таъмин намудани талаботҳои молиявии ҷамъият истифода мешаванд, фаҳмида мешавад ва он инъикоскунандаи сарҷамъи буҷети вилоятҳо, ноҳияҳо, мақомоти маҳаллӣ, ташилоту муассисаҳо ва аҳоли мебошад.

Калидвожаҳо: молия, буҷет, иқтисодиёт, бонк, молияи давлатӣ, буҷети давлатӣ, касри буҷет, фонд, фондҳои мақсаднок, қарз, даромад, буҷетикунонӣ.

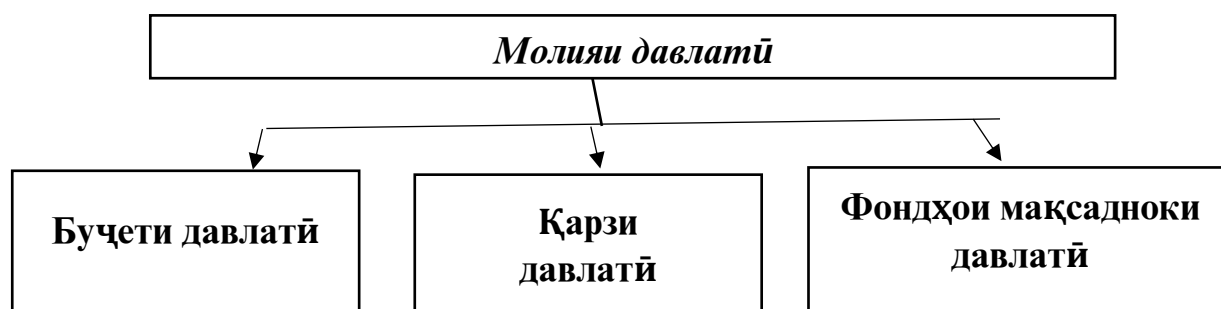
Низоми молияи давлатӣ соҳаи муайяни муносибатҳои молиявӣ аст, ки дар раванди он фондҳои маблағҳои пулӣ ташкил ва истифода бурда мешаванд. Низоми молияи давлатӣ ҳамчунин шаклу усулҳои тақсим ва истифодаи маблағҳои пулии давлатиро муайян менамояд.

➤ Ҳар як давлат вобаста ба низоми иқтисодӣ ва шаклҳои гуногуни моликият дар он низоми молиявии ба худ хос дорад. Низоми молиявии давлатҳои тараққиқарда, аз ҷумла низоми молиявии Федератсияи Россия аз звеноҳои зерин тартиб ёфтааст:

- низоми буҷети давлатӣ;
- фондҳои мақсадноки давлатӣ;
- қарзи давлатӣ;
- фонди суғуртавӣ;
- молияи корхонаҳо.[12]

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муносибатҳои молиявии зерин иборат мебошад:

- ✓ низоми буҷети давлатӣ;
- ✓ қарзи давлатӣ;
- ✓ фондҳои мақсадноки давлатӣ.

Низоми молия паҳлуҳои гуногуни иқтисодиётро фаро гирифта, вобаста ба фарогирии ҳавзаи фаъолият метавонад таносуби молиявии дар доираи шаклҳои моликият (хусусӣ, коллективӣ, кооперативӣ, саҳҳомӣ, муштарак, давлатӣ), сохти таркибии иқтисодиёт (саноат, кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа) ва аз нигоҳи иҷтимоӣ молияи корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳо, фаъолияти суғурта ва молияи давлатро ифода намояд.[10]

Низоми молияи давлатӣ шакл, усул ва роҳҳои гузаронидани муносибатҳои молиявиеро дар бар мегирад, ки бо иштироки бевосита ва бавоситаи давлат сурат мегирад ва онҳо барои ҳалли масъалаҳои ҷорӣ ва стратегии давлат истифода мешаванд.

Низоми молиявӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои байни ҳамаи сохторҳо, ташкилотҳои идоракунии, ки ба ташкили мунтазами воридрӯзи андозҳои гуногун ва дигар маблағҳо аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба ҳазинаи давлат барои таъмини мақсад ва вазифаҳои дар назди давлат буда, мақсаднок, самаранок истифодабарии маблағҳо барои безатариӣ миллӣ, нигоҳдории аппарати давлатӣ, иҷроиши барномаҳои иҷтимоӣ, инкишофи иқтисод, илм ва техника, маориф, фарҳанг, санъат ва муносибатҳои байналмиллалӣ фаҳмида мешаванд.[4]

Давлат барои иҷрои вазифаҳои худ оиди тараққӣ додани ҳоҷагии халқ, баландбардории сатҳи зиндагии мардум, таъмини амнияти миллӣ ва дигар талаботҳои ҷомеаро қонеъ кунонидан фондҳои пулиро истифода мебарад, ки аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ташкил карда шудаанд.

Буҷети давлатӣ зинаи якуми низоми молияи давлатиро ташкил намуда, асоси молия ба ҳисоб меравад.

Буҷети давлатӣ ин тамоми даромаду хароҷотҳои давлатро, ки бо мақсади таъмин намудани талаботҳои молиявии ҷамъият истифода мешаванд, фаҳмида мешавад ва он инъикоскунандаи сарҷамъи буҷети вилоятҳо, ноҳияҳо, ҳукуматҳои маҳаллӣ, ташкилоту муассисаҳо ва аҳоли мебошад.

Буҷети давлатӣ- захираи асосии маблағҳои пулӣ мебошад, ки дар шакли нақшаи молиявии давлат оид ба ҷамъоварӣ, аз нав тақсим кардан ва истифодаи маблағҳои пулӣ тартиб гардида, дар шакли қонун қабул ва амалӣ карда мешавад ва аз ин ҳисоб мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ вазифаҳои ба зиммаи онҳо воғузошташударо иҷро менамоянд.

Дар давраи ИҶШС банақшагирии буҷет ба нақшаи 5 солаи давлатӣ тобеъ буда, моҳияти мустақил надошт, зеро дар ҷамъият тақсимои нақшавӣ амал мекард. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ бошад, буҷети давлатӣ барои як соли молиявӣ тартиб дода мешавад, ки вай ба соли тақвимӣ мувофиқ буда, аз 1 январ то 31 декабр давом мекунад.

Буҷети давлатӣ дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли навбатии молиявӣ аз ҷониби мақомоти қонунбарор - Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда ва иҷрои амалии нишондиҳандаҳои он ҳамчун қонун талаб карда мешавад.

Буҷети давлатӣ яке аз воситаи асосии таъсиррасон ба инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат ҳисобида мешавад. [10] Ба воситаи молияи давлатӣ захираҳо ба буҷети марказӣ ҷамъ мешаванд ва ба воситаи вай ДМ ва ММД байни ноҳияҳо, соҳаҳо тақсим ва азнав тақсим карда шуда, ин маблағҳо барои дигаргунсозии иқтисодиёт, барномаҳои мақсаднок, ба мақомоти идоравӣ барои амалигардонии вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда, тараққиёти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии табақаҳои камбизоати ҷомеа равона карда мешавад.

Сиёсати буҷетӣ яке аз воситаи асосии танҳими давлатии раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, буҷет- ин элементи асосии системаи молиявии танзими соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аст. [11]

Одатан буҷет сарчамӣ даромад ва масрафи воҳидҳои интихобиро дар бар мегирад. Ба воситаи буҷет субъектҳои иқтисодӣ мудохилоту масрафоти худро бо ҳамдигар қиёс менамоянд, таъинот, мақсад ва роҳҳои фароҳам овардани онро нишон медиҳанд. [4]

Муносибатҳои молиявие, ки дар байни давлат, корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва аҳоли ба вуҷуд меоянд, муносибатҳои буҷетиро ташкил мекунад.

Муносибатҳои буҷетӣ ифодакунандаи хусусиятҳои гуногун буда, ҳамчун натиҷаи муносибатҳои тақсимотии байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳавзаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ, байни ноҳияҳо ва сатҳҳои гуногуни идора ташкил меёбанд. [4]

Асоси муносибатҳои молиявии байни давлат, корхонаю ташкилот ва аҳолиро тақсимоти маблағҳои буҷети давлатӣ, ки давлат барои қонеъ гардонидани талаботҳои молиявии аҳоли, васеъ намудани доираи такрористеҳсоли ҷамъиятӣ, таъмини амнияти миллӣ ва маблағгузори соҳаҳои идора истифода мебарад, ташкил мекунад.

Низоми буҷети давлатӣ маҷмӯи буҷетҳои тамоми сатҳҳоро дар бар гирифта, ба муносибатҳои иқтисодӣ ва сатҳи давлатдорӣ мамлакат асос ёфта, ба воситаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешавад.

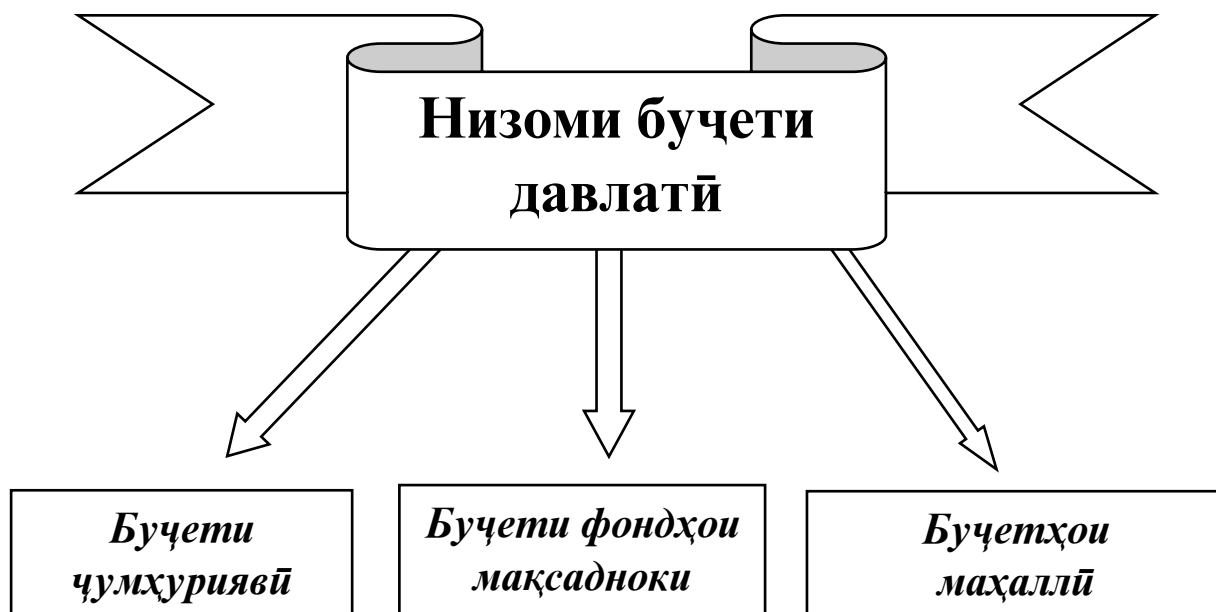
Вазифаи асосии буҷети давлатӣ ин: тақсим ва назорат аст. Ба воситаи вазифаи тақсимотӣ ММД ва ДМ байни соҳаҳо, шаҳру ноҳияҳо ва корхонаю ташкилоту аҳоли барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ, маданӣ, фарҳангӣ ва идораи давлатӣ равона карда мешавад.

Ҳамаи маблағҳои буҷет бояд бо мақсади муайян ва сарфакорона истифода шаванд. Саривақт ва пурра воридшавии маблағҳои пулӣ ба буҷет ва мақсаднок истифода шудани ин маблағҳо ба воситаи вазифаи назоратии буҷети давлатӣ муайян карда мешавад.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» низоми буҷети давлатии Тоҷикистон аз ду зина иборат аст:

1. Буҷети ҷумҳуриявӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ.
2. Буҷети маҳаллӣ.

Зинаи якуми низоми буҷети давлатиро буҷети ҷумҳуриявӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ ташкил мекунад.

Бучети ҷумҳуриявӣ- ин шакли ташкил ва истифодабарии воситаҳои пулие, ки барои таъмини иҷрои вазифаҳои ба салоҳияти мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ дахлдор таъин шудааст, меноманд.[9]

Бучети давлатӣ дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои як соли молиявӣ қабул карда мешавад ва амалигардонии нишондиҳандаҳои он ҳамчун қонун талаб карда мешавад.

Самти асосии бучети ҷумҳуриявӣ мусоидат кардан барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат равона карда шудааст. Аз ҷумла: рушди соҳаҳои нақлиёт, энергетика, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолии мамлакат бо зиёд намудани нафақа, стипендия, музди меҳнати кормандони соҳаҳои бучетӣ ва дастгирӣ намудани оилаҳои камбизоат тавассути ёрдампулиҳо.

Бучети фондҳои мақсадноки давлатӣ- ин фонди маблағҳои пулӣ, ки барои ба амал баровардани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон оиди ҳифзи саломатӣ ва гирифтани ёрии тиббии ройгон, таъминоти нафақавӣ ва иҷтимоӣ вобаста ба синну сол, инчунин дигар ҳолатҳое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст, мебошад. Онро Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ баррасӣ карда, тасдиқ карда менамоянд.[9]

Тақсим ва истифодабарии воситаҳои пулии ин фонд ба ихтиёри мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ вогузор карда шудааст.

Дар низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи фондҳои мақсаднок ба фонди суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа муттаҳид шуда, барои мақсадҳои муайян истифода бурда мешавад.

Зинаи дуҷуми низоми бучети давлатӣ ин бучетҳои маҳаллӣ мебошад.

Бучетҳои маҳаллӣ – тарзи ташкил ва истифодабарии воситаҳои пулие, ки барои таъмини вазифаҳои ба салоҳияти мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ мансуббуда, мебошад.[9]

Ба бучетҳои маҳаллӣ мувофиқи қонун бучетҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои тобеи вилоятӣ, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриявӣ ва ҷамоатҳо мансуб мебошанд.

Бучетҳои маҳаллӣ дар шакли санадҳои ҳуқуқии мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таҳия ва қабул мешаванд.

Дар сурате, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» тартиби муносибатҳои муайяно ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли навбатии молиявӣ” вогузошта бошад, пас нисбати ҳокимияти маҳаллӣ муносибатҳои дахлдор дар асоси санадҳои ҳуқуқии мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оиди бучетҳои маҳаллӣ ба низом дароварда мешаванд.

Ҷамоатҳо, ки мувофиқи моддаи 78 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот мебошанд, ба ҳайати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дохил намешаванд. Манбаҳои молиявии ҷамоатҳоро воситаҳои бучетие, ки дар асоси қарори маҷлиси вакилони халқии ноҳия ва шаҳр мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонунгузори мамлакат ҷудо карда мешаванд, инчунин пардохтҳои ихтиёрии шаҳрвандону коллективи меҳнатӣ ва ғайраҳо ташкил мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боз чунин фондҳо ташкил карда мешаванд:

❖ **Фонди харочотҳои пешбининашуда**- воситаҳои пулие мебошанд, ки барои бартараф намудани офатҳои табиӣ, паҳншавии касалиҳои сироятӣ ва дигар ҳолатҳои, ки дар буҷети солона пешбинӣ нашудааст, истифода бурда мешаванд. Андозаи ин фондҳо ҳангоми тартиб додани буҷети давлатӣ барои соли молиявии оянда муайян карда мешавад.

Тақсим ва истифодаи маблағҳои фонди харочотҳои пешбининашуда ба ваколати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешавад ва вай ҳар симоҳа оиди хароҷоти воситаҳои пулии ин фонд ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ маълумот пешниҳод мекунад.

❖ **Фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон** – воситаҳои пулие, ки барои маблағгузории хароҷотҳои пешбининашудае, ки дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шуда, онҳо дар асоси фармони хаттии Раиси Ҳукумат хароҷот карда мешавад, меноманд. Ҳаҷми ин фонд 2% - и буҷети давлатиро ташкил карда, ба буҷети ҷумҳуриявӣ дохил мешавад.

❖ **Фонди захиравии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ**- бо қарори мақомоти дахлдор ба андозаи 0.5%- и ҳаҷми даромади буҷети маҳаллии дахлдор муқаррар карда шуда, ба таркиби хароҷоти он дохил мешавад.

Воситаҳои фондро раисони Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон (ВМКБ), вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ихтиёрдорӣ мекунад. Тартиби истифодаи воситаҳои фондро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.

Низомии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принципҳои зерин асос меёбад:

- Ягонагии системаи буҷети давлатӣ;
- Тафрикаи даромаду хароҷоти байни сатҳҳои низомии буҷет;
- Инъоси пурра ва ҳатмии даромаду хароҷотҳои буҷетӣ;
- Баробарии буҷетҳо;
- Истифодаи самарабахшӯ сарфакоронаи маблағҳои буҷетӣ;
- Пардохти пурраи хароҷоти буҷетҳо;
- Ошкоро будани буҷетҳо;
- Эътиборнокии буҷетҳо;
- Таъиноти мақсаднокии муайяни маблағҳои буҷетӣ.

Буҷети давлатӣ ҳамчун нақшаи молиявии давлат аз қисми даромаду хароҷот иборат мебошад. Даромади буҷети давлатӣ аз даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, инчунин аз воридоти маблағҳои бесподош иборат мебошад, ки онҳоро давлат барои иҷрои вазифаҳои худ харҷ мекунад.

Ҳамаи даромадҳо ва хароҷотҳои буҷет бо тартиби муайяни гурӯҳбандии буҷетӣ ҷо ба ҷо карда шудаанд.

Гурӯҳбандии буҷетӣ- ба гурӯҳҳо ҷудо кардани даромаду хароҷот, манбаъҳои маблағгузории касри буҷетҳо, ки барои тартиб додан ва иҷро кардани буҷетҳои сатҳҳои гуногуни низомии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад.[8]

Дар назарияи иқтисодӣ се ҳолати асосии буҷетро ҷудо мекунад:

1. Касри буҷет- барзиёдии хароҷати буҷет нисбати даромади он мебошад.
2. Барзиёдии буҷет- барзиёдии даромад ва грантҳои буҷет нисбати хароҷоти он мебошад.
3. Тавозуни буҷет- дар ҳолате ба миён меояд, ки хароҷотҳо пурра пардохта мешаванд.

Чараёни буҷетӣ асоси омӯзиш ва банақшагирии ташкилу тақсим ва мақсадноку сарфакорона истифодабарии маблағҳои пулии марказонидашударо ташкил мекунад.

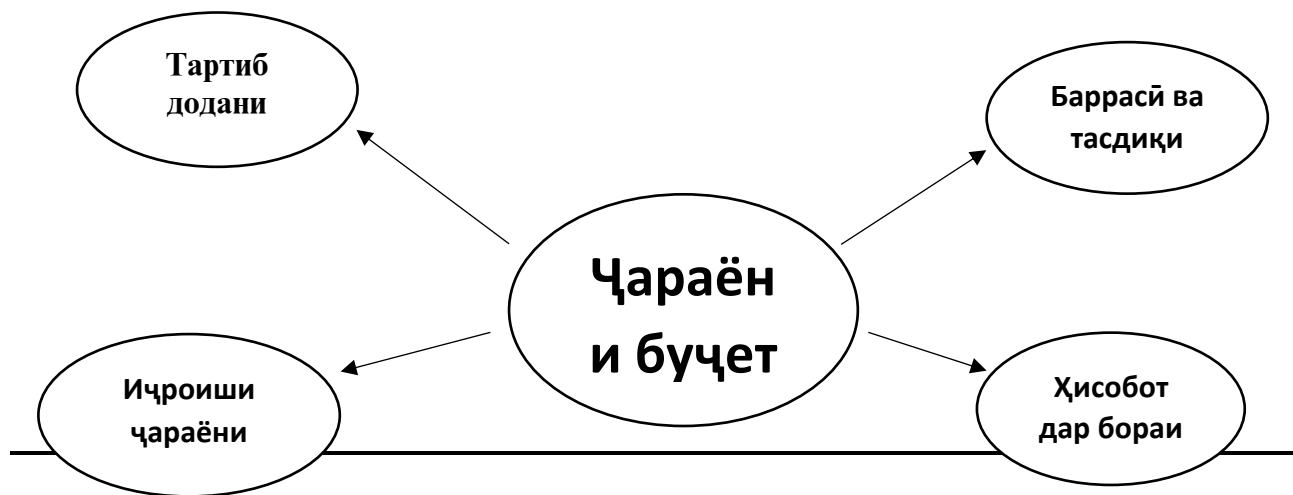
Чараёни буҷетӣ -фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни чараёни буҷетиро оид ба таҳия ва баррасии лиҳаи буҷетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, инчунин оид ба назорати иҷрои буҷетҳо, ки тавассути санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешаванд, меноманд.[8]

Мувофиқи моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» иштирокчиёни чараёни буҷетӣ инҳо мебошанд:

- ✓ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ Мақомоти ҳокимияти иҷроия;
- ✓ Мақомоти танзими пулиро қарзӣ ва асзорӣ;
- ✓ Мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- ✓ Мақомоти идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ;
- ✓ Ташкилотҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳои қарзӣ, ки бо маблағҳои буҷетӣ фаъолият мекунад;

✓ Мақомоти дигар, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти соҳаи идоракунии молия, буҷет ва андозро ба зиммаи онҳо гузоштааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чараёни буҷет тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ ва назорати давлатии молиявӣ”, “Дар бораи ҳазинадорӣ”, “Дар бораи буҷети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ” ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ муқаррар карда мешавад.

Чараёни буҷетӣ 4 марҳиларо дар бар мегирад: тартиб додани лоиҳаи буҷет; баррасӣ ва тасдиқи он; иҷроиш ва ҳисобот оиди иҷрои буҷет.

Ҳар як марҳилаҳои буҷет ба ҳам алоқаманд буда, инъикоскунандаи бевоситаи вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа мебошад. Ҳар яки онҳо ба худ вазифаҳои хос дошта, бояд дар муҳлати муайян амалӣ карда шаванд.

Таҳияи лоиҳаи буҷети давлатӣ на дертар аз 10 моҳ пеш аз саршавии соли молиявии навбатӣ оғоз меёбад, ки онро Вазорати молия таҳия карда, то 20 сентябр ба

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Ҳукумат бо тартиби муқарраркардашуда онро дида, қарори дахлдор қабул мекунад ва то 1 ноябр барои қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ” ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.

Лоиҳаи буҷети давлатӣ дар асоси дурнамои инкишофи иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода мешавад. Мақомоти идораи давлатӣ, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ масъуланд, ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои муфассали истеҳсоли мол, кор ва хизматрасониро барои соли ҳисоботӣ ва давраи пеши назар, ки барои таҳияи лоиҳаи буҷети ҷумҳуриявӣ лозиманд, пешниҳод менамоянд.

Вазорати молия қоидаи омодакунии маълумотро барои тартиб додан ва пешниҳод намудани даромаду хароҷоти муассисаҳои буҷетӣ муқаррар менамояд.

Барои тартиб додани лоиҳаи буҷети давлатӣ ҳуҷҷати зерин истифода карда мешаванд:

- лоиҳаи сметаи даромаду хароҷот барои соли ояндаи молиявӣ аз рӯи соҳаҳо, гурӯҳҳо, бандҳо ва моддаҳо мутобиқи гурӯҳбандии буҷетӣ;
- лоиҳаи барномаи кафолатҳои давлатӣ дар давраи нақшавӣ;
- барномаи давлатии сармоягузорӣ барои соли навбатии молиявӣ;
- ҳуҷҷату маводи дигаре, ки барои таҳияи буҷети давлатӣ зарур мебошанд.

Вазорати молия ҳамаи ҳисобҳои воридот ва пардохтҳои буҷетиро таҳлил намуда, ба муассисаҳои буҷетӣ ислоҳҳои заруриро пешниҳод менамояд, ҳамчунин ҳаҷми зарурии қарзгирӣ ва манбаҳои имконпазири гирифтани онро муайян мекунад.[3]

Дар ҳолати рух додани муҳолифат байни Вазорати молия ва вазорату идораҳо, дигар муассисаҳои буҷетӣ оиди тартиб додани лоиҳаи буҷет, вазорати молия қарор қабул карда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.

Буҷети фондҳои мақсадноки давлатӣ аз ҷониби мақомоте, ки ин фондҳоро идора менамоянд, мутобиқи низомномаи фондҳои мазкур тибқи тартиб ва муҳлатҳои муқаррарнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда мешаванд.

Лоиҳаи буҷети фондҳои мақсадноки давлатӣ, ки аз ҷониби вазорату идораҳои марбута бо назардошти маълумотҳо, ҳуҷҷатҳо ва маводи тартибдодашуда ба вазорати молия пешниҳод мешавад ва онро Вазорати молия якҷоя бо лоиҳаи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.[9]

Дар ҳолати ба миён омадани муҳолифат байни Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоте, ки буҷети фондҳои мақсадноки давлатиро таъмин менамоянд, вазорати молия доир ба ин масъала қарори дахлдори худро қабул ва ба баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Буҷетҳои маҳаллӣ аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллӣ мувофиқи талаботҳои қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», қонун “Дар бораи молияи давлатӣ”, қарорҳои мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, дигар меъёрҳои ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода мешавад.

Лоиҳаҳои буҷети маҳаллӣ аз тарафи раисони ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи марказ тартиб дода мешавад. Лоиҳаи тартибдодашуда ба вазорати молия пешниҳод карда мешаванд ва он бояд чунин маълумотҳоро дошта бошад:

- а) нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷот барои соли навбатии молиявӣ;

б) ҳисоби маблағҳои зарурии кӯмаки молиявии беподош ва мусоидати молиявӣ, ки аз буҷети ҷумҳуриявӣ ҷудо карда мешавад.[8]

Дар асоси ин нишондиҳандаҳои пешниҳодшуда ба буҷет вазорати молия онро таҳлил ва аз назар мегузаронад. Ҳангоми ба миён омадани муҳолифат байни вазорати молия ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нисбати таҳияи лоиҳаи буҷети маҳаллӣ вазорат қарори дахдор қабул карда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.

Вазорати молия лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ»-ро то 20 сентябр ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Ҳукумат онро баррасӣ карда, барои омӯзиш ба Маҷлиси намояндагон то 1 ноябр пешниҳод мекунад.

Лоиҳаи буҷети пешниҳодшуда модда ба модда аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ баррасӣ гардида, метавонад қабул шавад ё не. Дар баробари ин, ба Маҷлиси намояндагон лоиҳаи қонун оиди ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андоз, гумрук ё қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет” пешниҳод мешаванд.

Лоиҳаи буҷети ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳоро ба Маҷлиси вакилони халқ раисони ин шаҳру вилоятҳо пешниҳод мекунанд.

Тартиби баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ”-ро Маҷлиси намояндагон бо тартиби муқаррарнаимудай қонун ба роҳ мемонад ва он бояд то 31 декабр бояд қабул карда шавад. Баъди он ки Маҷлиси намояндагон лоиҳаро маъқул донист, Президенти мамлакат ба он имзо мегузорад.

Баъди тасдиқ шудани буҷети давлатӣ вазорати молия дар муҳлати 10 рӯз ба тақсимкунандагони асосӣ, тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ маблағи барояшон пешбинишударо хабар медиҳанд. Ташкилотҳои буҷетӣ дар доираи маблағҳои барояшон пешбинишуда дар муддати 30 рӯз сметаи даромаду хароҷот тартиб дода, ба Вазорати молия пешниҳод мекунанд. Онҳо ҳуқуқ надоранд аз маблағҳои тасдиқкардаи қонун уҳдадорӣ зиёдтар қабул намоянд.

Вазорати молия дар охири соли молиявӣ оид ба ҷамъбасти сол ва тайёр кардани ҳисобот дар бораи иҷрои буҷети давлатӣ фармон медиҳад.

Вазорату идораҳо ва дигар ташкилотҳои буҷетӣ ҳисоботи солонаи ташкилотҳои тобеъро муқоиса карда, қарори дахлдор қабул мекунанд ва то 1 март ба Вазорати молия ҳисоботи солона пешниҳад менамоянд. Вазорати молия дар асоси ҳисоботи онҳо ҳисоботи солона тартиб дода, то 1 майи соли равон ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи солонаро оиди иҷрои буҷети давлатӣ то 1 июн ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.

Мувофиқи моддаи 60 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ҳулосаи берунӣ ба ҳисобот оиди буҷети давлатӣ аз ҷониби мақомоти назорати давлатии молиявӣ ҳар сол то 1 октябр ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад.

Шахсони мансабдори мақомоти назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дуруст ва мукамал будани маълумоти дар ҳулосаи он зикрғфта мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи солонаро дар бораи иҷрои иҷрои бучети давлатӣ пас аз тасдиқ шудани он аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар воситаи ахбори омма нашр менамояд.[3]

Барои иҷро намудани вазифаҳои худ ба давлат миқдори муайяни воситаҳои пулӣ лозим аст, ки онро ба воситаи маблағҳои пулӣ бучетӣ ба роҳ меонад. Вале дар натиҷаи зиёд шудани хароҷоти давлат нисбати даромадҳояш касри бучет ба миён меояд. Яке аз роҳҳои рӯйпӯш намудани ин каср қарзи давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Қарзи давлатӣ зинаи дуҷони низоми молияи давлатиро ташкил намуда, дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз воситаҳои асосии иқтисодиёт мебошад.

Дар муомилоти қарзӣ дар байни субъектҳои қарзӣ истилоҳи қарздишанда ва қарзгиранда истифода мешавад. Қарздиҳанда ин шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ, резидентҳо ва ғайрирезидентҳои мебошанд, ки маблағҳои муваққатан озоди худро ба дигар субъектҳои ҳаҷагидорӣ ё давлат ба мақсади гирифтани фоида ба қарз медиҳанд.

Қарзгиранда шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ ё давлат мебошанд, ки бо мақсади муайян қарзро гирифта, уҳдадор мешаванд, онро ба муҳлати муайяншуда баргардонанд.

Қарзи давлатӣ – ин уҳдадорӣ қарзии давлат дар назди шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ, мамлакатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ хориҷӣ ва дигар субъектҳои байналмилалӣ мебошад. Дар амалиёти қарзи давлатӣ давлат ба сифати қарзгиранда ва шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ ва мамлакатҳои хориҷӣ ташкилотҳои байналмилалӣ ба сифати қарздиҳанда баромад мекунанд.[12]

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2022
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ»
4. Ақобиров Ҳ.Н.; Одинаев Д.Н. «Молия. Китоби дарсӣ.» -Душанбе;2011
5. Ақобиров Ҳ.Н.; Нуров Ш.С.; Абдуллоев А.Б. «Молия. Комплекси таълимӣ-методӣ» -Душанбе; 2016
6. Алимардонов У. «Молия. Васоити таълимӣ»- Душанбе; 2014
7. Алимардонов У. «Финансы» -Душанбе; 2015
8. Мирбобоев Р.М.; Иброҳимов И.Р.; Оймахмадов Г «Идораи молияи давлатӣ», китоби дарсӣ- Душанбе; 2014
9. Наджмиддинов С.М.; Худоиев Н. М. «Бюджетный сектор» -Душанбе; Ирфон - 2010
10. Оймахмадов Г.Н. «Молия» -Душанбе; 2005
11. Романовский М.В. «Финансы» -Москва; 2008
12. Улуғхочаева Х.Р.; Обидов Ф.С.; Раҳимов З.А. «Молия» -Душанбе;2012
13. Ҳусейнов, У. С. Ҷабҳаҳои назариявӣ методологии андозбандии ғайриқарз соҳибдорӣ истеҳсолӣ / У. С. Ҳусейнов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – №. 2(86). – Р. 222-231. – EDN DEXIPF.
14. Ҳасанов А.Р.;Миразизов А.Ҳ.; Содиков Р.Ҳ. «Молия ва қарз. Китоби дарсӣ.» - Душанбе; 2010
15. Ашуров И. С., Олимов А. Х. Назарияи иқтисодӣ дар нақшаҳо, ҷадвалҳо ва формулаҳо. Дастури методӣ. – Душанбе “Ирфон” , 2011.
16. Базылов Н. И., Гурко С. П., Базылова М. Н. Экономическая теория.
17. Макконел Кэмпбелл Р. , Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т. 2. – М: Республика, 1993. – 400 саҳ.

18. Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. “Роҳнамои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Душанбе – 2012. – 188с.
19. Мэнкью Н. Г. Микроэкономика, – М: Изд – во МГУ, 1994. – 489 с.
20. Носова С. С. Экономическая теория – М: “Гуманитар Изд Центр”, “ВЛАДОС”, 2003. – 280 с.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ И ЕГО РОЛЬ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

КОСИМОВ ХАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,

ассистент кафедры финансов Международной университет туризма и предпринимательство Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Email: gosimovhabib1808@gmail.com

В данной статье автор проанализировал государственную финансовую систему и ее функцию в контексте социально-экономических отношений и отметил, что государственная финансовая система включает в себя формы, методы и способы ведения финансовых отношений, которые происходят при прямом и косвенном участии государства. государства, и они предназначены для решения текущих и стратегических задач государства.

В современных условиях роль финансовой системы в экономическом развитии и повышении развития национальной экономики очень высока. Под государственным бюджетом понимаются все доходы и расходы государства, которые используются для удовлетворения финансовых потребностей общества, и он отражает совокупный бюджет областей, районов, органов местного самоуправления, организаций и учреждений, населения.

Ключевые слова: финансы, бюджет, экономика, банк, государственные финансы, государственный бюджет, дефицит бюджета, фонд, целевые фонды, долг, доходы, бюджетирование.

REGULATION OF STATE FINANCE AND ITS ROLE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS

KOSIMOV HABIBULLO ZIOVIDINOVICH,

assistant of the finance department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue, 48/5.
Email: gosimovhabib1808@gmail.com

In this article, the author analyzed the state financial system and its function in the context of socio-economic relations and noted that the state financial system includes forms, methods and ways of conducting financial relations that take place with the direct and indirect participation of the state, and they are for are used to solve current and strategic issues of the state.

In the current conditions, the role of the financial system in economic development and increasing the development of the national economy is very high. The state budget is understood as all the incomes and expenses of the state, which are used to meet the financial needs of society, and it reflects the total budget of regions, districts, local governments, organizations and institutions, and the population.

Keywords: finance, budget, economy, bank, public finance, public budget, budget deficit, fund, target funds, debt, income, budgeting.

Муқарриз: Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти Академия

УДК 339.439

ПЕШГУЌИИ РУШДИ ВАЗЪИ БОЗОРИ ЧАӊОНИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ОМИЛӊОИ АСОСИИ БА ОН ТАЪСИРКУНАНДА

ОЛИМЗОДА ШОӊИН,

унвончӯи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии
рушди кишоварзии АИКТ, 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи ӊаёти Нав, 306. тел.:+992 985 03 98 07.

Дар ин мақола тамоюлҳои ташаккули захираҳои ҷаҳонию озуқаворӣ, рушди бозори миллию озуқаворӣ ва сатҳи дастгирии давлатии соҳа баррасӣ карда мешаванд. ӊалли мушкилоти озуқаворӣ бо рушди истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми барои бозори дохилӣ зарурӣ, бо иқтидори табиӣ ва истеҳсолӣ таъминшуда алоқаманд аст. Мушкилоти озуқаворӣ беиштар ба мушкилоти амниятӣ табдил меёбад, ки ҳалли он бо сиёсати мувофиқашуда ва амалҳои муштараки ҷомеаи ҷаҳонӣ имконпазир аст. Аммо, ҳар як кишвар бояд мушкилоти гизоро дар асоси имкониятҳои худ ҳал кунад.

Калимаҳои калидӣ: сиёсати агросаноатӣ, амниятии озуқаворӣ, дурнамо, аҳоли, пешгӯӣ, бозори озуқаворӣ, давлатҳо, стратегия, ҳамгироӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, захираҳо, дастгирии давлатӣ, саноат, самаранокӣ, истеҳсолот.

Таърихи рушди тамаддун нишон медиҳад, ки таъминоти озуқаворӣ дар ҳама давраи замон ва дар ҳамаи халқҳо омили асосии суботи иҷтимоию сиёсии давлат буд. Қатъи таъминот аксар вақт ба шӯришҳо, инқилобҳо, тағйири ҳукумат ва ғайра оварда мерасонд.

Масъалаи таъмини озуқаворӣ аҳоли яке аз вазифаҳои асосии мақомоти ҳокимияти ҳар як давлат мебошад. Мақомоти давлатӣ қонунҳо ва барномаҳои махсусро қабул мекунанд, ки ба таъмини амнӣи озуқаворӣ кишвари худ, ҳифз ва дастгирии истеҳсолкунандагони молҳои худ нигаронида шудаанд, равишҳои давлатро ба истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун соҳаи махсуси иқтисодиёт, ки барои кишвар аҳамияти стратегӣ дорад, муайян мекунанд.

Яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати агросаноатӣ дар марҳилаи муосир ҳалли мушкилоти тарафдори қаноатмандӣ мебошад. Дар айни замон, ҳар шашумин сокини сайёра онро тамом намекунад ва дар оянда тамоюли афзоиши ин категорияи аҳоли ба назар мерасад. Асоси чунин пешгӯӣ тамоюлҳои манфии рушди бозори озуқаворӣ охири асри гузашта ва аввали асри ҷорӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки вазъи бозори озуқаворӣ андешидани чораҳои ғавқулддаро ҳам дар сатҳи давлатҳо ва ҳам дар тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ, инчунин таҳияи стратегияи дарозмуддати рушди бозори озуқаворӣ ва таъмини амнӣи озуқаворӣ талаб мекунанд.

Аз ин рӯ, стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ таҳияи асосҳои назариявии ҳалли мушкилот, ташаккул ва рушди бозори озуқавориро талаб мекунанд, ки ба ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд [1].

Тамоюлҳои ташаккули захираҳои ҷаҳонию озуқаворӣ зарурати рушди бозори миллию озуқавориро тасдиқ мекунанд, ки сатҳи он аз ҷониби дастгирии давлатии соҳа муайян карда мешавад. Дар асоси баланд бардоштани самаранокӣи умумӣ, истеҳсолоти агросаноатӣ бояд ба тақсмоти байналмилалӣи меҳнат бо мақсади ҷалби маблағҳо ва сармояи зарурӣ барои рушди минбаъдаи иқтидори истеҳсолӣ дохил карда шавад.

ӊалли мушкилоти озуқаворӣ бо рушди истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми барои бозори дохилӣ зарурӣ ва бо иқтидори табиӣ ва истеҳсолӣ таъминшуда

алоқаманд аст, ки ба принципҳои муҳимтарини амнияти озуқаворӣ муҳолифат намекарданд.

Мувофиқи созишномаҳои байналмилалӣ сиёсати озуқаворӣ, ки ҳамчун ҳуҷҷатҳои ҷаҳорҷӯба қабул карда мешаванд, параметрҳо ва сарҳадҳои амнияти озуқаворӣ кишварро муайян кардан, стратегия ва самтҳои рушди бозори озуқаворӣ таҳия кардан мумкин аст, ки ба ҳалли ин мушкилот дар асоси худтаъминкунӣ, истифодаи оқилонаи иқтисодӣ истеҳсоли ва манфиатҳои тақсими байналмилалӣ меҳнат тавассути ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ имкон медиҳанд[2].

Ба ақидаи мо, заминаи бунёди ҳалли мушкилоти озуқаворӣ бояд заминаи дахлдори қонунгузорӣ ва меъриёи ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ агротехникӣ, сиёсати гумрукӣ ва андоз бошад.

Хусусияти мушкилоти озуқаворӣ дар марҳилаи муосир бояд бо назардошти ҳалли он дар сатҳи ҷаҳонӣ, континенталӣ ва милли баррасӣ карда шавад. Ин муайян кардани тамоюлҳои рушди бозори озуқаворӣ ва муайян кардани самтҳои ояндаи рушди онро талаб мекунад.

То миёнаи асри XX дар ҷаҳон тамоюли васеъшавии устувори заминҳои паҳлӣ, ки дар он вақт аз 1 миллиард гектар зиёд буд, бартарӣ дошт. Афзоиши ҳаҷми озуқаворӣ ва пеш аз ҳама ғалла асосан бо роҳи васеъ таъмин карда мешуд. Дар ибтидои солҳои 50-уми асри XX кишварҳои пешрафта, ки ин захираҳо тамоми карданд, асосан аз ҳисоби омилҳои шадид афзоиши ҷамъоварии умумиро ба даст оварданд ва тамоюли васеъшавии майдони кишт танҳо барои кишварҳои рӯ ба инкишоф хос буд.

Аз ибтидои солҳои 80-уми асри XX омилҳои маҳдудкунандаи рушди бозори озуқаворӣ ба қор шурӯъ карданд.

Ҳамин тариқ, мушкилоти рушди кишоварзии ҷаҳонӣ бадтар мешавад. Мушкилоти озуқаворӣ бештар ба мушкилоти амниятӣ табдил меёбад, ки ҳалли он бо сиёсати мувофиқашуда ва амалҳои муштараки ҷомеаи ҷаҳонӣ имконпазир аст. Аммо, ҳар як кишвар бояд мушкилоти ғизоро дар асоси имкониятҳои худ ҳал кунад.

Тамоюлҳои рушди бозори ҷаҳонӣ озуқаворӣ бо назардошти омилҳои маҳдудкунанда имкон намедиҳанд, ки ба суръати баланди афзоиши захираҳои озуқаворӣ ва ашеи хоми дар ҷараёни истеҳсоли кишоварзӣ истеҳсолшуда, ҳатто дар ояндаи дур умед банданд.

Тибқи ҳисобҳои қоршиносони ФАО то соли 2030 истеҳсоли ғалла тақрибан 20% афзоиш ёфта, 2150 миллион тонна ё 80 % - и талаботро ташкил медиҳад. Истеҳсоли гӯшт 5080 млн.т, яъне то 230260 млн. т, бо талаботи 300 млн. т (7686% ба талабот) меафзояд. Манбаҳои асосии афзоиш гӯшти ҳук ва бройлер мебошанд. Истифодаи маҳсулоти баҳрӣ дар сатҳи 100 млн.т бо талаботи 168 млн. т (60% ба талабот) нигоҳ дошта мешавад.

Динамикаи талабот, баръакс, меафзояд, зеро аҳолии сайёра тақрибан ду баробар зиёд мешавад ва дар соли 2030 тақрибан 9,0 миллиард нафарро афзоиши солони аҳоли ташкил медиҳад. Дар доираи 90 миллион нафар бо нигоҳ доштани нобаробарии умумии тақсими он дар минтақаҳои ҷаҳон интизор меравад.

Талаби қариб ҳамаи кишварҳо барои баланд бардоштани сифати ғизо мебошад. Дар айни замон, ғизои босифат барои қариб як миллиард сокини сайёра дастрас нест. Ҳатто бо тамоюлҳои мусоиди рушд, норасоии ғалла зиёда аз 500 млн.тонна, гӯшт 40 млн. тонна, маҳсулоти баҳрӣ 6570 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Тахминҳо мавҷуданд, ки мувофиқи онҳо вазъи озуқаворӣ боз ҳам ташаннучноктар мешавад. Аз ин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки таъмини тавозуни байни талабот ва пешниҳод дар 20-30 соли оянда мушкил аст. Ҳалли мушкилот дар самтҳои зерин имконпазир аст:

- афзоиши ҳаҷми истеҳсолот;
- кам ё танзими шумораи аҳоли;
- кам кардани истеъмоли озуқаворӣ, яъне паст кардани сатҳи зиндагӣ.

Сиёсати дохилӣ ва хориҷии як қатор кишварҳо дар ояндаи наздик аз ҷониби шиддат гирифтани ҷанбаҳои иҷтимоӣ иқтисодии мушкilotи озуқаворӣ муайян карда мешавад. Барои чунин фарзияи пессимистӣ ҳама асосҳо мавҷуданд [3].

1. Ҷаҳон ба давраи коҳиши дарозмуддати истеҳсоли озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли ворид шуд. Ин ба ҳатогиҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва кишоварзӣ, инчунин вайроншавии тавозуни экологӣ вобаста аст. Таъмини баландтарини ғалла 345 кг ба ҳар сари аҳоли дар соли 1989 ба даст оварда шудааст, ҳоло он тақрибан 300 кг аст ва то соли 2030 бояд 240 кг ё 70% нисбат ба сатҳи соли 1989 интизор шавад. То соли 2030 истихроҷи маҳсулоти баҳрӣ ба ҳар як сокини сайёра 12 кг дар муқоиса бо 28 кг дар соли 1990 хоҳад буд.

2. Дар баробари коҳиши умумии ҳаҷми истеҳсоли озуқаворӣ ва таъмини аҳолии сайёра, номутаносибии минтақаҳои алоҳидаи он афзоиш меёбад. Дар нимаи дууми асри XX истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳоли дар ИМА 30-35% афзуда, зиёда аз 1000 кг, Дар Аврупои Ғарбӣ 2 маротиба (тақрибан 500 кг), дар кишварҳои Африқо 25-30 % (то 120 кг) коҳиш ёфт. Тибқи ҳисобҳои коршиносон, то соли 2030 истеҳсоли миёнаи ғалла ба ҳар як нафар дар Чин метавонад беш аз нисфи (то 164 кг), Дар Ҳиндустон 15 % (то 158 кг), Дар Покистон 30 % (то 90 кг), Дар Эрон 31 % (то 140 кг) коҳиш ёбад.

3. Сатҳи субот дар бозори озуқаворӣ коҳиш меёбад, ки бо мавҷудияти захираҳои барои ҳамвор кардани тағирёбии конъюнктура ва нигоҳ доштани нархҳо муайян карда мешавад. Коҳиши пешбинишудаи ҳаҷми истеҳсолот вазъи бозори озуқавориро боз ҳам бадтар мекунад ва конъюнктураи онро таъвият медиҳад.

4. Пас аз як давраи тӯлонии коҳиши сусти ва устувор, болоравии нархи ҷаҳонӣ барои намудҳои асосии озуқаворӣ оғоз ёфт. Аввал маҳсулоти баҳрӣ гарон шуд, сипас ин тамоюл ба дигар намудҳои ғизо паҳн шуд. Тибқи ҳисобҳои олимони, дар 20-солагии оянда нархи гандум 66%, чормағз 37%, биринҷ 30% боло меравад.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд дурнамои ҳалли мушкilotи мураккаби озуқавориро, ки барои ҳамаи кишварҳо қобили қабул аст, муайян кунад. Дар ин ҷо ду ҷанба ба назар мерасад:

Тамарқуз ба сатҳи истеъмоли дар ИМА бадастомада. Ин метавонад интиҳоби аксари кишварҳо бошад, аммо дар ин ҳолат захираҳои озуқаворӣ дар соли 2030 танҳо барои 2,5 миллиард нафар кифоя аст, ки шумораи сокинони сайёра 3,5 маротиба камтар аст.

Тақсими захираҳои озуқаворӣ тақрибан ба ҳама баробар аст. Дар ин ҳолат ба ҳар як сокини он дар як рӯз 450 грамм ғалла рост меояд, ё он қадар, ки сокини Ҳиндустон ҳоло дорад.

Тахмин меравад, ки тақсими нав пешгирӣ карда намешавад ва он на танҳо хусусияти тичоратӣ, балки сиёсӣ низ хоҳад дошт. Ин аз он сабаб аст, ки шумораи кишварҳои камбизоат меафзояд: дар солҳои 60-ум таносуби кишварҳои камбизоат ва сарватманд вучуд дошт. 30 : 1, дар соли 1990 он аллакай 64 : 1 буд. Аз ин рӯ, мушкilotи озуқаворӣ метавонад ба бӯҳрони амиқи байналмилалӣ табдил ёбад.

Аён аст, ки дар ин вазъ стратегияи ягонаи байналмилалӣ, амалҳои ҳамоҳангшудаи бисёр кишварҳо ва қабули як қатор ўҳдадориҳо заруранд, ки иҷрои онҳо кори осон нахоҳад буд. Дар соли 1994 Фонди аҳолии СММ пешниҳод кард, ки дар оянда мушкilotи озуқаворӣ тавассути пешгирии вайроншавии захираҳои замин ва

мӯътадилсозии аҳоли ҳал карда шавад то соли 2050 то 7,3 миллиард нафар барои татбиқи ин барнома 61,2 миллиард доллари ИМА лозим аст, ки қисми зиёди он бояд ба чорабиниҳои ҳифзи заминҳои қорам ва барқарорсозии ҷангалҳо равона карда шавад [4].

Олимони амрикоӣ Л.Браун Ва Х. Кейн исбот мекунанд, ки афзалиятҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ на ба мушкилоти безаргардонӣ, балки ба мушкилоти бартараф кардани норасоии ғизо дода мешаванд.

Аз ин рӯ, дар дурнамои дуртар, инсоният метавонад роҳҳои ҳалли самараноки мушкилоти озуқавориро дар асоси рушди самтҳои афзалиятноки пешрафти илмӣ техника пайдо кунад. Дар шароити муосир сиёсати мувофиқашуда ва амалҳои муштараки амалии тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба рушди минбаъдаи кишоварзӣ ва ташаккули фонди озуқаворӣ дар сатҳи ҳар як давлат талаб карда мешавад [5].

Набудани муносибати ягона ба мушкилоти бозори озуқаворӣ дар ҷаҳон ва дар ҳар як кишвари алоҳида сабаби минтақавии равандҳои рушди тичорати байналмилалӣ гардид. Минтақасозии равандҳои ноил шудан ва нигоҳ доштани амнияти бозори озуқаворӣ ҳамохангсозии унсурҳои сиёсати савдо ва сипас унсурҳои сиёсати истеҳсоли ва сармоягузори рушди маҷмӯаҳои миллии озуқаворӣ, то муайян кардани квотаҳои яққояи истеҳсоли намудҳои асосии озуқаворӣ дар кишварҳо, дар асоси ниёзҳои минтақа дар маҷмӯъ, стандартҳои ягона барои маҳсулоти хӯрокворӣ ва ашъи хоми кишоварзӣ барои истеҳсоли онҳо, моделҳои истеъмоли наздик, дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ, устуворӣ ва баробарии таъминоти онҳо ба аҳоли, ҳиссаи хароҷоти озуқаворӣ дар хароҷоти хоҷагиҳои хонагӣ, параметрҳои асосии миқдорӣ ва сифатии сохтори истеъмоли озуқавориро дар бар мегирад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Копылов А. и др. Состояние и основные направления развития оптовых продовольственных рынков // АПК: Экономика, управление. 1994. № 2. С. 43—54.
2. Назаренко В. Внешнеэкономическая деятельность АПК: поиск концепции // Междунар. с.-х. журн. 1994. № 6. С. 61—62.
3. Нуралиев С.У. Основные направления развития и регулирования продовольственного рынка // Тезисы выступлений на Международной научно-практической конференции «Техническое переоснащение пищевой и перерабатывающей промышленности Северо-Западного региона Российской Федерации. Межрегиональные связи», Санкт-Петербург, 26—27 апреля 2000 г. СПб. 2000. С. 17—18.
4. Холод Л.И. Политика цен, торговли и государственной поддержки АПК // АПК: экономика, управление. 1996. № 3. С. 34-41.
5. Одинаев Ш. Т., Зайнуллоев С.Ш. Основные факторы и прогноз развития мирового рынка продовольствия // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Душанбе: «Сино» 2015, серия экономических наук , 2/1 (157). С. 228-231.
6. Одинаев Ш. Т., Самиев Т.О. Развитие специализированных институтов лизинга в аграрном секторе региона// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Душанбе: «Сино» 2014, серия экономических наук , 2/7 (147). С.138-142.

7. Одинаев Ш. Т., Алибаева М.М. Потенциальные возможности развития аграрного производства// Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек. -2017, №1, 2017. С.102-105.
8. Амнияти озукаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 сол.
9. Ахмедов М. Х. Оценка состояния овощефруктового сектора и перерабатывающей промышленности, 2012 год.

ПРОГНОЗ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО

ОЛИМЗОДА ШОХИН,

соискатель Института экономики и системных исследований развития сельского хозяйства
АН РТ, 734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
улица Хаёти Нав, 306. Тел.: +992 985 03 98 07.

В данной статье рассматривается тенденции формирования мировых ресурсов продовольствия, развития национального продовольственного рынка и уровень государственной поддержки отрасли. Решение продовольственной проблемы связано с развитием производства продуктов питания в объемах, необходимых для внутреннего рынка и обеспечиваемых природным и производственным потенциалом.

Продовольственная проблема в большей степени приобретает проблему безопасности, решение которой возможно при согласованной политике и совместных действиях мирового сообщества. Однако, решать проблему продовольствия каждая страна должна исходя из собственных возможностей.

Ключевые слова: агропродовольственной политики, продовольственная безопасность, перспектива, населения, прогноз, продовольственный рынок, государств, стратегия, интеграция, мировая экономика, ресурсы, государственная поддержка, отрасль, эффективность, производства.

FORECAST OF THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL FOOD MARKET AND THE MAIN FACTORS INFLUENCING IT

OLIMZODA SHOHIN,

Candidate of the Institute of Economics and Systemic Research of Agricultural Development of the
Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Khayoti Nav Street, 306. Tel.: +992 985 03 98 07.

This article examines the trends in the formation of world food resources, the development of the national food market and the level of state support for the industry. The solution to the food problem is associated with the development of food production in volumes required for the domestic market and provided by natural and production potential.

The food problem is increasingly becoming a security problem, the solution of which is possible with a coordinated policy and joint actions of the world community. However, each country must solve the food problem based on its own capabilities.

Key words: agrifood policy, food security, prospect, population, forecast, food market, states, strategy, integration, world economy, resources, state support, industry, efficiency, production.

Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ

УДК:338.43.:63(575.3)

**БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҶОРИСОЗИИ
ИННОВАТСИЯҲО ДАР ХОҶАГИҲО ВА КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗИИ
ВИЛОЯТИ ХАТЛОН**

ТАҒОЕВ ҶУМӢАХОН ҲАМРОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ дотсент, мудири кафедраи иқтисод ва идораи

КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, e-mail: tagoev-d@mail.ru

Тел: (+992) 918 90 68 73.

ҲИСАЙНОВ НАВРУЗ АБДУРАҲМОНОВИЧ,

саромӯзгори кафедраи молия ва иқтисоди рақамии Донишқадаи

технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. Телефон: (+992) 918-95-70-57, 900-10-62-31. E-mail: navruz.hisainov@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҷорисозии техника ва технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон мавриди таҳлилу баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Равандҳои рушди техникаю технологияҳои инноватсионии кишоварзӣ барои дилхоҳ давлат яке аз мушкилоти калидӣ буда, имрӯзҳо ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба таври бояду шояд ҳалли худро ёфта истодааст. Рушди иқтисодиёти минтақаро бидуни нешравии истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ бо тариқи инноватсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ ба воситаи имтиёзҳо (андозӣ, гумрукӣ, ҳуччатгузорӣ) ва кӯмакҳои молиявӣ (кӯмаки молиявӣ, мусоидати молиявӣ, кӯмаки молиявии бесподош) барои нешрафти иқтисодити соҳаи мазкур мусоид арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ, амнияти иқтисодиёти миллӣ, беҳатарии озӯқаворӣ, технологияҳои инноватсионӣ, инноватсияҳои кишоварзӣ, сармоягузори инноватсияҳо ва самаранокии иқтисодӣ.

Рушди истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ тавассути ҷорисозии техникаю технологияҳои инноватсионӣ яке аз роҳҳои расидан ба таъмини амнияти озӯқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, инчунин вусъатдиҳии шӯғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Рушди инноватсионии иқтисодиёт яке аз мушкилоти калидии дилхоҳ давлат, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, имрӯзҳо ин раванд ба таври бояду шояд ҳалли худро ёфта истодааст. Рушди иқтисодии ягон давлатро бе пешравии истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. Бо мақсади таъмини пешравии истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ бояд техника ва технологияҳои инноватсионӣ ҷорӣ карда шавад. Ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ ба воситаи имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ, ҳуччатгузорӣ ва кӯмакҳои молиявӣ (кӯмаки молиявӣ, мусоидати молиявӣ, кӯмаки молиявии бесподош ва ғ.) ба роҳ монда мешавад.

Барои ворид намудани техника ва технологияҳои инноватсионӣ хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзиро лозим меояд, ки қарорҳои дахлдорро дар самти истеҳсол ва фурӯши маҳсулот коркард ва татбиқ намоянд. Айни замон, аксари техника ва технологияҳои инноватсионии хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ ташаккул меёбанд, дар ҳоле, ки бо назардошти хусусиятҳои тичорат татбиқи онҳо дар баҳши воқеии иқтисодиёт хеле мушкул мебошад.

Хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус вилояти Хатлон дар марҳилаи кунунии тараққиёт дигаргуниҳои куллиро аз сар мегузаронад, ки

ин пеш аз ҳама бо ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои инноватсионӣ алоқаманд аст. Аҳамияти ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои инноватсионӣ на танҳо бо хоҳиши соҳибкорон ва хоҷагидорон барои ба даст овардани нишондиҳандаҳои баланди ҳосилнокии сифатӣ ва миқдорӣ, инчунин афзоиши ғоида, балки бо бартараф намудани проблемаҳое, ки имрӯз соҳаи кишоварзӣ дучори он аст, алоқаманд аст. Маҳз, тағйирёбии иқлим, норасоии захираҳо, афзоиши аҳоли, афзоиши истеъмоли озуқаворӣ, ифлосшавии муҳити зист ва кам кардани хароҷот танҳо чанде аз мушкилоте мебошанд, ки ҳалли худро талаб мекунанд. Ба фикри инчониб, роҳҳои ҳалли мушкилоти дар боло овардашуда ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Дар ин самт, назари олимони хориҷию ватанӣ муҳталиф ба ҷашм мерасад. Масалан, ба ақидаи Жадан М.В. ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ягона сенарияи самаранокии рушди ин соҳа мебошад, зеро он яке аз бахшҳои муҳими стратегии иқтисодиёти миллӣ буда, сатҳи амнияти озуқаворӣ давлат аз он вобастагӣ дорад. Навоварии илмӣ тадқиқоти гузаронидаи олимони номбурда муайян намудани омилҳое, ки ба рушди инноватсионии хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ монъешаванда, инчунин хусусиятҳои унсурҳои асосии раванди инноватсионӣ мебошад, [2. С.1085-1098.].

Муҳаққиқон Санду И.С., Савенко В.Г., Гасанова Х.Н. дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ худ ба масъалаи ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар истеҳсолоти хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ дахл намуда, қайд намудаанд, ки рушди инноватсия ҳамчун раванди рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси татбиқи донишҳои илмӣ ва инноватсияҳои дар заминаи онҳо таҳияшуда як қатор марҳилаҳои ташкилии ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, ки инҳо мебошанд:

1. Рушди иқтидорҳои илмӣ-техникӣ.
 2. Азхудкунии истеҳсоли маҳсулотҳои нав (навҳои нав ва ғайра).
 3. Ҷорисозии техника ва технологияи нав дар истеҳсолот.
 4. Паҳн кардан ва истифодаи техника, технология, навҳо, зотҳо ва ғайра. [5. С. 8.].
- Ҳамзамон, олимони дигар Эгамқулов М.М. дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ қайд намудааст, ки дар асоси татбиқи муносибатҳои инноватсионӣ ба раванди истеҳсолот истифодаи босамараи иқтидори захиравиро таъмин кардан мумкин аст, чунки он ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва кам кардани арзиши аслии мусоидат менамояд, [10. С. 18.].

Комилов С.Ҷ. дар ҳаммуаллифӣ бо Фирӯз М.Б. дар мақолаи худ бо номи «Рушди рақобатпазирии КАС-и минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳлили SWOT-и гузаронида самтҳои зерини стратегиро ҳангоми баҳодиҳии тақмили комплекси агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бамаврид қайд намудаанд:

1. Бо роҳи соддагардонии санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ ва дохилӣ.
2. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои дастгирии давлатӣ тавассути баланд бардоштани сифати лоиҳаҳо ва кам кардани андозҳо.
3. Инкишофи лизинг (ба воситаи ширкатҳои лизингии давлатӣ) ва кам кардани ғоизи қарз барои мустаҳкам намудани пойгоҳи моддию техникии хоҷагӣ ва кишоварзӣ.
4. Дурнамои рушд ва ҳафҳои суғурта дар корхонаҳои кишоварзӣ.
5. Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ соҳаи кишоварзӣ.
6. Дастгирии давлатӣ дар таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ дар шароити СУС.

7. Дар заминаи корхонаҳои бузурги саноатӣ бо иштироки корхонаҳои кишоварзӣ ташкил намудани кластерҳои иқтисодӣ.

8. Ба даст овардани амнияти иқтисодӣ ва озуқаворӣ дар натиҷаи таъсири синергетикӣ дар соҳаи кишоварзӣ.

9. Истифодаи усулҳои наватарини обёрӣ (усули катрагӣ) барои ба даст овардани ҳосили зиёд ва ташкили гармхонаҳо барои маҳсулоти муҳими кишоварзӣ.

10. Баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзӣ бо истифода аз усулҳои инноватсионии интихоб, парвариш, чамъоварӣ ва нигоҳдории тухмӣ ба сатҳи стандартҳои байналмиллалӣ.

11. Дар назди корхонаҳои кишоварзӣ ташкил кардани маркази идораи хизматрасонии маркетингӣ, [3. С. 196-198.].

Ҳамчунин, олими дигари тоҷик Садриддинов Н.Т. дар ҳаммуаллифӣ бо Садриддинов У.Н. дар мақолаи илмиашон бо номи «Истифодаи инноватсия омили муҳимми пешрафти соҳаи кишоварзӣ» қайд намудаанд, ки тамоми мамлакатҳои тараққиқардаи дунё пешравии соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва кишоварзиро дар самтҳои асосии хоҷагии халқ, дар навбати аввал, бо рушди равандҳои инноватсионӣ алоқаманд медонанд ва натиҷаҳои инноватсиониро дар ҳалли масъалаҳои асосӣ афзалиятнок мешуморанд. Онҳоро тавҷаб бо дастовардҳои илмӣ омӯхта, аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайридавар буданашонро санҷида, дар фаъолияти илмӣ-истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ оқилона истифода мебаранд. Номбурдагон пешниҳод намудаанд, ки ҷаҳони муосирро бе коркардҳои инноватсионӣ ва технологияҳои истеҳсолии нав тасаввур кардан ғайриимкон аст. Чунки рақобати бозори иқтисодӣ ва бозори меҳнати истеъмолии ҷаҳонӣ ҳамагӯза талаб менамояд, ки маҳсулоти хушсифати рақобатпазир ва бозоргузар мутобиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ истеҳсол намуда, пешкаши ҷаҳонӣён намоем, [4. С. 27-35.].

Дар шароити муосир истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ватанӣ на танҳо техникаи кишоварзӣ хориҷӣ харидорӣ мекунанд, балки аллакай дар ҷумҳурӣ истеҳсоли мошинҳои гуногуни кишоварзӣ бо хусусиятҳои инноватсионии каммасраф оғоз шудааст. Дар доираи истифодаи намудҳои мавҷудаи техника ва технологияҳои кишоварзӣ на танҳо технологияҳои инноватсионии истеҳсоли кишоварзӣ, балки технологияи нигоҳдорӣ ва кашонидани маҳсулоти истеҳсолшуда низ таҳия ва ҷорӣ карда шуданд. Дар натиҷа барои рушди инноватсионии хоҷагӣҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Равандҳои инноватсионӣ дар самти ташкил ва идоракунии истеҳсолу фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, пеш аз ҳама дар самти ташаккули навъҳои муосири ассатсиатсияҳои кишоварзӣ ва кооператсияи истеҳсолӣ низ мушоҳида карда мешаванд.

Олими дигари тоҷик Ашуров И.С. дар ҳаммуаллифӣ бо Ашурзода С.Х. дар мақолаи илмиашон бо номи «Рушди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи хоҷагии кишлоқ» омӯзиши рушди раванди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлилу баррасӣ намуда, чунин хулосабардорӣ намудаанд:

1. Мафҳуми инноватсия ва равандҳои инноватсионӣ характери умумӣ дошта, мақсад, вазифаҳо ва принципҳои асосии ташкили фаъолияти инноватсиониро дар маҷмӯъ дар тамоми хоҷагидорӣ миллии кишвар ошкор месозад.

2. Зарурати вусъат додани фаъолияти инноватсиониро дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба миён меорад. Дар айни замон дигар роҳҳои истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок мавҷуд нест.

3. Солҳои охир сарфи назар аз стратегияҳо ва барномаҳои рушди инноватсионии қабулгардида, ба марҳилаи рушди илмию техникӣ гузаштан ва пурра қонё

гардонидаи талаботи кишвар ба маҳсулоти рақобатпазир имкон надост. Ҳарчанд таҷрибаи кишварҳои пешрафта ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ асосан аз ҳисоби ғаёлгардонии равандҳои инноватсионӣ ба даст оварда мешавад. Мутаассифона, пешравиҳои бомуваффақияти ин равандҳо дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ҳануз мушоҳида карда нашудааст.

4. Мутаассифона, талаботи самарабахш ба маҳсулоти илмию техникаӣ дар сатҳи паस्त қарор дорад, ки ба ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ бештар таъсир мерасонад.

5. Бо мақсади ҳифз ва нигоҳдории нерӯи илмию техникаи ватанӣ, инкишоф додани самтҳои афзалиятнок ва нави қори илмию техникаӣ ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба соҳаи илмӣ зиёд карда шуда, сатҳи ҷудокунӣ аз ҳисоби маҳсулоти умумии дохилӣ аз 1 фоиз зиёд мебошад.[1. С.20-29.].

Ҳамзамон дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ дигар намуди инноватсияи истифодаи самараноки замин бо усулҳои инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқи ватанӣ Комилов Н.Б. дар яке аз таҳқиқотҳои худ иброз медорад, ки “Дар воқеъ барои танзими давлатии ҳосилхезии заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дошта, бояд чораҳои зарурӣ ба монанди - таҳияи барномаҳои тадқиқоти илмӣ ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ, ҷамъ намудани маълумот оид ба ҳолати ҳосилхезии заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо ба ҳисоб гирифтани ноҳиябандии табиӣ онҳо, тарзу усули баҳодиҳии ҳолати заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва ба ҳисоб гирифтани маълумотҳои ҳолати ҳосилхезии онҳо, технологияҳои гузаронидани чорабиниҳои агротехникӣ, агрокимиёвӣ, мелиоративӣ андешида шавад”[4, С.125].

Бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибкорони ватанӣ ва воридкунандагони хориҷӣ намудҳои гуногуни таҷҳизоти дастгоҳҳои соҳаи кишоварзӣ ворид карда шуда истодааст.

Ба шарофати ғаёлияти бомуваффақияти як қатор ширкатҳои ватании воридкунандаи таҷҳизотҳои истеҳсоли маҳаллии техникаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар вилояти Хатлон шумораи тракторҳо ва дигар намудҳои таҷҳизоти техникаӣ сол то сол зиёд шуда истодааст.

Ҷадвали 1.-Динамикаи мавҷудияти техника ва мошинҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон, бо адад

	Солҳо									
	2019	%	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%
Тракторҳо										
Ҷумҳурии Тоҷикистон	27776	100	27376	100	27590	100	27324	100	27731	100
Вилояти Хатлон	13155	47,4	13045	47,6	13173	47,7	13396	49,0	13633	49,2
Комбайнҳои ғалладарав										
Ҷумҳурии Тоҷикистон	1099	100	1068	100	1098	100	1060	100	1136	100
Вилояти Хатлон	486	44,2	475	44,5	463	42,2	466	44,0	467	41,1
Мошинаҳои пахтачинӣ										

Чумхурии Тоҷикистон	70	100	95	100	45	100	34	100	30	100
Вилояти Хатлон	12	17,1	12	12,6	11	24,4	11	32,3	11	36,7
Автомобилҳои боркаш										
Чумхурии Тоҷикистон	1790	100	1684	100	1835	100	1819	100	1562	100
Вилояти Хатлон	357	19,4	331	19,6	317	17,3	317	17,4	312	20,0

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси омили кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон/Маҷмаи оморӣ. Агентии омили назди ПҚТ. Душанбе. 2024, - С. 322-330 ва ҳисобкуниҳои муаллифони таҳия шудааст.

Кишту кори зироатҳои кишоварзӣ аз ҷорисозии техника ва технологияҳои инноватсионӣ вобастагӣ дошта, тибқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 01.01.2024 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ 27731 адад тракторҳо, аз он 1472 адад тракторҳои шудгоркунанда ва дигар мошинотҳои кишоварзӣ мавҷуд мебошад, ки дар гузаронидани корҳои саҳроӣ васеъ истифода гардида истодааст.

Яке аз самтҳои ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ ин истеҳсоли пахта мебошад. Пахтакорӣ ҳамчун соҳаи манфиатбахш, даромаднок, ва пешбарандаи иқтисодиёт дар ин самт, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҳсулоти содиротӣ ва таъмини саноати сабук бо ашёи хом нақши калон дорад. Бо назардошти ин, бо роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон майдони кишти пахта дар ҷумҳурӣ сол ба сол зиёд мегардад. Аз имкониятҳои барои кишоварзон мавҷуда ба таври зарурӣ истифода намудан ба рушди соҳа, хоса кишту истеҳсоли он, мусоидат хоҳад намуд. Дар масъалаи мазкур мо кушиш намудем, ки истеҳсоли пахтаро тариқи ҷори намудани техника ва технологияи инноватсионӣ дар мисоли ҚДММ «Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил»-и вилояти Хатлон баррасӣ намоем.

Маҷмаи нассочии ҚСП «Ҷунтай-Данғара Син-Силу Текстил» дар ноҳияи Данғара бузургтарин корхонаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ буда, дар фароҳам овардани ҷойҳои зиёди кории наф дар давоми солҳои соҳибистиклолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ба бунёди ин маҷмаи нассочии дар минтақа беназир соли 2014 аз ҷониби Президенти Чумхурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон асос гузошта шуда, корхона аз ҷор марҳилаи истеҳсоли, аз ҷумла ресандагӣ бофандагӣ ва рангуборкунию дӯзандагӣ иборат мебошад. Дар маҷмӯъ иқтисодии умумии истеҳсолии корхона ба коркарди 52 ҳазор тонна нахи пахта ва истеҳсоли 150 млн метри мураббаъ матои пахтагӣ дар як сол баробар буда, дар сурати ғайб гардидан бо иқтисоди пурра зиёда аз 6 ҳазор нафар бо ҷойи корӣ таъмин мешавад. Маҷмаи нассочӣ мазкур дар ҳамкорӣ бо сармоягузoronу мутахассисони Чумхурии мардумии Чин бунёд шуда, дар коргоҳҳои алоҳидаи он наватарин технологияи коркарди пахта ва истеҳсоли маҳсулот аз ширкатҳои бонуфузи ҷаҳонии ШМА, Италия, Швейтсария, Олмон ва Чумхурии мардумии Чин васлу насб шудааст.

Соли 2023 дар масоҳати 6000 гектар замин аз ҷониби Ширкати «Ҷунтай-Хатлон Син Силу», аз он ҷумла 1886 гектар замин дар ноҳияи Данғара пахта корида шуд, ки аз ин миқдор дар 3 568 гектар ё ин ки 59,5% пахтаи навъи «Дӯстӣ» кишт намуданд, ки ба иқлим ва обу ҳавои минтақа мутобиқ буда, ба таъкиди кишоварзон бо риояи қоидаҳои агротехникӣ ва нигоҳубини ҳамаҷониба метавон ба ҳисоби миёна 38,2 сентнерӣ ҳосил ҷамъоварӣ карда шуд, (ҷадвали 2).

Яке аз омилҳои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон чори намудани техника ва технологияҳои инноватсионӣ, инчунин интиҳоб ва истифодаи навъҳои нави зироатҳои кишоварзӣ бо меёрҳои илман асоснокшуда ва тавсияшуда ба истеҳсолоти кишоварзӣ дар замони ҳасоси ҷаҳонишавии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Ҷадвали 2-Самарнокии ҷорисозии техника ва технологияи инноватсионӣ дар ҶСП «Чунтай-Данғара Син-Силу Текстил»

Ноҳияҳо Нишондиҳандаҳо		Ченак	Солҳо					2023/2019 (+,-)
			2019	2020	2021	2022	2023	
н. Дӯстӣ	Майдон	гектар	3250	3365	3365	3365	3365	+115
	Ҳосилнокӣ	сентнер га.	35,7	37,1	39,4	40,0	40,6	+4,9
н. Данғара	Майдон	гектар	1819	1886	1886	1886	1886	+67
	Ҳосилнокӣ	сентнер га.	32,9	34,2	36,7	38,1	38,2	+5,3
н. Ёвон	Майдон	гектар	801	1069	1069	1069	1069	+268
	Ҳосилнокӣ	сентнер га.	31,8	33,1	34,6	36,4	37,5	+5,7
н. Ҷ.Балх й	Майдон	гектар	130	280	280	280	280	+150
	Ҳосилнокӣ	сентнер га.	30,9	32,3	33,8	35,9	36,4	+5,5
Ҷамағӣ дар ҶСП «Чунтай-Данғара Син-Силу	Майдон	гектар	6000	6600	6600	6600	6600	+600
	Ҳосилнокӣ	сентнер га.	32,8	34,2	36,1	37,6	38,2	+5,4

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси таҳлилу омӯзишҳои муаллифон таҳия гардидааст.

Вилояти Хатлон, ки қариб 230-240 рӯзро ҳарорати пеш аз +10°C ташкил медиҳад, ба ақидаи коршиносон роҳи асосии баланд бардоштани маҳсулотҳои ғалладонагӣ, сабзавот ва расидан ба дараҷаи худкифӣ, аз баланд бардоштани ҳосилнокӣ тавассути интиҳоби навъҳои тезраси зироатҳо вобаста аст, ки натиҷаи онро дар якҷанд хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон тавассути ҷадвал дар солҳои таҳлилӣ нишон медиҳем. (ҷадвали 3).

Дар ҷадвали 3. чор намуди маҳсулотҳои кишоварзӣ, аз қабили гандум, помидор, картошка ва пиёзро дар КИ «Хатлон»-и шаҳри Кӯлоб, ХД «Санавбар»-и ноҳияи Мӯъминобод, ХД «Фатҳиддин»-и ноҳияи Данғара ва КТ «Р. Қосимов»-и ш. Кӯлоб мавриди таҳлилу баҳрабардорӣ қарор додем.

Аз маълумотҳои ҷадвал маълум мегардад, ки дар КИ «Хатлон»-и шаҳри Кӯлоб ҳосили баланд дар соли 2023 аз дигар солҳои таҳлилӣ, масалан нисбати соли 2019 39,9 сентнер, ё ин ки 138,1%, соли 2020 38,4 сентнер, ё 126,3%, соли 2021 36,3 сентнер, ё

11,7%, соли 2022 11,7 сентнер, ё 100% зиёд мебошад. Сабаби асосии зиёд гардидани ҳосили гандум дар соли 2023 дар КИ «Хатлон»-и шаҳри Кӯлоб интиҳоб ва истифодаи гандуми навъи Сете-Серрос-66 мебошад.

Чадвали 3.-Ҷорисозии инноватсионии селекция дар мисоли хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоб

Номгӯи хоҷагиҳо	Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
КИ «Хатлон»-и ш. Кӯлоб	Гандум сентнер/га	28,9	30,4	32,5	34,4	68,8
ХД «Санавбар»-и н. Мӯъминобод	Картошка сентнер/га	249,4	260,1	272,5	291,7	323,2
ХД «Фатҳиддин»-и н. Данғара	Помидор сентнер/га	180,2	182,6	203,5	219,3	380,1
КТ «Р.Қосимов»-и ш. Кӯлоб	Пиёз сентнер/га	250,8	277,9	289,6	296,3	351,5

Сарчашма: Чадвал дар асоси таҳлилу омӯзишҳои муаллифони таҳия гардидааст.

Дар хоҷагии деҳқонии «Санавбар»-и н. Мӯъминобод, ки ҳамасола дар баробари дигар маҳсулотҳои кишоварзӣ, картошка низ кишт карда мешавад. Аз маълумотҳои чадвал маълум мегардад, ки истеҳсоли картошка дар хоҷагии мазкур сол то сол рӯ ба афзоиш ёфта истодааст. Агар ҳосилнокии картошка дар соли 2019 249,4 с/га-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 323,2 с/га, ё ин ки 30,0% зиёд гардидааст. Сабаби асосии зиёд гардидани ҳосилнокии истифодаи навъи картошка «Тоҷикистон» ба ҳисоб меравад. Мутахассисони соҳа бар он назаранд, ки навъи картошка «Тоҷикистон» қобилияти хуби толеърантӣ дошта дар дигар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон низ нисбат ба дигар навъҳои картошка 15-25 % ҳосил медиҳад.

Хоҷагии деҳқонии «Фатҳиддин»-и ноҳияи Данғара ба ғайр аз дигар намуди маҳсулотҳои кишоварзӣ, низ бо кишти такрории помидор машғул мебошад. Маълумотҳои дар чадвал овардашуда нишон медиҳад, ки хоҷагии деҳқонии мазкур ҳосили кишти такрории помидорро дар соли 2023 нисбат ба дигар солҳои таҳлилӣ зиёд намудааст. Аз таҳлили маълумотҳои хоҷагии мазкур бар меояд, ки соли 2023 ҳаҷми ҳосилнокии помидор ба 380,1 сентнер расидааст. Ҳосилнокии помидор нисбат ба соли 2019 199,9 сентнер, ё 110,9%, соли 2020 197,5 сентнер ё 108,1%, соли 2021 176,6 сентнер ё 186,8%, соли 2022 160,8 сентнер ё 173,3% зиёд шудааст. Яке аз омилҳои ҳосилнокии зиёди помидор дар ХД «Фатҳиддин»-и ноҳияи Данғара дар соли 2023 интиҳоб ва истифодаи помидори навъи «Волгоград 5/95» мебошад, ки иқтидори баланди маҳсулнокиро дар кишти такрорӣ ҳангоми риоя кардани талаботи агротехникӣ нишон медиҳад.

Дар кооперативи тичоратии «Р.Қосимов»-и ш. Кӯлоб ҳосили баланд дар соли 2023 аз дигар солҳои таҳлилӣ, масалан нисбати соли 2019 200,7 сентнер, ё ин ки 80,0%, соли 2020 173,6 сентнер, ё 62,5%, соли 2021 161,9 сентнер, ё 55,9%, соли 2022 155,2 сентнер, ё 52,4% зиёд мебошад. Сабаби асосии зиёд гардидани ҳосили пиёз дар соли 2023 дар КТ «Р.Қосимов»-и шаҳри Кӯлоб интиҳоб ва истифодаи пиёзи навъи «Испани-313» мебошад.

**Чадвали 4.-Ворид намудани зотҳои модаговҳои зотҳои сершир дар хоҷагӣҳо
ва корхонаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоб**

Номгӯи хоҷагӣҳо	Ченак / шабонарӯз	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
КВД Хоҷагии зотпарварии «Ҳисор»-и н. Фархор	Литр, 1 сар чорво	16,2	19,7	26,5	34,6	45,0
ХД «Моликобод»-и н. Данғара	Литр, 1 сар чорво	17,3	19,6	21,8	23,4	36,2
ХД «Нури Ятим» - и н. Балҷувон	Литр, 1 сар чорво	14,1	17,8	19,7	21,3	26,5

Сарчашма: Чадвал дар асоси таҳлилу омӯзишҳои муаллифони таҳия гардидааст.

Дар чадвали 4. се намуди чорвои ширдеҳ аз қабili зотҳои сершири сиёҳу сафед, дурагакунонидаи говҳои маҳаллӣ бо зотҳои чорвои хориҷии Ҳолштейн ва чорвои англер дар КВД Хоҷагии зотпарварии «Ҳисор»-и ноҳияи Фархор, ХД «Моликобод»-и ноҳияи Данғара, ва ХД «Нури Ятим» - и ноҳияи Балҷувон мавриди таҳлилу баҳрабардорӣ қарор додем. Аз рақамҳои дар чадвал овардашуда маълум мегардад, ки КВД Хоҷагии зотпарварии «Ҳисор»-и ноҳияи Фархор дар соли 2023 шумораи истеҳсоли ширро дар як шабонарӯз ба 45,0 литр расондааст, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2019 ба микдори 28,8 литр зиёд намудааст. Барои он соли 2023 нисбат ба соли 2019 истеҳсоли шир зиёд гардидааст, ки хоҷагии мазкур воридоти зотҳои модаговҳои сершири сиёҳу сафедро ба хоҷагӣ бароҳ мондааст.

Дар ХД «Моликобод»-и ноҳияи Данғара бошад барои он дар соли 2023 истеҳсоли шир дар як шабонарӯз зиёд шудааст, ки хоҷагии мазкур модаговҳои дурагакунонидаи говҳои маҳаллӣ бо зотҳои чорвои хориҷии Ҳолштейнро ворид намудааст.

Ҳамчунин, ХД «Нури Ятим» - и ноҳияи Балҷувон дар солҳои таҳлилӣ истеҳсоли ширро аз ҳисоби ворид намудани модаговҳои дурагакунонидаи маҳаллӣ бо зотҳои чорвои хориҷии Англер зиёд намудааст.

Расми 1.- Раванди рушди фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ

Ҳамин тариқ, вобаста аз таҳлилу таҳқиқи ақидаи олимони мактабҳои гуногун мо дар расми 1 равандҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ вилояти Хатлонро пешниҳод намудем. Аз таҳлил ва омӯзиши раванди рушди фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ вилояти Хатлон чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Афзоиши талабот ба маводи озуқаворӣ зарурияти рушди истеҳсолоти инноватсиониро тақозо дорад. Аз ин рӯ, истеҳсолоти кишоварзӣ минбаъд бояд дар заминаи инноватсияҳо рушд намояд.

2. Маҳсулоти истеҳсолшудаи кишоварзӣ бояд аз нигоҳи миқдор ва сифат рақобатпазир бошад, то ин ки талаботи бозори дохилиро таъмин карда тавонад.

3. Ба мақсади баланд бардоштани истифодаи самараноки технологияи инноватсионӣ, бозомӯзии кадрҳо ба роҳ монда шавад.

4. Барои пешрафти инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дастгириҳои бучетӣ андозӣ ба соҳаи мазкур тақвият бахшида шаванд.

5. Ташкили таъсиси корхонаҳои саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар заминаи инноватсияҳо ба мақсади коркарди захираҳои ашёи хоми дар минтақаҳои агросаноатии кишвар мавҷудбуда таъмин карда шаванд.

6. Фазаи сармоягузорию босубот барои маблағгузориҳои инноватсионии соҳа бо назардошти сармоягузорию дохилию хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

7. Усулҳои нави дастрасии мошинолоту кишоварзӣ дар асоси омӯзишу таҷрибаи хориҷӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии аграрии кишвар мавриди истифода қарор дода шаванд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ашуров И.С. Развитие инновационного процесса в сельском хозяйстве /И.С.Ашуров, С.Х. Ашурзода// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук – Душанбе, 2021. - №2. - С. 20-29.
2. Жадан М.В. Инновационное развитие сельского хозяйства: вызовы и перспективы // Экономические отношения журнал №2, 2019 (Апрель-июнь). – С.1085-1098.
3. Комилов С.Дж. Развитие конкурентоспособности регионального АПК Республики Таджикистан. // Вестник социально-экономического развития государств евразии и других зарубежных стран 2016. №11. – С. 196-198.
4. Комилов Н.Б. Такмилдиҳии механизми танзими иқтисодии заминҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Идоракунии давлатӣ , маҷаллаи илмӣ сиёсӣ Академияи идоракунии давлатии наздиПрезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе-2023, / №4/3 (65).-С.124-129.
5. Садриддинов Н.Т., Садриддинов У.Н. Истифодаи инноватсия омили муҳимми пешрафти соҳаи кишоварзӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ – Душанбе, 2020. - №4. - С.27-35.

6. Санду И.С., Савенко В.Г., Гасанова Х.Н. Освоение инноваций в агропромышленном комплексе: опыт и проблемы/И.С.Санду, В.Г. Савенко, Х.Н. Гасанова// - М.: ФГУ РЦСК. 2006. – 136 с.
7. Тагоев, Қ.Ҳ. Таҳлили вазъи базаи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон / Қ.Ҳ. Тагоев, Н.А. Ҳисайнов // Илм ва технологияи асри XXI. – 2021. – № 1(5). – С. 180-189.
8. Ҳисайнов, Н.А. Асосҳои илмӣи ташаккул ва раванги базаи моддию техникии соҳаи кишоварзӣ / Н. А. Ҳисайнов // Илм ва технологияи асри XXI. – 2020. – № 3(3). – С. 125-133.
9. Ҳисайнов, Н.А. Самаранокии иқтисодии истифодаи воситаҳои гардони корхонаҳои кишоварзӣ / Н. А. Ҳисайнов // Илм ва технологияи асри XXI. – 2022. – № 2(8). – С. 169-180.
10. Ҳисайнов, Н.А. Таҷрибаи мамолики рушдкарда дар баҳши мустаҳкамгардонии базаи моддӣ-техникии истеҳсолоти кишоварзӣ / Н.А. Ҳисайнов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 4-2(44). – С. 269-274.
11. Эгамкулов М.М. Инновационное развитие предпринимательского сектора в региональной социально-экономической системе (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) / Автореф. дисс. к.э.н., специальность: 08.00.05. - Худжанд, 2021. – 56 с.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В ХОЗЯЙСТВАХ И ПРЕДПРИЯТИЯХ АГРАРНОГО СЕКТОРА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

ТАГОЕВ ДЖУМАХОН ХАМРОЕВИЧ,

канд. экон. наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и управления
АПК, Таджикский национальный университет,
e-mail: tagoev-d@mail.ru Тел: (+992) 918 90 68 73.

ХИСАЙНОВ НАВРУЗ АБДУРАХМОНОВИЧ,

Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Кулябе,
старший преподаватель кафедры финансов и цифровой экономики. Адрес: 735140,
Республика Таджикистан, Хатлонская обл., г. Куляб, проспект Борбад. E-mail:
navruz.hisainov@mail.ru. Тел: (+992) 918-95-70-57,

В статье анализируются и рассматриваются теоретические и практические аспекты внедрения инновационных методов и технологий в хозяйствах и предприятий аграрного сектора Хатлонской области. Развитие инновационной сельскохозяйственной техники и технологий является одной из ключевых задач государства, и сегодня этот процесс в Республике Таджикистан, особенно в Кулябском районе Хатлонской области, решается поэтапно. Невозможно представить экономическое развитие любой страны без развития сельскохозяйственного производства и предприятий с помощью инновационных методов. В этой связи внедрение инновационной техники и технологий хозяйств и предприятий аграрного сектора осуществляется посредством стимулирования (налогового, таможенного, документационного) и финансового содействия (финансовая помощь, материальная помощь, безвозмездная финансовая помощь).

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия и хозяйства, национальная экономическая безопасность, продовольственная безопасность, инновационные технологии, сельскохозяйственные инновации, инновационные инвестиции, экономическая эффективность.

**SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF INNOVATION
IMPLEMENTATION IN FARMS AND ENTERPRISES OF THE AGRICULTURAL
SECTOR OF KHATLON REGION**

TAGOEV JUMAKHON KHAMROEVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of
Economics and Management of Agroindustrial Complex of TNU.

Phone: (+992) 918 90 68 73 e-mail: tagoev_d@mail.ru

HISAINOV NAVRUZ ABDURAHMONOVICH,

Institute of Technology and Innovation Management in Kulob, Senior lecturer of the
Department finance and digital economy. Address: 735140, Republic of Tajikistan,
Khatlon region, Kulob city, Borbad Avenue. Phone: (+992) 918-95-70-57, 900-10-62-31.

E-mail: navruz.hisainov@mail.ru.

The article analyzes and examines the theoretical and practical aspects of the introduction of innovative methods and technologies in farms and enterprises of the agricultural sector of the Khatlon region. The development of innovative agricultural machinery and technologies is one of the key tasks of the state, and today this process in the Republic of Tajikistan, especially in the Kulyab district of the Khatlon region, is being solved in stages. It is impossible to imagine the economic development of any country without the development of agricultural production and enterprises using innovative methods. In this regard, the introduction of innovative equipment and technologies of farms and enterprises in the agricultural sector is carried out through incentives (tax, customs, documentation) and financial assistance (financial assistance, material assistance, gratuitous financial assistance).

Keywords: *agricultural farms and enterprises, national economic security, food security, innovative technologies, agricultural innovations, innovative investments and economic efficiency.*

Муқарриз: мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,

УДК: 330.34

**МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ
БОНКӢ ДАР НИЗОМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ**

ҶУРАХОНОВ ОЛИМҶОН ҲАЙБУЛЛОЕВИЧ,

унвонҷуи кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир- 33,

тел: +992-987-27-74-74, e-mail: jurakhonov.7474@mail.ru

Мақола кӯшишест дар самти омӯзиши масъалаҳои назариявии таъмини амнияти иқтисодии низоми бонкӣ, зеро дар шароити ноустувории иқтисоди ҷаҳон ва оғози ҷангҳои иқтисодӣ байни кишварҳои пурқудрати ҷаҳон, таъмини амнияти низоми бонкӣ ҳамчун қисми таркибии низоми иқтисоди миллӣ аҳаммияти зиёде пайдо менамояд.

Муаллиф, зимни омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи андешаҳои олимони мухталифҳо дар бобати амният, амнияти иқтисодӣ, амнияти низоми бонкӣ, мавриди омӯзиш қарор дода, ҳамзамон андешаҳои худро дар ин самт пешниҳод кардааст. Аз ҷумла, муаллиф бар асоси омӯзиши маводи мавҷуда, иброзандеша намудааст, ки бо ташиқули давлатҳои мустақил равобитаи бозорӣ, мафҳуми “амният” дигар тафсирро дар худ ҷой медиҳад, яъне он дарбаргирандаи ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад. Ин ҷанбаҳо, дар навбати худ, дар рушди устувори кишвар ва ниҳодҳои таъминкунандаи сатҳи неқӯаҳволии умум боис гаҳида, тамоюли хавфҳои воқеиро дар сатҳи паст нигоҳ медоранд.

Калидвожаҳо: амният, амнияти иқтисодӣ, низоми бонкӣ, ниҳодҳои молиявӣ, ҷанбаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ҷаҳонишавӣ, ноустуворӣ, воситаҳои молиявӣ.

Бо афзоишҳои сатҳи иқтисоди кушод дар аксар мамолики ҷаҳон, пурзуршавии рақобат дар бозори молиявӣ ҷаҳонӣ, пайдошавии самтҳо ва соҳаҳои нави истеҳсолӣ, босуръат тараққиёбии раванди илмӣ-техникӣ ва дар ин ҷода заифшавии шароити кишварҳои дар давраи гузариш қарор дошта, ҳар чи бештар масъалаи таъмини амнияти иқтисодии кишвар ва самтҳои мухталифи онро ба монанди ниҳодҳои молиявӣ мубрамтар мегардонад. Чунин вазъ, зарурияти таҷдид ва такмили низоми мавҷудаи иқтисоди миллӣ ва аз ҷумла бахши калидии он, яъне фаъолияти низоми бонкии кишварро тақозо менамояд, зеро ҷаҳони муосир дар вазъи ниҳоят ноустувор ва ногувор қарор дорад.

Имрӯзҳо дар саросари ҷаҳон, мубрамтарин бахши амниятии кишвар, амнияти иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Аммо қабл аз он ки мафҳум ва мазмуни категорияи амнияти иқтисодиро ифшо намоем, бояд мафҳуми амниятро ба таври муфассал шарҳу тавзеҳ диҳем.

Дар давраҳои мухталиф мафҳуми “амният” ба таври гуногун дарку тафсир мегардид. Решаи аслии истилоҳи амният ба қарнҳои гузашта марбут мебошад. Таърих гувоҳи мавҷудияти андешаҳои мухталиф доир ба моҳияти амният мебошад, ки он аз давраҳои Юнони бостон, яъне андешаҳои файласуфони қарнҳои IV-III қабл аз милод сарчашма мегирад. Дар марҳилаи тавсеаи Юнони бостонӣ, андешаҳои худро доир ба истилоҳи амният файласуфони бузург ба монанди Арасту ва Демокрит баён намудаанд. Онҳо мафҳуми амниятро бо тавоноии фард барои созгорӣ ва зиндамондан дар шароити таҳдидҳои муҳити беруна арзёбӣ менамуданд. Ба унвони мисол, Демокрит калимаи амниятро ҳамчун “имконоти созгории инсон ба шароити зист ва зиндамони мавҷудоти нисбатан мутобиқ” баробар намудааст. Ба назари ӯ, инсон дақиқан ҳамин гуна падида омада, далели иттиҳоди мардум ва таъсиси қабила бо зарурияти болобардории дараҷаи ҳимояи ҳар як нафар маънидод карда мешавад [1].

Шоёни зикр аст, ки Арасту баръакс ин масъаларо ҳамчун худҳифзнамоя қабул намуда, ба ин назар буд, ки амният худ як ҳисси инсон мебошад ва табиат ба ҳар як

махлуқ ҳисси худ дустдоштанро ҳадя намудааст [2]. Бар асоси ин мулоҳизот, вожаи амният мафҳуми бусёразиширо дар худ ҷой дода, дар мадди аввал бо сатҳи пасти хавф, ҳимояти шахс, ҷомеа ва инчунин дигар субъектҳо асос меёбад.

Бо ташаккули давлатҳои мустақил ва умқтаршавии равобити бозорӣ, мафҳуми “амният” дигар тафсирро дар худ ҷой медиҳад, яъне он дарбаргирандаи ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дар мегардад. Ин ҷанбаҳо дар навбати худ, дар рушди устувори кишвар ва ниҳодҳои таъминкунандаи сатҳи некуаҳволии умумӣ боис гашта, тамоюли хавҳои воқеиро дар сатҳи паст нигоҳ медоранд. Истилоҳи “амният” ба таври густурда ва муттасил дар доираи илмӣ асрҳои XVII–XVIII мавриди истифода қарор дода шуд. Зеро дар ин давра ҳадафи асосии кишварҳо таъмини амният ва некуаҳволии ҷамъият ба ҳисоб рафта, ҳукуматҳо кӯшиш доштанд то аз ҳар гуна таҳдиду хатарҳо давлату аҳолиро эмин нигоҳ доранд.

Ба андешаи мо, мафҳуми амният падидаи таърихӣ кӯҳна буда он, бо давлат, ҷомеа ва инфирод мушаххас гардидааст. Лозим ба зикр аст, ки ин тафсирот то қарни XX бидуни доштани аҳамияти амиқ мавриди истифода қарор мегирифт. Теъдоди зиёди муаллифон ба ин назаранд, ки истилоҳи “амният” нисбатан бештар, пас аз сарзадани бухрони бузурги молиявӣ солҳои 1929-1933 аз тарафи кишварҳои, ки дар ҳолати бухрон қарор доштанд ба таври васеъ истифода ва паҳн гардида буд.

Мувофиқ ба луғати Ожегова С.И., калимаи амният ба унвони ҳолате дарк мешавад, ки дар он ҳеч хатаре вучуд надорад, яъне амонӣ аз хавф мавҷуд мебошад [3]. Дал В.И., мафҳуми амниятро ҳамчун “мавҷуд набудани хатар, ҳимоятпазирӣ, эътимодят” ва ё амин, ки “беҳатарӣ, таҳдиднопазирӣ, нотаваҷуб ба осебрасонӣ”-ро дар назар дорад, шарҳу тафсир намудааст. Амният – яъне мавҷуд набудани хавф. Аз ин ҷиҳат, ба назари теъдоди зиёди муаллифон, муносибтарин тавзеҳоти истилоҳи амният бе осеб нигоҳ доштан, эътимод, муҳофиза ва ё ҳомӣ будан ба шумор меравад, чунки ҷомеаро аз хавфу таҳдидҳо ва хатарҳои муҳити дохила ва беруна ҳифз менамояд.

Дар солҳои охир, дар амал вожаи амният бештар дар раванди ҷангҳо, инқилобҳо ва махсусан зимни рӯй додани ҳаводиси номатлуби қарни XX мавриди истифодаи бештар қарор гирифтааст. Имрузҳо масъалаи таъмини амнияти ҷомеа ба ҷойи аввал мебароранд, зеро манофеи ҷомеа ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҳукумат таъсиригузор мебошад.

Теъдоди зиёди назарияпардозон В. Пареторо бунёдгузори назароти муосири амнияти ҷомеа мешуморанд. Ӯ мушкilotи амниятӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллиро дар таҳқиқотҳои илмӣ худ дар оғози қарни XX-ум мавриди тавачҷӯх қарор дод. Мавзӯи таҳқиқотӣ ва мутолаъашавандааш, дарбаргирандаи се қисмати таркибӣ мебошад: суботи сиёсӣ, тавсеаёбии иқтисодӣ, ва тавоноии дифоӣ давлат, ки он дар навбати худ аз хусуситҳои муайяни дохилӣ ва беруна вобастагӣ дошт [4]. Дар натиҷа ҳама чиз ба ин бар мегардад, ки аз як сӯ ҳифзи низоми иқтисодӣ ва аз сӯи дигар татбиқи вазифаҳои дифоии давлат тавассути таъсиси ниҳодҳои махсусӣ таъминкунандаи амниятӣ роҳандозӣ карда мешаванд.

Бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ, таҳдидҳои муҳити беруна, ки дорои ҳаргуна хусусият ва мудатҳои мутафовит мебошанд, моҳияти як иқтисоди ҷанд сохтордоштаро инъикос менамоянд. Бесуботи дар хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ, мушкilotи ҷиддро барои амалқардҳои самараноки ҳар як давлат дар алоҳидагӣ ва иттиҳодияҳои созмон додашуда ба бор меоварад. Бинобар ин, дар шароити муосир амнияти иқтисодӣ бо бахшҳои идоракунондаи зиддибухронӣ ва гузариши низоми иқтисодӣ ба марҳилаи нави пешрафти техникӣ-технологӣ мутаносиб мебошад. Дар ҳоли ҳозир, барои дилхоҳ

кишвар мутаносибӣ байни иқтисоди кушод ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ки амнияти умумии иқтисодӣ ва рушди устуворро таъмин менамояд, амри зарурӣ арзёбӣ мегардад.

Дар мавриди муҳимияти муаммои амнияти иқтисодӣ Абалкин Л.И., дар осори худ чунин андешаронӣ намудааст - ин вазъияти низоми иқтисодист, ки ба он имкони рушди динамикӣ ва самранокро муҳаё месозад, ҳали масъалаҳои иҷтимоиро ба роҳ мемонад ва барои давлат дар татбиқ ва амалигардонии сиёсати мусатқили иқтисодӣ дастёр хоҳад шуд[5].

Дар фазои пасошӯравӣ бо омӯзиши муаммоҳои таъмини амнияти иқтисодӣ як қатор олимони рӯстабор, саруқор гирифтаанд. Ба унвони мисол, Вечканов К., амнияти иқтисодиро ба таври зер тавсиф менамояд: “ин категорияи иқтисодии тавсифгари чунин як вазъияти иқтисодие мебошад, ки рушди уствори иқтисодӣ, қонеғгардонии муносиби талаботи ҷомеа, мудирияти оқилона ва ҳамчунин ҳимояи манифатҳои миллиро чӣ дар дохил ва чӣ дар равобити байналмилалӣ таъмин менамояд”[6]. Вай ҳамчунин таъкид менамояд, ки амнияти миллӣ тавассути амнияти иқтисодӣ таъмин шуда, он ба унвони пояи моддӣ баромад менамояд.

Ба назари Рубанова В., амнияти иқтисодӣ – қобилияти иқтисоди миллӣ, чиҳати таъмини сатҳи некуаҳволии миллат ва суботи бозори дохилӣ новобаста аз амали омилҳои беруна махсуб меёбад [7].

Илларионов А.Н., таъкид менамояд, ки “амнияти иқтисодӣ-якрангии шароити иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки дар давраи дарозмуддат, рушди уствори истеҳсоли беш аз ҳади миқдори захираҳои иқтисодии сарикасиро бо усулҳои нисбатан босамар таъмин менамояд”[8].

Зимни таҳлили осори донишмандон дар заминаи амнияти иқтисодии кишвар, мо ба чунин хулоса омадем, ки амнияти иқтисодӣ мустақиман бо мустақилияти иқтисодии давлат алоқаманд буда, ҳомии манфиатҳои қалидии ҳукумат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҷамъият, мутавозинии унсурҳои ташкилдихандаи иқтисоди миллӣ ҳамчун арзёбӣ мегардад.

Аз нуқтаи назари Тамбовсева В.Л., амнияти иқтисодии кишвар бо тавонии истеҳсолнамоии молҳои ниёзи мардум ва моддӣ муайян мегардад: яъне “маҷмуи хусусияти ҳолати истеҳсолии зернизоми таъминкунандаи имконот, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои умуминизомӣ сабаб мегарданд”.

Дар шароити муосир, ки дар он теъдоди зиёди омилҳо боиси таҳдиди амнияти иқтисодӣ мегарданд, масъалаи танзими мувозин ва одилона, меҳвари асли арзёбӣ гардида, барои стратегияи амнияти иқтисодии кишвар аҳамияти қалидӣ дорад. Бар ин асос, амнияти иқтисодӣ ҷузъи ҷудоинопазири амнияти миллӣ башумор меравад, бинобар ин, бояд тавоноии хоҳишдихӣ ва ё аз байн барики таъсуроти манфири дар ҷанбаи иқтисодии кишвар дошта бошад. Таҳдидҳо метавонанд, на танҳо ба қули иқтисод, балки ба бахшҳои ташкилдихандаи он – соҳа, комплексҳои истеҳсолӣ, институтҳо, хоҷагии қишлоқ, корхонаҳои алоҳида таъсиргузор бошанд. Аз ин хотир, таъмини рушди устувор, амнияти иқтисодии кишвар, ҷомеа ва шахсият дар муқаддассоти появии амнияти иқтисодии кишвар таъсири мусбӣ мерасонад.

Ба гуфтаи Богданов И.Я., “амнияти иқтисодӣ - вазъияти иқтисодии давлат арзёбӣ гардида, маҷкеи мавҷудаи давлат, истиқолияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии онро таъмин менамояд, новобаста аз фишорҳо тавсеаи иқтисодӣ ва сатҳи даромадҳои қонуниро ҳифз менамояд, даромади мутлақӣ аҳолиро, тибқи стандартҳои ҷаҳони муосир таъмингар мебошад” [9].

Мувофиқ ба назароти Сенчагова В.К., устуворӣ ва тавсеа ҷузъҳои асосии амнияти иқтисодӣ махсуб меёбанд ва тавсифгари вазъи он ҳамчун низом доништа

мешаванд. Иқтисоде, ки қобилияти пойдорӣ ва тавсеаёбиро аз даст додааст, тавоноии худро барои боқӣ мондан, муқовимат ва созгорӣ намудан бо таҳдидҳои дохилию берунӣ аз даст хоҳад дод.

Пойдорӣ ва субот ба унвони ҷузъҳои асосии амнияти иқтисодӣ, эътимодӣ ва амнияти унсурҳоро инъикос намуда, инчунин муаррифгари қобилияти иқтисодии давлат чиҳати таҳамули носозиҳои дохила ва беруна мебошанд. Ҳар қадаре, ки низоми иқтисодӣ пойдортар бошад, таносубии сармояи истеҳсолӣ ва молиявӣ-бонкӣ бештар бошад, иқтисоди ин кишвар устувортар ва арзёбии амнияти он болотар хоҳад буд. Нуқс дар таносубот ва иртиботот байни ҷузъҳои мухталифи низом ба бесуботиҳои он оварда мерасонад, ки он ҳамчун нишонаи гузариши давлат аз вазъи амниятӣ ба беамнӣ гувоҳи медиҳад [10].

Дар воқеъ, ҳама ин фарзияҳо ба ин хулосаанд, ки амнияти иқтисодӣ ин ҳимояи кафолатдодашудаи маҳаллӣ, миллӣ ва фаромилалии манфиатҳо буда, тавсеаи пойдорӣ ва устувории ҷамъиятро бо тамоюл ба тайини роҳҳо ва иқдомоти тавсеаи иқтисодӣ ва ҳифзи нишондиҳандаҳои баланди иқтисодӣ таъмин менамояд. Дар доираи таҳили назариявии роҳандозишуда, ба ин натиҷа расидем, ки бисёре аз муаллифони ин мафҳум дар як чиҳат бо ҳам ҳамгиро мебошанд, яъне вазъияти иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллиро дар баробари омилҳои мухталифи манфии дохилӣ ва хориҷӣ тавсиф менамоянд. Ин далеловарӣ бо шарҳҳои зерин тавсиф карда мешавад: амнияти иқтисодӣ – вазъи ниҳодҳои комплекси хоҷагии халқ, минтақаҳо соҳаҳо ва бахшҳои иқтисод мебошад, ки ҳимояи кафолатдодашударо ба ҳама унсурҳои таркибӣ ба монанди фард, ҷомеа, шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои миллӣ, давлат аз шароити номатлуб барои тавсеаи равандҳои дохилӣ ва берунӣ таъмину пешниҳод менамояд. Дар шароити бозор, вазъияти воқеии амнияти иқтисодиро метавон бо низоми меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо арзёбӣ намуд.

Адабиёти иқтисодӣ ба теъдоди зиёди нишондиҳандаҳои вазъи амнияти иқтисодии давлат аҳамияти аввалия медиҳад. Бо таваҷҷуҳ ба дараҷаи аҳамиятнокии нишондиҳандаҳои амнияти иқтисодӣ, онҳоро метавон ба дохилӣ, берунӣ, умумӣ, пойгоҳӣ ва хусусӣ тақсим намуд. Мувофиқ ба таснифоти амнияти иқтисодӣ вобаста ба миқёси объект, се гурӯҳи нишондиҳандаҳоро аз ҳам ҷудо менамоянд [11]:

1. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии муайянкунандаи вазъияти корхона, ширкат, муассиса, хонаводаҳо ва инчунин оила ва шахсият;
2. Нишондиҳандаҳои мезоиқтисодӣ, тавсифгари минтақа ва соҳа;
3. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ифодагари вазъи иқтисоди миллии кишварҳо дар умум.

Ба андешаи донишмандони амрикоӣ, амнияти иқтисодӣ бояд то ҳади имкон ба ду меъёри асосӣ ҷавобгӯ бошад: аввал, ҳифз ва нигоҳдории мустақилияти иқтисодии кишвар, тавоноии ин кишвар дар тасмимгирӣ дар мавриди тавсеаи иқтисодӣ ба нафъи худ; сониян, фурсат барои нигоҳдории сатҳи баланди зиндагии аҳоли ва вусъатбахшии беҳтари он дар оянда.

Дар воқеъ, агар ба решаи он нигарем, вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як кишвар дастёбӣ ба он сатҳи амнияти иқтисодист, ки кафолати суботи дохилӣ ва нигоҳдорандани сатҳи зиндагиро қомилан пешниҳод менамояд, дар тақсимои ҷаҳонии меҳнат иштироки фаъол дорад ва дар айни ҳол рушди устувори иқтисодиро таъмин ва ҳифз намояд. Барои мутобиқ ба равандҳои байналмилалӣ ҳаракат намудан, ба тамоюлҳои манфию мусбӣ дуруст эътино намудан, ҳар як давлат бояд стратегияи мутобиқшавӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллиро тавассути ҳамгироии фаъоли байналмилалӣ тарҳрезӣ намояд. Ҳама ин талошҳо шароити мусоидро ба бор оварда,

дар субот ва пойдории давлати соҳибистиклол, ҳимояи ҳуқуқ ва озодии шаҳрванд, ки арзишҳои асосӣ ва бунёдии амнияти иқтисодӣ маҳсуб меёбанд, таъсири мусбӣ хоҳад расонд.

Дар адабиёти илмӣ тафсири кофии амнияти иқтисодӣ мавриди пешниҳод қарор гирифтааст. Аммо илова ба тафсири баррасишуда, асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии амнияти иқтисодӣ мавҷудият доранд ва дар санадаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дилхоҳ мамолики олам ба тасвир расонида шудаанд.

Эътиқод бар ин аст, ки асоси қонунии таъмини амнияти иқтисоди миллӣ барои дилхоҳ кишвар Конститутсия мебошад, аммо ба ҷуз аз он, дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи равобит дар самти амният дар шакли қарордод ва созишномаҳои байналмилалӣ низ арзи вучуд доранд. Мувофиқ ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, амният ба унвони “ҳолати ҳимоят аз манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилаю беруна” шарҳу тафсир карда шудааст.

Бешубҳа, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои муайяннамоии стратегияи амнияти иқтисоди миллӣ дар шароити муосир аз мавқеоти мухталиф баромад менамоянд, бинобар ин метавон таснифоти гуногуни онро асоснок намуд. Дар ин ҳуҷҷатҳо ба таври муфассал тафсири умумӣ дар бораи амнияти иқтисоди миллӣ ифшо гардида, категорияҳои бунёдии он, ки унсурҳои ниҳоят муҳими амнияти миллӣ дониста мешаванд, баён гардидаанд.

Низоми бонкии мосир баъд аз пош хурдани ИҶШС ба марҳилаи нави рушд қадам ниҳод. Дар кишварҳои ИДМ сохтори фаъолияти низоми бонкӣ куллан тағйир ёфт, низоми бонкӣ аз низоми як зинагӣ ба низоми бу зинага гузашт. Низоми бонкии миллӣ дар ҳама кишварҳои пасошуравӣ хусусият ва таърихи яқинга дошт.

Гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба равобити бозорӣ, тағйироти ҷиддиро дар сиёсати иқтисодии кишвар ба бор овард.

Чунин тағйирот масъалаи мустақилона фаъолиятнамоии бонкҳои тичроатӣ, устуворнамоӣ ва афзоиши рақобатнокии бонкҳоро аз ҳисоби тақозо намуд, аз тарафи дигар вазъи бавуқӯ омада вориднамоии навгониҳои техникаро дар фаъолиятнамоии бонкҳои тичроатӣ талаб намуд, ин ҳолат яъне ба даст овардани мустақилият ва ҷоринамоии навгониҳо аз тарафи низоми бонкӣ, охарин фишангҳои таъсиррасонӣ ва монополияи давлатиро дар ин самт аз байн бурд.

Масири гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва таъсиси низоми иқтисодии бар асоси қонунҳои бозорӣ асос ёфта, сабаби аслии тағйирёбии сохтори низоми бонкӣ дар солҳои 90-уми қарни гузашта гардид, дар чунин шароити як аз аввалинҳо шуда бонкҳои тичроат фаъолияти мустақилона дар дохили кишвар оғоз намуданд.

Тавре аз таърихи афкори иқтисодӣ бар меояд, дар замони бартарият доштани низоми иқтисоди нақшавӣ, бонкҳои махсусгардонида шуда умуман камбудии бозоргирӣ надоштанд, зеро унсурҳои таркибии низоми иқтисодӣ ба давлат тааллуқ доштанд, мақомоти давлатии таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ дар навбати худ фазои амниятиро барои бонкҳо таъмин намуда, дар сурати сар задани хавфҳо ва таҳдидҳои мухталиф бонкҳоро ҳама хабардор ва ҳам ҳимоя менамуданд, дар баробари ин мақомоти дахлдор амалиётҳои молиявиро таҳти назорати қатъӣ қарор дода, ҳолатҳои фасодиро пешгирӣ менамуданд.

Агар қаблан низоми бонки танҳо ҳисоббаробаркунии ҳазинавиро анҷом дода бошад, бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ бонкҳо дар таъмини мунтазами раванди тақрористеҳсол ва таҷдиди истеҳсолот, батартиб дарорӣ ва истифодаи оқилонаи

муомилоти пулӣ нақши калидӣ дошта, дар ҳали масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат низ саҳмгузор гардиданд

Аммо мутаасифона марҳилаи устуворӣ ва субот бо давраи тавсеаи беназм, ки бо афзоиши вазъи муҳараби ҷангӣ ва бесарусомониҳо иваз шуд ва он ҷанги шаҳравндӣ мебошад, ки амнияти иқтисодӣ ва махсусан амнияти низоми бонкии миллиро ба ҳолати таназули беш аз ҳад бурд. Ҳамчунин, мушкилоти муҳими ҷиддӣ ва таъхирнопазир рӯй дод, ки ҳоси иқтисоди дарваи гузариш мебошад, аз ҷумла: номукаммалии қонунгузории бонкӣ ва ҷавобгӯ набудани он ба талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ, дастрасӣ надоштан ба технолоияҳои мусоирӣ бонкӣ дар самти таъмини дараҷаи баланди субот.

Дар ҳоли ҳозир, ба таври ҳамасола аз тарафи бонкҳои тичоратӣ навъҳои муосири амалиётҳо ва хизматарсонии молиявӣ-бонкие пешниҳод мегарданд, ки қаблан дар таҷрибаи ин ниҳодҳо умуман арзи вучуд надоштанд. Чунин як дигаргуниҳо боиси тавсеаёбии навъҳои муосири хизматарсонии ва умуман фаъолияти бонкдорӣ гардид, яъне ҳамкактун фаъолияти бонкӣ дар худ хусусиятҳоеро ҷой дод, ки ба механизмҳои анъанавии идоракунӣ ва танзим мутобиқ нестанд. Ба назари мо фаъолияти бонкҳои анъанавӣ нисбатан мураккабтар гардида, он дар худ хусусиятҳои сифатан навро аз ҳисоби вориднамои амалиётҳои молиявӣ, ки қаблан дар таҷрибаи бонкдорӣ ҷаҳон вучуд надошт, ҷой дод. Ингуна тағйиротҳо ҳукуматҳоро водор менамояд, ки масъалаи таъмини амнияти иқтисодии низоми бонкиро ба души худ гиранд, зеро он субъекти амнияти милли доништа шуда, дар иқтисоди кишвар нақши ногузир дорад. Дар воқеъ низоми бонкии милли мақоми махсусро дар низоми молиявии кишвар дар даст дорад, чунки маҳз низоми бонкӣ масъалаҳо ва муаммоҳои хизматарсонии молиявӣ-бонкии субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҷамъиятро ба зима дошта, ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои милли ва дастгирии барномаҳои давлатӣ ва фаромилалӣ бо ҷалби сармоя сарукор дорад.

Амалкарди муваффақи низоми бонкӣ дар дараҷаи аввал боиси эҷоди суботи иқтисодӣ ва дохилисиёсӣ дар кишвар мегардад. Дар баробари ин, низоми бонкии имрӯза танҳо тавассути бонкҳои тичоратӣ аз иҷрои вазифаҳои ба уҳда дошта барои мад метавонад. Аз ин хотир, бонкҳои тичоратӣ ҳамчун як манбаи бозоргирӣ ва саривақт иҷрокунандаи дархостҳои мизочон барои мад менамоянд. Илова бар ин, нақши асосии бонкҳо дар ташаккул ва тақсими маҷмуи фондҳои пулӣ, таъмини кафолати бозгашти воситаҳои пасандозгузори инфиродӣ новобаста аз вазъи бозор, доштани маҷмуи хизматрасонии молиявии дорои сатҳи даромаднокии муътадил ва хавфи баланд ифода меёбад. Нигоҳдории таносуб байни даромаднокии ва хавф барои бонкҳои тичоратӣ ниҳоят муҳим мебошад, зеро номутавозинии ин нишондиҳандаҳо дар аксар маврид боиси харобшавии вазифаҳои бонкӣ мегардад. Барои дилхоҳ бонки тичоратӣ ва низоми бонкӣ дар умум, пешгӯии ҳолатҳои буҳронӣ ва коҳиши натиҷаҳои манфии он амали саривақтӣ ва ниҳоят зарурӣ арзёбӣ мегардад. Аммо мутаасифона омилҳои субъективӣ ва объективиро ба таври фаврӣ ва саривақт пешгӯӣ намудан номумкин мебошад. Дар шароити дар дараҷаи баланд қарор доштани ҳамгирӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ ноқомии як гурӯҳи бонкҳо, на танҳо барои низоми бонкӣ, балки барои бахши воқеии иқтисодиёт низ хавфу таҳдидҳои зиёдро ба бор меоварад, ки он дар натиҷа боиси аз даст додани боварӣ ва воҳима дар бахши молиявӣ мегардад. Аз ин рӯ ниёз ба таъмини сатҳи дахлдори амнияти иқтисодии низоми бонкӣ ва махсусан коҳиш ва муқовимат намудан ба таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ дар шароити гузариши давлат ба сатҳи рушди нисбатан баланд ва динамикии иқтисодӣ амрест зарурӣ.

Қарни XXI, қарни дигаргуниҳои умқӣ дар бонкдорӣ ва сиёсат арзёбӣ гардида, вориднамоии маҳсулотҳои ғайрианъанавӣ, навгониҳо дар ташкил ва навъи хизматарсонии ба мизочон, усулҳо ва услубҳои нави менеҷмент ва маркетинги

бонкиро тақозо менамояд. Бар ин асос, навъҳои анъанавии бонкдорӣ нисбатан мураккабтар гардида, дар худ хусусиятҳои навро ҷой додаанд. Тавре аз таҳлили Родина Д.Я., Глухих Л.В, бар меояд: “Дар айни ҳол, навъҳои муосири амалиётҳо ва хизматҳои молиявие зухур намудаистодаанд, ки қаблан дар таҷрибаи бонкӣ мушоҳида намешуданд. Дар баробари ин, афзоиши назарраси хавҳои бо ғайриқонунии бонкӣ алоқаманд дида мешавад. Аз ин ҷиҳат, барои дилхоҳ бонк ва низоми бонкӣ дар умум пешгӯӣ ва пешгирии ҳолатҳои бухронӣ ва дар сатҳи паст нигоҳ доштани оқибатҳои номувофиқ чунин зухурот, зарур арзёбӣ мегардад” [12].

Барои аксар кишвари олам низоми бонкӣ дар он ҳолат устувор арзёбӣ мегардад, агар он қобилияти таъмини назорати густурдаи хавҳои бонкӣ, бозоргирии дорониҳо, сармоя ва инчунин таъмини ҷараёни молиявӣ давлатиро дар ҳаҷми зарурӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои ҷорӣ давлатӣ зарур мебошанд, дошта бошад. Агар суботи низоми бонкӣ нукс пайдо намояд, амнияти бонкӣ риоя нашавад, дар сатҳи кофӣ рушди технологӣ таъмин нагардад, дар чунин сурат низоми бонкӣ барои иқтисоди миллӣ таҳдидҳо ва хавҳои назаррасро ба бор хоҳад овард.

Дар даҳсолаи охир, бинобар сар задани бухронҳои молиявӣ-иқтисодӣ дар васоити ахбори омма аз тарафи мақомдорони давлатӣ ва намояндагони Бонкҳои марказӣ ба таври мудароим дар мавриди он, ки низоми бонкӣ ба унвони яке аз зинаҳои нисбатан заифи иқтисоди миллӣ баромад менамояд андешаҳо зиёд мушоҳида мегардад, аз ин хотир, таъмини самараноки амнияти иқтисодии ин низом ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Низоми бонкии имрӯза, асосан унсур ва ё даспарвардаи иқтисоди бозорӣ буда, он ба ду қисми асосӣ ҷудо карда шудааст, танзимгар ва тобеият. Мақомоти танзимгар Бонки марказӣ ва махсусан раёсатҳо ва департаментҳои танзимгари он он махсуб меёбанд, ки ҳадафи аслии онҳо таъмини амнияти иқтисодӣ, иттилоотӣ ва суботи молиявӣ низоми бонкии кишвар махсуб меёбад. Ба ниҳодҳои тобеъбуда навъҳои мухталифи муассисаҳои қарзӣ дохил мешаванд, ки нақш ва уҳдадориҳои онҳо нисбат ба Бонкҳои марказӣ бештар мебошанд[12].

Набояд фаромуш кард, ки дар шароити умқтаршавии муносибатҳои иқтисодӣ, гуногунии хавфҳо дар низоми бонкӣ, нисбат ба дигар бахшҳо ва ниҳодҳои иқтисодӣ бештар мушоҳида мегарданд, аз ин ҷиҳат, масъалаи таъмини амнияти иқтисодии бонкҳо мавзӯи таҳлили на танҳо барои иқтисодчиён, балки барои сиёсатмадорон, сармоягузoron ва махсусан аҳолии оддӣ гардидааст. Ин ба он далел аст, ки бузургии назарраси ҳаҷми пул дар ихтиёри бонкҳо қарор дорад, аз ин ҷиҳат он метавонад ба теъдоди зиёди тағйирёбандаҳои иқтисодӣ таъсиргузор бошад.

Бонкдорӣ яке аз навъҳои нисбатан паҳнгардидаи ғайриқонунии иқтисодӣ мебошад, зеро он имкони гузариши воситаҳои пулро аз як шахс, ба шахси дигар тавассути муассисаҳои бонкӣ амалӣ менамояд. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки бонкҳо ҳамавақт дар субот ва самаранокии иқтисод дастёр мебошанд, аз ин хотир, ба назари мо дақиқтар омӯзиши амнияти иқтисодии онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Албатта, ба сифати объекти амнияти бонкҳо на танҳо пул, балки объектҳои алоҳида ба монанди кормандони бонк, роҳбарият, муқадассоти моддӣ, технологияҳои муосир, маълумотҳои махфӣ, сири бонкӣ дохил карда мешаванд. Мумкин аст, ҳамаи онҳо бо таҳдидҳои зидиамниятӣ рӯ дар рӯ гарданд.

Дар ин ҷодда қайд намудан ба маврид аст, ки “ноухдабароии яке аз бонкҳо дар аксар ҳолат ба бахши воқеии иқтисод таҳдидҳои мустақимро ба вучуд меварад, ки он боиси коҳишёбии боварӣ нисбат ба ҳуди бонк ва низоми бонкӣ дар умум мегардад”. Ба ҳамагон маълум аст, ки таъмини амнияти иқтисодӣ қисми ҷудоинопазири ғайриқонунии

бонкӣ доништа мешавад. Таҳти мафҳуми пойдории бонк тавоноӣ ва қобилияти саривақт муқовимат намудан бо рақибони беинсоф ва мубоиза бо сохторҳои ҷиноие, ки метаовнанд ба рағбатҳо ва манфиатҳои қонунии бонки тичоратӣ таъсири манфӣ расонанд.

Амнияти иқтисодии бонкҳо бо маҷмӯи нишондиҳандаҳои инъикосгари дараҷаи устувории бонк нисбат таҳдидҳои беруна муайян карда мешавад. Одатан амнияти иқтисодии бонкҳо дар худ арзёбии индакаторҳои зеринро ҷой додааст: сохтори дороиҳо ва сармоя, кифоягии дороиҳо барои пӯшонидани хавфҳо, сатҳи бозорگیری ва пардохтпазирии тавозун, сиёсати идоракунии хавфҳои бонкӣ. Амнияти бонкӣ бо мафҳумҳои эътимодноқӣ, устуворӣ ва қатъӣ будан муайяну мушаххас карда мешавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. История древнего мира / Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. М. 1982. Кн. 2. С. 263.
2. История древнего мира / Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. М. 1982. Кн. 2. С. 88.
3. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1994. С. 444.
4. Economics and National Security. A History of Their Interaction. Edited by Craufurd D. Goodwin. Durnham and London: Duke University Press, 1991.
5. Экономическая безопасность России // Социально-политический журнал. 1997. №5. С. 3.
6. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2007. С. 45.
7. Рубанов В. Безопасность - лозунги, теория и политическая практика // РЭЖ. 1991. №17. С. 31
8. Илларионов А.Н. Критерии экономической безопасности / А.С. Илларионов // Вопросы экономики. 1998. № 10. С. 27-39.
9. Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука. - М.: Экономика, 1989. С. 248
10. Антонов В.В. Сущность экономической безопасности как экономической категории. Вестник Чувашского университета. 2006. С. 6.
11. Родин Д.Я. Формирование стратегий устойчивого развития коммерческих банков: теория, методология, практика. / Автореф. канд. экон. наук. Краснодар, 2012. 24 с
12. Аминов Ш.А., Махкамова И.И. Таҳлили муқоисавии вазъи молиявӣю иқтисодии ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ / Аминов Ш.А., Махкамова И.И. // идоракунии давлатӣ 2023 / №4/1 (63) маҷаллаи илмӣю сиёсӣю академӣю идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 ISSN 2664-0651. –С.93-103.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В РЕЖИМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ДЖУРАХОНОВ ОЛИМЖОН ХАЙБУЛЛОЕВИЧ,

выпускник факультета управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Саида Насира - 33, тел: +992-987-27-74-74, e-mail: jurakhonov.7474@mail.ru

Данная статья является попыткой рассмотреть теоретические вопросы обеспечения экономической безопасности банковской системы, поскольку в условиях нестабильности мировой экономики и начала экономических войн между наиболее могущественными странами мира обеспечение безопасности банковской системы как неотъемлемая часть национальной экономической системы, становится очень важной.

В процессе исследования, автором представлены мнения различных ученых относительно понятия безопасности, экономической безопасности, безопасности банковской системы и в то же время изложено собственное мнение по данной проблеме. На основе изучения существующих материалов автор констатировал, что с образованием независимых правительств и углублением рыночных отношений понятие «безопасность» имеет иную трактовку, то есть включает в себя социальные, экономические и политические аспекты. Данные аспекты, в свою очередь, способствуют устойчивому развитию страны и институтов, обеспечивающих уровень общественного благосостояния, и удерживают склонность к принятию реальных рисков на низком уровне.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, банковская система, социально-экономические аспекты, глобализация, неустойчивость, финансовые средства.

ESSENCE AND CONTENT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE BANKING SYSTEM IN THE NATIONAL SECURITY REGIME

JURAHONOV OLIMZHON KHAIBULLOEVIH,

graduate of the Faculty of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, st. Said Nasir - 33, tel: +992-987-27-74-74, e-mail: jurakhonov.7474@mail.ru

This article is an attempt to examine the theoretical aspects of ensuring the economic security of the banking system. In the context of global economic instability and the onset of economic wars between the world's most powerful countries, ensuring the security of the banking system, as an integral part of the national economic system, becomes highly important.

In the course of the research, the author presents the opinions of various scholars regarding the concepts of security, economic security, and banking system security, while also expressing their own perspective on this issue. Based on the study of existing materials, the author concludes that with the formation of independent governments and the deepening of market relations, the concept of "security" has acquired a different interpretation. It now encompasses social, economic, and political aspects. These aspects, in turn, contribute to the sustainable development of a country and institutions that ensure the level of public welfare while keeping the tendency to take real risks at a low level.

Keywords: security, economic security, banking system, socio-economic aspects, globalization, instability, financial resources.

Муқарриз: Саъдӣ Олимов,
дотсенти кафедраи менеҷменти АИДНПҚТ

УДК: 355.02

**НЕКОТОРЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

СИДИКОВ НЕМАТЖОН,

к.э.н., доцент кафедры экономики и управления Горно-металлургического института
Таджикистана, г.Бустон, Республика Таджикистан.

САИДОВ АСОМИДДИН КУРБОНОВИЧ,

к.п.н., старший преподаватель кафедры высшей математики и информатики Горно-
металлургического института Таджикистана, г.Бустон, Республика Таджикистан.

В статье рассматриваются некоторые экономические вопросы военной безопасности страны. Констатируется тот всем известный факт о том, что защита экономических интересов всякой страны осуществляется, прежде всего, созданием и поддержанием определенных структур «силовых» ведомств, для которых требуются материально-технические и финансовые ресурсы страны. С этой целью в расходной части ежегодного государственного бюджета всех стран предусматривается статья под названием «военный бюджет», в количественном выражении которой образуется в процентном соотношении к годовому ВВП страны. Подчеркивается, что мирное время размер военного бюджета страны не должен отрицательно влиять на социальные показатели страны, в частности на уровень жизни населения. В военное положение или в других чрезвычайных ситуациях размер военного бюджета может быть скорректирован в сторону увеличения за счет финансовых резервов страны или же за счёт уменьшения других статей расходной части государственного бюджета.

Ключевые слова: страна, внутренний валовой продукт, военный бюджет, благосостояния народа, силовые структуры, ведомства, военная техника, вооружения, сотрудничество, положения, зарубежные страны, экспортеры, покупатели, качество, передовая техника, угроза, защита, экономические интересы, политика, военные кадры, квалификация.

Историческим парадоксом является то, что в официальных документах военной доктрины многих стран мира подкреплена ее оборонительный, гуманный характер и мирное сосуществование со всеми странами. Но, к великому сожалению, вот уже в течение несколько столетий, на планете Земля никогда не заканчиваются войны, которые после второй мировой войны больше всего имели локальный, четко направленный характер, и что весьма примечательно не без одобрения и поддержки ведущих держав мира. Архиважным является тот факт, что на протяжении всей истории война никогда не была самоцелью человека и все вооруженные конфликты преследуют решать те или иные конкретные экономические задачи отдельных заинтересованных в военном конфликте стран.

Поскольку существуют экономические интересы всех стран мира, поэтому и существуют у них военные структуры (вооруженные силы и министерство обороны), предназначенные для решения задач по защите таких экономических интересов.

Вопрос внутренней и внешней безопасности является не новым, он возник со времен образования на Земле отдельных государств (с многообразными строями и названиями: империя, эмираты, ханство, халифаты и т.п.) и, в козне всех правителей накапливались и сохранялись средства, предназначенные для обеспечения своей экономической и военной безопасности.

В Советской эпохе научные статьи, связанные с военной безопасностью и военного бюджета страны находились под особым шрифтом «совершенно секретно», к которым, судя по публикациям научных статей российских ученых, не все имели (и не имеют по сей день в РФ) доступ к таким информациям. Научные разработки российских ученых по экономическим проблемам военной безопасности начали появляться только в 1995 - 2000 годы. Разработка теоретических направлений военного строительства в России были посвящены работы российских ученых [1, 4, 5 и 8]. Современные проблемы взаимосвязи военной и экономической безопасности посвящены работы [2, 3, 6, 7, 9, 12, 13 и 14]. Например в работе [13, с. 11] весьма справедливо отмечается, что «проблема обеспечения военной безопасности государства давно уже стала общенациональной, и не только потому, что военная организация позволяет сохранить национальный суверенитет и территориальную целостность России, защитить личность и общество от внешних и внутренних угроз, а в связи с ее огромной ресурсоемкостью, непосредственно влияющей на благосостояние граждан».

Из-за недостаточности знания автора по английскому и по другим иностранным языкам о наличии научных разработок и решения проблем в зарубежных странах по экономическим проблемам военной безопасности (безусловны они имеются), к великому сожалению, умалчивается.

Со временем совершенствования структур государственного управления выше упомянутые средства получили названия «военный бюджет», размер которых у многих стран мира фиксируются и утверждается в ежегодном расходной части их государственного бюджета, и с изменением в мировой ситуации, у многих стран мира его размер несколько раз корректируются (в большинство случаев в сторону увеличения за счет полученным в казну государство дополнительных доходов или же, как часто бывает, за счет переброски средств из других статей расходов государственного бюджета в статью «военный бюджет»).

О сущности и характере противостояний двух крупных мировых держав (США и Россия) упомянуты в работах [10, с. 170] и [11, с. 375], Как подчеркнута в этих работах, в настоящее время почти все страны мира разделены на две зоны, каждый из которых находится под влиянием (или под «колпаком») один из этих двух этих супердержав – США и Россия. В таких новых геополитических условиях изменился характер военных противостояний между этими двумя субъектами. Они избегая прямых военных конфликтов используют наиболее эффективные способы управления международной обстановкой, которые состоят:

- строительства военных баз, вблизи границ зоны влияния другой стороны и ключевых зонах мира;
- проведения военных и военно-морских учений, вблизи границ зоны влияния другой стороны;
- военное сотрудничества в форме торговли вооружением и обучения военных специалистов стран, находящиеся под своим влиянием;
- переход от международных к преимущественно внутригосударственным конфликтам (типа желтых революций), тратив при этом больших военных и прочих материально-финансовых средств, в странах, находящиеся под влиянием другой стороны.

Как известно, государственные структуры, призванные обеспечить ее безопасность, в полном смысле этого слова, называются «силовыми» структурами или «силовыми» ведомствами. Распределение ответственности и задачи этих силовых ведомств в Республике Таджикистан (РТ) обозначены и приведены в Таблице 1.

Таблица 1. – Система задач и распределение ответственности между «силовыми» ведомствами в РТ.

№	Орган	Задачи по обеспечению обороны и безопасности
1.	Министерство обороны	- оборона страны; - защита и охрана государственной границы с использованием вооруженных сил (военными методами); - деятельность в рамках международных соглашений (ОДКБ, БРИКС и др.); - взаимоотношения с военными базами и другими военными структурами, расположенных на территории РТ.
2.	Министерство внутренних дел	- пересечение, локализация и нейтрализация внутренних вооруженных конфликтов на территории страны; - поддержание общественного порядка.
3.	Комитет государственной безопасности (КНБ)	- борьба с терроризмом, политическим экстремизмом; - борьба с разведывательной деятельности спецслужб и организаций иностранных государств; - охрана государственной границы на суше, горах и реках; - обеспечение правительственной связи и информационной безопасности; - взаимоотношения с разведслужбами иностранных государств, расположенных на территории РТ и за рубежом.
4.	Министерство по чрезвычайным ситуациям	- гражданская оборона; - предупреждение и ликвидации чрезвычайных ситуаций природного и технического характера

В зависимости от характера задач и социально-экономических, политических возможностей по защите государственных интересов, количества, наименования и функции указанных государственных структур могут быть различными для отдельных стран мира. Для решения поставленных перед силовыми ведомствами страны конкретных задач, естественно им потребуются определенные финансовые и материально-технические обеспечения, суммарная количества которых и, образуют военный бюджет страны. Категория затрат составляющих военного бюджета и их обозначения для нашего случая, приведены в таблице 2.

Таблица 2. – Категории затрат в структуре военного бюджета.

№	Наименование затрат	Обозначения	Обобщенные значения
1.	Центральные органы военного управления	Рцову	$Рцову = Ддв + Змт$
1.1.	Денежное довольствие военных	Ддв	
1.2.	Материально-техническое обеспечение (служ.машины, военная форма, мебель, ср-ва	Змт	

	связи и пр.)		
2.	Обеспечение личного состава войск (сил)	Рлс	Рлс = Ззп+Зпр+Звещ + Здтр+ Зл+ Зпроч
2.1.	Денежное довольствие военнослужащих – заработная плата и приравненным к ним выплат	Ззп	
2.2.	Продовольственное обеспечение военнослужащих	Зпр	
2.3.	Вещевое обеспечение военнослужащих	Звещ	
2.3.	Транспортное обеспечение командирского состава – служебный транспорт		
2.4.	Дорожно-транспортные расходы, связанные с проездом во время отпуска и на лечение военнослужащих и членов их семей	Здтр	
2.5.	Обеспечение льгот и компенсаций военнослужащим и членам их семей	Зл	
2.6.	Прочие расходы, связанные с обеспечением личного состава	Зпроч	
3.	Боевая подготовка и материально-техническое обеспечение войск (сил)	Рбп	Рбп = Зобуч+ Згз+ Зпок+ Зпод+ Зкв
3.1.	Обучение и переподготовка военнослужащих	Зобуч	
3.2.	Производства отечественной военной техники – оборонный госзаказ	Згз	
3.3.	Покупка вооружения и военной техники	Зпок	
3.4.	Поддержание военной техники и личного состава в боевом состоянии – расходы на запчастей и на комплектующие изделия	Зпод	
3.5.	Квартирно-эксплуатационные расходы	Зкв	
4.	Строительство специальных и других объектов военного назначения и их содержание	Зво	Зво
5.	Страховые гарантии военнослужащим	Рстрах	Рстрах = Зоб + Зпос
5.1.	Обязательное государственное страхование жизни и здоровья военнослужащих	Зоб	
5.2.	Единовременные пособия в случае гибели (смерти) или повреждения здоровья военнослужащих при исполнении обязанностей военной службы	Зпос	
	ИТОГО		Робщ = Рцову +Рлс+Рбп +Зво+Рстрах

Отрадно заметить, что экономика Таджикистана в настоящее время способна обеспечить силовых ведомств (в отличия с периодом начала государственной независимости Республики Таджикистан, то есть, начало 90-х годов прошлого века) с

продовольствием, обмундированием и жильем, то есть, затраты по показателям Зпр, Звещ и Зкв военного бюджета частично будут направлены на развития производственных предприятий, выпускающие эти «товары».

По всей видимости, для нашей страны **Зпок** – покупка вооружения и военной техники составляет значительную часть годового военного бюджета страны. Как известно, по этому вопросу имеется три не без интересный момент:

- 1) К великому сожалению, как и многие страны мира, мы не имеем технические, технологические и интеллектуальные (возможно пока) возможности полностью обеспечить «силовых» ведомств РТ отечественной военной продукцией;
- 2) военную технику и вооружений мы не имеем возможности покупать из любой страны, производящих таковых. Поскольку мы находимся под «колпаком» РФ и с ней имеем двухстороннее соглашения о военном сотрудничестве, поэтому большинства венной техники и вооружения являются российского производства;
- 3) не одна страна – экспортер военной техники и вооружений, не будет продавать или поставлять за рубеж (включая свои зарубежные военные базы) передовую военную технику. Например, РФ начала продавать свои системы ПВО С – 400 только после того, когда она начала производить для себя модифицированный вариант С – 400 М.

Таким образом, по принятой нами обозначения, из таблицы 2 получаем:

$$\mathbf{Робщ = Рцову + Рлс + Рбп + Зво + Рстрах} \quad (1)$$

В условиях мира и национального согласия, с учетом экономических, политических возможностей Республики Таджикистан (РТ) годовой военный бюджет не должен превышать определенной допустимой нормы (**Дн**), которая во всем мире устанавливается в соотношении с прогнозируемом годовым объемом внутренней валовой продукции (ВВП) страны:

$$\mathbf{Робщ \leq Дн} \quad (2)$$

Устанавливаемая норма **Дн** по формуле (2) является не постоянной величиной и в зависимости увеличения объема годового ВВП страны может быть изменена. Во многих странах мира **Дн** на устанавливается:

$$\mathbf{Дн = \frac{К \times V}{100\%}} \quad (3),$$

где: К – допустимый коэффициент (устанавливаемый с учетом внешних и внутренних факторов экономической безопасности страны); V – годовой объем ВВП страны.

Вместе с тем, считаем не без интересными результаты анализа военных расходов из федерального бюджета в РФ по видам расходов: на денежное довольствие военнослужащих – 50 %, квартирно-эксплуатационные расходы – 18 %, продовольственное обеспечения военнослужащих – 15 %, на обеспечение их жильем – 9% и вещевое обеспечение – 3 %. Другие виды расходов характеризуются существенно меньшими значениями [13, с. 235]. Характерной особенностью порядка формирования военного бюджета РФ, унаследованной от СССР, заключается в том, что затраты научно-производственных объединений (НПО), институтов и других структур, имеющие отношения к выпуску военной техники и продукции военного назначения, сидят в бюджете этих структур, а не в военном бюджете РФ. Поэтому **Дн** для РФ намного ниже, чем у многих ведущих стран мира. Годовой военный бюджет Российской Федерации составляет 61 млрд. долларов США с армией в численности 1 млн. военнослужащих и солидный запас подготовленных для военной службы; США имеет годовой военный бюджет свыше 700 млрд. долларов с 1,3 млн. активных военнослужащих и имеет военное присутствия более чем в 150 странах мира;

Китайская Народная Республика имеет годовой военный бюджет 250 млрд. долларов США с 2 млн. народно освободительной армией [15].

В конце приводим основные требования к экономическому обеспечению военной безопасности в РТ:

- 1) военная безопасность должна быть сбалансирована с другими экономическими компонентами страны с целью не нанесения ущерба на ее экономическому процветанию и благосостоянию граждан;
- 2) эффективное распределение и размещения военных бюджетных и прочих (имеются ввиду гранты и другие финансовые и материально-технические ресурсы зарубежных стран и организаций, предназначенных для военной нужды) ресурсов, обеспечивающее решению всех комплексов задач поставленных перед «силовыми» ведомствами;
- 3) исключение и недопущения коррупционных элементов при распределения и использования бюджетных средств для военных нужд страны;
- 4) целенаправленность и своевременность поступления бюджетных средств на военные нужды;
- 5) оперативное принятие и исполнения решений соответственными законодательными и исполнительными органами по дополнительной распределения бюджетных и иных средств при острой военной нужды (корректировка расходной части государственного бюджета);
- 6) иерархия рассматриваемых расходов по принципу «сверху вниз»;
- 7) на размер военного бюджета РТ безусловно имеет влияние членство нашей страны в различных международных военных организаций (например, типа ОДКБ);
- 8) протяженность государственной границы РТ с Афганистаном и проживания там большое количество этнических таджиков (по некоторым оценкам от 12 млн. до 18 млн. человек) также имеет прямое отношение к образованию военного бюджета нашей страны;
- 9) политическая стабильность и экономическое процветание соседних с РТ стран также является фактором влияющие на военный бюджет страны;
- 10) ежегодное прогнозирование, обоснование и планирования военных расходов, соответствующими структурами «силовых» ведомств;
- 11) отчетность распределение и использования военных бюджетных ассигнований.

Таким образом, в условиях мира и национального согласия размер военного бюджета страны не должен отрицательно влиять на социальные показатели страны, в частности на уровень жизни населения. В военном положение или в других чрезвычайных ситуациях размер военного бюджета может быть скорректирован в стороны увеличения за счет финансовых резервов страны, включая за счет не предусмотренных расходов государственного бюджета или же за счет уменьшения других статей расходной части государственного бюджета, то есть в условиях войны и внутренней нестабильности, допускается пересмотр Дн стороны увеличения.

К сожалению, статистические данные в разрезе категории затрат (см.: таблицу 2) годового военного бюджета РТ являются не общедоступными и, в связи с этим мы не имеем возможности произвести анализ и получить какие-то выводы по объема государственного военного бюджета, хотя бы за несколько последних лет и оценить их эффективность.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Арбатов А. Безопасность: российский выбор. – М.: ЭПИцентр, 1999 – 396 с.
2. Батьковский А.М., Коробов С.П., Хрусталева Е.Ю. Метод оптимизации оборонных расходов в условиях жестких бюджетных ограничений // Экономика и математические методы. 2001. Т. 37. № 1.
3. Викулов С.Ф., Жуков Г.П., Ткачев В.Н., Ушаков В.Я. Военно-экономический анализ. М.: Военное издательство, 2001.
4. Гареев М.А. Если завтра война? ... (Что изменится в характере вооруженной борьбы в ближайшей 20-25 лет). – М.: Владар, 1995. – 268 с.
5. Есин В.И., Афиногенов Д.А. Перспективы военной реформы в Российской Федерации: о содержании, сущности и необходимости проведения военной реформы в России // Научные проблемы национальной безопасности Российской Федерации, - М.: МАИК «Наука/Интерпериодика», 20002. – 406 с.
6. Зацепин В.Б., Цымбал В.И. Состояние военной экономики и тенденции ее реформирования // Российская экономика в 2003 году. Тенденции и перспективы, М.: ИЭПП, 2004 (б). Вып.25.
7. Зацепин В.Б., Цымбал В.И. Военные и связанные с ним расходы в Федеральном бюджете 2004 года // экономико-политическая ситуация в России. ИЭПП, Февраль, 2004 (а).
8. Кокошина А.А. Стратегическое управление: теория, исторический опыт, сравнительный анализ, задачи для России. – М.: МГИМО; РОССПЭН, 2003. – 542 с.
9. Пожаров А.И. Военная экономика. Теория и актуальные проблемы. М.: Воениздат. 1999 (а).
10. Сидиков Н. Диалектическое единство науки, образования и экономики страны. Проблемы и суждения. - Душанбе: Изд-во “Ганчи хирад”, 2021. – 392 с.
11. Сидиков Н. «Некоторые последствия глобализации в условиях экономических санкций или мировая экономическая война: причины и следствия». В материалах международной научно-практической конференции «Современные проблемы точных наук в подготовке высококвалифицированных кадров для горно-металлургической отрасли страны», 11 марта 2023 года. Республика Таджикистан, г.Бустон, Горно-металлургический институт Таджикистан, 2023 г. – 518 с. - С. 374-383
12. Хрусталева Е.Ю., Цымбал В.И. Экономические проблемы обеспечения военной безопасности России. – М.: ЦЭМИ РАН, 2000. – 387 с.
13. Хрусталева Е.Ю. Экономические проблемы военной безопасности. - М.: Наука, 2005. – 427 с. – Экономическая наука современной России.
14. Шлыков В.В. Российская армия и мировой опыт: сто лет одиночество // Политика, 2001, № 2.
15. Интернет ресурсы.

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ АМНИЯТИ ҲАРБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

СИДИҚОВ НЕМАТҶОН,

н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишқадаи кӯҳию металлургии
Тоҷикистон, ш.Бӯстон, Ҷумҳурии Тоҷикистон

САИДОВ АСОМИДДИН КУРБОНОВИЧ,

н.и.п., омӯзори калони кафедраи математикаи олӣ ва информатика Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон, ш.Бӯстон, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мақола баъзе аз масъалаҳои иқтисодии амнияти ҳарбии кишвар баррасӣ карда мешаванд. Таҷрибаи давлатҳои нешрафта нишон медиҳанд, ки ҳимояи манфиатҳои иқтисодии ҳар як кишвар, неш аз ҳама, бо таъсис ва нигоҳдории сохторҳои идоракунандаи "қудратӣ", ки барои онҳо захираҳои моддию техникаи ва молиявии кишвар талаб карда мешаванд, амалӣ мегарданд. Аз ин рӯ, ҳамаи кишварҳо дар қисми хароҷоти буҷети давлатии солона ҷудогардонидани худ бандеро бо номи "буҷети ҳарбӣ" нешбинӣ намудаанд, ки ҳаҷми он бо таносуби маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар муайян карда мешавад. Таъкид мешавад, ки дар замони осоишта андозаи буҷети ҳарбии кишвар набояд ба нишондиҳандаҳои иҷтимоии кишвар, аз ҷумла ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири манфӣ расонад. Дар ҳолатҳои ҷанг ва ё дар дигар ҳолатҳои фавқуллода андозаи буҷети ҳарбиро аз ҳисоби захираҳои молиявии кишвар ё бо роҳи кам кардани дигар моддаҳои хароҷоти буҷети давлати ба самти зиёд тасдиқ кардан мумкин аст.

Вожаҳои калид: *кишвар, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, буҷети соҳаи ҳарбӣ, некӯаҳолии мардум, сохторҳои қудратӣ, идораҳо, техникаи ҳарбӣ, силоҳ, ҳамкорӣ, муқаррарот, кишварҳои хориҷӣ, содирунандогон, харидорон, сифат, техникаи нешрафта, таҳдид, ҳимоя, манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсат, кадрҳои ҳарбӣ, тахассус.*

SOME ECONOMIC PROBLEMS OF MILITARY SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SIDIKOV NEMATZHON,

candidate economical sciences, assistant professor of economic and management Mining-metallurgical Institute of Tajikistan, Buston city, Republic of Tajikistan,

SAIDOV ASOMIDDIN KURBONOVICH,

candidate pedagogical sciences, senior teacher of high mathematic and information chair Mining-metallurgical Institute of Tajikistan, Buston city, Republic of Tajikistan.

The article discusses some economic issues of the country's military security. The well-known fact is stated that the protection of the economic interests of any country is carried out, first of all, by the creation and maintenance of certain structures of "power" departments, which require the material, technical and financial resources of the country. For this purpose, in the expenditure part of the annual state budget of all countries, an article called "military budget" is provided, in quantitative terms which is formed as a percentage of the country's annual GDP. It is emphasized that in peacetime, the size of the country's military budget should not negatively affect the social indicators of the country, in particular the standard of living of the population. In martial law or other emergency situations, the size of the military budget can be adjusted upwards at the expense of the country's financial reserves or by reducing other items of the expenditure side of the state budget.

Key words: *country, gross domestic product, military budget, people's welfare, security forces, departments, military equipment, weapons, cooperation, provisions, foreign countries, exporters, buyers, quality, advanced technology, threat, protection, economic interests, politics, military personnel, qualification.*

Муқарриз: *Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ*

**МАСЪАЛАҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ЗАХИРАҲОИ
ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АБДУСАМАДОВ ХУСРАВ САДИРДДИНОВИЧ,

докторанти Доктор PhD (доктори фалсафа)-и Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 935-10-10-59. E-mail: khusrav90.90@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои идоракунии давлатии захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Қайд гардидааст, ки идоракунии давлатии захираҳои обию энергетикӣ асосан аз ҳаҷми ҷалби захираҳои обию энергетикӣ ба гардиши хоҷагидорӣ ва истифодаи самараноки онҳо вобаста мебошад. Иқтидори обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, нақши он дар таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат баҳогузорӣ шудааст. Моҳияти мафҳумҳои асосие, ки дар идоракунии давлатии захираҳои обию энергетикӣ муҳимманд кушода ва шарҳ дода шудаанд. Қайд шудааст, ки яке аз ҷузъҳои муҳими идоракунии давлатии захираҳои об воситаҳои идоракунӣ буда, ҳамчун ваколатҳои қонунӣ онҳо ба идоракунии захираҳои об тавсиф карда мешавад. Мақомоти танзими давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об, инчунин принципҳои асосии идоракунии давлатии захираҳои об дар ҷумҳурӣ нишон дода шудаанд. Қайд гардидааст, ки субъекти асосии идоракунии давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об дар ҷумҳурӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тартиби иштироки ташилотҳои ғайридавлатӣ ва шахсонӣ воқеӣ дар идоракунии захираҳои об дар ҷумҳурӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои обию энергетикӣ, идоракунии давлатӣ, ҳавзаи дарё, объектҳои об, субъектҳои идоракунӣ, ҳифзи захираҳои об, принципҳо.

Соҳаи обу энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳаётии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакатро таъмин намуда, аз бисёр ҷиҳат ташаккули пӯёи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ва молиявиро муайян мекунад. Захираҳои обӣ сарвати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, истифодаи самараноки онҳо барои таъмини рушди устувори мамлакат заминаҳои зарурӣ фароҳам оварда, барои баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, тадқиқи масъалаҳои идоракунии давлатии захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим ва аҳамиятнок буда, асосан аз ҳаҷми ҷалби захираҳои обию энергетикӣ ба гардиши хоҷагидорӣ ва истифодаи самараноки онҳо вобаста мебошад.

Мувофиқи ҳисобҳои мутахассисон аз 115,6 км³ оби ҳавзаи баҳри Арал 64 км³ ё 55,4%-и он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил мешавад. Аз ин миқдор Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳудуди 12%-ро барои эҳтиёҷоти худ истифода мебарад, боқимондаашро давлатҳои воқеъ дар поёноби ҳавза истифода меkunанд [6, с.74]. Дар ҳаҷми маҷроии ҳавзаи баҳри Арал ҳиссаи маҷроии дарёҳои давлатҳои минтақа чунин аст: Ҷумҳурии Тоҷикистон - 55,4%, Қирғизистон - 25,3%, Ҷумҳурии Ўзбекистон - 7,6%, Ҷумҳурии Афғонистон - 5,4%, Ҷумҳурии Қазоқистон - 3,9% ғоиз ва Туркманистон - 2,4% [4, с.130].

Захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 527 миллиард кВт/соат дар як сол баҳогузорӣ шуда, дар айни замон 4-5%-и он истифода мешавад. Аз рӯи ҳаҷми умумии захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷойи ҳаштумро ишғол мекунад. Дар баробари ин, захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иқтидори ангишт 18,8 баробар, нафт 83 баробар, газӣ табиӣ 211 баробар зиёд мебошад [2, с.80]. Аз чунин муқоисаҳо бармеояд, ки асоси энергетикаи Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз рушди васеъ ва истифодаи самараноки иқтисодӣ обии энергетикӣ саҳт вобаста мебошад. Илова бар ин, иқтисодӣ обии энергетикӣ манбаи аз ҷиҳати экологӣ тоза, барқароршаванда ва самараноки истеҳсоли нерӯи барқ ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои истифодаи захираҳои обии энергетикӣ ба таври қатъӣ дар доираи қонунҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Қоидаҳои Хелсинки (соли 1966), Конвенсия “Дар бораи ҳифз ва истифодаи захбурҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналмилалӣ” (соли 1992), Конвенсия “Дар бораи ҳуқуқи истифодаи намудҳои ғайриинтиқоли байналмилалӣ” (соли 1997) ва “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” амал мекунад.

Дар системаи идоракунии давлатӣ мафҳуми «захираи обии энергетикӣ» хусусиятҳои хоси худро дорад. Принсипҳои асосии концепсияи «захираҳои обии энергетикӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи идоракунии давлатии захираҳои обии энергетикӣ, инчунин “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия шудааст.

Захираҳои обӣ дар системаи идоракунии давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи захираҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун “обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ки дар фаъолияти хоҷагӣ ва дигар фаъолият истифода мешаванд ё истифода шуда метавонанд” [1] муайян карда шудааст.

Дар “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” мафҳуми «ҳавзаи дарё» ҷой дода шудааст, ки ба андешаи мо, ҷиҳати муҳимми идоракунии давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи захираҳои об буда, «худуди ҷуғрофӣи ташаккули захираҳои об, ки бо сарҳадҳои ҳавзаи обҷамъкунӣ муайян гардида, обҳои рӯизаминӣ ва макони умумии резиши онҳоро дар бар мегирад» [1].

Мутобиқи “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар зери мафҳуми идоракунии захираҳои об “маҷмӯи ҷорабиниҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои таъминкунондаи банақшагирии самаранок, идоракунии устувор, истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об, инчунин ҳифзи маҳалҳои аҳолинишин, заминҳои кишоварзӣ, ҳудудҳои саноатӣ ва ҳама намуди моликият аз таъсири манфии обҳо” фаҳмида мешавад. Инчунин дар Кодекси мазкур омадааст, ки “идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об - низоми идоракунии захираҳои об, ки баҳисобгирӣ ва таъсири мутақобилаи захираҳои об (обҳои рӯизаминӣ, зеризаминӣ ва баргарданда) ва захираҳои замин, инчунин захираҳои табиӣ дигари ба онҳо вобастаро дар ҳудуди муайяни гидрографӣ ба асос гирифта, манфиати соҳаҳо ва сатҳҳои гуногуни истифодабарии об ва захираҳои табииро алоқаманд месозад ва онҳоро ба раванди қабули қарор, банақшагирӣ, маблағгузорӣ, ҳифз ва рушди захираҳои об ба манфиати рушди устувори ҷомеа ва ҳифзи муҳити зист ҷалб менамояд” [1].

Дар самти идоракунии давлатии захираҳои обӣ масъалаи ҳифзи объектҳои об хеле муҳим буда, он дар “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳамчун “маҷмӯи ҷорабиниҳо, ки ба ҳифз, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии объектҳои об нигаронида шудаанд” [1] муайян гардидааст.

Мафҳумҳое, ки дар боло баррасӣ шуданд, асоси мафҳумҳои концептуалии системаи давлатии идоракунии захираҳои обиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил менамоянд. Ҷунин мафҳумҳо дар самти идоракунии давлатии захираҳои обӣ хеле муҳим ба шумор мераванд.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон объектҳои об (дарёҳо) ҳастанд, ки захираҳои онҳо аз ҷониби ду ё зиёда давлатҳо муштарақан идора карда мешаванд ва низоми истифодаи онҳо тибқи меъёрҳо ва принсипҳои қабулшудаи байналмилалӣ муайян карда мешавад. Ин объектҳо инчунин ҳамчун объектҳои идоракунии давлатии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд. Ҷунин объектҳои об бо

мафҳумҳои “объектҳои обҳои байналмилалӣ”, “объектҳои обҳои фаромарзӣ”, “объектҳои обҳои сарҳадӣ” ифода карда мешаванд.

Дигар ҷиҳати муҳимми идоракунии давлатии захираҳои обӣ истифодаи объектҳои об буда, ин мафҳум дар “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳамун “истифодаи объектҳои об бо усулҳои гуногун барои қонё гардонидани талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ” [1] муайян карда шудааст.

Дар идоракунии давлатӣ дар самти ҳифз ва истифодаи захираҳои об ба мафҳуми «ҳифзи объектҳои об», ки ҳамчун “мачмӯи чорабиниҳо, ки ба ҳифз, нигоҳдорӣ ва барқарорсозии объектҳои об нигаронида шудаанд” [1] диққати бештар дода мешавад.

Ҷузъи дигари идоракунии давлатии захираҳои об - воситаҳои идоракунӣ ҳамчун ваколатҳои қонунӣ оид ба идоракунии захираҳои об тавсиф карда мешавад. Ин ваколатҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳуқуқи шахрвандонро ба муҳити мусоиди атроф инъикос мекунад, муқаррар карда шудаанд. Аз ин рӯ, вобаста аз принсипҳои идоракунии давлатӣ, воситаҳои асосии идоракунии давлатии захираҳои об ташкилотҳои давлатие мебошанд, ки вазифаҳои алоҳидаи назорат, идоракунии моликияти давлатӣ ва хизматрасонии давлатиро дар соҳаи муносибатҳои об иҷро менамоянд.

Дар зери мафҳуми воситаҳои ноил шудан ба ҳадафҳо дар системаи идоракунии давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи захираҳои об мафҳуми субъекти идоракунӣ истифода мешавад. Омили муҳимме, ки ба раванди идоракунии давлатӣ дар мачмӯъ, аз ҷумла, дар идоракунии захираҳои обӣ, таъсир мерасонад, сохтори ҳудудии давлатӣ (унитарӣ, федералӣ) мебошад, ки сохтори ҳокимияти давлатиро бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ, этникӣ ва ҷуғрофии минтақа муайян мекунад [7, с.120].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об аз ҷониби мақомоти зерин амалӣ карда мешавад:

- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи танзими истифодаи захираҳои об;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи мелиоратсия ва обёрӣ;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи назорати беҳатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ;
- мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ;
- мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- дигар мақомоти давлатӣ дар доираи ваколати худ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Субъекти асосии идоракунии давлатӣ, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун як ниҳоди дорои ваколатҳои васеи давлатӣ, мебошад [5, с.318].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои асосии мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи танзими истифодаи захираҳои об инҳо мебошанд:

- татбиқи сиёсати давлатӣ дар бораи истифодаи захираҳои об ва идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об;
- таҳияи пешниҳодҳо ҷиҳати тақмили қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи об;

- таҳияи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунанда дар соҳаи истифода ва идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об;

- ҳамоҳангсозии умумии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳо дар соҳаи захираҳои об, инчунин бахш ва дигар сохторҳои созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, ки фаъолияти онҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои об алоқаманд буда, қисман ё пурра аз ҳисоби манбаъҳои давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд;

- ташкили идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об дар асоси тақсимои оқилонаи захираҳои об байни соҳаҳои иқтисодиёт;

- таҳияи намудани лоиҳаҳои барномаҳо, стратегияҳо ва концепсияҳои давлатӣ дар соҳаи захираҳои об бо ҷалби мақомоти манфиатдори давлатӣ;

- ташкили таҳияи нақшаҳои ҳавзавӣ оид ба идоракунии захираҳои об, нақшаҳои мавсимӣ ва солонаи тақсимои захираҳои об ва тавозуни хоҷагиҳои об;

- мониторинги иҷро ва риояи нишондиҳандаҳое, ки дар нақшаҳои ҳавзавӣ оид ба идоракунии захираҳои об, инчунин нақшаҳои мавсимӣ ва солонаи тақсимои захираҳои об муқаррар гардидаанд;

- ташкили корҳои илмӣ тадқиқотӣ марбут ба истифода ва идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об ва ғайра.

Мутобики моддаи 28-уми “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва шахсони воқеӣ дар татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилона ва ҳифзи объектҳои об ба мақомоти давлатӣ метавонанд мусоидат намоянд. Ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар фаъолияти, ки барои таъмини истифодаи оқилона ва ҳифзи объектҳои об равона гардидааст, тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оиннома ё низомномаи худ иштирок менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони воқеӣ ба мақомоти давлатӣ дар татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилона ва ҳифзи объектҳои об тавассути иштироки бевосита дар гузаронидани чорабиниҳо, манзур намудани пешниҳодҳо оид ба беҳтар намудани истифода ва ҳифзи объектҳои об ва хабардор намудан оид ба қонунвайронкуниҳои ба онҳо маълум вобаста ба истифода ва ҳифзи объектҳои об мусоидат мекунанд.

Мақомоти давлатӣ уҳдадоранд, ки пешниҳодҳои ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва шахсони воқеиро ҳангоми татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилона ва ҳифзи объектҳои об ба инобат гиранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи миллии об самтҳои асосии банақшагирӣ, истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои обро бо дар назар доштани дурнамои рушди соҳаҳои иқтисодиёт муайян менамояд. Стратегияи мазкур аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи танзими истифодаи захираҳои об бо ҷалби тарафҳои манфиатдор таҳия карда мешавад.

Идоракунии давлатии захираҳои обию энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба коркарди принципҳои истифодабарии самараноки онҳо ду паҳлуи мушаххасро дар бар мегирад. Якум, истифодабарии оби маҷроӣ дарёҳои кӯхӣ, ки дар байни ду ва ё якчанд мамлакат ҷараён дошта, баҳси тақсимои обро ба миён меоваранд. Дуюм, масъалаи сохтмони неругоҳҳои барқӣ, ки бояд дар ҷой ва мавқеи муносиб бунёд шуда, дар асоси лоиҳаҳои санҷидашуда ва ҳисобҳои мушаххас роҳандозӣ шаванд [3, с.97].

Принципҳои асосии идоракунии давлатии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи аҳамияти захираҳои об ҳамчун асоси ҳаёт ва фаъолияти инсон мебошанд. Дар ин замина ҷанбаи маъмурии идоракунии давлатии захираҳои об, ки

сатҳи амудии ҳокимияти давлатиро инъикос намуда, бо механизмҳои мушаххаси танзими муносибатҳои об дар шакли санадҳои зерқонунӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқии аз ҷониби мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия қабулшуда ифода мегардад, ҷои махсусро ишғол мекунад..

Ҳамин тариқ, принципҳои асосии идоракунии давлатии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- баинobatгирии аҳамиятнокии объектҳои об ҳамчун манбаи ҳаёт ва фаъолияти инсон;

- моликияти давлатӣ будани захираҳои об;

- истифодаи мақсадноки объектҳои об ва захираҳои об;

- афзалиятнокии истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ, хоҷагию маишии аҳоли;

- идоракунии ҳавзавии захираҳои об;

- коҳишдиҳӣ ва пешгирии ифлосшавии захираҳои об;

- иштироки тарафҳои манфиатдор дар таҳия ва қабули қарорҳо оид ба идоракунии захираҳои об;

- баробарии шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ ҳангоми ба даст овардани ҳукуқи истифодаи объектҳои об;

- истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об;

- ҳифзи захираҳои об;

- роҳ надодан ба таъсири манфии аз меъёр зиёд ба муҳити зист ҳангоми истифодаи объектҳои об;

- танзими муносибатҳо оид ба об вобаста ба хусусиятҳои табиӣ объектҳои об;

- танзими истифодаи захираҳои об аз объектҳои об дар асоси иҷозат барои истифодаи махсуси об;

- ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва муосири сарфакунондаи об, воситаҳои ҷенкунӣ ва

- бахисобгирии истифодаи об;

- ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои истифодаи сарфакоронаи об;

- баҳисобгирии арзиши иқтисодии захираҳои об;

- ҷуброни зарари ба объекти об расонидашуда;

- ҷуброни хароҷот барои тозакунии объекти оби ифлосгардида [1].

Яке аз масъалаҳои муҳимми идоракунии давлатии захираҳои обӣ идоракунии ҳавзавии захираҳои об буда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи сарҳадҳои гидрографии ҳавзаҳои дарёҳо ва объектҳои зеризаминии оби ба онҳо вобастабуда тибқи принципҳои идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об амалӣ карда мешавад. Бо мақсади амалӣ намудани идоракунии ҳавзавии захираҳои об ҳавзаҳои дарёҳо ва объектҳои зеризаминии оби ба онҳо вобаста ба минтақаҳои ҳавзавӣ ҳамчун воҳиди ҳудудии идоракунии захираҳои об тақсим карда мешаванд.

Бо мақсади боз ҳам самараноктар намудани раванди идоракунии захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи муқаррароти моддаи 20-уми “Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон” Шӯрои миллии об ташкил карда мешавад. Шӯрои миллии об мақоми машваратӣю маслиҳатӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ваколатҳои асосии Шӯрои миллии об дар соҳаи танзими истифода ва ҳифзи захираҳои об инҳо мебошанд:

- ҳамоҳангсозии фаъолияти вазорату идораҳои дахлдор, шӯроҳои ҳавзавии дарёҳо, ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об, ташкилотҳои бахши хусусӣ ва ғайридавлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи захираҳои об;

- баррасӣ ва мувофиқа намудани лоиҳаҳои дурнамои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушд дар соҳаи захираҳои об, лоиҳаҳои нақшаи ҳавзавӣ оид ба идораи захираҳои об ва нақшаи чорабиниҳо марбут ба истифода ва ҳифзи захираҳои об;

- таҳлил ва арзёбии татбиқи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушд дар соҳаи захираҳои об, лоиҳаҳои нақшаҳои ҳавзавӣ ва нақшаи чорабиниҳо марбут ба истифода ва ҳифзи захираҳои об ва ғайра.

Ба ҳайати Шӯрои миллии об роҳбарони вазорату идораҳо ва дигар мақомоти давлатӣ, ки барои истифода ва ҳифзи захираҳои об масъуланд дохил шуда, инчунин намояндагони ташкилотҳои ғайридавлатӣ, мутахассисони алоҳида, олимон, коршиносони соҳаҳои захираҳои об, ҳифзи муҳити зист ва иқтисодиёт шомил шуда метавонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мушоҳида, баҳодиҳӣ ва пешгӯии тағйири ҳолати объектҳои об мониторинги давлатии объектҳои об амалӣ карда мешавад. Нишондод ва маълумоте, ки дар натиҷаи мониторинги объектҳои об ба даст оварда мешаванд, ба низоми миллии иттилоотии об ва низоми ягонаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пешгирӣ ва рафъи ҳолатҳои фавқулода дохил карда мешаванд. Мониторинги давлатии объектҳои об тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, идоракунии давлатии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як чӯзӣ чудонашавандаи раванди идоракунии давлатӣ мебошад, ки маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва институтсионалиро дар бар мегирад. Давлат дар самти истифода ва ҳифзи захираҳои об вазифаҳои худро, аз як тараф, ҳамчун субъекти асосии ваколатдор, аз тарафи дигар, ҳамчун дастгоҳи маъмуриё, ки меъёрҳои ҳуқуқиро дар соҳаи истифода ва ҳифзи об таҳия менамояд, ба амал мебарорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2011. - №11
2. Каюмов Н.К. К вопросу об обеспечении водноэнергетической безопасности Таджикистана в условиях глобализации мирового хозяйства. - <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-obespechenii>. - С. 79-87
3. Маҳмудов Б.Н. Принсипҳои асосии истифодабарии устуворонаи захираҳои обу энергетикӣ дар минтақа / Б.Н. Маҳмудов // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2024 / №2(67). - С. 96-106
4. Маликов М.Х. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы. - Душанбе. - 2013.- 392 с.
5. Муртазаев У.И., Мавлони М.С. Рынок воды и перспективы его развития в Центрально-Азиатском регионе. // Вестник Тадж. гос. пед. университета им. С.Айни. - 2013. - №4(53). - С. 313-322.
6. Нуралиев К.Н., Абдусаматов М., Латипов Р.Б. Водные ресурсы Таджикистана: инициативы, ситуация и перспективы. Душанбе: «Азия - Принт». - 2001. - 220 с.
7. Смирнов А.А. Государственное регулирование экономических отношений в сфере использования природных ресурсов: монография / А.А. Смирнов. – Йошкар-Ола. - 2020. – 331 с

8. Хоналиев Н.Х. Энергетические ресурсы и энергетическая безопасность Республики Таджикистан // Материалы II Межд. науч. конф. «Проблемы и перспективы экономики и управления». - Санкт-Петербург, Россия. - июнь 2013. - С.33-37.

**ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ВОДНОЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

АБДУСАМАДОВ ХУСРАВ САДИРДДИНОВИЧ,

докторант Доктор PhD (доктор философии)

Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе,

улица С. Носира, 33. Тел.: (+992) 935-10-10-59.

E-mail: khusrav90.90@mail.ru

В данной статье рассматриваются вопросы государственного управления водными и энергетическими ресурсами Республики Таджикистан. Отмечено, что государственное управление водно-энергетическими ресурсами во многом зависит от количества водно-энергетических ресурсов, вовлеченных в хозяйственный цикл, и их эффективного использования. Проанализирован водно-энергетический потенциал Республики Таджикистан и оценена его роль в обеспечении социально-экономического развития страны. Раскрыта и объяснена сущность основных понятий, имеющих важное значение в государственном управлении водно-энергетическими ресурсами. Отмечается, что одной из важных составляющих государственного управления водными ресурсами являются инструменты управления, которые описываются как законные полномочия по управлению водными ресурсами. Показаны органы государственного регулирования в сфере использования и охраны водных ресурсов, а также основные принципы государственного управления водными ресурсами в республике. Отмечается, что основным субъектом государственного управления в области использования и охраны водных ресурсов в республике является Правительство Республики Таджикистан. Показан порядок участия негосударственных организаций и частных лиц в управлении водными ресурсами республики.

Ключевые слова: водноэнергетические ресурсы, государственное управление, водные ресурсы, речной бассейн, водные объекты, субъекты управления, охрана водных ресурсов, принципы.

**ISSUES OF STATE MANAGEMENT OF WATER ENERGY RESOURCES OF
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

ABDUSAMADOV KHUSRAV SADIRDDINOVICH,

doctoral student Doctor PhD (Doctor of Philosophy)

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734025,
Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str. Phone: (+992) 935-10-10-59.

E-mail: khusrav90.90@mail.ru

This article examines the issues of public management of water and energy resources of the Republic of Tajikistan. It is noted that public management of water and energy resources largely depends on the amount of water and energy resources involved in the economic cycle and their effective use. The water and energy potential of the Republic of Tajikistan is analyzed and its role in ensuring the socio-economic development of the country is assessed. The essence of the main concepts that are important in the public management of water and energy resources is disclosed and explained. It is noted that one of the important components of public management of water resources is management tools, which are described as legal powers to manage water resources. The state regulatory bodies in the field of use and protection of water resources, as well as the basic principles

of public management of water resources in the republic are shown. It is noted that the main subject of public administration in the field of use and protection of water resources in the republic is the Government of the Republic of Tajikistan. The procedure for the participation of non-governmental organizations and individuals in the management of water resources of the republic is shown.

Keywords: *water and energy resources, public administration, water resources, river basin, water bodies, management entities, water resources protection, principles.*

Муқарриз: н.и.и., дотсент Содиқов Р.Ҳ.

УДК: 336.77

**САРЧАШМАҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ҚАРЗДИҲӢИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru

ҲИКМАТОВ УМЕДҶОН САФАРАЛИЕВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: +992 93 931-70-70, e-mail: UShikmatov@gmail.com

Дар самти ҷалби аҳоли ба қарзҳои ипотекии манзилӣ нақши аввалиндараҷаро дастрасии арзиши он ба аҳоли таъкил медиҳад. Дар ин ҷода аз қарздиҳандагон (ташкилотҳои қарзӣ) талаб карда мешавад, то манбаҳои маблағгузориро бо арзиши нисбатан пасттар ба даст оварда, дар асоси он меъёри фоизи қарзҳои ипотекии манзилиро низ дастрас (арзон) намоянд. Вобаста ба ин муаллифон дар доираи масъалаи тадқиқшаванда хусусиятҳои асосии маблағгузори қарзҳои ипотекии манзилиро тадқиқ намуда, ба сифати роҳҳои самараноки таъкили захираҳои дарозмуддат, ҷалби пасандозҳои муҳлатнок, тартиби истифодаи сармояи худӣ, ҷалби захираҳои мақсадноки қарзӣ ва ғайраҳоро шомил намудаанд. Дар баробари ин муаллифон мушкилиҳои ҷойдоштаре дар самтҳои асосии ҷалби захираҳои маблағгузори ипотекаи манзилӣ муайян намуда, барои бартарафнамоеи онҳо дар хотимаи тадқиқот як қатор роҳҳо аз ҷумла, “механизми паст кардани фоизҳо тавассути барномаи махсуси давлатӣ” – ро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: *принципи пешниҳоди қарз, механизми қарздиҳӣ, низоми қарзҳои ипотекии манзилӣ, хусусиятҳои маблағгузори ипотекаӣ, таъкили захираҳои қарзӣ, сандуқи амонатӣ, сармояи худӣ коғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ.*

Муносибати анъанавии аҳолии ҷумҳурии мо ба манзил бар принсипе асос ёфтааст, ки манзил бояд хусусӣ бошад ва сарвати асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар сатҳи давлатӣ вазифаи таъмини аҳоли бо манзили хусусӣ вазифаи аввалиндараҷа аст, ки ба ин «авҷи» сохтмон, ки ҳоло дар ҷумҳурӣ чараён дорад, гувоҳӣ медиҳад. Аҳамияти иҷтимоии соҳиби манзили хусусӣ будан аз он иборат аст, ки ба ин васила мушкилоти манзилии аҳоли аз байн рафта, ин дар навбати худ ба паст гардидани шиддати иҷтимоӣ оварда мерасонад. Аҳамияти иқтисодӣ дар он аст, ки на танҳо соҳаи сохтмони манзил, балки «беш аз 60 соҳаҳои гуногуни тичорат фаъолона рушд меkunанд [10, С. 33], аҳоли бо ҷойҳои кори таъмин карда мешаванд ва пардохти андоз ба буҷети мамлакат афзоиш меёбад.

Дар сатҳи макроиқтисодӣ қарзи ипотекии манзилӣ ҳамчун сарчашмаи маблағгузори сармоягузориҳо дар амволи ғайриманқул нақш мебозад, ки ба шарофати амали мултипликатори сармоягузорӣ ба афзоиши меъёри истеъмоли сармоягузорӣ ва рушди қариб тамоми соҳаҳои иқтисод таъсири мусбӣ мерасонад. Ин дар навбати худ, ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии давлат оварда мерасонад.

Сохтмони манзил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сарчашмаҳои гуногун амалӣ мегардад, ки дар байни онҳо ҳиссаи сармоягузори хусусӣ зиёда аз 90%-ро ташкил медиҳад, боқимонда ба ҳиссаи давлат ва ташкилотҳои қарзӣ рост меояд. Дар навбати худ, ташкилотҳои қарзӣ маблағгузориро тавассути механизми пешниҳоди қарзҳои ипотекии манзилӣ амалӣ меkunанд.

Ташаккули механизми қарздиҳии ипотекии манзил ба аҳоли тайи чанд соли охир оғоз ёфт. Асоси ин раванд ба механизми ипотекии сармоягузори манзил бунёд ёфтааст, ки сохтмон, низоми бонкӣ ва бозори сармояи молиявиро ба ҳамдигар мепайвандад.

Механизми ипотека тавассути низоми қарздиҳии ипотекии манзил амалӣ карда мешавад, ки маҷмуи муносибатҳои молиявӣ ва қарзӣ буда, ҳангоми ҳамкориҳои хонаводаҳо ва дигар субъектҳо дар бозори қарздиҳии ипотека бо мақсади маблағгузори харидаи манзил ба вучуд меояд [11, с. 46].

Таъсири қарзи ипотека ба сатҳи пешниҳоди манзил, сармоягузориҳои ҳолис ба он, пеш аз ҳама, тавассути додани қарз ба аҳоли барои сохтмони манзил; дуюм, тавассути додани қарзҳо ба сохтмончиён; сеюм, тавассути механизми нархҳо барои амволи ғайриманкули манзил амалӣ мегардад.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми сармоягузори қарзи ипотекии манзил – ин ҳавасмандгардонии аҳоли барои ташаккули амонатҳои манзил мебошад. Маъмулан, ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми пешниҳоди қарзи ипотекии манзил тасдиқи мавҷудияти маблағҳои шахсӣ дар ҳаҷми на кам аз 30%-и нархи амволи ғайриманкули харидашавандаро талаб мекунанд. Хусусияти дигар дар он аст, ки тавассути он таъсир ба рушди бахши сохтмони иқтисодиёт ва дар маҷмуъ бозори манзил, ба воситаи механизми мутамарказсозии талабот амалӣ карда мешавад.

Хусусияти дарозмуддат ва мақсадноки қарзи ипотекии манзил (аз нуқтаи назари бонк), хусусияти дигар – сармоягузори ташкил медиҳад, ки хусусияти ҳоси ҳамаи марҳилаҳои раванди сармоягузори муайян мекунанд. Марҳилаи ташаккули захираҳо қарздиҳандаро аввалан, ба интиҳоби сарчашмаҳои захираҳои дарозмуддат ва дуввум, ба коркарди механизмҳои бозтамвили онҳо мутамойл месозад.

Ташаккули захираҳои дарозмуддат дар асоси пойгоҳи амонатӣ ё тавассути механизме, ки ба муомилоти коғазҳои қиматноки ипотекии манзил асос ёфтааст, сурат мегирад [7, с. 60]. Дар ин маврид сухан дар бораи робитаи бевоситаи байни қарз ва сармоягузорӣ меравад. Илова бар ин, ҳадди ақал боз ду сарчашмаи маблағгузорӣ мавҷуд аст, ки истифодаи онҳо ба ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки қарзҳои ипотека пешниҳод кунанд – ин сармояи худӣ ва ҷалби захираҳои мақсадноки кредитӣ (давлатӣ ва хусусӣ) мебошад.

Дар поён ҳар як сарчашмаи маблағгузори дар боло зикршударо алоҳида баррасӣ мекунем.

Пойгоҳи амонатӣ. Пойгоҳи амонатӣ яке аз шаклҳои асосии манбаи ташаккули сармояи гардон барои бонкҳо мебошад. Дар охири соли 2022 ҳаҷми умумии пойгоҳи амонатии ташкилотҳои қарзии ҷумҳурӣ 15,5 миллиард сомониро ташкил дод (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Сохтори пойгоҳи амонатии ташкилотҳои қарзӣ дар заминаи асъор (ҳазор сомонӣ)*

Асъор	2018	2019	2020	2021	2022
Бо пули милли	4 769 473	5 174 042	6 368 302	5 636 033	8 632 969
Бо асъори хориҷӣ	4 954 330	4 568 168	5 045 897	4 523 244	6 874 831
Ҳамагӣ	9 723 803	9 742 210	11 414 199	10 159 277	15 507 830

*Сарчашма: [2, С.30; 3, С.31, 4; С.26; 5, С.25].

Маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда афзоиши ҳаҷми амонатҳоро дар давраи таҳлилшаванда нишон медиҳад, ки 59,4%-ро ташкил дод. Ба ҳисоби номиналӣ афзоиш қариб 5,8 миллиард сомони ро ташкил дод. Дар маҷмӯъ, ба назари мо, ҷалби амонатҳо аз ҷониби бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи ғайриқаноатбахш қарор дорад. Тасдиқи ин – сатҳи таносуби амонатҳо ба ММД мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири соли 2022 ба 13,4% баробар шуд.

Барои муқоиса, дар Федератсияи Русия ин нишондиҳанда 28%, ва дар Ҷумҳурии Қирғизистон 30%-ро ташкил медиҳад. Сохтори амонатҳои ҷалбшуда бо асбӯр аз тамаркузи баланди амонатҳои асбӯрӣ дар сохтори умумӣ шаҳодат медиҳад, ки дар охири соли 2022 зиёда аз 44%-ро ташкил дод. Бояд қайд кард, ки ин тамаркуз бо талошҳои Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) дар давраи таҳлилшаванда коҳиш ёфтааст. Ҳамин тавр, дар соли 2018 амонатҳои асбӯрӣ дар маҷмӯи умумӣ қариб 51%-ро ташкил доданд. Сабабҳои тамаркузи баланди амонатҳои асбӯрӣ инҳоянд:

- Сатҳи баланди беқурбшавии асбӯри миллий. Дар давраи таҳлилшуда асбӯри миллий қариб 62% беқурб шуд (ба санаи 31 декабри соли 2018 – 1 доллари ИМА ба 9,42 сомонӣ баробар буд ва то 31 декабри соли 2021 нархи асбӯри амрикоӣ – 11.30 сомони ро ташкил дод);
- Сатҳи баланди долларикунонии иқтисодиёт – бисёр молҳо, аз ҷумла мошинҳо ва манзилҳо, ҳоло ҳам ба асбӯри ИМА вобаста карда шудаанд.

Агар мушките тамаркузи зиёди амонатҳои асбӯрӣ дар сохтори умумӣ аз нобоварии мардум ба асбӯри миллий шаҳодат диҳад, пас тамаркузи ками амонатҳои муҳлатнок (зиёда аз як сол) аз нобоварӣ ба низоми бонкӣ аз ҷониби амонатгуздорон шаҳодат медиҳад. Амонатҳои дарозмуддат яке аз сарчашмаҳои додани қарзи ипотекаӣ буда, мавҷудияти онҳо ва муҳимтар аз ҳама, афзоиши ҳаҷми амонатҳои дарозмуддат қобилияти бонкҳоро барои афзоиши сандуқи қарзии қарзҳои ипотекаӣ афзоиш медиҳад. Азбаски аксарияти кулли аҳоли даромадро бо асбӯри миллий ба даст меоранд, аз ин рӯ, ҳангоми додани қарзи ипотекии манзилӣ бояд афзалият ба қарзҳо бо сомонӣ дода шавад, вагарна аҳоли метавонад аз хавфҳои асбӯрӣ зарар бинад, ки ин ногузир ба афзоиши хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ мусоидат хоҳад кард.

Дар ҷадвали 2 мо маълумоти умумиро оид ба амонатҳои муҳлатнок бо асбӯри миллий ва ҳиссаи амонатҳои муҳлатнок дар ин сохтор таҳлил кардем.

Ҷадвали 2.

Амонатҳои муҳлатнок бо асбӯри миллий нисбат ба пойгоҳи амонатӣ бо асбӯри миллий (ҳазор сомонӣ)*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ, пойгоҳи амонатӣ	4 769 473	5 174 042	6 368 302	5 636 033	8 632 969
Амонатҳои муҳлатнок	1 268 406	1 527 175	1 592 172	1 853 769	2 602 277
Амонатҳои муҳлатнок бо % нисбат ба пойгоҳи амонатӣ	26,6%	29,5%	25%	32,9%	30,1%

**Сарчашма: [2, С.30-32; 3, С.31-33, 4; С.26; 5, С.25].*

Таҳлили маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ (дар давраи таҳлил) пойгоҳи амонатӣ бо пули миллий дар ҳаҷми 81% афзоиш ёфтааст.

Сабаби асосии коҳиш ёфтани пойгоҳи амонатӣ бо асъори миллӣ дар соли 2021 ин баргардонидани қисми амонатҳои мизочони бонкҳои дар сатҳи барҳамдиҳӣ қарордошта мебошад. Ҳамчунин афзоиши амонатҳои муҳлатнок мушоҳида мешавад. Бо вучуди ин, ҳиссаи амонатҳои муҳлатнок дар пойгоҳи умумии амонатии пули миллӣ ҳанӯз ҳам баланд боқӣ намононад. Сабабҳои асосии афзоиши сусти амонатҳои муҳлатнок инҳоянд:

1. Фоизи зиёди нобоварии мардум ба низоми бонкӣ.
2. Сатҳи баланди беқурбшавии пули миллӣ (барои амонатҳо бо асъори миллӣ).

Вазъият бо ҷалби амонатҳои муҳлатноки асъорӣ ба вазъияти амонатҳои муҳлатноки бо асъори миллӣ монанд аст (ниг. ба ҷадвали 3).

Маълумоти дар ҷадвали 3 овардашуда аз зиёд шудани пойгоҳи амонатӣ бо асъори хориҷӣ шаҳодат медиҳад, ки ба фикри мо, раванди манфӣ дар масъалаи коҳиши сатҳи доллариқунонии иқтисод аст, аз тарафи дигар, ҳаҷми амонатҳои муҳлатнок низ коҳиш меёбад ва ин дар навбати худ, қобилияти ташкилотҳои қарзиро барои додани ипотекаи манзилӣ бо асъори хориҷӣ коҳиш медиҳад.

Ҷадвали 3.

Амонатҳои муҳлатнок бо асъори хориҷӣ нисбат ба пойгоҳи амонатӣ бо асъори (ҳазор сомонӣ)*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ, пойгоҳи амонатӣ	4 954 330	4 568 168	5 045 897	4 523 244	6 874 831
Амонатҳои муҳлатнок	1 992 979	1 786 617	1 783 162	1 364 497	1 632 029
Амонатҳои муҳлатнок бо % нисбат ба пойгоҳи амонатӣ	40,2%	39,1%	35,3%	30,2%	23,7%

*Сарчашма: [2, С.30-32; 3, С.31-33, 4; С.26; 5, С.25].

Ҳамин тариқ, дар асоси маълумотҳои ҷадвалҳои 2 ва 3 мо маълумоти пуррашударо оид ба ҳаҷми умумии амонатҳои муҳлатнок нисбат ба пойгоҳи умумии амонатҳои ташкилотҳои қарзӣ ба даст меорем (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4.

Таносуби амонатҳои муҳлатнок нисбат ба пойгоҳи умумии амонатии ташкилотҳои қарзӣ (ҳазор сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ, пойгоҳи амонатӣ	9 723 803	9 742 210	11 414 199	10 159 277	15 507 830
Амонатҳои муҳлатнок	3 261 385	3 313 792	3 375 334	3 218 266	4 234 306
Амонатҳои муҳлатнок нисбат ба пойгоҳи амонатӣ, бо%	33,5%	34,0%	29,6%	31,6%	27,3%

*Сарчашма: [2, С.30-32; 3, С.31-33, 4; С.26; 5, С.25-26].

Дар асоси ҳисобҳои дар ҷадвали 4 овардашуда ҳулоса баровардан мумкин аст, ки бешубҳа имкониятҳо барои афзоиши қарзи ипотекии манзилӣ аз ҳисоби заминаи мавҷудаи амонатӣ вучуд дорад.

Саволи дигар, оё ташкилотҳои қарзӣ ин имкониятҳоро мебинанд ва то чӣ андоза қарзи ипотекии манзилӣ ҳамчун маҳсулоти қарзӣ барои онҳо ҷолиб аст, посухро талаб менамояд. Ҷавоб ба ин саволҳо дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Маълумоти дар ҷадвали 5 овардашуда имкониятҳои истифоданашуда дар самти рушди қарздиҳии ипотекии манзилро возеҳ нишон медиҳад. Ба имкониятҳои мавҷуда аз ҳисоби амонатҳои муҳлатнок нигоҳ накарда, аксарияти ташкилотҳои қарзӣ аз додани қарзи ипотекаӣ худдорӣ мекунанд.

Сарфи назар аз зиёд шудани ҳаҷми амонатҳои муҳлатнок дар давраи таҳлилӣ, соли 2021, ҳаҷми он каме коҳиш ёфт. Сабаби асосии коҳиш ёфтани амонатҳои муҳлатнок дар соли 2021 ин баргардонидани қисми амонатҳои мизочони бонкҳои дар сатҳи барҳамдиҳӣ қарордошта мебошад.

Ҷадвали 5.

Таносуби қарзҳои ипотекии манзилӣ нисбат ба амонатҳои муҳлатнок (ҳазор сомонӣ)*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ амонатҳои муҳлатнок	3 261 385	3 313 792	3 375 334	3 218 266	4 234 306
Сандуқи қарзии қарзҳои ипотекии манзилӣ	209 132	214 347	220 517	257 888	250 723
Таносуби қарзҳои ипотекии манзилӣ нисбат ба амонатҳои муҳлатнок (бо %)	6,41%	6,47%	6,53%	8,01%	5,92%

**Сарчашма: [2, С.30-32,34; 3, С.31-33,35, 4; С.26,39; 5, С.25,36].*

Дар охири соли 2022 ҳиссаи қарзи ипотекии манзилӣ дар маҷмӯъ ба амонатҳои муҳлатнок 5,9%-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018, қариб, 0,5% камтар аст. Бояд қайд намуд, ки гарчанде, ки афзоиши номиналӣ вучуд дорад, аммо ин нишондиҳанда дар заминаи иқтисодии мавҷуда ночиз аст. Агар ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилӣ дар маҷмӯъ ба амонатҳои муҳлатнок то 30% (аз сатҳи соли 2022) зиёд карда шавад, пас сандуқи қарзии қарзҳои ипотекии манзилӣ беш аз 1 миллиард сомонино ташкил хоҳанд дод, ки 4 маротиба бештар аз ҳаҷми воқеии сандуқи қарзии ипотекаӣ дар соли 2022 мебошад.

Дар заминаи бонкҳо ва ташкилотҳои маблағ-гузори хурд (ТМХ) – 92,3% пойгоҳи амонатӣ ба бонкҳо тааллуқ дорад (ниг. ба ҷадвали 6).

Ҷадвали 6

Сандуқи амонатӣ дар заминаи ташкилотҳои қарзӣ (ҳазор сомонӣ)*

Ташкилотҳои қарзӣ	2018	2019	2020	2021	2022
Бонкҳо	9 041 139	8 975 278	10 500 669	8 982 270	14 316 950
ТМХ	682 664	766 932	913 530	1 177 007	1 190 880
Ҳамагӣ	9 723 803	9 742 210	11 414 199	10 159 277	15 507 830

**Сарчашма: [2, С.87-89; 3, С.86-88, 4; С.25,29; 5, С.24,28].*

Бояд қайд кард, ки ТМХ дар давраи таҳлилшаванда сандуки амонатии худро қариб ду баробар зиёд кардаанд. Инчунин бояд қайд кард, ки на ҳама намудҳои ТМХ метавонанд амонат ҷалб кунанд. Тибқи қонунгузори амалкунанда, танҳо ташкилотҳои амонатии қарзии хурд (ТАҚХ) ҳуқуқи ҷалби амонатро доранд.

Дар маҷмуъ, ҳаҷми сандуки амонатҳои ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Дар ин шароит саъю кӯшиши ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, яъне Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзӣ, Хазианаи суғуртаи амонатҳои шахсони воқеӣ ва васоити ахбори омма бояд барои баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ, инчунин афзоиши ҳаҷми амонатҳо муттаҳид карда шаванд.

Сармояи худӣ яке аз арзонтарин сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои пешниҳоди қарзи ипотекии манзилӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии ватанӣ мебошад. Афзоиши арзиши сармояи худии ташкилотҳои қарзӣ ба устувории онҳо таъсири мусбат мерасонад, барои рушд, инчунин афзоиши сандуки қарзии қарзҳои ипотекии манзилӣ имконият фароҳам меорад. Ба фикри мо, дар шароити кунунии рушди низоми бонкии кишвар, сармояи худӣ беҳтарин сарчашмаи маблағгузори сандуки қарзии ипотекаӣ мебошад, бо сабабҳои зерин:

➤ ҷалби амонатҳои дарозмуддат дар сатҳи паст боқӣ мемонад, хусусан бо аъёри миллий;

➤ ҷалби қарзҳо аз хориҷа асосан бо аъёри хориҷӣ амалӣ карда мешавад, аммо талабот ба қарзҳои ипотекии манзилӣ асосан бо аъёри миллий аст. Истифодаи ҳедҷкунонӣ барои пешниҳоди қарзҳои манзилии ипотекаӣ бо аъёри миллий боиси афзоиши назарраси арзиши қарз мегардад;

➤ бозори молиявии рушднакарда. Дар бисёр кишварҳо, хусусан дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули захираҳо дар низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ ин бозори молиявӣ мебошад. Бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори молиявӣ, бахусус бозори коғазҳои қиматнок, хеле бесамар фаъолият мекунад.

Аз тарафи дигар, ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилӣ нисбат ба сармояи худии ташкилотҳои қарзӣ ночиз боқӣ мемонад, дар охири соли 2022 ин нишондиҳанда 3,98%-ро ташкил дод (ниг. ба ҷадвали 7).

Ҷадвали 7

Ҳиссаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ нисбат ба сармояи умумии ташкилотҳои қарзӣ (ҳазор сомонӣ)*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ, сармоя	5 914 000	6 226 000	7 176 000	5 075 690	6 299 010
Сандуки қарзии ипотекии манзилӣ	209 132	214 347	220 517	257 888	250 723
Сандуки қарзии ипотекии манзилӣ нисбат ба сармояи умумӣ	3,54%	3,44%	3,07%	5,08%	3,98%

*Сарчашма: [2, С.34-35,82; 3, С.35,83, 4; С.39; 5, С.36,78].

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 7 афзоиши сармоякунории ташкилотҳои қарзиро дар давраи таҳлилий нишон медиҳад, ки 6,5%-ро ташкил дод.

Сабаби асосии коҳиш ёфтани сармояи умумии ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2021 ин камшудани шумораи ташкилотҳои қарзиест, ки ба талаботҳо оид ба сармоя мутобиқат нестанд. Инчунин, сандуки қарзии ипотекии манзилӣ афзоиш ёфт, гарчанде

афзоиши он дар давраи таҳлилшаванда ҳамагӣ 19,8% ё ба ҳисоби миёна қариб 4% дар як солро ташқил дод. Дар натиҷа охири соли 2022 сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ нисбат ба сармояи ташқилотҳои қарзӣ 3,98% - ро ташқил дод.

Бо вучуди афзоиши сармоя, сатҳи он дар сатҳи паст боқӣ мемонад [11, С.43]. Ин дар навбати худ аз ноустувории ташқилотҳои қарзии ватанӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳам нобоварии аҳоли ва ҳам шарикони берунаро ба бор меоварад. Тавре ки зикр гардид, афзоиши сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ дар давраи таҳлилшаванда хеле ночиз буд. Сабаби асосии рушди сусти ин набудани захираҳои қарзии дарозмуддат дар ташқилотҳои қарзӣ мебошад. Зимни таҳлил захираҳо барои афзоиши сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ ошқор гардид. Ҳамин тариқ, агар ташқилотҳои қарзӣ ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилро дар сандуқи қарзии худ то 20%-и сармоя афзоиш диҳанд, ин имкон медиҳад, ки ҳаҷми қарзҳои ипотекии манзилро 5 маротиба, ё зиёда аз 1,2 миллиард сомонӣ зиёд кунанд. Дар навбати худ, савол метавонад ба миён ояд, ки ташқилотҳои қарзӣ аллакай сармояи худро дар сандуқи қарзӣ ҷойгир намудаанд ва чӣ тавр дар ин сурат онҳо метавонанд захираҳоро барои зиёд кардани қарзҳои ипотекии манзилӣ озод кунанд? Мо чунин меҳисобем, ки ташқилотҳои қарзӣ метавонанд захираҳои сармояи худӣ (ба сандуқи қарзи ипотекии манзилӣ равонашаванда)-ро бо захираҳои нави қарзӣ (ҷалбшаванда) иваз кунанд. Яъне суҳан дар бораи он меравад, ки барои қарзҳои ипотекии манзилӣ захираҳои дарозмуддат бо фоизи нисбатан паст (ё ин ки бе фоиз) бо асъори миллӣ зарур мебошад - сармояи худӣ ба ин меъёрҳо пурра ҷавобгӯ мебошанд. Дар навбати худ, барои қарзҳои истеъмоли ва ҳамчунин тиҷорат захираҳои кӯтоҳмуддат ва миёнамуҳлат зарур мебошад, ки ҷалби онҳо хеле осонтар аст ва фоизи чунин қарзҳо одатан нисбат ба қарзҳои ипотекии манзилӣ баландтар аст. Аз тарафи дигар, бояд қайд кард, ки сармояи ташқилотҳои қарзӣ пурра аз қисми пулӣ иборат нест, мутаносибан онҳо наметавонанд пурра ба сармояи худ (барои додани қарз) таъя кунанд. Мувофиқи қонунгузории амалкунанда сармояи ташқилотҳои қарзӣ метавонад аз шакли ғайримолиявӣ иборат бошад, ки ҳаҷми он набояд аз 20% -и сармояи умумии ташқилот зиёд бошад. Ҳатто дар чунин ҳолат, ташқилотҳои қарзӣ барои афзоиши сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ аз ҳисоби сармояи худ имкониятҳои васеъ доранд. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки агар мо аз сармояи умумии ташқилотҳои қарзӣ қисми ғайрипулро хориҷ кунем, пас бо истифода аз 30% қисми пулии сармояи худӣ онҳо метавонанд ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилро беш аз 5 маротиба зиёд кунанд.

Ҷалби захираҳои мақсадноки қарзӣ воситаи дигари ҷалби маблағ мебошад, ки онро ташқилотҳои қарзӣ истифода мебаранд [13, С.89]. Асосан, суҳан дар бораи захираҳои қарзии мақсаднок меравад, ки аз ҷониби муассисаҳои молиявии хориҷӣ бо шартҳои имтиёзнok, вале бо шартҳои ҳатмӣ таъмин карда мешаванд. Масалан, пешниҳоди қарзҳои ипотекии манзилӣ ҳатман дар минтақаҳо (дар доираи барномаи мақсаднок) амалӣ карда мешавад, ё ин ки додани қарз дар шаҳрҳо манъ аст. Ҳаҷми ин гуна маблағгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ночиз аст ва он аз ҷониби ташқилотҳои қарзӣ, ки дар ҳайати муассисон ташқилотҳои молиявӣ ва кредитии хориҷӣ (маъмулан таъминкунандагони ин гуна маблағгузорӣ) -ро доранд, амалӣ карда мешавад.

Қоғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ. Институти қарздиҳии ипотекаӣ имкон медиҳад, ки захираҳои молиявӣ ба баҳши воқеии иқтисод тавассути баҳши амволи ғайриманқул ва сохтмон ҷалб карда шуда, сармоя дар асоси қоғазҳои қиматнок пайдо шавад [6, С.4].

Хусусияти сармоягузории қарзи ипотекии манзилӣ на танҳо дар додани қарз барои харид ва сохтмони манзил, балки дар механизми тавлиди захираҳо тавассути

истифодаи воситаҳои бозтамвили қарз, аз ҷумла воситаҳои ба секюритизатсия асосёфта, зоҳир мешавад.

Истифодаи имкониятҳои сармоягузори секюритизатсия имкон медиҳад, ки диверсификатсияи сарчашмаҳои ҷалби захираҳо ба соҳаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ, даромаднокии баландтари тижорати ипотекаӣ, зиёд шудани пардохтпазирӣ ва коҳиш додани хавфҳо имконпазир гардад. Дар макросатҳ, механизми секюритизатсия имкон медиҳад, ки тағйироти даврӣ дар бозори пул ҳамвор карда шавад, азнавтасимкунии сармоя аз минтақаҳои сармояшон зиёдатӣ ба минтақаҳои сармояшон кам таъмин карда шавад, ки ин дар навбати худ ба стандартизатсияи раванди қарзӣ мусоидат мекунад.

Дар адабиёти илмӣ оид ба секюритизатсия таърифҳои зиёде пайдо кардан мумкин аст. Бо вучуди ин, бояд Х.П. Бэрро ба ёд орем, ки гуфтааст: «Секюритизатсияи дороиҳо як усули инноватсионии маблағгузорӣ мебошад, ки дар он як маҷмӯи дороиҳои молиявии гуногуншакл аз тавозуни бонк ё корхонаи дигар ҷудо карда шуда (хориҷ гардида), ба шахси ҳукукии махсус таъсисёфта (SPV)-и мустақилияти қонунӣ бадастоварда дода мешавад, ки онро дар бозори байналмилалӣ сармояҳо ё бозори пулӣ тавассути баровардани қоғазҳои қиматнок аз нав маблағгузорӣ мекунад. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи табдили амволи пастликвидӣ меравад, ки дар бозори амвол ба шакли воситаҳои молиявии бозори пул ё бозори сармоя гардиш намекунад» [1, С. 37].

Бояд қайд кард, ки имрӯз ягон ташкилоти қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми секюритизатсияро ҳамчун сарчашма барои ҷалби сармоягузорӣ барои васеъ сохтани сандуки ипотекии манзилӣ истифода намебарад. Омилҳои асосии маҳдудкунанда инҳоянд:

- мавҷуд набудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи секюритизатсия»;
- мушкилот дар фуруши вомбаргҳои баровардашуда бинобар набудани захираҳои дарозмуддат дар бозори молиявӣ;
- арзиши баланди амалиёти секюритизатсия бинобар набудани агентҳои рейтингии миллӣ барои арзёбии дороиҳо;
- зарурати талаботҳои баланд ба дороиҳои ҷудошуда бинобар вазъи молиявии ноустувори қарзгирандагон ва ғайра.

Сарфи назар аз маҳдудияти сарчашмаҳои маблағгузори қарзҳои ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, он барои иқтисодиёти кишвар аз ҷиҳати ҷалби сармоя аҳамияти бузург дорад. Аз ҷисоби афзоиши ин намуди сармоягузорӣ, имрӯз як қатор вазифаҳо фаъолона ҳал карда мешаванд, ба монанди:

- афзоиши ҳаҷми сохтмони манзил – ба ҳалли масъалаҳои марбут ба таъсиси ҷойҳои нави қор; паст кардани сатҳи бекорӣ; афзоиши пардохтҳои андоз ва ғайра мусоидат мекунад;
- дигар намудҳои тижорати хурду миёна, ки бо хизматрасонии ширкатҳои сохтмонӣ алоқаманданд, фаъолона инкишоф меёбанд;
- рақобат байни ширкатҳои сохтмонӣ меафзояд ва арзиши манзил тадриҷан кам мешавад. [7, С.61]

Ҳамин тариқ, таҳлили мо оид ба сарчашмаҳои асосии маблағгузори қарзҳои ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаҳои зеринро дод:

1. Сармоякунониҳои пасти ташкилотҳои қарзӣ имкон намедиҳад, ки ин манбаъ барои рушди фаъоли қарздиҳии ипотекии манзилӣ фаъолона истифода шавад.

2. Пойгоҳи амонатии ташкилотҳои қарзӣ асосан аз амонатҳои кӯтоҳмуддат иборат аст, ки раванди истифодаи онҳоро дар қарздиҳии дарозмуддати ипотекии манзилӣ мушкил месозад.

3. Ҳаҷми пойгоҳи амонатӣ хурд аст, ки аз мавҷуд будани нобоварии аксарияти аҳоли ба низоми бонкӣ шаҳодат медиҳад.

4. Ҳаҷми маблағгузори мақсадноки қарзҳои ипотекии манзилӣ (аз хориҷи мамлакат) ночиз буда [14, С.125], он ба бозори маблағҳои қарзӣ таъсири назарраси худро намерасонад.

5. Имкониятҳои бозори молиявӣ ҳамчун сарчашма барои ташаккули захираҳо барои рушди қарздиҳии ипотеки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб пурра истифода намешаванд [12, С.29].

Дар чунин вазъият, ба фикри мо, фаъолияти ҳама ҷонибҳои манфиатдор, пеш аз ҳама нақши давлатро ҳамчун сарчашмаи асосии маблағгузори қарзҳои ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурзӯр кардан зарур аст. Механизми мушаххаси паст кардани фоизҳои қарзҳои ипотекиро тавассути дастгирии ташкилотҳои қарзӣ, ки ин маҳсулотро фаъолон пешниҳод мекунанд, кор карда баромадан лозим аст. Сухан дар бораи баргардонидани қисми фоизҳо ба ташкилотҳои қарзӣ аз ҳисоби давлат меравад. Меъёрҳои фоизи қарзӣ барои аксари аҳоли таҳаммулнопазиранд. Ба ҳисоби миёна фоизҳо солона 21% - ро ташкил медиҳанд, дар заминаи асёр: қарзҳои асёри хориҷӣ - аз 12 то 18% -и солона; қарзҳо бо пули миллий 18-30% -и солона.

Ба фикри мо, коркарди механизмҳои паст кардани фоизҳо тавассути барномаи махсуси давлатӣ то ҳади фоизҳои баъзе мамлакатҳои Осиёи Марказӣ заруранд, яъне 8-10% солона ба муҳлати то 15 сол. Мувофиқи мақсад мебуд, ба ташкилотҳои қарзие, ки дар ин барнома иштирок мекунанд, аз ҷониби давлат фарқияти фоизҳо ҷуброн карда шаванд. Ин усул имкониятҳои зеринро медиҳад:

- ташкилотҳои қарзӣ зарари молиявӣ намебинанд;
- зарурияти анҷом додани қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба аҳоли аз тарафи давлат аз байн меравад (ин аз хароҷотҳои иловагӣ, ки бо ташкили инфрасохтори зарурӣ барои қарздиҳӣ лозим аст, нигоҳ медорад);
- назорат аз болои истифодабарии мақсадноки маблағҳо аз тарафи давлат пайдо мешавад;
- байни ташкилотҳои қарзӣ рақобати солим пайдо мешавад;
- аҳоли ба гирифтани қарзҳои ипотекии манзилӣ дастрасӣ пайдо мекунад;
- ҳаҷми сандуқи қарзҳои ипотекии манзилӣ ба маротиб зиёд шуда, шумораи мизоҷон, ки соҳиби манзили истиқоматӣ мешаванд, меафзояд.

Мо инчунин зарур мешуморем, ки низоми андозбандии ширкатҳои сохтмонӣ бо мақсади пешбурди баҳисобгирии шаффоф, инчунин ҳавасмандкунии дубораи сармоягузори ширкатҳои сохтмонӣ ба сохтмони манзил аз ҳисоби ғоида аз нав дида баромада шавад.

Ташкилотҳои қарзӣ бояд кӯшишҳои худро барои дарёфту ҷалби захираҳои молиявии дарозмуддат бо асёри миллий пурзӯр кунанд. Таҷрибаи давлатҳое, ки дар онҳо ипотекаи манзилӣ фаъолон рушд мекунад, нишон медиҳад, ки фонди нафақа, фондҳои суғуртаи амонатҳои шахсони воқеӣ; ширкатҳои суғурта ва ғ. метавонанд барои ҷалби захираҳои молиявӣ ҳамчун сарчашма баромад кунанд.

Ба *ширкатҳои сохтмонӣ* лозим аст, ки баҳисобгирии муҳосиби шаффофро пеш баранд, усулҳои муосири идоракунии корпоративиро қарор кунанд ва мунтазам аз аудити берунӣ гузаранд. Ҳамаи ин ба таври назаррас самаранокии идоракуниро

афзоиш медиҳад ва инчунин барои ба даст овардани рейтингҳои гуногун ёрӣ мерасонад. Ин, дар навбати худ, барои ҷалби маблағгузорӣ ва сармоягузори хориҷӣ, инчунин ҳангоми ҳамкорӣ бо ташкилотҳои қарзии дохилӣ ва хориҷӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бэр Х.П. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов – инновационная техника формирования банков / Ханс Питер Бэр; пер. с нем. Ю.М. Алексеев, О.М. Иванов. М.: Волтерс Клувер, 2007. – 628 с.
2. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (329) – 2022. – 99 с.
3. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (316) – 2021. – 98 с.
4. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (305) – 2020. – 122 с.
5. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (293) 2019. – 121 с.
6. Литвинова, С. А. Ипотечное кредитование: учебное пособие/ С.А. Литвинова. – Москва – Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 182 с.
7. Рахимов Р.Р. Инвестиционные возможности ипотечного жилищного кредитования / Рахимов Р.Р., Хикматов С.Х. // Вестник университета (РТСУ). – 2020. – №4 (72). – С. 55-66.
8. Сайфуров К. Омилҳои ба рушди хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ таъсиррасонанда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Вестник ТНУ. – 2017. № 2/10 С.110-115
9. Сайфуров К. Хусусиятҳои ташкили амалиётҳои асъории бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон Паёми ДМТ. № 5. (1) 2020 С. 21-27.
10. Хикматов У.С. Социально-экономическое значение жилищных ипотечных кредитов в Республике Таджикистан / Хикматов У.С., Рахимов Р.Р. // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Использование современных методов управления в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан», РТСУ, (26 ноября 2020 г.). Душанбе. – С. 33.
11. Хикматов У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / Хикматов У.С., Сайфуллозода С. // Вестник университета (РТСУ). – 2019. – № 3 (67). – С. 41-52.
12. Хикматов У.С. Анализ современного состояния рынка ипотечного жилищного кредитования в Республике Таджикистан / Хикматов У.С., Рахимов Р.Р. // Вестник университета (РТСУ). Душанбе. – 2021. – № 1 (73). – С. 27-36.
13. Щурина С.В. Ипотека как доступный источник кредитных ресурсов для финансирования инвестиций в 2019 году / Щурина С.В. // Экономика. Налоги. Право. - М., 2019. - №1. – С. 86-97.
14. Языкова А.Д., Цыганова А.А. Формирование финансовых механизмов поддержки ипотечных заемщиков: монография. – М.: Прометей, 2019. – 220 с.

ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru

ХИКМАТОВ УМЕДЖОН САФАРАЛИЕВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

В сфере привлечения населения к ипотечному жилищному кредитованию первостепенную роль играет доступность его стоимости для населения. В этом случае кредиторы (кредитные организации) обязаны получить источники финансирования по относительно более низкой цене и на основании этого сделать более доступной (дешевле) процентную ставку по ипотечным кредитам. Исходя из этого, авторы изучили основные особенности ипотечного финансирования жилья в рамках изучаемой темы, и включили в качестве эффективных способов формирования долгосрочных резервов, привлечения долгосрочных депозитов, порядок использования собственного капитала, привлечения целевого кредита, ресурсов и т.д. При этом авторы выявили существующие проблемы по основным направлениям привлечения ресурсов ипотечного жилищного финансирования и в заключении исследования предложили ряд путей их преодоления, в том числе «механизм снижения процентных ставок за счет специальной государственной программы».

Ключевые слова: принципы кредитования, механизмы кредитования, система ипотечного жилищного кредитования, особенности ипотечного финансирования, формирование кредитных ресурсов, сберегательный портфель, собственный капитал, ипотечные ценные бумаги.

**SOURCES OF HOUSING MORTGAGE LENDING FINANCING
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

SAYFUROV KAROMATULLO FAYZULLOEVIH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Banking, Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru

HIKMATOV UMEDJON SAFARALIEVICH,

doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

In the sphere of attracting the population to mortgage housing lending, the accessibility of its cost for the population plays a paramount role. In this case, lenders (credit organizations) are obliged to obtain sources of financing at a relatively lower price, and on the basis of this make the interest rate on mortgage loans more affordable (cheaper). Based on this, the authors studied the main features of mortgage housing financing within the framework of the topic under study and included as effective ways to form long-term reserves, attract long-term deposits, the procedure for using equity capital, attracting targeted credit resources, etc. At the same time, the authors identified existing problems in the main areas of attracting resources of mortgage housing financing and, in conclusion, the study proposed a number of ways to overcome them, including “a mechanism for reducing interest rates through a special government program.”

Key words: lending principles, lending mechanisms, housing mortgage lending system, features of mortgage financing, formation of credit resources, savings portfolio, equity, mortgage securities.

Муқарриз: Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ

УДК 338.138.(575.3)

МАРҲИЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ
ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

МАХМУДОВ ҶОНИБЕК БАРОТАЛИЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992)903330550 jonibek_mahmud@mail.ru

Дар мақола марҳилаҳои иқтисодии рушди соҳибқори инноватсионӣ дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Марҳилаи кунунии рушди назарияи соҳибқорӣ бо гузаштани таваҷҷӯҳи таҳлил аз масъалаҳои соф иқтисодӣ ба масъалаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, раванӣ ва рафторӣ хос аст. Дар ин ҷо ҳам проблемаҳо ва ҳам барқарорӣ марҳалаи ҳозира, душвориҳои ба расмӣ даровардани бисёр вазъиятҳо, ки аз як тараф, ҳангоми тартиб додани моделҳо ба назар гирифта мешаванд ва аз тарафи дигар наздикии бештари моделҳо ба воқеият бояд ба инобат гирифта шаванд.

Муаллиф исбот менамоянд, ки идеяи соҳибқори инноватсионӣ ба ҷорӣ намудани раванҳои усули нави тиҷорат, ҷорӣ намудани молҳо ва хидматҳои шартан на асос ёфтааст. Зидда аз он, ҷорӣ кардан, шояд на танҳо дар истеҳсолот, балки дар шуғри истеъмолкунанда, ба ҳаёти хоҷагӣ, ташаккули одаҳои нави истеъмолӣ ва ғайра таъсир расонад. Соҳибқори анъанавӣ, ки эҳтиёҷоти ботинии худро ба ҳудудиносии эҷодӣ ошкор мекунад, бо тағир додани эҳтимоли назаррас, вале ба ҳар ҳол аз тағйир молҳои анъанавӣ, бозорҳо ва ғайра қомилан қаноатманд аст.

Ҳамзамон, соҳибқори инноватсионӣ аз рӯйи ҳудуди аломатҳои инноватсионӣ бо ташаккули бозорҳои принципан на ва ҷорӣ намудани маҳсулоти принципан на хос аст. Инноватсия ҳатман бо пешрафти илмию техникаӣ, илмӣ- назариявӣ ва амалӣ робитаи мустақим ва бевосита дорад.

Калидвожаҳо: соҳибқори инноватсионӣ, инноватсия, банақшагирии стратегӣ, соҳибқори анъанавӣ, татбиқ, навоариҳои иқтисодӣ, миқёси навоарӣ.

Фаъолияти соҳибқорӣ дар таърихи инсоният дар даврае пайдо шуд, ки вай аз хоҷагии натуралӣ ба молӣ гузашт. Мол, яъне объект на танҳо арзиши истифода, балки арзиши мубодила ҳам дорад, муомилоти мол фавран ба вучуд меояд. Баробари ба вучуд омадани ҳунармандӣ, ҳамоно вақте, ки хоҷагии қишлоқ ба қонеъ гардондани эҳтиёҷоти як мулк нигаронида шуданро бас мекунад ва ба истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ки барои фуруш дар бозор пешбинӣ шудааст, аз рӯи нархҳо, ки дар раванди мутобиқ намудани талабот ва таклифот ба мол муқаррар шудааст, нигаронида мешавад, дарҳол вазъияте ба амал меояд, ки шахс дар ин ё он шакл захираҳои муайяно ба даст оварда, бо ёрии онҳо маҳсулот мебарорад ва онро бо нархҳои бозорӣ, ки ба ӯ пешаки номаълум аст, мефурӯшад ва бо ҳама ба зиммаи худ хавфи муайяно мегирад. Чунин фаъолият фаъолияти соҳибқорӣ буда, ин шахсро «соҳибқор» меноманд [10, С. 123].

Паҳншавии васеи ҳунарҳо ва савдо аллакай дар замони қадим мушоҳида мешуд. Хоҷагии қишлоқе, ки дар Юнони Қадим инкишоф меёфт, инчунин бо хусусиятҳои молии худ фарқ мекард. Хоҷагии қишлоқи юнонӣ дорои тамоми аломатҳои соҳибқорӣ буда, савдои васеъро метавон шаклҳои аввалини ҳамкорӣҳои тиҷоратӣ арзёбӣ кард. Саноати оҳангарӣ, маъдани кӯҳӣ, бинокорӣ, киштисозӣ, сафолбарорӣ фаъолона рушд мекунад.

Дар асрҳои миёна рушди ҳунарҳои шахрӣ ва савдо фаъолона идома ёфт. Марказҳои калони савдо ба вучуд меоянд ва тараққӣ мекунанд. Иттиҳодияҳои шахрӣ ташкил ёфта, қоидаҳои муайяни фаъолият дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба вучуд меоянд, соҳаҳои калони саноат — мануфактураҳо пайдо мегарданд.

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди инсон нақши муҳим ва бунёди роҳро мебандад. Дар баробари ин, дар таърихи афкори иқтисодӣ соҳибкорӣ ҳамчун объекти таҳқиқот на ҳамеша нақши намоёнро ишғол кардааст. Аз наشري аввалин таҳқиқот, ки дар унвони он мафҳуми «иқтисоди сиёсӣ» пайдо мешавад («Рисолаи иқтисоди сиёсӣ», А. Монкретъен, 1615) ва то ибтидои асри 20 соҳибкорӣ ба диққати муҳаққиқон хеле кам ба назар мерасад. Тафаккури иқтисодиро ба масъалаҳои вобастагии сатҳи нархҳо аз ҳаҷми пули муомилот, тавозуни савдои хориҷӣ, омилҳои талаботи дохилӣ, омилҳои манфиатҳои хусусӣ ва нақши давлат дар иқтисодиёт, проблемаҳои муомилоти пул ва ғайра инъикос менамунд.

Бо вуҷуди ин, то ибтидои асри бистум таҳқиқи фаъолияти соҳибкорӣ муддати тӯлонӣ дар мадди назари муҳаққиқон набуд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти соҳибкорӣ дар таҳқиқоти Ричард Кантильон (1680 - 1734), Адам Смит (1723 - 1790), Жан-Батист Сей (1767 - 1832), Иоган фон Тюнен (1783 - 1850) барраси гардидаанд. Р.Кантильон фаъолияти соҳибкориро як намуди махсуси фаъолияти истеҳсолию иқтисодӣ меҳисобад, ки дар он унсурҳои таваккал мавҷуданд. Ба ақидаи Адам Смит соҳибкор соҳиби корхона ва ташкилотчи истеҳсолот мебошад. Жан-Батист Сей, ки худаш ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул буд, маънои онро дар омезиши омилҳои истеҳсолот меид. Жан-Батист Сей чунин меҳисобад, ки аллакай дар ибтидои асри XIX истеъдоди соҳибкорӣ ҳамчун яке аз омилҳои истеҳсолот - маҷмӯи сифатҳои шахсии соҳибкор, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки каму беш бомуваффақият ба ҳам пайвастании омилҳои дигари истеҳсолот ва тобеъ бошад. Ниҳоят, Иоган фон Тюнен, концепсияи Иозеф Алойс Шумпетерро дастгирӣ карда, соҳибкориро бо ихтироъ ва кашфиёт алоқаманд менамояд.

Масъалаҳои назарияи соҳибкорӣ дар ибтидои асри 20 дар асарҳои А. Маршалл, Ф.Х. Найт, П.Друкер, Ч.М.Кейнс, Р.Хисрих ва ғ. акс меёбанд [2, 3, 6,].

Концепсияи соҳибкор-менечер дар асарҳои А.Маршалл, Л.Волрас, К.Менгер, Ф.Визер таҳия шудааст. Дар тасдиқи ин концепсияи неоклассикӣ тағйироте, ки дар иқтисоди воқеии он замон ба амал омада буданд, нақши калон бозид - соҳибкоре, ки пештар вазифаҳои соҳибмулкоро бо вазифаҳои мудир ба ҳам мепайваस्त, ба шаҳе табдил меёбад, ки ӯро «бюрократ»-и кирои менамунд.

Аз ин лаҳза моликият ва муносибат ба он унсурҳои нолозим дар сохти назарияҳои соҳибкорӣ мегардад. Соҳибкорӣ омилҳои чоруми истеҳсолот мегардад, ки донишу малакаҳоро дар соҳаи ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, дар соҳаи омезиши дигар омилҳои пеш маълуми истеҳсолот муттаҳид мекунад.

Ин омилҳои истеҳсолот омилҳои дигарро муттаҳид намуда, онҳоро ба самте равона мекунад, ки имкон медиҳад, ки онҳо то ҳадди имкон самаранок, ба манфиати ҷомеа ва соҳибкор истифода шаванд. Барои ба ҳадди аксар расонидани самаранокӣ, озодии соҳибкорӣ шартӣ муҳим аст, ки дар навбати худ камарбанди пешбарандаи рушди иқтисодӣ низ мебошад.

А.Маршалл қайд мекунад, ки озодии иқтисодӣ моро водор месозад, ки роҳҳои истифодабарии меҳнат ва сармояро ҷустуҷӯ кунем, ки манфиатҳои бештарро ба даст оранд ва барои аз худ намудани маҳорату малакаҳо дар ҳама гуна намуди фаъолият мусоидат мекунанд [3, с. 695]. Ҳамин тариқ, соҳибкор маҷбур аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ нишон диҳад ва табиатан кӯшиш кунад, ки навоҳариҳоро ҷорӣ кунад. Қатъ кардани фаъолият, ба гуфтаи Маршалл, ба шикастхӯрӣ баробар аст.

Ин ақидаҳо дар эҷодиёти классикони мактаби Австрия, масалан, Л. Фон Мизес низ таъкид шудаанд. Онҳо вазифаи мушаххаси соҳибкор - интихоби омилҳои

истехсолиро таъкид мекунанд. Аммо, он бо қонунгузорӣ ва талаботи муштарӣ маҳдуд аст. Харидорон қонунияти интиҳоби уро исбот мекунанд [4, с.75].

Ф. Хайек низ дар бораи соҳибкор ҳамчун иштирокчии ғайрифаъоли дигаргунсозихоӣ иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа, ки аз ташнагии ғайрифаъоли ба амал меояд, вале маҷбур аст, ки амали худро бо талаботи ҷамъият, ки дар шароити номуайян амал мекунад, мувозинат кунад, чунин ақидаҳо дошт [13 с.75].

Дар соли 1937 асари яке аз асосгузори институтсионизм Р.Коуз «Табиати фирма» аз ҷош баромад. Иқтисоддонҳо ба масъалаҳои марбут ба хароҷоти муомилот дар фаъолияти соҳибкор таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Назарияҳои соҳибкорӣ қувваи нав пайдо мекунанд. Шартномаҳо, моҳияти онҳо, механизмҳои риоя, ҳуқуқи молиякӣ, азнавтасимкунии онҳо ва масъалаҳои тамоми маҷмӯи меъёрҳои, ки дар онҳо соҳибкорон мавҷуданд, баррасӣ карда мешаванд. Масъалаҳои марказӣ ин "қоидаҳои бозӣ", дастрасӣ ба захираҳо ва ғайра мебошанд. Бисёр иқтисоддонҳои машҳур, аз ҷумла онҳое, ки баъдтар барандагони ҷоизаи Нобел шуданд (Роналд Коуз, Дуглас Норт), дар рушди ин қабати мушкилот сарм гузоштанд: Д.Уоллис, Д.Норт, А.Алчиан, Г.Демсетс, В.Меклинг, М.Йенсен, О.Уильямсон ва ғайра. Дар доираи назарияи институтсионалӣ саволҳои ба миён меоянд, ки ба таъсири на танҳо расман «қоидаҳои бозӣ дар бораи инкишофи соҳибкорӣ алоқаманданд, балки таъсири он, ки институтҳои ғайрирасмӣ ба рафтори равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир мерасонанд» [7, 8].

Дар баробари пажӯҳишҳои, ки дар ҷаҳорҷӯби иқтисодиёти асосии асри 20 - самти неоклассикии афкори иқтисодӣ ба ғайр аз самти институтсионалии бидъат, аввал дар баъзе марказҳои тадқиқотӣ (Мактаби Донишгоҳи Меллон-Карнегӣ, Мактаби Мичиган) сурат гирифтааст, баъдтар дар бисёр дигар марказҳои тадқиқотӣ (Беркли, Донишгоҳи Рочестер, Донишгоҳи Корнел, Донишгоҳи Чикаго, Донишгоҳи Колумбияи Британия, Донишгоҳи Принстон ва ғайра) як самти боз ҳам навгонитар (чунон, ки як замон ба назар мерасид) инкишоф меёбад, ки дар ҷорҳои иқтисод ва психология - бихевиоризм, ё иқтисоди рафтор фаррогиранда аст. Ҳоло, пас аз дарёфти Ҷоизаи Нобели Даниел Канеман ва Амос Тверский дар соли 2002 ва махсусан ҷоизаи Нобели Ричард Таллер дар соли 2017, мо метавонем бигӯем, ки ҷанбаҳои раванӣ ва рафторӣ, ки дар ибтидо алтернатива ба рушди умдаи илмҳои доништа мешуданд, омодаанд, ҷузъи органикии он гардидаанд.

Марҳилаи қонунии рушди назарияи соҳибкорӣ бо гузаштани таваҷҷӯҳи таҳлил аз масъалаҳои соф иқтисодӣ ба масъалаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, раванӣ ва рафторӣ хос аст. Соҳибкор тасмимгиранда аст. Вай компютери электронии бечон нест, ба ӯ омилҳои сершумор таъсир мерасонанд, ки на ҳамеша барои таҳлили хушк ва расмӣ математикӣ мувофиқанд. Дар ин ҷо ҳам проблемаҳо ва ҳам бартарии марҳалаи ҳозира, душвории ба расмият даровардани бисёр вазъиятҳои, ки аз як тараф, ҳангоми тартиб додани моделҳо ба назар гирифта мешаванд ва аз тарафи дигар наздикии бештари моделҳо ба воқеият бояд ба инобат гирифта шавад.

Мафҳумҳои «бизнес», «соҳибкорӣ», «фаъолияти соҳибкорӣ» то чӣ андоза ҳаммаъноянд? Дар ин бора нуктаҳои хеле гуногун мавҷуданд. Аз як тараф, ҳатто таҳлили қонунгузориҳои граҷаи нишон медиҳад, ки онҳо дар санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ (аз ҷумла барномаҳо, қарорҳои Ҳукумат ва ғайра) воқеан ҳамчун синоним истифода мешаванд. Аз тарафи дигар, имрӯз дар бораи қомилан муқобили ин мафҳумҳо нуктаи назари хеле густурда вучуд дорад.

Луғати англисӣ-русӣ пеш аз ҳама қалимаи бизнесро ҳамчун тиҷорат, шӯғл, касб тарҷума мекунад [5, С.5].

Ҳамин тариқ, мафҳуми тичорат бояд нисбат ба мафҳуми соҳибкорӣ хеле васеътар шарҳ дода шавад. Ба маънои васеъ шахсе, ки ба тичорат машғул аст, ба кори шахсии худ машғул аст, ҳар шахсе мебошад, ки касбу кор дорад. Луғати С.И. Ожегова мафҳуми соҳибкориро ҳамин тавр муайян мекунад: кор, машғулият, фаъолият.

Луғати С.И. Ожегова тичоратро ҳамчун чизе, ки манбаи даромад аст ва тоҷирро соҳибкор муайян мекунад. Ҳамин тариқ, калимаҳои «бизнес» ва «соҳибкорӣ», «фаъолияти соҳибкорӣ» синоним ва инчунин «бизнесмен» ва «соҳибкор» пайдо мешаванд. Ба маънои таърифе, ки лугат С.И. Ожегов, соҳибкоронро метавон ҳам соҳиби корхона, ҳам соҳиби корхона ва ҳам созанда, ташкилотчӣ ва ҳатто роҳбари он, мудири он номид.

Аз тарафи дигар, мо наметавонем аз қонунгузории амалкунанда, ки мафҳумҳои мавриди баррасишавандаро муқаррар менамояд, сарфи назар кунем.

Аз ин рӯ, бамаврид аст, ки ду маънои мафҳуми «соҳибкорӣ» (ва мафҳумҳои марбут ба «фаъолияти соҳибкорӣ», «соҳибкор») баррасӣ карда шавад: ба маънои васеъ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкорӣ ҳамчун ҳама гуна фаъолияти иқтисодӣ (бизнес) фаҳмида мешавад. Умуман мувофиқи Кодекси граждани фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти эҷодӣ дар соҳаи иқтисодӣ ё молиявӣ, ки бо эҷоди чизҳои нав, татбиқи лоиҳаҳо ва қорӣ намудани инноватсия алоқаманд аст, фаҳмида мешавад.

Хусусиятҳои умумии бизнес ва соҳибкорӣ мустақилият, ташаббускорӣ, дучоршавӣ ба хатарҳо (алоқаҳо бо таваккал), озодии интихоби намуди фаъолият, озодии интихоби шакли фаъолият, озодии муқаррар кардани нарх, таваҷҷӯҳ ба гирифтани фоида ва ғ. мебошанд. Бисёр хусусиятҳо, хосиятҳо ва ҳатто принципҳои умумӣ мавҷуданд. Мақсади асосии фаъолияти иқтисодӣ (бизнес) ба даст овардани фоидаи устувор мебошад. Ҳавасмандии худтаъминкунӣ тавассути моликияти тичоратӣ низ метавонад амали шавад. Иштироки шахсӣ дар идоракунии тичорат шарт нест; масъалаҳои идоракунии метавон ба мудири кирои вогузор кард. Соҳибкорӣ қалби амиқи шахсиро дар ҳама масъалаҳои марбут ба таъсис ва фаъолияти корхона дар бар мегирад. Дар соҳибкорӣ, ки бо эҷоди моделҳои нави тичорат, баровардани маҳсулоти нав ба бозор алоқаманд аст, хатарҳо нисбат ба онҳое, ки соҳибкор бо истифода аз моделҳои мавҷудаи собитшудаи бизнес, ки таърихи муайяни амалиётӣ доранд, хеле баландтар аст, ки имкон медиҳад нақшаи дақиқи хеле баланд дошта бошад. Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи фаъолияти мустақили ташаббуси иқтисодӣ (бизнес) ва соҳибкорӣ дар шакли ҷадвал пешниҳод менамоем (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. – Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи бизнес (фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи моделҳои анъанавӣ) ва соҳибкорӣ

Аломатҳои соҳибкорӣ	Бизнес	Соҳибкорӣ
Мақсади асосӣ	Мунтазам ба даст овардани фоида	Худтаъминкунӣ тавассути ташаккули модели рақобатпазир
Иштирок дар идоракунии равандҳои бизнес	Иштироки шахсӣ ҳатмӣ нест	Иштироки шахсӣ дар ташаккули равандҳои бизнес зарур аст
Бизнес-модел	Истифодаи модели мавҷудаи бизнес	Ташаккули модели нави бизнес
Майл намудан ба бозорҳо	Майл намудан ба бозорҳои мавҷуда	Ташаккули бозорҳои нав (эҳтимол, ҳадди аққал,

		ташаққули чойҳои нав дар бозорҳои мавҷуда)
Хавфҳо	Хатарҳои мӯътадили бизнес	Хавфҳои баланди тичоратӣ, ки бо навоарӣ алоқаманданд

Е.В. Ялунер ва Д.В. Гашко меҳисобанд, ки фаъолияти соҳибкорӣ «механизми пайваста дар атрибутҳои ҳаёти ҳаррӯза татбиқ намудани дастовардҳои прогресси илмию техники, гавари устувории ҷамъият ва манбаи адонашавандаи рушди он мебошад» [9, С. 34].

Аммо дар мавриди ҷудо кардани мафҳумҳои «бизнес», «соҳибкорӣ» ва «соҳибкории инноватсионӣ» як қадами дигар гузошта, барои ин мафҳумҳо истифода бурдани калимаҳои зеринро пешниҳод кардан лозим аст.

Бизнес - амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи моделҳои анъанавии тичорат дар бозорҳои анъанавӣ бо мақсади ба даст овардани фоида.

Соҳибкорӣ амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки бо тағйирот дар равандҳои тичорати анъанавӣ ва тағйир додани моли анъанавӣ бо мақсади таъмини рақобатпазирӣ дар бозорҳои анъанавӣ алоқаманд аст.

Соҳибкории инноватсионӣ ин тичоратикунони навоариҳои техники ва технологӣ мебошад, ки ба эҷоди технологияҳои принципан нав, маҳсулоти нав барои бозорҳои нав мусоидат мекунад.

Чунин тақсимои фаъолияти соҳибкорӣ ба анъанавӣ, бо истифода аз усулҳои деринаи ба даст овардани фоида, ки танҳо бо тағйироти андак ва ё умуман бидуни он (соҳибкории анъанавӣ) истифода мешавад ва бо ҷорӣ намудани чизи нав (соҳибкории инноватсионӣ) алоқаманд аст, чандон нав нест. Симои соҳибкорро аз Иоганн фон Тунен (тадқиқотчи, ихтироъкор) ё аз Ричард Кантильон («шахсе, ки имкониятҳои амалинашудаи фойдари истифода мебарад») ба ёд меорем. Ва, албатта, дар ин ҷо боз ҳам мантиқан симои Йозеф Шумпетер пайдо мешавад, ки дар консепсияи он татбиқи комбинатсияҳои нав (яъне инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ) бо соҳибкорӣ ногустастанӣ дорад ва моҳияти соҳибкорӣ дар ҷустуҷӯи эҷодкоронаи нав, то ҳол дар ин ё он акаллан «комбинатсияҳо» амалӣ нашуда буд [12, С. 223].

Тафовут байни соҳибкории анъанавӣ (дар таълифи муаллиф – «Рутин») ва соҳибкории инноватсиониро, аз ҷумла, Ҳарви Лейбенштейн, яке аз «сад иқтисоддони бузурги пас аз Кейнс» ба ақидаи муаррихи барҷастаи афкори иқтисодӣ Марк Блауг гузоштааст [1, С. 8].

Соҳибкории инноватсионӣ дар рушди ташаббуси соҳибкорӣ қадами навбатӣ, пас аз фаъолияти мустақили иқтисодӣ, соҳибкорӣ, муқаррарии соҳибкорӣ (бизнес) ва соҳибкории анъанавӣ (вале созанда, «худшиносӣ») мебошад. Ба ин маъно, калимаи «реша», ки Лейбенштейн истифода кардааст, бештар ба категорияи якуми соҳибкорие, ки дар ин ҷо баррасӣ мешавад, шакли пасттарини он - тичоратро ифода мекунад.

Идеяи бизнеси соҳибкории инноватсионӣ ба ҷорӣ намудани равандҳои шартан нави бизнес, ҷорӣ намудани молҳо ва хидматҳои усулан нав асос ёфтааст. Зиёда аз он, ҷорӣ кардан, шояд на танҳо дар истеҳсолот, балки дар шуури истеъмолкунанда, ба ҳаёти хоҷагӣ; ташаққули одати нави истеъмолӣ ва ғайра.

Соҳибкори анъанавӣ, ки эҳтиёҷоти ботинии худро ба худшиносии эҷодӣ ошкор мекунад, бо тағйир додани эҳтимолан назаррас, вале ба ҳар ҳол аз тағйири молҳои анъанавӣ, бозорҳо ва ғайра қаноатманд аст.

Дар мавриди омӯзиши амалияи соҳибкорӣ, чунин соҳибкорон тағйироти мувофиқ ба андозаи зиёд ба таври интуитивӣ анҷом дода мешавад ва ба эҳтиёҷоти дохилӣ, таҷрибаи шахсӣ, дарки инфиродии ниёзҳои истеъмолкунанда асос ёфтааст ва заминаи кофӣ назариявӣ надорад. Соҳибкории инноватсионӣ аз рӯи ҳуди аломатҳои инноватсионӣ бо ташаккули бозорҳои принципан нав ва ҷорӣ намудани маҳсулоти шартан нав хос аст. Ва, бори дигар аз паи М.Хучек [10, 11] такрор мекунем, ки инноватсия ҳатман бо пешрафти илмию техникӣ, илми назариявӣ ва амалӣ робитаи мустақим ва бевосита дорад, ҳарчанд албатта, он чизеро, ки Ҷ.А. Шумпетер [12, с.75] ҳатман бо мафҳуми ихтироъ то ба дараҷаи номуайяни омехта намешавад, номида буд.

Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи соҳибкории анъанавӣ ва соҳибкории инноватсионӣ метавонанд дар шакли ҷадвал пешниҳод карда шаванд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2 – Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи соҳибкории анъанавӣ ва инноватсионӣ

Аломатҳо	Соҳибкории анъанавӣ	Соҳибкории инноватсионӣ
Асоси идеяи бизнес	Тағир додани равандҳои анъанавии тиҷорат Тағйир додани молҳо, хизматрасониҳо	ҷорӣ кардани равандҳои усулан нави тиҷорат дар истехсолот ҷорӣ намудани молу хизматҳои шартан нав
Мол	Маҳсулоти тағирёфтаи анъанавӣ	усули нав
Бозор	Бозори тағирёфтаи анъанавӣ	усулан нав
Муносибат ба прогресси илмию техникӣ	Мумкин аст бавосита ва бавосита	бевосита ва бевосита
Хавфҳо	Хавфҳои баланди тиҷоратӣ, ки бо навоарӣ алоқаманданд	Хавфҳои баланди инноватсионӣ

Ҳамин тариқ, истилоҳи «фаъолияти соҳибкорӣ», ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дахл дорад, ба таври синоними истилоҳи «фаъолияти иқтисодӣ» бо ягона фарқияте, ки маънои фаъолияти мустақили иқтисодиро дорад, ки аз номи шахси мустақил амалӣ карда мешавад. Баръакс, истилоҳи «бизнес» барои ин намуди фаъолият бештар мувофиқ аст. Соҳибкорӣ як амали эҷодии чизи навест, ки қаблан истифода нашуда ё ба таври назаррас аз он чизе, ки пешниҳод карда мешавад, истифода мешавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Биликтеевич Аюрзанайн Аюр. Формирование институционал-ьной среды [Статья] // Экономические науки, 11 (132), 2015. - С. 7-9.
2. Друкер, Питер Ф. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. /Под ред. В. Л. Иноземцева. - М., 1999. - 326 с.
3. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В.И. Бомкина, Р.И. Столпера] – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
4. Мизес, Людвиг фон. Индивид, рынок и правовое государство, изд. 2-е // Сост. Дарио Антисери, Массимо Балдини, Светлана Мальцева. – СПб.: Издательство «Пневма», 2006. – 196 с.

5. Миронова Д.Ю., Инновационное предпринимательство и трансфер технологий / Д.Ю. Миронова, О.А. Евсеева, Ю.А. Алексеева – СПб: Университет ИТМО, 2015. – 93 с. – С. 5-6.
6. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. – 360 с.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 240с.
8. Норт, Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. – М.: Изд. дом гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
9. Основы предпринимательской деятельности: учебное пособие / Д.В. Гашко, Е.В. Ялунер. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2017. – 302 с.
10. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. [Перевод] – М.: Луч, 1992. – 148 с.;
11. Хучек М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии // Вестник Московского университета. 1995. №1. - С. 62 – 71.
12. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.
13. Hayek F.A. The Road to Serfdom. – London & New York: Routledge Classics, 2001. – 256 p.
14. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон//2020-№4/2 (49)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

МАХМУДОВ ДЖОНИБЕК БАРОТАЛИЕВИЧ

старший преподаватель кафедры управление человеческими ресурсами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33, Республика Таджикистан;
тел.: (+992)903330550 jonibek_mahmud@mail.ru

В статье рассмотрены экономические предпосылки развитие инновационного предпринимательства на современном этапе. Современный этап развития теории предпринимательства характеризуется смещением фокуса анализа с чисто экономических вопросов на исторические, социокультурные, ментальные, поведенческие. В этом заключаются и проблемы, и преимущества современного этапа: сложность формализации многих обстоятельств, требующих учета при формулировании моделей, с одной стороны; большая близость моделей к реальности – с другой стороны.

Авторы доказывают, что в основе бизнес-идеи инновационного предпринимательства лежит внедрение принципиально новых бизнес-процессов, внедрение принципиально новых товаров, услуг. Причем, внедрение, возможно, не только в производство, но и в сознание потребителя, в быт домохозяйств; формирование новой потребительской привычки и пр. Традиционный предприниматель, раскрывая свою внутреннюю потребность в творческой самореализации вполне довольствуется возможно существенной, но все же модификацией традиционных товаров, рынков и т.п., тем более, что, по результатам исследования бизнес-практик, такими предпринимателями соответствующая модификация совершается в большой степени интуитивно и основана на внутренних потребностях, личном опыте, индивидуальном представлении о потребностях потребителя, и не имеет под собой достаточной теоретической основы.

Вместе с тем, для инновационного предпринимательства, в силу самих признаков инноваций, характерно формирование принципиально новых рынков, внедрение

принципиально новых продуктов. Инновации обязательно имеют прямое и непосредственное отношение к научно-техническому прогрессу, теоретической и прикладной науке.

Ключевые слова: *инновационное предпринимательство, инновация, стратегическое планирование, традиционный предприниматель, экономические инновации, масштаб новизны.*

ECONOMIC STAGES OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

MAHMUDOV JONIBEK BAROTALIEVICH,

senior Lecturer of the Human Resources Menegment Department of the Academy of Public Administration under the President of Tajikistan, 734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str., Phone: (+992)903330550; E-mail jonibek_mahmud@mail.ru

The article examines the economic prerequisites for the development of innovative entrepreneurship at the present stage. The current stage of development of entrepreneurship theory is characterized by a shift in the focus of analysis from purely economic issues to historical, sociocultural, mental, and behavioral ones. This is where both the problems and advantages of the modern stage lie: the difficulty of formalizing many circumstances that require consideration when formulating models, on the one hand; greater proximity of models to reality - on the other hand.

The authors prove that the business idea of innovative entrepreneurship is based on the introduction of fundamentally new business processes, the introduction of fundamentally new goods and services. Moreover, the introduction, perhaps, not only into production, but also into the consciousness of the consumer, into the life of households; formation of a new consumer habit, etc. A traditional entrepreneur, revealing his inner need for creative self-realization, is quite content with possibly significant, but still modification of traditional goods, markets, etc., especially since, according to the results of a study of business practices, such entrepreneurs carry out the corresponding modification to a large extent intuitively and is based on internal needs, personal experience, individual ideas about the needs of the consumer, and does not have a sufficient theoretical basis.

At the same time, innovative entrepreneurship, due to the very signs of innovation, is characterized by the formation of fundamentally new markets and the introduction of fundamentally new products. Innovation necessarily has a direct and immediate relationship to scientific and technological progress, theoretical and applied science.

Key words: *innovative entrepreneurship, innovation, strategic planning, traditional entrepreneur, economic innovation, scale of novelty.*

Муқарриз: *мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,*

УДК: 338.242

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИР БА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НАЗАРОВА НИЛУФАР НУСРАТУЛЛОЕВНА,

ассистенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва
иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992) 908-908-006. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru.

Мақолаи ба омилҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ бахшида шудааст. дар мақола масъалаҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ аз нигоҳи олимони ватаниву хориҷӣ пурра омухта шуда, роҳҳои тақмилдиҳии он дар қаламравӣ кишвар пешниҳод карда шудааст. муаллиф қайд менамояд, ки соҳибкорӣ бо ҷалби ҳатмии навоариҳо – ин ё истеҳсоли молу ҳадамоти нав дар бозор, тағйир додани самти тахассуси фаъолият ё ташикили нави фаъолияти инноватсионии корхона бошад. Инчунин фаъолияти навоаронаи корхона, намудҳои корхонаҳои инноватсионӣ ва бахшҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби муаллиф муайян карда шудааст.

Калидвожа: *иқтисодиёт, инноватсия, соҳибкорӣ, технология, корхона, ташикил, пешниҳод, тақмилдиҳӣ, фаъолият, бахш.*

Айни замон нақши инноватсия дар иқтисодиёт бо суръати тез меафзояд. Дунёи муосирро бе навоариҳои қаблан амалишуда, ки шинос шудаанд ва бидуни навоариҳои ояндае, ки ба таҳаввулоти минбаъда мусоидат мекунанд, тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аксарияти олимони ба ин боваранд, ки инноватсия қувваи асосии пешбарандаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шудааст.

Таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ дар кишварҳои дорои иқтисоди бозоргонии пешрафта нишон медиҳад, ки ду модели соҳибкорӣ мавҷуд аст: соҳибкории классикӣ ва инноватсионӣ. Соҳибкории классикӣ як соҳибкории анъанавӣ ва консервативӣ мебошад, ки ба ҳадди аксар бозгардонидани захираҳо, идоракунии ҳаҷми истеҳсолоти нигаронида шудааст, ки омилҳои беруна ва дохилиро барои муайян кардани захираҳои ширкат барои баланд бардоштани даромаднокӣ ва нав кардани навъҳои маҳсулот дар бар мегирад. Бозгашти максималии захираҳо дар сурате ба даст меояд, ки соҳибкор дорои сифатҳои зерин мебошад:

- корхона бояд ба хатарҳои пешомада омода бошад;
- дониши муфассал дар бораи эҳтиёҷоти ҷорӣ бозор ва қобилияти тахмин кардани ниёзҳои ояндаи онро доро бошад;
- қобилияти рақобатпазир ва интизоми хуби корӣ;
- дониши мукаммал оид ба масъала;
- қобилияти ҷалби кормандони босалоҳият ва қобилиятнок;
- қобилияти назорат кардани таносуби байни хароҷот ва фоида ва агар корхона бо вучуди кӯшишҳои беҳтар кардани вазъият зараровар гардад, соҳибкор бояд барои бастанӣ истеҳсолоти омода бошад;
- кушиш дошта бошад, ки аз рақибон пешсаф бошад.

Соҳибкории инноватсионӣ як модели фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки ба инноватсия алоқаманд аст. Нақши соҳибкор аз эҷоди инноватсияҳо, яъне маҳсулот (молҳо ва хизматрасониҳо), технологияҳо, усулҳои ташикили истеҳсолоти идоракунӣ, ки қаблан маълум набуд, тавассути истифодаи омилҳои анъанавии истеҳсолоти (меҳнат, замин ва сармоя), онҳо вобаста аст.

Доир ба соҳибкории инноватсионӣ олимони ватаниву хориҷӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд, ки дар тақмилдиҳии соҳибкории инноватсионӣ нақши муҳимро

мебозанд. Соҳибкории инноватсиониро ҳамчун раванди махсуси коркарди сифатан наф, инчунин чараёни хоҷагидорие, ки ба ҷустуҷӯи чизи нави ба бунёди инноватсионӣ нигаронидашуда, фаҳмидан мумкин аст [7]. Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти навоарона маънидод намуд, ки он ба ҷустуҷӯи роҳу равишҳои нави сармоягузорӣ, тавлиди маҳсулоти комилан наф, тақмили раванди тағйирёбии сифати молҳои мавҷуда, рушди афзалиятҳои худӣ, истифодаи самаранокии иҷрои амалиёти сифатан нави истеҳсол ва фурӯши маҳсулот барои гирифтани фоида равона гардидааст. Дар маҷмӯъ, соҳибкории инноватсиониро ҳамчун раванди ташкилӣ - иқтисодӣ муайян намудан мумкин аст, ки ба тавлид ва савдои молу хизматрасониҳои наву босифат ва технологияҳои пешқадами замонавӣ бо роҳи истифодаи амалии навоариҳоро пешбинӣ ва дар амали хоҷагидорӣ бозорӣ пешбини менамояд [3]. Соҳибкорӣ яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ, қонё гардонидани талаботи бозор ва неъматҳои моддӣ, ҳалли масъалаҳои бекорӣ, камбизоатӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоб меравад [6]. Дар шароити муосири хоҷагидорӣ, ҳам дар сатҳи иқтисодӣ чаконӣ ва ҳам дар сатҳи кишвари соҳибистиқлол соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии на танҳо рушди баъзе соҳаҳои иқтисодӣ, балки тамоми иқтисодӣ миллий дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила он ба ҷунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои захирасарфақунанда, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин таъмини иқтисодӣ миллий бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст [4]. Дар шароити чаконишавӣ ва рушди босуръати равандҳои ҳамгирӣ, чи дар сатҳи минтақаҳои алоҳида ва чи дар сатҳи кишварҳои алоҳида, ки дар як манзараи ҷуғрофӣ ҷойгиранд, масъалаҳои таъмини инфрасохтори инноватсионӣ татбиқсозии самараноки иқтисодӣ тичорати минтақавӣ ва рушди тичорати байниминтақавӣ дар заминаи беҳтарсозии инфрасохтори бозорӣ аҳамияти муҳим пайдо менамоянд [1]. Рушди босуръати соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ миллий ва нафсозии унсурҳои таркибии он яке аз самтҳои асосии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ба шумор рафта, ҳамеша дар меҳвари тавачҷӯи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор дорад, хусусан навоариҳое, ки дар соҳаҳои гуногун қарордошта [8]. Муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ ҳам хусусияти тичоратӣ ва ҳам қомёбҳои барҷастаи технологияҳои муосирро дар бар гирифта истодааст. Иттиҳодияи онҳо шакли фаъолияти маблағҳо, истеҳсолот ва хариду фурӯширо бо истифодаи компютер ва дастгоҳҳои дурмуошират пурра иваз кардааст, ки он ба рушди соҳибкорӣ таъсир мерасонад [5].

Аз рӯи ақидаи Ӣ. Шумпетер «вазифаи соҳибкор аз тақмили таҷдид ва бартарияти усулҳои истеҳсолот бо роҳи қорӣ намудани ихтироъҳо, истифодаи технологияҳои наф барои истеҳсоли молу маҳсулоти наф ё молу маҳсулоти пештара мебошад. Вале ҳамаи ин бояд тавассути усулҳои наф, тавассути сарчашмаҳои нави ашёи хом ё бозори нави маҳсулот, ҳатто то таҷдиди соҳаи пешина ва ташкил намудани соҳаи нави саноат амалӣ карда шавад...» Ӣамин тариқ, Ӣ. Шумпетер хулоса менамояд, ки навоарӣ ва нафгонӣ ҷузъҳои таркибии соҳибкорӣ мебошанд [2].

Ӣамин тариқ, соҳибқоре, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғул аст, бояд дар назар дошта бошад, ки бе технологияҳои муосир, зиёд намудани наф ва баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ қорхона қобилияти рақобатпазирӣ худро дар бозорҳо баланд бардошта наметавонад. Илова бар ин, барои нигоҳ доштани рақобат зарур аст, ки инноватсия на як қорабиниӣ якдафъаина ба раванди доимӣ табдил ёбад. Соҳибкории инноватсионӣ раванди эҷод ва тичоратикунонии инноватсияҳо мебошад. Навоарӣ бояд на танҳо барои ширкате, ки онро қорӣ мекунад, балки барои бозор дар маҷмӯъ наф бошад, яъне чизе, ки дар айни замон қасе пешниҳод накардааст. Ӣадафи

инноватсия ин ишғол кардан, эҳтимолан гирифтани ҳиссаи муайяни бозор аз рақибон ва инчунин васеъ кардани бозори мавҷуда - ҷалби муштариёни нав ё ҳавасманд кардани муштариёни мавҷуда барои зиёд кардани истеъмол мебошад. Дар ҳолати 3-қадами устовор гузоштан ин кор имконпазир аст.

Якум бояд ба маҳсулотҳои нави така кард, ки то кунун ширкатҳои рақибон аз он беҳабаранд.

Дуюм, инноватсия метавонад аз ширкатҳои бузург пайдо шавад, аммо татбиқи он барои тичорати хурд ё ширкатҳои нав осонтар аст. Ширкатҳои инноватсионӣ дар бозорҳои хурд фаъолият мекунад, ки ҳаҷми онҳо дар муқоиса бо бозорҳои ширкатҳои солҳои тӯлонӣ ночиз аст. Онҳо пайваста маҳсулоти худро такмил медиҳанд ва барои беҳтар коней кардани интизориҳои гурӯҳи асосии истеъмолкунандагони худ сармоягузорӣ мекунад.

Сеюм, ширкатҳои инноватсионӣ бозорҳоро эҷод мекунад, ки дар онҳо омилҳои муваффақият аз омилҳои ҳоси бозорҳои ширкатҳои муқарраршуда фарқ мекунад. Ширкат бояд пайдарпайии нави фаъолиятҳоро (занҷираи арзиш, равандҳои дохилӣ, сохторҳо ва фарҳанги корпоративӣ) қабул кунад, ки аз фаъолиятҳои дар бозорҳои анъанавӣ гирифташуда фарқ мекунад.

Рушди потенциали эҷодии ширкатҳои инноватсионӣ, дар мисоли як қатор ширкатҳои пешсаф дар ҷадвал ба таври васеъ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Фаъолияти навоаронаи корхона

Ширкат	Сарчашмаҳои инноватсия
Mattel	Аз рӯи назарпурсии муштариёни нав, талаботи муосири бозорро ҷорӣ намуд
Cannon	Ба мизҷони нав мурочиат намуд, ба ниёзҳои муштариён тамаркуз кард ва ҷиҳатҳои асосии онро инкишоф дод
Swatch	Маҳсулоте, ки ба рақобат монанд аст баҳои оқилона пешниҳод кард ва хусусияти нави маҳсулотро илова кард аз қабилӣ мӯд ва тарроҳӣ
Honda	Тамаркуз ба сегменти нави истеъмолкунанда ва хусусиятҳои нави маҳсулотро пешниҳод кард
Starbucks	Ҷоидаҳои маҳсулот барои истеъмолкунандагонро пешниҳод намуд.

Ташкили раванди инноватсионӣ – фаъолият оид ба сафарбар намудани кӯшишҳои илмӣ – техникаи кормандон дар асоси регламент ва тартиботи муқарраршудае, ки барои болоравӣ ва суръатнокии рушди инноватсионӣ равона гардидаанд.

Мақсади ташкил – ба низом даровардани раванди инноватсионӣ, беҳтар намудани тавзеҳоти он, барҳам додани талафоте, ки бо такроран гузаронидани тадқиқот ва коркардҳо, пурра истифода нашудани кашфиётҳо, хело охишта амалӣ шудани раванди мазкур- «тадқиқот – истеҳсолот» вобаста аст. Хусусияти ҳоси ташкили раванди инноватсионӣ бо номуайяниҳои дохилии ҳоси он алоқаманд мебошад.

Бо маънои васеъ ташкили раванди инноватсионӣ, ташкил намудани сикли илмӣ – техникаӣ, ташкили меҳнати кормандон ва ташкили идоракуниро дар бар мегирад. Суръатнокӣ ва самаранокӣ таҷдиди маҳсулот, равандҳои технологӣ ва рақобатпазирии онҳо (дар бозорҳои дохила ва беруна) аз бисёр ҷиҳат бо қисми таркибии ташкили механизми инноватсия асоснок мешаванд. Вобаста ба ин, коронаҳое, ки дар онҳо оид ба ташкил ва азхуднамоии инноватсия корҳои асосӣ амалӣ карда мешаванд, нақши муҳим доранд. Муассисаҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва институтҳои

тарҳсозӣ –лоиҳакашӣ, бюроҳои махсуси таҷрибавии тарҳсозӣ ва шӯъбаҳои корхонаҳо (иттиҳодияҳо), ҷамъиятҳои саҳҳомӣ аз қабili онҳо мебошанд. Дар шакли умум муассисаҳои илмӣ – техникиро чунин таснифот менамоянд:

- интитутҳои илмӣ – тадқиқотӣ (ИИТ);
- бюроҳои конструкторӣ (БК);
- институтҳои лоиҳакашӣ – технологӣ;
- институтҳои лоиҳакашӣ - тарҳсозӣ (ИЛТ);
- институтҳои лоиҳакашии давлатӣ (ИЛД).

Ташкилотҳои инноватсионӣ ин ташкилотҳое мебошанд, ки фаъолияти илмӣ – тадқиқотӣ, фаъолият оид ба ташкил ва фурӯши маҳсулот дар бозори инноватсионӣ самти асосии кори онҳо мебошад.

Ду гурӯҳи чунин корхонаҳоро метавон ҷудо намуд:

- 1) корхонаҳое, ки бевосита коркард ва ташкили маҳсулотро амалӣ менамоянд;
- 2) коронаҳое, ки фаъолияти инноватсиониро таъмин мекунанд.

Расми 1. Намудҳои корхонаҳои инноватсионӣ

Ба гурӯҳи якум корхонаҳе дохил мешаванд, ки дар бозор фаъолият доранд:

• муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ – ташкилотҳои лоиҳакашӣ-технологӣ ва бюроҳои махсуси лоиҳакашӣ, ки коркард ва лоиҳаҳоро амалӣ менамоянд, санҷишҳо ва саволҳои марбут ба сертификатсияи маҳсулотро мегузаронанд;

- ширкат, корхона, консерн, корпоратсияҳое, ки фаъолияти инноватсионӣ барои онҳо асосӣ намебошад.

Ба гурӯҳи якум чор баҳши асосӣ дохил мешавад, ки таърихан дар сохтори ватании иқтисодиёт ташаккул ёфтаанд. Онҳо хусусияти хоси рушд ва дар ин ё он соҳаи фаъолияти инноватсионӣ афзалиятҳои худро доранд. (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Бахшҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ

Баҳши фаъолияти инноватсионӣ	Махсусиятҳои хос	Ҷанбаҳои қавӣ	Ҷанбаҳои заиф
1. Баҳши илми академӣ	Бартариятии тадқиқотҳои асосӣ (Академияи илмҳо), тадқиқотҳои	Сатҳи баланди таснифоти кадрҳои илмӣ, мавҷудияти системаи худии	Гузaronидани НИОКР-ҳои асосӣ ва маҷмӯӣ бо сабаби мавҷуд набудани

	байнифанный ва байнисоҳавӣ	идоракунии таъминоти моддӣ – техникӣ, алоқаҳои зич бо илми ҷаҳонӣ	маблағгузорӣ мушкил гарди- дааст.
2. Баҳши Муассисаҳои таҳсилоти олий	Фарқияти МТО аз рӯи вазифаҳо, сатҳи баланди ҳамгирии илм ва маориф	Рушди инфрасохтор, сатҳи баланди робита бо дигар донишгоҳҳо, имконияти ҳамкориҳои байнисоҳавӣ дар сатҳи минтақавӣ	Мушкилиҳои сохтор ва тобеаи гуногун
3. Баҳши соҳавӣ	ИИТ соҳавӣ, корхонаҳои лоиҳакашӣ – конструкторӣ Тамоюли бештар ба тадқиқотҳои амалӣ. Сикли маҳдудшудаи раванди инноватсионии ҳар як соҳаро таъмин менамояд.	Татбиқи босуръати инноватсияҳо дар як соҳаи муайян, дониши талабот, тамаркуз ба эҳтиёҷоти инноватсионӣ	Мушкилиҳои сохтори ташкилӣ барои паҳн намудани инноватсияи соҳавӣ монеагӣ мекунад. Микдори зиёди корхонаҳои илмӣ-техникӣ
4. Баҳши соҳавӣ заводӣ, соҳибкорӣ	Рушд ва тақмили маҳсулоти хизматрасон	Барои зудтар ворид намудани тағйиротҳо ба технология ва маҳсулоти нав имконият медиҳад.	Тадқиқотҳои комплекси асосӣ гузаронида намешаванд.

Ба гурӯҳи дуюм ташкилотҳои инфрасохтори бозори инноватсионӣ дохил мешаванд. Рушди инфрасохтори зарурӣ, ки бо таъмини паҳннамоеи иттилоот ва мубодилаи иттилоот вобаста аст, яке аз вазифаҳои асосӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ мебошад.

Вай бо хусусияти мавҷудияти инфрасохтор (ширкатҳои венчурӣ, профит- марказҳо, ширкатҳои инжинирингӣ, марказҳои муҳандисӣ, ширкатҳои лизингӣ, ки хизматрасониҳои гуногуни муҳандисӣ – машваратӣ, маркетингиро амалӣ менамоянд ва барои паҳн гардидани донишҳо мусоидат мекунанд), инчунин бо сатҳи истифодабарии технологияҳои муосири иттилоотӣ тафсилот мешавад. Миёнаравҳое, ки дар бозори инноватсия фаъолият менамоянд, ба ду категория ҷудо мешаванд: ширкатҳои машваратӣ ва фондҳо [1].

Категорияи якум дар хизматрасониҳои машваратӣ оид ба масъалаҳои ҷимояи моликияти зеҳнӣ ва маркетинг махсус гардонида шудааст. Категорияи дуюм бошад, барои ҷустуҷӯи фармоишгар – сармоягузор нигаронида шудааст.

Хусусияти хоси муносибатҳои миёнаравии ширкатҳо ва корхонаҳо дар соҳаи моликияти зеҳнӣ ва таҳвили технология танҳо аз пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ иборат аст. Онҳо хароҷотҳоро оид ба идоракунии моликияти зеҳнӣ ба душ намегиранд. Чунин хусусияти фаъолияти миёнаравҳо, ба ғайр аз хавфҳои баланди

маблағворидкуниҳо ва мавҷуд набудани маблағҳо барои пардохти ташхисҳо ва патенткунонӣ, эҳтимол бо таҳвил нагардидан ҳуқуқи моликияти зехнӣ ба миёнарав, инчунин бо таҳассус ва таҷрибаи мутахассисоне, ки дар ин соҳаи бизнес фаъолият менамоянд, алоқаманд аст. Ҳамаи ин яку якбора самаранокии раванди тиҷоратикунонии технологияро паст мегардонад.

Се гурӯҳи асосии воситаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии ҳама гуна системаи ташкилиро метавон қайд намуд:

1. *Ошкор ва истифодабарии пурраи захираҳои мавҷуда аз ҷисоби ташаккули ҳавасмандии одамон ва баланд бардоштани самаранокӣ (низоми идоракунии).*

2. *Тағйироти сохтори инноватсионӣ аз ҷисоби паст намудани саҳми самаранок набудани технологияҳо ва намудҳои камдаромади молу маҳсулот (аз ҷумлаи молу маҳсулоти мавҷудбуда).*

3. *Ташкил ва истифодаи самаранокӣ шаклҳои нави маҳсулот, хизматрасониҳо ва технологияҳои нав аз ҷисоби фаъолгардонии равандҳои инноватсионӣ.*

Корхонаҳои инноватсиониро аз нуқтаи назари мансубияташон ба шаклҳои гуногуни моликият метавон таснифот намуд. Айни замон чунин корхонаҳо амал мекунанд:

- бо шакли моликияти давлатӣ (институтҳои Академияи илмҳои кишоварзӣ ва дигар академияҳои давлатӣ);
- бо шакли моликияти саҳҳомӣ;
- бо шакли моликияти кооперативӣ;
- бо шакли моликияти шахсӣ;

Ҳамин тариқ, муассисаҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва марказҳои тадқиқотӣ, ки тадқиқотҳои фундаменталӣ ва амалиро иҷро менамоянд; ташкилотҳои лоиҳакашӣ – тарҳсозӣ ва бюроҳои махсусгардонидашудаи тарҳсозӣ, ки корҳои тарҳсозӣ ва лоиҳаҳоро амалӣ менамоянд; ташкилотҳои лоиҳакашӣ – технологӣ, ки системаи технологии истеҳсоли молу маҳсулотро коркард ва омода менамоянд; корхонаҳои инноватсионӣ (ширкати), ки дар моддикунонии натиҷаҳои КИТТ махсус гардониди шудаанд, ба қатори муассиса ва ташкилотҳои инноватсионӣ дохил мешаванд [2].

Мафҳуми фаъолияти инноватсионӣ бо мафҳуми хусусияти инноватсионӣ зич алоқаманд аст. Бисёре аз муҳаққиқон фаъолияти инноватсиониро бо хусусияти инноватсионӣ муайян мекунанд, гарчанде ки ин мафҳумҳо аз ҳамдигар фарқ доранд, зеро фаъолияти инноватсионӣ фаъолият ё маҷмӯи амалҳост, хусусияти инноватсионӣ як категорияи мустақил аст. Аҳамияти он дар он аст, ки дар асоси фаъолияти инноватсионӣ хусусияти фаъолияти инноватсионӣ ташкил медиҳад.

Ба андешаи мо, хусусияти инноватсионӣ бояд ҳамчун хусусияти ҳамаҷонибаи фаъолияти инноватсионии субъекти соҳибкорӣ фаҳмида шавад, ки аз қобилияти сафарбар кардани неруи инноватсионӣ, зехнӣ, захиравӣ ва дигар, аз ҷумла дараҷаи шиддатнокӣ ва энергияи фаъолият, ки барои он амалӣ карда мешавад, иборат аст.

Омилҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ инҳо мебошанд:

- сиёсати инноватсионии давлат ҳамчун ҷузъи муҳимтарини сиёсати иқтисодии давлатӣ;
- сиёсати пулию қарзии ташкилотҳое, ки ҳамчун сармоягузор амал мекунанд. Татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ аксаран истифодаи маблағҳои қарзиро дар бар мегирад, ки ин ба инобат гирифтани дараҷаи баланди хавфи чунин сармоягузорию талаб мекунанд;
- стратегияҳои ширкатҳои рақобаткунанда. Аҳамияти ин омилро қобилияти дигар субъектҳои хоҷагидор барои таъсир расонидан ба сохтори бозор, шиддати рақобат ва танзими гирифтани захираҳои моддии зарурӣ муайян мекунанд;

- рафтори истеъмолкунандагон, ки мавҷудияти талабот ба инноватсияҳое, ки дар натиҷаи рушди муносибатҳои инноватсионӣ ба вучуд меоянд, бештар аз он вобаста аст. Ба инобат гирифтани ин омил барои корхонае, ки фаъолияти инноватсиониро пеш мебарад, кӯшишҳои иловагиро барои ба вучуд овардани талаботи ояндаи истеъмолкунандагон ба маҳсулоти нав, хизматрасонӣ, технология ва ғайра талаб мекунад.

Бояд гуфт, ки ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ мебошад, зеро он ба ҷустуҷӯи ғояҳои нав (аз маҳсулоти нав ба сохтори нав) ва баҳодиҳии онҳо асос меёбад, дарёфти захираҳои зарурӣ, таъсис ва идоракунии корхона, гирифтани даромади пулӣ ва каноатмандии шахс аз натиҷаҳои ба даст овардашуда. Аммо на ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад, танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истеҳсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад.

Дар адабиёти иқтисодӣ панҷ намуди асосии соҳибкории инноватсионӣ вучуд дорад:

- навоварии технологӣ;
- навовариҳои истеҳсолӣ;
- навовариҳои иқтисодӣ;
- навоварии савдо;
- навовариҳои ҷимой,

Бояд қайд кард, ки рушди босуръати соҳаи инноватсионӣ яке аз ҷузъҳои асосии иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад.

Дар шароити рушди муосири иқтисоди бозорӣ, ки бо зарурати воқуниши фаврӣ ба ноустувории муҳити бозор ва ташаккули сиёсати дарозмуддати рақобат ва стратегияи рушди корхонаҳо хос аст, масъалаҳои баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ, ташкили раванди инноватсионӣ дар корхона таҳлил ва тақмил додани системам он аҳамияти махсус дорад. Фаъолиятҳои инноватсионӣ ба онҳо бартариҳои рақобатӣ медиҳанд ва ба таҳким ва густариши мавқеи онҳо дар бозор мусоидат меkunанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ашуров М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 3(32). – Р. 130-137.
2. Бозоров Ш.Ш. Соҳибкории инноватсионӣ / Ш.Ш.Бозоров, Б.Г.Сафаров, Б.Юнусов// (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 376
3. Валиев Н. Ш. Рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ ва аҳамияти таҳияи барномаи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. Ш. Валиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 4-1(33). – Р. 88-98.
4. Косимов Ф. Особенности национальной инновационной системы в реализации инновационной политики государства/Ф.Косимов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 8. С. 172- 177
5. Машокиров Ҷ. Н. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ. Н. Машокиров, З. С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 2(31). – Р. 22-29.
6. Мизробов С. С. Хусусиятҳои инноватсионии рушди соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. С. Мизробов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 131-137.

7. Наврузи М. Хусусиятҳои соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир / М. Наврузи // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – No. 1-1(83). – P. 213-217. – EDN LJQKFK.
8. Нусратзода М. Н. Ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода М. Ф. Файзиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 111-119.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

НАЗАРОВА НИЛУФАР НУСРАТУЛЛОЕВНА,

ассистент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 908-908-006.
E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru.

Статья посвящена факторам развития инновационного предпринимательства. в статье полностью изучены вопросы развития инновационного предпринимательства с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, а также предложены пути его совершенствования на территории страны. автор отмечает, что предпринимательство предполагает обязательное привлечение инноваций - это производство новых товаров и услуг на рынке, изменение направления специализации деятельности или новая организация инновационной деятельности предприятия. Также автором определена инновационная деятельность предприятия, виды инновационных предприятий и основные отрасли инновационной деятельности.

Ключевые слова: экономика, инновация, предпринимательство, технология, предприятие, организация, предложение, совершенствование, деятельность, сектор.

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF MANUFACTURING BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NAZAROVA NILUFAR NUSRATULLOEVNA,

assistant of the Department of Applied Informatics in Economics at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 908-908-006.
E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru.

The article is devoted to the factors of development of innovative entrepreneurship. The article fully studies the issues of development of innovative entrepreneurship from the point of view of domestic and foreign scientists, and also suggests ways to improve it in the country. the author notes that entrepreneurship presupposes the mandatory attraction of innovation - this is the production of new goods and services on the market, a change in the direction of specialization of activity, or a new organization of innovative activity of the enterprise. The author also defines the innovative activity of an enterprise, types of innovative enterprises and the main branches of innovative activity.

Key words: economics, innovation, entrepreneurship, technology, enterprise, organization, supply, improvement, activity, sector.

Муқарриз: Саъдӣ Олимов,
дотсенти кафедраи менеҷменти АИДНПҚТ

УДК: 330.3

**НАҚШИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР РУШДИ МАҲСУЛОТИ
ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА**

ФАСЕХЗОДА ИСЛОМ САЙМИРЗО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
директори Пажуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 7340025.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719.719, fasikhov83@mail.ru

СОҲИБНАЗАРОВ ЗУҲУРШО ХОЛНАЗАРОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14.
Тел.: 918-22-78-99, E-mail: Sohibnazarov Zuhursho@mail.ru

МАҲМАДОВ РУҲУЛЛО САИДҒУФРОНОВИЧ,

ходими илмии Пажуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
7340025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 985-87-86-35.

*Дар мақола оид ба ташкили худидоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои сохтории он, сатҳи
зиндагӣ, иҷроии ҳадафҳои стратегияи мамлакат сатҳи таъминнокӣ ба маҳсулоти ватанӣ
мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст.*

*Дар мақолаи мазкур пешниҳодҳои мушаххас шудааст, ки дар замони муосир истифодаи
босамаври заминҳои қорам ва зиёди қардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бе
ворид намудани технологияи муосир ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши
зироатҳо ғайриимкон мебошад. Инчунин роҳҳои ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ
дар мамлакат пешниҳод гардидаанд.*

*Хулоса оварда шудааст, ки барои ҳалли масоили соҳаи кишоварзӣ амалӣ намудани
маҷмӯи чораҳо худидоракунии маҳаллӣ дар сатҳи деҳот лозим мебошад. Барои ноил шудан ба
ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти
институтсионалии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва
пеш аз ҳама дар натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи
технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.*

***Калидвожаҳо:** худидоракунии маҳаллӣ, рушди деҳот, сатҳи зиндагии аҳоли, бехатарии
озуқаворӣ, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, соҳаи кишоварзӣ, таъминнокии аҳоли ба
маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагӣҳои
деҳқонӣ (фермерӣ).*

Худидоракунии маҳаллӣ дар замони муосир звенои асосии сатҳи демократӣ буда,
барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии маҳал ба аҳоли шароити заруриро муҳайё
месозад, сатҳи идоракунии иҷтимоию иқтисодиро ташаккул дода ба инкишофи
ташаббус ва фаъолияти шахрвандон мусоидат менамояд. Ҳамзамон, соҳавӣ будани
истеҳсолот ба шакли ҷамъиятии меҳнат алоқамандӣ дошта, дар соҳаи кишоварзӣ
маҳсусгардонии истеҳсолот ба захираҳо ва имконоти соҳаи аграрӣ вобаста аст. Ташкили
низоми мукаммали қувваи истеҳсолӣ дар ин соҳа аҳамияти аввалиндараҷа дорад ва бо
дарназардошти ин нуқта маҳсусгардонии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ аз соҳаҳои
муҳими рушди иқтисодии корхонаҳо ва дар ин замина дастовардҳои хоҷагидорӣ ноҳияву
вилоятҳо мебошад.

Байни идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба чуз сатҳ ва ҳудуди идоракуний дигар фарқи кулӣ ба назар нарасидааст, чунки чузъан нишонаҳои он бо ҳамдигар монанд ва қисман тақроршаванда буда, сароғоз истифода бурдани нишонаҳои худидоракунии маҳаллӣ дар идоракунии давлатӣ зоҳир гашта, баъдан ҳамдигарро пурра месозанд. Ҳоло низ ҳар як давлат бо таъба таҷрибаи гузашта шаклу сохти гуногуни ташкили мақомоти маҳаллиро фароҳам меоварад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вобаста ба назарияҳои мавҷудаи худидоракунии маҳаллӣ ва моделҳои гуногуни таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба рушд ба таври гуногун ташкил ёфтааст, ки дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ ба Конститутсияи худидоракунии маҳаллӣ дар шакли ҳудудҳои мамлакат ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот хусусан дар самти таъмини маҳсулоти озуқаворӣ мустаҳкам карда шудааст.

Дар соҳаи кишоварзӣ объекти махсусгардонии истеҳсолотро чунин метавон тасниф намуд:

- интиҳоби ҳудуди муайяне, ки барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мувофиқ мебошад;

- корхонаи муайяни коркарди маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;
- ташкили чузъи алоҳида дар дохили корхонаи кишоварзӣ.

Вобаста ба ин омилҳо шаклҳои махсусгардониро чунин метавон тақсим намуд: минтақавӣ, хоҷагӣ ва дохилихоҷагӣ.

Махсусгардонии минтақавӣ истеҳсолотро вобаста ба хусусиятҳои муайяни ноҳияву минтақаҳо мадди назар мегирад ва дар баҳши махсусгардонии хоҷагӣ мутамарказонидани фаъолияти корхонаи соҳаи кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулоти муайян дар назар дошта мешавад.

Махсусгардонии дохилӣ дар соҳаи кишоварзӣ тақсимои оқилонаи истеҳсолоти ин ё он навъи маҳсулотро дар дохили корхонаи кишоварзӣ дар бар мегирад.

Дар ҷаҳони муосир алоқамандии минтақавӣ ва ташкили робитаи мустаҳкам дар доираи алоҳида барои пурсамар гардидани истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ заминаи хуб фароҳам меоварад, ки махсусгардонии он аз низоми муайян бархурдор мебошад. Барои амалӣ гардидани он ҳамкориҳои мутамарказонидашуда мавқеи муҳимро касб менамояд.

Мутамарказонидани истеҳсолоти кишоварзӣ раванди дар доираи васеъ роҳандозӣ намудани истеҳсолот, ба ҳам овардани қувваҳои моддиву техникӣ ва меҳнатиро барои истеҳсоли маҳсулоти зарурӣ вобаста ба хусусияти минтақавӣ таҷассум менамояд. Дар шароити ҳозира мутамарказонидани истеҳсолоти кишоварзӣ ба таври зайл амалӣ мегардад: дар дохили як корхона бо роҳи мутамарказонидани соҳаи кишоварзӣ, инчунин дар асоси ҳампайвандии соҳаи комплекси агросаноатӣ.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудаанд, ки «Баҳши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад» [6, с.5].

Воқеан, дар кишвари соҳибистиқлоли мо вобаста ба низоми иқтисоди миллӣ барномаҳои зиёдеро дар таъмини беҳатарии озуқаворӣ давлат метавон роҳандозӣ намуд, ки даҳсолаҳо самарабахш хоҳанд буд. Имконоти иқтисодии Тоҷикистон даст медиҳад, ки дар асоси ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Ташкилоти озуқа ва кишоварзии СММ, Барномаи озуқаворӣ ҷаҳонии СММ, Стратегияи таъмини беҳатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ин соҳаи ҳаётан муҳимро ривочу раванқ диҳем.

Дар замони муосир масъалаи худидоракунии маҳаллӣ дар таъмини маҳсулоти кишоварзӣ ва мафҳуми иқтисодии кооператсияро дар ду мавқеъ арзёбӣ метавон кард:

1) Кооператсия шакли якҷояи меҳнатист, ки як гурӯҳи муайяни одамонро дар як ё чандин шакли меҳнатӣ муттаҳид месозад;

2) Кооператсияро ба таври ихтиёрӣ муттаҳид нагардидани гурӯҳҳои алоҳидаи одамон барои ғайриқонунии якҷоя дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ метавон фаҳмид, ки дар ин маврид ба сифати иштирокчиёни он коргарон, деҳқонон, хизматчиён, истеҳсолкунандагони фардӣ, соҳибмулкони хурд ва соҳибкорон ғайриқонуният менамоянд.

Ташкили кооперативҳо дар соҳаи кишоварзӣ раванди мураккаб буда, ба ҷанбаи илмиву ҳуқуқии он эътиборро равона сохтан аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ин раванд гурӯҳи муайяни одамонро барои коркарди маҳсулоти гуногуни соҳаи кишоварзӣ ба ҳам меорад, ки онҳо дар доираи муайян мақсади худро амалӣ месозанд.

Бехатарии озуқаворӣ қисми бехатарии иқтисодӣ буда, ҳадафи он истифодаи самарабахши захираҳо дар роҳи дастрасии тавозуни бозор, яъне талабот ба озуқаворӣ ва пешниҳоди он, таъмини саноати коркардкунанда бо ашёи хом ва барои истеҳсоли маҳсулоти ҳадди охир мебошад.

Дар натиҷаи ғайриқонунии истеҳсолӣ - иқтисодӣ новобаста ба намуди он, тағйироти захираҳои маҳсулоти муайян рӯй медиҳад, ки ба қонеъ гардондани талаботи болораванда ва васеъшавандаи ин ё он истеҳсолкунандагони сатҳи маҳал равона карда мешавад. Ба қонеъ гардондани талаботи истеҳсолкунандагони худ кӯшиш намуда, ҷамъият беш аз пеш бо норасоии захираҳои барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ зарур рӯ ба рӯ мешавад. Ба ибораи дигар, афзудани талабот аз як тараф ва норасоии захираҳо аз ҷониби дигар дар назди инсоният мушкилоти тағйирнопазирро мегузоранд: «Талаботи бемаҳдуд дар шароити захираҳои маҳдуд чӣ тавр қонеъ гардонда шавад?»

Пеш аз ҳама заминро ҳамчун захираи табиӣ истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳем. Дар илми иқтисодӣ ин мафҳум маънои васеъ дорад, яъне дар зери мафҳуми он ҳама гуна захира - аз нуриҳо ва ҷангал гирифта то газ ва ҳаво дар назар дошта мешавад. Дар соҳаи кишоварзӣ замин омили ғайриқонунии истеҳсолот мебошад. Дар сатҳи корхонаҳои кишоварзӣ мафҳуми майдони умумии замин ва замини кишти соҳаи кишоварзиро фарқ мекунанд, яъне заминҳои барои истифодаи муайяни соҳаи кишоварзӣ: қорам, марғзор, ҷарогоҳ, дарахтони бисёрсола ва монанди инҳо. Ин заминҳо бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо гурӯҳи заминҳои кишти соҳаи кишоварзиро ташкил медиҳанд. Аммо истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ бе роҳҳои асосӣ ва роҳҳои воридаи сӯйи саҳро, алафзор, анборӣ, бинокорӣ ё иншоотҳои берун аз нуқтаҳои аҳолинишин (ферма, молхона) вучуд дошта наметавонад. Замини ин объектҳо ҳам заминҳои корхонаи соҳаи кишоварзӣ ҳисоб мешаванд. Ба ҳамин гурӯҳ замини мавзёҳои нобоби аз нуқтаҳои аҳолинишин берун – сойҳо, ботлоқҳо ва монанди инҳо, ки ба заминдорони муайян тааллуқ доранд, дохил мешаванд.

Ҳамин тавр, майдони умумии замин масоҳати ба корхонаи кишоварзӣ вобасташуда мебошад. Аммо он қисми майдони умумии кишт, ки бевосита барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ истифода мешавад, ба заминҳои қорам кишоварзӣ дохил мешавад.

Ҳоҷагиҳои қисмати шарқӣ, ки дар онҳо ҷарогоҳҳои табиӣ – ҷарогоҳ, алафзорҳо бартарӣ доранд, истисно карда мешаванд.

Таносуби монанд дар сохтори заминҳои қорам низ ҷой дорад. Дарачаи баланди кишти заминҳои қорам кишоварзӣ маънои истифодаи самараноки захираҳои заминии ҳоҷагиро дорад. Ҳамзамон захираҳои моддӣ – воситаҳои истеҳсолот, яъне восита ва олати меҳнат, ки барои таъмини ҷараёни истеҳсоли неъматҳои моддӣ заруранд: мошинҳо, таҷҳизот,

асбобҳо, ҳайвоноти маҳсулдиҳанда, боғу ҷангал, ашёи хом, мавод, истеҳсоли қатъшуда ва монанди инҳо.

Дар истифодаи илмӣ ва хоҷагӣ аз давраи низоми хоҷагидорӣ марказонидашудаи нақшавӣ то замони муосир ба ин захираҳо ҳамчун фондҳои асосӣ ва гардишкунанда баҳо дода мешавад. Истифодаи ин истилоҳотро дар муомилот зарурати нишон додани фарқияти корхонаҳо дар капитализм ва сотсиализм ба миён овард. Дар замони капитализм шахси хоҷагидор сармояи шахсиашро барои хариди воситаҳои истеҳсолот сарф мекард. Дар шароити сотсиализм ба ҳар як корхона мутамарказона барои истифодаи воситаҳои зарурӣ ҷудо карда мешуд. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ба корхона фондҳои асосӣ намедиханд, онҳоро аз ҳисоби маблағҳои шахсӣ, қарзӣ ҷалбкардашуда ёфтаи лозим, аммо мафҳуми фондҳои асосӣ ва гардишкунанда то ҳол боқӣ мондаанд.

Ҳангоми дарёфти фондҳои асосӣ сифату хусусияти онҳоро ба ҳисоб гирифтаи лозим аст:

Якун, фондҳои истеҳсолӣ иқтисодӣ истеҳсолии меҳнатро баланд мекунад ва дурудароз истифода карда мешаванд.

Дуюм, барои дарёфти фондҳои асосӣ маблағҳои калони пулӣ лозим аст, ки дар муҳлати тез хароҷотро бароранд.

Сеюм, қимати фондҳои асосиро ба назар гирифта, шароитҳои мувофиқи пайдо кардани онҳоро ҷустуҷӯ кардан лозим аст: бо роҳи қарзгирӣ, лизинг, бо нархҳои паст ва ғайра.

Чорум, афзудани фондҳои асосӣ бо ду роҳ мегузарад: экстенсивӣ (бо роҳи вусъат додани заминҳои кишт) ва интенсивӣ (баланд кардани ҳосилнокии замин).

Дар роҳи экстенсивии тараққиёт зиёд кардани миқдори фондҳои асосӣ шарт аст, роҳи интенсивии (самаранокӣ) таҷдид ва ивази фондҳои асосиро ба ҷадидтар ё маҳсулнокиро бе тағйири сифати маҳсулот дар назар дорад.

Панҷум, теъдоди зиёди фондҳои истеҳсолӣ имкониятҳои мутобиқатшавии иқтисодии корхонаро ба бозори тағйирёбанда кам мекунад. Дар натиҷаи хароҷоти зиёд корхона дар ҳолати душвори иқтисодӣ афтада, ба талаботи тағйирёбандаи бозор мутобиқ шуда наметавонад.

Захираҳои меҳнатӣ қисми таркибии қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият, аҳолии қобили меҳнати мамлакат мебошанд, ки барои таъмини раванди истеҳсолот соҳиби донишҳои махсус, омодагии касбӣ ва таҷриба ҳастанд. Қувваи корӣ меҳнати фикрӣ ва ҷисмониро дар бар мегирад, аммо тамоюли ивази меҳнати ҷисмонӣ ба фикрӣ вусъат ёфта истодааст. Қувваи корӣ, бо вучуди мавҷуд будани бекорӣ аз рӯйи ҳайати касбӣ ва зехнии худ маҳдуд аст. Захираҳои меҳнатӣ унсурҳои моддии истеҳсолотро ба ҳаракат медароранд, маҳсулот, нарх ва маҳсулоти иловагиро дар шакли даромад ҳосил мекунад. Тафовути захираҳои меҳнатӣ аз намудҳои дигари захираҳои корхона дар он аст, ки ҳар як коргари кироя метавонад шароитҳои ба ӯ пешниҳодшударо рад намояд ва тағйири шароити меҳнатро талаб намояд ва ҳатто бо хоҳиши худ аз кор равад.

Мафҳуми дастрас будани озуқаворӣ маънии онро дорад, ки ҳамаи аъзои хонавода барои дарёфти маҳсулоте, ки талаботашонро ба истеъмоли озуқаворӣ хушсифат барои зиндагии солиму фаъолона мекарда бошад, манбаи кофӣ дар ихтиёр доранд. Аъзои хонавода маҳсулотро метавонанд ба воситаи истеҳсол барои истеъмоли худ ба даст оранд, аз бозор харидорӣ кунанд, ё ҳамчун маҳсулоти хайрия дастрас намоянд [1., с.17-18].

Таҳлилҳои омории ҳисоботҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонавода нишон дод, ки дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон динамикаи рушди иқтисодӣ ва баландшавии сатҳи

таъминнокии аҳоли шаҳру ноҳияҳо бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба назар мерасад. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ, дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии дохилӣ ба 98910,7 млн. сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2016 –ум 81,6 фоиз зиёд шудааст, яъне раванди болоравии яксолаи миёнаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 16,3 фоизро ташкил додааст [4., с.13].

Чуноне, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ санаи 28.12.2023 қайд намуданд вобаста ба таҳаввулоти дар иқтисоди ҷаҳони муосир бавучудодама ва канда шудани занҷираи анъанавии таҳвили молу маҳсулот, афзоиши аҳоли, инчунин, бар асари тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои манфии он – хушксолии пайиҳам ва камобӣ, аз ҷумла дар минтақаи мо талабот ба об ва маҳсулоти кишоварзӣ торафт зиёд гардида истодааст.

Дар баробари ин, тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқаворӣ кишвар тавачҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем. Вобаста ба ин дар натиҷаи тадбирҳои аз ҷониби Ҳукумати мамлакат амалигардида ва заҳмати софдилонаи кишоварзон сатҳи таъминнокии аҳоли бо маҳсулоти асосии ғизоӣ афзоиш ёфта, соли 2023 истеҳсоли ғалладонагӣҳо назар ба соли 1991-ум 6 баробар, аз ҷумла гандум 5,6 ва шолӣ 6,7 баробар, картошка 10,8 баробар, сабзавот 9, ползӣ 17,5, мевачот 10 ва ангур 2 баробар афзоиш ёфтааст [7, с.12].

Инчунин солҳои охир бо имтиёзҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳодгардида ва робитаҳои байниминтақавии озуқаворӣ сатҳи рушди муосирро нишон дода, тақсмоти воқеии меҳнатро дар комплекси агросаноатӣ муайян намудааст. Алоқамандии комплексҳои минтақавии озуқаворӣ, ки ҳамчун муносибатҳои иқтисодии истеҳсолот зухур ёфтааст, амалигардонӣ ва мубодилаи намудҳои якхелаи озуқаро миёни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони он баррасӣ менамояд.

Агар ба таърихи ташкилёбии ҷамоатҳо назар кунем, мебинем, ки ин мақомот аз аввал масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ доштаро дар сатҳи маҳал ва дар доираи ваколатҳои худ ҳаллу фасл мекунад. Инчунин, бояд қайд кард, ки миёнарави асосии байни мақомоти давлатӣ ва аҳоли маҳз ҷамоат мебошад. Яке аз ин принципҳои асосии фаъолияти ҷамоат ин мутобиқати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ мебошанд. Барои амалишавии он ҳамаи масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ доштаро дар доираи салоҳият ва таҳти масъулияти худ қарор дода, аҳолии маҳалро ба корҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ ба хоҳири баланд бардоштани сатҳи зиндагии сокинони худ ҷалб менамояд. Ҷамоат ба ҷуз аз корҳои ободонию созандагии маҳал боз роҳнамою шунавандаи муроҷиати сокинони ҳудуд мебошад ва дар ин самт ба натиҷаҳои дилхоҳ расида ба боварии аҳолии маҳал даромад. Ин боис он гардид, ки манфиатҳои аҳолии маҳал зерӣ тавачҷуҳи ҳамаҷузӣ ҷамоат қарор дошта, бо ин роҳ як ҳамоҳангӣ байни ҷамоат ва аҳолиро ба миён овардааст ва ин асоси идоракунии таъсиррасонии мақсаднокро ташкил медиҳад.

Умуман метавон қайд намуд, ки барои ҳалли масоили беҳатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо аз ҷумла, сатҳи худидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти ниҳодии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва ин пеш аз ҳама ба натиҷаи

истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноати вобаста мебошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №4. 2022. – 77 саҳ.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.
3. Лаптев Г.Д., Продакт-менеджмент: управление созданием продуктов в эпоху цифровой трансформации. Управленческие науки. 2018;8(4):67–76.
4. Ҳисоботҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №4. 2022. –С.9-10. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонавода, 2023. –С.13.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21.12.2021.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25.04.2008.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28.12.2023.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. – С. 31-35
9. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2022
10. Фасеҳзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулотӣ он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷаҳмияти 2020, №7, саҳ 214-218.
- 11 Фасеҳзода И.С. Рушди истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасеҳзода, А.Назарзода // Маҷаллаи илмӣ сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №3 (52), Душанбе-2021с., С.58-64
12. Фасеҳзода И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода / Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №2 (18), саҳ. 52-59.

**РОЛЬ МЕСТНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ В РАЗВИТИИ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ РЕГИОНА**

ФАСЕХЗОДА ИСЛОМ САЙМИРЗО,

к.э.н., доцент, директор Института государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
7340025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир 33. Тел.: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719.719, fasikhov83@mail.ru

СОХИБНАЗАРОВ ЗУХУРШО ХОЛНАЗАРОВИЧ,

Таджикский государственный финансово-экономический университет, соискатель кафедры экономического анализа.

734067, Республика Таджикистан г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон (+992)918-22-78-99. Е-mail: SohibnazarovZuhursho@mail.ru

МАХМАДОВ РУХУЛЛО САИДГУФРОНОВИЧ,

научный сотрудник Института государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 7340025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира 33.
Тел: (+992) 985-87-86-35.

В статье изучены и обсуждены вопросы организации местного самоуправления и его структурных элементов, уровня жизни населения, реализации стратегических целей страны, уровня обеспечения отечественной продукцией.

В данной статье высказываются конкретные предположения о том, что в современное время эффективное использование пахотных земель и увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции невозможны без внедрения современных технологий и соблюдения современных агротехнических правил выращивания сельскохозяйственных культур. Также предложены пути решения вопроса обеспечения продовольственной безопасности в стране.

Сделан вывод, что для решения вопросов аграрного сектора необходимо реализовать комплекс мер местного самоуправления на уровне села. Для достижения этой цели необходимо усилить государственно-частное сотрудничество, а также провести институциональные реформы, связанные с развитием человеческого потенциала страны, и в первую очередь это зависит от эффективного использования пахотных земель и использования современных технологий в сфере агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: *местное самоуправление, развитие сельских территорий, уровень жизни населения, продовольственная безопасность, доступ населения к продуктам питания, аграрный сектор, обеспечение населения сельскохозяйственной продукцией, обеспечение промышленных предприятий сырьем, развитие агрофермерских хозяйств. .*

**THE ROLE OF LOCAL ADMINISTRATION IN THE DEVELOPMENT OF
FOOD PRODUCTS IN THE REGION**

FASEHZODA ISLOM SAYMIRZO,

candidate of Economics, Associate Professor, Director of the Institute of Public Administration and Public Administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 7340025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nasir 33, Phone: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719/719 Email: fasikhov83@mail.ru

SOKHIBNAZAROV ZUHURSHO KHOLNAZAROVICH,

Tajik state financial and economics university applicant for the Department of economic analysis. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Phone (+992)918-22-78-99. E-mail: SohibnazarovZuhursho@mail.ru

MAKHMADOV RUKHULLO SAIDGUFRONOVICH,

Researcher at the Institute of Public Administration and Public Administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 7340025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nasir 33, Тел: (+992) 985-87-86-35.

Researcher at the Institute of Public Administration and Civil Service of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 7340025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street 33. (+992) 985-87-86-35.

The article examines and discusses the issues of organizing local self-government and its structural elements, the standard of living of the population, the implementation of the country's strategic goals, and the level of provision of domestic products.

This article makes specific assumptions that in modern times, the effective use of arable land and an increase in agricultural production volumes are impossible without the introduction of

modern technologies and compliance with modern agrotechnical rules for growing crops. Ways to solve the issue of ensuring food security in the country are also proposed.

It is concluded that in order to resolve issues in the agricultural sector, it is necessary to implement a set of measures of local self-government at the village level. To achieve this goal, it is necessary to strengthen public-private cooperation, as well as carry out institutional reforms related to the development of the country's human potential, and first of all, this depends on the effective use of arable land and the use of modern technologies in the agricultural sector.

Key words: *local self-government, development of rural areas, standard of living of the population, food security, population's access to food, agricultural sector, provision of the population with agricultural products, provision of industrial enterprises with raw materials, development of agricultural farms. ..*

Муқарриз: *Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ*

УДК 339.5

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРИГРАНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

ЯСАКИЕВА САБРИНА АЗИЗОВНА,

старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, ½.

Тел: (+992) 938193351, E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

Статья посвящена некоторым аспектам зарубежного опыта организации и развития приграничной торговли в соответствии с нормами Всемирной Торговой Организации (ВТО). Особое внимание уделено организационно-управленческому механизму и возможности применения этого опыта в Республике Таджикистан. Рассмотрены особенности развития приграничной торговли на территории страны и выявлены основные проблемы развития приграничных регионов в современных экономических условиях.

Ключевые слова: приграничная торговля, приграничная территория, Всемирная Торговая Организация, приграничное сотрудничество, особый льготный режим, приграничные зоны.

В исторической и современной практике международных экономических отношений предложены различные механизмы регулирования торгово-экономических отношений в условиях рыночной экономики. Переход к рыночной экономике требует от каждого государства особого подхода к управлению развитием территории. При этом важно учитывать особенности, конкурентные преимущества и потенциал развития того или иного региона. На сегодняшний день развития международных отношений предусматривает приобретает активизацию роль приграничного сотрудничества. Как показывает опыт ряда стран, экономическое развитие приграничных регионов во многом зависит от результатов сотрудничества с сопредельными регионами другого государства и является фактором социально-экономического развития приграничных регионов.

В настоящее время граница утрачивает свою барьерную функцию и в место нее появляется новая интегрирующая организация, дающая возможность развивать и улучшить различные сферы деятельности общества. Разумное использование приграничных территорий способствует ускорению их социально-экономического развития, что особенно актуально для Республики Таджикистан. Однако из-за ограниченности нормативно-правовой базы в отношении регулирования приграничной торговли остается одним из важных факторов, препятствующих реализации потенциала приграничной торговли страны.

Географическое расположение Республики Таджикистан, показывает, что на ее развития влияют многие соседние государств. С востока-Китай, с севера и запада постсоветские страны; с юга страны третьего мира- Афганистан и Пакистан, которые имеют законодательную базу по регулированию приграничной торговли.

Основополагающим документам для формирования правовой базы приграничного сотрудничества в Республике Таджикистан является Закон Республики Таджикистан «О внешнеторговой деятельности» который не может полностью раскрывать основные элементы особого режима приграничной торговли [5].

В законодательстве Республики Таджикистан приграничная торговля – рассматривается как вид внешнеторговой деятельности осуществляющая на основании международных договоры с сопредельными иностранными государствами,

предусматривающие предоставление особого режима внешней торговли товарами и услугами исключительно для удовлетворения местных потребностей в товарах и услугах, произведенных в пределах соответствующих приграничных территорий и предназначенных для потребления физическими лицами, имеющими постоянное место жительства на этих территориях, и юридическими лицами, имеющими место нахождения на этих территориях. При этом, указанный особый благоприятный режим не распространяется на другие иностранные государства, с которыми заключены международные договоры, предусматривающие предоставление режима наибольшего благоприятствования [9].

Трудно не согласиться с мнением Л.Б Вардомского, что при соприкосновении разнородных пространств, движущей силой приграничного сотрудничества выступают различия стран, прежде всего, в ценах на потребительские товары. Предложенную модель приграничного сотрудничества Вардомским Л.Б. целесообразно рассматривать как торговую или традиционную модель [3, с.92].

Специалисты мирового банка рассматривают приграничную торговлю как «... передвижение товаров и услуг через государственную границу на расстояние до 30 км от нее» [1, с.133].

Термин «приграничная торговля» в положениях ГААТ/ВТО трактуется как преференциальное исключение из правил режима наибольшего благоприятствования для сопредельных государств узкой приграничной полосы-на удалении около 15 км по обе стороны национальных границ- в целях облегчения обмена товарами и услугами в случае если они производятся и потребляются непосредственно в пределах этих территорий. [1, с. 133].

Упоминания о приграничной торговле также имеется в положениях Мадридской конвенции 1980г., которые трактуют его как «любые согласованные действия, направленные на усиления и поощрения отношений между соседними территориальными сообществами и властями, находящимся под юрисдикцией двух или более договаривающихся сторон» [10, с.70].

Анализ зарубежного опыта приграничной торговли показывает, что специалисты мирового банка рассматривают приграничную торговлю как «.....придвижение товаров и услуг через государственную границу на расстояние до 30 км от нее» [1, с.50].

Европейские страны достигли наиболее больших успехов в сфере организации приграничной торговли. На сегодняшний день около 144 стран на основе Конвенции «О приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей» ведут приграничную торговлю с сопредельными территориями, граничащими с ними [1, с.50].

В Китайской Народной Республике приграничная торговля ведется в соответствие с требованиями ВТО и национальным законодательством. Торговля вводится на так называемых « народных рынках» расположенных в 20 км приграничной полосы, с освобождением товаров от уплаты импортных пошлин и НДС при стоимости до 3 тыс. юаней в день. Мелкая приграничная торговля охватывает торговую деятельность приграничных китайских предприятий, имеющих санкционированные полномочия для ведения мелкой торговли, которая проходит через специально утверждённые государством порты и пограничные пункты с участием предприятий либо иных торговых организаций сопредельного государства [1, с.50].

В России приграничная торговля-это вид внешней деятельности, которая осуществляется на основе международными договорами Российской Федерации с

сопредельным иностранным государством или групп стран и предусматривает предоставление особого благоприятного режима внешней деятельности в отношении внешней торговли товарами и услугами, осуществляет исключительно для удовлетворения местных потребностей в товарах и услугах произведенных в пределах соответствующих приграничных территорий. В РФ определены важнейшие принципы государственного регулирования внешнеторговой деятельности в России, включая приграничную торговлю, а также проведено разграничение полномочий между органами власти федерального и регионального уровня [3, с.134].

В Иране приграничная торговля осуществляется через систему местных кооперативов на бартерной основе в целях обеспечения населения приграничных районов товарами первой необходимости. Список состоящей из 45 наименований товаров (не включает сырье и нефтепродукты) вместе с квотами по согласованию с министерством по делам кооперативов, торговли и промышленности утверждается правительством. Величина квот устанавливается для приграничной торговли ежегодно в пределах 300-350 млн.долл. Торговля на приграничных рынках осуществляется на основе законодательства на основе двухсторонних соглашений с сопредельными странами, регулируется законодательством и разрешается торговцу при наличии у него лицензии на введение валютных операций и экспорт иранских товаров. Министерство торговли Ирана ежегодно устанавливается стоимостной лимит ввоза товаров через систему приграничных рынков (до 50 млн долл.) [10, с. 72].

В Индии приграничная торговля осуществляется через госграницы с сопредельными странами на основе двухсторонних соглашений и используется применительно к товарообороту через сухопутные границы. При этом нормативно-правовые документы, определяющие приграничную территорию, ее глубину, так же, как и таможенная статистика, отсутствуют, а вопрос, где произведен товар, и кто его продает, не имеет никакого значения.

Из стран СНГ активную работу по развитию приграничного торгово-экономического сотрудничества с сопредельными странами ведет Казахстан. При этом Конвенция о приграничном сотрудничестве государств – участников СНГ является основополагающим документом, регулирующим приграничную торговлю и ее экономическую безопасность.

В национальном законодательстве Республики Казахстан понятие «приграничная торговля» определено как торговая деятельность, осуществляемая ее субъектами (физическими и юридическими лицами) на приграничной территории Республики Казахстан и соответствующей приграничной территории сопредельного государства. Приграничная торговля здесь ведется через приграничные рынки, расположенные в специальных местах на границе с сопредельным государством. Небольшие партии весом не более 50 кг и стоимостью, не превышающей 1000 долл. США подлежат упрощенной процедуре таможенной отчистки [6].

Следует отметить, что наряду с Казахстаном приграничная торговля развивается и в других странах членов СНГ, таких как Туркменистан, Узбекистан и Кыргызстан. Хотя у Туркменистана более закрытая экономика, но не малую часть внешней торговли Туркменистана составляет приграничная торговля. Порядок осуществления приграничной торговли устанавливается законодательством Туркменистана и международными договорами с сопредельными государствами. В Туркменистане приграничная торговля осуществляется в соответствующих пределах приграничной территории и деятельность магазинов работающих в таможенном режиме

беспошлинной торговли, а также другие пункты беспошлинной торговли определяется законодательством Туркменистана.

Следует отметить, что приграничная торговля отличается от «обычной торговли» определенными особенностями. Отличительной особенностью приграничной торговли (в отличие от «обычной торговли») является то, что во –первых как особый торговый режим должна сопровождаться льготными налоговыми и инвестиционными условиями; во-вторых, географическая привязка зон приграничной торговли в основном к сухопутным государственным границам, расположенным вдоль рек. Также географическая близость в пределах 30 км делает транспортные расходы практически несущественными, что позволяет торговцам воспользоваться разницей в предложении, спросе и ценах на различные товары и услуги, которые имеются в наличии по обе стороны границы; в-третьих, приграничная торговля ведется на основе межгосударственных соглашений; в - четвертых, основная часть операции не отражается в статистике внешней торговли государство; в-пятых, стоимость товаров не должно превышать 3000 долларов США и основными видами реализуемых товаров являются сельскохозяйственные и потребительские товары. Мелкие торговцы перемещают товары на велосипеде и тележке на другую сторону границы.

На основе исследования состояния приграничного сотрудничества Республики Таджикистан с её соседями можно сделать вывод, что приграничная политика в нашей страны не до конца сформирована. Проблема приграничной торговли содержит в себе многие противоречия, характерные для современного этапа развития экономики. Среди них следует выделить следующие барьеры, препятствующие ей:

- ограниченность территории, на которых осуществляется приграничная торговля;
- основная часть операции не отражается в статистике внешней торговли государство;
- чрезмерные ограничительные предельные объемы ввоза и вывоза товаров, освобождаемые от уплаты налогов и сборов;
- ограничение на продвижение транспортных средств;
- значительный объем теневой торговли в случае ее слабого регулирования.

В национальном законодательстве Республики Таджикистан понятие «приграничная торговля» определено как (внешняя) торговля товарами и услугами, осуществляемый исключительно для удовлетворения местных потребностей в товарах и услугах, произведенных в пределах соответствующих приграничных территорий и предназначенных для потребления физическими лицами, имеющими постоянное место жительства на этих территориях, и юридическими лицами, имеющими место нахождения на этих территориях. Приграничная торговля осуществляется на основании международного договора Республики Таджикистан с сопредельным иностранным государством, предусматривающего предоставление особого благоприятного режима внешнеторговой деятельности в отношении (внешней) торговли товарами и услугами. Торговля вводится на специальном выделенном участке, который называется пункт приграничной торговли-специально выделенный участок у местности в непосредственной близости (в пределах пограничной полосы) от государственной границы с комплексом зданий, сооружений с технологическим оборудованием, в которых осуществляется торговля между физическими и юридическими лицами Республики Таджикистан и сопредельного государства[9].

В целях дальнейшего совершенствования приграничной торговли как важного инструмента стимулирования развития приграничных регионов Республики Таджикистан предлагаем:

а) разработать и принять специальный закон «О приграничном сотрудничестве и приграничной торговли Республики Таджикистан», который должен определить порядок их осуществления. С учетом их особенности регионов страны, сформулировать регулирующие меры приграничную торговлю на приграничных территориях. Определить их статус, а также разработать порядок организации приграничной торговли и ее субъектов;

б) использовать упрощённую процедура пересечения границы и таможенного контроля по обеим берегам;

в) усиление роли Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан в развитие приграничной торговли;

г) в положение о порядке организации приграничной торговли в Республике Таджикистан установить территориальные ограничения для всех участников приграничной торговли с учетом рекомендации Всемирного банка и утверждать параметры территории нормативно-правовым актом;

д) как важное направление государственной политики, достаточно широкими полномочиями должны быть наделены местные органы государственной власти;

е) усилить контроль над качеством товаров и их соответствие стандарту (таможенные службы санитарно-эпидемиологические и союз потребительских сообществ, и другие учреждения).

В целом приграничное торгово-экономического сотрудничество Республики Таджикистан должно обеспечивает ее интересов и безопасности вдоль внешних границ, развивает экспортный потенциал приграничных регионов с максимальным использованием имеющих местных ресурсов, повышению уровня их социально-экономического развития и создание условий для укрепления благосостояния населения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабина В. А. Приграничная торговля: проблемы и перспективы развития: Монография / В. А. Бабина, В. Н. Дьяченко, В. А. Уваров. – Хабаровск: из-во ДВАГС, 2010. – 133 с.
2. Вардомский Л. Б. Приграничное сотрудничество на «новых и старых» границах России // Вестник БГИИ, Евразийская экономическая интеграция. –№ 1. – Екатеринбург, 2008. - С.92-96.
3. Вардомский Л.Б. Проблемы приграничного сотрудничество в РФ// Россия и современный мир, 2001. -№2.- С.133-151.
4. Данилова Е.В. О зарубежном опыте развития приграничной торговли. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: http://www.rgwto.com/archive.archive.asp?id=45811&full_mode=1 (дата обращение: 25.06.24).
5. О внешнеторговой деятельности: Закон Республики Таджикистан № 846 от 3 июля 2012 г. [Электронный ресурс]// Национальный центр законодательства при Президенте РТ. -Режим доступа: <http://adliya.tj> (дата обращение: 12.07.24).
6. О внешнеторговой деятельности: Республики Казахстан № 544 от 12.04.2004 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.pavlodar.com (дата обращение: 01.05.24).

7. О внешнеэкономической деятельности Закон Республики Туркменистан № 103 от 16.08.2014г. [Электронный ресурс]. -Режим доступа: www.turkmenistan.gov.tm (дата обращения: 14.05.24).
8. Федеральный закон Российской Федерации «О основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности» от 8 декабря 2003 г. № 164-ФЗ. - Правовая система Гарант.
9. Положение о порядке осуществления приграничной торговли в Республике Таджикистан: Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 июня 2016 года, № 238 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://mmk.tj> (дата обращения: 11.06.24).
10. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития предпринимательской деятельности в приграничной торговле Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан//Вестник центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Серия экономических наук. Душанбе, 2015. -4(47). -С. 123-131.
11. Ҳабибов С.Ҳ, Аслам Гудоз. Тиҷорати наздисарҳадӣ –омили рушди савдои молҳои истеъмолии Тоҷикистону Афғонистон.// Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе, 2021. -№2. –С.163-168.
12. Чеботарев Б.А. Приграничное торгово-экономическое сотрудничество: зарубежный опыт и проблемы России/ Б.А. Чеботарев // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. -2009. - №2 (58). - С. 69-75.

ХУСУСИЯТ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ ТИҶОРАТИ САРҲАДӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

ЯСАКИЕВА САБРИНА АЗИЗОВНА,

муаллими калон дар кафедраи менеҷмент ва маркетинг,

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,

734055, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ, ½.

Тел: (+992) 938193351, E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

Мақола ба баъзе ҷанбаҳои таҷрибаи хориҷӣ дар ташики ва рушди тиҷорати сарҳадӣ мувофиқи қоидаҳои Созмони Ҷаҳонии Савдо (СҶС) бахшида шудааст. Ба механизми ташикиву идоракунии ва имкониятҳои татбиқи ин таҷриба дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсус дода мешавад. Дар мақола хусусиятҳои рушди тиҷорати сарҳадӣ дар ҳудуди кишвар баррасӣ гардида, мушкилоти асосии рушди минтақаҳои сарҳадӣ дар шароити иқтисодии муосир муайян карда мешаванд.

***Калидвожаҳо:** тиҷорати сарҳадӣ, минтақаи сарҳадӣ, Созмони Ҷаҳонии Савдо, ҳамкориҳои сарҳадӣ, низоми махсуси имтиёзнок, минтақаҳои сарҳадӣ.*

FEATURES AND CHALLENGES OF CROSS-BORDER TRADE DEVELOPMENT IN A MARKET ECONOMY

YASAKIEVA SABRINA AZIZOVNA,

senior Lecturer at the Department of Management and Marketing,

Tajik State University of Commerce,

734055, Dushanbe, Dehoti St., ½.

Tel: (+992) 938193351, E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

This article is dedicated to certain aspects of foreign experience in organizing and developing cross-border trade in accordance with the regulations of the World Trade Organization (WTO). Special attention is given to the organizational and managerial mechanisms and the possibilities of applying this experience in the Republic of Tajikistan. The article examines the features of cross-border trade development within the country and identifies the main challenges in the development of border regions under modern economic conditions.

Keywords: cross-border trade, border territory, World Trade Organization, cross-border cooperation, special preferential regime, border zones.

Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ

УДК: 35.08

**ОЦЕНКА КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В КОНТЕКСТЕ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ
НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА ДО 2030
ГОДА**

ГАНИЕВ Д.Т.

ассистент кафедры управления человеческими ресурсами факультета государственного
управления Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан 734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

В статье проведён анализ и дана оценка всего кадрового потенциала государственной службы Республики Таджикистан. Подробно анализируются количественные и качественные показатели состояния кадрового потенциала государственной службы, что отражается в статистических показателях численности и укомплектованности органов государственной власти, а также их социально-демографический состав. Кроме того, в ходе анализа выявлены особенностей и тенденции действующей проводимой кадровой политики, и проблемы при формирования кадрового потенциала. Установлено, что повышения уровня кадрового потенциала способствует развитию государственной службы и государственного управления в целом.

Ключевые слова: кадры, кадровый потенциал, кадровая политика, государственная служба, государственное управление, подготовка кадров

В современных условиях кадровый потенциал государственной службы, выступает в качестве стратегического ресурса государственного органа, который определяет эффективность его деятельности в достижении государственной службой своих стратегических целей и задач. От качества и уровня кадрового потенциала и других объективных факторов, зависит не только состояние государственной службы, но и результативность функционирования всего государственного аппарата страны в целом, что, в конечном итоге, определяет эффективность функционирования всех секторов экономики и социальной сферы. Следовательно, совершенствование кадрового потенциала государственной службы отвечающего потребностям и масштабам определенных изменений в экономике и обществе, считается главной структурной составляющей механизма реализации целей национальной стратегии развития Таджикистана до 2030 года.

В настоящее время формирования и реализации государственной кадровой политики в Таджикистане происходит путем формирования и развития достаточной степени качественного и количественного состава кадров на государственной службе обладающих необходимыми качествами и улучшение системы государственного управления в целом.

Для эффективного развития государственной службы большое значение имеет кадровый потенциал государственной службы, который составляет совокупность работников, обладающих профессиональными знаниями и навыками, способными выполнять необходимый объем управленческих функций. При этом важны и его количественные показатели (сбалансированность укомплектованность штата, а также о целесообразности сокращения имеющихся или введение новых должностей) и качественные (квалификация кадров, набор личных и профессиональных компетенций, уровень профессиональной подготовки, стаж государственной службы, возраст и др. качества). По утверждению Д.А. Савчука в системе управления кадровым потенциалом государственной службы необходимо найти баланс между количественными и качественными показателями [10;84].

Согласно И. Ледяйкина, А.А. Елизарова А.Б. Берендеева эффективность кадрового потенциала государственной службы определяется оптимальным количественным составом и степенью профессиональной подготовки его служащих. [5;62] Однако, важно помимо количественных показателей численности данных работников и их заработной платы необходимо собирать и публиковать качественные показатели кадрового потенциала государственной службы. Считается что, количественные характеризуют темпы развития кадрового потенциала, а качественные отвечают за совершенствование отдельных компонентов, таких как профессиональная подготовка кадров.

В настоящее время мировой практике нет четких показателей, определяющих оптимальное число работников государственных органов. Общепринято для сравнительного анализа использовать такой показатель как численность работников государственных органов на 1000 человек населения. Республика Таджикистан в этом ключе находится в списке стран с небольшим удельным весом, который составляет около (5) единиц на 1000 человек населения. По данному показателю, Таджикистан уступает соседним республикам. В свою очередь соотношение параметра удельного веса государственных служащих от экономически активного населения, приблизительно 1 к. 8. В процентном соотношении этот показатель равен 0,8 %.

Численный состав государственных служащих по всем органам государственной власти и укомплектованность органов государственной власти, представленные по состоянию январь в 2023 можно проследить на таблице 1. [14]

Таблица 1

Численность государственных служащих Республики Таджикистан

	Всего работников замещающие должности государственной службы						
	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>Всего в органах государственной власти</i>	19007	19382	19119	18517	19210	18701	18549
<i>из них в центральных органах власти</i>	11688 /61,4%	11993 /62,7%	12100 /62,4%	11611 /62,5%	12045 /62,7%	12060 /64,4%	11870 /64,0%
<i>в местных органах исполнительной власти</i>	3699 /19,4%	3761 /19,4%	3782 /19,7%	3687 /19,8%	3772 /19,6%	3560 /19,0%	3563 /19,2%
<i>в органах самоуправления поселков и сел</i>	3620 /19,0%	3521 /18,1%	3344 /17,5%	3266 /17,5%	3393 /17,6%	3081 /16,4%	3116 /16,8%

Данная таблица показывает динамику общей численности государственных служащих органов государственной власти. Согласно вышепредставленной таблице, более 18 тыс. человек замещают должности государственной службы. Начиная с 2017 до 2010 доля государственных служащих возрастает, однако последние годы имеет тенденцию к снижению. В целом, можно отметить, что общая численность

государственных служащих за последние 7 лет (2017–2022 гг.) изменилась незначительно, снизилась с 19007 человек до 18549, т.е. на 2,5%. В исследуемый период значительно снизилось доля принятых на государственную службу с 2004 человек до 1157 человек т.е. до 6,1% от общей доли государственных служащих и оставались вакантными. В частности, в 2020-2021гг. (таблица2) количество назначений составило 428 и 896 человека, что составляет 2,3% и 3,7% от общей численности государственных служащих. А общее штатная численность на 01 января 2023 года составило 21782 человека, из них вакантным оставались 3233 мест.

Средний показатель укомплектованности штатного состава государственной службы составило 85%. от общей штатной численности. Данный показатель служит важным критерием эффективности работы кадровых служб государственных органов, который оказывает непосредственное воздействие на формирование кадрового потенциала государственной службы. Считается, что уровень укомплектованности штатного состава, может указывать также на имеющийся резерв для оптимизации численного состава государственных служащих.

Таблица 2

Соотношение принятых и уволенных государственных служащих

	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>Количество уволенных государстве нных служащих</i>	4375 /23,0	4488 /23,1	4862 /25,4	1815 /9,8	1431 /7,4	1802 /9,6	4428 /23,8
<i>Количество назначенных на должности госслужбы</i>	1677 /8,8	2005 /10,3	2004 /10,4	428 /2,3	896 /3,7	1157 /6,1	6285 /33,8

Как известно, на практике сменяемость государственных служащих на 3–6% считается приемлемой. В течение нескольких лет с 2017 по 2020 года сменяемость государственных служащих была намного выше средних показателей, что характеризует об оттоке кадров из государственного сектора. Такая тенденция свидетельствовало об снижении стабильности и престижности сферы государственной службы. Однако, начиная с 2021 уровень текучести кадров государственных служащих снизился и достиг показателя ниже 6,3% (2021 г.3,7 – 2022- 3,5,1%), а сменяемость вообще было выше чем уволенных, что является результатом проведения реформ и мер по введения передовых кадровых технологий для привлечения и удержания профессиональных и талантливых кадров в государственных органах.

Сменяемость (освобождение) государственных служащих по стране составляет 7,4 % от фактической численности государственных служащих [9, 272 с.].

Коэффициент текучести кадров в рассматриваемом периоде снизился и составил 16 что является хорошим показателем. Так, в 2023 году обновление государственных

служащих составляет не более 9-10% от общего численного состава государственных служащих.

Таблица 3

**Количество вакансии предложенных для конкурса и кандидатов,
подавших заявление на участие в конкурсе**

	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>Количество вакансии предложенных для конкурса</i>	3867	4165	4236	4188	4091	4318	5678
<i>Количество кандидатов, подавших заявление на участие в конкурсе</i>	5543	6716	6831	6763	6833	7283	8876

Как известно, поступление на государственную службу в Таджикистане происходит путем конкурсного отбора. В соответствии с внесенными изменениям в Положение о порядке проведения конкурса на замещение вакантных должностей административных должностей государственной службы, конкурсные процедуры стали более объективным и предъявляют более высокие требования для поступления на государственную службу. По данным Агентства государственной службы в среднем на каждую вакансию, с учетом мест, на которые не поданы документы, приходится 0,5 претендента (таблица 3). В 2023 году этот показатель составлял 1,4-1,6 претендента [15]. Следовательно, возросло количество кандидатов, подавших заявление на участие в конкурсе, что в итоге позволяет выбрать более качественного кандидатов на вакантную должность.

Таблица 4

Гендерный состав государственной службы Республики Таджикистан

	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>Всего в органах государственн ой власти</i>	19007	19382	19119	18517	19210	18701	18549
<i>из них мужчины</i>	14836 (78%)	14915 (77%)	14678 (76,8%)	14110 (76,2%)	14725 (76,7%)	14183 (75,9%)	14046 (75,92%)
<i>из них женщины</i>	4171 (22%)	4467 (23%)	4441 (23,2%)	4407 (23,8%)	4485 (23,3%)	4518 (24,1)	4503 (24,02)

Основную часть работников органов государственной власти составляют мужчины, их удельный вес в общей численности работников равен - 75,8 %. Женская часть состава государственной службы составила 20,6%.

Количество женщин на государственной службе из общей численности государственных служащих на январь текущего года составило 4503 человек, что

составит 24,20 %, а мужчин соответственно 75,80%, что является достаточно высоким показателем (таблица 4).

Преобладание мужчин на государственной службе, можно объяснить культурными-семейными особенностями, где женщина традиционно сохраняет очаг семьи и воспитывает детей. Однако, судя по приведенным данным, последние годы увеличивается количество женщин на государственной службе. По нашему мнению, такая ситуация связана с двумя документами, такие как «Государственная программа воспитания, подбора и расстановки руководящих кадров Республики Таджикистан из числа одарённых женщин и девушек на 2018-2022 годы», направленная на достижение паритетного представительства женщин в органах исполнительной и представительной власти и доведение его доли до 30% из общего число государственных служащих и до 25% управленческие кадры из числа женщин и одаренных девушек республики. Другой документ как Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы, [7;10] также направлена на повышение статуса женщин в обществе и активизации их роли во всех сферы общественной жизни, включая политику, экономику, право, духовную и культурную жизни сыграло большую роль в этом контексте.

Структура численности работников, которыми замещались должности государственной службы, по возрастным группам на 1 января 2023г. выглядит следующим образом (таблица 5)

Таблица 5

Возрастной состав государственной службы Республики Таджикистан

	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>18-35 лет</i>	8525	8962	8725	8437	9095	9128	9160
<i>36-45 лет</i>	4795	4913	4690	4356	4890	4793	4819
<i>46-58 лет</i>	4899	4722	4768	4557	4269	3954	3770
<i>59-63 лет</i>	767	759	907	1124	921	786	777
<i>63 лет и старше</i>	21	26	28	43	35	40	23
<i>Средний возраст</i>	38	37,6	37,8	38,2	37,3	37,1	36,9

В совокупности качественных характеристик кадрового потенциала большое значение имеет его возрастная структура. Существенным резервом может стать использование работников различных возрастных групп. Как видно из вышеприведенной таблицы, по возрастному составу государственных служащих можно увидеть сбалансированную систему с преобладанием молодых кадров на должностях, связанных с непосредственным выполнением государственных функций. Самый многочисленный слой –18–35 лет (49,3%). Из них от 18 до 28 лет составляют более 3949, т.е. 21,2% служащих и от 29-35 лет составляют более 5211 т.е. более 28,1%. От 36-45 составляет более 25%, 46-58 лет 20,3% и от 59-63 лет 4,2 % и от 63 лет и старше 0,1% от общего количество служащих. Следует заметить, что данные значения отражают относительное сохранение преемственности на государственной службе.

Как видно из таблицы 5 среди государственных служащих страны преобладают служащие в возрасте от 29-36 и от 36-45. более 53% из всего числа государственных служащих. По данным таблицы в последние годы наблюдается увеличение числа служащих в возрасте 18-35 лет, относительный прирост данной категории составило 6,69 %. Такая динамика свидетельствует об определенных достижениях кадровой политики по продвижению молодых талантов на государственную службу и омоложению кадрового состава государственной службы. Считается, что молодежь обладает интеллектуальным и творческим потенциалом, общим уровнем эрудиции и образованности, свежим взглядом на профессиональную деятельность, высокую мотивацию к изменениям, саморазвитию, совершенствованию, что является стержнем, определяющим эффективность и развитие государственного управления.

Кроме того, что считается, что молодые государственные служащие и особенно работники среднего возраста с хорошей профессиональной подготовкой и высокой работоспособностью должны быть основой кадрового потенциала органов госслужбы. Поскольку именно в этом возрасте государственные служащие имеют достаточный опыт профессиональной деятельности и имеют способность к дальнейшему обучению, что позволяет обеспечить профессиональными кадрами государственную службу в будущем. Однако омоложение кадрового состава в основном фиксируется в центральных органах государственной власти, на местах происходит обратный процесс. Такая тенденция может сложиться из-за большого объема работы в местных органах власти и сравнительно низкой заработной платы нежели чем в центральных государственных органах власти.

Что касается работников старших возрастных групп от 59 до 63 лет и старше 63, чья доля составляет более 4%, необходимо отметить, что благодаря накопленным навыкам могут высокопродуктивно работать, восполняя убывающую трудоспособность накопленными знаниями и опытом, которые государственной службе терять невыгодно. В процессе усиления роли органов государственной службы в регулировании социально-экономических процессов в стране расширяются масштабы их деятельности, усиливается разделение труда. Однако, из-за ограничений в законодательстве со служащим, находящимися на предельном возрасте государственной службе, довольно неохотно продлевают служебные контракты, что привело к снижению количество служащих старше 63 лет на государственной службе.

Таблица 6

Стаж работы государственных служащих Республики Таджикистан

	Январь 2017	Январь 2018	Январь 2019	Январь 2020	Январь 2021	Январь 2022	Январь 2023
<i>до 5 лет</i>	7925 /41,6	7951 /41,0	7971 /41,7	8133 /43,9	8171 /42,5	7382 /39,4	7292 /39,3
<i>от 5 до 10 лет</i>	4636 /24,3	4766 /24,5	4655 /24,3	4114 /22,2	4691 /24,4	4877 /26,0	4840 /26,1
<i>от 10 до 15 лет</i>	3183 /16,7	3365 /17,3	3092 /16,1	2830 /15,2	3255 /16,9	3270 /17,4	3286 /17,7
<i>от 15 до 20 лет</i>	1817 /9,5	1839 /9,4	1860 /9,7	1782 /9,6	1679 /8,7	1700 /9,1	1719 /9,2
<i>от 20 лет и выше</i>	1446 /7,6	1461 /7,5	1541 /8,0	1658 /8,9	1414 /7,3	1472 /7,8	1412 /7,6

Другим важным качественным характеристики кадрового потенциала служит стаж государственной службы, который свидетельствует о стабильности кадрового состава государственной службы. По данным Агентства государственной службы, основная часть служащих 39,3% - имеет стаж работы до 5 лет, 26,1 % работников имеют стаж работы от 5 до 10 лет, 17,7 % имеют стаж до от 10 до 15 лет, 9,2 % имеют стаж от 15 до 20 лет и от 20 лет и выше 7,6 % работников. Можно отметить, что больший процент служащих имеет стаж до 5 лет - 39,3. Достаточно низкий показатель стажа работы государственных служащих, можно объяснить тем фактом, что высокая доля служащих из числа молодежи от 18 до 35 лет на государственной службе. Их доля составляет больше 50%. В целом, каждый третий государственный служащий имеет стаж службы в органах государственной власти до 5 лет, а каждый четвертый – до 10 лет. На 2023 год средний стаж государственной службы Таджикистана составляет 8.8 лет. Ядро государственного управления составляют люди опытные и подготовленные к исполнению своих должностных обязанностей, что благоприятно влияет на качество реализации целей и задач государственного управления.

В меняющихся условиях социально-экономического развития страны, а также связанные с этими изменениями в законодательстве требуют регулярного обучения государственных служащих и постоянного повышения своей квалификации. Исследования проведенные зарубежными учеными установлено, что доллар вложенные в науку и образование, дает экономический эффект в несколько раз больший, чем эквивалентные инвестиции в производство или торговлю. Работники, имеющие суммарно образование в 14.5 лет производят более 50 % ВВП. [4;40] Однако, человеческий капитал в силу своих особенностей окупается в масштабах государства медленнее, чем производственный или торговый. - 10-20 лет.

В этой связи накопление кадрового потенциала в виде профессиональной подготовки, переподготовки, повышения квалификации и стажировки служащих играет важную роль в процессе его развития и оказывает влияние на показатели эффективности использования кадрового потенциала государственной службы.

Дать оценку современному состоянию государственной службы затруднительно без проведения диагностики уровня профессионального образования служащих государственных органов. В соответствии с Положением о порядке проведения конкурса на замещение вакантных должностей административных должностей государственной службы и наличие высшего образования вошло в перечень обязательных условий для замещения административных должностей государственной службы. Так по данным Агентства государственной службы более 98% государственных служащих имеют высшее профессиональное образование. Ежегодно повышается уровень образованности кадров. «Если в центральных органах государственной власти с высшим образованием работают 98% государственных служащих, то в территориальных органах государственной власти 93%» [2;9].

В правилах государственного заказа на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации государственных служащих Республики Таджикистан прописаны положения об организации и прохождения профессиональной подготовки и переподготовки и повышения квалификации и стажировки для повышения квалификации с целью обновления своих знаний, навыков и умений в сфере установленной профессиональной служебной деятельности, которое определяется на основании предложения уполномоченного органа в сфере государственной службы и осуществляется по мере необходимости, но не реже одного раза в три года[8;3].

В приведенной ниже таблице показаны данные об объемах государственного заказа на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации государственных служащих Республики Таджикистан в 2018-2022 гг. Представленные данные в таблице 7 показывают что в 2018 году повысили свой уровень образования и прошли курс повышения квалификации в соответствии модульными программами обучения 1749 государственных служащих, что составляет от общего численного состава государственных служащих, что равно 9,2% . За период с 2018 по 2022 гг. в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана было обучено более 7 тыс. государственных служащих из числа центральных и территориальных исполнительных органов государственной власти.

Таблица 7

**Количество обученных государственных служащих Республики
Таджикистан**

Год	Курсы в АГУ РТ (на основании госзаказа)			Курсы на местах (на основании госзаказа)			Курсы и семинар- тренинги (за счет привлечения грантов)			Общее количество обученных		
	муж	жен	итог	муж	жен	итог	муж	жен	итог	муж.	жен	итог
2018	573	227	800	423	71	494	279	176	455	1275	474	1749
2019	451	204	655	331	120	451	232	183	415	1014	507	1521
2020	523	351	874	290	113	403	96	80	176	893	560	1453
2021	610	265	875	491	98	589	150	66	216	1251	429	1680
2022	494	346	840	418	35	453	192	104	296	1104	485	1589
Итог о	445 8	216 5	6623	368 9	925	4614	276 0	139 1	4151	1089 1	449 7	1538 8

Согласно статистическим данным более 2000 сотрудников государственной службы ежегодно проходят курсы переподготовки, которая в свою очередь имеет и практический характер. Само обучение государственных кадров на курсах переподготовки предполагает написание различных видов письменных работ, которые являются важной формой активизации творческих способностей слушателей. Обучение такого рода способствует закреплению новых теоретических знаний, развивая у обучающихся специальных логических навыков, необходимых для самостоятельного анализа.

Особенностью образовательных программ и курсов повышения квалификации Академии является ориентированность на результат и интерактивность методов обучения. Применяемые образовательные технологии включают в себя решение кейсов и ситуационных задач, контент-анализ государственных программ и нормативно-правовых актов, разработку практических решений по актуальным проблемам государственных органов.

Таким образом, ежегодно 1/5 государственных служащих проходит курс повышения квалификации государственных служащих, в рамках государственного заказа, что является показателем проведения активной кадровой политики в направлении повышения общего уровня профессионализма кадрового состава

государственной службы и свидетельствует о том, что на сегодняшний день создана достаточно широкая нормативно-правовая и научная база для укрепления профессионализации кадрового потенциала государственной службы. Однако данные показатели не могут дать исчерпывающего представления об уровне профессионализма государственных служащих, так как не являются показателями качества и эффективности получаемой профессиональной подготовки и переподготовки, а также их последующей служебной деятельности.

Таким образом, представленный анализ состояния кадрового потенциала государственной службы Республики Таджикистан выявил следующие тенденции:

- происходит постепенное омоложение кадрового состава государственных служащих Республики Таджикистан;
- обновление количественного состава кадрового состава государственных служащих происходит во основном в центральных органах государственной власти, чем в территориальных органах государственной власти страны.
- существенно улучшились показатели уровня образования государственных служащих.
- существует достаточно молодой потенциал развития, который требует огромные инвестиции.
- достигнуто целевые показатели в области гендерного равенства на государственной службе.

В целом, анализ кадрового состава государственных служащих показывает, дальнейшее формирование и развитие кадрового потенциала государственной службы требует не только создания прочной правовой базы, но и практического использования инновационных кадровых технологий, в том числе связанных с отбором, подготовкой, переподготовкой и повышением квалификации государственных служащих. Проведение активной кадровой политики, направленной на развитие кадрового потенциала государственной службы с использованием инновационных кадровых технологии позволяет выявить параметры количественно-качественных характеристик государственной службы, которые нуждаются в управленческой корректировке и дальнейшем совершенствовании. Кроме того, позволяет решать такие задачи как: определение возможности государственного аппарата в совершенствовании деятельности всей государственной службы, выявление фактического уровня использования кадрового потенциала и дать объективную оценку эффективности органа государственной службы и уточнить величину неиспользованных резервов и на этой основе разработать планы развития кадрового потенциала.

Следовательно, такая система формирования и развитие кадрового потенциала государственной службы должна строиться на основе комплексности, целостности и системности управляющего воздействия. Каждая такая программа развития человеческих ресурсов государственной службы должна быть ориентирована на измеримое улучшение конкретных показателей деятельности органов управления государственного уровня.

В целом, положительно воздействие на эффективность государственного управления в целом, способствует повышению привлекательности государственной службы как вида профессиональной деятельности, формирует условия для повышения качества и уровня доверия между государственным органом и общества, и долгосрочного экономического роста страны.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Борщевский Г. Численность кадров государственной службы как индикатор эффективности ее реформирования / Г.А. Борщевский // Государственная служба. - 2016.- № 3. - С. 6-10.
2. Ганиев Д.Т. Кадровая политика как фактор развития трудового потенциала государственных служащих /Сборник: КАДРОВЫЙ ФОРУМ ЧЕРНОЗЕМЬЯ. Сборник статей XI кадрового форума Черноземья. Воронежский государственный университет /редакционная коллегия: И.Б. Дуракова, С.М. Талтын. Воронеж, 2018. С. 4-9.
3. Елагина В.С. Организация управления кадровым потенциалом в системе менеджмента государственной гражданской службы / В. С. Елагина, Г. М. Золотарева, Н. В. Молоткова; Федер. агентство по образованию, Орлов. регион. акад. гос. службы, Тамб. фил. - Тамбов: Чесноков А. В., 2011. - 206, [1] с. 156- 168.
4. Зеленкова А.И. Показатели эффективности управления человеческим капиталом на государственном уровне / А. И. Зеленкова // Креативная экономика. – 2011. – Т. 5, № 9. – С. 34-42.
5. Ледяйкина И. Кадровый потенциал государственной и муниципальной службы РФ: статистические оценки / И. Ледяйкина, А.А. Елизарова А.Б. Берендеева // Вестник Ивановского государственного университета. Серия «Экономика». - 2019.- с.59-64.
6. Майдырова А.Б. Качество человеческого капитала как эффективность государственного управления /А.Б. Майдырова, В. Бирюков // ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS. - 2013.- №5 (143), .- С. 386-398с.
7. Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы, утвержденная Постановлением Правительства РТ № 167 от 30 апреля 2021.
8. Правила разработки и реализации государственного заказа на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации государственных служащих Республики Таджикистан в Институте повышения квалификации государственных служащих Республики Таджикистан / Утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан №266, от 2 июня 2011 года.
9. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021–2025 годы / утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан № 168, от 30 апреля 2021 года.
10. Савчук Д.А. Социальные технологии в становлении кадрового потенциала государственной службы / Д. А. Савчук. - Издательство Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2015. - 143с.
11. Сороко А.В. Управление кадровым потенциалом государственной гражданской службы на основе формирования резерва управленческих кадров: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: 08.00.05 / А.В. Сороко [Гос. ун-т упр.]. - Москва, 2011. - 55 с.
12. Турчинов А.И. Кадровый потенциал государственной гражданской службы: духовно-нравственные проблемы / А.И. Турчинов, К. О.Магомедов: Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. - Москва: Издательство РАГС, 2010 (Москва). – 118.с

13. Юрай Н. Человеческий капитал государственной службы Республики Казахстан / А.А. Кузекова, К.К. Садыкова, А.С. Кузиков // Вопросы государственного и муниципального управления. - 2017.- №3. - С.29-50.
14. <https://www.ahd.tj/ru/novosti-agentstva/novosti-agentstva/2101-nishasti-matbuotii-agentii-khizmati-davlat-barguzor-gardid-2>
15. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20240731/gossluzhba-v-tadzhikistane-stala-nepopulyarnoi-dumaete-malo-platyat>

**АРЗӢБИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАТБИҚИ ҲАДАҲӢИ СТРАТЕГИЯИ
МИЛЛИИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН ТО СОЛИ 2030**

ГАНИЕВ Д.Т.

ассистенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии факултети идоракунии давлатӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Дар мақола потенциали кадрӣ соҳаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст. Муфасссал нишондиҳандаҳои сифатӣ ва шуморагии ҳолати потенциали кадрӣ соҳаи хизмати давлатӣ бо нишондиҳандаҳои оморӣ ва таъмини мақомотҳои давлатӣ бо кадрҳо, инчунин ҳайати демографию иҷтимоии онҳо ба таҳлил фаро гирифта шудааст. Дар натиҷаи таҳлил хусусиятҳо ва мушкилиҳои татбиқи сиёсати кадрӣ ҷиҳати ташаккули потенциали кадрӣ хизмати давлатӣ мушаххас ва муайян карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки баланд бардоштани сатҳи потенциали кадрӣ ба рушди соҳаи хизмати давлатӣ мусоидат хоҳад кард.

***Калидвожаҳо:** кадрҳо, потенциали кадрӣ, сиёсати кадрӣ, хизмати давлатӣ, тайёркунии кадрҳо, идоракунии давлатӣ.*

**ASSESSMENT OF THE HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF THE CIVIL
SERVICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF
ACHIEVING THE GOALS OF THE NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY
OF TAJIKISTAN UNTIL 2030**

GANIEV D.T.

assistant at the Department of Human Resource Management,
Faculty of Public Administration,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street, 33.

The article analyses and evaluates the whole personnel potential of the civil service of the Republic of Tajikistan. It analyses in detail the quantitative and qualitative indicators of the civil servants potential of the public service, which is reflected in the statistical indicators of the number and staffing of public authorities, as well as their socio-demographic composition. In addition, the study identified features and trends of the current personnel policy and problems regarding formation of human resources potential. It has been founded that improvement the level of personnel potential can lead to the development of public service and public administration as a whole.

***Keywords:** human potential, personnel policy, civil service, development of civil service, public administration.*

Муқарриз: Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ

УДК: 338.27

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН: РОҶҶОИ МУКАМАЛГАРДОНӢ ВА САМТҶОИ АМАЛИСОЗИИ ОН

РАҶМОНОВ ҶАСУР ҶОМИДОВИЧ,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, докторант (PhD)- и факултети иқтисод ва идоракуни дар соҳаи маорифи ш. Душанбе, Суроға хиёбони Рӯдакӣ 121, 734025, Тел, 918- 58-72-58, Почтаи электронӣ: jasur. rahmonov.94@ mail.ru

Дар мақола истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ Осиеи Марказӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои асосии истифодаи самараноки захираҳои обӣ – энергетикӣ ҷумҳурӣ муайян гардидааст. Вазъи ҳозира, тамоюли истифодабарӣ ва тақмилдиҳии механизми идоракунии самараноки захираҳои обию энергетикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаммоҳои ҷойдошта дар самти идоракунии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ҷумҳурӣ муайян гардидаанд. Самтҳои асосии тақмилдиҳии механизми идоракунии захираҳои обию энергетикӣ ҷумҳурӣ коркард ва пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: захираҳои обӣ, иқтидорҳои энергетикӣ, захираҳои обию энергетикӣ ҷумҳурӣ, муаммоҳо, самтҳо, механизм, идоракуни, тақмилдиҳӣ, самтҳои асосии тақмилдиҳии механизми идоракунии захираҳои обию энергетикӣ ҷумҳурӣ.

Захираҳои обӣ бо назардошти хусусиятҳои хосси табиӣ худ сарҳадро қабул надоранд ва дар радифи ин, албатта об чун захираи доимӣ ва барқароршаванда бо таъсири қувваҳои комплекси иқтисодӣ ва афзоиши таҳдидҳои номатлуб, низ аз байнмераванд.

Илова бар ин тағйиротҳои муносибатҳои нави бозорӣ зарурияти тағйир додани низоми истифодаи обро тақозо намуданд, ки дар ин раванд идоракунии ин чараёнҳо шартҳои муҳим гардид. Маълум аст, ки дар шароити ҳукмронии қоидаҳои бозорӣ, ташкил ва татбиқи манфиатҳои иқтисодӣ, нақши марказӣ дорад. Бо назардошти он, захираҳои обӣ асоси ғизо ва беҳдошти шароити зиндагии мардум мебошад, ки идоракуни ва танзими он таҳти усулҳои маъмурию ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ дар баъзе мавридҳо мушкилӣ эҷод менамояд.

Захираҳои обию энергетикӣ беҳбудии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва зиндагии ҷомеаро таъмин намуда, аини замон ба ҷумҳурии мо имконияти ноилгаштанро ба ҳадафҳои рушди устувор, дода метавонад. Дигар захираҳои обию энергетикӣ аз нигоҳи дигар, манбаи хеле осебпазир буда, бо тамоми захираҳои табиӣ дигар алоқаманд аст. Ин гуна алоқамандӣ, дар мавриди истифодаи ҳамкорихо, харочотҳои ғайримаксадноки захираҳои обию энергетикӣ ба вучуд меорад, ки аз рӯи сифат дар бисёр мавридҳо зерӣ хатар қарор мегирад. Бо ин ва дигар далелҳои мушаххас гуфтан мумкин аст, ки истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ бидуни ба эътибор гирифтани принципҳои ҳадафҳои рушди устувор, имрӯзҳо зарурати тақмил додани механизми ташкилию иқтисодии истифодаи оқилонаи он на танҳо дар сатҳи маҳал, балки дар сатҳи минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ ва ҷаҳонӣ ба вучуд омадааст.

Аини замон, дар давраи гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин механизми идоракуни ва иқтисодие ниёз дорад, ки истифодаи оқилона ва амалқарди бенуқсони комплекси захираҳои обию энергетикӣ, бо

назардошти принципҳои рушди устувор таъмин карда тавонад. Ҳамзамон ин механизм бояд бо назардошти имкониятҳои маҷмӯи талаботи иқтисодиёт ва аҳолии ҷамоаи сохта шуда ба истифода ҷалб карда шавад. Бо ин далел ташкил ва амалигардони чораҳои гузариш ба механизми нави идоракунии энергия ва обистифодабарӣ, ки бо талаботҳои шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқат намуда, талаботҳои рушди устуворро таъмин карда тавонад, муҳим арзёбӣ мегардад. Механизм, бояд беҳтариҳои истифодабарӣ ва дараҷаи баланди ба истифода мувофиқи иншоотҳои гидротехнико таъмин намуда, эҳтиёҷоти иқтисодиёт ва аҳолиро ба захираҳои обӣ бо сифати баланд кафолат дода аҳолиро аз ҳама гуна таъсирҳои техникию экологии бо захираҳои обию энергетикӣ алоқаманд дар ҳиз нигоҳ дошта тавонад.

Аз нигоҳи дигар, навоариҳои иҷтимоию иқтисодии имрӯзаи ҷумҳурии мо (бунёди неругоҳҳои обӣ, рушди соҳаи сохтмон, афзоиши талабот дар низомии хӯрок ва истироҳати аҳолии ва ғ.) зарурияти ташкил ва такмил додани механизми идоракунии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикиро нишон доданд. Нуқтаи асосӣ дар раванди таҳияи механизми нави такмилёфтаи ташкилию экологӣ ва иқтисодии истифодаи об, ин дуруст ва бе иштибоҳ муайян кардани муаммоҳо, сабаб ва ҳадафҳои алоқаманд бо идоракунии низомии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба мавҷудияти ин ба дигар муаммоҳои ҷойдошта, метавон вазифаҳои зеринро муайян кард:

- муайян кардани имкониятҳои идоракунии чорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ ва танзими системаи энергия ва обистифодабарӣ;
- муайян намудани истифодабарии нишондиҳандаҳои иқтисодии баҳогузориҳои иқтисодии захираҳои обию энергетикӣ бо дар назардошти эҳтиёҷоти ҳудудӣ ва рушди соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ (кишоварзӣ, саноат, гидроэнергетика, хоҷагиҳои коммуналӣ манзилӣ ва ғайраҳо);
- асоснок кардани муқаррарот ва ҳолати асосие, ки гурӯҳбандии иншоотҳои гидротехнико вобаста аз намудҳои обистифодабарӣ бо назардошти вазъии иқтисодӣ ва экологӣ имкон медиҳад;
- таҳияи асосҳои методологии татбиқи ин механизм дар соҳаи истифодаи захираҳои обию энергетикӣ, ки имкони амалигардони муқаррароти асосии Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистонро дода метавонад (5, с. 226).

Дар ҳақиқат, масъалаҳои алоқаманд бо захираҳои обӣ гуногунпаҳлу ва мураккаб мебошад. Ин гуна мушкилотҳо, ки аз вазифаҳои гузошташуда ва мавҷудияти мушкилиҳои соҳаи об бармеояд, нишон медиҳад, ки ҳалли ғасли сатҳи зарурии онҳо дар асоси равиши системавӣ (низомӣ) мувофиқан самаранок мебошад. Аз ин рӯ, таъсиси механизми идоракунии низомии истифодабарии самараноки захираҳои обию энергетикӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти зерин заминаи хуб гузошта метавонад:

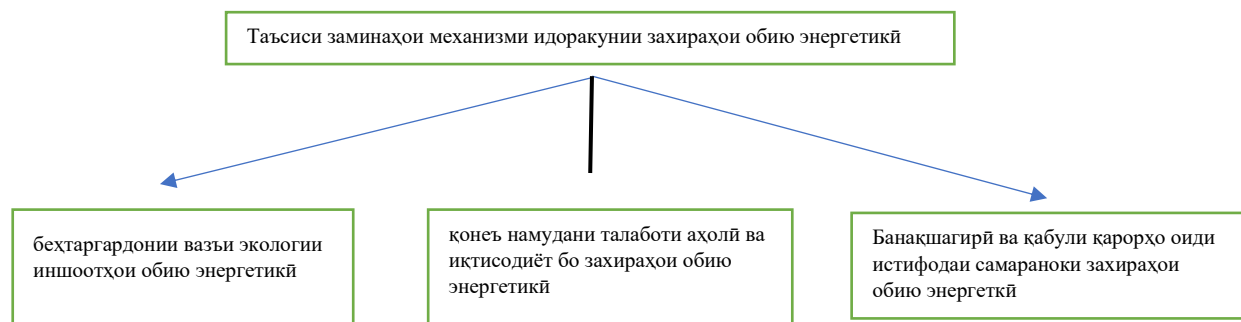
- беҳтаргардони вазъии экологии иншоотҳои обию энергетикӣ, баланд бардоштани истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва муҳити зист, ки бевосита ва сифату сохтори мураттаб пайдошавии захираҳои обию энергетикӣ алоқаманд мебошанд;
- қонеъ гардонидани талаботи аҳолии ва объектҳои иқтисодӣ аз захираҳои обӣ аз рӯи ҳаҷм, низомии обтаъминкунӣ ва сифати об;
- банақшагирӣ ва қабули қарорҳо оид ба масъалаи истифодаи самаранок ва ҳифзу нигоҳдории сатҳи зарурии обанборҳо.

Берун шудан аз ҳолати ба вучуд омада, танҳо дар асоси амалигардонии чорабиниҳои мутақобилан судманди истифодаи байни соҳавӣ ва истифодаи сатҳи баланди раванди системавӣ роҷеъ ба истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ имконпазир аст.

Барои дарёфти фаҳмиш ва моҳияти идоракунии иқтисодии низоми истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ, зарурати зери назари татқиқ қарор додани ҳуди объекти идоракунӣ дар маҷмӯъ, дар шароити комплекси истеҳсоли ва умуман ҷумҳурӣ, ки дар он бархурди унсурҳои ҳамкорӣ ҳангоми истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулот ва хизматҳо бо истифодаи бевоситаи захираҳои обию энергетикӣ, ба вучуд меояд. Ҳама гуна муносибатҳои истеҳсолии замони муосир чараёни мураккаб ба ҳисоб гирифта мешаванд, аз ин рӯ татқиқоти он бояд ба таври системавӣ бо ёрии мавҷудияти аниқи унсурҳо ва ҳисобҳои омории муосир гузаронида шавад. Вобаста ба ин бояд омилҳои техникую иқтисодӣ, ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисодию экологӣ ва ғайра нишондиҳандаҳои ояндабинию муносибсозӣ дохил карда шаванд. (6, с. 87)

Механизми идоракунии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва беҳатарии экологиро метавон ба маънои васеъ ва маҳдуд баррасӣ кард. Ба маънои васеъ, он як системаи чораҳои ташкилии экологӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки бо идоракунии муҳити зист ва ҳифзи муҳити зист алоқаманд доништа мешавад. Банақшагирӣ, таҳияи нигоҳдорӣ ва иҷрои барномаҳо, инчунин назорати барномаҳои мақсаднок бо истифодаи механизми идоракунии беҳатарии экологӣ амалӣ карда мешаванд. Механизми иқтисодӣ ба маънои маҳдуд, танҳо чораҳои иқтисодии ҳудро бидуни таъсири маъмурӣ дар бар мегирад (10, с. 247). Идоракунии захираҳои обӣ ва такмил додани сохтори он дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами рӯз, ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар минтақа маҳсуб меёбад. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, дар он мушоҳида мешавад, ки захираҳои обӣ ҳамчун сарвати табиӣ бесарҳад буда, ҷой ва макони аниқ надоранд. Онҳо метавонанд дар баъзе ҳолатҳо аз ҳудуди чанд давлат гузаранд.

Иқтисоди бозорӣ имкон намедихад, ки харочоти нигоҳдории маҷмӯи хоҷагии об пурра пӯшонида шавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ба вучуд овардани механизмҳои нави идораи иқтисоди бозорӣ ба ҷоннок намудани механизмҳои нави идораи иқтисодии фаъолияти хоҷагии об оварда мерасонад, ки риояи он ҳатмӣ ва зарур аст.

Мураккаби маҷмӯи хоҷагии об тақozo менамояд, ки иншоотҳои муҳимтарину нодиртарин ҳамчун моликияти давлатӣ боқӣ монанд ва аз ҷониби Вазорати энергетика ва захираҳои об идора шаванд. Чунин тарзи ҳалли масъала имкон медиҳад, ки ба қисматҳои байнихоҷагӣ ва дохилихоҷагӣ тақсим намудани маҷмӯи ягонаи хоҷагии об бартараф гардад.

Бо назардошти мавсимӣ будани хоҷагиҳои кишоварзӣ, механизми дақиқи иқтисодии ҳисоббарорбаркуниҳои миёни таҳриркунадагон ва истеъмолгарони захираҳои обӣ инчунин хизматрасонро таҳия кардан зарур аст.

Яке аз роҳҳои тақмилдиҳии истифодаи захираҳои об ин мувофиқсозии принципҳои низоми идораи захираҳои обию энергетикӣ мебошад. Мувофиқгардонидани низоми идоракунии захираҳои обӣ дар сатҳи ташкилӣ, иқтисодӣ ва техникӣ зина ба зина амалӣ шуда истодааст, ки иҷрои тадбирҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ бояд ба сатҳи дохилидавлатӣ ва минтақавӣ ҳар як кишвари дар минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъбуда дахл дошта бошад.

Ҳаллу фасли муаммоҳои идораи обтаъминкунии соҳаҳои иқтисодӣ ва комплекси табииро бо роҳи афзун намудани ҳиссаи дар ихтиёр будаи захираҳои обию энергетикӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо, ҳамзамон ба иҷрои тадбирҳои ҳифзи обӣ амалӣ кардан мувофиқи мақсад аст. Барои мувофиқгардонии системаи дорои захираҳои обӣ дар сатҳи миллий бояд гузариши мунтазам ба усули низомӣ (системавӣ) – и идора дар доираи воҳидҳои гидрографӣ ва воҳидҳои маъмурӣ сурат гирад. Таъсиси асосиатсияҳои истифодабарандагонӣ об, дар амал ҷорӣ намудани идораи талабот ба об, таъмини тафриқаи пардохтҳои об ва расонидани он вобаста ба шароити мушаххас, рушди шаклҳои мухталифи обистифодабарии далаӣ, хусусӣ, коллективӣ ва саҳомиро дар асоси фаъолияти иқтисоди бозории хоҷагии об вуҷъат додан лозим аст. (3, с. 69-75).

Сиёсати хориҷӣ дар соҳаи муносибатҳои об бояд дар заминаи истифодаи комплекси захираҳои обӣ, эътирофи об ҳамчун сарвати иқтисодӣ ва муқаррар намудани механизми иқтисодии истифодаи об дастгирии тадбирҳои минтақавӣ оид ба идораи муштараки захираҳои обӣ таъсис ва таҳкими механизми самарабахши пешгирӣ ва ҳалли ихтилофоти бамиёномада, хусусан дар солҳои камобӣ асос ёбад. Ба ҳалли

масъалаҳои бамӣномадаи истифодаи об бояд ташкилотҳои ояндабинии дақиқи бонкии манбаъҳо ва ёфтани роҳҳои мувофиқаи қабули тарафайн мусоидат намоянд (7, с. 69).

Сарфакорона истифодабарии захираҳои об ва энергия – яке аз самтҳои суръатфизои истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Сарфачӯӣ ва сарфакорона истифодабарии захираҳои обӣ ва манбаъҳои энергия яке аз масъалаҳои мубрам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Айни замон дар кишвар корҳо дар самти сарфакорона истифода намудани захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ (аз он ҷумла барои обёрӣ) ва гидроэнергетика тавассути технологияҳои муосири гидротехникӣ ва ҳамчунин насб намудани воситаҳои ченаки об ва қувваи барқ, ки пардохти он бояд тибқи низоми ғайринақдӣ сурат гирад дар нуқтаҳои обтақсимкунии шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бомаром идома доранд. Бинобар, ин хоҷагиҳои ҷумҳурӣ бояд барои оқилонаю сарфакорона истифода бурдани захираҳои об чидду ҷаҳд намоянд. Яке аз нишондиҳандаи сарфаи обистифодабарӣ – ин нишондиҳандаи обғунҷоиши соҳаҳои иқтисоди миллӣ мебошад.

Чи тавре, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд аз ҳама бештар соҳаҳои, ки обғунҷоиши баланд доранд – ин соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки барои тайёр кардани як воҳиди маҳсулоти соҳа 0,911 захираҳои об истифода мешавад, ки ҷойҳои баъдинаро соҳаи энергетика ва саноати химия ишғол менамоянд. Аз ҳама бештар обғунҷоиши маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ баланд мебошад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба 9473,8 млн. сомонӣ баробар мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли соҳаи энергетика дар давраи таҳлилӣ ба 1397, 03 млн.сомонӣ ва саноати химия ба 139, 7 млн. сомонӣ баробар аст. Ин рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти якумин (соҳаи энергетика) нисбати маҳсулотҳои саноати химия 10 баробар зиёд мебошад (8, с. 17) . Як нуқтаро низ ҳамзамон бояд қайд намуд, ки новобаста аз ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ҳарду соҳаҳои таҳлилшаванда захираҳои обро дар ҳаҷми якхела истифода мебаранд, яъне онҳо соҳаҳои бештар обғунҷоишӣ ба ҳисоб мераванд, аммо аз рӯи истеҳсоли маҳсулот бо андозаи ду маротиба фарқ мекунанд.

Яке аз сабабҳои дар бисёр ноҳияҳои ҷумҳурӣ зиёд будани исрофкорию муносибати бепарвоёна ба табиат ва захираҳои обӣ, пеш аз ҳама , ба суст будани тартиби муҳофизати табиату маърифати экологӣ вобаста аст. Агар тарбияи экологӣ ва ҳифзи муҳити зист дар байни муассисаҳои томактабӣ, мактаббачагон , донишҷӯён ва умуман дар байни тамоми аҳолии ҷумҳурӣ пурзӯр гардад, дар он сурат чунин ҳодисаҳо кам ва ё умуман тақрор нахоҳад шуд.

Яке аз самтҳои тақмилдиҳии идораи захираҳои обӣ – ин ҳифз ва масъалаҳои таъмини беҳатарии истифодаи захираҳои обию энергетикӣ мебошад. Рушди устувори мамлакат бештар ба истифодаи самаранок ва ҳифзи захираҳои об аз ифлосшавӣ вобаста аст. Дар ин бобат вазифаҳои асосӣ чунинанд:

- роҳ надодан ба баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ дар минтақаҳои аҳолинишин;
- пешгирӣ ва бартараф намудани шӯршавӣ ва ботлоқшавии заминҳои обёришаванда;
- таъмини истифодаи меъёрии об дар фаъолияти технологӣ;
- пешгирии ифлосшавии захираҳои обӣ ва боқимондаи партовҳо дар корхонаҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, хоҷагиҳои комуналию манзилӣ ва ғайра.

Бо назардошти ин далелҳо, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ (22.12.2016 ва

26.12.2019) ва суханрониҳояш дар Иҷлосияи 13 – уми Созмони ҳамкории иқтисодӣ (1.03. 2017, Исломобод) ва дар Ҷаласаи 40- уми Конфронси генералии ЮНЕСКО дар масъалаҳои вобаста ба тағйирёбии иқлим (12.11.2019, Париж) ёдовар шудаанд, ки Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади ба роҳ мондани истехсол ва истеъмоли неруи барқ барои таҷдиди неругоҳҳои мавҷуда, сохтмони иқтидорҳои нави тавлиди барқи обӣ, истифодаи васеи дигар манбаъҳои барқароршавандаи истехсоли неруи барқ, инчунин ҷорӣ намудани усулҳои муосири истифодаи сарфакоронаи он пайваста тадбирҳои зарурӣ меандешад (1, с. 3).

Бинобар ин, ба андешаи мо, дар соҳаи ҳифзи захираҳои обӣ ба самтҳои афзалиятнок инҳо бошанд:

- давра ба давра берун баровардани иншооти ифлоскунанда аз мавзеъҳои ҳифзшавандаи обҳои дарёҳо, каналҳо, дигар манбаъҳои об ва минтақаҳои санитарии муҳофизатии маҳзани об;
- роҳ надодан ба истифодаи иншооти нав, бидуни ҷойгиркунонии дастгоҳҳои пешгирикунандаи ифлосшавӣ ва таъсири зараровари захираҳои обӣ дар иншоотҳои сохтшаванда;
- истифодаи меъёриҳои нуриҳои маъданӣ ва захрдоруҳо (захрими катҳо);
- бунёди корхонаҳои истехсоли “ коагулянтҳо” (моддаҳои махсусе, ки барои тоза кардани обҳои нӯшокӣ истифода мешаванд);
- сохтмони корхонаҳои коркард ва азнавкоркарди партовҳо дар шаҳрҳо ва минтақаҳои калони аҳолинишин;
- барқарорсозӣ ва таъсис додани лабораторияҳои идоравӣ оид ба назорати сифати обҳо;
- ҷорӣ намудани технологияи пешқадами софӣ тоза ва безарар гардондани обҳои ифлос;
- бечунучаро иҷро намудани талаботи ҳифзи табиат ҳангоми истифодаи обанборҳо, иншооти ҳудудҳои махсусҳифзшаванда, манбаъҳои обҳои ифлос ба объектҳои об ва муҳити табиӣ;
- омӯзиши таъсири корхонаҳои калони ҳоҷагии об ва саноат ҳолати захираҳои обӣ ва иқлим.

Истифодаи фишангҳо ва механизмҳои иқтисодии танзими давлатӣ самти дигари идоракунии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Ин чараён аз он ҷумла бояд бо воситаи пардохти обистифодабарӣ, ҳаққи хидмат бо назардошти нигоҳ доштани вазъи кунунии ҳавза(қисми ҳавза) ва дигар хароҷотҳои марбут ба истифодабарандагони захираҳои обро аз он ҷумла то ба истеъмолкунанда расонидани онро пӯшонад. Ин омил метавонад ба таъмини истифодаи одилона ва самараноки захираҳои обию энергетикӣ, дар ҳолати оптималӣ нигоҳ доштани объектҳои обӣ, сари вақт азнавтаҷҳизсионӣ ва барқароркунии иншоотҳои гидротехникӣ мусоидат намояд.

Ҷараёни мазкур тибқи гурӯҳи ҷорабиниҳои зерин амалӣ мегардад, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон ҷудо намуд:

- кам кардани миқдори моддаҳои ифлоскунанда, ки партови онҳо бевосита ҳангоми пардохт ҳисоб карда шаванд;
- истифодаи концепсияи технологияи муосир ва иноватсионии мавҷуда барои муайян кардани доираи истифодаи меъёрҳои заминавӣ;

- ба эътибор гирифтани таваррум ҳангоми ҳисоб ва тасҳеҳи меъёрҳои пардохт;
- пардохти истифодаи захираҳои об бояд саривақт ситонида шавад, ки хароҷоти марбут ба арзёбии онро пурра ӯшонад. Барои ҳар як намуди мушаххаси истифодаи об, ҳаққи хидмат бояд бо назардошти вазъи кунунии ҳавза (қисми ҳавза) мавриди баррасӣ қарор дода шавад;
- барои сатҳи ҷумҳуриявӣ тавсифи схемаҳои тарҳрезӣ ва маҳакҳои асосии системаи истифодаи пулакии об (пеш аз ҳама, меъёрҳои заминавӣ, коэффитсиентҳои фаровонии онҳо ва фосилаи истифодаи онҳо), барои сатҳи ҳавзавӣ – муайян кардани тасҳеҳҳо ба меъёрҳои асосӣ ва маҳакҳое, ки шароити ҳавзавӣ ва минтақавиро ба назар мегиранд, вобаста карда шавад;
- маблағҳое, ки ҳамчун пардохт барои истифодаи об ҷамъоварӣ карда мешаванд, бояд дар байни сатҳҳои ҷумҳуриявӣ ва ҳавзавӣ тақсим карда шаванд. Ҳалли ин мушкилот дар сурати мавҷуд будани фондҳои мақсадноки бучетии об душворӣ ба бор намеорад. Дар сурати мавҷуд набудани чунин маблағҳо, зарур аст, ки нақшаҳои мутамаркази фаъолият ва рушди бахши об таҳия карда шаванд, ки татбиқи онҳо аз ҳисоби бучаи ҷумҳурий ва бучаи сатҳҳои дигар (минтақавӣ, шаҳрдории маҳаллӣ ва ғ) маблағгузорӣ карда шаванд;
- барои мақсадҳои идоракунии захираҳои об зарурати ҳисобҳои боэътимоди ҳаҷми иҷораи об вучуд надорад. Танзими механизми мавҷудаи андоз бо усули анъанавии санҷиш ва ҳатогихо бо алоқаи ҳатмӣ тавассути мониторинги иқтисодӣ ва махсуси “обӣ” афзалтар аст;
- арзёбии иқтисодии объектҳои оби маҳаллӣ дар давраи миёна – мӯҳлат дар идоракунии об эҳтимолан талабот надорад, аммо онҳо метавонанд дар таҳияи нақшаҳои ҳамгирошудаи муҳити зист (шаҳрӣ ва минтақавӣ) муфид бошанд;
- нархи бо ном обҳои “тиҷоратӣ” ба таври расмӣ дар низоми ҳамкории иқтисодиёти бозоргонӣ муайян карда мешаванд.

Яке аз омилҳои ба мукамалгардонии сохтори идоракунии самараноки захираҳои обию энергетикӣ мусоидаткунанда – ин ба назар гирифтани ҷанбаҳои экологӣ иқтисодии истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, аз он ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Чи тавре ки дар боло зикр шуд, соҳаи кишоварзӣ яке аз истифодабарандагони бузурги захираҳои обӣ мебошад. Мутаассифона, яке аз омилҳои ифлоскунандаи муҳити зист низ аз соҳаи кишоварзӣ сарчашма мегирад (аз фермаҳои чорводорӣ, захрхимикатҳои дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда ва ғ), ки беҳбуд бахшидан дар ин соҳа, пеш аз ҳама ба вазъи экологӣ иқтисодӣ зимни обёрикунонии заминҳо, азнав таҷҳизонидани системаҳои обёрикунонӣ ва дигар чорабиниҳои комплекси мелиоративӣ вобаста мебошад (4, с. 248).

Ба андешаи проф. Ҳ.А. Одинаев “беҳдошти вазъияти экологӣ иқтисодӣ дар минтақаҳои обёришаванда, бартарафнамоии бухрон дар соҳаи кишоварзӣ, дар маҷмӯъ ба азнавсозии низоми обию ирригатсионӣ ва бо ҳам омезишҳои самаранокии мақсадҳои тараққиёти кишоварзӣ ва хоҷагии об вобаста мебошад. Рафтори концептуалӣ дар тараққиёти комплекси хоҷагии об, пеш аз ҳама ба зарурияти манъ кардан аз амалисозии стратегияе, ки дар асоси он тараққиёти экстенсивӣ, зиддиустувории кишоварзӣ ва хоҷагии об бо ҷорӣ намудани манфиатҳои қонунӣ дар

ҳалли муаммоҳои экологӣ – обӣ ва рӯ овардан ба амалисозии рафтори экосистема меистад, вобаста буда, дар он ҳолат таъсири комплексии ҳамаи омилҳо, аз он ҷумла экологӣ ба назари эътибор гирифта мешавад” (9, с. 186). Фикр мекунем, ки маҳз дар доираи ҳамин пешниҳод ва чорабиниҳо бояд стратегияи ояндаи экологию иқтисодии низоми хоҷагии об сураат гирад.

Ҷоннок намудани манбаъҳои сармоягузорӣ ба соҳаи истифодабарии захираҳои обӣ низ яке аз самтҳои ба такмилдиҳии идоракунии он мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки ба амал баровардани самтҳои асосии истифодаи самараноки захираҳои обӣ ва мукаммалгардонии сохтори идоракунии он бе ҷоннок намудани манбаъҳои сармоягузорӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои системаҳои обёрӣ чунин манбаъҳои сармоягузорӣ муайян гардидаанд: маблағҳои аз истифодаи об руёндашаванда маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ; сармоягузориҳои хориҷӣ; дигар манбаъҳои тибқи қонунгузорӣ манъ нагардида, ҳуб мебуд, агар дар марҳалаи ташаккул додани буҷети давлатӣ ҳар сол мутобиқи қонунгузории буҷетӣ ба таври ҳатмӣ маблағҳои буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ инчунин маблағҳои андоз аз замин барои маблағгузориҳои чорабиниҳои мелиоратсия ва захираҳои обӣ пешбинӣ карда мешуд. Ҳамзамон ҳангоми баррасии масъалаҳои истифодаи маблағҳои андоз аз замин зарур аст, ки ҳатман талаботҳои Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон риоя карда шавад.

Беҳтар мешуд, агар механизми ҳатмии ҷамъоаварӣ ва равона кардани маблағҳои аз ҷудо кардани заминҳо ба даст омада барои аз худ намудани заминҳои нави обёришаванда, беҳтар намудани ҳолати мелиоратсияи замин ва баланд бардоштани маҳсулнокии онҳо сарфшуда, зери назорат қарор дода шаванд. Мусоидати ҳамаҷониба ба ҷалби маблағҳои бахши хусусӣ барои истифода ва азхудкунии заминҳои обӣ аз ҳисоби сармояи хориҷӣ зарур аст. Аз ин рӯ бо мақсади баланд бардоштани самараноки зироаткории обӣ тақмили сиёсати андоз лозим аст. Ҳамин тавр, маблағгузории комплекси хоҷагии об аз бисёр ҷиҳат ба фаъолияти сармоягузорӣ, бо мақсади барқарорсозии он вобаста мебошад, зеро бо сабаби он ки маблағгузорӣ ба системаҳои обию энергетикӣ ва хароҷоти нигоҳдории онҳо дидаю доништа дар ҳаҷми пурра сураат намегирад, имкон дорад, мушкилиҳо пеш оянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Иштирок ва суҳанронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нишасте сеюми пешвоёни эътилоф оид ба обу иқлим. Газетаи Минбари халқ 8 июни соли 2022 . С.3
2. Автореферат докторской диссертации Садриддинова М. И. На тему: “Интеграционные процессы по использованию водных ресурсов в странах Централь-но – Азиатского региона: ретроспектива, методология, анализ и методика прогноза – рования . – Душанбе: 2022. – с.26.
3. Арифов Х.О.О водных спорах и строительстве больших плотин Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно – практической конференции, 25 декабря 2010 г.), Душанбе 2010.- с. 69-75
4. Бобылов С. Н. Экономика устойчивого развития: учебник С.Н. Бобылов- Москва : КНОРУС , 2021. – 672с.

5. Исайнов Х.Р. Кимсанов У. О. Региональные аспекты обеспечения водно- энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии): Монография .- Душанбе : “ЭрГраф” , 2020. – 243 с.
6. Пахомова Н. В. , Рихтер К. К. Экономика природопользования и экологический менеджмент . – СПб: СПбГУ, 2006 . – С 87.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе . 2016. – 104 с.
8. Садриддинов М.И. , Ершов Ю. С., Малов В. Ю. Оценка значимости водных ресурсов Республики Таджикистан . – Новосибирск: Изд- во ИЭОПП СО РАН , 2017, - С. 117
9. Одинаев Х.А. Эколого- экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве. – М: МАКСПресс, 2004. – М: МАКС. Пресс, 2004. – 240с.
10. Экология и экономика природопользования . Под. ред. Э.В. Гирусова, В.Н. Лопатина. – М: Юнити – Дана, 2003.- 328с.

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ: ПУТТИ СОВЕРШЕНСТВОНИЯ И НАПРАВЛЕНИЕ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

РАХМОНОВ ДЖАСУР ХОМИДОВИЧ,

Государственный педагогический университет Таджикистан им. С. Айни докторант (PhD) факультета экономики и управления в сферах образований

Адрес: г. Душанбе пр. Рудаки 121, 734025, тел. 918-58-72-58,

E-mail: jasur.rahmonov.94@mail.ru

В статье рассмотрены рациональное использование водно-энергетических ресурсов республики. Определены особенности эффективного использования водно- энергетических ресурсов республики. Проанализированы современное состояние, тенденции использования и совершенствование механизма управления водно- энергетических ресурсов. Определены существующие проблемы и основные направления эффективного использования водно-энергетических ресурсов республики.

Разработаны и предложены основные направления совершенствования структура управления водно- энергетических ресурсов республики.

Ключевые слова: водные ресурсы, энергетический потенциал, водно- энергетических ресурсов республики, проблемы, направления, механизм, управление, совершенствование, основные направления совершенствования механизма управления водно- энергетических ресурсов республики.

MANAGEMENT MECHANISM FOR THE EFFECTIVE USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES: WAYS FOR IMPROVEMENT AND DIRECTION FOR ITS IMPLEMENTATION

RAKHMUNOV DZHASUR KHOMIDOVICH,

doctoral student (PhD), Faculty of Economics and Management in the Spheres of Education, State Pedagogical University of Tajikistan. S. Aini, Dushanbe, Rudaki ave. 121, tel.918-58-72-

58 Email: jasur.rahmonov.94@mail.ru

The article considers the rational use of water and energy resources of the republic. The features of effective use of water and energy resources of the republic are determined the current

state trends in the use and improvement of the mechanism for managing water and energy resources are analyzed. The existing problems and main directions of effective use of water and energy resources of Central Asia are determined. The main directions for improving the management structure of water and energy resources in Central Asia have been developed and proposed.

Key words: *water, resources, energy potential, water and energy potential of the Central Asian countries, problems, directions, mechanism, management, main directions for improving the mechanism for managing the water and energy resources of the Central Asian countries.*

Муқарриз: мудирӣ кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,

УДК: 336.77

**РАҚАМИКУНОНИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД: КАЛИДИ
ДАСТРАСИИ МОЛИЯВӢ ДАР ТОЧИКИСТОН**

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Суроға: 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

БУРИЕВ ШОҲИН МУДДИНОВИЧ,

ассистенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025,

Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: +992-93-880-83-69. e-mail: shohinburiev@inbox.ru.

СОБИРОВ МАНУЧЕҲР МИРЗОМУРОДОВИЧ,

докторанти Ph.D – и кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992

900-23-84-48, E-mail: manu-92-94@mail.ru , manu26025@gmail.com

Рушди низоми бонкӣ, аз ҷаъолияти пурсамари ташилотҳои маблағгузори хурд вобастагии зиёд дорад. Зеро, маҳз ТМХ, дар баробари бонкҳо ба он қишри аҳолие, ки вобаста ба хусусиятҳои гуногун (алалхусус: сатҳи пасти даромадноки, таърихи бади қарзӣ ва ғайраҳо), имконияти истифода намудан аз маҳсулотҳои бонкиро надоранд, бо доираи мушаххаси маҳсулотҳои бонкӣ таъмин месозанд. Дар ин асос, таҷрибаи ватанию хориҷӣ нишон медиҳанд, ки барои таъмини самаранокии ҷаъолияти ташилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ: ТМХ) зарурияти ҷорисозии технологияҳои муосир (ба монанди: технологияҳои рақамӣ) дар ҷаъолияти онҳо ба миён меояд. Вобаста ба ин, аз ҷониби муаллифони самтҳои афзалиятноки истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ҷаъолияти ТМХ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар рафти таҳқиқот, аз ҷониби муаллифони як қатор масъалаҳои муҳим, ба мисли: зарурияти истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ташилотҳои маблағгузори хурд ва нақши он дар рушди низоми бонкӣ, самтҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ташилотҳои маблағгузори хурди ватанӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо ва ғайраҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Асоснок гардидааст, ки рақамикунонӣ ба ташаккули ҷаъолияти ташилотҳои маблағгузори хурд, мусоидат менамояд. Ин аст, ки муаллифони баҳри мушаххасосозии вазъи рақамигардии ҷаъолияти ТМХ-ватанӣ, ҳолати ҷори онро баррасӣ намудаанд. Ҳамчунин, аз ҷониби муаллифони бартариятҳои рақамикунонии ТМХ муқаррар гардида, ҷиҳати ташаккули он дар қаламрави кишвар, тавсияҳои муайяне пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *низомии бонкӣ, низомии маблағгузори хурд, ташилотҳои маблағгузори хурд, рушди иқтисодӣ, технологияҳои рақамӣ, адтех, финтех, регтех, саптех, марттех.*

Дар шароити рақамигардии иқтисодӣ, бо мақсади пешбурди ҷаъолият ва аз даст надодани рақобатпазирӣ, ташилотҳои маблағгузори хурд (ТМХ)–ро зарур аст, то ки бештар бар ивази низомҳои анъанавӣ, аз технологияҳои рақамӣ истифода намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои дар амал татбиқ гардидани масоили мазкур, на танҳо захираҳои молиявӣ, балки ҳамчунин заминаҳои мушаххаси институтсионалӣ (концепсияҳо, барномаҳо ва қонунгузориҳо) лозим мебошад. Ин аст, ки бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, 30–юми декабри соли 2019 нахустин маротиба, “Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид, ки он заминаи

асосӣ дар чодаи ташаккули вазъи ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар самтҳои мушаххаси фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ (аз ҷумла: ТМХ) ба шумор мерафт. Вобаста ба ин, ба сифати самтҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ТМХ метавон шомил намуд:

1. Адтех;
2. Финтех;
3. Регтех;
4. Саптех;
5. Мартех.

Ҳар яке аз ин технологияҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, онҳо дар баҳши коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, якдигарро пурра мегардонанд.

Бо мақсади муқаррарсозии фарқияти байни онҳо, мо технологияҳои мазкурро дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Ба сифати яке аз чунин технологияҳо, Адтех баромад менамояд. **Адтех**—шакли кутоҳи “технологияи таблиғотӣ” буда, он асбобҳо ва платформаҳои барномавиеро дар бар мегирад, ки онҳоро ТМХ барои таблиғи амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ, истифода менамоянд [10].

Бо истифода аз технологияи таблиғотӣ (Адтех), ТМХ доираи васеи маълумотҳои муштариёро ҷамъоварӣ намуда, ба воситаи онҳо муштариёни эҳтимолиро интихоб менамоянд. Зеро, технологияҳои таблиғотӣ маълумотҳои бадастомадаро фардӣ кунонида, ба ТМХ имкон медиҳад, то ки таблиғоти амалиёту хизматрасониҳои бонкиро ба муштариён дар ҳолатҳои ба онҳо мувофиқ нишон диҳад. Дар натиҷа, чунин ҳолат, дар баробари кам гардидани хароҷотҳо барои таблиғот, самаранокии онро баланд менамояд.

Дар шароити муосир, яке аз технологияҳои Адтех, ки аз ҷониби ТМХ-и ватанӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ин ёрдамчиёни машваратӣ (чат–ботҳо) мебошанд. Мавриди қайд аст, ки ҳоло як қатор ТМХ-и ватанӣ, ба мисли: ҚСП ТАҚХ “Имон Интернешнл”, ҚСП ТАҚХ “Ҳумо”, ҚДММ ТАҚХ “ФИНКА” ва ғайраҳо бо ёрии технологияҳои мазкур, ба муштариён машваратҳоро оиди доираи мушаххаси амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ (аз ҷумла: хизматрасониҳои пасандозию қарзӣ) пешкаш сохта истодаанд, ки ҳолати мазкур, на танҳо ба ҷалби шумораи зиёди муштариён, балки ҳамчунин ба коҳишдиҳии ҳиссаи хароҷотҳои ташкилотҳои қарзии мазкур, заминаи мусоидеро фароҳам меоварад.

Дар ин чода, таҷрибаи ҚСК “Т-Бонк”-и Федератсияи Русия нишон медиҳад, ки бо истифода аз ёрдамчиёни машваратӣ (чат–ботҳо), чараёни аз ҷониби муштариён ба даст оварадани машваратҳо оиди маҳсулотҳои бонкӣ то ҳудуди 40 сония маҳдуд гардида, бонк имконият пайдо намудааст, то хароҷотҳои худро дар давоми 1 моҳ, дар ҳаҷми 30 млн. рубли русӣ кам намояд [3].

Самти дигари истифодаи технологияи рақамӣ, Финтех ҳисобида мешавад. **Финтех** маънои “технологияи молиявӣ”-ро дошта, он технологияҳоеро дар бар мегирад, ки барои муштариён равандҳои мураккаби молиявиро дастрас ва осон намуда, барои ташкилотҳо бошад раванди идоракунии хавфҳоро содда мегардонад [8].

Дар маънои васеъ мафҳуми “финтех” дар худ баҳши махсусеро фаро мегирад, ки он аз хизматрасониҳои молиявии рақамӣ иборат мебошад. Фарқияти асосии “финтех” дар он мебошад, ки он ба пешниҳоди техникаю технологияҳои навине нигаронида шудааст, ки онҳо тарзи муоширати ташкилотҳои молиявиро бо муштариён бо роҳи пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии ба онҳо мувофиқ, тағйир медиҳад.

Дар ин хусус, метавон қайд намуд, ки “финтех” бо худ инкилоби технологиеро инъикос менамояд, ки дар соҳаи молия баҳри осон намудани дастрасии муштариён ба хизматрасониҳои молиявӣ, андешида шудааст. Ҳоло ширкатҳое, ки дар ин самт фаъолият менамоянд, бо мақсади таъмини бароҳати фаъолияти муштариён, ба воситаи “финтех” дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои молиявиро дар саро сари ҷаҳон хеле қулай намуда истодаанд.

Инчунин, истифодаи “финтех” чараёни идоракунии хавфхоро барои иштирокчиёни низоми молиявии кишвар осон намуда, онҳоро аз хатогиҳои низом, ихроҷи маълумот (утечка данных), кибер–ҳамлаҳо ва ғайраҳо ҳифз менамояд.

Мавриди қайд аст, ки дар низоми маблағгузори хурд-и Тоҷикистон ҳануз аз соли 2014, ҚСҚ ТАҚХ “Алиф Сармоя” ба истифодаи васеи технологияҳои “финтех” шурӯъ намуда, ниҳоятан то соли 2020, дар фаъолияти ТМХ-и мазкур, доираи васеи технологияҳои “финтех” ворид гардидааст, ки ба сифати онҳо метавон шомил намуд: барномаи CRM дар самти идораи муносибатҳои муштариён (аз санаи 7-уми июни соли 2017); низоми махсус барои худкорсозии фаъолияти бонкии ҚСҚ ТАҚХ “Алиф Сармоя” (аз санаи 14-уми март соли 2017); мағозаи онлайнии alif shop (аз санаи 3-юми июни соли 2017); ҳамёни мобилии alif mobi (аз санаи 6-уми январи соли 2018); ташкили Алиф Академия барои оморасозии кадрҳои таҳассуснок дар самти кор бо технологияҳои рақамӣ (аз соли 2017 аввалин дарсҳои ройгон ба як гурӯҳ хонандагон гузаронида шуд) ва ғайраҳо [1].

Вобаста ба ҷой доштани тамоюлҳои мазкур, аллакай дар санаи 3-юми январи соли 2020, ҚСҚ ТАҚХ “Алиф Сармоя” иҷозатномаи бонкиро (таҳти № 0000114) ба даст оварда, ҳоло он ба сифати ҚСҚ “Алиф Бонк” баромад менамояд [4].

Ин аст ки, дар шароити муосир дар бозори ватанӣ финтех дар ҳолати ташаккулёбӣ қарор гирифта, дар он ғайр аз ташкилотҳои қарзӣ (аз ҷумла: ТМХ-и ватанӣ), ширкатҳои алоқаи мобилӣ низ фаъолна ширкат варзида истодаанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар байни ширкатҳои алоқаи мобилӣ вобаста ба таҳияи финтех-экосистемаи муосир, мақоми пешсафро, ширкати Мегафон Тоҷикистон касб намудааст. Зеро, ширкати Мегафон Тоҷикистон дар самти мазкур, тадбирҳои зиёде андешида, ниҳоятан барномаи махсусро бо номи «МегаФон Life» таҳия намудааст, ки тавассути он, дар ҳамкорӣ бо як қатор ТМХ (ба мисли: ҚСП ТАҚХ “Ҳумо” ва ғайраҳо) доираи мушаххаси хизматрасониҳои бонкӣ ба муштариён дастрас карда шудааст [6].

Илова ба ин, дар рафти азназаргузарони фаъолияти “финтех”, ба мо маълум гардид, ки дар ягон кишвар сохтори ягонаи идоракунии финтех вучуд надорад. Аммо қобили қайд аст, ки вобаста ба онҳо, ки финтех-ширкатҳо дар кадом минтақа (кишвар) фаъолият менамоянд, фаъолияти онҳо ба воситаи қоидаҳои минтақаи мазкур танзим мегардад.

Яке аз қисмҳои таркибии Финтехро, **Регтех** ташкил дода, он барои худкорсозии чараёнҳои риояи талаботҳои меъёрӣ дар ташкилот, хизмат менамояд.

Регтех (шакли кӯтоҳи “технолгияи танзимкунанда” буда) он технологияҳоро фаро мегирад, ки барои муътадилгардонӣ ва идоранамоеи танзими равандро ва амалиётҳо кумак мерасонад [11]. Регтех имкон медиҳад, то риояи меъёрҳо ва талаботҳо дар чараёнҳои корӣ худкор гардида, роҳҳои идоранамоеи хавфҳо боз ҳам беҳтар гардонида шаванд.

Таҷрибаи ватанию хориҷӣ аз он далелат медиҳад, ки дар он соҳаҳо, ки қоидаҳо зуд-зуд тағйир меёбанд, риояи онҳо хеле душвор мегардад. Аз ин рӯ, дар ин самт, “регтех” на танҳо ба риояи талаботҳои меъёрӣ, балки инчунин ба огоҳ намудани ҳаёати кормандони ташкилотҳо оиди тағйиротҳои нав дар доираи талаботҳои меъёрӣ бавучудоянда, нигаронида шудааст.

Аз ин рӯ, бо мақсади аз ҷониби истифодабарандагон риоя гардидани талаботҳои меъёри, “регтех” ба онҳо донишҳои техниро таъмин менамояд. Ин аст, ки чунин технологияҳо, аз ҷониби ташкилотҳои гуногуни молиявӣ, аз қабилӣ: финтех–ташкилотҳо, бонкҳо, ТМХ ва ғайраҳо, истифода бурда мешаванд.

Яке аз истифодабарандагони “регтех”, ТМХ мебошанд. Барои ТМХ “регтех” хеле қулай буда, тавассути онҳо, ТМХ имконияти риояи талаботҳои меъёри ва дар асоси он, муътадил гардонидани фаъолияти худ, бо роҳи кам кардани шумораи кормандони дар самти идоракунии хавфҳо ва назорат аз рӯи риояи талаботҳои меъёри амалкунанда, ба даст меоранд.

Дар ин хусус, ҳоло дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ, яке аз регтех-технологияҳое, ки мавриди истифодаи васеи ташкилотҳои қарзӣ қарор гирифтааст, скоринги электронии қарзӣ ба шумор меравад. Қобили қайд аст, ки дар соли 2021 бо ташаббуси ширкати *zupl.ai*, скоринги электронии қарзии *zupl.score* баҳри осону қулай намудани чараёни барасмиятдарории қарз дар ташкилотҳои қарзӣ (аз ҷумла: ТМХ)-и ватанӣ ва ҳамчунин бо мақсади дуруст баҳогузори намудани қобилияти қарзадокунии муштариён ва хавфҳои дар самти мазкур бавучудоянда, коркард ва таҳия карда шудааст.

Хулоса, ҳангоми истифодаи барномаи “регтех”, имкониятҳои зерин ба вуҷуд меоянд: баланд гардидани дараҷаи ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои муштариён, беҳтар гардидани чараёни мубориза бар зидди шустушӯи пул, пешгирии ҳолатҳои қаллобӣ ва ғайраҳо.

Дар баробари “регтех”, самти дигарро “саптех” ташкил менамояд. Саптех (аз калимаи англисии “supervisory technology” гирифта шуда, маънои “технологияи назоратӣ”–ро дорад), дар шакли таъминотҳои барномавие амал менамояд, ки он барои худкорсозии чараёнҳо ва амалиётҳои назоратӣ, хизмат менамояд.

Саптех аз нигоҳи риояи талаботҳои меъёри ба “регтех” монанди дошта, он инчунин барои расонидани кӯмак ба мақомотҳои назоратӣ, барои дуруст ба роҳ мондани чараёни назорат аз рӯи риояи дурусти қоидаҳо аз ҷониби ташкилотҳо, пешбинӣ шудааст. Агар “регтех”-ро дар бисёр маврид ташкилотҳои молиявӣ истифода намоянд, пас “саптех” танҳо аз ҷониби мақомотҳои танзимкунанда барои риояи қоидаҳо истифода бурда мешавад.

Зарурияти “саптех” дар он аст, ки он давомнокии тартибдиҳии ҳисоботҳои молиявиро кам карда, тавассути он маълумотҳо дар як ҷой ҷамъ мегардад, ки ҳолати мазкур, раванди таҳлил ва дидани маълумотҳоро осон мегардонад. Ғайр аз ин, “саптех” дар вақти пайдо шудани намудҳои нави қаллобӣ ба мақомотҳои танзимкунанда хабар дода, ба воситаи он мақомотҳои танзимкунанда усулҳои беҳтарини бартарафномии намудҳои нави қаллобиро муайян менамоянд. Баъдан ин усулҳоро мақомотҳои танзимкунанда барои истифода ба он ташкилотҳое, ки ба ин нави хавфҳо рӯ ба рӯ шудаанд, пешниҳод менамоянд.

Вобаста ба дастрас нагардидани маълумотҳо оиди истифодаи технологияҳои “саптех” дар фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон, мо дар мувофиқат аз таҷрибаи Федератсияи Русия, ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия медиҳем, то технологияҳои зерини “саптех”-ро дар самтҳои мушаххаси фаъолияти худ ҷорӣ созад (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. Самтҳои ҷорисозии технологияҳои “саптех” дар фаъолияти БМТ

№	Самтҳои ҷорисозӣ	Технологияҳои “саптех”	Натиҷаҳои бадастоянда
1	Мукамалгардонии низоми худкори таҳ-лил ва идорана-	Технологияҳо барои ҷамъ-оварӣ, коркард ва нигоҳ-	Низоми ҷамъоварӣ, кор-кард ва нигоҳдории маълумотҳо беҳтар гардида,

	моии хавфҳо	дории маълумотҳо	сифати таҳлили маълумот- ҳо боз ҳам меафзояд
2	Муайянсозии амал- ҳои ғайриқонунӣ	Технологияҳои зехни сунъӣ	Ҳолатҳои шустушӯи пул ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ боз ҳам коҳиш меёбад
3	Худкорсозии чараё- ни назорат	Технологияҳо барои визу- алигардонии маълумотҳо ва назорат аз рӯи риояи меъёрҳои мақбул	Чараёни таҳлил ва тафсири маълумотҳо содда ва қуллай гардида, низоми назорати дохилӣ тақмил меёбад
4	Самараноксозии фаъолияти умумӣ	Истифодаи роботҳо ва технологияҳои баҳши маз- кур	Ҳаҷми хароҷотҳо (ба мисли: хароҷотҳои амалиётӣ)-ро кам намуда ба баланд гардидни суръати ичроиши амалиётҳо мусоидат менамояд
5	Мукаммалгардонии низомӣ арзу ши- коятҳо (мурочиатҳо) дар БМТ	Ёрдамчиёни машваратӣ (чат-ботҳо) бо функцияҳои ҷавобдиҳии фаврӣ ба мурочиатҳои муштариён	Арзу шикоятҳо (мурочиат- ҳо)-и муштариён фавран баррасӣ гардида, дар самти ҳалли онҳо ҷораҳои мушах- хасе таҳия мегарданд

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси таҷрибаи Федератсияи Русия

Дар шароити муосир, яке аз масъалаҳои муҳимро, ташкили дурусти низомӣ маркетингии ташкилотҳо дар бар мегирад. Ин аст, ки ҳоло яке аз самтҳои муҳими истифодаи технологияҳои рақамиро "мартех" ташкил додааст. **Мартех** шакли кутоҳи "технология дар самти маркетинг" буда, он ба ТМХ имкон медиҳад, то чараёнҳои фаъолияти анъанавии худ (алалхусус, чараёни ҷамъоварии маълумот дар бораи муштариён)-ро худкор намуда, ниҳоятан ба муштариён бо суръат ва сифати баланд, амалиёту хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод намоянд [4].

Мавриди қайд аст, ки то пайдоиши истилоҳи "мартех", дар ташкилотҳо шӯъбаҳои фурӯш ва маркетинг дар алоҳидагӣ амал мекарданд, аммо бо пайдоиши "мартех" сарҳади байни ин ду сохтор аз байн рафт.

Ҳоло, ба доираи "мартех", асбобҳо (барномаҳо ва технологияҳо)-е шомил мешаванд, ки онҳоро ташкилотҳо бо мақсади омӯзиши бозор, банақшагирии чараёни коркард ва пешниҳоди маҳсулотҳо ва инчунин барои коркарди маҳсулотҳо ва таъмини чараёни фурӯши онҳо истифода мебаранд.

Аз ин рӯ, имрӯзҳо, дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ, баъзе технологияҳои "мартех", аз қабили: бозорчойи aion.tj, ки тавассути он дастрасии фосолави муштариён ба маҳсулотҳои қарзии ТМХ, таъмин мегардад, мавриди истифода қарор гирифтааст. Ташкилкунандаи технологияи мазкур, ширкати zurpl.ai ҳисоб меёбад. Дар доираи бозорчойи aion.tj маҳсулотҳои қарзӣ барои муштариёни 2 минтақаи кишвар (ба монанди: шаҳри Душанбе ва шаҳри Хучанд), дар ҳаҷми 15 000 сомонӣ бо меъёри фоизии 16,98%-и солона дастрас гардидааст [7].

Тартиби гирифтани қарз аз бозорҷойи aion.tj хеле осон буда, он дар 3 қадам сурат мегирад:

Қадами аввал: Аз гузоштани дархости онлайнии қарзӣ дар сомонаи <https://aion.tj/login> иборат аст (чавоби фаврӣ аз ҷониби бозорҷой дода мешавад);

Қадами дуум: Тасдиқи шахсияти қарздиҳанда ва аз ҷониби бозорҷой ба қарзгиранда фиристонидани рамзи 6–рақама барои дастрасӣ ба маблағи қарзро дар бар мегирад;

Қадами сеюм: Ҳозир шудан бо шиноснома ва рамзи 6–рақама ба ташкилоти қарзӣ ва дар асоси онҳо гирифтани маблағи қарзӣ, мебошад.

Баъди таҳқиқи самтҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ, ба мо маълум гардид, ки “регтех”, “саптех”, “адтех” ва “мартех” гурӯҳи технологияҳои мебошанд, ки бахшҳои гуногунро (аз қабилӣ: бахши хизматрасониҳои молиявӣ), фаро гирифта, “финтех” бошад танҳо ба бахши хизматрасониҳои молиявӣ алоқамандӣ дорад.

Дар баробари ин, таҳлилҳо нишон доданд, ки “финтех” бо “мартех”, “адтех”, “регтех” ва “саптех” алоқамандии зич дорад. Зеро агар, тавассути “мартех” талаботҳои муштариён ба хизматрасониҳои молиявӣ омӯхта шуда, сипас хизматрасониҳои мазкур коркард гарданд, пас расонидани хизматрасониҳои молиявӣ тавассути “финтех” ва ҷараёни ҷалби муштариён ба онҳо ба воситаи “адтех” сурат мегирад. Регтех ва “саптех” бошанд, ҳамаи ин ҷараёнҳоро танзим ва назорат менамоянд.

Гузашта аз ин, ба ТМХ-и ватанӣ тавсия дода мешавад, ки дар баробари ҷорисозии технологияҳои рақамӣ, ҳамчунин ба раванди такмилдиҳии самтҳои зерини он низ, диққати ҷиддӣ дода, кӯшиш намоянд то илова ба технологияҳои болозикр, ҳамчунин аз технологияҳои муосири зерин истифода намоянд:

1. Дар самти “адтех”: он технологияҳои “зеҳни сунъӣ”-е, ки барои мушаххассозии талаботи муштариён ва коркарди маҳсулотҳои бонкии барои онҳо мувофиқ хизмат менамоянд, истифодаи васеи технологияҳои “видео-адтех” баҳри шахсикунони таблиғот ва расонидани онҳо ба муштариён тавассути видео-хостингҳо (аз ҷумла: Ю-туб) ва ғайраҳо;
2. Дар самти “финтех”: истифодаи васеи унсурҳои биометрӣ бар ивази рамзҳои анъанавӣ дар ТМХ, зиёднамоии ҷараёнҳои худкори фаъолияти ТМХ бо истифода аз роботҳо ва барномаҳои компютерӣ ва ғайраҳо;
3. Дар самти “регтех”: дар фаъолияти ТМХ-и ватанӣ ҷорӣ намудани технологияҳои махсус (ба мисли: технологияи NEX Regulatory Reporting) баҳри худкорсозии ҷараёни коркарди маълумотҳо тибқи стандартҳои миллию байналмиллалӣ ва ғайраҳо;
4. Дар самти “саптех”: ба ғайр аз маълумотҳои дар ҷадвали 1 инъикосшуда, ҳамчунин Бонки миллии Тоҷикистон метавонад, технологияи AML-ро барои ташкили ҷараёни санҷиши худкори шумораи зиёди супоришномаҳои пулию пардохтӣ ва технологияҳои мушаххаси зеҳни сунъиро дар самти таҳлили маълумотҳои ҳаҷман калон, истифода намояд;
5. Дар самти “мартех”: ҷорисозӣ ва ташаккули низомҳои идоракунии контентҳо (CMS) дар ТМХ, рушди e-mail маркетинг дар фаъолияти ТМХ ва ғайраҳо.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алиф Бонк — Википедия - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: https://tg.wikipedia.org/wiki/Алиф_Бонк - Санаи дастрасӣ: 16.10.2023;
2. Буриев Ш.М. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии табaddулотии рақамӣ дар ташкилотҳои маблағгузори хурд // «Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон» / Душанбе – 4-1(49)-2023 - сах. 18–25;

3. Искусственный интеллект в финансах: как банки используют нейросети - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://trends.rbc.ru/trends/industry/61e924349a7947761b46f2d8?ysclid=m2rnhywlk867833515> - Санаи дастрасӣ: 16.10.2023;
4. MapTech - технологии маркетинга, которые придут к нам завтра - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: https://www.comagic.ru/martech/experience/marketing_technologies/ - Санаи дастрасӣ: 16.10.2023;
5. Таърих, фарҳанг ва маҳсулот | Алиф - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://alif.tj/tg/bank/about-us> - Санаи дастрасӣ: 18.05.2023;
6. Улугбек Урунов – о FinTech в Таджикистане, услугах МегаФон и работе с клиентами - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: https://halva.tj/articles/analytics/ulugbek_urunov_o_fintech_v_tadzhikistane_uslugakh_megafon_i_rabote_s_klientami/ - Санаи дастрасӣ: 18.05.2023;
7. AION - Кредит наличными без залога и справок в Душанбе и Худжанде - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://aion.tj/?ysclid=m2rkei9ty6587828001> - Санаи дастрасӣ: 18.05.2023;
8. fintech: Цифровая революция: как Fintech формирует финансовые институты - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://fastercapital.com/ru/content/Fintech> - Санаи дастрасӣ: 15.10.2023
9. Regtech и Suptech: в чем разница? - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://regtechtimes.com/regtech-vs-suptech-what-are-the-differences/> - Санаи дастрасӣ: 15.10.2023;
10. What is AdTech? A Beginner's Guide- [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://advertising.amazon.com/library/guides/what-is-adtech#> - Санаи дастрасӣ: 15.10.2023;
11. xTech - цифровые технологии в отраслях - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: https://cdto.wiki/XTech_-_цифровые_технологии_в_отраслях - Санаи дастрасӣ: 15.10.2023;

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МИКРОКРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ ДОСТУПНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru.

БУРИЕВ ШОХИН МУДДИНОВИЧ,

ассистент кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992-93-880-83-69.
e-mail: shohinburiev@inbox.ru.

СОБИРОВ МАНУЧЕХР МИРЗОМУРОВОВИЧ,

докторант Ph.D – и кафедры кибернетики и цифровой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел: +992 900-23-84-48,
E-mail: manu-92-94@mail.ru , manu26025@gmail.com

Развитие банковской системы во многом зависит от эффективной деятельности микрофинансовых организаций (МФО). Потому что именно МФО, наряду с банками, предоставляют определенный ассортимент банковских продуктов тем слоям населения, которые из-за различных характеристик (в частности: низкий уровень доходности, плохой кредитной истории и т. д.) не имеют возможности использовать банковские продукты. Исходя из этого, отечественный и зарубежный опыт показывает, что для обеспечения эффективности деятельности кредитных организаций (таких как: МФО) возникает необходимость внедрения в их деятельность современных технологий (таких как: цифровые технологии). В связи с этим авторами были исследованы приоритетные направления использования цифровых технологий в деятельности МФО.

В ходе исследования авторы рассмотрели ряд актуальных вопросов, таких как: необходимость использования цифровых технологий микрофинансовыми организациями и их роль в развитии банковской системы, направления применения цифровых технологий в отечественных микрофинансовых организациях и их отличительные особенности и т.д.

Обосновано, что цифровизация способствует развитию деятельности микрофинансовых организаций. Исходя из этого, авторы рассмотрели текущее состояние цифровизации деятельности отечественных МФО. Кроме того, авторами были установлены приоритеты цифровизации МФО и разработаны определенные рекомендации по ее развитию на территории страны.

Ключевые слова: *банковская система, микрофинансовая система, микрофинансовые организации, экономическое развитие, цифровые технологии, адтех, финтех, регтех, саптех, мартех.*

DIGITALIZATION OF MICROCREDIT ORGANIZATIONS: THE KEY TO FINANCIAL ACCESS IN TAJIKISTAN

SAIFUROV KAROMATULLO FAIZULLOEVIH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Tel: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru.

BURIEV SHOHIN MUDDINOVICH,

assistant at the Department of Banking at the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: +992-93-880-83-69. E-mail:

shohinburiev@inbox.ru.

SOBIROV MANUCHEHR MIRZOMURODOVICH,

Ph.D doctoral student of the Department of Cybernetics and Digital Economy of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Tel. +992 900-23-84-48, E-mail: manu-92-94@mail.ru , manu26025@gmail.com

The development of the banking system largely depends on the effective activities of microfinance organizations (MFOs). Because it is MFOs, along with banks, that provide a certain range of banking products to those segments of the population who, due to various characteristics (in particular: low profitability, poor credit history, etc.), are unable to use banking products. Based on this, domestic and foreign experience shows that in order to ensure the effectiveness of the activities of credit institutions (such as: MFOs), it becomes necessary to introduce modern technologies into their activities (such as: digital technologies). In this regard, the authors investigated the priority areas of the use of digital technologies in the activities of MFOs.

In the course of the study, the authors considered a number of topical issues, such as: the need to use digital technologies for microfinance organizations and their role in the development of the banking system, the directions of application of digital technologies in domestic microfinance organizations and their distinctive features, etc.

It is proved that digitalization contributes to the development of microfinance organizations. Based on this, the authors reviewed the current state of digitalization of the activities of domestic MFOs. In addition, the authors have set priorities for the digitalization of MFOs and developed certain recommendations for its development in the country.

Keywords: *banking system, microfinance system, microfinance organizations, economic development, digital technologies, adtech, fintech, regtech, supotech, martech.*

Муқарриз: *Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедрои идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ*

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНДУСТРИАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ТАДЖИКИСТАНА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

САМАДОВ РУСТАМ ИСАКОВИЧ,

к.э.н., доцент кафедры финансов и кредита ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

E-MAIL: samadov_r1966@mail.ru

В современных условиях мировой экономической нестабильности значительная роль в выводе экономики Республики Таджикистан на траекторию устойчивого развития принадлежит эффективной реализации экономического потенциала республики и его регионов, в том числе его составляющей – промышленного потенциала. Несмотря на ряд последовательных кризисов в мировой экономике, в Таджикистане сохраняются стабильные экономические показатели, укрепляющие устойчивость к неопределенности на финансовых рынках, внешним воздействиям и обеспечивающие экономический рост. К ним относятся, в частности, обновление и модернизация промышленных предприятий, рост инвестиций в основной капитал, внедрение инноваций, повышение качества трудового капитала. В исследовании обосновывается, что для формирования механизмов, способствующих созданию условий для нового качественного промышленного роста и развития, целесообразно оценивать потенциал промышленных предприятий регионов Таджикистана, их основные фонды, степень его использования, уровень амортизации и адаптивность последующего наращивания. Решение данной задачи позволяет выявить проблемы, препятствующие формированию стратегической конкурентоспособности региона, а также определению перспектив его развития. В связи с этим в статье рассматриваются теория промышленного потенциала и динамика его основных элементов в контексте региональных особенностей их реализации.

Ключевые слова. Потенциал, регион, промышленность, индустриализация, кризис, нестабильность, устойчивость, экономическая политика, стратегия, развитие, экономический рост, факторы производства, кластеризация, ресурсы.

В период современного экономического развития Республики Таджикистан одним из важных вопросов является обеспечение развития индустриальной системы страны, и с этой точки зрения промышленная политика приобрела главное положение в экономической политике страны. Как указано в «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» в связи с мерами экономического развития и сценарием промышленного развития, «На таком уровне... доля промышленности в структуре ВВП будет увеличиться в 1,8 раза до конца прогнозного периода (в период 2021-2025 годов до 16 процентов и в 2026-2030 годах до 20-20,5 процентов). Согласно этому сценарию объем промышленного производства по сравнению с В 2015 году – в 5,1 раза, в том числе горнодобывающая промышленность – в 6,4 раза, обрабатывающая промышленность – в 5,5 раза, производство и распределение электроэнергии, газа и воды – в 2,2 раза». [1]

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 года отметил, что «... с учетом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью». [2]

В этом контексте в 2018 году была принята «Стратегия индустриального развития Республики Таджикистан» (по состоянию на 16 мая 2018 года) и ряд программ,

ограниченных по срокам. Также, 6 января 2022 года, согласно указу Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, издан указ об объявлении 2022-2026 годы «Годами развития промышленности» одобрено, что дает серьезный импульс развитию промышленной отрасли.

В «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.» отмечается, что «...рациональное использование человеческого и природного капитала, а также усиление институционального потенциала развития в направлении повышения эффективности, диверсификации и конкурентоспособности национальной экономики, будут определять индустриальность будущего развития и обеспечит переход от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной экономике» [3].

Социально-экономическое развитие Республики Таджикистан тесно связано с уровнем развития промышленности, которая объективно отражает вклад отраслей в обеспечении инновационного экономического роста. С целью обеспечения диверсификации экономики, развития её инновационного потенциала, развития перерабатывающих и высокотехнологических производств, коммерциализации научных разработок, конкурентоспособных на внутреннем и внешнем рынках, была разработана Стратегия промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года.

В целях реализации ускоренной индустриализации в стране успешно реализуются: «Стратегия промышленного развития Республики Таджикистан на период до 2030 года», «Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы», «Программа развития цветной и черной металлургии на 2025 год», «Программа развития легкой промышленности на период до 2022 года» и другие отраслевые программы.

Согласно «Программе ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы», предусмотрено построить и ввести в эксплуатацию 736 предприятий с 18 тысячами новых рабочих мест и при совершенствовании структуры промышленности в целом и обрабатывающей промышленности в частности повысить долю промышленности в ВВП страны до 30%. [4]

Всё это позволит расширить потенциал промышленности страны за счет наращивания её сравнительных преимуществ в науке, образовании и высоких технологиях.

Устойчивый экономический рост можно обеспечить только за счет расширения, развития и полного использования производственных мощностей. Таким образом, в национальных стратегиях развития производственному потенциалу следует отводить ключевую роль.

Исследование проблемы ограниченности ресурсов, их сбалансированности и эффективности использования вызывает необходимость разграничения понятий производственного и ресурсного потенциалов.

Результат функционирования системы зависит, прежде всего, от степени использования ее совокупного потенциала, а эффективность и резервы роста в каждый определенный момент времени являются функцией от использования имеющегося потенциала. Поэтому для определения промышленного потенциала экономики и ее отраслей, комплексов считаем необходимым остановиться на определении категории «потенциал».

Рассматривая теоретические подходы к определению понятия «промышленный потенциал», необходимо отметить, что он является важнейшей составляющей

производственного потенциала региона. В экономической литературе существуют три подхода к определению понятия производственного потенциала: ресурсный, ресурсно-результативный и результативный. Ресурсный подход исходит из рассмотрения производственного потенциала как совокупности ресурсов, располагаемой отдельным хозяйственным звеном. Ресурсно-результативный подход предполагает рассмотрение количественной и качественной характеристик имеющихся ресурсов, способных производить определенный объем материальных благ. Сторонники результативного подхода определяют производственный потенциал не совокупностью ресурсов и их свойствами, а как количество продукции, которое может произвести хозяйственное звено при имеющихся ресурсах. Производственный потенциал региона по своему составу включает производственные потенциалы предприятий сферы материального производства: промышленности, строительства, сельского хозяйства и т.д.

Цогоев И.Х. под промышленным потенциалом понимает интегральную количественную оценку максимально возможной результативности использования ресурсов промышленными организациями в соответствии с заключенными контрактами в условиях рациональной организации и кооперирования производства хозяйствующих субъектов, расположенных на соответствующей территории. Промышленный потенциал, в значительной степени обеспечивающий формирование валовой добавленной стоимости, характеризуется наличием определенной пропорциональности и взаимосвязями между его составляющими. При этом пропорции представляют собой своеобразный «каркас» промышленного развития, а процессы трансформации этих пропорций служат условием реализации промышленных стратегий. [5]

Российский ученый А.О. Ларионов предлагает более расширенное определение, где «...промышленный потенциал характеризует совокупные силовые способности и возможности предприятий территории, которые могут быть реализованы при наличии ресурсов. Совокупные имеющиеся ресурсы в свою очередь характеризуют производственно-экономическую деятельность предприятий и представляют систему потенциалов более низкого порядка. Исходя из классификации факторов производства, в качестве составляющих промышленного потенциала можно выделить материально-технический, инновационный, инвестиционный, трудовой, инфраструктурный, финансовый потенциалы, которые в свою очередь формируются на базе сырьевых, промышленных, научно-исследовательских, инновационных, инвестиционных, трудовых и информационных ресурсов». [6]

Так, Баканач О.В. и Гаус К.В. под промышленным потенциалом региона понимают совокупную способность предприятий региона создавать и производить конкурентоспособную продукцию, продвигать ее на рынке, выгодно реализовывать и обеспечивать требуемый уровень обслуживания. Автор отмечает, что важнейшим направлением развития промышленного потенциала является его обновление, технологическая модернизация, ускоренное развитие отраслей, наиболее передовых в технологическом отношении. Для региональной экономики, по их мнению, основное значение имеет развитие местной промышленности, которая играет важную роль в создании рабочих мест, удовлетворении внутреннего спроса, способствует комплексному развитию территории. [7]

Промышленный потенциал региона, являясь важнейшей частью его производственного потенциала, определяет возможности промышленных предприятий региона обеспечивать производство конкурентоспособной продукции и зависит от наличия материально-технической базы, трудовых и финансовых ресурсов,

инновационных и инвестиционных возможностей, инфраструктурной обеспеченности. [8]

Здесь особую роль играет создание необходимых условий для развития промышленности в регионах страны и совершенствования механизма развития интеграционных процессов между предприятиями отрасли. Наиболее востребованными является разработка механизма усиления экономического потенциала промышленных предприятий на региональном уровне, что настоятельно требует исследования особенностей их социально-экономических условий с учетом региональной специфики.

Одним из наиболее актуальных требований к региональной промышленной политике является разработка и реализация необходимых мер по сохранению имеющегося промышленного потенциала, перепрофилированию его избыточной части и развитию высокотехнологичного сектора промышленного производства как определяющего фактора прогрессивного развития региональной экономики.

Таджикский ученый, профессор Комилов С.Дж. считает, что «Актуальность проблемы формирования и развития инновационного предпринимательства также обусловлена продолжающимся спадом производства стратегических видов наукоемкой продукции и услуг, низким научно-техническим уровнем производства, низкой конкурентоспособностью отечественных товаров, высоким уровнем износа основных фондов и выбытием производственных мощностей. Все это не способствует созданию благоприятного инновационного климата для национальных и, тем более, зарубежных компаний, сдерживает приток иностранных инвестиций и снижает эффективность инновационного развития». [7]

Эффективное использование экономического потенциала региона выступает кластеризация региональной экономики. Кластеры в современной экономике выполняют роль ключевого драйвера реализации инновационного потенциала национальной экономики и обеспечения ее конкурентоспособности.

12 февраля 2020 года на XX заседании Консультативного Совета под председательством Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Председателя Совета, уважаемого Эмомали Рахмона был представлен проект Концепции “Концепция формирования и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2040 года”. [10]

По этому поводу Т.Д. Низамова и Н.Х. Бобосодикова отмечают, что «... при рассмотрении кластеризации экономики особое значение имеют создание инновационных кластеров. Для всей экономики страны инновационные кластеры выполняют роль точек роста внутреннего рынка и базы для экспорта отечественной продукции. Устойчивость национальной экономики держится именно на сильных позициях отдельных кластеров, которые реализуют политику импортозамещения и экспортоориентирования на практике. Для формирования и развития инновационных кластеров в стране целесообразно изучение опыта зарубежных стран, которые показывают высокую эффективность данных преобразований». [10]

Татаркин А.И. отмечает, что невозможно развивать регион и разрабатывать стратегии развития, не опираясь на региональные возможности производства. [11]

Поэтому для создания условий качественного промышленного роста региональной экономики актуальной задачей становится оценка промышленного потенциала региона, степень его использования, возможность и необходимость наращивания. Решение данной задачи позволит выявить проблемы, мешающие

обеспечить адекватный вклад промышленности в формирование стратегической конкурентоспособности региона, а также определить перспективы ее развития. [13]

Рассмотрев теоретико-методологические подходы к определению промышленного потенциала, необходимо отметить, что он выступает одной из главных составляющих экономического потенциала региона, оказывает значительное воздействие на уровень развития производительных сил общества и представляет собой совокупность возможностей промышленных предприятий региона.

Таким образом, промышленный потенциал, выступая в качестве важнейшего фактора социально-экономического развития регионов, характеризуется набором различных элементов, отражающих возможности промышленного комплекса в обеспечении конкурентоспособности региональной экономики. [13]

Одним из наиболее эффективных показателей экономического развития является ВВП, который является частью общественного продукта и представляет собой совокупный результат промышленного производства всех промышленных предприятий за определенный период времени (таблица 1.).

Таблица 1.

Динамика объема промышленной продукции в регионах Республики Таджикистан за 2015-2021гг. (в соответствующих ценах лет, млн. сомони)

Регионы Республики Таджикистан	Годы						2021 / 2015, раз
	2015	2016	2017	2018	2020	2021	
Республика Таджикистан	12196	15090	20029	23894	30890	38829	3,1
Доля в общем объеме, %	100	100	100	100	100	100	
ВМКБ	111,8	128,8	193,4	238,3	228,8	315,5	2,04
Доля в общем объеме, %	0,9	0,9	1,0	1,0	0,7	0,8	
Согдийская область	4894,2	7078,5	10066,4	11498,4	15573,2	21064,8	3,1
Доля в общем объеме, %	40,1	46,9	50,3	48,1	50,4	54,3	
Хатлонская область	4621,2	5047,7	6753,1	7294	8998,3	10333	1,9
Доля в общем объеме, %	37,9	33,5	33,7	30,5	29,1	26,6	
г. Душанбе	1350,7	1461,8	1659	2664,9	2800,6	3339,4	2,07
Доля в общем объеме, %	11,1	9,7	8,3	11,2	9,1	8,6	
РРП	1218,1	1373,2	1357,1	2198,5	3289,4	3776,3	2,7
Доля в общем объеме, %	10,0	9,1	6,8	9,2	10,6	9,7	

Составлено автором по данным: Промышленность Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. - С.14.

Из данных таблицы 1. видно, что тенденция промышленного развития Республики Таджикистан имеет значительный рост, в 2020 году его показатель увеличился в 2,5 раза по сравнению с 2015 годом, а в 2021 году до 3,1 раза. Стоит отметить, что из этой доли в 2015-2021 годах в разрезе регионов республики тенденция промышленного развития наиболее зафиксирована в Согдийской области (рост в 4,3 раза), а доля Республики Таджикистан с тенденцией развития в 3,1 раза получила второй статус. Тенденция развития в РРП, г. Душанбе и ВМКБ рост увеличился более чем в два раза, а в Хатлонской области наблюдается тенденция роста в два раза. Основная реальность размещения отраслей промышленности в регионах Республики Таджикистан заключается в том, что эти отрасли географически распределены неравномерно.

Таким образом, анализ показал, что в регионах Республики Таджикистана реализуются государственные программы стимулирования промышленного производства, которые соответствуют основным принципам теории и практики региональной экономики. Реализация эффективных программ развития отрасли может способствовать формированию центра промышленного роста в территориальной структуре национальной экономики. Последнее может стать ключевым условием перехода страны к индустриальному типу развития в ближайшей перспективе. [12]

Число промышленных предприятий страны еще не достигло численности начала независимости страны, т.е. 1991 года, когда количество промышленных предприятий в масштабах республики составляло 2308 единиц. Тенденция развития 2012-2021 гг. показывает увеличение процессов формирования количества промышленных предприятий (табл. 2.). **Таблица 2.**

Количество промышленных предприятий по отраслям в Республике Таджикистан за 2012-2021гг.

Показатели	Годы						
	2012	2014	2015	2017	2020	2021	2020/2012, %
Вся промышленность	1586	2164	310	1999	2283	2397	151,1
включая:	109	154	214	229	264	291	2,6 раза
Горнодобывающая промышленность	6,9	7,1	9,3	1,5	1,6	12,1	-
По отношению к итогу, %	1448	1980	2071	732	846	1927	133,1
Обрабатывающая промышленность	91,3	91,5	89,7	86,6	80,9	80,4	-
По отношению к итогу, %	29	28	30	8	73	179	6,2 раза
Производство и распространение	1,8	1,3	1,3	1,9	7,6	7,5	-

Составлено автором по данным: Промышленность Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. - С.24-25.

По данным таблицы 2. можно сделать следующие выводы. В период с 2012 по 2021 годы количество промышленных предприятий в целом увеличилось на 51,1%, из них в 2,6 раза увеличилась доля предприятий добывающей промышленности, которые составляют 12,1% от всех предприятий. Что касается тенденции развития предприятий перерабатывающей промышленности, то установлено, что их количество в 2021 году по сравнению с 2012 годом увеличилось на 33,1% их количество дошло до 1927 предприятий, и в этот период их доля в общей доле предприятий страны составляет 80,4%. Стоит отметить, что в анализируемом периоде доля роста предприятий, занимающихся производством и распределением энергии и тепла, составила 5,9 раза, а в 2021 году они составили 7,5% от общей доли.

По официальным данным Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистана, в 2022 году в стране организовано 83 промышленных предприятия с 1,1 тыс. организованы рабочие места, из них 34 предприятия в Согдийской области, 21 предприятие в Хатлонской области, 13 предприятий в РРП, 13

предприятий в Ш. Душанбе и на территории ВМКБ начали работать 2 предприятия, из них 29 - в пищевой промышленности, 17 - в легкой промышленности, 17 - в сфере производства строительных материалов, 13 - в сфере области машиностроения.

В заключении исследования посвященному проблематике региональных особенностей реализации промышленного потенциала в Республике Таджикистан автор констатирует актуальность следующих позиций:

Во-первых, промышленный потенциал, выступая в качестве важнейшего фактора социально-экономического развития регионов, характеризуется набором различных элементов, отражающих возможности промышленного комплекса в обеспечении конкурентоспособности региональной экономики. Отдельные элементы промышленного потенциала (производственный, инновационный, экспортный, инвестиционный, природно-ресурсный, институциональный и интеграционный) требуют комплексного изучения в соответствии с специфическими особенностями территориального разнообразия национальной экономики.

Во-вторых, в условиях динамичного развития внешней среды, наиболее перспективной отраслью промышленного комплекса выступает обрабатывающая промышленность, потенциальные возможности которого в достижении параметров индустриальной модели развития национальной экономики Таджикистана неограниченны.

В третьих, в условиях перехода от аграрно-индустриального типа развития к индустриально-аграрному типу ключевым фактором успешной реализации стратегических целей национальной экономики выступает модернизация промышленного сектора с учетом наращивания его инновационного и экспортного потенциала, позволяющего эффективно использовать природно-ресурсный потенциал регионов Таджикистана.

В четвертых, эффективная реализации промышленного потенциала регионов Таджикистана требует формирования благоприятного условия реализации концепции и моделей экономического роста на базе системного анализа внешней и внутренней среды протекания социально-экономических процессов, позволяющей обеспечить благоприятные условия конкурентных отношений, инвестиционного климата и институциональной среды.

В пятых, условия и принципы формирования и использования экономического потенциала региональной промышленности, выступая как элементы общей системы, представляют собой отдельные части целого механизма управления экономикой региона. Необходимо обратить внимание на взаимосвязанность и взаимообусловленность всех условий и принципов эффективного использования экономического потенциала территорий. При этом, следует учесть, что легкая промышленность как приоритетная сфера промышленной системы региона в условиях перехода от аграрно-индустриального типа развития к индустриально-аграрному типу нуждается в системном преобразовании, направленной на более эффективном использовании потенциала отрасли, способствующие оптимизировать процессы экспортоориентированного производства.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года // Правительство Республики Таджикистан. 1 октября 2016 г. - № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - С.18-19. (103 с.)

2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. // www.president.tj
3. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы от 27 мая 2020 года, №293.
4. Цогоев, И. Х. Роль государства в формировании и реализации промышленной политики в СевероКавказском федеральном округе [Текст] : автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук : 08.00.05 / И. Х. Цогоев. – М., 2012. – 29 с.
5. Ларионов А.О. Оценка промышленного потенциала региона // Проблемы развития территории. 2015. №2 (76). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-promyshlennogopotentsiala-regiona> (дата обращения: 13.03.2024).
6. Баканач, О. В. Типология регионов РФ по уровню развития промышленного потенциала [Текст] / О. В. Баканач, К. В. Гаус // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями : межвузовский сборник научных трудов. – 2012. – № 1. – С. 15–21.
7. Комилов С.Д. Теория инновационного развития//Монография. - Душанбе: «Шарки озод», 2019. – С.175.
8. Бобомуродов П.У. Теоретические подходы к исследованию инновационного развития региона // Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан - Государственное управление 2023 / №4 / 1 (63) с.68.
9. Концепция создания и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2040 года от 28 октября 2020 года, №566.
10. Низамова Т.Д., Бобосодикова Н.Х. Опыт зарубежных стран по созданию и развитию инновационных кластеров//Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – Душанбе, 2019. - № 4 (258). - С.45.
11. Татаркин, А. И. Системный подход к разработке и реализации промышленной политики России.// Материалы II дальневосточного международного экономического форума. – Хабаровск, 2006.
12. Самадов Р.И. Ресурсный потенциал в системе факторов комплексного социально-экономического развития национальной экономики // Ученые записки. Естественные и экономические науки. Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова. – Худжанд. - 2016. - № 4 (31) – 0,5 п.л.
13. Асрорзода У.С., Гоибназаров А.Ш. Факторы регионального промышленного развития (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) // Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан - Государственное управление 2023 / №3 (62) с.19.

**ХУСУСИЯТҲОИ МИНТАҚАВИИ ПОТЕНСИАЛИ ИСТЕҲСОЛИИ САНОАТИ
ТОҶИКИСТОН: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ.**

САМАДОВ РУСТАМ ИСОҚОВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи ДДХБСТ

(Тоҷикистон, Худжанд) E-MAIL: samadov_r1966@mail.ru

Дар шароити муосири ноустувории иқтисодии ҷаҳон, барои ба роҳи рушди устувор баровардани иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи самараноки иқтисодии иқтисодии ҷумҳурий ва минтақаҳои он, аз ҷумла ҷузъи таркибии он – иқтисодии саноатӣ нақши муҳим дорад. Сарфи назар аз як қатор бӯҳронҳои пайдарпай дар иқтисоди ҷаҳонӣ, Тоҷикистон нишондиҳандаҳои мӯътадили иқтисодиро нигоҳ дошта, муқовиматро ба номуайянии дар бозорҳои молиявӣ, таъсироти беруна тақвият бахшида, рушди иқтисодиро

таъмин менамояд. Аз ҷумла, азнавсозӣ ва нав кардани корхонаҳои саноатӣ, зиёд кардани маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ, ҷорӣ намудани тақлифҳои рационализаторӣ, беҳтар намудани сифати фондҳои меҳнатӣ. Таҳқиқот тасдиқ мекунад, ки бо мақсади фароҳам овардани механизмҳои, ки ба фароҳам овардани шароит барои рушди нави босифати саноат мусоидат мекунанд, баҳо додан ба иқтисодии корхонаҳои саноатии минтақаҳои Тоҷикистон, фондҳои асосии онҳо, дараҷаи азхудкунии истифода, дараҷаи амортизатсия ва мутобикшавии васеъшавии минбаъда. Халли ин мушкилот ба мо имкон медиҳад, ки мушкилоте, ки ба таъшиқу рақобатпазирии стратегияи минтақа монеъ мешаванд, муайян карда, дурнамои рушди онро муайян намоем. Дар робита ба ин, дар мақола назарияи иқтисодии саноатӣ ва динамикаи унсурҳои асосии он дар заминаи хусусиятҳои минтақавии татбиқи онҳо баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо. Иқтисод, минтақа, саноат, иқтисодии саноати, саноатсозӣ, бӯҳрон, ноустуворӣ, устуворӣ, сиёсати иқтисодӣ, стратегия, рушд, рушди иқтисодӣ, омилҳои истеҳсолот, кластеризатсия, захираҳо.

REGIONAL FEATURES OF REALIZATION OF INDUSTRIAL POTENTIAL OF TAJIKISTAN: THEORY AND PRACTICE

RUSTAM ISAKOVICH SAMADOV,

Ph.D., Associate Professor, Department of Finance and Credit, TSUBP (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: samadov_r1966@mail.ru

In modern conditions of global economic instability, a significant role in bringing the economy of the Republic of Tajikistan onto a path of sustainable development belongs to the effective implementation of the economic potential of the republic and its regions, including its component - industrial potential. Despite a number of successive crises in the global economy, Tajikistan maintains stable economic indicators, strengthening resistance to uncertainty in financial markets, external influences and ensuring economic growth. These include, in particular, the renewal and modernization of industrial enterprises, increased investment in fixed assets, the introduction of innovations, and improved quality of labor capital. The study substantiates that in order to create mechanisms that contribute to the creation of conditions for new high-quality industrial growth and development, it is advisable to assess the potential of industrial enterprises in the regions of Tajikistan, their fixed assets, the degree of its use, the level of depreciation and the adaptability of subsequent expansion. Solving this problem allows us to identify problems that impede the formation of the region's strategic competitiveness, as well as determine the prospects for its development. In this regard, the article examines the theory of industrial potential and the dynamics of its main elements in the context of regional features of their implementation.

Keywords. Potential, region, industry, industrialization, crisis, instability, sustainability, economic policy, strategy, development, economic growth, factors of production, clustering, resources.

Муқарриз: Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ

УДК: 338.48

**РУШДИ ТИЧОРАТИ САЙЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ
ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МАРКЕТИНГӢ**

МАХКАМЗОДА ФУРҚАТ ФОЗИЛ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи
менеджмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
E-mail: max.furkat@mail.ru

ҲАСАНОВА ИНТИЗОР ОЛИМОВНА,

докторант (PhD)-и кафедраи менеджмент ва маркетинги
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
E-mail: menejment@mail.ru

Дар мақола нақши ва аҳамияти технологияҳои маркетингӣ дар рушди ширкатҳои сайёҳӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар шароити имрӯза технологияҳои маркетингӣ дар ҳама соҳаҳо муҳим буда, рақобатпазирии ширкатҳоро таъмин менамояд. Дар мақола инчунин намудҳои навтариини технологияҳои маркетингӣ мавриди омӯзиши қарор дода шуда, роҳҳои татбиқи намудҳои алоҳидаи он дар соҳаи сайёҳӣ оварда шудааст. Бояд қайд намуд, ки тизонидани фуруши молу хизматрасониҳои сайёҳӣ дар бозори мақсаднок бе истифодаи технологияҳои маркетингӣ ғайри имкон аст. Дар мақола муҳимияти технологияҳои маркетингӣ, ҳангоми банақшагирии стратегияи ширкатҳои сайёҳӣ қайд гардида, марҳилаҳои он муайян карда шудааст. Инчунин зарурати истифодаи web-сайт барои ширкатҳои сайёҳӣ асоснок карда шуда, принципҳои ҷобачокунии маълумотҳо дар web-сайти ширкат нишон дода шудааст. Дар баробари асоснок намудани зарурати истифодаи технологияҳои маркетингӣ дар фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ, усулҳои навтариини баҳодихии самаранокӣ истифодаи технологияҳои маркетингӣ дар тичорати сайёҳӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, технологияҳои маркетингӣ, маркетинги комплексӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, тичорати сайёҳӣ, SMM-технология, технологияи «Big Data», реклама.

Сол аз сол соҳаи сайёҳӣ дар ҷаҳон рушд ёфта, тичоратишавии он дар бозори ҷаҳонӣ мустаҳкам шуда истодааст. Соҳаи сайёҳӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди тичорати хурду миёна, тақсимои алтернативии захираҳо байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ таъсири зиёдтар дошта, рушди бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ ба монанди хизматрасонӣ, нақлиёт, алоқа, савдо, сохтмон, истеҳсоли маҳсулотҳои ниёзи аввалро ҳавасманд мегардонад.

Дар шароити муосир рушди соҳаи сайёҳии дохилӣ, якчанд мушкилотҳоро дар вақти бӯҳрони иқтисодӣ ҳал менамояд, мисол ҳангоми сарзадани бӯҳрони иқтисодӣ аҳолии кишвар метавонанд ба дигар кишварҳо нарафта, бо нархи арзон аз мавзёҳои сайёҳии ватанӣ дидан намоянд, ки ин метавонад ҳолати равонии аҳолиро вобаста ба сайёҳат мӯътадил нигоҳ дорад. Дар баробари рушди соҳаи сайёҳӣ яке аз масъалаҳои муҳим, муаррифии хизматрасониҳои сайёҳӣ дар байни сайёҳони дохиливу хориҷӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ин самт нақши маркетинг зиёд буда, интиҳоби технологияҳои он аз мутахассисони ширкат маҳорати баландро талаб менамояд.

Маркетинг дар соҳаи сайёҳӣ ин маҷмӯи чорабиниҳои комплексиеро дар назар дорад, ки тавассути он фуруши молу хизматрасониҳои сайёҳӣ ва ҳавасмандкунии аҳоли нисбати хизматрасониҳои сайёҳӣ ба роҳ монда мешавад. Хангоми банақшагирии

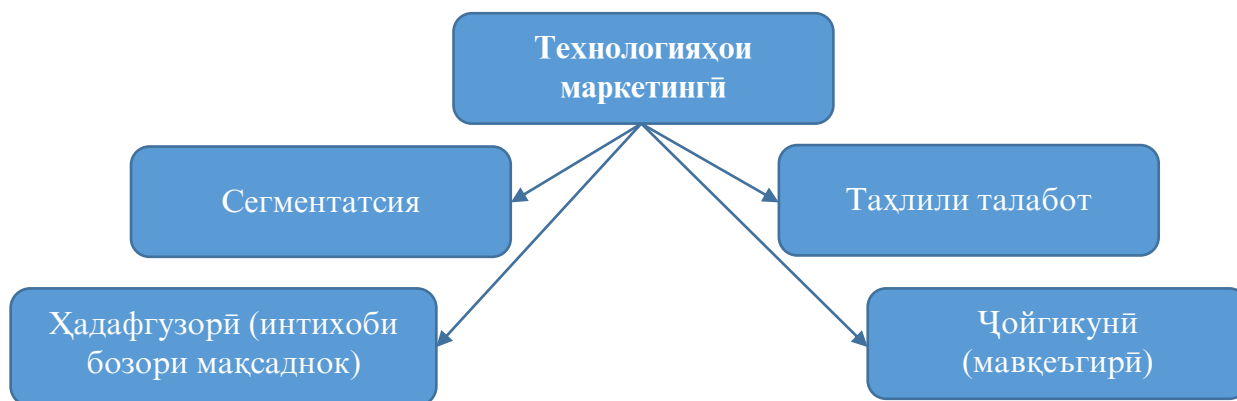
чорабиниҳо дар самти сайёҳӣ интихоби технологияҳои маркетингӣ нақши муҳимро ишғол менамояд.

Ҳангоми истифодаи ибораи “технологияҳои маркетингӣ” дар тиҷорати сайёҳӣ, бояд мафҳуми технологияро ҳамчун методология ва воситаҳои ноил гардидан ба мақсадҳои маркетингии гузошташуда, ки функцияи таъмини иртиботро бо муҳити дохилӣ ва берунии ширкатҳои сайёҳӣ иҷро менамояд, ҷудо намудан зарур аст [1, с.64]. Дар марҳилаи аввали рушди фаъолияти маркетингӣ, ибораи “технологияҳои маркетингӣ” ҳамчун маҷмӯи воситаҳои усулҳои касбии маркетингологӣ ширкатҳои тиҷорати сайёҳӣ, ки мониторинги бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ, амалинамоии маҷмӯи тадқиқотбарии маркетингӣ ва ташаккули маркетинги комплексӣ (4P) дар ширкатҳои сайёҳӣ ташкил медиҳад, фаҳмида мешуд.

Дар адабиёти хориҷӣ мафҳуми технологияҳои маркетингӣ дар рушди тиҷорати сайёҳӣ гуногун шарҳ дода шудааст, И.М.Кучеренко қайд менамояд, ки технологияҳои маркетингӣ дар рушди тиҷорати сайёҳӣ ин ҳамаи усулҳо ва воситаҳо, ки фурӯши молу хизматрасонии сайёҳиро таъмин менамояд [2, с.122]. Дар ҳақиқат ҳамаи усулу воситаҳои маркетингӣ, ки барои тезонидани фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ кӯмак мерасонад, технологияҳои маркетингиро ташкил медиҳад, дар шароити муосир технологияҳои маркетингиро чунин гурӯҳбанди менамоянд (Расми 1).

Расми 1.

Гурӯҳбандии технологияҳои муосири маркетингӣ

Интихоби технологияҳои самараноки маркетингӣ ва моделикунонии соҳаи ба ширкатҳои сайёҳӣ имконият медиҳад, ки стратегияи маркетингии ширкатро дуруст ва боназардошти васеъ намудани фаъолияти он таҳия гардад [3, с.187]. Ширкатҳои сайёҳии ватанӣ бояд технологияҳои дар расми 1 оварда шударо дуруст бароҳ монанд, мисол сегментатсия имкон медиҳад, ки истеъмолкунандагони бозори сайёҳӣ вобаста ба даромаднокии ҳеш хизматрасонии ширкатҳои сайёҳиро интихоб намуда, талаботи худро вобаста ба саёҳат қардан қонеъ намоянд. Таҳлили талабот дар бозори сайёҳӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, бозори сайёҳӣ нисбат ба дигар бозорҳо зуд тағйирёбанда мебошад, омӯхтани он аз тарафи маркетингологӣ ширкат маҳорати баланди касбиро талаб менамояд, ҳамзамон таҳлили бозори сайёҳӣ имкон медиҳад, ки муҳити маркетингии ширкат, ҳолатҳои демографӣ, раванӣ ва рафтории истеъмолкунандагон, дар қадом мавқеъ қарор доштани рақибон, таъминкунандагон ва миёнаравон муайян карда шавад. Ҳадафгузорӣ низ яке аз муҳимтарин технологияи маркетингӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ ба ҳисоб рафта, барои интихоби сегменти мувофиқ мусоидат менамояд, ки хароҷотҳои гуногуни ширкатҳоро кам намуда даромаднокиро зиёд мегардонад, ҳадафгузорӣ ё интихоби бозори мақсаднок ҳангоми таҳияи стратегияи рушди ширкатҳои сайёҳӣ бояд ба саволҳои бо кӣ бояд кор кард? ва бо кӣ бояд кор

накард? чавоб диҳад. Мавқеъгирӣ яке аз технологияҳои маркетингӣ ба ҳисоб рафта, барои ширкати сайёҳӣ имконияти мустаҳкам намудани молу хизматрасониҳояшро нисбат ба ширкатҳои рақиб фароҳам меорад.

Умуман технологияҳои маркетингӣ барои рушди фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ҳамчун муҳаррик баромад намуда, рушди тичорати сайёҳиро дар дохилу беруни кишвар таъмин менамояд. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳӣ бо суръат боло рафта даромаднокии соҳа ва саҳми он дар ММД зиёд шудааст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳои асосӣ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2015/ 2022 (в разах)
Чамъи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	463	420	490	1154	1319	410,1	517,6	1151,9	2,488
Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ СУС) ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	413	344	431	1035	1257	350,6	296,3	999,3	2,419
Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад (фаъолият кунанда)	82	118	91	146	161	224	235	242	2,951
Теъдоди сайёҳонӣ дохилие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намуданд, нафар	16363	19549	14420	9167	8531	1939	1766	3643	0,223
Теъдоди сайёҳонӣ хориҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, нафар	3080	3630	4413	6699	7791	416	953	5771	1,874
Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе назардошти андоз аз арзиши изофа), ҳаз. сомонӣ	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9	7677,0	12789,9	22818,8	2,381

Сарчашма: Ҷадвал аз тарафи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023, саҳ.185) ҳисоб карда шудааст.

Аз ҷадвал мушоҳида мешавад, ки шумораи ширкатҳои сайёҳӣ соли 2022 нисбат ба соли 2015 қариб се маротиба зиёд шудааст, ки ин аз зиёд шудани шумораи сайёҳон 2,4 маротиба ва даромади соҳа 2,3 маротиба гувоҳӣ медиҳад. Дар зиёдшавии нишондиҳандаҳои оморӣ тичорати сайёҳӣ нақши ширкатҳои сайёҳии ҷумҳурӣ калон мебошад, ки дар ин ҷо маркетинг ҳамчун воситаи асосии баландбардории сатҳи тичорати сайёҳӣ баромад мекунад [4, с.274].

Бояд қайд намуд, ки тарзи универсалии таҳияи нақшаи маркетингӣ дар самти сайёҳӣ вучуд надошта, ҳар як ширкати сайёҳӣ бо тарзу усулҳои худ ин мушкилиро ҳал менамоянд. Ҳангоми банақшагирии маркетингӣ, дилхоҳ ширкати сайёҳӣ аз ҷумла ширкатҳои сайёҳии ватанӣ, бояд чунин марҳилаҳои банақшагириро риоя намоянд:

- Баҳодиҳии ҳолати кунунии маркетингӣ. Дар марҳилаи аввали банақшагирии маркетингӣ якҷанд масъалаҳои муҳим баҳогузори мешаванд, аз ҷумла ҳислати бозори мақсаднок, мавқеи ширкати сайёҳӣ дар бозори мақсаднок, ҳаҷми бозори мақсаднок, сегментҳои асосии бозор ва иқтидори шумораи рақибон;

- Имкониятҳо ва хатарҳо. Ин марҳилаи банақшагирӣ имконият медиҳад, ки рушди ширкат дар оянда баҳогузорӣ шуда, хатарҳои дар пеш истода муайян карда мешавад. Мақсади асосии ин марҳила муайян кардани тамоми имкониятҳои имконпазири ширкат ва хатарҳои таҳдидунонда дар оянда мебошад.
- Вазифаҳо ва мушкилотҳо. Ин марҳила бояд алоқамандии вазифаҳои гузошта шуда ва маҳсулоти сайёҳиро баҳо дода, роҳу воситаҳое, ки дар вақти муайян ширкати сайёҳиро ба мақсади гузошта шудааш мерасонад ба тартибу низом дарорад.
- Стратегияи маркетингӣ. Дар ин марҳила равишҳои маркетингӣ (маркетинги комплексӣ – 4Р; стратегияи мушаххас вобаста ба бозори мақсаднок; ҳаҷми хароҷот ба чорабиниҳои маркетингӣ) барои ҳалли вазифаҳои гузошта шуда, муайян карда мешавад.
- Барномаи амалишавӣ. Дар ин марҳила стратегияи маркетингӣ ба барномаи аниқии амалишавӣ табдил ёфта, ба саволҳои: чӣ кор бояд кард; кай амалӣ намуд; кӣ бояд кард; чӣ қадар арзиш дорад ва ба ин монанд ҷавоб пайдо карда мешавад.
- Назорат. Дар марҳилаи охир ҳамаи чараёнҳои банақша гирифташуда натиҷагирӣ мешаванд, ки ин барои муайян намудани ҳосилонокӣ фаъолият мусоидат менамояд. Назорат нафақат баҳодиҳии натиҷаҳои банақша гирифташуда буда, балки назорати тамоми элементҳои таъсиррасон ба монанди ҳолатҳои муҳити беруна, тағйирёбии ҳолатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайрае, ки ба фаъолияти ширкати сайёҳӣ таъсир мерасонад дарбар мегирад.

Дар шароити кунуни талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ зуд тағйир ёфта, аз маркетингологҳо ва менеҷерҳои ширкатҳои сайёҳӣ масъулияти баланди инноватсиониро талаб менамояд, ки ин барои коркарди воситаҳои инноватсионии маркетингӣ мусоидат менамояд. Яке аз технологияҳои нави маркетингӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ Storytelling баҳисоб меравад. Storytelling аз калимаи англисӣ гирифта шуда, маъноаш нақли саргузашт мебошад, яъне расонидани маълумот ба одамон тавассути қисса, ҳикоя ва афсона мебошад. Ба ин тарз пешниҳод намудани маълумот ба харидорон ва истифодабарандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ, вобаста ба мавзёҳои сайёҳӣ хело осонфаҳм ва натиҷанок мебошад. Storytelling – ин сайёҳӣ айна ҳол яке аз технологияҳои инноватсионии маркетингӣ ва технологияи иловагии реклама баҳисоб рафта барои пешбурди фуруши маҳсулоту хизматрасониҳои сайёҳӣ ва машҳурсозии бренди мавзёҳои сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Имрӯз дар бозори реклама чунин намудҳои Storytelling – ро ҷудо менамоянд:

Story listening – ин шакли рекламаи иловагӣ мебошад, ки тавассути бо ҳам алоқаманд сохтани якчанд объектҳои сайёҳии монанд, ки дар таҳти як ном бо воститаи ягон ҳикоя ё қисса пешниҳод мегардад, мисол, “7 кӯли беназир”, “40 духтарон”;

Travel stories – ин шакли нави сабт намудани хотирот вобаста ба таъсуроту ҳиссиёти сайёҳон оид ба мавзёҳои сайёҳӣ дар шакли видео ва дигар воситаҳои аёнӣ мебошад, ки ҳамчун маводи эътимоднок ба сайёҳони эҳтимоли пешкаш карда мешавад;

Photo story – маҷмӯи суратҳои бо навиштаҷоти кӯтоҳ мебошад, ки оид ба мазеи сайёҳӣ маълумоти хос пешниҳод менамояд, мисол суратгузориш оид ба мавзёи сайёҳӣ;

Дар ҳақиқат технологияи Storytelling дар самти сайёҳӣ натиҷабахш буда, ба принципҳои зерин таъсир менамояд:

Аслият – ҳикоя ё қисса оид ба мавзёи сайёҳӣ набояд ба дигар ҷойҳои сайёҳӣ монанд бошад;

Боварибахш – қисса ё ҳикоя бояд эътимодноқ тайёр карда шавад, ки мавзёи сайёҳӣ сахҳ муаррифи гашта, дороиҳои он пурра инъикос гардад;

Муфассал – истифодабарии ҷузъҳои алоҳидаи мавзёҳои сайёҳӣ имконият медиҳад, ки сайёҳ тавассути Storytelling ҷойи сайёҳиро ҳис намуда, пешакӣ худро дар ин ё он ҷойи сайёҳӣ тасаввур намояд;

Тағйирёбандагӣ – қисса ё ҳикоя бояд, ҳодисаҳо ва нақлҳои тағйирёбандаи ба ҳиссиёти сайёҳон таъсиррасонро доро бошад;

Мушаххас – дилхоҳ қисса ё ҳикоя бояд бо нутқи диққатҷалбкунанда таҳия гардида, дақиқ, кўтоҳ ва мушаххас бошад;

Ахлоқӣ – дилхоҳ Storytelling нафақат аз факту рақамҳо, балки аз ҷанбаҳои ахлоқӣ низ иборат бошад;

Зуд паҳншавандагӣ – қисса ё ҳикоя вобаста ба мавзёҳои сайёҳӣ бо якҷанд забон таҳия гардида, ҳаҷми каму сифати баланд дошта бошад, то ин ки дар ҳамаи воситаҳои таълиғоти имконияти паҳн намуданро дошта бошад.

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки Storytelling – и сайёҳӣ ҳамаи маълумотҳои бадаст овардаи сайёҳон оид ба мавзёҳои сайёҳӣ мебошад, ки сабаби ҳавасмандии гурӯҳҳои калони сайёҳон мегардад. Бинобар ин, Storytelling – и сайёҳӣ барои рушду равнақи сайёҳии рекреатсионӣ, сайёҳии фарҳангию истироҳатӣ ҳамчун воситаи асосӣ баромад менамояд.

Дар шароити рақобати шадиди имрӯза сайёҳон маълумоти асосиро вобаста ба мавзёҳои сайёҳӣ, аз web-сайтҳои ширкатҳои тичорати сайёҳӣ дастрас менамоянд, аз ин рӯ web-сайтҳои ширкатҳои сайёҳӣ бояд дорои маълумотҳои сахҳ, имконияти зуд ворид шудан, дизайни функционалию дақиқ, доштани функсияҳои ҷустуҷӯи ва ба ин монанд бошад. Бояд қайд намуд, ки тичорати сайёҳӣ ва рекламаи хизматрасониҳои он дар солҳои охир тавассути Интернет ба роҳ монда шуда, солҳои оянда ширкатҳо ва намоёндагҳои сайёҳӣ пурра фаъолияти хешро тавассути интернет ба роҳ менамоянд.

Беҳамтоӣ ва арзишнокии пешниҳодҳои ширкатҳои тичорати сайёҳӣ бояд бо як тартиби хуб дар сомонаи ширкат ҷойгир карда шавад, ки ин ҳангоми пешниҳоди маҳсулот ё хизматрасонии махсуси сайёҳии ширкатҳои соҳа рақобатпазирии онҳоро дар бозор таъмин менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, технологияҳои маркетингӣ дар рушди тичорати сайёҳӣ тавассути технологияҳои интернетӣ ба роҳ монда мешавад. Бинобар ин, шумораи зиёди иртиботҳои маркетингӣ дар бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ тариқи онлайн режим ба роҳ монда мешавад, ки сайёҳон тавассути интернет мавзёҳои сайёҳиро дидан намуда, пешакӣ онро интихоб менамоянд ва пардохтҳои истифодаи хизматрасониҳои сайёҳиро дар инфрасохторҳои гуногуни он тариқи онлайн режим пардохт менамоянд. Аз ин лиҳоз, ба ширкатҳои сайёҳии ватанӣ мебошад, ки web-сайтҳои ширкатро диққатҷалбкунанда ва ҷолибу осонфаҳм тартиб диҳанд, ки сайёҳон ҳарчи зудтар пешниҳодҳои ширкатро пайдо намуда, хизматрасониҳои онро истифода баранд. Бояд қайд намуд, ки ҷунин web-сайти ширкати сайёҳӣ боварии сайёҳонро нисбат ба ширкат зиёд намуда, рақобатпазирии онро нисбат ба ширкатҳои рақиб пурзӯр менамояд.

Барои ҷолибиятноқ намудани сомонаҳои ширкатҳои сайёҳии ватанӣ маркетингҳо ва менечерҳо бояд тадқиқотбарихоро дар сатҳи олӣ ба роҳ монда, роҳҳои ҳалли муаммоҳо ва мушкилотҳои сайёҳон, ки дар саёҳати пешина дучор шуда буданд, тавассути хизматрасониҳои сайёҳӣ пешниҳод намуда, дар web-сайти ширкат ҷойгир намоёнд. Дар шароити кунуни ширкатҳои сайёҳӣ барои пешниҳод ва рекламаи хуби хизматрасониҳои худ, кўшиш менамояд, ки аз намоёндагҳои рекламавӣ ё

фрилансерҳо (мутахассисони кироӣ) истифода баранд. Истифодабарии чунин қувваҳо имконият медиҳад, ки пешниҳодҳои хизматрасониҳои сайёҳӣ дар сомонаҳои иҷтимоӣ васеъ паҳн гардида, сайёҳони зиёдро ба мавзҳои сайёҳии кишвар аз минтақаҳои гуногун ҷалб менамояд. Чунин воситаи ҳаракати молу хизматрасониро дар интернет SMM-технология меноманд (аз англ. SMM – Social Media Marketing).

Ширкатҳои тичорати сайёҳие, ки аз технологияи SMM истифода мебаранд, бояд марҳилаҳои худии хизматрасониҳои сайёҳиро ба сайёҳон пешниҳод намуда, ба ташаккули пешниҳоди нави хизматрасоние, ки ба як сегменти муайяни сайёҳӣ таълуқ дорад, ҳаракат намояд. Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯза барои чунин фаъолият ба воситаи технологияи «Big Data» амали мешавад.

Умуман гуфтан мумкин аст, ки татбиқи усулу воситаҳои маркетингӣ дар рушди тичорати сайёҳӣ хело зурур буда, аз мутахассисони ширкат маҳорати баландро талаб менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки татбиқи технологияҳои нави маркетингӣ имконияти фурӯши хизматрасониҳои сайёҳиро зиёд намуда, имкониятҳои нави муаррифии мавзҳои сайёҳиро пешниҳод менамояд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ маркетингӣ аз тарафи ширкатҳои сайёҳии ватанӣ, якчанд мушкилиҳои соҳаро ҳал намуда, рушди технологияҳои гуногуни инноватсиониро ба миён меорад, аз ҷумла:

- рушди технологияи «Big Data» дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- имконияти истифодаи хатсайрҳои сайёҳии ватанӣ ва машҳуршавии онҳо дар байни сайёҳони хориҷӣ;
- ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба инфрасохторҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- зиёдшавии лоиҳаҳои перспективӣ дар соҳаи сайёҳии кишвар;
- имконияти татбиқи усулҳои нави баҳодиҳии хизматрасониҳои сайёҳӣ (Баҳодиҳии микдорӣ: CPC – Cost per click; CPA – Cost per action; CPL – Cost per lead; CAC – Customer acquisition cost. Баҳодиҳии сифатӣ: CR – Conversion Rate; CTR – Click – Through Rate; BR – Bounce Rate; LTV – Lifetime value; AR – Abandonment Rate).

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки истифодаи технологияҳои маркетингӣ дар тичорати сайёҳӣ зарур буда, татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ маркетингӣ наҷандон кори осон буда, аз мутахассисони соҳа донишмандони илмҳои замонавӣ ба монанди татбиқи усулҳои инноватсионӣ дар таҳлили бозор ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар шабакаи интернетиро талаб менамояд. Бояд қайд намуд, ки технологияҳои маркетингии наҷ ҷузъи муҳими фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ мебошад, ки ба васеъ намудани бозорҳои фурӯш нигаронида шудаанд. Технологияҳои нави маркетингӣ яке аз роҳҳои самараноки нигоҳ доштани рақобатпазирии ширкатҳои сайёҳӣ мебошад, ки ба ширкат имкони устувор мондани дар бозори дохилию хориҷӣ фароҳам меорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ершова, М. Е. Развитие и применение маркетинговых технологий в сфере туризма / М. Е. Ершова // Техничко-технологические проблемы сервиса. – 2009. – № 4(10). – С. 63-69. – EDN MNJDIT.
2. Кучеренко, И. М. Современные каналы деловой коммуникации в туризме / И. М. Кучеренко // Материалы научной и научно-методической конференции профессорско-преподавательского состава Кубанского государственного университета физической культуры, спорта и туризма. – 2019. – № 1. – С. 120-122.

3. Сарабекова, И. З. Моделирование развития туристической отрасли Республики Таджикистан на основе балансовой модели / И. З. Сарабекова, Ф. Ф. Махкамов // Государственное управление. – 2020. – № 2(46). – С. 182-190. – EDN TTDA XM.
4. Махкамов, Ф. Ф. Модели концептуализации кластерной сети для развития рынка / Ф. Ф. Махкамов, Х. У. Умаров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-2(110). – Р. 270-276. – EDN DUZEFG.
5. Махкамов, Ф. Ф. Формирование туристических кластеров - фактор развития горных регионов Таджикистана / Ф. Ф. Махкамов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 9. – С. 188-198. – EDN POMVAV.
6. Ходиев, Д. А. Аҳамияти шарикҳои стратегӣ дар таъмини рақобатпазирӣ ширкатҳо / Д. А. Ходиев, Х. Р. Шарипова, А. С. Маҳмадуллоев // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 1(66). – Р. 89-98. – EDN FIBUQT.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

МАХКАМЗОДА ФУРКАТ ФОЗИЛ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

E-mail: max.furkat@mail.ru

ХАСАНОВА ИНТИЗОР ОЛИМОВНА,

докторант (PhD) кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета.

734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

E-mail: mmanagement@mail.ru

В статье изучены новейшие виды маркетинговых технологий и приведены способы их применения в сфере туризма. Следует отметить, что ускорение реализации туристических товаров и услуг на целевом рынке невозможно без использования маркетинговых технологий. В статье изучены новейшие виды маркетинговых технологий и приведены способы их применения в сфере туризма. Следует отметить, что ускорение реализации туристических товаров и услуг на целевом рынке невозможно без использования маркетинговых технологий. В статье отмечена важность маркетинговых технологий в стратегическом планировании туристических компаний и определены его этапы. Также обоснована необходимость использования веб-сайта туристических компаний и показаны принципы передачи информации на веб-сайте компании. Наряду с обоснованием необходимости использования маркетинговых технологий в деятельности туристических компаний показаны новейшие методы определения эффективности использования маркетинговых технологий в туристическом бизнесе.

Ключевые слова: туризм, маркетинговые технологии, комплекс маркетинг, туристические компании, туристический бизнес, SMM-технологии, технология «Big Data», реклама.

DEVELOPMENT OF TOURISM TRADE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BY USING MARKETING TECHNOLOGIES

MAHKAMZODA FURKAT FOZIL,

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Management and Marketing,
Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.
E-mail: max.furkat@mail.ru

KHASANOVA INTIZOR OLIMOVNA,
doctoral (PhD) of the Department of Management and Marketing
Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.
E-mail: mmanagement@mail.ru

The article examines the latest types of marketing technologies and provides ways of their application in the field of tourism. It should be noted that acceleration of sales of tourist goods and services in the target market is impossible without the use of marketing technologies. The article examines the latest types of marketing technologies and provides ways of their application in the field of tourism. It should be noted that acceleration of sales of tourist goods and services in the target market is impossible without the use of marketing technologies. The article notes the importance of marketing technologies in strategic planning of tourist companies and defines its stages. The need to use a website of tourist companies is also substantiated and the principles of information transfer on the company's website are shown. Along with the substantiation of the need to use marketing technologies in the activities of tourist companies, the latest methods for determining the effectiveness of using marketing technologies in the tourism business are shown.

Keywords: tourism, marketing technologies, marketing complex, tourist companies, tourism business, SMM technologies, Big Data technology, advertising.

Муқарриз: Муҳсинов Д.С., номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва
маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

УДК: 332.37

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСЛОВИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОГО
ПРОЦЕССА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**

ОДИНАЗОДА Ш. Т.,

зам. директор Института экономики и системного развития сельского хозяйства ТАСХН.

Тел.: +992 918 42 57 57.

E-mail: economic64@mail.ru

СУЛТОН З. Р.,

соискатель Института экономики и системного развития сельского хозяйства ТАСХН. Тел.:
+992 111 03 00 17.

АБДУЛХАМИД К. Н.

соискатель Института экономики и системного развития сельского хозяйства ТАСХН.
Тел.: +992 111 05 00 17.

В данной статье авторами рассмотрены вопросы развитие институциональной базы воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве, а также проведен анализ тенденция роста объемов производства сельскохозяйственной продукции в Республике Таджикистан. Исследованы факторы, негативно влияющие на рациональное и целевое использование сельскохозяйственных угодий, в результате чего усилилась тенденция выхода земель из сельскохозяйственного оборота.

Ключевые слова: аграрная реформа воспроизводство, институциональная среда, модернизация, структура, фаза, заработная плата.

Для современного экономического периода развития сельского хозяйства Республики Таджикистан, характерна тенденции перехода к модернизации воспроизводственных процессов и систем его управления. Модернизации воспроизводственного процесса в современных условиях составляет красная линия всех аграрных преобразований, и включают компоненты инновационного инвестирования. В Концепции инновационного развития агропромышленного комплекса Республики Таджикистан подчеркивается, что «важной особенностью современного периода развития, как всего народного хозяйства, так и агропромышленного, является необходимость ускорения научно-технического прогресса, в основе которого лежат инновационные процессы, позволяющие вести непрерывные совершенствование и обновление производства на базе освоения достижений науки и техники»[1].

В системе мер по реализации этих стратегических задач фундаментальное значение имеет совершенствование институциональной среды развития сельского хозяйства и воспроизводственного процесса сельскохозяйственного производства. Аграрная реформа, как инновационный процесс направлен, прежде всего, на осуществление качественного изменения воспроизводственных процессов. Поскольку реформа охватывает ресурсно-технологические и институциональные стороны. «Ресурсно-технологическая сторона характеризует способов соединения ресурсов для производства благ. Институциональный аспект отражает механизм социального упорядочивания экономических действий. Следует не забывать, что эти стороны действует в единстве и взаимном влиянии технологических условий воспроизводства и социальных условий воспроизводства и имеет способности к согласованному действию»[2]. В этой системе взаимосвязей, институты являются базовым элементом среды воспроизводственного процесса и функционирования хозяйствующих

субъектов сельского хозяйства. Институты активизирует структурирования отношений возникающих в воспроизводственном процессе.

В результате формирования и эффективное функционирование институтов формируется условие сбалансированности воспроизводственного процесса, поскольку сокращается размер транзакционных и трансформационных издержек для хозяйствующих субъектов. Комплекс взаимосвязанных социально-экономических институтов, которые оказывает влияние на направления воспроизводственного процесса и формы реализации экономических интересов хозяйствующих субъектов, формирует институциональную структуру. В свою очередь, институциональная структура, как многомерная система координат образует институциональную среду. Институциональная среда представляет собой совокупность основополагающих политических, социальных и юридических правил, образующие базис для воспроизводственного процесс (производства, обмена и распределения, потребления). В институциональной среде существенную роль играют базовые экономические институты, которые определяют тип институциональной матрицы функционирования хозяйствующих субъектов и воспроизводственного процесса. В связи с этим интересной, на наш взгляд, является теория институциональных матриц, предложенная С.Г. Кирдиной [3] Согласно ее концепции, институциональная структура экономики представляет собой совокупность элементов двух качественно разнородных типов: первый - неизменных базовых институтов, определяющих тип институциональной матрицы общества;

второй - институциональные формы (совокупность экономико-правовых норм), которые в отличие от базовых институтов изменчивы и постоянно обновляются, а также могут целенаправленно модифицироваться с субъектами.

Возможные модели базовых институтов ограничиваются западным типом институциональной матрицы (институты рыночной экономики) и восточным (институты "редистрибутивной" экономики), причем они полностью детерминируются характером материально-технологической среды национальной экономики. В экономической литературе можно отметить следующие базовые экономические институты: институт права собственности, рынок, цена, конкуренция, координация, деньги и др. Каждые из этих институтов имеют институциональную форму - совокупность экономико-правовых норм, которые определяют и регулируют поведение хозяйствующих субъектов (которые в основном ориентированы на максимизацию своей выгоды) и государственных мер принуждению выполнению норм. Эти экономические институты воспроизводятся через хозяйственные действия или взаимодействия участников (агентов) рынка и оказывает существенное воздействие на уровень воспроизводственного процесса.

Воспроизводственный процесс в сельском хозяйстве представляет собой непрерывное функционирование двух взаимосвязанных фаз:

Первая - технологическая фаза, которая охватывает процесс производство, заготовка, транспортировка, хранение, переработка и реализация.

Вторая - экономическая фаза, которая состоит из стадий производство, распределение, обмен и потребление.

В результате формирования и развитие обоснованных соотношений и экономического регулирования обеспечивается эффективное производство сельскохозяйственной продукции и воспроизводственного процесса. А это зависит от работы формальных и неформальных институтов, которые формируется в каждой из этих фаз. В каждой технологической фазе регулирование должно осуществляться по

ряду направлению, и соответствующих организационных институтов, которые приведены в таблице 1.

Все указанные в таблицы направление регулирование технологических фаз воспроизводственного процесса синтезируется в экономической форме воспроизводственного процесса, особенно в регулирование фаз обмена и потребления.

Таблица 1

Технологической фазы и основные направление регулирования
воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве

	Фазы	Направлений регулирование
1.	Производства продукций и услуг	<i>Регулирование ценовой пропорции продукции сельского хозяйства и цены материальных ресурсов, применение внутрихозяйственных цен, системы экономических рычагов (контроля издержек, порога рентабельности и др.)</i>
2.	Заготовка	<i>Дифференциацией норм заготовок продукции в республиканские и региональные фонды, а в них - по хозяйствам различным производственным типов и с различным уровнем развитию экономики;</i>
3.	Транспортировка	<i>Установление дифференцированных нормативов затрат на перевозку продукции при различных дорожных условиях и расстояниях</i>
4.	Хранения	<i>Регулирование нормативов затрат на хранение продукции в различных типах хранилищ</i>
5.	Переработка продукции	<i>Поиска перерабатывающих предприятий, который минимизируют радиус перевозки, который минимизирует транспортных и иные издержеки.</i>
6	Реализация	<i>Поиска и регулирование каналов реализации с учетом интересов торговых предприятий и потребителей</i>
7.	Распределения продукции и денежных средств	<i>Регулирование удельного веса реализуемой продукции, по различным каналам, удельного веса денежных средств, направляемых по различным каналам, соотношений фондов накопления и потребления в валовом доходе и др.</i>

Составлен по: Барбашин Е.А., Пронская О.Н., Федорова Е.А., Енина Е.О. Методические основы экономического регулирования воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве

Например, в фазе обмена принимается институциональные меры по устранение диспаритет цен, регулирование себестоимости и цены, совершенствует институты контракта (внутрихозяйственные и межхозяйственные договора), механизмы интегрированных организационных институтов, институциональные инфраструктуры сферы производства, обмена и др.

В фазе потребления продукции и финансовых средств регулируются уровень потребления хозяйств их подразделениями, уровень оплаты труда, системы стимулирование и т.д. В каждом хозяйстве эффективность воспроизводственного процесса обеспечивается на основе регулирования структуры производства продукции в соответствии рыночным спросом и складывающихся цен на продукцию. Для повышения эффективности воспроизводственного процесса важное значения имеет

выявление факторов влияющий на него: размер предприятий как институциональная единица, формы собственности, интеграция, кооперация и т.д. В методическом плане исключительно важное значения имеет, также комплексная система ресурсно-технологической и институциональных соотношений в каждой фазе этого процесса, который характеризуют физическое и стоимостное состояние внешних и внутренних производственных и социально-экономических связей[4].

В современных условиях Республики Таджикистан с развитием самостоятельности и автономного принципа хозяйствования субъектов сельского хозяйства, активизация воспроизводственных процессов приобрел тесные связи, прежде всего, с развитием рыночных отношений, уровнем адаптаций хозяйствующих субъектов в новых условиях и институциональная среда хозяйствования. Динамика объема производства и реализации сельскохозяйственной продукции является обещающим индикатором развитие воспроизводственного процесса. Как свидетельствуют данные таблицы 2.

Таблица 2

Динамика валового производства сельскохозяйственной продукции в Республики Таджикистан (в сопоставимых ценах 2022 г.) (млн. сомони)

	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Всего	18974,5	10836,4	16683,1	22820,3	31368,4	42765,6	49272,5
в том числе:							
растениеводств о	12669,8	8078,7	11873,9	16563,4	21842,4	29719,6	33902,1
животноводство	6304,7	2757,6	4809,2	6257,0	9526,0	13046,0	15370,4

Статистических ежегодник Республики Таджикистан – 2023 г. С.271.

В республике наблюдается тенденция роста объемов производства сельскохозяйственной продукции (таблица 2). Объем сельскохозяйственной продукции в 2022 г по сравнению с 1991 г. увеличилось почти в 2,5 раз (30298), превзошёл уровень конца 80-го года. За анализируемый период объем продукция растениеводства увеличился в 2,7 (21232,3), продукции животноводства – 2,4 раза (9065,7) и 69,0 % прироста объема сельскохозяйственной продукции получено за счет увеличение производства продукции растениеводства. В структуре объема сельскохозяйственной продукции на долю продукции растениеводства приходится 68,8 %. Такая картина развития в целом свидетельствует об установление нормального процесса воспроизводства в сельском хозяйстве страны.

Тенденции роста валового производства сельскохозяйственной продукции в республике, является результатом развития институтов права собственности, которое обуславливает развитие в сельском хозяйстве новых институциональных единиц - альтернативных форм деловых хозяйствующих субъектов. За анализируемый период, происходил развитие институт права собственности на землепользование. Спецификации прав собственности в условиях государственной монопольной собственности на землю лежал в основе политики разгосударствления собственности

на землю. В основе реализации такой политики лежал частичное отчуждение государства от правомочий собственности на землю (как главного средства производства сферы сельскохозяйственного производства) и передал право пользования и распоряжения землей арендаторам, фермерам, но сохраняя за собой основной пучок прав собственности (исключительное право собственности на землю).

В этих условиях воспроизводства, плодородия земель сельскохозяйственного назначения возложено на землепользователей.

Таблица 3

Спецификации права собственности сельхозугодий по формам хозяйствование

Структура земель	1991		2023		2023 в % к 1991г
	Тыс. га	В %	Тыс. га	В %	
<i>Общая используемая площадь земель на территории республики</i>	14254,5	100,0	14225,5	100,0	99,8
<i>Всего сельхозугодий</i>	4232,7	29,69	3617,5	25,42	85,4
<i>Сельхозпредприятий</i>	4232,7	29,69	3617,5	25,42	85,4
<i>в том числе:</i>					
<i>ассоциации и коллективные дехканские хозяйства</i>	1353,5	31,97	145,7	4,02	10,7
<i>госхозы</i>	2671,5	63,12	521,5	14,41	25,1
<i>межхозы</i>	121,8	2,88	81,4	2,25	66,8
<i>другие сельхозпредприятий</i>	85,9	2,03	288,2	7,97	335,5
<i>деханские хозяйства</i>	-	-	2580,7	71,35	-
<i>Приусадебные участки населения</i>	75,5	0,52	269,21	1,89	356,5
<i>Прочие пользователи земельной площади</i>	10022,3	70,31	10609,3	74,58	105,8

Источник: рассчитано по данным Сельское хозяйство Республика Таджикистан, Статистический сборник - Душанбе, 2023. - С.18,19.

Как видно из данных таблицы 3 более 71% сельскохозяйственных угодий передано в пользование многочисленных дехканских (фермерских) хозяйств. В результате проведения земельной реформы число дехканских хозяйств как новый тип землепользователи в период 1995-2022 гг. увеличилось от 1750 ед. до 172107 ед. Дехканские (фермерские) хозяйства стали основными субъектами сферы аграрного предпринимательства. Они как полноценной институциональной единицей, которые приобрели определенный пучок право собственности на самостоятельное владение, распоряжение и пользование земельными ресурсами и активами, также они принимает активное участие в системе рыночно-экономических отношений.

Вместе с тем, необходимо подчеркнуть, что земельная реформа в республике не дала желаемого результата. Прежде всего, одна из негативных следствий земельной реформы является проблема противоречий «принципала-агента». В условиях, когда в республике существует государственно-монополистическая собственность на земельные ресурсы, наблюдается тенденция снижение стимулов контроля у собственника - государства в лице местных органов государственной власти за поведение хозяйствующих субъектов (землепользователей) и рационального и целевого использования земельных ресурсов. В результате чего усилилась тенденции выхода земель из сельскохозяйственного оборота. В период с 1991 до 2022 гг. площадь

сельхозугодий уменьшилось от 4434,1 тыс. га. до 3612,0 тыс. га., т.е. на 822,1 тыс. га, площадь пашни от 811,2 тыс. га. до 653,2 тыс. га., пастбища от 3473,4 до 2771,5 тыс. га. За анализируемый период площадь залежи увеличилось от 19,7 до 29,3 тыс. га. Настоящее время более 15 тыс. га сельхозугодий вышли из сельскохозяйственного оборота. Таким образом, нарушается процесс восстановления и воспроизводства земель сельскохозяйственного назначения. Кроме того, уровень воспроизводства главного фактора воспроизводства сельскохозяйственного производства - труд, рабочей силы, также очень низкий. Это говорит о низком уровне развития человеческого капитала, как главного фактора производственного процесса сельскохозяйственного производства.

Таблица 4

Сравнительная динамика среднемесячная заработной платы работников сельского хозяйства Республики Таджикистан

	2010	2015	2020	2021	2022	Рост, %
Всего работающие экономики страны	354,44	878,91	1393,78	1540,84	1760,29	496,6
Горнодобывающая промышленность	768,11	1900,57	2546,63	2840,75	3395,17	442,0
Обрабатывающая промышленность	413,18	962,77	1698,28	1995,53	2208,07	534,4
Строительство	842,93	2017,16	2403,84	2452,67	2708,81	321,3
Сельское хозяйство	105,33	278,18	572,79	633,91	716,16	679,9

Источник: Статистический ежегодник, 2023, С. 133-135

В период с 2010-2022 размер заработной платы работников сельского хозяйства увеличилось от 105,33 сомони до 716,16 сомони, т.е. в 6,8 раза. За анализируемый период темпы роста размер заработной платы высокий по сравнению с другими отраслями реального сектора экономики. Отрасли сельского хозяйства производят более 23 % ВВП страны однако, уровень по сравнению уровня заработной платы всего работающих в экономике страны и других отраслей реального сектора низкий. В 2022 г. среднемесячный размер оплаты труда работников сельского хозяйства составил 716,16 сомони (71,4 дол. США), что равняется 40,6 % уровня среднемесячного номинальной заработной платы работников занятой в экономике республики 1760,29 сомони (175,6 долл. США). Равняется, также уровню 32,4% среднемесячной номинальной заработной платы работников обрабатывающей промышленности 21 % горнодобывающей промышленности и 26,4 % строительства. (таблица 4.)

Таблица 5.

Соотношение среднемесячной номинальной начисленной заработной платы работников сельского хозяйства к отраслям реального сектора экономики республики, сомони

	2010	2015	2020	2021	2022

Всего работающего в экономике.	0,13	0,31	0,41	0,41	0,41
Обрабатывающая промышленность	0,25	0,28	0,33	0,32	0,32
Горнодобывающая промышленность	0,13	0,14	0,22	0,22	0,21
Строительство	0,12	0,14	0,24	0,26	0,26

Рассчитан по: Статистический ежегодник, 2023, С. 133-135

При таком уровне заработной платы невозможно простое воспроизводства рабочей силы в сельском хозяйстве в связи, с чем стимулы к росту сельскохозяйственного производства практически отсутствуют. Причина низкого уровня соотношения среднемесячной номинальной начисленной заработной платы работников сельского хозяйства к отраслям реального сектора экономики является трудоизбыточность сельских территорий республики и развитие такого явления, как фиктивная занятость. Около 65 % работников занятого в экономике страны (от 2545,0 тыс. человек) приходится к отраслям сельского хозяйства, охота и лесоводство (1608,8 тыс. человек) [5]. Часть рабочей силы отраслей сельского хозяйства зарегистрирован, как работник отдельных хозяйств, но фактически работает в других отраслях экономики или находится в секторе внешней трудовой миграции. В связи с этим наблюдается очень низкий уровень производительности труда и падение уровня продуктивности сельскохозяйственных угодий.

В связи с ухудшением финансовых результатов сельхозпредприятий, возрастанием суммы убытков (с 12,8 млн. сомони в 2000 г. до 23,6 млн. сомони в 2022 г. и суммарной задолженности (с 98,1 до 3094,1 млн. сомони) не могут осуществит воспроизводство материально-технической базы своего развития. Настоящее время обеспеченности сельского хозяйства тракторами и сельскохозяйственными машинами с учетом их готовности к работе составляет в пределах от 7,5 до 88,2%. Объемы поставки новой техники не компенсирует выбытие машин, количество приобретаемой сельскохозяйственной техники снизилась в 15-20 раз по сравнению 1991 годом[6].

В связи с этим необходимо усилить государственную инвестиционную поддержку хозяйствующих субъектов, формирование институциональных основ, повышение заинтересованности, стремление частных инвесторов и венчурного капитала в сфере сельскохозяйственного производства, является вызовом нового этапа развития страны. Этот процесс активизируется в условиях создание аграрных кластеров и создание центров оказания материально-технических услуг и логистики в различных регионах республики.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Концепции инновационного развития агропромышленного комплекса Республики Таджикистан (утвержден постановлением Правительства Республики Таджикистан, от 3 марта 2014 года №144).
2. Мирсаидов А. Б. Развитие институциональной структуры экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан, 2016, № 2-3 С. 59-68
3. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. –М: ТЕИС, 2000.– 216 с.
4. Одинаев Ш. Т., Алибаева М.М., Сафарова Н. Н. Институциональное развитие структуры сельского хозяйства -основа эффективного функционирования

- современной аграрной экономики// Известия вузов Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек.-2015, №11, 2015. С. 48-50.
5. Статистических ежегодник Республики Таджикистан – 2023 г. С.86-88.
6. Одинаев Ш. Т., Самиев Т.О. Развитие специализированных институтов лизинга в аграрном секторе региона// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Душанбе: «Сино» 2014, серия экономических наук , 2/7 (147). С.138-142.
7. Одинаев Ш. Т., Алибаева М.М. Потенциальные возможности развития аграрного производства// Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек. -2017, №1, 2017. С.102-105.
8. Амнияти озукаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 сол.
9. Ахмедов М. Х. Оценка состояния овощефруктового сектора и перерабатывающей промышленности, 2012 год.

**ШАРОИТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РАВАНДИ ТАҚРОРИСТЕҲСОЛӢ
ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ**

ОДИНАЗОДА Ш. Т.

Муовини директори Институти иқтисод ва рушди низомии кишоварзии АИКТ.

Тел.: +992 918 42 57 57.

СУЛТОН З. Р.

Иддаогар (соискатель) дар Институти иқтисод ва рушди низомии кишоварзии АИКТ.

Тел.: +992 111 03 00 17.

АБДУЛҲАМИД К. Н.

Иддаогар (соискатель) дар Институти иқтисод ва рушди низомии кишоварзии АИКТ.

Тел.: +992 111 05 00 17.

Дар мақолаи мазкур муаллифгон масоили рушди заминаи институтсионалии раванди тақрористеҳсолиро дар соҳаи кишоварзӣ барраси намуда, таҳлили тамоюли афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидаанд. Инчунин омилҳои манфии таъсиркунанда ба раванди истифодаи самаранок ва мақсадноки заминҳои кишоварзӣ таҳқиқ гардида, дар натиҷаи таъсири ин тамоюл аз гардиши кишоварзӣ баромадани заминҳои таъноти кишоварзӣ баррасӣ гардидаанд.

***Возеҳҳои калидӣ:** ислоҳоти аграрӣ, тақрористеҳсолӣ, муҳити институтсионалӣ, таҷдид, сохтор, марҳила, музди меҳнат.*

**INSTITUTIONAL CONDITIONS OF THE REPRODUCTION PROCESS IN THE
AGRICULTURE**

ODINAZODA Sh. T.

Deputy Director of the Institute of Economics and Systemic Development of Agriculture, TAAS.

Tel.: +992 918 42 57 57.

SULTON Z. R.

Applicant at the Institute of Economics and Systemic Development of Agriculture, TAAS.

Tel.: +992 111 03 00 17.

ABDULKHAMID K. N.

Applicant at the Institute of Economics and Systemic Development of Agriculture, TAAS.

Tel.: +992 111 05 00 17

In this paper by the authors discussed issues of development of institutional base of the reproduction process in agriculture, as well as an analysis of tendency of growth in agricultural production in the Republic of Tajikistan. The factors negatively influencing a rational and targeted use of agricultural land, resulting in the tendency of land out of agricultural use.

Key words: agrarian reform, reproduction, institutional environment, modernization, structure, phase, wages.

Муқарриз: мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,

УДК:633.5(575.3)

**МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ
РЫНКА СТРАХОВЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

ХАЛИФАЗОДА ДЖОВИДОН БОБОХОН,

к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного
финансово-экономического университета. 734067,

Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336.

E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

В статье рассматриваются механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в условиях Республики Таджикистан, важнейшие факторы формирования рынка страховых услуг, а также определение приоритетных направлений государственного регулирования и развития страховой деятельности в условиях развития рыночных отношений.

В статье также рассматриваются вопросы контроля, регулирования и эффективного развития страховой деятельности, защиты прав и законных интересов страхователей и государства, единого страхового надзора по вопросам лицензирования, ведения единого государственного реестра страховых организаций, учета и отчетности, методов страхования, координации страховой деятельности.

Ключевые слова: *государственный контроль, экономические механизмы, страховой рынок, государственное регулирование, страховые услуги, проблемы страхования, вопросы лицензирования, страховые организации и способы страхования.*

В новых экономических условиях возросло значение страховой деятельности, а различные стороны социально-экономической жизни все больше зависят от становления и развития страховых отношений. Соответственно, воздействие таких особых финансовых отношений выступает как влиятельный фактор развития финансово-денежных отношений и инвестиционной активности во всех отраслях. Специализированная страховая деятельность имеет важное значение для предотвращения рисков, потенциальных угроз и максимизации материальных и финансовых выгод.

Одним из важнейших факторов формирования рынка страховых услуг является, прежде всего, определение приоритетных направлений развития страховой деятельности. Стоит отметить, что в условиях развития рыночных отношений приоритетные направления развития страховой деятельности во всех странах практически одинаковы, что способствует совершенствованию этой важной отрасли. Таким образом, основными приоритетными направлениями развития страховой деятельности являются:

- развитие инфраструктуры страхового рынка;
- совершенствование и развитие обязательного страхования;
- создание благоприятных условий для развития добровольного страхования;
- совершенствование страхового законодательства;
- расширение сферы страховой деятельности;
- управление финансовыми рисками за счет средств государственного бюджета;
- развитие системы агрострахования;
- вхождение в мировую систему и интеграционные процессы в сфере страховой деятельности и усиление роли рынка страховых услуг страны на международной арене;
- повышение эффективности государственного регулирования страховой деятельности в стране; -развитие цифрового страхования;

- защита прав застрахованных лиц, повышение их финансовой грамотности и т.д.

В условиях рыночной экономики функция государственного регулирования в страховой сфере должна выражаться в следующих формах:

- принятие правовых актов, регулирующих страховую деятельность и вводящих обязательное страхование в интересах общества и отдельных категорий населения;
- реализация специальной налоговой политики и установление ряда льгот для страховых и перестраховочных организаций в целях стимулирования их деятельности;
- Создать специальный механизм, обеспечивающий контроль за деятельностью страховых и перестраховочных организаций.

Высокая ответственность страховых организаций за результаты своей деятельности требует организации особого государственного контроля за их деятельностью.

Следует отметить, что на основании Постановления Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года № 408 «О вопросах Государственной службы страхового надзора» и Указа Президента Республики Таджикистан от 13 марта 2017 года № 851 «О передаче полномочий по страховому надзору Национальному банку Таджикистана» создан Департамент страхового надзора (далее – Департамент) как структурное подразделение Национального банка Таджикистана. Департамент отвечает за реализацию целей и задач Национального банка Таджикистана в сфере страхового надзора. Департамент также осуществляет контроль за деятельностью страховой отрасли в Республике Таджикистан, регулирует и обеспечивает эффективное развитие страховых услуг, защищает права и законные интересы застрахованных лиц и государства. Одновременно Департамент осуществляет единое регулирование и надзор в страховой деятельности по вопросам лицензирования, ведения Единого государственного реестра страховых организаций, учета и отчетности, методов страхования, координации страховой деятельности.

В соответствии с главой 5 статьи 33 Закона Республики Таджикистан «О страховой деятельности» государственный контроль за субъектами страхового дела «осуществляется в целях обеспечения соблюдения ими страхового законодательства, предупреждения и устранения нарушений законодательства, обеспечения защиты прав и законных интересов страхователей, иных заинтересованных лиц и государства, эффективного развития страховой деятельности». Исходя из настоящей статьи, основными задачами государственного регулирования страховой деятельности являются:

- создание и поддержание устойчивой системы страхования в Республике Таджикистан и формирование инфраструктуры страхового рынка;
- регулирование страхового рынка и надзор за страховой деятельностью;
- защита законных прав и интересов застрахованных лиц, застрахованных лиц и выгодоприобретателей;
- иные задачи, определяемые законодательством Республики Таджикистан в области страхования.

Основными принципами осуществления государственного контроля за субъектами страхового дела являются: законность, гласность и организационное единство.

Основными задачами государственного надзора за субъектами страхового дела являются:

- реализация единой государственной политики в сфере страхования;

- установление принципов страхования;
- формирование механизмов страхования, обеспечивающих экономическую безопасность застрахованных лиц и хозяйствующих субъектов на территории Республики Таджикистан.

Государственный надзор за субъектами страховой деятельности в Республике Таджикистан осуществляется Департаментом государственного страхового надзора Национального банка Таджикистана.

Этот орган предоставляет эту информацию страховым организациям,

- разъяснение вопросов, входящих в компетенцию органов государственного страхового надзора;
- документы об ограничении, приостановлении или возобновлении действия лицензии на осуществление страховой деятельности;
- документы об аннулировании лицензии на осуществление страховой деятельности;
- иная информация по вопросам надзора в сфере страхования;
- нормативные правовые акты, принимаемые уполномоченными государственными органами.

Страховой рынок Республики Таджикистан сегодня имеет множество проблем, от решения которых зависит не только его успешность и стабильность, но и его дальнейшее развитие. Ведется дискуссия об основных проблемах развития современного страхового рынка, этот вопрос считается сложным, а его дисбаланс все еще наблюдается. Проблема заключается в том, что некоторые экономические власти и участники рынка не воспринимают страхование как стратегический аспект развития национальной экономики. Для развития страховой отрасли и укрепления страховой деятельности в стране все сегменты страховой деятельности должны развиваться равномерно и гармонично. В то же время важно отметить, что обеспечить развитие рынка страховых услуг в условиях существования устаревшей инфраструктуры невозможно, ввиду снижения эффективности деятельности страховых компаний. Анализ показывает, что на рынке страховых услуг страны одной из важнейших проблем, сдерживающих развитие страховой деятельности, является неразвитость инфраструктуры.

Сегодня страховым компаниям необходимо создавать благоприятную рабочую среду, прежде всего, путем подготовки специалистов, страховых агентов, экспертов, актуариев, оценщиков и т.п., а также приводить свой бизнес в соответствие с требованиями современности. Другим важным фактором развития страхового рынка в условиях развития рыночных отношений и диверсификации форм собственности является правильная реализация обязательного страхования. Как следует из экономической теории, обязательное страхование — это вид страхования, который страхует имущественные интересы собственника от любых рисков и опасностей. Примером может служить обязательное страхование гражданской ответственности владельцев гражданских транспортных средств, которое является распространенным видом страхования в большинстве стран. Речь идет, прежде всего, о страховщиках, восстанавливающих здоровье людей и их имущество, поврежденное в результате несчастного случая. Стоит отметить, что основной проблемой медленного развития страхового рынка является недоверие к страховым компаниям и низкая финансовая грамотность участников рынка. То есть граждане не доверяют страховщикам и не хотят пользоваться своими финансовыми возможностями. Для ускорения развития отечественного рынка страхования важнейшее значение имеет повышение уровня

доверия граждан к страховым компаниям. Для того чтобы граждане доверяли страховым компаниям, доля государства в активах таких компаний должна составлять не менее 30%.

В то же время необходимо отметить недостатки и упущения в деятельности страховых компаний страны. Основными недостатками деятельности страховых организаций являются: - отсутствие доверия и осведомленности населения о деятельности и функциях страховых организаций в Республике Таджикистан;

- Нездоровая конкуренция между государственными и частными страховыми компаниями;

- отсутствие страховых актуариев и необходимого количества квалифицированных специалистов на страховом рынке Республики Таджикистан;

- отсутствие достаточной рекламы;

- отсутствие обязательного медицинского страхования;

- отсутствие объединения страховых организаций в Республике Таджикистан;

- неподготовка специалистов по страхованию во всех высших учебных заведениях;

- отсутствие перестраховочной организации в Республике Таджикистан.

Анализ фактического состояния страхового рынка свидетельствует о том, что в Республике Таджикистан заложены необходимые основы для дальнейшего развития национального страхования, но вместе с тем, различные направления этой отрасли еще нуждаются в реформировании. Основными причинами недостаточного развития страхового сектора в стране являются наличие несовершенной конкуренции на страховом рынке, что ограничивает возможности частных страховых компаний оказывать все виды страховых услуг, включая услуги обязательного страхования, наравне с государственными компаниями. На страховом рынке страны наблюдается несовершенная конкуренция, что негативно влияет на развитие рынка страховых услуг. Реализация услуг обязательного страхования частными страховыми компаниями способствует развитию конкуренции на страховом рынке, появлению новых страховых услуг и повышению их качества, а также эффективности и прибыльности страховых компаний. Отсутствие квалифицированных специалистов и опыта работы по проведению оценок экономических рисков для страховых компаний приводит к снижению эффективности деятельности компаний и их конкурентоспособности. Также негативное влияние на развитие страхового рынка оказывает отсутствие адекватной рекламной и пропагандистской деятельности, стимулирующей население и предприятия к широкому использованию возможностей страхования.

Полная реализация данных рекомендаций будет способствовать устойчивому росту вклада страхового рынка в систему социально-экономических и финансовых отношений, повышению уровня страховой защиты субъектов предпринимательства и граждан страны, внедрению механизма, обеспечивающего устойчивое развитие экономики. В частности, реализация подготовленных рекомендаций будет способствовать достижению следующих целей:

- создание надежной и стабильной страховой среды;

- устранение нездоровой конкуренции на рынке страхования; - развитие рынка страховых услуг;

- развитие взаимоотношений национального и международного страховых рынков;

- расширение перечня страховых услуг и количества отечественных и зарубежных страховых компаний.

В контексте развития финансово-кредитных отношений необходимы следующие меры по развитию этого сектора:

- повышение страховой осведомленности и экономического мышления;
- контроль за соблюдением страхового законодательства в стране;
- предоставление и обеспечение страховых гарантий по крупным рискам;
- разработка специальной региональной страховой политики, определяющей развитие страхового рынка;
- принять необходимые меры по правовому регулированию страхового рынка;
- создание инфраструктуры страхового рынка, обеспечивающей развитие и устойчивость системы страховых отношений в стране;
- разработка эффективных экономических и административных мер по формированию спроса и предложения в стране;
- усиление надзора за деятельностью страховых организаций посредством страхового надзора;
- повышение квалификационных требований к руководителям страховых организаций и введение обязательной сертификации страховых агентов;
- совершенствование правового обеспечения деятельности субъектов страхового рынка.

В условиях рыночной экономики функция государственного регулирования в страховой сфере должна выражаться в следующих формах:

- принятие правовых актов, регулирующих страховую деятельность и вводящих обязательное страхование в интересах общества и отдельных категорий населения;
- реализация специальной налоговой политики и установление ряда льгот для страховых и перестраховочных организаций в целях стимулирования их деятельности;
- Создать специальный механизм, обеспечивающий контроль за деятельностью страховых и перестраховочных организаций.

Высокая ответственность страховых организаций за результаты своей деятельности требует организации особого государственного контроля за их деятельностью.

В соответствии с главой 5 статьи 33 Закона Республики Таджикистан «О страховой деятельности» государственный контроль за субъектами страхового дела «осуществляется в целях обеспечения соблюдения ими страхового законодательства, предупреждения и устранения нарушений законодательства, обеспечения защиты прав и законных интересов страхователей, иных заинтересованных лиц и государства, эффективного развития страховой деятельности». Исходя из настоящей статьи, основными задачами государственного регулирования страховой деятельности являются:

- создание и поддержание устойчивой системы страхования в Республике Таджикистан и формирование инфраструктуры страхового рынка;
- регулирование страхового рынка и надзор за страховой деятельностью;
- защита законных прав и интересов застрахованных лиц, застрахованных лиц и выгодоприобретателей;
- иные задачи, определяемые законодательством Республики Таджикистан в области страхования.

Таким образом, в эпоху повышения статуса и роли страхования в обеспечении непрерывности воспроизводственного процесса становится еще более необходимым мониторинг и оценка потенциальных рисков. Страхование в настоящее время является формой предпринимательской деятельности и поставщиком экономической

безопасности, с учетом расширения различных основ страховых отношений в формировании специалистов как опоры управления для обеспечения устойчивости финансового положения. Поэтому предмет страхования становится специализированным предметом в высших учебных заведениях Республики Таджикистан.

Разработка и реализация мер по формированию рыночных отношений, помимо прочего, во многом зависят от специальных навыков. В связи с этим возрастает значение страховой деятельности, охватывающей различные стороны социально-экономической жизни. Страховой бизнес представляет собой совокупность всех видов деятельности страховой организации, которые непосредственно вытекают из осуществления страховой деятельности. В случае наличия взаимоотношений между страховыми организациями и иными субъектами влияние таких особых финансовых отношений, как специализированные операции, может, соответственно, стать действенным фактором управления развитием финансово-денежных отношений и инвестиционной деятельности во всех отраслях. Они необходимы для эффективности учетных операций, для принятия мер по предупреждению потенциальных рисков и угроз, для максимизации материальной и финансовой выгоды, являются действенным инструментом в обучении специалистов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Сафуанов Р.М. Институциональные основы развития страхования в России на примере Республики Башкортостан. Уфа: УГАЭС, 2012. 212 с. С.40.
2. Сафуанов Р.М. Институциональные основы развития страхования в России на примере Республики Башкортостан. Уфа: УГАЭС, 2012. 212 с. С.72.
3. Джабаров, Г.Н. Проблемы страхового рынка Республики Таджикистан: региональные диспропорции и неразвитость инфраструктуры/Г.Н. Джабаров//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2017. - №2 (71). - С.71 - 79.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи суғурта» бо назардошти таъғиру иловаҳо соли 2018
5. Халифазода Ҷ.Б.Нурализода А.М., Ҳусайнов М.С., «Суғуртаи иҷтимоӣ» Қарори ҳайати мушовараи вазорати маориф ва илми Қ.Т. 27.08.2024с №11/35 саҳ356
6. Тағоева Р.Г., «Ҳисобҳои актуарӣ» Васоити талимӣ Барориши 2. Душанбе соли 2024 ДДМИТ.
7. Ҳусайнов М.С., «Бозори суғурта» Қарори ҷаласаи Шӯрои илмӣ-методии ДДМИТ аз 22.04.2024сол Душанбе-«Ирфон»-2024солт саҳ 241.
8. Халифазода Ҷ.Б. «Суғуртаи иҷтимоӣ» Қарори ҷаласаи Шӯрои илмӣ-методии ДДМИТ соли 2024
9. Ҳусайнов М.С., Қурбонова Ш.Б., “Суғуртаи сайёҳӣ”. Қарори ҷаласаи Шӯрои илмӣ-методии ДДМИТ аз 27.11.2023сол №4/4.3 саҳ121
10. Ҳусайнов М.С., Ормонова М.М., Қурбонова Ш.Б. “Суғуртаи шахсӣ” Қарори ШИМ ДДМИТ аз 26.12.2022с, таҳти №5\4.6 –Душанбе: с2022. с144.
11. Маъдиев С., Шералиев Э.Н., Халифазода Ҷ. «Суғурта» китоби дарсӣ Душанбе: 2020., 400 саҳ.
12. Абдумухторозода, Н. А. Масъалаҳои назариявии шуғли аҳоли ва роҳҳои идораи он / Н. А. Абдумухторозода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 7. – Р. 141-146. – EDN JKAFPN.

13. Халифазода, Ҷ. Б. Татбиқи имкониятҳои таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккули кластерҳои пахта дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 3(58). – P. 233-244. – EDN ADDXJU.
14. Халифазода, Ҷ. Б. Рӯ овардан ба «иқтисоди сабз» талаби замон / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 2(67). – P. 90-95. – EDN QZVHUZ.
15. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 p. – EDN DGVUAF.
16. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.
17. Халифазода, Ҷ. Б. Принцип ва функсияҳои асосии ташаккули кластерҳои пахта дар минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 3(37). – P. 313-323. – EDN MKEXGO.
18. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-1(58). – P. 116-123. – EDN DFOCDC.
19. Халифазода, Ҷ. Б. Муаммоҳои Ташаккулёбӣ ва роҳҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 245-252. – EDN RGCSVT.
20. Халифазода, Ҷ. Б. Рушди кластеркунонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Ҷ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 229-237. – EDN GRZUPE.
21. Халифазода, Д. Б. Оценка эффективности производственной интеграции и кооперации в системе агропромышленных кластеров / Д. Б. Халифазода // Endless Light in Science. – 2022. – № 8-8. – С. 144-149. – DOI 10.24412/2709-1201-2022-144-149. – EDN TVZUMT.
22. Давлатзода, Қ. Қ. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.
23. Халифазода, Ҷ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 160-167. – EDN EBPRVH.
24. Халифазода, Ҷ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавию ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 1(25). – P. 178-183. – EDN LZPLVE.

**МЕХАНИЗМҲОИ НАЗОРАТИ ДАВЛАТИИ РУШДИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ХАЛИФАЗОДА ҶОВИДОН БОБОХОН,

н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур механизмҳои назорати давлатии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, омили муҳимтарини ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ, муайянсозии самтҳои афзалиятноки назорати давлатӣ ва рушди фаъолияти суғуртавӣ дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст.

Инчунин дар мақола паҳлуҳои назорат, танзим ва рушди самараноки хизматрасонии суғуртавӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии суғурташавандагон ва давлат, назорати ягонаи суғурта оид ба масъалаҳои иҷозатномадиҳӣ, пешбурди феҳристи ягонаи давлатии ташилотҳои суғуртавӣ, баҳисобгирию ҳисоботдиҳӣ, усулҳои суғуртакунӣ ва ҳамоҳангсозии суғуртакунӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: назорати давлатӣ, механизмҳои иқтисодӣ, бозори суғурта, танзими давлатӣ, хизматрасонии суғуртавӣ, муаммоҳои суғурта, масъалаҳои иҷозатномадиҳӣ, ташилотҳои суғуртавӣ ва усулҳои суғуртакунӣ.

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE SERVICES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHALIFAZODA JOVIDON BOBOKHON,

c.e.s. senior lecturer at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14.

Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

The article examines the mechanisms of state regulation of the development of the insurance services market in the Republic of Tajikistan, the most important factors in the formation of the insurance services market, as well as the definition of priority areas of state regulation and development of insurance activities in the context of the development of market relations.

The article also examines issues of control, regulation and effective development of insurance activities, protection of the rights and legitimate interests of policyholders and the state, unified insurance supervision on licensing issues, maintaining a unified state register of insurance organizations, accounting and reporting, insurance methods, coordination of insurance activities.

Key words: state control, economic mechanisms, insurance market, state regulation, insurance services, insurance problems, licensing issues, insurance organizations and insurance methods.

Муқарриз: мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,

УДК 336.01

ТАКМИЛДИӢИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИИ СУӢУРТАВӢ ДАР
ШАРОИТИ РАӢАМИКУНОӢИ

РАӢИМОВ ФАЙЗАЛӢ САӢДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи система
ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14,

Тел.: (+992) 901-00-87-63. E-mail: f-rahimov77@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалии такмилдиҳии хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шароити рақамикунонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити муосири бозори суғурта технологияҳои иттилоотӣ қувваи пешбаранда мебошанд, ки ба ширкатҳои суғурта имкон медиҳанд то ба мизочон бомуваффақият ҳамкорӣ кунанд. Истифодабарандагони муосир наовариҳои технологиро хуб медонанд ва онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ фаъолона истифода мебаранд. Онҳо аз суғуртакунандагон сатҳи мувофиқи технологии хидматро интизоранд. Суғурта соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ буда, иштирокчиёни он суғуртакунандагон ва суғурташавандагон мебошанд. Проблемаҳои асосии ҳадамоти иттилоотӣ ва техникии ширкати суғурта бевосита ба интиҳоби манбаъҳои иттилоотӣ, инчунин ба оптимизатсияи равандҳои ҷамъоварӣ ва паҳнкунии иттилоот алоқаманданд. Инчунин қайд гардидааст, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ гузаштан ба сатҳи сифатан нави дастгирии инфрасохтори муҳити молиявиро тақозо мекунад. Суғуртаи иҷтимоӣ ба таъмини иҷтимоии аксарияти аҳолии кишвар нигаронида шудааст - ин маънои онро дорад, ки фаъолияти фондҳои ғайрибучетӣ бояд ҳамчунон ошкоро, шаффоф, қодир ба коркарди ҷараёнҳои иттилоотии оммавӣ, барои истифодабарандагон қулай, яъне бо дарназардошти технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва ҳалли барномаҳо ва технология ҳалу фасл гардад.

Калидвожаҳо: суғурта, иқтисодиёт, технология, иттилоот, ТИК, суғуртаи иҷтимоӣ, иқтисоди миллӣ, иқтисоди бозорӣ, молия, инфрасохтори иқтисодӣ.

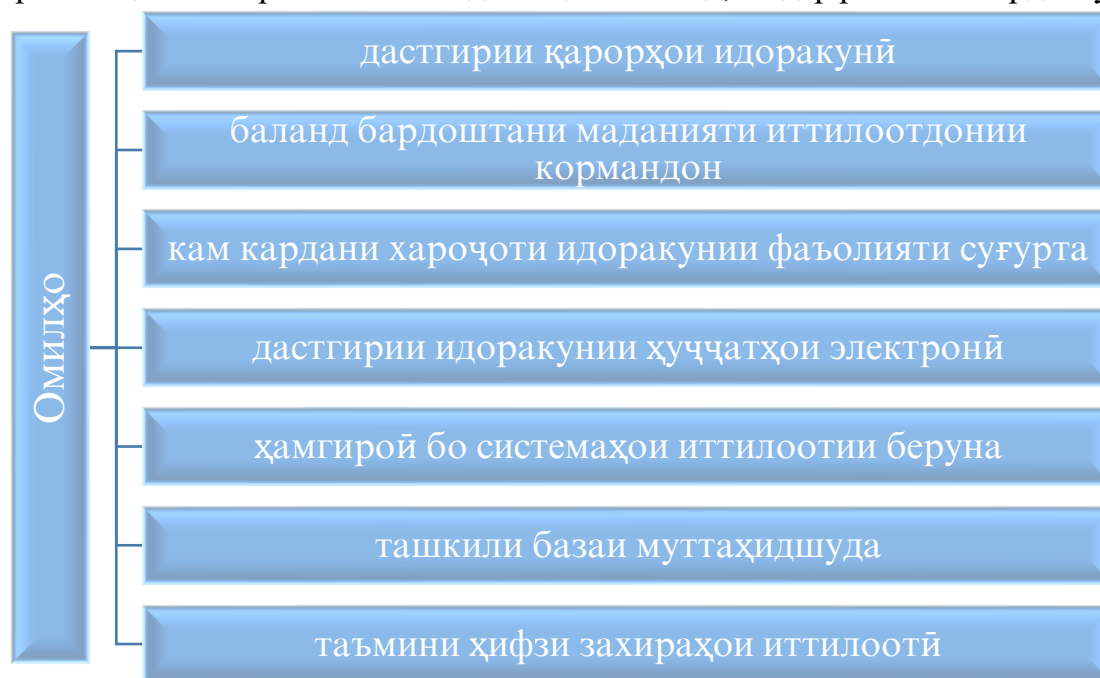
Дар замони муосир корҳои ташкилӣ оид ба истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) ва ҷорӣ намудани онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ гузаронида мешаванд. Дар асоси ин, масъалаҳои асосии коркарди принципҳо ва тарзҳои умумии истифодабарии ТИК барои таҳлилу коркарди маълумотҳои оммавӣ истифода бурда мешаванд. Яке аз роҳҳои имконпазири ҳалли ин масъала ташкили ҷойҳои кории автоматикунонидашуда мебошанд, ки барои коркарди саривақтӣ ва дурусти маълумотҳо равона карда шудааст. Аз ин ҷост, ки имрӯз соҳаи суғурта низ ба навсозии низоми худ эҳтиёҷ дошта, яке аз роҳҳои такмилдиҳии ин низоми, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба шумор меравад.

Дар шароити нави муносибатҳои иқтисодӣ, ТИК қувваи пешбаранда баҳисоб рафта, ба ширкатҳои суғуртавӣ имкон медиҳанд то бо мизочон бомуваффақият ҳамкорӣ кунанд. Истифодабарандагони муосир наовариҳои технологиро хуб медонанд ва онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ фаъолона истифода мебаранд. Онҳо аз суғуртакунандагон сатҳи мувофиқи технологии хидматро интизоранд. Суғурта соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ буда, иштирокчиёни он суғуртакунандагон ва суғурташавандагон мебошанд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти суғуртавӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” аз 23 июли соли 2016, №1349 амалӣ карда мешавад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии

фаъолияти суғуртавиرو муқаррар намуда, ба таъмини ҳимояи манфиатҳои молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми руҳ додани ҳодисаҳои суғуртавӣ равона гардидааст. Дар қонунӣ мазкур мафҳум, моҳият ва намудҳои суғурта пурра оварда шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки мақоми назорати суғуртавӣ – Бонки миллии Тоҷикистон вазифаҳои танзиму назоратро дар соҳаи фаъолияти суғуртавӣ анҷом медиҳад[4].

Масъалаҳои мубрами хизматрасонии суғуртавӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба интиҳоби дурусти ТИК ва беҳтарсозии равандҳои ҷамъоварӣ ва қоркарди иттилоот алоқаманд аст. Дар шароити рақамикунонӣ ширкатҳои суғуртавиرو зарур аст, ки инфрасохтори иттилоотии худро, ки аз татбиқи ТИК-и муосир ва интелекти зеҳнӣ сарчашма мегирад беҳтар гардонанд. Ҳамзамон тибқи сарчашмаҳои илмӣ омилҳое, ки ба низоми хизматрасонии суғуртавӣ дар шароити рақамикунонӣ таъсир мерасонанд ин баландбардории маданияти иттилоотӣ, татбиқи хизматрасониҳои электронӣ ва монанди инҳо мебошад, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба низоми хизматрасонии суғуртавӣ дар шароити рақамикунонӣ

Марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодӣ, инчунин ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва татбиқи “Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” зарурати рушди хизматрасониҳои суғуртаро бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои миллӣ ба миён меорад. Мушкилоти ташаккул ва инкишофи минбаъдаи суғурта ҳамчун категорияи молиявӣ барои мамлакатҳое, ки иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарор дорад, аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар системаи иқтисодиёт дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд, муҳим арзёбӣ мегардад. Равандҳои рақамикунонии низоми иқтисоди миллӣ омӯзиши илмӣ бозори байналмилалӣ суғурта ва таҳияи роҳҳои самаранок истифода бурдани таҷрибаи ҷаҳониро дар соҳаи суғурта барои рушди минбаъдаи фаъолияти суғурта дар мамлакат ва таъмини татбиқи бомуваффақияти ислоҳоти иқтисодиро ба миён меорад. Аз ин рӯ, метавон зарурати тақмили низоми хизматрасонии суғуртавиرو дар шароити рақамикунонӣ қайд намуд, ки ин:

- қоркарди саривақтии миқдори зиёди иттилоот;

- дастарсии шахсони воқеъ ва ҳуқуқӣ ба маълумотҳои пурра ва саҳеҳ;
- мутобиқ гардонидани хизматрасониҳои суғурта ба низоми иқтисодиёти ҷаҳон;
- вусъат додани миқёс ва вазифаҳои идоракунии суғурта дар мамлакат ва ғайра.

Имрузҳо як қатор системаҳои иттилоотӣ мавҷуданд, ки ба суғуртакунандагон имкон медиҳанд, раванди нигоҳдорӣ, ҷамъоварӣ ва интиқоли иттилоотро таъмин ва ба ҳадди аксар расонанд. Масалан дар шароити кунунӣ системаи онлайнӣ суғуртакунӣ ба мо имкон медиҳад, ки раванди ҳама гуна хизматрасониҳо фосилавӣ анҷом дода шавад, ки ин яке аз беҳтарин намуди хизматрасонӣ дар шароити рақамикунонӣ мебошад. Албатта вобаста ба ин масъала ҳоло ширкатҳои суғуртавии мамлакат мушкилиҳои зиёд доранд. Дар робита ба ин қайд кардан ба маврид аст, ки доир ба такмилдиҳии низоми суғурта олимони ватаниву хориҷӣ қорҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Аз ҷумла муҳақиқ Ашуров Ғ.Д. қайд мекунад, ки “таҳлили марҳилаҳои муосири рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки новобаста аз ҳамаи мушкилоти ҷойдошта марҳила ба марҳила раванди рушду такомули иқтисодиёт дар мамлакат идома дорад” [1, с.182]. Мо бо ақадии муҳақиқ Ашуров Ғ.Д. мувофиқ ҳастем, дар ҳақиқат имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигаргунсозии низоми иқтисоди милли бо тағйирёбии фазои иқтисодии ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ гашта истодааст ва дар ин раванд вазифадор аст, ки марҳила ба марҳила раванди рушду иқтисодиётро таъмин намоянд.

Муносибати мамлакатҳои мутараққӣ барои гузаштан ба низоми инноватсионии тараққиёт, ки ба дигаргунсозии иқтисодиёт оварда мерасонад, ба таҷрибаи хеле калони азнавташкилдихии равандҳои дохилӣ асос ёфтааст, ки ин боиси инкишофи ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва минбаъд ба инкишофи устувори ҳамкории байналмилалӣ иқтисодии давлат мегардад[2, с.65].

Стратегияҳои, ки имрӯз дар самти рақамикунонии равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ таҳия шудаанд дар самтҳои зерин пешбинӣ шудаанд:

1. Ташаккул, ҳавасмандгардонӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар асоси ғояҳои ояндадор дар фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидор бо мақсади ба даст овардани молу хизматрасониҳои принсипи нав дошта, ки ба қонеъ гардонидани талаботи бозори муосир ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунанд[3, с.16];

2. Тағйир додани низоми таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои тайёр намудани мутахассисони баландхаттисос, ки ба таъмини истеҳсолот ва идоракунии инноватсияҳо, ҷорӣ намудани равишҳо ва усулҳои технологияҳои таълимӣ дар раванди таълим, ки афзалиятҳои рақобатпазирро дар бозори меҳнат таъмин мекунанд, нигаронида шудааст;

3. Тағйир додани бозори меҳнат, меъёрҳои он, танзими таносуби талабот ва пешниҳод, таъмини бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси иштирокчиёни бозори меҳнат бо мақсади таъмини ҳаракати мутахассисон, инчунин ҷалби қорҷӯёни ояндадор;

4. Ба ҳадди аксар расонидани дастгирии иттилоотӣ барои рушди соҳаҳои инноватсионӣ бо мақсади ба таври оптималӣ паҳн кардани таҷриба ва имкони ҷорӣ намудани инноватсия аз ҷониби субъектҳои ақибмонда[9, с.115].

5. Муҳайё намудани шароит барои рушди соҳибкории инноватсионӣ, бахусус дар соҳаи соҳибкории хурду миёна, таҷдиди сиёсати ҷаҳонӣ дар саноат, ки ба пешбурд ва тавсеаи қорхонаҳои саноатии рақобатпазир дар бозорҳои ҷаҳонӣ амалкунанда нигаронида шудааст;

6. Мутобиқ намудани сиёсати иҷтимоию иқтисодие, ки тақсимои оқилонаи неъматҳои фаъолияти хоҷагӣ, ҳалли проблемаи камбизоатии аҳоли ва баланд бардоштани фаъолияти ҷамъиятии онро таъмин менамояд.

Стратегияҳое, ки махсусан дар соҳаи суғурта равона гардидаанд низ мавҷуданд. Асосан, якчанд тамоюлҳои асосӣ вучуд доранд, ки бевосита ба рушди ТИК дар фаъолияти суғурта барои даҳсолаҳои оянда муайян карда шудааст:

1. Воситаҳои таҳлилий барои баланд бардоштани самаранокии равандҳои тичоратӣ ва беҳтар фаҳмидан ва муайян кардани ниёзҳои муштариён;

2. Платформаҳои маълумотӣ, ки дастрасии бефосила ба иттилоотро фароҳам меоранд;

3. Барномаҳои онлайнӣ (маҷозӣ);

5. Барномаҳои оид ба ҳифзи маълумоти махфӣ;

6. Платформаи иҷтимоӣ барои таҳлили фаъолият ва канали иртибот бо муштариён ва ғайраҳо.

Дар натиҷаи таҳлили самтҳои асосии стратегияи дар боло оварда шуда, қайд намудан зарур аст, ки бозорҳои суғуртаи кишварҳои мутараққӣ аллакай давраи рушди васеъро аз сар гузаронидаанд ва рушди онҳо аз сабаби зиёд будани талабот ба хизматрасонии суғурта аз пешниҳоди онҳо имконнопазир гардида аст. Баръакси бозорҳои кишварҳои пешрафта, бозорҳои суғуртаи кишварҳои иқтисодашон дар ҳоли гузариш, ки Тоҷикистонро дар бар мегиранд, ҳанӯз дар раванди ташаккули қарор доранд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳаи суғурта тадриҷан мавқеи афзалиятнокро дар иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон ишғол карда истодааст. Дар ин башхи иқтисодиёт шумораи зиёди субъектҳои хоҷагидорӣ таъсис ёфта, боиси афзоиши ҷойҳои нави корӣ гардида, мувофиқан саҳми он дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ назаррас мегардад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки суғурта зарарро бартараф намекунад, балки он танҳо пардохти пулӣ мебошад. Мисол, суғуртаи сӯхтор пеши роҳи сӯхторро гирифта наметавонад, аммо он моро аз талафоти моддӣ муҳофизат мекунад. Суғурта худ яке аз соҳаҳои босуръат рушдбанди бозор буда, барои бартараф кардан ва ҷуброни намудҳои гуногуни талафот ва хисорот дар натиҷаи садамаҳои ғайриҷашмдошт пешбинӣ шудааст. Суғурта дар бозор — системаи муносибатҳои иқтисодию ҳуқуқие мебошад, ки аз як тараф барои ҳифзи соҳибкорӣ ва некуаҳволии мардум, аз тарафи дигар барои ба даст овардани даромад аз фаъолияти суғуртавӣ, аз гузоштани маблағҳои муваққатан озод ба қоғазҳои қиматнок имконият медиҳад.

Агар мо бозори имрӯзаи суғуртаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намоем (ҷадвали 1), пас ба ҳолати соли 2022 пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ аз ҷониби 16 ташкилотҳои суғуртавӣ амалӣ карда мешавад, ки аз онҳо 1 ададро ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ ва 15 ададро ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ ташкил доданд. Шумораи онҳо нисбат ба соли 2021 то ба 3 адад коҳиш ёфтааст. Филиалҳои иштирокчиёни касбии бозори суғуртаи кишвар бошанд, дар давраи ҳисоботӣ 67 ададро ташкил намуда, нисбат ба соли 2021 5 адад кам гаштаанд.

Ҷадвали 1. - Динамикаи иштирокчиёни бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2021	2022	Тағйирёбӣ (+/-)
Ташкилотҳои суғуртавӣ	19	16	-3
Ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ	2	1	-1

Ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ	17	15	-2
Филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ	72	67	-5

Сарчашма: Шарҳи низоми суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/files/sugurta/30_08_2023/Sharh_solonai_2022.tj.pdf.pdf

Барои муайян намудани самтҳои асосии тақмили хизматрасониҳои суғуртавӣ зарур аст таҷрибаи хориҷӣ дар ин самт омӯхта шуда, роҳҳои ворид намудани он ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонии тақмили хизматрасониҳои суғурта се марҳиларо ҷудо намудан мумкин аст, ки дар онҳо муносибат байни ташкилотҳои суғурта, шаҳрвандон ва технологияҳои информатсионӣ- коммуникатсионӣ шаклҳои навро гирифтааст.

Марҳилаи якум солҳои 1990 - умро дар бар мегирад. Дар ин марҳила ташкилотҳои суғурта барои вусъат додани нуфузашон тариқи Интернет маблағгузориҳои зиёдеро ба роҳ монда, барои пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ тариқи Интернет чорабиниҳои зиёдеро роҳандозӣ намуданд. Дар ин марҳила асосан истифодабарии Интернет барои пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ асосан аз рӯйи усули бенчмаркинг, яъне таҷриба намудани самаранокии истифодаи ТИК барои пешбурди фаъолият ба роҳ монда мешуд.

Марҳилаи дуюм шурӯъ аз солҳои 2000 –ум оғоз гардид, ки ноил гардидан ба самаранокии истифодаи ТИК дар фаъолияти ташкилотҳои суғурта новобаста аз мушкилоти баҳодиҳии самаранокии он дар бахши ҳамкорӣ бо аҳоли ва соҳаҳои иқтисодӣ яке аз афзалияти асосӣ мубаддал гардид. Дар ин солҳо ташкилотҳои суғуртавии пешсаф ба тағйиротҳои тақмили ва идоракунии стратегӣ даст заданд, ки маблағгузорӣ дар соҳаи истифодаи ТИК-ро дучанд гардонида роҳҳои сарфа кардани хароҷотҳо ҳангоми истифодаи он ошкор карданд. Ҳамин тавр, марҳилаи дуюми рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ оғоз гардид, ки онро модели гузариш ба низоми автоматикунӣ номидан мумкин аст.

Дар марҳилаи сеюм бошад шурӯъ аз солҳои 2010 истифодаи Интернет дар пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ ба маротиб афзуда, шаклҳои васеи ҳамкориҳо байни шаҳрвандон ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ тариқи онлайн ба роҳ монда мешуд. Миқдори хизматрасониҳои пешниҳодшаванда дар ин марҳила зиёд гардида, сомонаҳои ташкилотҳои суғуртавӣ мукамалтар гардонида шуданд. Ҳамчунин ҳамоҳангсозии усули пешниҳоди хизматрасониҳо бо имкониятҳои технологияи истифодабарандагон ба роҳ монда шуд, ки ин на танҳо тақозоро ба хизматрасониҳои суғуртавӣ зиёд намуд, балки механизми тақмили ҳамкориҳои ташкилотҳоро бо шаҳрвандон ва дигар соҳаҳо содда гардонид.

Дар байни давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон давлатҳои Аврупо имрӯз дар соҳаи татбиқи ТИК ва тақмили низоми пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ ба муваффақиятҳои назаррасе ноил гардидаанд. Дар солҳои охир таъминоти электронии хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Аврупо аз 21% то 63% фоиз зиёд гардидааст, ки қисми зиёди аҳолии Аврупо имрӯз тавассути сомонаҳои расмӣ ташкилотҳои суғуртавӣ амалиётҳои суғуртакуноиро анҷом медиҳанд. Ҳукумати иттиҳоди Аврупо имрӯзҳо диққати махсусро ба рушди хизматрасонии фаъол дар он соҳаҳо ҷудо намудааст, ки давлат метавонад аз ҳисоби зиёд шудани даромадҳо ва кам гардидани хароҷотҳои манфиатҳои молиявӣ ба даст орад.

Ҳамин тавр, новобаста аз воридсозии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, ки яке аз талаботҳои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт мебошад, то ҳол аҳолии кишвар ва дигар субъектҳои хоҷагидор аз имконияти истифодаи хизматрасониҳои электронии ташкилотҳои суғуртаи мамлакат огоҳ нестанд. Оё ташкилотҳои суғуртаи мамлакат чунин хизматрасониҳоро доранд ё не ва ё то чи андоза низоми хизматрасонии онҳо дар шароити рақамикунонӣ мукамал гардидааст, як муаммо боқи мемонад. Аз ин рӯ, ташкилотҳои суғуртавии мамлакатро месазад, ки баҳри амалигардонии Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040 ва амалигардонии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 фаъолияти худро навсозӣ ва ба талаботи ҷаҳони муосир мутобиқ гардонанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ашуров, Ғ.Д. / Идоракунии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ: назария, методология, амалия: дис. ... д-р илм. иқт: 08.00.05 / Ашуров Ғайрат Давлатович. – Душанбе, 2020. – С.182.
2. Бобомуродов П.У. Равишҳои назариявӣ оид ба таҳқиқи рушди инноватсионии минтақа // П.У. Бобомуродов. Идоракунии давлатӣ. 2023. № 3 (62). С. 64-70.
3. Курбонов А.К., Бобохонзода С.Г., Бобомуродов П.У. Инновации в управлении организациями / Глобальная экономика и национальная безопасность. 2023. № 1. С. 15-18.
4. Қонуни ҷумҳурии тоҷикистон дар бораи фаъолияти суғуртавӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №7, мод. 627).
5. Курбонов А.К., Бобомуродов П.У. Таъсири омилҳо ба рушди инноватсионии минтақа дар шароити дигаргунсозии иқтисодиёт / Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 4-1 (38). С. 35-43.
6. Мирсаидов А.Б., Муминов А.Б. Таъмини ниҳодии инструментҳои иқтисодии танзим дар фаъолияти суғурта / Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2024. № 1. С. 31-41.
7. Муродзода А. Е. Таърихи пайдоиш ва инкишофи суғурта дар Ҷумҳурии тоҷикистон / А. Е. Муродзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – №.7. – с. 161-166.
8. Раҳимзода Ш. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он / Ш. Раҳимзода, М. Н. Ашуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 4-2. – с. 30-35.
9. Раҳимов Ф.С., Бобомуродов П.У. Масъалаҳои арзёбии тичорати электронӣ чун шакли нави фаъолияти иқтисодӣ / Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2021. № S2. С. 115-119.
10. Хайруллоев Ф. Н. Суғуртаи хавфи иҷтимоӣ ва мушкилоти стратегияи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Хайруллоев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – №1(40). – с. 120-128.
11. Хурсан В. В. О перспективах развития рынка накопительного страхования жизни в Республике Таджикистан / В. В. Хурсан // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 3. – С. 96-105.
12. Шамсуллозода Ш. Баъзе Ҷанбаҳои таъминоти иттилоотӣ дар соҳаи суғуртаи хавфҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон / Ш. Шамсуллозода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №3(52). – с. 25-37.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СТРАХОВЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫЗАЦИИ

РАХИМОВ ФАЙЗАЛИ САӢДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных системы и технологии в экономике

Таджикского государственного финансово-экономического университета
734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14,
Тел.: (+992) 901-00-87-63. E-mail: f-rahimov77@mail.ru

В статье исследованы теоретические и практические вопросы совершенствования страховых услуг в условиях цифровизации. Автор отмечает, что в современных условиях страхового рынка информационные технологии являются той движущей силой, которая позволяет страховым компаниям успешно сотрудничать с клиентами. Современные пользователи хорошо осведомлены о технологических новинках и активно используют их в повседневной жизни. Они ожидают от страховщиков адекватного технологического уровня обслуживания. Страхование – это сфера экономических отношений, участниками которых являются страховщики и страхователи. Основные проблемы информационно-технических служб страховой компании напрямую связаны с выбором источников информации, а также с оптимизацией процессов сбора и распространения информации. Также отмечается, что развитие информационных технологий требует перехода на качественно новый уровень инфраструктурного обеспечения финансовой среды. Социальное страхование направлено на социальную защищенность большинства населения страны – это означает, что деятельность внебюджетных фондов должна быть открытой, прозрачной, способной обрабатывать массовые информационные потоки, удобной для пользователей, то есть с учетом информационно-коммуникационные технологии, программное обеспечение и технологические решения.

Ключевые слова: страхование, экономика, технологии, информация, ИКТ, социальное страхование, национальная экономика, рыночная экономика, финансы, экономическая инфраструктура.

IMPROVEMENT OF THE INSURANCE SERVICE SYSTEM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

RAKHIMOV FAIZALI SADULLOYEVICH,

Candidate of economic sciences, associate professor of the department of information systems and technologies in economics

Tajik state university of finance and economics
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14,
Tel.: (+992) 901-00-87-63. E-mail: f-rahimov77@mail.ru

The article examines the theoretical and practical issues of improving insurance services in the context of digitalization. The author notes that in the modern conditions of the insurance market, information technology is the driving force that allows insurance companies to successfully cooperate with clients. Modern users are well aware of technological innovations and actively use them in everyday life. They expect an adequate technological level of service from insurers. Insurance is a sphere of economic relations, the participants of which are insurers and policyholders. The main problems of information technology services of an insurance company are directly related to the choice of information sources, as well as to the optimization of the processes of collecting and disseminating information. It is also noted that the development of information technology requires a transition to a qualitatively new level of infrastructural support for the financial environment. Social insurance is aimed at social protection of the majority of the country's population - this means that the activities of off-budget funds should be open, transparent, capable of processing mass information flows, convenient for users, that is, taking into account information and communication technologies, software and technological solutions.

Keywords: *insurance, economy, technology, information, ICT, social insurance, national economy, market economy, finance, economic infrastructure.*

Муқарриз: *Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҶТ*

УДК: 631.1

**ИДОРАКУНИИ РУШДИ МАҲАЛ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛИЮ
ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

ҲАСАНОВ ФАЙЗУЛЛО МАҲМАДИЕВИЧ,

докторанти Доктор PhD (доктори фалсафа)-и Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид
Носир 33. Тел.: (+992) 947740707. E-mail:

Мақолаи "Идоракунии рушди маҳал ва механизмҳои таъкилию иқтисодӣ" ба таҳлили раванди рушди маҳал, аҳаммияти он дар сиёсати давлатӣ ва нақши механизмҳои таъкилию иқтисодӣ дар таъмини рушди устувор бахшида шудааст. Дар мақола мафҳумҳои асосии рушди маҳал шарҳ дода шуда, нақши сармоягузорӣ, технологияҳои муосир, таъкили кооперативҳо ва истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф инчунин муҳимияти ҳамкории давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа дар рушди маҳалҳоро таъкид мекунад. Мақола тавассути таҳлили илмӣ ва истинод ба адабиёти муосир нишон медиҳад, ки рушди устувори маҳалҳо бе механизми муассири идоракунӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои давлатӣ, шарикӣ давлатӣ-хусусӣ ва идоракунӣ экологӣ ғайриимкон аст. Инчунин, ба нақши инфрасохтори иҷтимоӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва тавсеаи иқтисоди маҳаллӣ таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Мақола барои муҳаққиқон, донишҷӯён ва кормандони давлатӣ, ки ба идоракунӣ маҳалҳо ва рушди иқтисодӣ манфиатдоранд, манбаи муҳими назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: идоракунӣ рушди маҳал, механизмҳои таъкилию иқтисодӣ, рушди устувор, сармоягузорӣ, шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, (ШДХ), технологияҳои муосир, инфрасохтор, муҳити зист, иқтисоди маҳалл, захираҳои табиӣ ва инсонӣ.

Идоракунии рушди маҳал яке аз самтҳои муҳими идоракунӣ давлатӣ ба ҳисоб меравад ва ҳадафи асосии он таъмин намудани рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи маҳал мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои минтақаҳои гуногуни иқтисодӣ ва табиӣ мебошад, роҳандозии низомии самараноки идоракунӣ муҳим мебошад. Идоракунии рушди маҳал як ҷузъи муҳими рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар буда, тавассути он сатҳи зиндагии аҳоли бехтар ва замина барои рушди устувор фароҳам мегардад. Ҳадафи асосии ин раванд дар шароити муосир, истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ, таъкили инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ ва таъмини шароити мусоид барои фаъолиятҳои иқтисодӣ мебошад. Дар ин замина, таҳияи механизмҳои таъкилию иқтисодӣ ҳамчун василаи калидӣ барои расидан ба ҳадафҳои рушд нақши калидӣ мебошад. Рушди маҳалро метавон ҳамчун раванди бехтар намудани шароити зиндагӣ, истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ ва ҷалби ҷомеа ба қабули қарорҳо маънидод кард. Дар ин раванд, татбиқи сиёсати мувофиқ ва истифодаи механизмҳои таъкилию иқтисодӣ нақши калидӣ мебошад.

Рушди маҳал маънои таъкили инфрасохтор, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва бехбуди шароити зисти аҳолиро дорад. Саидов А. қайд мекунад, ки "рушди маҳал на танҳо ба афзоиши иқтисодӣ, балки ба эҷоди муҳити устувори зиндагӣ ва бехбудии иҷтимоӣ низ равона шудааст" [6, саҳ. 45]. Дар ин раванд, ҳамкории фаъоли давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа муҳим аст.

Идоракунии самаранок дар сатҳи маҳаллӣ бе иштироки ҷомеаҳои маҳаллӣ ғайриимкон аст, зеро онҳо унсuri муҳими таъмини рушди устувор мебошанд [2, саҳ. 112].

Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ маҷмӯи равишҳо ва воситаҳои иқтисодиву ташкилиест, ки барои рушди устувори маҳалҳо истифода мешаванд. Ин механизмҳо чунин самтҳоро дар бар мегиранд:

1. Сармоягузорӣ ва маблағгузориҳои давлатӣ: Сармоягузориҳои давлатӣ барои рушди инфрасохтори маҳаллӣ ва бехбуди шароити иҷтимоӣ аҳамияти муҳим дорад. Мутобиқи гуфтаҳои Каримов Ш. "қисми зиёди барномаҳои рушди маҳал аз ҳисоби сармоягузориҳои давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд" [3, саҳ. 89];

2. Банақшагирии стратегӣ: Дар асоси таҳлилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян кардани ҳадафҳо ва роҳҳои расидан ба онҳо;

3. Фароҳам овардани имкониятҳои сармоягузорӣ; Ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ бо истифодаи имтиёзҳои иқтисодӣ ва шароити мувофиқ;

4. Рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ: Таъмини дастрасӣ ба об, барқ, роҳҳо ва муассисаҳои маорифу тандурустӣ;

5. Ташкили ҳамкориҳои ҷамъиятӣ: Ҷалби аҳоли ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба татбиқи лоиҳаҳои рушди маҳал.

Ҳукумати маҳаллӣ дар ин раванд ҳамчун пайванддихандаи ҳукумат ва аҳоли амал намуда, барои ташкили муҳити мусоид ва ҳамоҳангсозии фаъолиятҳо масъул мебошад. Масъалаҳои зерин ҷиҳати ҳаллу фасл ва бехтар намудани идоракунии рушди маҳал дар Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ мебошад:

-норасоии захираҳои молиявӣ;

-коҳиши нерӯи корӣ дар баъзе минтақаҳо;

-таъмини шаффофият дар раванди қабули қарорҳо.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ, баланд бардоштани малакаҳои роҳбарони маҳаллӣ ва таҳкими ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ метавонанд ба рушди устувори маҳал мусоидат намоянд.

Рушди маҳал мафҳуми васеъ буда, раванди тақмили вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ ва муҳити зисти минтақаҳои муайяно дар бар мегирад. Ҳадафи асосии рушди маҳал фароҳам овардани шароити мусоид барои зиндагии аҳоли, истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ ва ноил шудан ба рушди устувор мебошад. Дар назарияи иқтисодӣ, рушди маҳал ҳамчун як ҷузъи рушди умумии иқтисодӣ шинохта мешавад, ки ба бехтар гардидани сифати зиндагӣ ва болоравии сатҳи некӯаҳволии аҳоли равона шудааст. Рушди маҳал на танҳо афзоиши нишондихандаҳои иқтисодиро, балки бехтар намудани инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоиро низ дар бар мегирад. Ба монанди:

1. Паст кардани фарқиятҳо байни минтақаҳо. Тавассути рушди маҳал имконияти коҳиши нобаробарии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ байни минтақаҳои шаҳрӣ ва деҳот фароҳам меояд;

2. Истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ. Захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ ҳар як минтақа ба рушди иқтисодии умумӣ саҳм мегузоранд;

3. Таъмини шуғли аҳоли. Рушди маҳал барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуда, сатҳи бекориро коҳиш медиҳад;

4. Баланд бардоштани сифати зиндагӣ. Бо бехтар намудани инфрасохтор, хизматрасониҳои тиббӣ, маориф ва дастрасӣ ба обу барқ шароити зиндагии аҳоли бехтар мешавад;

5. Таҳкими суботи иҷтимоӣ. Рушди маҳал ҳамчун омили муҳими таҳкими иттиҳод ва суботи иҷтимоӣ хизмат мекунад.

Рушди маҳал аз як қатор омилҳо вобаста аст, ки муҳимтарини онҳо аз инҳо иборат мебошад:

-захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ: Микдор ва сифати захираҳои табиӣ, дастрасии онҳо ва имконияти коркарди самараноки онҳо;

-инфрасохтор. Ҳолати роҳҳо, неругоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ ва тандурустӣ;

-иқтидори инсонӣ. Нишондодҳои маълумотнокӣ ва малакаҳои касбии аҳоли.

-сиёсати давлатӣ. Барномаҳои рушди маҳал, ки аз ҷониби ҳукумат амалӣ мешаванд.

Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ маҷмӯи усулҳо, воситаҳо ва амалиёте мебошанд, ки барои ташкили самаранокии идоракунии маҳал ва таъмини рушди устувори он истифода мешаванд. Ин механизмҳо на танҳо дар сатҳи банақшагирӣ, балки дар амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ низ нақши муҳим мебозанд.

Навъҳои асосии механизмҳои ташкилию иқтисодӣ

1. Механизмҳои банақшагирӣ:

-таҳияи барномаҳои рушди маҳал;

-нақшаҳои стратегӣ бо дарназардошти хусусиятҳои маҳаллӣ;

-омӯзиши ниёзҳои аҳоли ва захираҳо барои тарҳрезии ҳадафҳои рушд.

2. Механизмҳои молиявӣ:

-ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ;

-фароҳам овардани имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузoron;

-буҷети маҳаллӣ ва роҳҳои таъмини он.

3. Механизмҳои ташкилии иҷтимоӣ:

-ҷалби ҷомеа ба қабули қарорҳо;

-рушди ҳамкориҳо байни давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши хусусӣ;

-барномаҳои таълимӣ барои баланд бардоштани сатҳи маълумотнокӣ ва малакаҳои касбии аҳоли.

4. Механизмҳои инфрасохторӣ:

-сармоягузорӣ ба беҳтар намудани инфрасохтори асосӣ (обтаъминкунӣ, роҳҳо, барқ);

-созмондиҳии минтақаҳои саноатӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодӣ.

5. Механизмҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ:

-пешниҳоди субвенсияҳо ва грантҳо барои корхонаҳои хурду миёна;

-ҷорӣ намудани системаҳои қарзии имтиёзнок барои соҳибкорони маҳаллӣ;

-ташаккули бозори маҳаллӣ ва дастгирии истеҳсолоти маҳаллӣ.

Афзалиятҳо:

-самаранок истифода шудани захираҳои маҳаллӣ;

-беҳтар гардидани сифати зиндагии аҳоли;

-баланд бардоштани сатҳи фаъолияти иқтисодии минтақаҳо.

Маҳдудиятҳо:

-норасоии маблағгузории зарурӣ;

-ичро нагардидани барномаҳои рушд бинобар сабабҳои сиёсии минтақавӣ;

-мушкилот дар ҷалби сармоягузoron бо сабаби инфрасохтори заиф.

Чӣ тавр механизмҳои ташкилию иқтисодиро такмил додан мумкин аст?

Такмили механизмҳои ташкилию иқтисодӣ ба чунин самтҳо иҷро карда мешавад:

1. Истифодаи технологияҳои рақамӣ: Таҳияи платформаҳо барои ҳамоҳангсозии иттилоот ва иртибот.

2. Баланд бардоштани дараҷаи касбии роҳбарони маҳаллӣ: Омӯзиш ва такмили малакаҳо.

3. Фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузoron: ҷорӣ кардани қонунҳои дастгирии соҳибкорӣ ва имтиёзҳои андозӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии зуд-зуди иқтисодиёи иҷтимоӣ, рушди маҳал бояд бо дарназардошти хусусиятҳои зерин амалӣ гардад:

1. Баҳисобирии экологӣ. Ҳар як барнома ва механизм бояд ба ҳифзи муҳити зист мутобиқ бошад. Масалан, истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия ва татбиқи барномаҳои иқтисоди сабз.

2. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ. Ҷорӣ кардани системаҳои рақамӣ барои идоракунии ва пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба сокинони маҳаллӣ.

3. Таъмини устувори иқтисодӣ: Бо таъсиси корхонаҳои хурду миёна ва рушди соҳибкори иҷтимоӣ.

4. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ: Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва тақмили сифат дар истеҳсолоти маҳаллӣ.

5. Фароҳам овардани корхонаҳои инноватсионӣ: Ҷалби мутахассисони навоар ва рушди иқтисодиёт бо истифода аз таҳқиқоти илмӣ.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, кишварҳо барои рушди маҳал чунин таҷрибаҳоро истифода мебаранд:

1. Модели италийӣ. Рушди минтақаҳо тавассути ҳамкориҳои давлат бо соҳибкорон ва ҷалби ҷомеа.

2. Модели ҷопонӣ. Бо бурдани ҳисси масъулияти иҷтимоии сокинон тавассути барномаҳои таълимӣ ва ҷорӣ намудани равишҳои нави идоракунии.

3. Модели скандинавӣ: Пурра муттаҳид кардани сармояи инсонӣ ва табиӣ барои таъмини рушди устувор.

Дар шароити имрӯза, масъалаҳои тағйирёбии иқлим, рушди нобаробар байни минтақаҳо ва таъсири омилҳои геополитикӣ ба рушди маҳал таъсир мерасонанд. Барои бартараф намудани ин ҳолатҳо, бояд нақшаҳои рушд ба тағйироти ҷаҳонӣ мутобиқ карда шаванд.

Пешниҳодҳо барои беҳтар намудани идоракунии рушди маҳал:

1. Муттаҳид кардани стратегияҳои миллӣ ва маҳаллӣ: Боварӣ ҳосил кардан, ки стратегияи рушди маҳал бо ҳадафҳои умумимиллӣ мувофиқ аст.

2. Тақмили инфрасохтори таҳқиқотӣ: Таҳияи марказҳои омӯзишӣ ва таҳқиқотӣ барои таҳлили вазъи минтақаҳо.

3. Дастгирии соҳибкорони маҳаллӣ: Пешниҳоди грантҳо, қарзҳои имтиёзнок ва барномаҳои таълимӣ.

4. Ҷорӣ кардани барномаҳои фарогир: Фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои ҳама табақаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла занон, ҷавонон ва гурӯҳҳои камбизоат.

Иловаи ин гуна унсурҳо ба системаҳои идоракунии рушди маҳал метавонад ба беҳтар намудани шароити иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, мусоидат намояд.

Вақтҳои охир масъалаҳои марбут бо мушкилоти рушд, пеш аз ҳама рушд дар сатҳи маҳал, бо қувваи ҷомеаи маҳаллӣ хеле фаъолона баррасӣ карда мешаванд. Илова бар ин санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои лозима ба ҷоп мерасанд, барномаҳо таҳия мегарданд, аз ҷумла аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ, баҳри таъмини рушди ҳам соҳаҳои хоҷагӣ ва ҳам минтақаҳо ташкилотҳо созмон меёбанд. [8, с. 26].

Рушди маҳал тавассути инноватсия

1. Инноватсия дар соҳаи кишоварзӣ: Ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта дар соҳаи кишоварзӣ, аз қабилҳои истифодаи системаи обёрии қатрагӣ, зироатпарвари ибиологӣ ва техникаи камхарҷ.

2. Татбиқи технологияҳои рақамӣ: Таъсиси платформаҳои рақамӣ барои идоракунии захираҳои маҳаллӣ, омили аҳоли ва рушди иқтисод.

Истифодаи захираҳои табиӣ

1. Рушди энергетикаи барқароршаванда: Истифодаи офтоб, шамол ва дигар манбаъҳои энергия барои таъмини эҳтиёҷоти маҳаллӣ.

2. Идоракунии устувори захираҳои обӣ: Равандҳои оқилонаи истифодаи об барои ниёзҳои кишоварзӣ, саноатӣ ва рӯзмарра.

3. Муҳофизати экосистемаҳо: Рушди маҳал бояд бо назардошти ҳифзи ҷангалҳо, заминҳои кишт ва ҳайвоноти ваҳшӣ амалӣ гардад.

Шарикӣи давлат ва баҳши хусусӣ

1. Ташкили минтақаҳои махсуси иқтисодӣ: Рушди минтақаҳо бо ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ тавассути пешниҳод намудани шароити мусоид барои фаъолияти иқтисодӣ.

2. Лоиҳаҳои муштарак: Амалӣ намудани лоиҳаҳои калони иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ дар ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ.

3. Дастгирии соҳибкорӣи иҷтимоӣ: Рушди лоиҳаҳое, ки ҳадафи онҳо на танҳо даромаднокӣ, балки ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мебошад.

"Рушди минтақаҳо системаи ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки ба худ ҷалби сармоягузорӣ, истифодаи оқилонаи захираҳо ва эҷоди муҳити мусоид барои тичоратро дар бар мегирад" [7, саҳ. 37].

Омӯзиш ва тақмили ихтисос

1. Барномаҳои таълимӣ барои роҳбарони маҳаллӣ: Ҷорӣ намудани курсҳо ва тренингиҳо оид ба идоракунии замонавӣ, банақшагириӣ ва истифодаи самараноки захираҳо.

2. Рушди малақаҳои касбии аҳоли: Омӯзонидани касбҳои зарурӣ, ки ба талаботи бозори маҳаллӣ мутобиқанд.

3. Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ: Табодули таҷриба бо кишварҳое, ки дар рушди маҳал муваффақ шудаанд.

Истифодаи механизмҳои инклюзивӣ

1. Ҷалби занон ва ҷавонон: Ҳавасмандгардонии иштироки фаъолони онҳо дар раванди идоракунии ва қабули қарорҳо.

2. Ҳалли мушкилоти гурӯҳҳои осебпазир: Таъмини дастрасии онҳо ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои иқтисодӣ.

3. Баланд бардоштани шуурнокии ҷомеа: Тавассути маърақаҳои иттилоотӣ оид ба нақши ҳар фард дар рушди маҳал.

Таъминоти маблағгузорӣ

1. Таъсиси фондҳои махсус: Фонди рушди маҳал, ки тавассути манбаъҳои гуногун, аз ҷумла грантҳо ва сармоягузориҳо, маблағгузорӣ мешавад.

2. Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок: Бахусус барои рушди соҳибкорӣи хурду миёна дар минтақаҳо.

3. Ҷалби грантҳои байналмилалӣ: Ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ барои дастгирии барномаҳои рушди маҳаллӣ.

Рушди фарҳангӣ ва туризм

1. Ҳифз ва рушди мероси фарҳангӣ: Барномаҳо барои нигоҳдории осорхонаҳо, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии маҳаллӣ.

2. Рушди туризми дохилӣ ва хориҷӣ: Фароҳам овардани инфрасохтор ва хизматрасониҳо барои ҷалби сайёҳон.

3. Фестивалҳо ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ: Ташкил намудани ҷорабиниҳои анъанавӣ барои таҳкими худшиносии маҳаллӣ.

Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ чузъи муҳими идоракунии рушди маҳал ба шумор мераванд. Онҳо на танҳо барои амалӣ намудани барномаҳои рушди маҳаллӣ, балки барои мутобик намудани минтақаҳо ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Унсурҳои асосии механизмҳои ташкилию иқтисодӣ

1. Механизмҳои сиёсӣ.

Таҳияи стратегияҳои рушд дар асоси сиёсати давлатии мутамарказ ва қисматҳои алоҳидаи он.

Қорӣ намудани барномаҳои махсуси давлатӣ барои минтақаҳои камтаракқӣ.

2. Механизмҳои иқтисодӣ

Рушди соҳибкории хурду миёна тавассути қарзҳои имтиёзнok.

Дастгирии истеҳсолоти маҳаллӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти худӣ.

Қорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузори маҳаллӣ.

3. Механизмҳои иҷтимоӣ

Беҳтар кардани шароити зиндагии аҳоли тавассути рушди инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ.

Баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии аҳоли тавассути барномаҳои таълимӣ.

4. Механизмҳои экологӣ

Равандҳои устувори истифодаи захираҳои табиӣ.

Қорӣ намудани барномаҳои ҳифзи муҳити зист дар сатҳи маҳаллӣ.

Усулҳои амалисозии механизмҳои ташкилию иқтисодӣ

1. Ташаққули минтақаҳои махсуси иқтисодӣ. Ин минтақаҳо шароитҳои махсуси иқтисодӣ ва молиявӣ фароҳам меоранд, ки ба рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ мусоидат мекунанд.

2. Истифодаи моделҳои ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ. Рушди инфрасохтор тавассути сармоягузориҳои муштарак ва шарикӣ байни давлат ва баҳши хусусӣ.

3. Банақшагирии стратегӣ

Таҳияи нақшаҳои дарозмуддат бо дарназардошти имкониятҳои маҳаллӣ ва ҳадафҳои миллӣ.

Идоракунии самараноки рушди маҳал бояд ба ҳалли мушкилоти зерин равона шавад:

Нобаробарии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ: Паст кардани фарқият байни минтақаҳои шахрӣ ва деҳот.

Мушкилоти инфрасохторӣ: Ташаққули инфрасохтори муосир барои хизматрасониҳои беҳтар.

Коҳиши сатҳи бекорӣ: Фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ.

Рушди устувори маҳал

1. Модели иқтисоди сабз. Қорӣ намудани усулҳои каммасраф ва экологӣ барои рушди иқтисодӣ.

2. Рақамисозии идоракунии. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои пешбурди идоракунии шаффоф ва самаранок.

3. Ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва дохилӣ. Эҷоди шароити мусоид барои сармоягузорӣ тавассути пешниҳоди субвенсияҳо ва имтиёзҳо.

Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ на танҳо воситаи рушди маҳал мебошанд, балки ҳамчун заминаи асосии беҳбудии зиндагии аҳоли ва таъмини устувори иқтисодӣ хизмат мекунанд. Барои самаранокии онҳо, ҳамроҳангсозии байни мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва баҳши хусусӣ зарур аст. Илова бар ин, таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба рушди инфрасохтор, ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани сифати зиндагӣ

метавонад ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии кишвар мусоидат намояд. Рушди маҳал танҳо тавассути банақшагирӣ ва татбиқи механизмҳои таъшикули иқтисодӣ имконпазир нест. Барои ноил шудан ба рушди устувор, зарурати ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ, тақмили иқтидори инсонӣ ва сармоягузорӣ ба инфрасохтори стратегӣ пеш меояд.

Олими тоҷик Гулсунбии Музафархон дар мақолаи худ қайд мекунад, ки “Дар шароити муносибатҳои бозорӣ гузаштан аз низоми анъанавӣ-идоракунии давлат ба низоми электронӣ нишонаи рушди иноватсионӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як давлат мебошад. Имрӯз, муҳимтарин омиле, ки бешубҳа дар ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбӣ мерасонад ин рушди технологияҳои итилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) мебошад.” [1, саҳ. 151].

Роҳҳои асосии баланд бардоштани иқтидори рушди маҳал

1. Рушди нерӯи инсонӣ

Сармоягузорӣ ба маориф: Таҳияи барномаҳои таълимӣ ва касбомӯзӣ барои аҳолии маҳаллӣ.

Баланд бардоштани малакаҳои касбӣ: Омӯзишҳои амалӣ барои мутобик намудани коргарон ба талаботи бозори меҳнат.

Ҷалби кадрҳои баландихтисос: Ҳавасманд кардани мутахассисон барои кор дар минтақаҳои камтаракӣ.

2. Ташаккули инфрасохтори муосир

Рушди роҳҳо, пулҳо ва хатҳои иртиботӣ.

Таъмини минтақаҳо бо шабакаҳои обу барқ ва газӣ табиӣ.

Рақамисозии инфрасохтори маҳаллӣ тавассути интернетӣ босуръат ва платформаҳои рақамӣ.

3. Дастгирии соҳибкории маҳаллӣ

Имтиёзҳои андозӣ: Пешниҳоди сабукиҳо барои корхонаҳои хурду миёна.

Фондҳои махсус: Эҷоди фондҳо барои дастгирии лоиҳаҳои соҳибкорӣ.

Фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузорӣ: Ҷалби сармоя тавассути барномаҳои ҳамкорӣ.

4. Муҳофизати муҳити зист

Таъшикули барномаҳои ҳифзи ҷангалҳо, обҳо ва манбаъҳои табиӣ.

Ҷорӣ намудани усулҳои замонавӣ дар идоракунии партовҳо.

Татбиқи қоидаҳои истифодаи устувори захираҳои табиӣ.

5. Ҷалби сармоягузорӣ

Сармоягузориҳои дохилӣ: Ҳавасманд кардани шахсони саховатманд ва соҳибкорони маҳаллӣ барои сармоягузорӣ.

Сармоягузориҳои хориҷӣ: Ҷорӣ намудани минтақаҳои махсуси иқтисодӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ.

Банақшагирии лоиҳаҳои шарикӣ: Ташаккули ҳамкорӣ байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ.

6. Истифодаи манфиатҳои ҷойгиршавӣ

Рушди туризм бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ ва фарҳангии минтақа.

Таъсис додани марказҳои савдо барои истифодаи самараноки ҷойгиршавии стратегӣ.

Ҷорӣ намудани кластерҳои иқтисодӣ барои ҳамроҳангсозии истеҳсолот.

Ҳамкорӣ бо ҷомеа

Баланд бардоштани иқтидори рушди маҳал тавассути таъшикули шароити мусоид барои соҳибкорӣ, тақмили инфрасохтор ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав

имконпазир аст. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор, зарур аст, ки ҳамкорӣ миёни давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа таъмин карда шавад.

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун яке аз қисмҳои асосии иқтисодиёт ва таъмини хӯроки аҳоли дар тамоми ҷаҳон, ба хусус дар кишварҳои рӯ ба рушд, нақши муҳим дорад. Барои рушди устувор ва мустаҳкам кардани иқтисоди маҳал, таъсиси шароити мусоид барои рушди соҳаи кишоварзӣ як дастоварди муҳими стратегӣ мебошад.

Олими тоҷик Наврӯз Носирӣ дар мақолаи худ қайд мекунад, ки “Кишоварзӣ дар рушди иқтисодиёти вилоят, таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат, рушди соҳаҳои саноат, афзоиши имконияти содиротии кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ нақши муассир мегузорад.” [5, сах. 59,]

Роҳҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар маҳал

1. Ҷорӣ намудани технологияи муосир

Технологияи обёрии самаранок: Ҳарчи бештар истифода бурдани системаҳои обёрии қатрагӣ ва мудири об барои коҳиш додани захираҳои об.

Техникаи пешрафта: Ворид кардани тракторҳо, тракторҳои композитӣ ва дигар мошинҳои кишоварзӣ барои коҳиш додани зарурати коргарони дастӣ ва афзудани самаранокии истеҳсолот.

Рушди агротроникӣ: Истифодаи робототехника ва технологияҳои рақамӣ барои аниқ ва самаранок анҷом додани корҳои кишоварзӣ.

Ҷӯраев Н. қайд менамояд, ки “истифодаи технологияҳои инноватсионӣ метавонад истеҳсоли маҳалиро бо сифати баланд ва хароҷоти кам таъмин намояд”. [9, сах. 59,]

2. Нақши агробизнес

Ташаккул ва рушд додани кооперативҳои кишоварзӣ: Ҷалби кишоварзон ба гурӯҳҳои истеҳсолӣ барои истифодаи техникӣ ва сармояи якҷоя.

Таъмини бозори маҳсулот: Пешниҳод намудани хидматрасониҳо барои фермерон, аз қабili ҷамъоварии маълумот дар бораи нархҳо ва эҳтиёҷоти бозор.

Такмили маҳсулоти арзишнок: Таҳия ва истеҳсоли маҳсулот бо арзиши баланд, ки дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ имкониятҳои фурӯшро фароҳам меоранд. [3, сах. 3-15].

3. Дастгирии давлатӣ ва қарздиҳии имтиёзнок

Ҳавасмандгардонӣ тавассути субвенсияҳо: Давлат метавонад фермеронро барои ворид кардани технологияи нав ва бештар истеҳсол кардани маҳсулот бо субвенсияҳо ё кӯмакҳои молиявӣ ҳавасманд кунад.

Барномаҳои қарздиҳии имтиёзнок: Пешниҳод кардани қарзҳо ба фермерон бо шароити имтиёзнок барои дастгирии амалҳои кишоварзӣ ва рушди истеҳсолоти дохилӣ.

4. Муҳофизати экосистема ва истифодаи захираҳои табиӣ

Идоракунии устувори замин: Ҷорӣ кардани меъёрҳо ва усулҳои кишоварзии устувор барои муҳофизат кардани заминҳо ва барқарор кардани заминҳои намӣ. Нақши кишоварзӣ дар ҳифзи муҳити зист: Ҳавасманд кардани кишоварзон барои истифодаи усулҳои экологии кишоварзӣ, ки ба муҳити зист таъсири манфӣ нашошта бошанд.

5. Рушди агротуризм

Агротуризм ҳамчун манбаи даромад: Таҳияи мавзӯҳои туризми аграрӣ барои ҷалби сайёҳон, ки хоҳиш доранд таҷрибаи кишоварзиро дар минтақаҳо ба даст оранд. Фароҳам овардани хидматрасониҳои агротуризми замонавӣ: Бо истифодаи фермерҳо ва одамони маҳаллӣ, ин соҳа метавонад ба рушди иқтисоди маҳал ва баланд бардоштани даромади фермерон кумак кунад.

6. Рушди занони деҳот ва иштирок дар кишоварзӣ

Рушди соҳибкории занон дар соҳаи кишоварзӣ: Ҳавасмандгардонии занон барои роҳандозии лоиҳаҳои кишоварзӣ, ба хусус дар минтақаҳои деҳот.

Фароҳам овардани шароити баробар барои занон: Таҳияи лоиҳаҳои дастгирӣ барои занон барои иштирок дар бехбуди ҳолати молиявӣ ва иқтисодии минтақаҳои деҳот.

Таъсири соҳаи кишоварзӣ ба иқтисоди маҳал: Ҷавобгӯӣ ба эҳтиёҷоти маҳаллӣ: Кишоварзӣ як манбаи асосии ҳӯроки маҳаллӣ аст, ки метавонад камбудии соҳаи таъминоти ҳӯрокро пӯшонад. Таъсири иқтисодии додани ҷойҳои корӣ: Ба ҳар як шаҳодати кишоварзӣ якчанд ҷойҳои корӣ муҳайё мекунад, ки ба бехтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли оварда мерасонад. Рушди захираҳои табиӣ: Истифодаи захираҳои табиӣ, аз қабилӣ об, замин ва ҳаво, дар амалиётҳои кишоварзӣ метавонад ба рушди устувор ва танзими равандҳои экосистемавӣ мусоидат намояд.

Хулоса. Соҳаи кишоварзӣ як манбаи асосии рушди маҳаллӣ мебошад. Бо амалӣ кардани стратегияҳои самаранок ва истифодаи технологияи муосир, ин соҳа метавонад ҳамчун асоси равнақи иқтисодӣ дар маҳалҳо ва минтақаҳо боиси таъмини бехбуди зиндагии аҳоли ва муҳофизати муҳити зист гардад.

Идоракунии рушди маҳал ва механизмҳои ташкилию иқтисодӣ як раванди бисёрҷанбаи таъмини рушди устувор дар минтақаҳо мебошад. Рушди маҳалҳо ба маънои эҷоди шароити мувофиқ барои бехбудии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар маҳалҳост. Барои расидан ба ин мақсад, бояд механизми муассир ва устувор дар идоракунии захираҳо, ҳамохангсозии амалҳо ва истифодаи имкониятҳои маҳаллӣ роҳандозӣ шавад. Идоракунии дуруст ва самараноки захираҳои табиӣ ва инсонӣ дар маҳалҳо, ба иқтисоди маҳаллӣ рушд ва устуворӣ мебахшад. Захираҳо-ин манбаҳо ва заминаҳои заруриест, ки одамон аз он манфиати моддӣ ва маънавӣ мегиранд ва онро ҳангоми мавҷуд будани технология ва муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ татбиқ кардан мумкин аст. [саҳ. 6-42]. Ҷамъовариҳои маълумот, таҳлили вазъият ва истифодаи захираҳои мавҷуда ба роҳи самараноктарини идоракунӣ кӯмак мекунад. Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ, аз қабилӣ таъсиси кооперативҳо, ташкили якҷояи манбаҳои молӣ ва истифодаи моликияти гурӯҳӣ, метавонанд барои ҷалби сармояи махсус ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти маҳаллӣ кумак кунанд. Дар ин робита, аҳамияти тавассути сохтори мутамарказ ва таъмини дастгирии давлатӣ низ зиёд аст. Механизмҳои ташкилию иқтисодӣ бе дастгирии давлат ва таҳия намудани сиёсати муассир дар маҳалҳо натиҷа намедиханд. Давлат бояд, ки тавассути субвенсияҳо, кӯмакҳои молиявӣ ва қонунгузорӣ, ба рушду равнақи иқтисоди маҳаллӣ мусоидат намояд. Нақши инфрасохтори самаранок ва дастгирии иҷтимоӣ барои рушди устувори маҳалҳо муҳим аст. Созмони инфрасохторӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаҳои нақлиёт, таҳсилот, тандурустӣ ва технологияҳо барои боис шудан ба рушди устувори маҳалҳо аҳамияти хоса дорад. Рушд ва баланд бардоштани сифати амалии соҳаи кишоварзӣ, инчунин агробизнесҳо ва кооперативҳои истеҳсолӣ ба рушди иқтисоди маҳаллӣ ва таъмини ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон бо рушди иқтисодӣ, истифодаи самараноки захираҳо, ҳифзи муҳити зист ва рушди мувозинат дар маҳалҳо барои таъмини ояндаи устувор ва заминаи экологӣ зарур аст.

Дар маҷмӯъ, идоракунии рушди маҳал ва механизмҳои ташкилию иқтисодӣ барои расидан ба рушди устувор ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар маҳалҳо муҳим ва зарур аст. Роҳҳо ва механизмҳои дар боло зикршударо бо ҳамохангсозии саҳмгузори давлат, бахши хусусӣ ва аҳолии маҳаллӣ метавон амалӣ намуд. Рушд ва

истифодаи мунтазами захираҳо, ҷалби сармоя, беҳтар кардани инфрасохтор ва сиёсати хирадмандона метавонанд барои рушди баробар ва устувори маҳалҳо кӯмак кунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Гулсунбии М. Моҳияти иқтисодӣ-идоравии Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Идоракунии давлатӣ-мачаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022-№3 (57), саҳ 151
2. Иванов П. А., "Рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳо", Санкт-Петербург: Наука, 2020, саҳ. 112
3. Каримов Ш. "Механизмҳои иқтисодӣ ва ташкили рушди маҳал" саҳ. 89. Душанбе: Нашриёти Дониш, 2020.
4. Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе: [саҳ. 3-15].
5. Н. Носирӣ, Тошматов Д. А. Масоили таъмини рушди иноватсионии КАС-и вилояти Хатлон. Идоракунии давлатӣ-мачаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022-№3 (57), саҳ. 59
6. Саидов А. "Рушди маҳал ва нақши он дар иқтисоди миллӣ" саҳ. 45. Душанбе: Ирфон, 2018.
7. Сергеева Н.В., "Идоракунии рушди минтақаҳо", Москва: Экономика, 2019, саҳ. 37
8. Татбиқи стратегияи рушди маҳал дар Тоҷикистон: таҷриба ва мушкилот, саҳ. 26. Душанбе-2010.
9. Ҷӯраев Н. "Ташаккули инфрасохтори маҳаллӣ" саҳ. 124. Душанбе: Омӯзгор, 2019.

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА И ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ХАСАНОВ ФАЙЗУЛЛО МАХМАДИЕВИЧ,

докторант Доктора PhD (доктора философии) Академии государственной управления при Президенте Республики Таджикистан 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33. Тел.: (+992) 947740707. E-mail:

Статья «Управление развитием территорий и организационно-экономические механизмы» посвящена анализу процесса развития регионов, его значению в государственной политике и роли организационно-экономических механизмов в обеспечении устойчивого развития. В статье рассматриваются основные понятия территориального развития, подчеркивается роль инвестиций, современных технологий, создания кооперативов и рационального использования местных ресурсов. Автор акцентирует внимание на важности взаимодействия государства, частного сектора и общества в развитии территорий. На основе научного анализа и ссылок на современную литературу демонстрируется, что устойчивое развитие территорий невозможно без эффективного управления, включая государственные инвестиции, государственно-частное партнерство и экологическое управление. Кроме того, особое внимание уделяется роли социальной инфраструктуры и внедрению инновационных технологий для повышения уровня жизни и расширения местной экономики. Статья является важным теоретическим и практическим источником для исследователей, студентов и государственных служащих, интересующихся управлением территориями и экономическим развитием.

Ключевые слова: управление развитием территорий, организационно-экономические механизмы, устойчивое развитие, инвестиции, государственно-частное партнерство (ГЧП),

современные технологии, инфраструктура, окружающая среда, местная экономика, природные и человеческие ресурсы.

MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION IN MODERN CONDITIONS

HASANOV FAIZULLO MAHMADIEVICH,

PhD Doctoral Candidate at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir St., 33.

Phone: (+992) 947740707. E-mail:

The article "Management of Local Development and Organizational-Economic Mechanisms" explores the process of regional development, its significance in state policy, and the role of organizational and economic mechanisms in ensuring sustainable growth. The article discusses the key concepts of local development, emphasizing the importance of investments, modern technologies, creation of cooperatives, and efficient utilization of local resources. The author highlights the critical role of collaboration between the government, the private sector, and communities in territorial development. Through scientific analysis and references to contemporary literature, the article demonstrates that sustainable development of local areas is impossible without effective management, including public investments, public-private partnerships, and ecological governance. Additionally, it emphasizes the importance of social infrastructure and the integration of innovative technologies to improve living standards and expand the local economy. The article serves as a valuable theoretical and practical resource for researchers, students, and policymakers interested in local development and economic management.

Keywords: local development management, organizational-economic mechanisms, sustainable development, investments, public-private partnership (PPP), modern technologies, infrastructure, environment, local economy, natural and human resources.

Муқарриз: Қодирова Гулмо Толибовна, доктори иқтисодӣ, дотсент мудири кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТДУ 332.1+338.43(575.3)

АФЗАЛИЯТҲО ВА БАЛАНД НАМУДАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОМПЛЕКСИ
ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚАҲОИ СЕРАҲОЛӢ

ҲАКИМЗОДА МАЪРУФ МАҲМУДӢ,

Муассисаи давлатии таълимии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд, номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсент, декани факултети молия ва баҳисобгирии бухгалтерӣ.
Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, хиёбони И.Сомонӣ, 169
Телефон: 92-774-99-81. E-mai: hakimzoda79@gmail.com.

Маъсалаи баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаи КАС бо зарурати ҳиссиёти босуръати онҳо ба тағйиротҳои талаботи бозорӣ, мутобиқишавӣ ба тағйиротҳои бозори маҳсулоти тайёр асоснок карда мешавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ афзалиятҳои рақобатӣ одатан бо имкониятҳои корхонаҳо барои самаранок истифодабурдани захираҳои мавҷудбуда, яъне рақобатпазирӣ ҳаммаъно ҳисобида мешавад. Бояд қайд намуд, ки чунин монандкунӣ асоси муайян дорад, зеро маънои рақобатпазирӣ одатан ҳамчун қобилияти пешсаф буданро аз рақибон дар дастраскунии мақсадҳои иқтисодии гузошташуда маънидод карда мешавад. Бо баробари ин байни ин мафҳумҳо фарқияти сабабӣ-оқибатӣ вучуд дорад. Ин раванд муқаррарӣ мебошад, зеро дар шароити иқтисодиёти бозорӣ стратегияи баланд намудани рақобатпазирии корхона, аз он ҷумла корхонаи КАС барои дастрас намудани афзалиятҳои рақобатӣ ба монанди таъминоти сатҳи баланд аз миёнасоҳавии даромадҳо, инчунин азхуд намудани мавқеъи устувор дар бозор равона карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёти бозорӣ, рақобатпазирӣ, комплекси озуқаворӣ, КАС (комплекси агросаноатӣ), рушди устувор, мавқеъи устувор.*

Вилояти Суғд дар таъмини бозори истеъмолии мамлакат ва дастрасӣ ба ғизои хушсифат нақши муҳим дошта, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти растанипарварии кишвар қариб 30 фоиз ва маҳсулоти чорводорӣ 28,7 фоизро ташкил медиҳад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ таъкид доштанд, ки тибқи мушоҳидаву таҳлилҳо соли 2024 ҷомеаи ҷаҳонӣ аз нигоҳи таъминот бо маводи ғизоӣ нисбат ба солҳои гузашта бо вазъияти боз ҳам мушкилу вазнинтар рӯ ба рӯ мегардад. Имрӯз сокинони беш аз 90 кишвари дунё аз мушкилоти қаҳтиву гуруснагӣ азият мекашанд. Вазъияти ҷаҳони муосир ҳар яки моро водор менамояд, ки аз ҳарвақта дида, бештар қору фаъолият намоем ва барои пешгирӣ кардани таъсири манфии омилҳои беруни ба иқтисоди миллӣ, рақобатпазирӣ ва амнияти озуқавориро таъмин намоем [15, с.4].

Дар адабиёти иқтисодӣ афзалиятҳои рақобатӣ одатан бо имкониятҳои корхонаҳо барои самаранок истифодабурдани захираҳои мавҷудбуда, яъне рақобатпазирӣ ҳаммаъно ҳисобида мешавад. Бояд қайд намуд, ки чунин монандкунӣ асоси муайян дорад, зеро маънои рақобатпазирӣ одатан ҳамчун қобилияти пешсаф буданро аз рақибон дар дастраскунии мақсадҳои иқтисодии гузошташуда маънидод карда мешавад. Бо баробари ин байни ин мафҳумҳо фарқияти сабабӣ-оқибатӣ вучуд дорад. Ин раванд муқаррарӣ мебошад, зеро дар шароити иқтисодиёти бозорӣ стратегияи баланд намудани рақобатпазирии корхона, аз он ҷумла корхонаи КАС барои дастрас намудани афзалиятҳои рақобатӣ ба монанди таъминоти сатҳи баланд аз миёнасоҳавии даромадҳо, инчунин азхуд намудани мавқеъи устувор дар бозор равона карда мешаванд.

Масъалаи баланд намудани рақобатпазирии корхонаи КАС бо зарурати ҳиссиёти босуръати онҳо ба тағйиротҳои талаботи бозорӣ, мутобиқшавӣ ба тағйиротҳои бозори маҳсулоти тайёр асоснок карда мешавад.

Омилҳои додашуда қувваҳоро ифода мекунанд, ки на танҳо ба сифати маҳсулоти истеҳсолмешуда, балки бо фаъолияти корхонаҳо, инчунин ҳаҷми хароҷоти истеҳсолии мутлақ ва нисбӣ, ғоида ва дар натиҷа тағйирёбии сатҳи рақобатпазирии корхона таъсир мерасонанд. Омилҳои мазкур метавонанд ҳам ба афзоиши рақобатпазирии корхона ва ҳам ба коҳишёбии он мусоидат намоянд. Рақобатпазирии маҳсулоти озуқаворӣ натиҷаи баҳамтаъсиррасонии маҷмӯи омилҳо мебошад (расми 1).

Расми 1. Омилҳои баланд намудани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаи КАС.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Механизми идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаи КАС ба зарурати мутобиқати маҳсулот ба эҳтиёҷотҳои истеъмолкунандагон, инчунин ба имкониятҳои

корхонаҳо асос ёфтааст. Низоми идоракунии ҷунин фишангхоро истифода мебарад [17, с.52].

- таҳқиқотӣ (мониторинги талабот ва эҳтиёҷоти харидорон, таҳлили мол ва нархи рақибон ва ғайраҳо);
- маркетингӣ (коркардаи пешниҳоди навоҳари корхонаи КАС бо дарназардошти иқтидор ва мақсади истеҳсоли он).

Мувофиқан, барои таъмини устувории рақобатпазирии маҳсулот ташкили фаъолияти зарурии маркетингӣ бо дарназардошти омилҳои микроиқтисодӣ мувофиқи мақсад мебошад [6, с.12].

Ҷуноне, ки Фасеъзода И.С. қайд намудааст, ташкил додани низоми идоракунии устувор аз ғуногуншаклии таркибҳои бозорӣ ҷудо намудани унсурҳои инфрасохтори низомташкилкунанда ва дар соҳаҳои муттаҳид намудани онҳоро дар назар дорад [17, с.45].

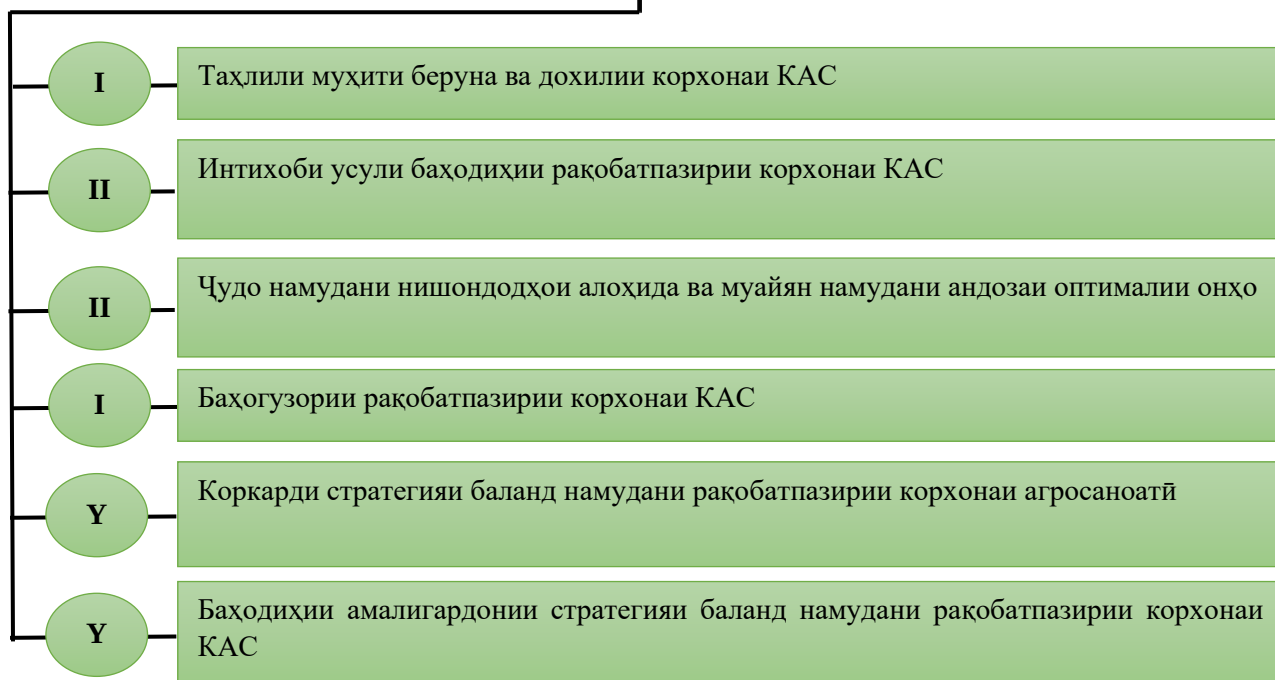
Қайд намудан зарур аст, ки идоракунии рақобатпазирӣ бо ҷорчӯбаи корхонаи алоҳида маҳдуд нашуд, сатҳи васеи ташкили иқтисодӣ, пеш аз ҳама соҳаро дар бар мегирад. Низоми идоракунии рақобатпазирии бахши аграрӣ ҳамчун як унсури танзими давлатии рақобатпазирии корхона ва протекционизмро ҳамчун ғуногуншаклии ҷунин танзимкунӣ фарогир мебошад.

Ҳамин тавр, зарурати то ҳадди аксар расонидани афзалиятҳои рақобатии корхонаи КАС дар бозор, махсусан дар шароити муносири иқтисодӣ дар ҳолати зарурати воридотивазкунии маҳсулот муҳим арзёбӣ кард мешавад. Бинобар ҳамин ҷорӣ намудан ва татбиқи усулҳои баланд намудани рақобатпазирӣ барои рушди устувори ҳам корхонаҳои КАС ва ҳам соҳаи мазкур имконпазир мебошад.

Дар ҷумҳурӣ дар соҳаи амнияти озуқаворӣ корҳои муайян амалӣ карда мешаванд. Ҳодисаи ба миён омада, ки дар солҳои охир ба назар мерасанд, махсусан болоравии нархҳо ба сарчашмаҳои энергия, тағйиротҳои манфӣ дар бозори ҷаҳонии молиявӣ, ки ба бӯҳрони ҷаҳонӣ оварда мерасонад, афзоишёбии шумораи аҳоли, ки ногузир ба афзоиши талабот ба маҳсулоти озуқаворӣ сабаб мегардад, тағйиротҳои умумиҷаҳонии иқлим ва дигар сабабҳо оид ба зарурати таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ шаҳодат медиҳанд. Бинобар ҳамин, Ҳукумати мамлакат ҷораҳои дарозмуддати давлатиро оид ба таъминоти кишоварзӣ андешида истодааст.

Механизми идоракунии рақобатпазирии корхонаи КАС нишондиҳандаҳои микроиқтисодӣ ва макроиқтисодии муҳити маркетингиро ба назар гирифта, афзалиятҳои рақобатии корхонаро нигоҳ ва афзун мегардонад ва ҳамзамон ба фаъолияти хоҷагидорӣ стратегияҳои ғуногуни пешравти корхонаро бо дарназардошти баланд намудани рақобатпазирии он коркард ва ҷорӣ менамояд (расми 2).

Марҳилаҳои баҳодиҳӣ ва баланд намудани рақобатпазирии корхонаи КАС

Расми 2. Модели марҳилавии коркарди стратегияи баланд намудани рақобатпазирии корхонаи КАС.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Нишондодҳои ҳолати комплекси озукаторӣ дар баланд намудани рақобатпазирӣ дар баҳши аграрии давлат инҳо мебошанд:

- дараҷаи таъминнокии маҳсулотҳои ҳаётан муҳими озукаторӣ бо дарназардошти истеҳсоли кишоварзии маҳаллӣ ва дигар соҳаҳои КАС;
- истеҳсоли маҳсулоти ҳаётан муҳим дар ҳаҷм, номгӯй ва сифати назаррас, ки барои таъминоти ҳамаи шаҳрвандони мамлакат барои қонеъгардонии ҳадди аксар, барои истеъмолкунандагон зарур ва ғойдаовар имкон медиҳад;
- инкишофи истеҳсолот бе вайрон намудани фаъолияти берунииктисодӣ бо таъинот барои бақияи мусбати тавозуни пардохт.

Комплекси озукаторӣ ҳислати бисёрҷабҳа дорад. Таъминоти аҳоли бо маҳсулоти озукаторӣ ба воситаи чунин чорабиниҳо амалӣ карда мешавад:

- инкишофи истеҳсолоти дохилӣ бо истифода аз омилҳои интенсификатсия ба монанди мелиоратсия, кимёкунонӣ, механизатсия, биотехнология, ҳамгирӣ ва кооператсия, коркарди комплекси ашёи хом барои коҳиш додани талафот ва ғайраҳо;
- квотакунонии воридоти маҳсулоти тайёр, ки имконияти дастгирии истеҳсолкунандагони ватаниро таъмин менамояд;
- комбиниронӣ.

Бо баробари ҷиҳатҳои умумӣ дар ҳар як мамлакат ҷиҳатҳои махсуси ҳалли мушкилоти озукаторӣ мавҷуд аст, ки бо чунин ҳислатҳо алоқаманд мебошад:

- фаркгузори гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли мутобиқи имконият ва эҳтиёҷот;

- таъминоти дастрасӣ ба озуқаворӣ аз ҳисоби музди меҳнати аслӣ, кӯмаки иҷтимоии маҷмӯи озуқаворӣ ва дигар роҳҳо;
- кафолати сифати маҳсулоти озуқаворӣ;
- таъминоти захиравии минтақавӣ;
- сиёсати мутобиқи нархгузорӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамгиро шудааст, ки яке аз шартҳои чунин фаъолият пеш аз ҳама ин таъминоти рушди истеҳсолоти миллий ва пеш аз ҳама инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ маҳсуб меёбанд.

Ҳукумати мамлакат тамоми шароитҳоро барои таъминоти аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ фароҳам оварда истодааст. Бо мақсади ҳавасмандгардонии таъминоти аҳоли бо озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷатҳои стратегӣ ва барномаҳоро ба монанди “Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор”, “Барномаи рушди соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015”, “Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015”, “Барномаи ислоҳоти кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020”, “Барномаи беҳтарии маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023”, “Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024”, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030” коркард ва татбиқ шуда истодаанд. Бо баробари ин дар замони муосир истеҳсоли соҳаҳои кишоварзӣ эҳтиёҷоти аҳолиро ба маҳсулоти озуқаворӣ ба пуррагӣ қонеъ намегардонад. Вазифаи асосӣ ин дарёфти имкониятҳои дохилии кишвар барои афзоиши истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди самтҳои асосӣ ва ҷораҳо барои таъмини татбиқи Барномаи давлатӣ оид ба амнияти озуқаворӣ махсусан дар давраи гузариши бахши аграрӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Дар натиҷаи амалигардонии ислоҳот дар самти инкишофи комплекси агросаноатӣ ва беҳтаршавии комплекси озуқаворӣ дар мамлакат пояи ҳуқуқӣ таъсис дода шудааст, ки ба принсипҳои инкишофи иқтисодии бозорӣ мувофиқат менамояд. Дар натиҷаи барҳамхӯрии колхозҳо, совхозҳо, хусусигардонии замин ва корхонаҳои давлатӣ дар соли 2022, 176984 хоҷагӣ бақайд гирифта шудаанд, ки аз онҳо 172107 адад ин хоҷагӣҳои деҳқонӣ, 4877 дигар намуди хоҷагӣҳои мебошанд. Аз ҳаҷми умумии корхонаҳои кишоварзӣ 97,2% хоҷагӣҳои деҳқонӣ ташкил медиҳанд.

Дар солҳои охир дар натиҷаи ислоҳотҳои гузаронидашуда дар соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Ба монанди дигар соҳаҳои кишоварзӣ дар истеҳсолоти соҳаи растанипарварӣ тағйироти сохторӣ ба миён омаданд. Пеш аз ҳама ин тағйироти сохторӣ заминҳои қорам ифода ёфтанд, ки мутобиқи тағйирот дар ташаккулёбии талабот дар бозори дохилӣ ва беруна ба миён омаданд. Дар натиҷаи афзоиши истеҳсолот ва тавозуни таъминот аз рӯи як қатор намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ бақияи мусбат ба назар мерасад. Талаботи дохилӣ ба чунин намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ ба монанди картошка, сабзавот, поледиҳо ва мевачот аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ қонеъ гардонида мешавад, ки барои дар оянда афзоиш додани ҳаҷми содироти онҳоро имкон медиҳад. Бо баробари ин, истеҳсолоти маҳсулоти растанипарварӣ ва махсусан ғалладонагӣ аз қобилияти иқтисодии худ камтар истифода шуда истодаанд. Таҳқиқоти таҳлилий нишон медиҳад, ки суръати рушди истеҳсолот ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳамдигар мувофиқат намеkunанд. Дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вазни қиёсии маҳсулоти озуқаворӣ зиёд бошад ҳам, тағйирёбии воридот аз он шаҳодат медиҳад, ки вазни қиёсии истеъмоли маҳсулоти хӯроквории коркардшуда сол аз сол дар ҳаҷми умумии воридот

афзоиш ёфта истодааст. Таносуби талабот ва пешниҳод дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои пешгӯикунии талабот дар бозор ва тағйирёбии нархҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин барои пешгӯикунии дараҷаи таъминоти озуқаворӣ имкон медиҳанд ва як қатор таҳқиқотҳои маркетингӣ дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. – Тағйирёбии таҳқиқоти маркетингӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёти вилояти Суғд.

Нишондиҳандаҳо	солҳо						Соли
	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2023 нис-бат ба соли 2010 (%)
Истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	8243,5	10254,9	14152,3	13950,9	15618,1	16243,6	2 мар.
Истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,53	132,5
Истеъмолоти моҳона ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ	277,96	418,52	671,05	854,22	1014,63	1048,2	3,8 мар
Хароҷоти истеъмолии моҳона барои маҳсулоти озуқаворӣ, сомонӣ	109,07	199,2	367,3	479,19	464,79	432,61	3,9 мар
Вазни қиёсии хароҷот барои маҳсулоти озуқаворӣ дар хароҷот барои маҳсулоти хӯрокворӣ дар даромадҳои истеъмолкунандагон, %	39,2	47,6	54,7	56,1	45,8	41,3	105,4

Ҳисоби муаллиф.

Рушди иқтисодиёт дар аксарияти ҳолат бо сатҳи рақобатпазирӣ ва самаранокии субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ саноати коркарди иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун баҳши асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян карда мешавад. Бо баробари ин асоси субъектони додашуда ин ҷойгиршавии корхонаҳо дар мантиқи мамлакат ва сатҳи мавҷудияти захираҳо ба ҳисоб меравад.

Рушди комплекси озуқаворӣ ба роҳи инноватсионӣ асоси рақобатпазирӣ ва устувории корхонаҳои баҳши мазкури истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки омили ҳалкунанда дар таъмини сатҳ ва сифати баланди зиндагонии аҳоли ва қонеъгардонии эҳтиёҷот бо озуқаворӣ ва инкишофи иқтисодии инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Баланд намудани рақобатпазирӣ субъектони алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ асоси инкишофи саноати коркард мебошад. Бо баробари ин имрӯзҳо баланд намудани рақобатпазирӣ аслий оид ба саҳми фарқкунандаи калон дар рушди хоҷагии милли мамлакат шаҳодат медиҳад.

Мушкилоти асосӣ дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ истифодабарии нопуррагии афзалиятҳои рақобатии корхонаҳои соҳа ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷо

маълум мегардад, ки ҳама корхонаҳои соҳаи коркард барои баланд намудани рақобатпазирии худ ба таъиноти нави самти фаъолият эҳтиёҷ доранд, ки барои ҷорӣ намудан ва татбиқи истифодабарии иқтидори иқтисодӣ ва иқтидори муҳити соҳибкорӣ равона карда шудааст. Афзалиятҳои рақобатии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ ар раванди баҳамтаъсиррасонии низоми омилҳои гуногунчинса ташаккул меёбад.

Таъсири давлат ба таъсиси афзалиятҳои рақобатии мол ба таври мустақим ва ғайримустақим ифода меёбад. Таъсири бевосита аз тарафи низоми гумрукӣ-тарифӣ, механизми қарзӣ-молиявӣ, низоми стандартизатсия ва сертификатсия ва ғайраҳо амалӣ карда мешавад. Таъсири ғайримустақим ба воситаи фаълнокии инноватсионӣ ва соҳибкорӣ, сатҳи баланди идоракунӣ ва ташкили истеҳсолот дар корхонаҳо, самаранокии истифодабарии захираҳои ашёи хом ва ғайро амалӣ карда мешавад. Таъсири мусбати омилҳои рақобатпазирии маҳсулот, ки дар сатҳи идоракунӣ давлатӣ ташаккул меёбанд, ҳамзамон баландшавии мавқеи рақобатии соҳаҳо ва ташкилотҳоро ҳавасманд мегардонад.

Расми 2. Омилҳои ба рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ таъсиррасонанда.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Мувофиқан, ҳама омилҳо байни ҳамдигар алоқаманд буда, дар натиҷа дар нишондоди интегралӣ рақобатпазирӣ чамъоварӣ карда мешаванд. Аҳамияти бештарро омилҳое доранд, ки ба механизми ташкилӣ-иқтисодӣ баланд намудани рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ ҳамроҳ карда мешаванд, ки бо худ низоми алоқаманди шаклҳои иқтисодӣ ва усулҳои ташкили истеҳсолот, идоракунии онҳоро фарогир мебошад, ки дар сатҳи ҷумҳурӣ, вилоят ва корхона татбиқ карда мешаванд. Ба омилҳои механизми иқтисодӣ дохил мешаванд: нархгузорӣ, андозбандӣ, молиягузорӣ (субсидияҳо, пешпардохти харидҳо, ҷуброни зарар барои дастрас намудани воситаҳои истеҳсолот), қарздиҳӣ, суғуртакунӣ, дастгирии даромадҳои аслии аҳоли, содироти маҳсулот. Омилҳои ташкилӣ бо сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ, шакли хоҷагидорӣ, ташкили меҳант, инкишофи кооператсия ва ҳамгирии истеҳсолот тавсиф карда мешаванд.

Бояд рақобатпазирӣ маҳсулотро дар бозори дохилӣ бо дарназардошти хароҷоти нақлиёт ва дигар намудҳои он, сарвақтии дастраскунии маҳсулот ба истеъмолкунанда, инчунин эҳтиёҷот дар таъминоти амнияти озуқаворӣ мамлакат ва рақобатпазирӣ дар бозорӣ беруна бо назардошти шароитҳо барои васеъшавии содирот аз ҳамдигар фарқ намуд.

Имкониятҳои иқтисодии КАС-ро баҳогузорӣ намуда, мумкин аст хулосабарорӣ намуд, ки ҳангоми истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолот, рақобатпазирӣ дохилӣ метавонад барои ҳама намудҳои маҳсулоти истеҳсолмешуда таъмин карда шавад. Бо баробари ин ба назар гирифтани ҷойгиршавии истеҳсолоти кишоварзӣ ва сатҳи истифодабарии технологияҳои муосир, технологияҳои нав, омодакунии кадрҳо зарур арзёбӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, мушкilotи рақобатпазирӣ дар барномаҳои давлатии иҷтимоӣ-иқтисодӣ мубрамияти худро ифода менамояд, ки дар онҳо сифати рушди устувори иқтисодии рақобатноки КАС бо дарназардошти хусусиятҳои маконҳои алоҳида ақши махсус пайдо менамояд. Таҳлили рақобатпазирӣ соҳаҳои комплекси агросаноатии мамлакат дар марҳилаи муосир имкон медиҳад, ки афзалиятҳои рақобатӣ муқаррар карда шаванд, ки метавонанд дар соҳаҳои алоҳида КАС дар натиҷаи ҳамгирӣ ба бозори ҷаҳонӣ ва озодшавии муносибатҳои берунииқтисодӣ васеъ истифода шаванд.

Вобаста аз сатҳи рақобатпазирӣ ин ё он соҳаи КАС дар бозори ҷаҳонӣ ва имкониятҳои васеъшавии иқтисодии рақобатии онҳо, ҳама соҳаҳои КАС-ро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст:

1. соҳаҳое, ки барои содироти маҳсулоти озуқаворӣ таъминот дошта ва истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро баро ғуруш дар бозорӣ беруна амалӣ мекарда;
2. соҳаҳое, ки иқтисодии мутобиқи истеҳсоли ва илмӣ-техникӣ барои истеҳсоли намудҳои рақобатпазирӣ маҳсулот дар бозори ҷаҳонӣ доранд;
3. соҳаҳое, ки асосан барои истеҳсоли маҳсулот барои таъминоти эҳтиёҷоти аҳоли ва қонсгардонии талабот дар бозори дохилӣ доранд.

Гурӯҳи якуми соҳаҳо қобилият доранд, ки дар асоси худтанзимшавӣ инкишоф ёфта, гуруҳи дуюми соҳаҳо ба дастгирии давлатӣ барои ба бозори беруна баромадан нӣёз дорад, гурӯҳи сеюм бошад дар таъмини чораҳои ғимоявӣ аз рақобат аз тарафи таъминотчиёни мол ва хизматҳо эҳтиёҷ доранд. Чунин муносибат ҳангоми ташаккули механиҳми танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори озуқаворӣ муайянкунанда бошанд.

Омили асосии рақобатпазирӣ байни субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ дар раванди баҳамтаъсиррасонӣ фаъолоне бо дигар субъектони монанд ифода меёбад.

Нақши ҳалқунандаро рақобати байниминтақавӣ иҷро мекунад, ки дар айни ҳол дар асоси низоми ташаккулёфтаи заминаҳои рушди иқтисодӣ барои корхонаи коркард пешбурди фаъолиятро дар асоси рақобат имкон медиҳанд. Дар раванди мазкур субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ бо мақсадҳои якхела ва маҳдудияти ҳаракатнокии захираҳо баҳамтаъсиррасонии стратегиро дар низоми раванди рақобати байниминтақавӣ ифода меёбанд, ки ба амалигардонии ҳислатҳои рақобатпазирӣ ҳамчун рушди устувор оварда мерасонад. Барои рушди корхонаҳо, баланд намудани рақобатпазирӣ онҳо бояд ҷиҳатҳои низомӣ истифода шаванд, ки ба усутвории фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ саноати коркард оварда мерасонад, ки амалигардонии онҳо бояд дар раванди ҳалли мушкилотҳои идоракунии ҳодисаҳои бӯҳронӣ ва низомҳои хоҷагидорӣ ва бартараф намудани норасогиро дар соҳаи таҳхис амалӣ карда шаванд, ки бевосита ба афзоиши баҳои самаранокии идоракунии рақобатпазирӣ оварда мерасонад [13, с.233].

Моҳияти рушди стратегияи минтақавӣ дар давраи муосир ба истифодабарии таҷдиди низомӣ ва истифодабарии комплекси захираҳо ниёз дорад, ки ба баландшавии самаранокии рақобатпазирӣ оварда расонида, дар рушди устувор ва рушди дарозмуддати иқтисодиёти минтақавӣ, дар таъминоти амнияти бехатарӣ ва дастрас намудани суръати баланди даромадҳои аслии ифода меёбанд, ки ба баландшавии сифати зиндагонии аҳолии минтақаҳо оварда мерасонад.

Татбиқи стратегияи мазкур аз тарафи олимони-иқтисодчиён танҳо дар ҳолати иҷро намудани талаботҳои муайян мушоҳида карда мешавад.

Якум, стратегияи мазкур бояд дорои самти инноватсионӣ-инвеститсионӣ бошад, ки барои ҷорӣ намудани ҳади аксари захираҳои дохилии хоҷагидорӣ КАС таъминот дошта бошанд.

Талаботи дуюм дар назар дорад, ки амалигардонии стратегияи рушди КАС бояд дар такомули доимии рақобатпазирӣ дар самти фаъолияти самаранокии корхонаҳои агросаноатӣ ифода ёбад.

Талаботи сеюм, ки дар коркард ва амалигардонии ин стратегия нақши калидӣ дорад, ин маҳдудкунии танзими давлатии фаъолияти иқтисодии барои шароитҳои худидоракунии инноватсионӣ барои ҳама муҳити соҳибкорӣ равона шуда мебошад.

Талаботи чоруми стратегияи рушди минтақавии низоми комплекси озукаторӣ истифодабарии ягона ва баҳамалоқаманди таркиби илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-экологии соҳаи агрозукавории иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки мустақилият ва бехатарии озукаториро таъмин менамояд [14, с.76].

Кластерикунонӣ фишанги нави идоракунии иқтисодиётро дар равиши таъмини амнияти озукаторӣ ифода мекунад. Айнан муносибати кластерӣ асоси мастаҳкамгардонии алоқаҳои байнисоҳавӣ бо истифода аз принципҳои ташаккулёфтаи татбиқи сиёсати самаранокии рушди минтақавии аграрӣ-саноатӣ, илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ баромад мекунад [16, с.52].

Стратегияи иқтисодии рушди комплекси агросаноатии ба кластеризатсия асосёфта, бо худ алоқамандҳои ҳавасмандгардонӣ барои дастрас намудани афзалиятҳои рақобатии саноати озукатории КАС баҳри такомули минбаъдаи онро дар назар дорад. Дар асоси стратегияи давлатии инкишофи муносибати кластерӣ таъсисдиҳии шароитҳо барои фаъолияти самаранокии кластерҳо ҳобидааст. Нақши асосии ҳокимияти давлатӣ дар ин самт дар таъсиси низоми ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ-инвеститсиониро ифода меёбад, ки барои барориши маҳсулоти рақобатпазирӣ саноати коркарди кишоварзӣ равона шуда, дар ташаккулёбии асоси кластери низоми комплекси озукатории КАС ифода меёбад.

Афзоиши озодӣ ва мустақилияти соҳаи коркарди саноати аграрӣ на танҳо дар самти рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин дар беҳтар намудани фишангҳои иҷтимоӣ-иқтисодии устуворӣ аҳамияти махсус дорад. Мувофиқан, рушди устувори низоми агросаноатии минтақавӣ бояд ба истифодабарии мусоиди ҳадди аксари ҳудудҳо бо таъсири ҳадди ақали омилҳои ҳудудӣ ба рақобатпазирӣ ва амнияти озуқаворӣ равона карда шавад.

Ҳамин тавр, низоми агроозуқаворӣ бо худ фаъолияти самараноки корхонаҳоро то дараҷае ифода менамояд, ки дар онҳо муайянкунии интихоби дурусти таъиноти стратегӣ ба миён меояд, ки ба амалигардонии иқтисодии мавҷуд буда оварда мерасонад. Ҳамагуна стратегияи коркардшудаи корхона бояд рушди доимии иқтисодии корхонаҳои соҳаи озуқавориро таъмин намуда, дар сатҳи зарурӣ устувории рушди иқтисодиро дастгирӣ менамояд, ки дар натиҷа ба баландшавии рақобатпазирӣ маҳсулоти истеҳсолмешуда оварда мерасонад. Шароитҳои муосир зарурати мушоҳида намудани рақобатпазирӣ, рушди устувор ва сарфаи захираҳоро ҳамчун раванди глобалӣ тақозо менамояд, ки барои муайян намудани тамоюли умумӣ ва қонуниятҳои ин равандҳоро дар сатҳи ҷаҳонӣ зарур арзёбӣ карда мешаванд. Муносибати глобалӣ ба ин мушкilotҳо барои он зарур аст, ки дар асоси гузашта ва шароити ҳозира ҳулоса ва пешбинӣ дуруст оид ба рушди ин равандҳо, оид ба ҳислатҳои ҳоси умумии рақобатпазирӣ, рушди устувор ва сарфаи захираҳо барои минтақаҳои гуногун ва маконҳои табиӣ-иқлимӣ онҳо, оид ба муайян намудани захираҳои мувофиқи стратегӣ ва омилҳо ҳулосабарорӣ карда шаванд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омили солони. Душанбе – 2023, саҳифаи 221. Маҷмаа маълумотҳои омили.
2. Асроров З.У. Механизмҳои ташкилӣ – иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ. – Қурғонтеппа, 2015. – 224 с.
3. Ашуров И.С. Экономическая безопасность. Душанбе, «Эр - граф», 2012, - 560с.
4. Барномаи беҳатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 аз 25 июни соли 2020, таҳти № 386, Душанбе, 2021. – 86с.
5. Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2023. – 171с.
6. Барномаи рушди озуқаворӣ барои солҳои 2015-2020. ФАО (созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ). Соли 2014. –с 121-140
7. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 – солагии Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омили. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. 614 с.
8. Ганиев Т.Б. Пути устойчивости эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана. НИИ Центр Республики Таджикистана. - Душанбе, 1995. – 319с.
9. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. - Москва: МАКС Пресс, 2005. - 318 с.
10. Мадаминов А.А. Уровень обеспеченности населения в растениеводческих продовольственных продуктах. / Теоретический и практический журнал Кишоварз (Земледелец). – Душанбе – 2019. №4(85). С. 114 – 119
11. Насыров Р., Тагоев Дж.Х., Кабиров Н.Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях. Душанбе, «Ирфон»,

2020, 144с.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 28.12.2023, Душанбе, «Шарки озод», 2023
13. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021 - 2025 годы. Приложение к постановлению Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №168. Душанбе, 2021, 236с.
14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030. Душанбе-2016, 110с.
15. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарон ва фаъолони вилояти Суғд, ки санаи 10.04.2024 баргузор гардидааст. Минбари Халқ. 17.04.2024 № 16 (1464)
16. Фасеъзода И.С. Методологияи ташаккул ва рушди равандҳои таъмини беҳатарии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С. Фасеъзода, Х.А.Сайдалиев // Идоракунии давлатӣ. 2022.№4-1(63)., с.46-54.
17. Фасеъзода И.С. Таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва дастгирии давлатӣ дар рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ / И.С.Фасеъзода, А.Р.Доутова, Р.С.Расулов // Идоракунии давлатӣ. 2022.№4-1(58)., с.44-51.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА В ГУСТОНАСЕЛЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

ХАКИМЗОДА МАРУФ МАХМУДИ,

Государственное образовательное учреждения Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд, кандидат экономических наук, доцент, декан факультета финансов и бухгалтерского учета. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект И.Сомони, 169 Телефон: 92-774-99-81. E-mail: hakimzoda79@gmail.com.

Вопрос повышения конкурентоспособности предприятий КАС обоснован необходимостью их быстрого реагирования на изменения рыночного спроса, адаптации к изменениям рынка готовой продукции.

В экономической литературе под конкурентными преимуществами обычно понимают синоним способности предприятий эффективно использовать имеющиеся ресурсы, то есть конкурентоспособность. Следует отметить, что такая аналогия имеет определенное основание, поскольку под конкурентоспособностью обычно понимают способность опережать конкурентов в достижении экономических целей. В то же время между этими понятиями существует причинно-следственная разница. Этот процесс является нормальным, поскольку в условиях рыночной экономики стратегия повышения конкурентоспособности предприятия, в том числе предприятия КАС, направлена на получение таких конкурентных преимуществ, как обеспечение высокого уровня доходов среднего сектора, а также как освоение устойчивого положения на рынке.

Ключевые слова: рыночная экономика, конкурентоспособность, продовольственный комплекс, КАС (агропромышленный комплекс), устойчивое развитие, устойчивое положение.

ADVANTAGES AND INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE FOOD COMPLEX IN DENSELY POPULATED AREAS

HAKIMZODA MARUF MAHMUDI,

the state educational institution of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State Business University in the city of Khujand, candidate of economic sciences, Dean of the Faculty of Finance and

Accounting. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, I.Somoni avenue, 169
Phone: 92-774-99-81. E-mail: hakimzoda79@gmail.com.

The issue of increasing the competitiveness of KAS enterprises is justified by the need for their rapid response to changes in market demand, adaptation to changes in the market of finished products.

In the economic literature, competitive advantages are usually considered to be synonymous with the ability of enterprises to effectively use available resources, that is, competitiveness. It should be noted that such an analogy has a certain basis, because the meaning of competitiveness is usually interpreted as the ability to be ahead of competitors in achieving economic goals. At the same time, there is a causal difference between these concepts. This process is normal, because in the conditions of the market economy, the strategy of increasing the competitiveness of the enterprise, including the KAS enterprise, is aimed at obtaining competitive advantages such as providing a high level of income from the middle sector, as well as mastering a stable position in the market.

Keywords: market economy, competitiveness, food complex, KAS (agro-industrial complex), sustainable development, stable position.

Муқарриз: Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ

УДК:633.5(575.3)

**РОҲҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ҲУСАЙНОВ МУРОДАЛИ САЙДАМИРОВИЧ,

н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14.
Тел.: (+992) 987 80 93 93. E-mail: murodxusayn@mail.ru.

ХАЛИФАЗОДА ҶОВИДОН БОБОХОН,

н.и.и., ассистенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.
Телефон: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, заминаҳои ҳуқуқии ташикли бозори суғурта, самтҳои стратегии рушди соҳаи суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, афзоиш ва рушди ММД-и кишвар дар шаклҳои ҷадвал ва диаграмма ба таври мушаххас оварда шудааст.

Мукофотҳои суғуртави заминаи асосии ташикли муносибатҳои суғуртавӣ мебошад, ки дар мақолаи мазкур бо натиҷа ва нақши он дар ММД бо фоиз, муаммоҳои фаъолияти суғуртавӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо, ҳамин тариқ, самтҳои асосии афзалиятноки рушди фаъолияти суғурта такмил дода шудааст.

Калидвожаҳо: суғурта, бозори суғурта, ширкатҳои суғуртавӣ, даромади ташилотҳои суғуртавӣ, хароҷоти ташилотҳои суғуртавӣ, андозаи суғурта, танзими суғурта.

Дар сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори суғурта самти афзалиятноки рушди фаъолияти хоҷагидорӣ эътироф гаштааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир дар марҳилаи рушд қарор дошта, нақши он дар таъмини бехатарии фаъолияти хоҷагидорӣ афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, мувофиқи ақидаи олимони иқтисоддони ватанӣ - Ғ.Д. Ашуров., Ш. Дӯстбоев, С.Ҷ. Комилов, М.Р. Кошонова, А.Б. Мирсаидов, С. Маъдиев, Н.Ф. Нидоев, Т.Д. Низомова, М. Нурмаҳмадов, Г.Н. Оймаҳмадов, Р.К. Раҷабов, З.А. Раҳимов, Ш. Раҳимзода, Т.Р. Ризоқулов, А.Т. Рузиев, М.Ҳ. З.С. Султонов, Х.У. Умаров, Ҳ.Н. Факеров, С.Ҳ. Ҳабибов, А. Ҷабборов, Ш. Шамсуллозода, Н. Шаропов ва Б.М. Шарипов бозори суғурта дар шароити кунунӣ ҳамчун сегменти низоми молиявӣ имкониятҳои васеъро доро буда, дар рушди минбаъдаи кишвар саҳми ҳудро мегузорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пош хӯрдани давлати Шӯравӣ, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ва осебпазир гаштани низоми молиявӣ ба мушкилоти зиёд дучор гашта, қариб ки дар кишвар фаъолият надошт. Имрӯз бошад, бозори суғурта мунтазам рушд ёфта, барои таъмини бехатарии фаъолияти хоҷагидорӣ иқтидори муайян пайдо кардааст. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, барои рушди ин соҳаи муҳим заминаи устувори ҳуқуқӣ гузошта, дар тавсеаи имкониятҳои он мусоидат мекунад. Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти суғуртавиرو дар кишвар муайян намуда, барои рушди ин соҳаи муҳим чораҷуӣ карда истодааст.

Самтҳои стратегии рушди соҳаи суғурта инҳо мебошанд:

- рушди инфрасохтори бозори суғурта;
- такмили танзими суғуртаи ҳатмӣ;
- мусоидат барои рушди суғуртаи ихтиёрӣ;
- васеъ гардонидани фаъолияти иштирокчиёни бозори суғурта;

- беҳтарсозии низоми идоракунии таваккал аз ҳисоби воситаҳои бучаи давлатӣ;
 - баланд бардоштани самараи шакл ва усулҳои назорати давлатӣ, назорати субъектҳои фаъолияти суғуртавӣ ва инчунин, таъмини устувории низоми молиявии онҳо;

- ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ, баланд бардоштани маданияти суғуртавӣ ва нуфузи бозори суғурта;

- таъмини устувории бозори суғурта дар сатҳи байналхалқӣ.

Дар раванди иқтисоди бозорӣ ва афзудани ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба он оварда мерасонад, ки бозори суғурта низ рушд намуда, боиси рушди мукофоти суғуртавӣ низ гардад. Вобастагии ҳаҷми мукофоти суғуртавӣ аз ММД хело зиёд буда, сол то сол дар давлат мавқеъ пайдо карда истодааст.

Таҳлили анҷомдодаи мо нишон медиҳад, ки новобаста аз зиёд шудани ҳаҷми маблағи мукофотҳои суғуртавӣ, ҳиссаи он дар муқоиса бо ММД қариб бетағйир мебошад ва ҳатто тамоили коҳишбӣ дорад. Яъне, таҳлил нишон медиҳад, ки маблағи мукофоти суғуртавӣ агар дар соли 2005 24,6 млн. сомони ро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2019 244,8 ё 895% афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. – Ҳаҷми мукофоти суғурта дар ММД солҳои 2005-2023 (млн. сомонӣ)

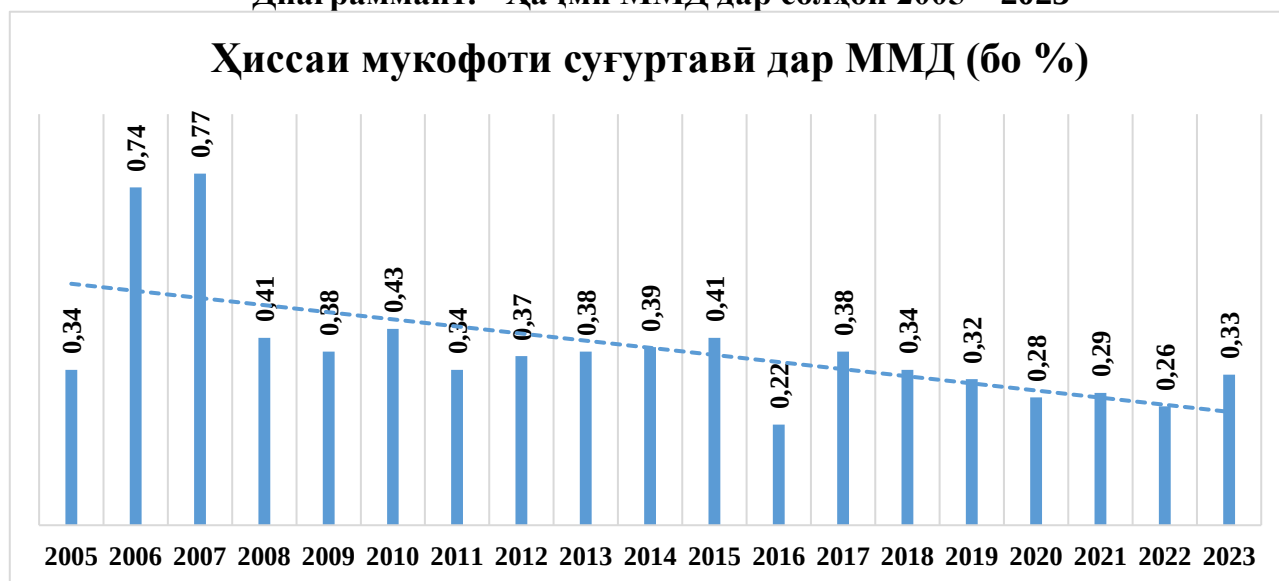
Солҳо	Ҳаҷми ММД	Мукофоти суғуртавӣ	Ҳиссаи мукофоти суғуртавӣ дар ММД (бо %)
2005	7206,0	24,6	0,34
2006	9335,2	69,1	0,74
2007	12804,4	98,6	0,77
2008	17706,9	72,8	0,41
2009	20622,8	79,3	0,38
2010	24707,1	107,6	0,43
2011	30071,1	101,7	0,34
2012	36163,1	134,6	0,37
2013	40525,5	155,1	0,38
2014	45605,2	180,4	0,39
2015	48408,7	198,5	0,41
2016	54479,1	124,0	0,22
2017	61093,6	235,8	0,38
2018	68844,0	234,2	0,34
2019	77354,7	244,8	0,32
2020	82713,0	235,8	0,28
2021	98325,9	287,0	0,29
2022	115212,7	305,9	0,26
2023	130326,0	430,5	0,33

Манбаъ: Омори солонаи Тоҷикистон. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.-481с.

Лекин ба зами ба маротиб афзоиш ёфтани ин нишондиҳанда ҳанӯз ҳам ҳиссаи нишондиҳандаи мазкур дар муқоиса ба МММ назаррас нест. Ғайр аз ин, агар ҳиссаи пардохти мукофотпулиҳо дар муқоиса ба ММД соли 2005 0,34%-ро ташкил менамуд,

ҳамин нишондиҳанда дар соли 2019 0,32%-ро ташкил намуд, ки ин ҳисса дар муқоиса ба соли 2005 ба андозаи 0,2% коҳиш ёфтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар асоси ҷорабиниҳои маҷмӯӣ барои ҷалби васеи суғурташавандагон тавассути пардохти мукофоти суғуртавӣ ба устувории ин соҳа мусоидат намуда, ҷиҳати дастрасии ҳама категорияҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ барои истифодаи хизматрасониҳои суғуртавӣ тақдир мебахшад, ки дар ин ҷо давлат барои озод шудан аз хароҷотҳои барзиёди як қатор пардохтпулиҳо имконият дода, дар масъалаи барқарории зарар хангоми ҳолатҳои фавқулода мусоидаткунанда аст. Дар доираи ин ба таври дигар тағйирёбии ҳисса ва ҳаҷми нишондиҳандаҳои мазкурро дар диаграммаи №1. мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷадвал бармеояд, ки ҳаҷми ММД дар соли 2019 нисбат ба соли 2005 10,57%, ё ин ки 70148,7 млн. сомонӣ зиёд шудааст.

Диаграммаи 1. - Ҳаҷми ММД дар солҳои 2005 – 2023

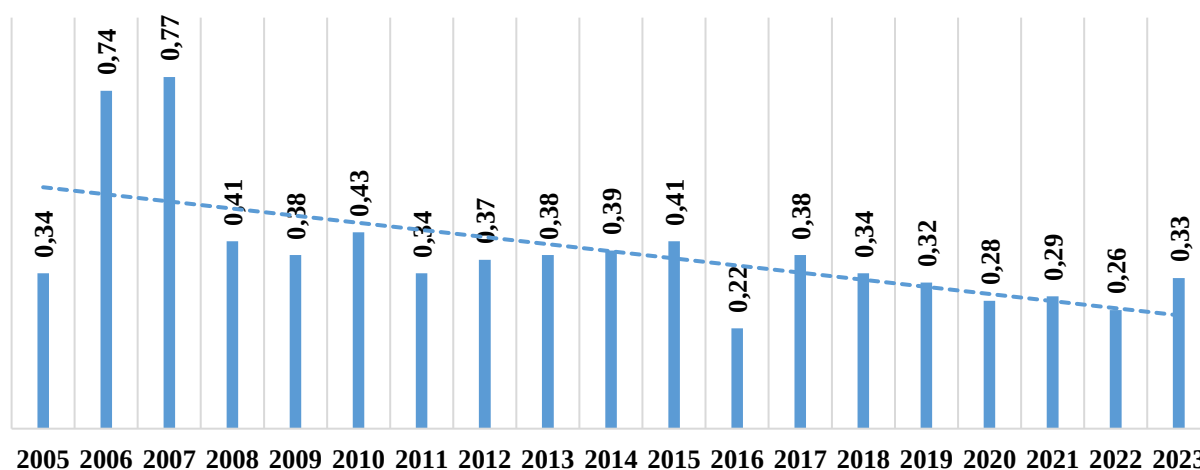

Манбаъ: Омори солонаи Тоҷикистон. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.-481с.

Мукофоти суғуртавӣ бошад, дар баробари ММД зиёд шуда, танҳо дар соли 2011 нисбат ба соли 2010 5,9 млн. сомонӣ ва дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 10,6 млн. сомонӣ зиёд шудааст. Ҳиссаи маҳсулоти суғуртавӣ дар ММД дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 0,02% кам шудааст. Тамоюли мукофоти суғуртавӣ дар солҳои 2005-2019 дар диаграммаи №2 оварда шудааст.

Диаграммаи 2. - Ҳаҷми мукофоти суғуртавӣ дар солҳои 2005 - 2023

Ҳиссаи мукофоти суғуртавӣ дар ММД (бо %)

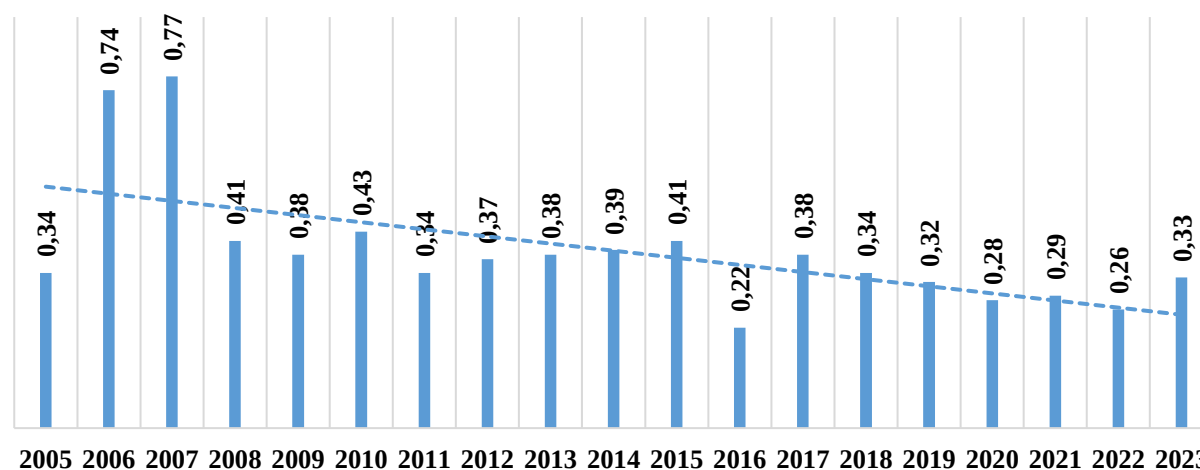

Манбаъ: Омори солонаи Тоҷикистон. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.-481с.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳаҷми мукофоти суғуртавӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2005 9,9% зиёд шудааст, ки барои замина гузоштан ба рушди суғурта мусоидат мекунад. Мукофоти суғуртавӣ сарчашмаи асосии пайдоиши маблағҳо дар ташкилотҳои суғуртавӣ мебошад. Ҳиссаи суғуртавӣ дар ММД яке аз нишондиҳандаҳои муайнқунандаи амалиётҳои суғуртавӣ ба ҳисоб рафта, боло бурдани ин нишондиҳанда даромади умумии ташкилотҳои суғуртавино баланд бардошт, ки ҳиссаи маҳсулоти суғуртавӣ дар ММД дар диаграммаи №3 оварда шудааст.

Диаграммаи 3. - Ҳиссаи маҳсулоти суғуртавӣ дар ММД (бо %)

Ҳиссаи мукофоти суғуртавӣ дар ММД (бо %)

Манбаъ: Омори солонаи Тоҷикистон. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.-481с.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳиссаи суғуртавӣ дар ММД дар соли 2019 нисбат ба соли 2005 0,02% кам шудааст, ки ин нисбат ба солҳои қаблӣ нигарониқунанда ба ҳисоб меравад. Бозори суғурта чун қисми бозори молиявӣ ҳимояи манфиатҳои иштирокчиёни бозорро таъмин намуда, дар баробари ин, ҳамчун механизми мусоидатқунандаи рушди иқтисодиёти миллий ба шумор меравад. Ташаққулиёни

бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тараққиёти мунтазами он ин натиҷаи рушди иқтисодиёти кишвар аст, ки дар солҳои охир мушоҳида мешавад. Маҳз баъди таъмини сатҳи рушди иқтисодӣ ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” соҳаи мазкур ташаккул ёфта, дар таҳкими низоми молиявӣ мусоидат карда истодааст.

Дар замони муосир замони рушди ҳамаҷониба ва инкишофи босуръат аст. Ин тамоюлро дар тамоми ҷанбаҳои фаъолияти одамон дидан мумкин аст. Сатҳи инкишоф то ба ҳадде расидааст, ки ҳамқадами замона шудан мушкил гардида, на ба ҳар шахс имконпазир аст. Табиист, ки дар чунин раванд нақши шахсият коста гардида, дар низоми мураккаби дастгоҳи бузург ба “печу муруват” монанд мегардад. Консепсияҳои гуногун, аз қабилҳои давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳуқуқи инсон, давлати иҷтимоӣ ва ғайра қоркард шудаанд, ки истодагари мавқеи шахсиятро дар муқобили давлат инъикос намуда, дар қиёс бо ҳалли масъала, ба бахсҳо ва зиддиятҳои дохилии худ ғўтидаанд.

Дар баробари ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо вучуди имкониятҳои васеи рушди фаъолияти суғуртавӣ бозори суғурта имрӯз ба мушкилоти зиёд дучор гардидааст ва ҳалли муаммоҳо фақат ба воситаи ошкорсозии омилҳои рушд имконпазир аст. Бо мақсади ташаккулёбии бозори суғурта маҷмӯи чораҳои зеринро татбиқ намудан лозим меояд.

- барои тамоми табақаи аҳоли дастрас намудани хизматрасониҳои суғуртавӣ, пеш аз ҳама, барои камбизоатон, нафақахӯрон ва монанди онҳо;
- муҳайё намудани шароити мусоиди хизматрасониҳои суғуртавӣ ва дар ин замина ҷалб ва зиёд намудани шумораи мизочон;
- муайянсозии шакли иштироки суғурташавандагон бо дарназардошти нақш ва вазифаи онҳо, ки ба воситаи фаъолияти суғуртавӣ амалӣ мегардад;
- рушди суғуртаи тиббии ихтиёрӣ ҳамчун суғуртаи иловагӣ нисбат ба суғуртаи ҳатмии тиббӣ, ки барои ҷалби воситаҳои пулӣ ва маблағгузориҳои соҳаи тандурустӣ равона мегарданд, хизматрасониҳои иловагӣ ба шаҳрвандон ва инчунин, муайян намудани махсусияти суғуртаи ихтиёрии тиббӣ.

Махсусияти ташаккулёбии бозори суғуртаро дар кишвар дар назар дошта, қайд кардан зарур аст, ки рушди ин соҳаи муҳим на фақат аз захираи калони молиявӣ, балки аз дигар ҷабҳаҳо, ба монанди паст будани талабот ба хизматрасониҳои суғуртавӣ, маданияти пасти молиявии шаҳрвандон, бахусус сокинони деҳот ва надоштани маълумоти кофӣ оид ба фаъолияти суғуртавӣ арзёбӣ мегардад.

Р.М. Сафуанов дар асарҳои илмӣ худ нуқтаи назари институтсионалӣ будани суғуртаро чунин қайд намудааст: “суғурта институти бозории иҷтимоиву иқтисодист, ки таъминкунандаи суботи иҷтимоӣ ва рӯзафзун рушд намудани ҷараёни тақрористеҳсолро таҷассум мекунад”.

Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди фаъолияти суғуртавӣ, тавре маълум аст, ин устувории иқтисодиёт ва мавҷудияти имкониятҳои васеи сармоя мебошад. Вале ноустувории иқтисодиёт, сатҳи бекорӣ, таваррум, касри буҷет, ҳолати сиёсии ҷаҳон, бухронҳои молиявӣ ва монанди инҳо метавонанд садди роҳи ташаккулёбии бозори хизматрасониҳо дар кишвар шавад. Инчунин, сатҳи пасти касбият ва маданияти молиявӣ низ метавонанд барои рушди минбаъдаи фаъолияти суғуртавӣ монеа эҷод кунанд. Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи мазкур тадқиқот ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бидуни танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ, пеш аз ҳама, дар шакли преференсия рушди ин соҳаи муҳим имконнопазир мегардад.

Рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ҳамчун сегменти муҳими низоми молиявии кишвар аз он нуқтаи назар муҳим мебошад, ки маҳз давлат ба воситаи фишангҳои худ фаъолияти суғуртавиرو дуруст ба роҳ монда, барои тараққиёти минбаъдаи он заминаҳои ҳукуқиву ташкилӣ ва фазои мусоиди сармоягузорию таъсис медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз марҳилаи аввали рушди бозори суғурта нақши давлат дар таъсиси фазои корӣ ва рушди минбаъдаи он назаррас мебошад. Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ давлат на фақат танзимкунандаи муносибатҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, балки сармоягузори асосии фаъолияти хоҷагидорӣ, бахусус фаъолияти суғуртавӣ арзёбӣ мегардад.

То расидан ба даврони истиқлолият суғуртаро ҳамчун қисми таркибии низоми молияи давлатӣ (дар шахсияти суғуртаи давлатӣ) мансуб дониста, моҳият ва вазифаҳои онро аз ин нуқтаи назар маънидод мекарданд. Бо баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ суғурта ҳамчун категорияи мустақили иқтисодӣ қабул гардид ва яке аз соҳаҳои зарурии ҳимояи манфиатҳои шахсӣ амволии рушддиҳандаи ҷомеаи муосир дониста шуда, яке аз усулҳои идора намудани хавфи соҳибкорӣ низ, маҳсуб меёбад.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши суғурта дар 32 соли соҳибхитӣ тағйироту иловаҳои зиёдеро таҳаммул намуд ва санадҳои меъёрии заминавӣ оид ба суғурта якҷанд маротиба иваз гардиданд. Қонуни амалкунанда дар бораи фаъолияти суғуртавӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷорӣ мунтазам ба фазои таҷрибаҳои судӣ ворид шуда истодаанд. Ва ин тааҷҷубовар нест, зеро баҳсҳо дар бобати раванди суғурта мураккаб ва гуногунҷанба мебошанд.

Дар ин самт олимони риштаи ҳуқуқшиносии ватанӣ: Зоиров Ҷ.М., Бобочонов И.Ҳ., Золотухин А.В., Камарова А.С., Муртазоқулов Ҷ.С., Раҳимзода М.З. ва дигарон ба маврид исбот намудаанд, ки дар Тоҷикистон ҳуқуқи суғурта ташаккул ёфта, дар марҳилаи инкишоф ва такмил қарор дорад.

Бозори суғуртаи кишвар имрӯз мисли дигар кишварҳо аз ҷараёнҳои ҳамгироӣ ва бозори молиявии ҷаҳонӣ вобастагии калон дорад. Вобаста ба осебпазир гаштани бозори молиявии ҷаҳонӣ низоми молиявии кишвар низ ба муаммоҳои зиёд дучор мегардад. Қайд кардан ба маврид аст, ки новобаста аз осебпазир гаштани бозори молиявии ҷаҳонӣ мо тавонистем сатҳи рушди иқтисодиётро дар доираи 7% нигоҳ дорем, ки ин барои рушди соҳа аҳамияти калон дорад. Зарурати таъмини рушди бозори суғурта аз он нуқтаи назар муҳим мебошад, ки маҳз бозори ташаккулёфтаи суғурта устувории иқтисодиётро исбот мекунад ва барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷиву ватанӣ низ мусоидат менамояд.

Муаммоҳои дар ҷадвали ҷойдошта дар шароити бозор ба ҳамаи кишварҳои дунё хос буда, роҳҳои ҳалли онҳо аз баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои суғуртавӣ, таъсиси механизми самараноки фаъолияти суғуртавӣ, баланд бардоштани сатҳи ҷалби сармоя ва ташаккулёбии рақобатпазирӣ дар бозори молиявӣ ба воситаи истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ суғуртавӣ, афзудани шумораи суғурташавандагон ва идораи самараноки фаъолияти суғуртавӣ, омодагии мутахассисони соҳа бо истифодаи васеи таҷрибаи пешқадами давлатҳои тараққиқарда, баланд бардоштани сатҳи касбият дар заминаи ташкили мубодилаи афкор, истифодаи технологияҳои муосир ва танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ дар шакли дастгирии молиявӣ ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад.

Яке аз омили муҳимтарини ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ин, пеш аз ҳама, муайянсозии самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти суғуртавӣ ба шумор меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти суғуртавӣ дар ҳамаи давлатҳо

қариб як хел буда, барои такмили ин соҳаи муҳим мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, самтҳои асосии афзалиятноки рушди фаъолияти суғурта инҳо мебошанд:

- рушди инфрасохтори бозори суғурта;
- такмил ва ташаккули бозори суғуртаи ҳатмӣ;
- муҳайё намудани шароити мусоид барои рушди суғуртаи ихтиёрӣ;
- такмили қонунгузории фаъолияти суғуртавӣ;
- тавсеаи доираи фаъолияти суғуртавӣ;
- идораи хавфҳои молиявӣ аз ҳисоби буҷети давлат;
- рушди низоми суғуртаи соҳаи кишоварзӣ;
- ворид шудан ба низоми ҷаҳонӣ ва ҷараёнҳои ҳамгироӣ дар самти фаъолияти суғурта ва устувор намудани нақши бозори хизматрасониҳои суғуртавии кишвар дар арсаи байналхалқӣ;
- баланд бардоштани самаранокии танзими давлатии фаъолияти суғурта дар кишвар;
- рушди суғуртаи рақамӣ;
- ғимояи ҳуқуқи суғурташавандагон, баланд бардоштани маданияти молиявии онҳо ва монанди инҳо.

Бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз муаммоҳои зиёдеро дорад, ки ҳалли онҳо на фақат аз муваффақият ва устуворӣ, балки аз рушди минбаъдаи он вобастагӣ дорад. Оид ба муаммоҳои аввалиндараҷаи рушди бозори муосири суғурта баҳзу мунозира рафта, масъалаи мазкур мураккаб арзёбӣ мегардад ва номутаносибии он то ҳол мушоҳида мешавад. Мушкилоти масъала дар он зоҳир мегардад, ки баъзе мақомотҳои иқтисодӣ ва иштирокчиёни бозор суғуртаро ҳамчун ҷабҳаи стратегии рушди хоҷагидорӣ миллӣ қабул надоранд [5]. Барои рушди соҳаи суғурта ва таҳким бахшидани фаъолияти суғуртавӣ дар кишвар ҳамаи сегментҳои фаъолияти суғурта бояд баробар ва ҳамоҳанг тараққӣ кунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Зоиров Ҷ.М., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Ҳуқуқи суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 224 саҳ. – С.3.
2. Сафуанов Р.М. Институциональные основы развития страхования в России на примере Республики Башкортостан. Уфа: УГАЭС, 2012. 212 с. С.40.
3. Сафуанов Р.М. Институциональные основы развития страхования в России на примере Республики Башкортостан. Уфа: УГАЭС, 2012. 212 с. С.72.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғурта» 20 июни соли 1994 таҳти №861 қабул гардида, 29 декабри соли 2010, таҳти рақами 681 «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» аз нав қабул гардид, солҳои 2013, 2014 ба он тағйироту иловаҳо ворид гардиданд ва аз 23 июли соли 2016, бо рақами 1349 қабул гардида, аз 02.01.18 с., №1487 тағйироту иловаҳои зиёде ворид карда шуданд.
5. Джабаров, Г.Н. Проблемы страхового рынка Республики Таджикистан: региональные диспропорции и неразвитость инфраструктуры/Г.Н. Джабаров//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2017. - №2 (71). - С.71 - 79.
6. Омори солонаи Тоҷикистон. - Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.
7. Халифазода, Ҷ. Б. Рушди кластеркунонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Ҷ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 3(32). – Р. 229-237. – EDN GRZUPE.

8. Халифазода, Д. Б. Оценка эффективности производственной интеграции и кооперации в системе агропромышленных кластеров / Д. Б. Халифазода // Endless Light in Science. – 2022. – № 8-8. – С. 144-149. – DOI 10.24412/2709-1201-2022-144-149. – EDN TVZUMT.
9. Халифазода, Ҷ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №. 4-2(54). – Р. 160-167. – EDN EBPRVN.
10. Халифазода, Ҷ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 1(25). – Р. 178-183. – EDN LZPLVE.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХУСАИНОВ МУРАДАЛИ САИДАМИРОВИЧ,

к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 987 80 93 93. Электронная почта: murodxusayn@mail.ru.

ХАЛИФАЗОДА ДЖОВИДОН БОБОХОН,

к.э.н. ассистент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

В данной статье в форме таблиц и диаграмм приведены правовые основы организации страхового рынка, стратегические направления развития страховой сферы в Республики Таджикистан, увеличение роста ВВП страны.

Страховые возмещения являются фундаментом страховых отношений, результативность и роль, также процентное соотношение в ВВП которых приведены в данной статье. Таким образом, проблемы страховой деятельности и пути к их решения, совершенствуются основные приоритетные направления развития страховой деятельности.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховые компании, доходы страховых организаций, расходы страховых организаций, страховой размер, страховое регулирование.

DETERMINING PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHUSAINOV MURADALI SAIDAMIROVICH,

c.e.s. assistant at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: (+992) 987 80 93 93. Email: murodxusayn@mail.ru.

KHALIFAZODA JOVIDON BOBOKHON,

c.e.s. assistant at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

In this article, the legal basis for organizing the insurance market, strategic directions for the development of the insurance industry of the Republic of Tajikistan, the growth and development of the country's GDP are presented in concrete form in tables and diagrams.

Insurance premiums are the main basis for the organization of insurance relations, which in this article has improved their role in GDP with interest, the problems of insurance activity and their solutions, and therefore the main priority directions for the development of insurance activity.

Key words: *insurance, insurance market, insurance companies, income of insurance organizations, expenses of insurance organizations, insurance amount, and insurance regulation.*

Муқарриз: мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,
н.и.и., дотсент Досиев М.Н.,

УДК: 330.3

**ФАЪОЛГАРДОНИИ БАРТАРИЯТҲОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ
САНОАТИ ХӢРОКВОРИИ ТОҶИКИСТОН**

ШАҲНОЗАИ СОДИҚ,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

тел: 906666661, E-mail: shahnoza.sodiq@mail.ru

Дар мақола фаъолгардони бартариятҳои рақобатпазирӣи корхонаҳои саноати хӯрокворӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муҳиммияти рақобатпазирӣи корхонаҳоро дар раванди таъмини истеҳсолоти ба содиротнигаронидашуда асоснок карда шудааст. Ақидаҳои назариявии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба мафҳуми рақобатпазирӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ бо назардошти тамоюлҳои рушди технологӣ таҳлил карда шуда, ақидаи муаллиф дар асоси хусусиятҳои соҳавӣ ва омилҳои муосири иқтисодӣ таҳия карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар таъмини афзоиши баланди истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии маҳсулоти хӯрокворӣи ҷумҳурӣ, як қатор корхонаҳои ватанӣ ҷиҳати баландбардори имҷи маҳсулоти худ то имрӯз омилҳои иқтисодии муосирро истифода намуда, дар асоси беҳтаргардони бартариятҳои рақобатпазирӣи худ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи худро устувор намудаанд. Вазъи ҳозираи иқтисодиёти саноати хӯрокворӣ дар заминаи омилҳои иқтисодии бартариятҳои рақобатпазирӣи корхонаҳои соҳа таҳлил гардида, омилҳои асосии он ошкор карда шудааст.

Бо мақсади устуворгардони мавқеи саноати хӯрокворӣ дар сохтори истеҳсолии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва фаъолгардони бартариятҳои рақобатпазирӣи саноати хӯрокворӣ ба эътибор гирифтани омилҳои тағйирёбандаи вазъи бозор, рақамикунони иқтисодиёт ва равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: саноат, хӯрокворӣ, бозор, рақобатпазирӣ, бартарият, иқтисодиёт, талабот, таъминот, истеҳсолот, корхона, ташилот.

Таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар шароити муосири иқтисодиёт бо такмилдиҳии равандҳои ташкилӣ-идоравӣ, таҷдиди технологӣ ва истифодаи шаклҳои инноватсионии истеҳсолот, интиқол, фурӯш ва логистика алоқамандии зич дошта, дар таъмини истеҳсолоти ба содиротнигаронидашуда заминаи асосӣ мегузорад. Чунин шакли истеҳсолоти инноватсионии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ рақобапазирӣи анъанавиро ба рақобатпазирӣи навин мубаддал гардонидани истодааст, ки ҳоси талаботҳои муосири бозори хӯрокворӣ мебошад.

Барои ҳамин, ҷиҳати таъмини иқтидори рақобатпазирӣи корхонаҳо дар раванди ба содирот нигаронидани маҳсулоти соҳа масъалаҳои таҳқиқи гузариши корхонаҳо ба истеҳсолоти нави инноватсионии дар татбиқи натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ асосёфта муҳим мегардад.

Саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқ мебошад, ки аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи он сатҳи техникий соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникий ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ вобастагӣ дорад [4, с. 55].

Айни замон мушкилоти рушди рақобатпазирӣи саноати хӯрокворӣи мамлакат новобаста аз заминаҳои институтсионалӣ-ташкилии аз тарафи ҳукумати мамлакат таъмин гардида ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолии баъзе маҳсулотҳои хӯрокворӣ дар норасоии ҳаҷми зарурии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣи ватанӣ, ғайричашмдошт тағйир ёфтани маҷрои бозори техника ва технологияи саноатӣ, сохтори истеъмоли ва масъалаҳои логистикиву савдо сатҳи вобастагии бозори дохилиро аз маҳсулоти хӯрокворӣи нигарон намуда истодааст.

Мақсади асосии таҳқиқоти илмӣ ҳамчун мусоидаткунандаи воситаҳо, ташаббусҳо, механизмҳо ва равандҳои алтернативии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар заминаи равишҳои барномавии таъмини истеҳсолоти ба содирот нигаронидашудаи Тоҷикистон мебошад.

Дар заминаи ташаббусҳои барномавии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мусоидат намудан ба истеҳсолоти саноатии ба содиротнигаронидашуда, таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар мадди аввал масъалаҳои таҷдиди таҷҳизотҳои истеҳсолии кӯҳнашуда, қафомонии технологияи корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат аз истеҳсолкунандагони хориҷӣ, таъмин ва назорати нокифояи стандартҳои сифати маҳсулоти хӯрокворӣ дар раванди истеҳсолот, норасогии воситаҳои гардон барои хариди ашёи хом ва ҷузъиёти маҳсулоти истеҳсолшавандаи рақобатпазир ва норасогии кадрҳои соҳавӣ ба монанди муҳандис-технологҳо бознигарии амикро тақозо мекунад.

Рушди рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ имкон фароҳам меоваранд, ки паҳлӯҳои заиф ва норасогиҳои онҳоро ҷиҳати такмилдиҳии равандҳои таъмини истеҳсолоти ба содирот нигаронидашудаи саноати хӯрокворӣ ошкор карда шуда, чораҳои зарурии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати хӯроквориро барои таъмини рушди босуботи кишвар таҳия ва мавқеи арзандаи онҳоро дар бозори ҷаҳонии хӯрокворӣ таъмин карда шавад.

«...минбаъд низ ба масъалаҳои баланд бардоштани гуногунсамтӣ рақобатнокии иқтисодӣ миллӣ, густариши раванди рақамикунории иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунории босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди нерӯи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатнокии иқтисоди миллиро таъмин намояд» [11, с.18].

Фаҳмиши илмӣ рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар адабиёти иқтисодӣ бо равишҳои илмӣ ва мафҳумгузориҳои гуногунмаъно ҳамчун рақобат намудан бо дигар истеҳсолкунандагон дар бозор маънидод гардида, дар маҷмӯ то имрӯз ягон мафҳуми илмӣ ягона, ҳамчун тавсифдиҳандаи категорияи иқтисодӣ тафсир нагардидааст. Аз ҷумла, фаҳмиши рақобатпазирӣ бо мафҳуми бартариятҳои рақобатпазирӣ дар асарҳои илмӣ муҳаққони ватаниву хориҷӣ ҳамчун мафҳумҳои ҳамшабеҳ мушоҳида мегардад.

Чунин алоқамандии ин мафҳумҳо бо он алоқаманд аст, ки мафҳуми рақобатпазирӣ бештар ҳамчун иқтидор ё қобилияти пешгузарӣ дар ноилшавии мақсадҳо дар доираи рақибон маънидод мегардад. Аммо ҳангоми фаъл гардидани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, дигаргуншавии сохтори истеҳсолии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва сохтори истеъмолии аҳоли ин мафҳумҳо бо хусусиятҳои сабаб ва натиҷагирӣ ба кулӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Масъалаҳои рақобатпазирӣ Раҳимов А.М. дар доираи иқтисоди миллӣ таҳқиқ намуда, тасдиқ менамояд, ки рақобатпазирӣ ин бартарияте мебошад, ки дар ҳолати фаврӣ сифати омилҳои истеҳсолотро беҳтар намуда, самаранокии истифодаи онҳоро таъмин менамояд [13, с.44]. Албатта, ба ақидаи ӯ рақобатпазирии корхонаҳо маҳз дар ҳолати беҳтаргардонии омилҳои иқтисодии онҳо таъмин гардида, ҳамзамон ноил гардидан ба самаранокии баланди фаъолияти истеҳсолии онҳо истифодаи саривақтии онҳо, аз ҷумла таҷдиди технологӣ, таҳия ва татбиқи инноватсияҳои дар раванди истеҳсолот, сатҳи бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳоро бештар мегардонад.

«Рақобатпазирии молу маҳсулот ва хизматҳо категорияи заминавии дигар сатҳҳои рақобатпазирӣ мебошад» [2, с.85].

Муаллиф, таъмини рақобатпазирии корхонаву муассисаҳоро маҳз дар рақобатпазирии истеҳсоли молу маҳсулот таҷассум намуда, ҳамчун мақсади асосии субъектҳои иқтисодӣ, ки дар истеҳсоли молу маҳсулоти босифат мебошад, асоснок менамояд. Маълум мегардад, ки ҳангоми ҳадафҳои асосии корхонаву муассисаҳо, бахусус корхонаҳои саноати хӯрокворӣ истеҳсоли маҳсулоти босифат асоси фаъолияти онҳоро ташкил намуда, ҳангоми банқшагирии истеҳсоли маҳз ба сатҳи рақобатпазирии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ таваҷҷӯҳ намуда, мувофиқи он омилҳои иқтисодии худро интихоб менамоянд.

Ба ақидаи Ф.М. Улмасов рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ – ин ташаккулёбии сохторӣ ва афзоиши фаъолияти хоҷагиҳои алоҳида дар сатҳи микро (сатҳи корхонаҳо), мезо (сатҳи хоҷагиҳои минтақавӣ) ва макро (сатҳи молистеҳсолкунандагони ватанӣ) мебошад [14, с.12].

Ҳамин тариқ, вобаста ба мафҳумгузориҳои гуногунсатҳ ва равишҳои гуногуни маънидод намудани мафҳуми рақобатпазирӣ, инчунин дигаргуншавии сохтори истеъмоли дар бозори хӯрока, пайдошавии равандҳои муосири истифодаи инноватсияҳо дар истеҳсолоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, бартариятҳои рақобатпазирӣ, дар доираи корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, ба ақидаи мо чунин маънидод намудан мумкин аст. Бартариятҳои рақобатпазирӣ – ин низоми арзишҳои умумии бартаридоштаи корхонаҳо аз ҷиҳати модели сохторӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, техникаву технологӣ ва таъминоти сармоявӣ нисбат ба дигар рақибон-истеҳсолкунандагон мебошад.

Албатта чунин мафҳумгузорӣ ошкор менамояд, ки корхонаҳои саноати хӯрокворӣ маҳз тавассути иқтидори ташкилӣ, иқтисодӣ ва техникӣ метавонанд маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намуда, ба омилҳо ва таҳдиду фишорҳои гуногун тоб оварда мавқеи назарраси худро дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳамеша нигоҳ доранд.

Инчунин ҳангоми мучахҳаз будани корхонаҳои саноати хӯрокворӣ бо иқтидор ва имкониятҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва техникӣ на танҳо рақобатпазирии худро дар сатҳи микроиқтисод таъмин карда метавонанд, балки ҳамчун ҷузъи ҷудонопазирӣ сиёсати макроиқтисодии давлат дар татбиқи ҳадафҳои олии кишвар нақши арзанда гузорад.

Бартарияти рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯроквориро ба назари мо, ҳамчун маҷмӯи арзишҳои зарурии (инноватсияҳо, технологияҳои муосир, дастгоҳу таҷҳизотҳои каммасраф, кадрҳои марбута) мебошанд, ки дар ҳамагуна ҳолати бозор бартарияти рақобатпазирӣ болои рақибони худ таъмин карда метавонад, шинохтан дуруст аст.

Дар шароити муосир, ҳангоме, ки хусусиятҳои таркибии соҳаи саноати хӯрокворӣ бо назардошти падидаҳои муосири ҷаҳонишавӣ сатҳи таъмини рақобатпазирии худро тағйир медиҳанд, фаҳмиши илмӣ бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои соҳа куллан дигар мешаванд. Чунин мафҳумгузорӣ дар фаҳмиши иқтидор ё қобилияти рушди инноватсионӣ дар асоси таъмини сармоягузорӣ ё фондҳои гардони кифоя дар тамоми самтҳои фаъолияти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ-таъмини молиявӣ, кадрӣ ва ташкиливу идоравӣ зухур меёбад, инчунин тавоноӣ ва тобоварии корхонаҳоро ба падидаҳои ғайриҷашмдошти бозор, мутобиқкунонии маҷрои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ бо технологияҳои лозима ва сохтори истеъмолии аҳоли, ҳамзамон таъмини иқтидори рушди босуботи соҳаро инъикос медиҳад. Фарқияти мафҳумгузориҳои бартариятҳои маҳз дар рушди инноватсионӣ ва саривақт мутобиқгардониҳои корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба дигаргуншавии бозорӣ мушоҳида мегардад, ки асоси онро роботкунонии раванди истеҳсолот ва истифодаи зеҳнияти сунъӣ ташкил медиҳад.

Дар шароити муосир, корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат ҳамчун зерсоҳаи ҳамоҳангкунанда ва алоқамандкунандаи дигар соҳаҳои иқтисодиёт-кишоварзӣ, коркард, логистика, анборкунӣ ва савдо маҳсуб меёбад. Албатта фаровон будани бозори маҳсулоти хӯрокворӣ ҳамзамон афзоиши нишондиҳандаи иқтисодии худтаъминкунии аҳоли бо маводи хӯрокворӣ маҳз аз сатҳи ташкилии таъмини рақобатпазирӣ ва истифодаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ вобастагии калон дорад.

Чадвали 1. Истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати дар истеҳсоли намудҳои маҳсулоти саноати хӯрокворӣ (бо %)

Навъи маҳсулот	Солҳо					2022/2000
	2000	2010	2015	2020	2022	
Гӯшт	1,0	6,5	0,8	100	100	99
Равған	0,3	9,5	30,7	100	100	99,7
Маҳсулоти шири	2,6	69,8	64,8	54,1	53,4	51,8

Таҳлили муаллиф: сарчашма Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. - С. 260

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои таҳлилӣ зиёдшавии истифодаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат нисбатан афзоиши босуръат доранд. Аз ҷумла, иқтидори истеҳсолии корхонаҳои истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар соли 2000 ҳамагӣ ба миқдори 1% иқтидори истеҳсолии худро истифода намуданд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 аллакай ба 99% расонида шуда буд.

Бо чунин тамоюлҳои мусбӣ истифодаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои равангашии саноати хӯрокворӣ низ мушоҳида мегардад, ки дар солҳои таҳлилӣ ҳамагӣ 99,7% зиёд гардидааст. Афзоиши нишондиҳандаҳои истифодаи иқтидори истеҳсоли дар корхонаҳои истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ дар соли 2000 ба миқдори 2% истифода гардида бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 53,4.5% ташкил дода, дар маҷмӯъ ба миқдори қариб 52% зиёд гардидааст.

Сабаби афзоиши иқтидори истеҳсолии якқатор корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакатро дар давра ба давра таҳия ва татбиқ гардидани барномаҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои соҳавӣ, инчунин ислоҳоти сохторӣ ва ташкилӣ, таҷдиди технологӣ ва таъмини кадрҳои соҳавӣ асоснок намудан мумкин аст. Аз ҷумла, бо мақсади коҳиш додани ҳаҷми воридоти маҳсулоти гӯштӣ ва ширу маҳсулоти ширӣ ба мамлакат, инчунин бо ҳамин васила таъмин намудани баландбардории сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои соҳа ва мувозинати тавозуни ҳаҷми содироту воридоти маҳсулоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба мамлакат соли 2016 «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» қабул гардида буд, ки барномаи мазкур бо мақсади устуворгардонии мавқеи заминавии бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат, бахусус таъмини сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти хӯроквории ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, зиёд намудани ҳаҷми маҳсулоти содиротии саноати хӯрокворӣ таҳия ва бо муваффақият татбиқ карда шуда буд [5, с.11-12].

Аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ки дар таъмини афзоиши баланди истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии маҳсулоти шири дар ҷумҳурӣ фаъолияти ҚДММ «Нури Сафар», ҚММ «Шири Данғара», ҚС «Комбинати шири Душанбе», фабрикаи ширии «Саодат», корхонаи хусусии истеҳсоли ҳасибу панир «Баҳор», ҚСШК «Афзали Суғд»

таҳти тамғаи молии «Молочная радость», КВД «Комбинати хӯроквории Тоҷикистон» ва ҚСШК «Комбинати гӯшту консерва» ҷиҳати баландбардории имичи маҳсулоти хӯроквории ватанӣ назарас аст.

Таҳия ва татбиқи инноватсияҳо ҳамчун ҷузъи таркибии бартарияти рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, инчунин самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхонаҳоро низ таъмин менамояд. Ба хусус, ҚСП «Комбинати шири Душанбе», тавассути давра ба давра татбиқ ва истифодабарии инноватсияи технологӣ ва коммуникатсионӣ бартариятҳои рақобатпазирии худро таъмин намуда, мақеи худро на танҳо дар бозорҳои дохилӣ, балки дар бозорҳои ҳамсоя низ устувор гардондааст. Дар хати истеҳсолии корхонаи мазкур технологияи инноватсионӣ татбиқ карда шудааст, ки самаранокии он дар қиёс бо технологияҳои нисбатан кӯҳна хеле баланд аст.

Ҷадвали 2. Истифодаи инноватсияҳои технологӣ дар раванди таъмини бартариятҳои рақобатпазирии ҚСП «Комбинати шири Душанбе»

Нишондиҳандаҳои қиёсшаванда	Технологияи инноватсионӣ	Технологияи солҳои 80-90-и асри XX	Натиҷаи татбиқи инноватсия
Вақти марҳилаи асосии истеҳсолӣ – пастеризатсияи шир	20 дақиқа	2 соат	Сарфаи вақт
Талабот ба кормандон дар як басти корӣ	12 нафар	37 нафар	Сарфаи хароҷоти меҳнатӣ
Ҳаҷми майдони истеҳсолии технология	432 м ²	1080 м ²	Озодшавии қисми май-дони истеҳсолӣ
Талабот ба қувваи барқ	185 кВт/ч	668 кВт/ч	Сарфаи қувваи барқ
Ҳосилнокии технология	20 тн/баст	30 тн/баст	Мутобиқсозии иқтидор ба имкониятҳои соҳибкор ва талаботи бозорӣ
Муҳлати фарсудадавии дастгоҳ (сепаратор ва гомогенизатор)	3 сол	1 сол	Сарфа аз ҳисоби камгардониҳои хароҷоти моддӣ-техникӣ
Кори таҷҳизоти сардкунӣ-пастеризатсионӣ	Автоматӣ	Механикӣ	Коркарди шир бо сифати баланд
Амал ва кори технология ҳангоми номувофиқатии меъёри пастеризатсия	Тавассути таҷҳизоти автоматикӣ чараёни пастеризатсия аз нав сурат мегирад	Шири пастеризатсия нашударо ба марҳилаи дигари истеҳсолӣ мегузаронад	Ҳиссаи иштироки одам ва вақти коркардро кам мекунад

Сарчашма: Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293, С.39.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвали 2 маълум мегардад, татбиқи инноватсияҳо ва таҷдиди технологияи ҚСП «Комбинати шири Душанбе» натавонад бартариятҳои рақобатпазирии ҷамъиятро таъмин намудааст, балки нишондиҳандаҳои истеҳсоли ва афзоиши самаранокии истеҳсоли онро таъмин менамояд. Воқеан, маҳз чунин равишҳои илмӣ ва амалӣ ба ҚСП «Комбинати шири Душанбе» имкон фароҳам овардааст, ки рақобатпазирии худро дар бозори дохилии маҳсулоти ширӣ таъмин намуда, тавассути ташаббусҳои маркетингӣ ҳамчун бренди ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ, бахусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия мавқеи худро устувор намудааст.

Дар раванди татбиқи инноватсияҳо ва таҷдиди технологӣ дар баробари таъмини бартариятҳои рақобатпазирӣ таъмини самаранокии истеҳсолот низ ҳамчун ҳадафи стратегияи корхона қарор дода мешавад. Қайд намудан бонавост аст, ки хусусиятҳои хос ва афзалиятҳои мусбӣ истифодаи инноватсияҳо ва таҷдиди равандҳои технологияи истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ ба масъалаҳои ташкилӣ-идоракунии онҳо алоқамандӣ дорад, ки бешубҳа ҳар лаҳза метавонанд бо тағйиротҳои ғайриҷашмдошти бозор, бахусус дигаргун гардидани сохтори истеҳсоли, инноватсияҳои рақамӣ ва тағйирёбии сохтори истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ рӯ ба рӯ гардад.

Рушди минбаъдаи саноат ташаккулдиҳӣ ва татбиқи стратегияи идоракунии таъминоти кадрӣ равандҳои инноватсиониро тақозо менамояд, ки дар эътиборгирии трендҳои ҷаҳонӣ таъминоти кадрӣ рушди инноватсионӣ саноат, таҳлили стратегияи рушди инноватсионӣ, технологӣ ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои саноатӣ зухур меёбад [7, с.39].

Чуноне, ки Фасеҳзода И.С. қайд намудаанд маҳз татбиқи ҳамина Стратегия ва барномаҳои соҳаи саноатию кишоварзӣ буданд, ки дар тайи панҷ соли охир суръати рушди солонаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоби миёна дар сатҳи 7 фоиз нигоҳ дошта шуда, 1,4 баробар афзоиш ёфтааст [15, с.57].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки барои ба даст овардани бартарияти рақобатпазирии мустақим, ғайр аз унсурҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, инноватсионӣ, унсурҳои таъминоти сармояи асосӣ низ барои корхонаҳои саноати хӯрокворӣ мавқеи калидӣ дорад.

Қобили қайд аст, ки ғайр аз воситаҳои бучетӣ сарчашмаи асосии корхонаҳои саноати хӯроквориро сармояи аз ҳисоби қарзҳои бонкӣ ташкил медиҳанд. Вобаста ба самти фаъолияти истеҳсоли корхонаҳо ва мавқеи ташкилоту муассисаҳои ёрирасони соҳа як қатор дастгириҳои давлатӣ аҳамияти молиявирошта вучуд дорад, барои таъмини бартариятҳои рақобатпазирии онҳо муҳим мебошад.

Ҷадвали 3. Қарздорӣ дебиторӣ ва кредиторӣ корхонаҳои саноати мамлакат (бо ҳисоби корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, млн. сомонӣ)

Шакли қарздорӣ	2017	2018	2019	2020	2022	Фарқият	
						млн.сом.	(%)
Қарзи кредиторӣ аз он муҳлаташ гузаштаи қарздорӣ таъминкунандагон	29,2	39,2	51,8	88,2	23,9	5,2	-17,8
	47,4	58,3	316,6	1509,0	147,3	99,9	+210,7
	73,3	118,4	159,6	316,6	227,8	154,5	+210,7

Қарзи дебиторӣ аз он муҳлаташ гузаштаи қарздорӣ ба харидорон	72,6	115,9	121,0	274,1	1044,7	97,2	+133,8
	185,4	132,2	304,5	652,7	140,1	45,3	-24,4
	41,0	78,4	90,9	94,3	24,5	16,4	-40

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023. – С. 39

Маълумотҳои ҷадвали 3 нишон медиҳанд, ки мушкилоти муносибатҳои қарзии корхонаҳои саноатии мамлакат бо ташкилотҳои молиявӣ дар солҳои 2017-2022 нишондиҳандаҳои қаноатмандкунанда надоранд.

Чӣ тавре, ки маълум мегардад, дар соли таҳлилӣ ҳаҷми қарздории муҳлаташ гузашта шуда ва қарздории таъминкунандагон тамоюлҳои зёдшавӣ доранд. Аммо дар соли 2017 ҳаҷми воситаҳои пулии- қарзҳои муҳлаташон гузашта шуда 41,0 млн. сомони ро ташкил дода буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2022 аллакай ба 24,5 млн. баробар гардида буд. Фарқияти коҳишёбии ҳаҷми қарзҳои муҳлаташон гузашташуда ҳамагӣ 16,4 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда ба ғайригардидани раванди бартариятнокии рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ заминаҳои муҳим мегузорад.

Аз натиҷаи таҳлилҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки сатҳи норасоии сармояи корхонаҳо ҳамчун ҷузъи таркибии бартарияти рақобатпазирии корхонаҳо на танҳо дар сохтори соҳаи саноат, балки ба таъмини мувозинати ҳаҷми воридоту содироти маҳсулоти хӯрокворӣ ба бозори мамлакат таъсири худро мерасонад.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 дар сохтори воридотии маҳсулоти хӯрокворӣ ба монанди маҳсулоти ғалладонагӣ, орд, рағани растанӣ, шакар, хӯроки чорво ва инчунин дигар маҳсулоти хӯрокворӣ ташкил медиҳад ва ҳамин номгӯи маҳсулоти аввалиндараҷаи воридотшаванда ғайригардидани бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакатро тақозо менамояд.

Сабабҳои асосии ҳаҷми зиёди воридотии маҳсулоти хӯроквории мамлакат дар нокифоягии заминаҳои ашёӣ бошад, пас сабаби муҳими он дар нокифоягии унсурҳои таъминкунандаи бартариятҳои рақобатпазирӣ-ҳаҷми сармояи пулӣ барои истехсоли корхонаҳои саноати хӯроквории-ордакшӣ, рағанбарорӣ, истехсоли шакару хӯроки чорво ва инчунин дигар маҳсулотҳои хӯрокворӣ дида мешавад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2023 ҳаҷми содиротии маҳсулоти соҳа ба 50,1 млн. долл. ИМА баробар гардида буд, ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2022 17,6 % зиёд мебошад, ки ба миқдори 7,5 млн. долл. ИМА бештар маҳсулоти хӯрока содир карда шудааст. Бахусус истехсолкунандагони ватании саноати хӯрокворӣ дар соли 2022 ба хориҷи кишвар, аз ҷумла ба Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Беларус ва Федератсияи Россия қариб 52. ҳаз.т. меваи хушк, 27,4 ҳаз.т. нӯшокиҳои ташнагишикан, 577 ҳаз.т. намаки ошомиданӣ, 1,9 ҳаз.т. консерваи меваю сабзавот, 445,9 ҳаз.т. маҳсулоти қаннодӣ ва 664 т. желатин барои маҳсулотҳои хӯрокворӣ содирот намудаанд [5, с. 260].

Ба назар гирифтани сатҳи истехсолоти навъи муқарраршудаи озуқаворӣ ва ашёи хоми хоҷагии деҳот дар минтақаҳои алоҳида рушди бошиддати робитаҳои байниминтақавии озуқавориро, ки сармалӣ ва сохтори онҳо аз дараҷаи иқтисодии истехсолӣ, савияи истифодаи он, тағйирот дар ҷобачокунии истехсолот, рушди таҳассус ва тамаркуз (консентратсия), тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар истеъмоли озуқа вобастагӣ дорад, ба вучуд меорад [16, с. 19].

Чадвали 4. Ҳачми содироти баъзе маҳсулоти хӯрокворӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 (ҳаз. долл.ИМА)

Номгӯи маҳсулот	Солҳо					2022/2017 ҳаз. долл.ИМА
	2017	2018	2019	2020	2022	
Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ	5,0	3,8	5,1	8,8	8,2	3,2
Меваи ситрусӣ	79	33	54	51	113	+226
Ангур	4051	2722	1674	1809	2013	- 97
Себ, нок, бихӣ	46	31	41	110	116	-113
Меваи хушк	5888	4961	5334	6894	7136	+4780
Финдиқ	470	404	303	291	287	-658
Шарбати мева ва сабзавот	127	26	45	88	102	-705

Сарчашма: Таҳқиқоти муаллиф тибқи маълумотҳои «Маҷмуаи оморӣи АОНПҶТ», Душанбе, 2023. - С.324.

Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои чадвали 4 маълум мегардад, дар сохтори содироти маҳсулоти хӯрокворӣ ҳиссаи содироти меваи хушк тамоюлҳои нисбатан мусбат доранд. Масалан, содироти меваҳои ситрусӣ ва меваи хушк аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои шарикӣ тичоратидошта дар соли 2022, мутаносибан ба 113 ва 7136 ҳаз. долл. ИМА баробар гардида буд, ки нисбат ба соли 2017, ба миқдори 226 ва 4780 ҳаз. долл. ИМА зиёд мебошад.

Ба афзоиши ҳаҷми содироти меваи хушк ватанӣ, тақвиятбахшии бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, инчунин таъсири корхонаҳои хурди коркарди мева, бахусус дар вилоятҳои Суғд ва Хатлон таъсири мусбӣ расонида буд.

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон медиҳад, ки корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат ҳамчун субъектҳои асоси рушди саноати хӯрокворӣ айни замон дар ҳолати таҳаввулоти таъмини рақобатпазирии худ мебошанд. Рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат, ки аз унсурҳои асосии ташкилӣ, ташаббускориву эҷодкорӣ, иқтисодӣ ва инноватсиониву техникӣ иборат аст, метавонад, рушди босуботи саноати хӯроквориро таъмин намуда, ба ҳамин васила дар раванди коҳиш додани сатҳи вобастагии бозори ватанӣ аз молистеҳолкунандагони хориҷӣ, худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти хӯрокворӣ фаъолона иштирок намуда, саҳми худро дар татбиқи ҳадафҳои олии рушди мамлакат гузорад.

Татбиқи равандҳои инноватсионӣ дар сатҳи микро ва макроиқтисодиёт ба ислоҳодарорӣ ва рушди инноватсионии рақобатпазирии соҳаҳои воқеии иқтисодиёт мусоидат намуда, инчунин мавқеи корхонаҳои саноатро дар арсаи байналмилалӣ устувор мегардонад [12, с. 9].

Дар маҷмуъ имрӯзҳо корхонаҳои саноати хӯроквории Тоҷикистон стратегияи маҳаллии рақобатпазиро истифода намуда истодаанд, ки аз аҳамияти тағйирёбии вазъи бозорҳои ашъвӣ ва молиявии ҷаҳонӣ дар канор монда истодаанд.

Бо мақсади устуворгардонии мавқеи саноати хӯрокворӣ дар сохтори истеҳсолии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, таъмини аҳоли бо маҳсулоти хӯроквории ватанӣ, инчунин ишғол намудани ҷойи арзанда дар бозорҳои хориҷӣ, ҷиҳати фаъолгардонии бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба эътибор гирифтани омилҳои тағйирёбандаи вазъи бозор, рақамикунонии иқтисодӣ ва равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Ба назари мо, барои бартараф намудани тафрикаи бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноати хӯроквории ватанӣ бо корхонаҳои хориҷӣ, таҷдиди сохториву технологияи дорои унсурҳои инноватсиониву рақамӣ, фаъолгардонии мунтазами бартариятҳои рақобатпазирии корхонаҳо аз рӯи самти истеҳсолии саноати хӯрокворӣ ва тобоварӣ ба таъсиррасониҳои беруна муҳим мебошад.

Давлат ҳамчун субъекти ягонаи идоракунанда ва танзимкунандаи фаъолияти саноати хӯрокворӣ метавонад таҳдид ва фишорҳои мавҷударо қисм ба қисм баратараф намуда, бартариятҳои рақобатпазирии саноати хӯроквории мамлакатро ба ташаккулёбии шароитҳои муосири хоҷагии ҷаҳонӣ мутобиқ гардонад, инчунин имконияти аз рақобатпазирии минтақавӣ ба рақобатпазирии ҷаҳонӣ гузаштанро муҳаё намояд. Зеро мақсади ниҳонии корхонаҳои саноати хӯроквории мамлакат на танҳо таъмин намудани рақобатпазирӣ дар сатҳи минтақаҳо, балки фаъолгардонии мунтазами бартариятҳои рақобатпазирии худ дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад.

Яъне фаъолияти ҷаҳонии корхонаҳои соҳа истифода аз таҷдиди сохториву истеҳсолӣ, инноватсиониву рақамӣ ва ташаббускориву эҷодкорона бояд давра ба давра намудҳо ва ҳаҷми хӯроквории воридшавандаро коҳиш дода, мавқеи худро дар бозори ҷаҳонӣ тавассути мунтазам фаъолгардонии бартариятҳои рақобатпазирӣ устувор намоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алиҷонов Ҷ.А. Инкишофи иқтидори инвеститсионии рушди иқтисодии воридот-ивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 10 (2). Душанбе, 2019. с. 161-169.
2. Абдуллаев А. Особенности оценки конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства//Общество и инновации. Том 2. № 10/S. (2021). – С. 85.
3. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «26 ноябри соли 2016, №503.
4. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293. – С.24.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017, № 5, к. 1, мод. 272.
6. Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К., Рахмонов Дж.Р. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях // Монография. - Душанбе: «Типография ТНУ», 2020. - 276с.
7. Комилов С. Ҷ. Хусусиятҳои рушди инноватсионии саноат дар шароити шаклгирии иқтисодии рақамӣ/ Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунони босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (17 феввали соли 2023) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2023. – С. 39.
8. Низомова Т.Д. Таъмини рушди босуръати соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси кластерикунонӣ/Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар

- мавзӯи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (17 феввали соли 2023) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2023. – С. 55.
9. Низомова Т.Д. Формирование инновационных кластеров как фактор ускорения индустриализации Таджикистана / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – №3. – Душанбе: ТНУ, 2021. – С.113–122.
 10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. - С. 260.
 11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28.12.2023
 12. Раҳмонов Дж. Р. Управление инновационными процессами на промышленных предприятиях в условиях переходной экономики: Автореф. дисс. канд. экон. наук/ Дж.Р. Раҳмонов. – Москва., 2016. – С.9.
 13. Раҳимов А.М. Сатҳи рақобат дар бозори миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Иқтисоди Тоҷикистон: Стратегияи рушд. – 2002. – № 4. — С. 44-57.
 14. Улмасов Ф.М. Повышение конкурентоспособности национальной экономики: на примере отраслей АПК Республики Таджикистан: автореф. дисс. канд. наук/Ф.М. Улмасов. - Москва, 2009. – С. 12.
 15. Фасеҳзода И.С. Таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода, З. Соҳибназаров, С.Ҷ. Тиллоева / Маҷмаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Идоракунии давлатӣ», Душанбе 2024, С.56-62
 16. Қудратов Р.Р. Таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.Р. Қудратов, И.С.Фасеҳзода, Н.Н. Зарипов / Маҷмаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Идоракунии давлатӣ», Душанбе 2024, С.17-25

АКТИВИЗАЦИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

ШАХНОЗАИ СОДИҚ,

старший преподаватель кафедры экономики предприятия и предпринимательства
Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. тел: 906666661,
E-mail: shahnoza.sodiq@mail.ru.

В статье рассматривается активизация конкурентных преимуществ на предприятиях пищевой промышленности, а также обосновывается значение конкурентоспособности предприятий в процессе обеспечения экспортоориентированной продукции. Анализированы и расширена теоретические взгляды отечественных и зарубежных исследователей в тарктровке конкурентоспособности как экономической категории, а также с учетом тенденций технологического развития, дана авторская понятия, с учетом особенностей отрасли и современных экономических факторов. Установлено, что для обеспечения увеличения использования производственных мощностей пищевой продукции республики ряд отечественных предприятий использовали современные экономические факторы для улучшения имиджа своей продукции, стабилизировали свое положение на рынке, на основе повышения своих конкурентных преимуществ на внутреннем и внешнем рынках. Проанализировано современное состояние экономики пищевой промышленности на основе экономических факторов конкурентных преимуществ предприятий отрасли и выявлены их основные факторы.

В целях стабилизации положения пищевой промышленности в структуре производства валового внутреннего продукта и активизации конкурентных преимуществ пищевой промышленности предлагается учитывать изменяющиеся факторы рыночной ситуации, цифровизацию экономики и современные процессы глобализации.

Ключевые слова: промышленность, продукты питания, рынок, конкурентоспособность, преимущество, экономика, спрос, предложение, производство, предприятие, организация.

ACTIVATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES IN FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF TAJIKISTAN

SHAKHNOZAI SODIK,

senior Lecturer, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Tel.: 906666661, E-mail:

shahnoza.sodiq@mail.ru.

The article considers the activation of competitive advantages in food industry enterprises, and also substantiates the importance of competitiveness of enterprises in the process of ensuring export-oriented products. The theoretical views of domestic and foreign researchers in the pricing of competitiveness as an economic category are analyzed and expanded, and taking into account the trends of technological development, the author's understanding is given, taking into account the characteristics of the industry and modern economic factors. It has been established that in order to ensure an increase in the use of production capacities of food products of the republic, a number of domestic enterprises used modern economic factors to improve the image of their products, stabilized their position in the market, based on increasing their competitive advantages in the domestic and foreign markets. The current state of the economy of the food industry is analyzed based on the economic factors of competitive advantages of enterprises in the industry and their main factors are identified.

In order to stabilize the position of the food industry in the structure of gross domestic product production and to enhance the competitive advantages of the food industry, it is proposed to take into account the changing factors of the market situation - the digitalization of the economy and modern globalization processes.

Keywords: industry, food products, market, competitiveness, advantage, economy, demand, supply, production, enterprise, organization.

Муқарриз: Фасеҳзода И.С.

н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии Академия

УДК: 330.15

МЕХАНИЗМҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ САРМОЯГУЗОРӢ БА
ИҚТИСОДИ САБЗ

ТАХМИНАИ ХАЙРУЛЛО,

Докторанти PhD – и кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Иқтисоди сабз дар замони муосир яке аз равияҳои муҳими рушди устувор мебошад. Ин равия ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва рушди энергияҳои барқароршаванда равона шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо, ҷалби сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои сабз зарур аст. Дар ин мақола, мо механизмҳои асосии ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ба иқтисоди сабзро баррасӣ мекунем.

Иқтисоди сабз дар шароити тағйирёбии иқлим ва рушди устувор аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар ин мақола мо механизмҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабзро барои ҳавасмандгардонии соҳибкории аз ҷиҳати экологӣ масъул ва суръат бахшидан ба гузариш ба ояндаи устувортар баррасӣ мекунем.

Иқтисоди сабз дар заминаи ҷифзи муҳити зист ва рушди устувор аҳамияти бештар пайдо мекунад. Барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз зарур аст, ки механизмҳои муассири ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ масъул таҳия карда шаванд. Дар ин мақола механизмҳои гуногун, аз қабилӣ ҳавасмандгардонии молиявӣ, танзим ва стандартизатсия, инчунин барномаҳои таълимӣ ва дастгирии иттилоотӣ баррасӣ мешаванд. Бартарӣ ва нуқсонҳои ҳар як механизм, инчунин таъсири онҳо ба рушди иқтисоди сабз ба таври муфасссал таҳлил карда мешавад. Таҳқиқот ба зарурати бархӯрди ҳамаҷониба барои пешбурди сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз бо назардошти омилҳои гуногун, аз ҷумла ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ишора мекунад.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, идоракунии давлатӣ, иқтисодиёт, рушди иқтисодиёт, сармоя, сармоягузори давлатӣ, инноватсия.

Иқтисоди сабз ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи гузариш ба рушди устувор аст, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ асос ёфтааст. Он на танҳо ба коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ҷифзи гуногунии биологӣ мусоидат мекунад, балки инчунин барои рушди иқтисодӣ ва инноватсия имкониятҳои нав фароҳам меорад. Қорӣ намудани механизмҳои муассири ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз як қадами калидӣ барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо мебошад.

1. Имтиёзҳои андоз ва ҳавасмандгардонии молиявӣ:

Қорӣ намудани имтиёзҳои андоз барои ширкатҳое, ки ба лоиҳаҳои сабз сармоягузорӣ мекунанд, яке аз воситаҳои асосии ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ мебошад. Ин метавонад озодкунии андоз аз даромад барои тичорати сабз барои як давраи муайян ё ставкаҳои ками андоз барои ширкатҳоеро дар бар гирад, ки лоиҳаҳои кам карбонро иҷро мекунанд.

Грантҳо ва қарзҳои давлатӣ бо шартҳои имтиёзнок низ метавонанд барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз истифода шаванд. Ин ба коҳиш додани хатарҳои молиявӣ барои сармоягузoron ва суръат бахшидан ба татбиқи технологияҳо ва таҷрибаҳои сабз мусоидат мекунад.

Таъсиси абзорҳои махсуси молиявӣ, аз қабилӣ вомбаргҳои сабз ва фондҳои сармоягузорӣ инчунин метавонад сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои сабз ҷалб намуда, ба сармоягузoron ба бозорҳо ва имкониятҳои нав дастрасӣ пайдо кунад.

2. Танзим ва стандартизатсия:

Чорӣ кардани стандартҳои қатъии экологӣ ва талаботи тиҷорат метавонад тавассути коҳиш додани хатарҳо ва номуайянии барои соҳибкорон сармоягузорӣ ба иқтисоди сабزو ҳавасманд кунад. Ин метавонад муқаррар намудани маҳдудиятҳо оид ба партовҳои моддаҳои ифлоскунанда, талабот оид ба самаранокии энергия ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергияро дар бар гирад.

Системаҳои сертификатсия ва тамғагузори маҳсулот ва хидматҳои сабз инчунин метавонанд ба рушди иқтисоди сабз тавассути пешниҳоди маълумот дар бораи самаранокии экологии маҳсулот ва ҳавасмандгардонии талабот ба маҳсулоти сабз мусоидат кунанд.

3. Таълим ва таъминоти иттилоотӣ:

Барномаҳо ва фаъолиятҳои таълимӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи технологияҳо ва таҷрибаҳои сабз метавонанд дар ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ нақши калидӣ бозанд. Таъмини дастрасӣ ба иттилоот дар бораи сармоягузориҳои сабз ва таҷрибаҳои беҳтарин дар ин соҳа метавонад ба соҳибкорон ва сармоягузoron дар қабули қарорҳои огоҳона дар бораи сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сабз кӯмак расонад.

Таъсиси захираҳои иттилоотӣ ва платформаҳо барои табодули таҷриба ва ҳамкорӣ дар соҳаи соҳибкории сабз низ метавонад ба рушди иқтисоди сабз, мусоидат ба дастрасӣ ба иттилоот ва захираҳои зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сабз мусоидат намояд.

Дар маҷмӯъ, чорӣ намудани механизмҳои муассири ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз муносибати ҳамаҷониба ва иштироки фаъолони давлат, соҳибкорон, сармоягузoron ва ҷомеаро тақозо мекунад. Ин на танҳо таъсири манфиро ба муҳити зист коҳиш медиҳад, балки барои рушди иқтисодӣ ва рушди устувор имкониятҳои нафаре меорад.

Иқтисоди сабз системаи истеҳсол, тақсим ва истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо мебошад, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудааст. Сармоягузориҳо ба иқтисодиёти сабз барои ноил шудан ба ҳадафҳои глобалӣ оид ба коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ аҳамияти стратегӣ доранд.

Механизмҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз**1. Ҳавасмандгардонии молиявӣ:**

Имтиёзҳои андоз: Давлатҳо метавонанд барои ширкатҳое, ки ба лоиҳаҳои сабз сармоягузорӣ мекунанд, имтиёзҳои андоз ва ставкаҳои ками андоз пешниҳод кунанд. Ин метавонад озодкунӣ аз андоз аз даромад, андоз аз амвол ё андоз аз арзиши иловашударо дар бар гирад.

Грантҳо ва қарзҳои давлатӣ: Барои дастгирии сармоягузориҳои сабз ҳукуматҳо метавонанд бо шартҳои мусоид грантҳо ва қарзҳо пешниҳод кунанд. Ин метавонад барномаҳои маблағгузори давлатӣ, воситаҳои махсуси молиявӣ ва бонкҳои давлатӣ бо фоизҳои пастро дар бар гирад.

Эҷоди воситаҳои молиявӣ: Давлатҳо ва муассисаҳои молиявӣ метавонанд барои ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сабз фондҳои махсус, ҳавзҳои сармоягузорӣ ва вомбаргҳои сабз эҷод кунанд. Ин воситаҳо метавонанд дастрасӣ ба сармояро барои тиҷорати сабз таъмин кунанд ва хатарҳои молиявиро барои сармоягузoron коҳиш диҳанд.

2. Танзим ва стандартизатсия:

Стандартҳо ва талаботҳои экологӣ: Ҷорӣ кардани стандартҳо ва талаботи қатъии экологӣ барои тичорат метавонад сармоягузорӣ ба иқтисоди сабزو ҳавасманд кунад. Ин метавонад маҳдудиятҳои партовҳои ифлоскунанда, талабот оид ба самаранокии энергия ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергияро дар бар гирад.

Системаҳои сертификатсия ва тамғагузорӣ: Таҳияи системаҳои сертификатсия ва тамғагузорӣ барои маҳсулот ва хидматҳои сабз ба истеъмолкунандагон ва сармоягузoron дар қабули қарорҳои огоҳона кӯмак мекунад. Ин метавонад талаботро ба молҳо ва хидматҳои сабз афзоиш диҳад ва сармоягузорино ба технологияҳои сабз ва истеҳсолот ҳавасманд кунад.

Ҷарима барои вайрон кардани қоидаҳои экологӣ: Ҷорӣ кардани ҷарима ва муҷозот барои вайрон кардани қоидаҳо ва стандартҳои экологӣ метавонад фишорро ба ширкатҳо ва соҳибкорон барои риояи талаботи экологӣ афзоиш диҳад. Ин метавонад сармоягузорӣ ба технологияҳо ва амалияҳо ҳавасманд кунад, ки ба коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист мусоидат мекунад.

3. Таълим ва таъминоти иттилоотӣ:

Барномаҳо ва чорабиниҳои таълимӣ: Гузаронидани маърақаҳо ва чорабиниҳои таълимӣ барои баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи технологияҳо ва таҷрибаҳои сабз метавонад таваҷҷӯҳи соҳибкорон ва сармоягузoronро ба иқтисоди сабз афзоиш диҳад.

Захираҳои иттилоотӣ ва платформаҳо: Эҷоди захираҳои иттилоотӣ ва платформаҳо барои табодули таҷриба ва таҷрибаи пешқадам дар соҳаи соҳибкории сабз метавонад ба соҳибкорон ва сармоягузoron дар дастрасӣ ба иттилоот ва захираҳои зарурӣ барои бомуваффақият сармоягузорӣ кардан ба лоиҳаҳои сабз кӯмак расонад.

Механизмҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз гуногунанд ва онҳо ниёз ба равиши ҳамаҷониба доранд, ки ба ҳамгироии имтиёзҳои андозӣ, дастгирии молиявӣ, рушди инфрасохтор, чораҳои танзимкунанда ва дастгирии инноватсия равона шудаанд. Истифодаи самаранокии ин механизмҳо метавонад ба таври назаррас гузариши иқтисодиро ба рушди устувор суръат бахшад, таъсири манфии муҳити зистро коҳиш диҳад ва имкониятҳои нави иқтисодӣ эҷод кунад. Дастгирии давлатии ҳамаҷониба, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иштироки бахши хусусӣ калиди рушди муваффақи иқтисоди сабз ва расидан ба ҳадафҳои экологӣ ва иқтисодиро ташкил медиҳанд.

Ҷорӣ намудани механизмҳои муассири ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз як қадами калидӣ дар роҳи рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист мебошад. Дар ин мақола механизмҳои гуногун, аз қабili ҳавасмандгардонии молиявӣ, танзим ва стандартизатсия, инчунин барномаҳои таълимӣ ва дастгирии иттилоотӣ, ки метавонанд барои ноил шудан ба ин ҳадаф истифода шаванд, баррасӣ шудааст.

Дар асоси таҳлили афзалиятҳо ва нуқсонҳои ҳар як механизм, мо метавонем ба хулосае омадем, ки барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз муносибати маҷмӯӣ зарур аст. Ҳалли ягонае вучуд надорад, ки метавонад масъалаҳои устувории экологиро пурра ҳал кунад, аз ин рӯ маҷмӯи асбобҳо ва фаъолиятҳои гуногун лозим аст.

Аммо, сарфи назар аз гуногунии механизмҳо, ҳамаи онҳо бояд ба принципҳои шаффофият, самаранокии ва адолат асос ёбанд. Танҳо чунин механизмҳо метавонанд барои сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз фазои мусоид фароҳам оварда, рушди устувори дарозмуддатро таъмин намоянд.

Ҳамин тариқ, барои давлатҳо, соҳибкорон, сармоягузoron ва дар маҷмӯъ ҷомеа муҳим аст, ки ҳамкориҳои фаъол ва татбиқи механизмҳои муассири

ҳавасмандгардони сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз. Танҳо бо ин роҳ мо метавонем ҳифзи захираҳои табииро таъмин кунем, таъсири манфиро ба муҳити зист коҳиш диҳем ва барои рушди иқтисодӣ ва неқӯаҳволии наслҳои оянда шароити мусоид фароҳам оварем.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдурахмонова, М. (2020). "Таъсири сиёсати давлатӣ дар рушди иқтисоди сабз ва сармоягузориҳои экологии Тоҷикистон." Идоракунии давлатӣ, № 4, 34-45.
2. Шарипов, С. (2019). "Механизмҳои ҳавасмандгардони сармоягузорӣ дар соҳаи энергетикаи сабз." Идоракунии давлатӣ, № 3, 15-26.
3. Ҳақназаров, Ф. (2021). "Роҳҳои беҳтар кардани шароити сармоягузорӣ дар иқтисоди сабз." Идоракунии давлатӣ, № 5, 72-85.
4. Зарипов, А. (2022). "Вазифаҳои давлат дар таъкили инфрасохтори сабз ва сармоягузориҳои экологӣ." Идоракунии давлатӣ, № 6, 56-68.
5. Brown, L. R. (2011). World on the Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse. W.W. Norton & Company.
6. Dasgupta, P. (2010). Nature's Role in Sustainable Economic Development. Daedalus, 139(4), 78-89.
7. Grasso, M., & Caniglia, G. (2017). The Promise of Sustainable Development Goals (SDGs). Springer.
8. Heinberg, R., & Lerch, D. (2010). The Post Carbon Reader: Managing the 21st Century's Sustainability Crises. Watershed Media.
9. IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C (2018). Intergovernmental Panel on Climate Change.
10. Kallis, G. (2017). Degrowth. Polity Press.
11. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
12. United Nations Environment Programme. (2019). Emissions Gap Report 2019. UNEP.
13. World Bank Group. (2018). World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. World Bank Publications.
14. World Commission on Environment and Development. (1987). Our Common Future. Oxford University Press.

МЕХАНИЗМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЗЕЛЁНУЮ ЭКОНОМИКУ

ТАХМИНАИ ХАЙРУЛЛО,

докторант PhD кафедры государственного управления и национальной экономики

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Зеленая экономика является одним из важных трендов устойчивого развития в современности. Данное направление направлено на снижение негативного воздействия на окружающую среду, эффективное использование природных ресурсов и развитие возобновляемых источников энергии. Для достижения этих целей необходимо привлекать инвестиции в зеленые проекты. В этой статье мы обсуждаем основные механизмы стимулирования инвестиций в зеленую экономику.

Зеленая экономика становится все более важной в контексте изменения климата и устойчивого развития. В этой статье мы обсуждаем механизмы поощрения инвестиций в

«зеленую» экономику, чтобы стимулировать экологически ответственное предпринимательство и ускорить переход к более устойчивому будущему.

Зеленая экономика становится все более важной в контексте защиты окружающей среды и устойчивого развития. Для стимулирования инвестиций в зеленую экономику необходимо разработать эффективные механизмы привлечения капитала в экологически ответственные проекты. В данной статье рассматриваются различные механизмы, такие как финансовые стимулы, регулирование и стандартизация, а также образовательные программы и информационная поддержка. Подробно анализируются преимущества и недостатки каждого механизма, а также их влияние на развитие зеленой экономики. Исследование указывает на необходимость комплексного подхода к поощрению инвестиций в «зеленую» экономику с учетом множества факторов, включая экономические, социальные и экологические аспекты.

Ключевые слова: *зеленая экономика, государственное управление, экономика, экономическое развитие, капитал, государственные инвестиции, инновации.*

MECHANISMS FOR STIMULATING INVESTMENT IN THE GREEN ECONOMY

TAKHMINA KHAIRULLO,

PhD Doctoral Student of the Department of Public Administration and National Economy,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Green economy is one of the important trends of sustainable development in modern times. This trend is aimed at reducing the negative impact on the environment, efficient use of natural resources and development of renewable energies. To achieve these goals, it is necessary to attract investments in green projects. In this article, we discuss the main mechanisms for stimulating investments in the green economy.

Green economy becomes more important in the context of climate change and sustainable development. In this article, we discuss mechanisms to encourage investment in the green economy to encourage environmentally responsible entrepreneurship and accelerate the transition to a more sustainable future.

Green economy is becoming more important in the context of environmental protection and sustainable development. In order to encourage investment in the green economy, it is necessary to develop effective mechanisms for attracting capital to environmentally responsible projects. This article discusses various mechanisms such as financial incentives, regulation and standardization, as well as educational programs and information support. The advantages and disadvantages of each mechanism, as well as their impact on the development of the green economy, are analyzed in detail. The study points to the need for a comprehensive approach to promote investment in the green economy, taking into account multiple factors, including economic, social and environmental aspects.

Keywords: *green economy, public administration, economy, economic development, capital, public investment, innovation.*

Муқарриз: *Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ*

УДК: 332.1

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ**

ОДИНАЕВА С.Р.,

старший преподаватель кафедры экономики и управления Института технологий и
инновационного менеджмента в городе Куляб. Адрес:
Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Куляб, проспект Борбад, Телефон:
(+992) 918933101. E-mail: k.pravda@mail.ru

РАДЖАБОВА Э. Р.,

кандидат экономических наук, доцент Славянского
Российско-таджикского Университета

Статья посвящена оценке уровня экономической безопасности Хатлонской области Таджикистана. В исследовании рассмотрены различные подходы и методики оценки экономической безопасности региона, включая использование показателей, таких как валовый региональный продукт на душу населения, привлечение иностранных инвестиций, обновление основных фондов и затраты на технологические инновации. Для проведения анализа применён метод многомерной группировки, или кластерного анализа, который позволяет выделить ключевые факторы, влияющие на экономическую устойчивость региона. В рамках исследования также учтена специфика Хатлонской области, при этом исключён анализ столицы, города Душанбе, для соблюдения принципа сопоставимости. Особое внимание уделено оценке уровня развития производительных сил через показатели производства на душу населения, что позволяет объективно сравнивать экономическое состояние региона. Результаты исследования направлены на более глубокое понимание факторов, влияющих на экономическую безопасность области, и разработку рекомендаций для повышения её устойчивости.

Ключевые слова: экономическая безопасность, регион, устойчивое развитие, состояние, уровень, обеспечение, Хатлонская область.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года подчеркнуто, что “Развитие регионов страны является самым важным условием осуществления экономических реформ и рассматривается как конечная точка приложения всех усилий правительства в приоритетных направлениях: обеспечение приемлемых уровней энергетической и продовольственной безопасности, развитие коммуникационных возможностей страны и расширение продуктивной занятости”[5, с.46]. На новом этапе развития страны все усилия направлены в конечном счете на повышение уровня социально-экономической безопасности регионов страны. Поскольку понятие безопасность в первую очередь характеризует защищенность и низкий уровень рисков для человека, общества и любых других субъектов, объектов или их систем.

На современном этапе развития регионов страны задача снижения уровня их уязвимости от внешней экономики заставляет обратить внимание на актуальность темы повышения уровня экономической безопасности экономики регионов. Регион в системе национальной экономики страны, как подсистема и относительно самостоятельная экономическая единица, должен быть способным противостоять экономическим угрозам, нейтрализовать их воздействие, тем самым укрепить систему экономической безопасности страны. Существует достаточно много подходов и

концепций, в рамках которых предложено большое количество моделей относительно оценки и мониторинга уровня экономической безопасности региона.

В большинстве методических подходах, существующих в экономической литературе, используются индикаторы динамики «ВРП на душу населения, коэффициент привлечения иностранных инвестиций, соотношение коэффициента обновления и основных фондов, соотношение затрат на технологические инновации к общему объему промышленной продукции». [2, с.18].

В нашем исследовании анализ состояния экономической безопасности Хатлонской области мы начинаем с рейтинговой оценки экономической безопасности региона, используя при этом систему показателей, характеризующих различные сферы социально-экономической системы региона, следуя которым и устанавливается интегральный показатель. Для этого мы используем метод многомерной группировки или кластерного анализа состояния экономической безопасности социально-экономической системы Хатлонской области. В целях соблюдения принципа сопоставимости и сравнения в процессе межрегионального анализа состояния экономической безопасности мы исключили экономику г. Душанбе, как крупного города и столицы страны.

Для оценки достигнутого уровня развития экономики региона мы использовали показатели производства продукции и услуг на душу населения (среднегодовую численность населения), которые наиболее полно характеризуют уровень развития производительных сил и производительного труда, позволяющие сравнивать их с этнонимией и пороговыми значениями. Как показывают данные таблицы 1, такие индикаторы на душу населения, как ВРП, объем промышленной продукции, объем капитальных вложений, объем розничного товарооборота, объем реализации платных услуг среднемесячная номинальная заработная плата, характеризующие состояние развития регионов, различаются. Как видно из данных таблицы 1, среди регионов страны самый высокий уровень производства валового регионального продукта на одного жителя региона приходится на долю экономики Согдийской области. В 2022 году данный показатель составлял 11128,6 сомони, что в абсолютном выражении больше среднего значения этого показателя по республике на уровне 330 сомони. Данный показатель является самым максимальным в республике, что можно принимать как эталонное и даже пороговое значение для оценки экономической безопасности.

Таблица 1.

Основные экономические показатели Хатлонской области в системе межрегионального сравнения за 2022 г. (на душу населения, в сомони)

Показатели	Всего по республике, среднее значение, как пороговое	РРП	Согд. Обл.	Хатлон. обл.	ГБАО	Максимальное значение
1. ВРП на душу населения, в сомони	10798,4	8942,5.	11128,6	9368,6	5884,9	11128,6
2. Объем промышленной продукции на душу населения, в сомони	4269,0	1952,3	8475,9	2988,7	793	8475,9
3. Капитальные вложения за счет всех источников на душу населения, в сомони	1652,5	2512,6	903,8	909,1	2683,6	2683,6

4.	Объем розничного Товарооборота.	3919,1	2700,1	4601,7	2917,0	828,4	4601,7
5.	Объем реализации платных услуг населению, в сомони	1541,4	159,7	490,3	150,6	240,9	1541,4
6.	Среднемесячная номинальная заработная плата, в сомони	1760,29	1450,52	1632,82	1305,07	1636,21	1760,29

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2023, с. 28, 215.; Регионы Республики Таджикистан, 2023, с. 17-20, 113-115, 122-124, 317, 321-324.

Экономика Хатлонской области среди регионов страны по значению валового регионального продукта на одного жителя региона занимает второе место: показатель составлял 9368,6 сомони. Однако, этот показатель ниже от уровня среднего значения данного показателя по республике на 1429,8 сомони.

Поэтому, несмотря на существующие тенденции роста объема ВРП области, состояние экономической безопасности экономики региона можно считать нестабильным. По уровню производства показатель ВРП на одного жителя региона в районах республиканского подчинения составляет 8942,5 сомони, что меньше чем от уровня среднереспубликанского значения на 1855,9 сомони. Самый высокий уровень объема промышленной продукции на душу населения наблюдается в Согдийской области, где этот показатель равен 8475,9 сомони и превышает среднереспубликанский показатель более чем на 4206,9 сомони.

В исследуемом нами регионе – в Хатлонской области данный показатель составляет 2988,7 сомони, что на 1280,3 сомони ниже, чем от среднереспубликанского показателя. Данная ситуация, как материальная основа и предпосылки повышения уровня экономической безопасности региона, требует принятия соответствующих мер по обеспечению рационального размещения и развития промышленных предприятий на территории региона. По уровню капитальных вложений за счет всех источников финансирования на душу населения высокий уровень занимают ГБАО и РРП, показатели которых соответственно составляет 2683,6 и 2512,6 сомони, что выше, чем от среднереспубликанского значения. По уровню объема розничного товарооборота на душу населения, кроме Согдийской области, показатели других регионов страны ниже, чем от среднего значения по республике.

Во всех анализируемых регионах республики объемы реализации платных услуг населению на одного жителя ниже, чем от средних показателей по республике. В таком крупном регионе страны, как Хатлонская область, объемы реализации платных услуг составляют всего 150,6 сомони, что более чем в 8 раз ниже, чем среднее значение данного показателя по республике. Обеспечение развития платных услуг является не только источником пополнения или расширения новой добавленной стоимости, но и своего рода индикатором, характеризующим уровень и качество жизни населения.

Отсюда можно сделать вывод, что низкий уровень развития сферы платных услуг, и сферы оказываемых услуг в целом (характеризующие сервисное обслуживание), свидетельствует о низком уровне экономической безопасности региона. Среднемесячная заработная плата работников, как основная часть бюджета или дохода семьи, и материальная основа обеспечения безопасности граждан, в Хатлонской области такая же низкая, как и средняя заработная плата работников сферы экономики республики на 455,22 сомони. Данная ситуация создает условия для

возникновения угроз экономической безопасности, что снижает уровень материальной заинтересованности работников отраслей экономики, а также формирует поведение и мотивы для поиска более доходных форм занятости, тем самым обуславливая активизацию процесса «утечки» высококвалифицированных кадров из региона.

Далее, используя метод расстояния и подход бечмаринга, мы провели рейтинговый анализ регионов страны и определили место какое занимает по стране исследуемый нами регион – Хатлонская область. [6, 140]

Таблица 2.

Разница относительных показателей от среднего значения (пороговые показатели) по республике за 2022 год.

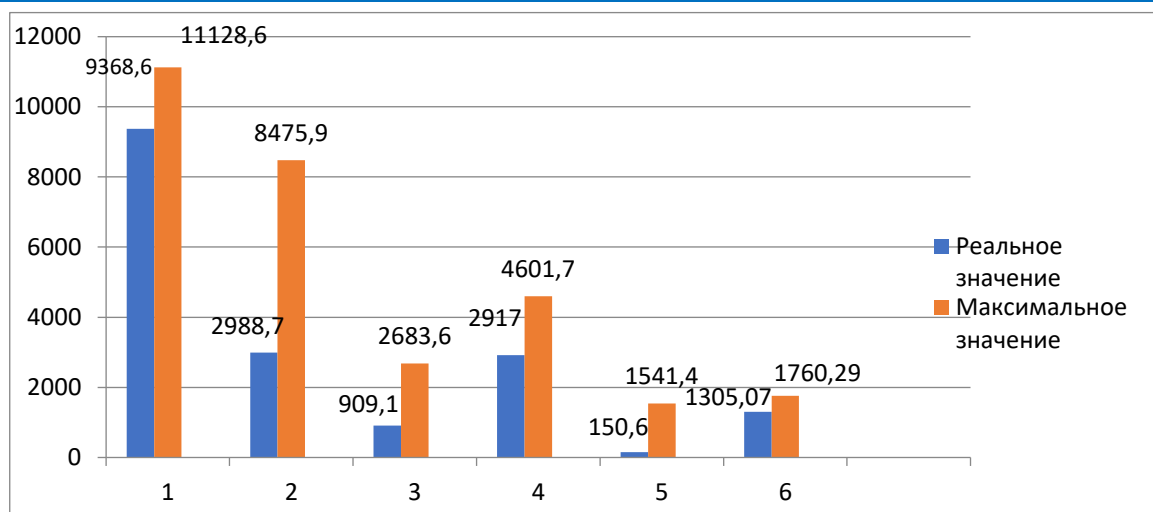
Показатели		Среднее значение по республике, как пороговая величина (равно 1.)	РРП	Согд. обл.	Хатлон . обл.	ГБАО
1.	ВРП на душу населения.	10798,4	0,82.	1,03	0,86	0,54
2.	Объем промышленной продукции на душу населения.	4269,0	0,45	1,98	0,70	0,18
3.	Капитальные вложения за счет всех источников на душу населения.	1652,5	1,52	0,54	0,55	1,62
4.	Объем розничного Товарооборота.	3919,1	0,68	1,17	0,74	0,21
5.	Объем реализации платных услуг населению.	1541,4	0,10	0,32	0,09	0,15
6.	Среднемесячная номинальная заработная плата.	1760,29	0,82	0,92	0,74	0,92
7.	Интегральные значения.	1,0	0,73	0,99	0,61	0,60
8.	Место регионов.	-	2	1	3	4.

Рассчитано по: Данные таблицы 1.

Как видно из таблицы 2, интегральные значения уровня различия (разницы) исследуемых показателей от пороговых значений в регионах отличается. Самый высокий уровень интегрального значения приобрела Согдийская область. Данный уровень не достиг условно принятого уровня порогового значения капитальных вложений за счет всех источников финансирования на душу населения, чьи объемы реализации платных услуг населению и среднемесячная номинальная заработная плата были ниже 1.

Диаграмма 1.

Реальное и максимальное значение исследуемых экономических показателей на душу населения (в сомони)

(Примечание: 1. ВРП; 2. Объем промышленной продукции; 3. Капитальные вложения за счет всех источников финансирования; 4. Объем розничного товарооборота; 5. Объем реализации платных услуг населению; 6. Среднемесячная номинальная заработная плата)

Как видно из данных, приведенных на диаграмме 1, все анализируемые показатели в Хатлонской области далеки от максимальных значений, которые достигнуты отдельными регионами.

Так, например, валовой региональный продукт на душу населения составляет 0,84 максимального значения, или достигнуто на уровне 84% максимального значения. Объем промышленной продукции на душу населения составляет 0,35 максимального значения, что является тревожным показателем и может порождать угрозы экономической безопасности. Объем капитальных вложений за счет всех источников финансирования на одного жителя региона также равен 0,33 максимального значения, что характеризует слабый уровень развития, прежде всего, отраслей инфраструктуры региона. Объем реализованных платных услуг на одного члена сообщества региона составляет 0,09 максимального значения, что также является тревожным и характеризует низкий уровень развития сферы услуг в экономике региона. Уровень среднемесячной номинальной заработной платы работников составляет 0,74 максимального значения и объем розничного товарооборота на одного человека равен 0,63 максимального значения.

Следовательно, задача достижения в среднесрочном периоде максимальных значений анализируемых показателей должна занимать приоритетное место в системе управления экономической безопасностью региона.

Следует отметить, что структурный анализ внутренних элементов или подсистемы экономики Хатлонской области (экономики зоны и районов области) более наглядно показывает состояние экономической безопасности. Структурные диспропорции развития экономики районов области, которые проявляются в несбалансированных темпах экономического роста, являются одной из угроз устойчивого функционирования экономики региона.

Анализ показал, что в настоящее время в обеспечении индустриального и качественного развития экономики области ключевую роль играет, прежде всего, экономика 4 городов и двух, промышленного типа, районов (Дангара и Яван) (таблица 3.). Однако, наряду с этим, наблюдается и резкое колебание экономического роста названных субъектов области. Например, чрезмерная концентрация промышленных

предприятий в городе Бохтаре, как административного центра Хатлонской области, позволяла произвести больше по объему промышленной продукции на одного жителя по сравнению с городом Кулябом. Этот показатель составлял 2690,9 сомони, что по сравнению с городом Кулябом это на 1,6 раза выше. Однако, значение объема производства сельскохозяйственной продукции на одного жителя в городе Бохтаре превышает величины объема производства промышленной продукции на душу населения, что характеризует его экономику как агро-индустриальный тип. Такая ситуация или тип экономики наблюдается также в городе Кулябе. Поэтому, для повышения уровня действенности управления развитием экономики городов необходимо, на наш взгляд, отделить аграрный сектор как самостоятельный объект управления.

Среди городов области к индустриально – аграрным типам относится экономика городов Леваканта и Нурека, где объем производства промышленной продукции больше, чем объем производства сельскохозяйственной продукции. Из данных таблицы 3 видно, что Дангаринский район постепенно превращается в промышленный центр Хатлонской области. По объему производства промышленной продукции (13652,5 сомони) и объему производства сельскохозяйственной продукции на одного жителя (10233,8 сомони) Дангаринский район находится на самом высоком уровне среди городов. Экономика этого района относится к индустриально-аграрному типу экономики.

Таблица 3.

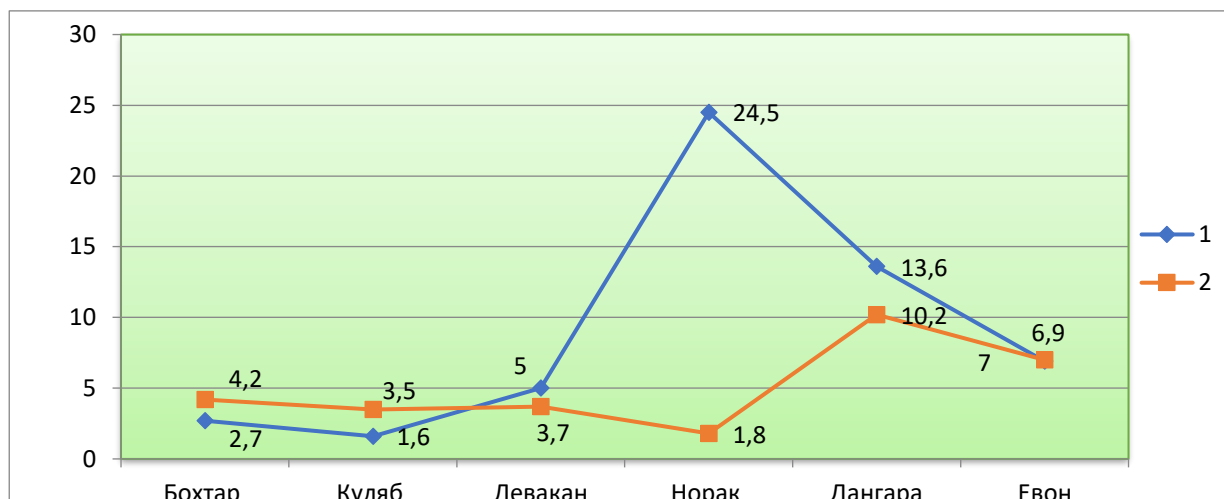
Основные экономические показатели на душу населения в городах Хатлонской области (в сомони) (2022 г.)

Города области	Объем производства промышленной продукции	Объем производства сельскохозяйственной продукции	Объем капиталовложений
Бохтар	2690,9	4307,1	3599,5
Куляб	1664,8	3579,3	2022,9
Левакант	5040,9	3734,5	4120,1
Норак	24599,4	1863,0	1073,6
Дангара (район индустриального типа)	13652,5	10233,8	2448,4
Яван (район индустриального типа)	6948	7008,1	278,2

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области, 2023, с 19, 64, 111. 164. 193.

Объем капитальных вложений на одного жителя также является относительно высоким, что характеризует устойчивое развитие инфраструктуры района. Все эти анализируемые города и индустриальные районы производят более 63% объема промышленной продукции области. Они могут стать промышленными центрами или индустриально-инновационными факторами экономического роста региона. Вместе с тем, неравномерное их развитие, неравномерное развитие объема капитальных вложений и инвестиционной деятельности могут стать причиной возникновения угроз для экономической безопасности.

Диаграмма 2.

Уровень неравномерного развития исследуемых городов и районов, тыс. сомони.**сомони.**

(Примечание: 1. Объем промышленной продукции на душу населения; 2. Объем производства сельскохозяйственной продукции на душу населения)

Как видно из данных диаграммы 2, уровень размаха вариации показателей очень велик. Так, уровень размаха вариации (разница максимального и минимального значений) объема промышленной продукции на душу населения очень высокий и составляет 22,9 тыс. сомони (24,5- 1,6). Максимальное значение приходится на город Нурек, а минимальное значение приходится на город Куляб. Уровень размаха вариации по уровню объема производства сельскохозяйственной продукции на душу населения равен 8,4 тыс. сомони (10,2-1,8). Максимальное значение приходится на долю Дангаринского района, минимальное значение имеет город Норак. Такое неравномерное развитие наблюдается также в аграрных или сельских регионах области. Для выявления неравномерного развития сельских регионов провели классифицирование районов по объему производства сельскохозяйственной продукции на душу населения, по среднегодовой численности населения районов и их связи с другими показателями. Уровень размаха вариации объемов производства сельскохозяйственной продукции на душу населения в сельских регионах очень значителен: минимальное его значение составляло 692,7 сомони на душу населения, а максимальное значение равно 14623,6 сомони.

Таким образом, уровень разных вариаций по исследуемым показателям составлял 2786 сомони. Интервал классифицирования районов определили путем суммирования к минимальному значению уровня размаха вариаций. К первой группе, уровень которой по объему производства сельскохозяйственной продукции на душу населения составляет до 3478 сомони, относится только район Хуросон. В данном районе показатель объема производства промышленной продукции на душу населения превышает показатель объема производства сельскохозяйственной продукции на душу населения, что характеризует об ориентированности экономики района на индустриальной основе. В данном районе объем капитальных вложений на душу населения также выше, чем в других районах. Это свидетельствует о развитии производственных объектов и производственной инфраструктуры. Однако, объем производства промышленной продукции на душу населения, составляет 0,50 среднего значения данного показателя по области. Объем производства сельскохозяйственной

продукции на душу населения равен 0,09 (7211 сомони) среднего значения данного показателя по области.

Таким образом, уровень развития многих экономических показателей района далек от пороговых значений.

Таблица 4.

Классификация сельских районов Хатлонской области по объему производства сельскохозяйственной продукции на душу населения

Группы		Объем производства сельскохозяйственной продукции на душу населения в сомони	Объем производства промышленной продукции на душу населения в сомони	Объем капиталовложений на душу населения в сомони	Число районов	Название района
1.	до 3478	692,7	2012,1	1482,6	1	Хуросон
2.	3478,1-6264	5483,9	2479,7	532,6	3	А.Джоми, Ховалингский, Темурмаликский
3.	6264,-9050	7425,0	1332,06	583,3	10	Вахшский, Кушониён, Кубодиёнский, Дж. Балхи, Муъминободский, Шахритусский, Восейский, М.С.А.Хамадони, Фархорский, Ш. Шохин.
4.	9050,1 - 11836	9643	1513,6	409,1	3	Дӯсти, Пянджский, Балджувонский.
5.	Более 11836,1	14240,8	1025	258,7	1	Джайхун.

Статистический ежегодник Хатлонской области, 2023, с.19, 64, 111. 164. 193.

Во второй группе районов в интервале 3478,1 - 6264 сомони входят три района (А.Джоми, Ховалинг, Темурмалик). В этих районах произведено в среднем сельскохозяйственной продукции на душу населения на сумму 5483,9 сомони, что составляет 0,76 среднего значения области, что свидетельствует о нестабильном развитии аграрного сектора экономики и, следовательно, об уровне обеспеченности продовольственной безопасности районов. Объем производства промышленной продукции на душу населения также выше, чем в первой группе и составляет 0,82 среднего уровня области. Экономика этих районов в сфере сельскохозяйственного и промышленного производства нацелена на обеспечение стабильного уровня развития,

достижения пороговых значений в сфере промышленности и увеличение объема капитальных вложений в краткосрочном периоде, что может обеспечить экономическую безопасность района.

Третья группа районов в интервале 6264 - 9050 сомони охватывает 10 районов области, и они доминирует в экономике региона. Объем производства сельскохозяйственной продукции на душу населения в этих районах составлял в среднем 7425,0 сомони, а производство промышленной продукции на душу населения - 1332,06 сомони. По уровню первого показателя они достигли 1,02 раза среднего уровня региона, однако по объему произведенной промышленной продукции на душу населения данный уровень составляет 0,44 среднего уровня области. Анализ показывает, что устойчивое развитие сферы аграрного производства региона во многом зависит от уровня развития этих районов. Однако, необходимо в этих районах организовать рациональное размещение предприятий перерабатывающей промышленности, работающие на сырье сельскохозяйственного происхождения. Объем капитальных вложений также незначителен - 409,1 сомони.

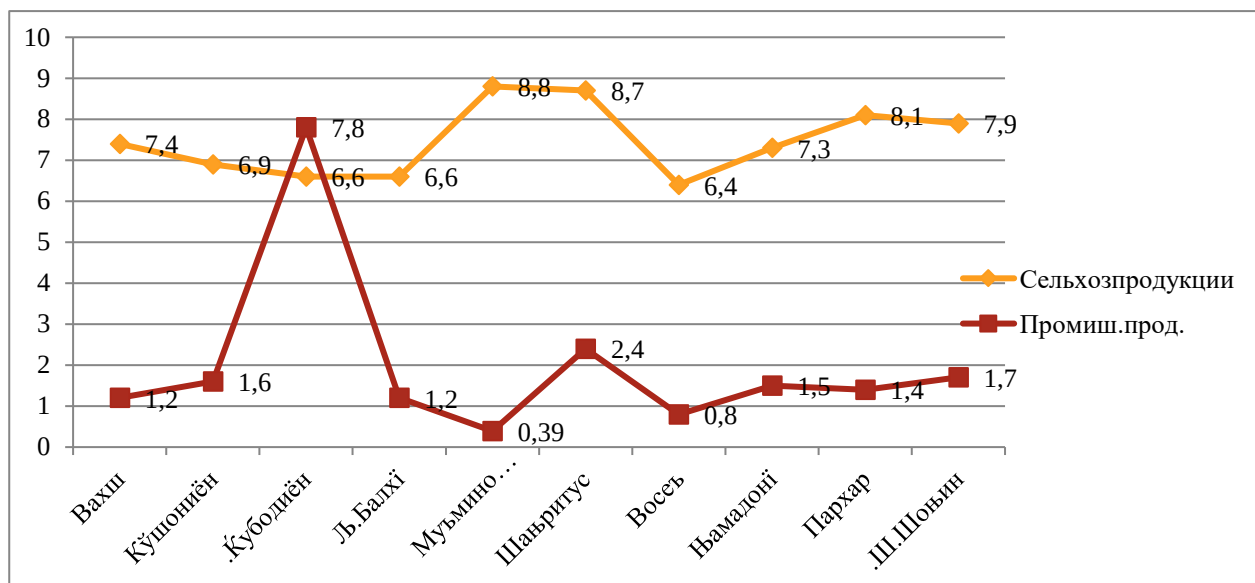
К четвертой группе районов в интервале 9050,1 -11836 относятся три района - Дусти, Пянджский и Балджувонский. В этих районах производство сельскохозяйственной продукции на душу населения в среднем составляет 9643 сомони, что превышает среднее значение области на уровне 1,3 раза. Однако, объем производства промышленной продукции на душу населения в них достигает 0,5 уровня пороговых значений. Объемы капитальных вложений также незначительны, и они составляют 409,1 сомони. Хозяйствующие субъекты данного региона имеют аграрное поведение, индустриальные мотивы развиты слабо, что является сдерживающим фактором долгосрочного устойчивого развития. Поэтому, изменения или реструктуризация системы управления развитием региона в направлении обеспечения индустриальной трансформации отраслей экономики, прежде всего, аграрного сектора экономики должны стать задачей на современном этапе их развития.

В пятую группу входит только один аграрный район - Джайхун. Объем производства сельскохозяйственной продукции на душу населения в этом районе составляет 14240,8 сомони, что является самым максимальным. Однако, объем производства промышленной продукции на душу населения составляет 1025 сомони, что равно 0,34 пороговых значений. Это означает, что огромный ресурс продукции сельскохозяйственного происхождения перерабатывается и приносит дополнительную прибыль вне территории района. Поэтому, уровень капитальных вложений очень низок и составляет 258,7 сомони. Следовательно, необходимо размещать соответствующие предприятия по переработке промышленной продукции на территории самого района, способствует обеспечению устойчивого развития района и обеспечение его экономической безопасности.

Неравномерное развитие районов области на лицо. Например, третья группа районов по уровню объема производства сельскохозяйственной продукции на душу населения, которая включала в себе 10 районов со средним значением в 7,4 тысячи сомони на одного жителя района, имеет высокий уровень размаха вариации или отклонений не только от среднего значения, но и от пороговых значений (среднее значение по региону).

Диаграмма 3.

Неравномерное развитие третьей группы аграрных районов, приведенных в таблице 4. (тыс.сомони).

Как видно из данных диаграммы 3, в сельских районах производство сельскохозяйственной продукции на душу населения района выше (за исключением Кубодиёнского района, чьи показатели производства промышленной продукции относительно выше, чем сельскохозяйственная продукция). Но при почти равных условиях функционирования уровень их развития резко различается. Уровень неравномерного развития по показателю производства промышленной продукции на одного жителя еще и высокий.

В условиях государственного суверенитета Республики Таджикистан регионы страны, как самостоятельные единицы системы национальной экономики страны, приобрели права на участие во внешнеэкономических отношениях. В рамках Закона Республики Таджикистан “О внешнеэкономической деятельности” (Статья 14.) “Обеспечение благоприятных условий для доступа ко внешним рынкам Правительство Республики Таджикистан принимает меры по созданию благоприятных условий для доступа отечественных субъектов внешнеэкономической деятельности к рынкам иностранных государств и в этих целях вступает в двусторонние и многосторонние переговоры, заключает международные договоры. Республики Таджикистан также участвует в создании и деятельности международных организаций и межправительственных комиссий, призванных содействовать развитию внешнеэкономических связей Республики Таджикистан”. [1]

В самом деле развитие внешнего сектора экономики региона и уровень эффективности их внешнеэкономической деятельности выступают одним из параметров устойчивого развития. Производство группы товаров, формирующих интересы участников внешнеэкономических отношений, создает благоприятный экономический фон функционирования субъектов экономики региона.

В настоящее время в стране и ее регионах идет процесс реализации курса импортозамещения, что является фактором сокращения уровня зависимости от внешнего рынка - зарубежных производителей. Политика импортозамещения стала инструментом приоритетного направления динамичного развития регионов, обеспечения стабильности мезоэкономических индикаторов. В настоящее время необходимость перехода экономики Хатлонской области на несырьевой путь

развития и экономии стратегических видов ресурсов является приоритетной задачей. Как видно из данных таблицы 5, в 2022 году объем внешнеторгового оборота области составлял 498,2 миллиона долларов США, что по сравнению с 2018 годом увеличилось на 35,3%, или абсолютный прирост составил на 130,1 миллиона долларов США. Увеличение объемов внешнеторгового оборота области происходило за счет развития внешнеторгового оборота со странами СНГ, рост которого в 2022 году по сравнению с 2018 годом составлял более чем в 2,1 раза. С другими странами мира увеличение этого показателя составляло всего 23,6%.

Таблица 5.

Динамика ВЭД Хатлона (миллион долларов США)

Показатели	2018	2019	2020	2021	2022	2022 к 2018, %
Всего, внешнеторговый оборот:	368,1	404,2	308,5	562,1	498,2	135,3
Страны СНГ.	48,4	79,9	77,0	93,4	102,7	212,2
Другие страны мира.	319,7	324,6	231,5	468,6	395,4	123,6
Экспорт, всего:	162,2	184,1	142,9	176,0	238,2	146,8
Страны СНГ.	28,2	26,9	22,8	33,5	33,9	120,2
Другие страны мира	133,9	157,2	120,2	142,5	204,3	152,6
Импорт всего:	205,9	220,4	165,5	386,0	259,9	126,2
Страны СНГ.	20,2	52,9	54,2	59,8	68,9	341,1
Другие страны мира.	185,7	167,4	111,3	326,1	191,1	102,9
Доля импорта во внешнеторговом обороте, %.	55,9	54,5	53,6	68,6	52,1	-3,8 пп
Доля импорта в общий импорт страны.	6,5	6,5	5,2	9,1	5,0	-1,5 пп

Рассчитан по: Статистический ежегодник Хатлонской области, 2023, с 180.

За анализируемый период объемы экспорта продукции области увеличились от 162,2 до 238,2 миллионов долларов США, абсолютный прирост составил 76 млн. долл., темпы роста равны 146,8%. Увеличение объема экспорта наблюдается и в другие страны мира, за пределами стран СНГ: в период с 2018 по 2022 год объемы экспорта увеличились от 133,9 до 204,3 млн. долл. или более чем на 52,6%. Это положительная тенденция, которая приносит валютные ресурсы предприятиям экономической отрасли региона. Объемы экспорта продукции в страны СНГ увеличились от 28,2 до 33,9 млн. долл., или более чем на 20,2%.

За анализируемый период объемы импорта в экономику области увеличились от 205,9 до 259,9 млн. долл., темпы роста составили 126,2%. Объемы импорта продукции стран СНГ увеличились от 20,2 до 68,9 млн. долл., темпы роста составили 341,1%. Объем импорта продукции из стран, что за пределами стран СНГ, весьма значительный, и увеличился он от 185,7 до 191,1, однако темпы его роста относительно низкие, составив 102,9.

В целом, анализ показывает, что в экономике исследуемого региона положительной тенденцией является тот факт, что наблюдается опережение темпа роста объема экспорта по сравнению с темпами роста объема импорта. Кроме того,

видно, что усиливается тенденция снижения доли объема импорта из внешнеторгового оборота: за анализируемый период эти объемы уменьшились на 3,5 процентный пункт. Уменьшилась также и доля импорта Хатлонской области в общем объеме импорта в целом по стране на 1,5 процентный пункт.

Эти тенденции свидетельствуют о постепенном снижении уровня уязвимости экономики региона от импорта и укреплении его экспортного потенциала, что является индикатором относительно стабильного развития его экономики, тем самым, и улучшения его экономической безопасности. Хозяйствующие субъекты региона в последние годы стремятся реализовать свою продукцию на внешнем рынке, что позволяет увеличить приток валютных ресурсов, повысить уровень конкурентоспособности экономики, разработать и реализовать совместные международные инвестиционные проекты. В результате принятия и реализации таких мер снизились и показатели уровня занятости и уровня безработицы в Хатлонской области от 2,3 до 1,7%.

Таким образом, для обеспечения устойчивой экономической безопасности Хатлонской области необходимы стратегические меры в области диверсификации экономики, управления природными ресурсами, социальной политики и внешнеэкономической деятельности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан “О внешнеторговой деятельности” (от 08. 08. 2015г., № 1215, от 18.03. 2022 г., №1870)
2. Наумов Ю.Г., Латов Ю.В. Экономическая безопасность и теневая экономика. / . – М.: Академия управления МВД России, 2016. – 246 с. с.18
3. Статистический ежегодник Хатлонской области, 2023, с.19-193.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2023, с. 28-215.; Регионы Республики Таджикистан, 2023
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, с. 46
6. Мирсаидов А. Гадоев Д. Идоракунии рушди ҷаёлияти иқтисодии ҳориҷии минтақа. Душанбе, «Ирфон» - 2020, 140 с.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ САТҲИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

ОДИНАЕВА С.Р.,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Институти технологияҳо ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Кӯлоб, хиёбони Борбад.

Телефон: (+992) 918933101.

E-mail: k.pravda@mail.ru

РАҶАБОВА Э.Р.,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи Славянии русӣ-тоҷикӣ.

Мақола ба арзёбии сатҳи амнияти иқтисодии вилояти Хатлони Тоҷикистон бахшида шудааст. Тадқиқот равишҳои усулҳои мухталифи арзёбии амнияти иқтисодии минтақа, аз ҷумла истифодаи нишондиҳандаҳо, аз қабيلي маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари

аҳоли, ҷалби сармояи хориҷӣ, навсозии фондҳои асосӣ ва хароҷот барои навоариҳои технологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Барои гузаронидани таҳлил усули гуруҳбандии бисёрченака ё таҳлили кластерӣ истифода шудааст, ки ба мо имкон медиҳад омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба суботи иқтисодии минтақа муайян карда шавад. Дар тадқиқот, инчунин хусусиятҳои вилояти Хатлон ба назар гирифта шуда, дар айни ҳол таҳлили пойтахт — шаҳри Душанбе ба назар гирифта шудааст, то ба принципи муқоисавӣ риоя карда шавад. Ба баҳо додан ба дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда аз рӯи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сар аҳоли диққати махсус дода мешавад, ки ин имконият медиҳад вазъияти иқтисодии ноҳия объективона муқоиса карда шавад. Натиҷаҳои тадқиқот ба фаҳмиши амиқтари омилҳои таъсиррасон ба амнияти иқтисодии минтақа ва таҳияи тавсияҳо барои баланд бардоштани устувории он равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, минтақа, рушди устувор, ҳолат, сатҳ, таъминот, вилояти Хатлон.

THE CURRENT STATE OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY IN KHATLON REGION

ODINAEVA S.R.,

senior Lecturer at the Department of Economics and Management, Institute of Technologies and Innovation Management in Kulob.

Address: Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Kulob City, Borbad Avenue.

Phone: (+992) 918933101.

E-mail: k.pravda@mail.ru

RAJABOVA E.R.,

PhD in Economics, Associate Professor at the Slavic Russian-Tajik University.

The article is devoted to the assessment of the level of economic security in the Khatlon region of Tajikistan. The study examines various approaches and methods for assessing the region's economic security, including the use of indicators such as gross regional product per capita, attraction of foreign investment, renewal of fixed assets and costs of technological innovation. The analysis was carried out using the method of multidimensional grouping, or cluster analysis, which allows identifying key factors influencing the economic sustainability of the region. The study also takes into account the specifics of the Khatlon region, while excluding the analysis of the capital, Dushanbe, in order to comply with the principle of comparability. Particular attention is paid to assessing the level of development of productive forces through indicators of production per capita, which allows for an objective comparison of the economic state of the region. The results of the study are aimed at a deeper understanding of the factors influencing the economic security of the region and the development of recommendations for increasing its sustainability.

Key words: economic security, region, sustainable development, condition, level, provision, Khatlon region.

Муқарриз: Шаривова Д.М., мудири кафедраи иқтисод ва идораи Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кулоб, номзади илмҳои иқтисодӣ дотсент.

УДК: 338.43

**ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ ИТТИЛООТИИ ИДОРАКУНИИ
АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ИҚТИСОДИ АГРАРӢ**

АЮБҶОНИ САЛОМУДИН,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. 734049

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ҳаёти Нав - 306.

Тел: +992 985 58 48 18.

Дар мақолаи мазкур рушди таъминоти иттилоотӣ, самти муҳимми ташаккули системаи самараноки ҷараёнҳои иттилоотӣ дар соҳаи сифат ва бехатарии маҳсулот, ташкили намудҳои гуногуни пойгоҳи иттилоотӣ ва таъмини дастрасӣ ба онҳо, таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ таъминоти иттилоотии сифат ва бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи миллӣ ва дар доираи сохторҳои ҳамгирӣ, балки тавассути таҳкими робитаҳои дахлдор байни мақомоти миллии амнияти озуқаворӣ, инчунин аҳамияти ҳамкорӣҳои байни кишварҳоро мустақиман бо мақсади мубодилаи иттилоот ва таҷриба оид ба масъалаҳои бехатарии озуқаворӣ мавриди омӯзиши ва барассӣ қарор гирифт.

Дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба ташаккули пойгоҳҳои иттилоотии нишондиҳандаҳои муҳимтарини бехатарии маҳсулоти агросаноатӣ диққати бештар дода мешавад. Дар айни замон, дар кишварҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама дар қисми иттилоотӣ-коммуникатсионии марказҳое, ки ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ хидмат мерасонанд, як навъ таҷдиди сохторӣ ба амал омадааст. Тибқи арзёбии мутахассисон, дар соҳаи аграрӣ марказҳои иттилоотӣ-маишаратӣ шакли маълумтарини ташкилии интиқоли донишҳои нав дар бисёр кишварҳои ҷаҳон мебошанд.

Аммо, дар айни замон барои деҳқон маълумоти оперативӣ оид ба шароити бозор аҳамияти калон дорад: нархҳо, талабот ва пешниҳод дар гурӯҳҳои асосии мол, динамикаи ин ва як қатор нишондиҳандаҳои дигаре, ки вазъи бозорро тавсиф мекунад. Бинобар ин зарур аст, ки дар ҷумҳурии мо таҷрибаи кишварҳои хориҷиро оид ба таъминоти иттилоотии сифат ва бехатарии озуқаворӣ истифода баранд.

Калидвожаҳо: таъмини иттилоотӣ, танзим, идоракунӣ, амнияти иқтисодӣ, маҳсулот рушд, иқтисоди аграрӣ, менеҷмент, истеҳсол ва фурӯш, сифат, иттилооти меъёрию ҳуқуқӣ, маблағгузорӣ, кишварҳои хориҷӣ, амнияти озуқаворӣ.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, суръат бахшидани равандҳои ҳамгирӣ дар таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳо, инчунин системаи идоракунӣ дар ин ё он соҳа нақши муҳим мебозад, ки ин ба соҳаҳои истеҳсоли ашёи хоми озуқаворӣ ва маҳсулоти тайёри хӯрокворӣ низ дахл дорад. Истифодаи самараноки намудҳои гуногуни маълумоти иттилоотӣ ҳамчун воситаи муосири менеҷмент, ташкили истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти босифат ва бехатар барои саломатии истеъмолкунандагон нақши афзоянда мебозад. Ҳамзамон, дар асоси таъминоти иттилоотӣ бояд истифодаи усулҳо ва тарзи оқилонаи расонидани иттилооти зарурӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти дахлдори идоракунӣ бошад. Дар ин замина, омӯзиши таҷрибаи дахлдори ҷаҳонӣ оид ба эҷод ва рушди таъминоти иттилоотии сифати маҳсулот мақсаднок аст.

Самти муҳимми ташаккули системаи самараноки ҷараёнҳои иттилоотӣ дар соҳаи сифат ва бехатарии маҳсулот ташкили намудҳои гуногуни пойгоҳи иттилоотӣ (пойгоҳи маълумотҳо) ва таъмини дастрасӣ ба онҳо мебошад. Дар ин замина, бояд таҷрибаи иттиҳоди Аврупо (ИА)-ро аз нуқтаи назари паҳн кардани иттилооти меъёрию ҳуқуқӣ, яъне, чун қоида, директиваҳо, регламентҳо ва дигар ҳуҷжатҳои ИА, ки ҳам самтҳои умумии ҳалли ин ё он мушкилотро дар соҳаи таъмини сифат ва бидуни хатари

маҳсулот ва савдои беамониати молҳо дар доираи ҷомеа ва ҳам талаботи мушаххаси меъёриро дар бар мегиранд, қайд кард.

Ҳамин тавр, манбаи асосии танзими меъёрию ҳукукии ин ё он фаъолият маҷаллаи расмӣ Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки ду силсилаи нашрияҳои L (қонунгузорӣ), C (маълумот ва огоҳиномаҳо), инчунин якчанд зерсерияро пешбинӣ мекунад[1].

Соли 2013 Шӯрои Иттиҳоди Аврупо регламенти № 216/2013 дар бораи наشري электронии маҷаллаи Иттиҳоди Аврупо қабул кард. Дар ин регламент муқаррар карда шудааст, ки маҷаллаи расмӣ Иттиҳоди Аврупо дар шакли электронӣ бо забонҳои расмӣ муассисаҳои Иттиҳоди Аврупо нашр карда мешавад. Маҷаллаи расмӣ дар шакли электронӣ нашршуда асли аст, ки оқибатҳои ҳукукии дахлдорро ба вуҷуд меорад. Низомнома инчунин муайян мекунад, ки дастрасӣ ба наشري электронии маҷалла бояд дар вебсайти EUR-Lex дар формати муосир дар муддати номаҳдуд дода шавад. Агар наشري электронӣ бо сабаби корношоямӣ системаи иттилоотии Бюрои наشرҳои расмӣ имконнопазир бошад, наشرӣ чопӣ асли хоҳад буд.

Масъулият барои наشر ва таъмини асли будани наشري электронии маҷаллаи расмӣ, инчунин дар ҳолати корӣ нигоҳ доштан ва рушди минбаъдаи системаи иттилоотӣ, ки тавассути он наشري электронӣ амалӣ карда мешавад, татбиқ ва воситаҳои техникӣ барои таъмини дастрасии ҳамаи корбарон ба наشري электронӣ ба Бюрои наشرҳои расмӣ вогузор карда шудааст.

Вебсайти EUR-Lex дастрасии озод ба ҳукуки Иттиҳоди Аврупо ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ бо 24 забон таъмин мекунад. Он ҳуҷҷатҳои аз соли 1951 қабулшударо дар бар мегирад ва ҳар рӯз нав карда мешавад. Истифодабарандагон метавонанд системаи ҷустуҷӯи пешрафтaro (бо калимаҳои калидӣ, сана, рақам ва ғайра) истифода баранд, ҳуҷҷатҳоро дар якчанд форматҳо (pdf, html, doc, tiff) кушоянд ё зеркашӣ кунанд ва ғайра. Барои корбарони сабтиномшуда имкониятҳои иловагӣ (бақайдгирӣ ройгон) пешниҳод карда мешаванд.

Дар вебсайти EUR-Lex барои таъмини дастрасӣ ба қонунгузори миллии давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо ва инчунин баъзе кишварҳои дигар портали N-Lex сохта шудааст. Он ягон ҳуҷҷат надорад, балки барои илова кардани сайт тавассути пешниҳоди истинодҳо ба қонунгузори миллии кишварҳо пешбинӣ шудааст.

Системаи ҷустуҷӯи имкон медиҳад, ки санадҳоро аз рӯи меъёрҳои гуногун ҷустуҷӯ кунед: намуни ҳуҷҷат, рақам, ном, санаи имзо ё наشر ва ғайра [2]. Бояд қайд кард, ки принсипи дастрасии озод ба иттилооти меъёрӣ на танҳо дар ИА, балки дар давлатҳои алоҳида низ риоя карда мешавад. Ҳамин тавр, дар кишварҳои хориҷӣ ба наشري расмӣ санадҳои меъёрӣ диққати калон дода мешавад.

Институти наشري расмӣ санадҳои меъёрӣ метавонад бо ҳуҷҷатҳои гуногун аз қонунҳо то декретҳои ҳукуматӣ муқаррар карда шавад, ки ин аз рӯи анъанаҳои ҳукукии ин ё он кишвар муайян карда мешавад. Одатан, наشري расмӣ тавассути наشري наشرӣ расмӣ чопӣ, ки одатан пурра аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешавад, амалӣ карда мешавад. Наشري расмӣ лоиҳаҳои санадҳои меъёрӣ инчунин роҳи таъмини иштироки ҷомеа дар раванди меъёрсозӣ мебошад.

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ, бисёр давлатҳо ба усули иловагии наشر - чопи версияи электронии наشرҳои расмӣ чопӣ мурочиат карданд. Дар ин ҳолат, равандҳои асосӣ ройгони наشري электронӣ, дастрасии он дар ҳама вақти рӯз, кафолати ҳувиати маълумоти чопӣ ва электронӣ мебошанд.

Илова бар ин, давлатҳо одатан дастрасии онлайнро ба ҳуҷҷатҳои қабулкардаи мақомоти ҳокимияти ҷамъиятӣ таъмин мекунанд, ки аксар вақт на танҳо мавҷудияти

сайтҳои мақомоти идоракунии давлатӣ, балки версияи ҷамъбастии онҳо дар сайти махсуси умумидавлатӣ (масалан, [www. service-public.fr](http://www.service-public.fr) дар Фаронса). Дастрасӣ ба конунгузорӣ инчунин дар сайтҳои, ки танҳо ба наشري матнҳои меъёрӣ бахшида шудаанд, тақрир карда мешавад: www.legifrance. gouv.fr дар Фаронса, www. canadagazette. gc.ca дар Канада, www. groaccess. gov дар ИМА ва ғайра. Дастрасӣ ба ҳамаи сайтҳои ҷамъиятӣ бо истинодҳои мутақобила таъмин карда мешавад[3].

Инчунин бояд қайд кард, ки дар қаламрави давлатҳои узви ИА ва кишварҳои ЕАСТ/ЕЭП (Ассотсиатсияи аврупоии савдои озод/ фазои иқтисодии Аврупо) системаҳои гуногуни воқуниши зуд амал мекунад. Вазифаи асосии онҳо пешгирии ҷойгиркунии дар бозори Аврупо ё бозхондани молҳои мебошад, ки ба саломатии истеъмолкунандагон хатар доранд. Масалан, системаи огоҳкунии ғаври барои хӯрок ва хӯроки RASFF (Системаи огоҳии ғаври барои хӯрок ва озӯқа) соли 1979 таъсис ёфтааст ва пеш аз ҳама воситаи мубодилаи иттилоот байни мақомоти салоҳиятдори хӯрокворӣ, озӯқа ва комиссияи Аврупо мебошад. Шабакаи RASFF аз ҷумла:

- комиссияи Аврупо (мақоми олии ҳокимияти иҷроияи Иттиҳоди Аврупо);
- ҳамаи давлатҳои Иттиҳоди Аврупо (давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо);
- чор давлати ассотсиатсияи Аврупоии савдои озод (Швейтсария, Норвегия, Лихтенштейн ва Исландия);

- мақомоти Аврупоии амнияти озуқаворӣ (EFSA).

RASFF ба мубодилаи босуръати иттилоот дар бораи хатарҳои мушаккӣ ё ғайримушаккӣ ба саломатии истеъмолкунандагон вобаста ба маҳсулоти хӯрокворӣ ё озуқаворӣ ва инчунин маводҳои бо ғизо алоқаманд нигаронида шудааст. Ин система амалиёти мувофиқашуда, пайдарҳам ва ҳамзамон дар соҳаи муайяншудаи ҳамаи давлатҳои узвӣ таъмин мекунад[4].

Аз соли 2002 RASFF дар Иттиҳоди Аврупо тибқи талаботи регламенти No 178/2002 парлумони Аврупо ва Шӯрои Иттиҳоди Аврупо "дар бораи муқаррар кардани принципҳои талаботи умумӣ дар ҳуқуқи

озуқаворӣ, таъсиси мақомоти аврупоии амнияти озуқаворӣ ва муқаррар кардани тартиби таъмини амнияти озуқаворӣ" қонунгузорӣ шудааст[5].

Системаи RASFF ба системаи RAPEX монанд аст (огоҳӣ дар бораи молҳои хатарнокӣ истеъмолии ғайрихӯрокворӣ), ки бо мақсади таъмини мақомоти назораткунандаи бехатарӣ ва сифати молҳои истеъмолий, воситаи муассир барои мубодилаи ғаврии иттилоот дар бораи ҳолатҳои ошкор кардани маҳсулоте, ки ба саломатии инсон хатар дорад, таъсис дода шудааст.

Дар ҳамаи давлатҳои узви шабакаи RASFF ва комиссияи Аврупо нуқтаҳои тамос таъсис дода шудаанд, ки дар байни онҳо мубодилаи маълумот дар бораи хӯрок ё озӯқавори хатарнок сурат мегирад. Комиссия ҳамаи паёмҳои воридотиро арзёбӣ мекунад ва онҳоро минбаъд интиқол медиҳад, то ҳамаи аъзои RASFF тибқи огоҳиномаҳо чораҳо андешанд ва ғавран ба комиссия дар бораи чораҳои андешидашуда хабар диҳанд[6].

Мувофиқи талабот ба речаи фаъолияти RASFF, хидмати шабонарӯзӣ барои таъмини фиристодани огоҳиномаҳо таъмин карда мешавад. Дар сомонии комиссияи Аврупо дастрасии озод ба пойгоҳи додаҳои онлайн дар бораи ҳамаи огоҳиномаҳо, ҳисоботи солони дар бораи фаъолияти системаи RASFF дар ИА ва дигар маълумот таъмин карда шудааст. Бояд қайд кард, ки дар сайт портали истеъмолкунандагон сохта шудааст, ки дар он маълумот дар бораи маҳсулоти бозхондшуда дар байни кишварҳои ҷойгир карда шудааст[7].

Тавре ки таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, таъминоти иттилоотии сифат ва бехатарии озуқаворӣ бояд на танҳо дар сатҳи миллӣ ва дар доираи сохторҳои ҳамгирӣ, балки тавассути таҳкими робитаҳои

дахлдор байни мақомоти миллии амнияти озуқаворӣ дар сатҳи байналмилалӣ ташаккул ёбад. Дар робита ба ин, бояд аҳамияти ҳамкориҳои байни кишварҳоро мустақиман бо мақсади мубодилаи иттилоот ва таҷриба оид ба масъалаҳои бехатарии озуқаворӣ қайд кард.

Дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба ташаккули пойгоҳҳои иттилоотии нишондиҳандаҳои муҳимтарини бехатарии маҳсулоти агросаноатӣ диққати бештар дода мешавад.

Аз ҷумла, барои бехтар ва ҳамохангсозии кори якҷояи мақомоти миллии назорати бозори давлатҳои гуногуни аъзои Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи сифат ва бехатарии маҳсулот портали байналмилалӣи коммуникатсионии ICSMS (Information Communication System Market Surveillance) таъсис дода шудааст. Он як ташкилоти ғайритиҷоратӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти назорати бозор таъсис дода шудааст, ки соҳибони истисноии он мебошанд.

ICSMS на танҳо ҳамчун воситаи мубодилаи иттилоот таъсис ёфтааст: он инчунин ба ҳамаи иштирокчиён – истеъмолкунандагон, истеҳсолкунандагон, дилерҳо, мақомоти назоратӣ имконият медиҳад, ки бевосита бо ҳам муошират кунанд.

Аз ҷиҳати сохторӣ, системаи иттилоотии ICSMS аз минтақаи пӯшида ва оммавии мубодилаи маълумот иборат аст.

Минтақаи пӯшидаи система барои корбароне, ки намояндагони ҳокимияти давлатӣ мебошанд, яъне мақомоти назорати бозор, мақомоти гумрук ва комиссияи ИА пешбинӣ шудааст ва дар бораи маҳсулот, натиҷаҳои санҷиш, чораҳои расмӣ ва ғайра маълумот медиҳад.

Дар баробари маълумоти махфӣ, система инчунин ҷузъи барои дастрасии умумӣ кушода дорад, ки маълумотро дар бораи огоҳиҳои хатар, сигналҳои ихтиёрӣ ва ғайра пешниҳод мекунад.

Пойгоҳи додаҳои оммавӣ барои истифодаи истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон ташкил карда шудааст ва аллакай маълумоти расмиро дар бораи маҳсулоти хатарнок, инчунин маълумоти истеҳсолкунандагон дар бораи маҳсулоти қалбакӣ ва ғайра дар бар мегирад. Ҳамаи маълумоти дахлдор дар шакли осон барои фаҳмидан пешниҳод карда мешаванд ва дар ҳолати муосир нигоҳ дошта мешаванд.

Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ (СҶТ) дар ҳамкорӣ бо созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ҶАО) шабакаи байналмилалӣи мақомоти амнияти озуқаворӣ (INFOSAN/INFOSAN) - ро бо мақсади мусоидат ба табодули иттилоот дар бораи амнияти озуқаворӣ ва тақмили ҳамкорӣ байни мақомоти амнияти озуқаворӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ таъсис додааст.

Фаъолият ва идоракунии INFOSAN аз ҷониби департаменти СҶТ оид ба бехатарии озуқаворӣ, зоонозҳо ва бемориҳои ғизоӣ таъмин карда мешавад. Дар кори шабакаи INFOSAN намояндагони мақомоти миллии идоракунӣ¹⁸¹ давлати аъзо, иштирок мекунанд[8].

Конфронсҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ ташкил карда мешаванд, дар таъмини иттилоотии сифат ва бехатарии маҳсулоти агросаноатӣ нақши муҳим мебозанд. Масалан, яке аз форумҳои муҳимтарини масъалаи таҳқиқшаванда форумҳои якум ва дуҷуми глобалӣи ҶАО/СҶТ барои мақомоти танзими бехатарии озуқаворӣ, конфронси Панъевропоӣи ҶАО/СҶТ оид ба бехатарӣ ва сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайра буданд.

Аз соли 1976 барномаи GEMS/FOOD (Global Environment Monitoring System/Food) амалӣ карда мешавад. Ин лоиҳа қисми муҳимми тадбирҳои байналмилалӣ ва миллӣ оид ба таъмини аҳоли бо маҳсулоти бехатар, асоснок кардани чорабиниҳои ислоҳӣ дар ин соҳа, назорати бехатарии озуқаворӣ ва идоракунии захираҳои озуқаворӣ мебошад. Система барои чамъоварӣ ва нигоҳ доштани маълумот дар бораи сатҳи ифлосшавии ғизо дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон хизмат мекунад [9].

Раванди муҳимми механизми муосири таъмини иттилоотии сифат ва бехатарии маҳсулот, ки таҷрибаи байналмилалӣ ҳалли ин мушкилотро пурра тавсиф мекунад, ташкили дастрасии беамониат ва паҳн кардани ҳуҷҷатҳо дар асоси бепул мебошад, ки манбаи асосии риояи талаботи сифат ва бехатарӣ мебошад.

Моделҳои таъминоти иттилоотӣ дар соҳаи муайяншуда инчунин шабакаи васеи пойгоҳи додаҳои сатҳи сифат, инчунин маҳсулоти хатарноки дар кишварҳои гуногун истеҳсолшуда ва фурӯхташударо дар бар мегирад, ки ҳадафи он саривақт андешидани чораҳои муассир оид ба пешгирӣ ва коҳиш додани хатари саломатии истеъмолкунандагон ҳамчун асосҳои системаи муосири таъмини сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ мебошад.

Дар айни замон, дар кишварҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама дар қисми иттилоотӣ-коммуникатсионии марказҳое, ки ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ хизмат мерасонанд, як навъ таҷдиди сохторӣ ба амал омадааст. Тибқи арзёбии мутахассисон, дар соҳаи аграрӣ марказҳои иттилоотӣ-машваратӣ шакли маъмултари ташкилии интиқоли донишҳои нав дар бисёр кишварҳои ҷаҳон мебошанд.

Дар баробари машваратҳои анъанавӣ оид ба ҷанбаҳои гуногуни истеҳсолоти аграрӣ, марказҳо ба ҷорӣ намудани маҳсулоти нави барномавии марбут ба пешбурди баҳисобгирӣ, ҳисоб кардани парҳези оптималии хӯроки ҷорво ва ғайра ба амалияи муосири кишоварзӣ мусоидат мекунанд. Аммо, дар айни замон барои деҳқон маълумоти оперативӣ оид ба шароити бозор аҳамияти калон дорад: нархҳо, талабот ва пешниҳод дар гурӯҳҳои асосии мол, динамикаи ин ва як қатор нишондиҳандаҳои дигаре, ки вазъи бозорро тавсиф мекунанд.

Дар кишварҳои хориҷи наздик, ба монанди Беларус, Ҳанӯз инфрасохтори ягонаи иттилоотии зарурӣ таъсис дода нашудааст, ки ба баланд бардоштани динамикаи ҳам бозори умумии аграрии ИДМ ва ҳам бозорҳои миллии маҳсулоти агросаноатии кишварҳои алоҳидаи Иттиҳод имкон медиҳад.

Дар Иттиҳоди Шуравӣ ба таъсиси шабакаҳои интегралӣ иттилоотӣ диққати калон дода мешуд. Тақсимои иттилоотӣ, ки пас аз пошхӯрӣ ба амал омад, яке аз сабабҳои асосии бӯҳрони шадиди иқтисодӣ буд, ки кишварҳои хориҷи наздикро фаро гирифт. Дар ин шароит аҳамияти рушди робитаҳо, аз ҷумла робитаҳои иттилоотӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шуравӣ бояд ба назар гирифта шавад.

Бо вучуди он ки кишварҳои ИДМ ба барқарорсозӣ ва рушд дар заминаи нави иттиҳоди самараноки тиҷоратӣ таваҷҷӯҳи ҷиддӣ доранд, ин равандҳо бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ мешаванд: набудани барномаи ояндадори рушди муштарак, пайдоиши робитаҳои нави тиҷоратӣ бо кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ дар фазои Иттиҳод, инчунин рӯҳияи ҷудоихоҳии дар роҳбарияти баъзе ҷумҳуриҳои собиқ иттифоқӣ.

Мушкилоти ҳамгирой бо набудани инфрасохтори самараноки иттилоотӣ, ки ба ташаккули робитаҳои байналмилалӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва дигар робитаҳо таъсир мерасонад, тақвият меёбад.

Аз ин рӯ, дар вазъияти ба вучуд омада, ҳамгироии иттилоотӣ дар сатҳи сохторҳои байнидавлатӣ, ташкили системаи ягонаи мубодилаи иттилоот байни

кишварҳои ИДМ дар заминаи системаҳои иттилоотии миллӣ, инчунин рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ байни ин кишварҳо дар сатҳҳои гуногун хеле зарур аст.

Ташаккули бозори умумии аграрии (БУА) кишварҳои Иттиҳод то ҳол хеле суस्त аст. Рушди самараноки бозори аграрии кишварҳои ИДМ асосан бо таъсис ва тақмили инфрасохтори иттилоотӣ алоқаманд аст.

Маълумоти дастраси амалиётӣ дар бораи нархҳо, миқдори талабот ва пешниҳод, маълумоти бозорҳои дигар, таҳлили бозор ҳоло фаъолияти ҳама гуна бозори муосирро тавсиф мекунад ва дар ҳуҷҷатҳои асосӣ оид ба бозори умумии аграрӣ (БУА), нақши инфрасохтори иттилоотӣ аҳамияти калон дорад.

Маълумот дар Кишварҳои пешрафтаи Аврупо ва ИМА

Дар Бритониё (Уэлс) Агентии ADAS хидматҳои машваратӣ мерасонад. Агентии мазкур як дастгоҳи хурди марказӣ ва марказҳои машваратӣ, татбиқи сиёсати давлатӣ ва гузаронидани тадқиқоти илмиро дар бар мегирад. ADAS дар айни замон дар бозори хизматрасониҳои пулакӣ пешсаф аст. Аммо рақобати ўро мушовирони хусусӣ оид ба растанипарварӣ ва идоракунии хоҷагӣ, ширкатҳои агентҳои заминӣ ва муҳосибон, ташкилотҳои фуруш, донишгоҳҳо ва ҳатто агентҳо ва ташкилотҳои аз ҷониби Ҳукумат маблағгузоришаванда ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, хадамоти иттилоотию машваратии Бритониё маблағгузориҳои давлатӣ ва худро якҷоя мекунад. Зиёда аз нисфи мушовирон аз компютерҳо ва маҳсулоти нармафзор истифода мебаранд, ба маълумоти наватарин тавассути терминалҳои компютерӣ дастрасӣ доранд. Ин равиш имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои махсуси дониш ҷавобҳои босифат ва ғайрӣ дода шаванд. Тадқиқоти Вазорати муҳити зист, озуқаворӣ ва кишоварзии Бритониё соли 2005 гузаронида шуд, ки дар он бори аввал маълумот дар бораи истифодаи компютерҳо дар кишоварзӣ дохил карда шуд, натиҷаҳои зеринро ба даст овард:

- 60% хоҷагӣҳо ба компютер (компютерҳои шахсӣ) дастрасӣ доранд;
- аз ин шумора 35% - и онҳо компютерро дар фаъолияти хоҷагидорӣ истифода мебаранд;
- дар байни хоҷагӣҳои истифодабарандаи компютер ва хоҷагӣҳое, ки компютерро барои пешбурди тиҷорати худ истифода мебаранд, хоҷагӣҳои калонтаре, ки ба истеҳсоли ғалладона тахассус доранд, бартарӣ доранд;
- 26% хоҷагӣҳо интернетро дар фаъолияти истеҳсоли истифода мебаранд.

Аз нуқтаи назари мансубияти соҳавии ферма, фермаҳои растанипарварӣ, ширӣ ва омехта дар муҷаҳҳаз кардани техникаи компютерӣ афзалият доранд.

Дар байни хоҷагӣҳое, ки компютерро дар тиҷорат фаъолони истифода мебаранд, тақрибан бо ҳиссаи якхела (25% - 27%) хоҷагӣҳое, ки бо муҳосибот (молия) (27%), алоқаи электронӣ (25%) ва интернет (26%) кор мекунад, ҷудо карда мешаванд.

Вазифаҳои иттилоотӣ ва машваратӣ дар Фаронса аз ҷониби Палатаҳои кишоварзӣ иҷро карда мешаванд. Дар сохторҳои наваду чор Палатаи Кишоварзии кишвар тақрибан 11000 коршиноси соҳаи кишоварзӣ ва мутахассисони техникӣ, инчунин садҳо мушовирони корхонаҳои савдои кишоварзӣ кор мекунад. Давлат аз 30% то 40% хароҷоти истифодаи Палатаҳои кишоварзӣ ва гузаронидани баъзе чорабиниҳо ва барномаҳоро пардохт мекунад. Палатаҳои кишоварзӣ бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ доираи васеи хизматрасониҳоро бо нархҳои муқарраршуда аз таҳлили ҳок то пешгӯии иқтисодии рушди хоҷагӣ пешниҳод мекунад.

Ташкилкунандагони хадамоти давлатии машваратӣ дар Олмон иттифоқҳои заминҳои Деҳқонӣ мебошанд. Дар заминҳои шимолӣ палатаи Кишоварзӣ бо масъалаҳои машваратӣ машғул аст, дар ҷануб идораҳои кишоварзии Вазорати кишоварзӣ. Дар Олмон ба мушовирони давлатӣ машварат оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ ва андозбандӣ манъ аст.

Хизматрасонии иттилоотӣ дар Дания аз ду сатҳ иборат аст: умумимиллӣ ва маҳаллӣ. Дар сатҳи умумимиллӣ маркази Машваратии кишоварзӣ амал мекунад, ки мустақилона таҷрибаҳо ва тадқиқоти илмӣ мегузаронад ва инчунин ба марказҳои маҳаллӣ дар бораи таҳияҳои нави илмӣ хабар медиҳад. Дар марказ 360 мутахассиси доимӣ кор мекунанд. Дар ҳайати касбӣ зиёда аз 200 мушовири кишоварзӣ мавҷуданд, ки дар самтҳои гуногуни техникӣ ва иқтисодӣ тахассуси танг доранд. Сатҳи маҳаллӣ шабакаи 95 маркази фермерӣ мебошад, ки бо деҳқонон кор мекунанд.

Хадамоти машваратии кишоварзии дания маркази Машваратии кишоварзӣ ва 85 маркази машваратии маҳаллиро дар бар мегирад. Идоракунии хидматҳо аз ҷониби ассотсиатсияҳои деҳқонон самаранок амалӣ карда мешавад.

Дар Ҳолланд деҳқонон барои машварат ва тавсияҳои пешниҳодкардаи иттиҳодияҳои кишоварзӣ ва ширкатҳои кишоварзӣ мустақилона пардохт мекунанд.

Хусусигардонии хадамоти машваратӣ, ки соли 1986 оғоз ёфт, як қисми азнавташкилдихии васеъи миқёс мебошад, ки ба кам кардани хароҷоти ҳукумат равона шудааст. Дар айни замон ба хадамоти машваратии давлатӣ марказҳои иттилоотӣ-машваратии кишоварзӣ дохил мешаванд, ки ба доираи фаъолияти онҳо интиқоли технология ва натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ ба 700 мушовири илмӣ дохил мешаванд. Бисёре аз бонкҳо ва ширкатҳои кишоварзӣ кормандони мушовирони худро доранд.

То имрӯз дар ИМА системаи мукаммали хизматрасонии илмӣ-иттилоотии кишоварзӣ ташаккул ёфтааст, ки дар сатҳи штатӣ ва маҳаллӣ амалӣ карда мешавад. Вазорати кишоварзии кишвар пайванди асосии системаи таъминоти илмӣ-иттилоотии бахши аграрӣ мебошад. Вазорат роҳнамои маблағҳои молиявие мебошад, ки ба корҳои илмӣ – тадқиқотӣ дар соҳаи иқтисоди аграрӣ равона карда мешаванд ва инчунин корхоро дар ин соҳа ҷамоҳанг мекунанд. Вазорати кишоварзӣ аз ҷумла: хадамоти тадқиқоти кишоварзӣ; хадамоти тадқиқоти иқтисодӣ; хадамоти миллии омили кишоварзӣ; хадамоти кооперативии тадқиқот, маориф ва ҷорӣ.

Охирин қисми (яъне сатҳи федералӣ) хадамоти кооперативии ҷорӣ (ХКЧ) мебошад, ки бо масъалаҳои машварат, таълим ва ҷорӣ кардани донишҳои нав дар бахши аграрии ИМА машғул аст. Хароҷоти маблағҳо барои хидмати ХКЧ дар ИМА солона ба 1,5 миллиард доллар мерасад, аз ҷумла Конгресси ИМА тақрибан сеяки маблағҳоро ҷудо мекунад, зиёда аз 45% аз иёлотҳо ворид мешавад, қисми боқимонда (20-30%) аз буҷети ноҳия маблағгузорӣ карда мешавад. Барои ҳар як ноҳия намояндагии худ ХКЧ мавҷуд аст.

Дар ин сатҳ кормандони хадамот оид ба масъалаҳои умумӣ кор мекунанд. Ду самти асосии кори офис таълим ва паҳнкунии иттилоот мебошанд. Қисми зиёди хароҷоти вобаста ба фаъолияти офис аз ҳисоби буҷети маҳаллӣ пардохт карда мешавад. Аз ин рӯ, намояндагии маҳаллии ХКЧ, одатан, дар биноҳои маъмурии мақомоти маҳаллии ҳокимият ҷойгиранд. Ҳангоми арзёбии дурнамои ХКЧ, бояд қайд кард, ки тамоюли дарозмуддати солҳои охир коҳиши фаъолияти тиҷоратӣ мебошад. Шумораи кормандони системаи ҷорӣ кам мешавад ва ин тамоюл пеш аз ҳама ба сатҳи маҳаллӣ таъсир мерасонад.

Департаменти давлатии ИМА шабакаи васеи хадамоти ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти гуногунро оид ба кишоварзӣ ва савдои маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷаҳон,

тавсеаи бонки ин захираҳои объектҳои биологӣ (растанӣҳо, ҳайвонот, хок) барои таҳияи пешгӯиҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ доранд. Самти дигари муҳим ин афзоиши захираҳои иттилоотӣ ва истифодаи васеи технологияҳои нави иттилоотӣ аз ҷониби деҳқонон мебошад.

Мавҷудияти технологияҳои иттилоотӣ ва барномаҳо имкон медиҳад, ки онҳо дар идоракунии истеҳсолот васеъ истифода шаванд, моделҳо эҷод кунанд, арзёбии экспертии истеҳсоли озуқаворӣ диҳанд, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро пешгӯӣ кунанд. Бо назардошти ин ҷанба, ҳадамоти миллии омори соҳаи аграрии вазорати кишоварзии ИМА аз соли 1997 инҷониб дар бораи дастрасӣ ба Интернет ва таъминоти компютери ширкатҳои аграрӣ таҳқиқот мегузаронад.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки унсури калидии таъмини амнияти иқтисодии системаҳои сатҳҳои гуногуни хоҷагидорӣ ташкил ва гузаронидани мониторинги самаранок ҳамчун асос барои ташаккули амнияти иттилоотӣ ва таҳлили амнияти иқтисодӣ мебошад.

Банақшагирӣ индикативӣ ҳамчун раванди пешгӯии тағйироти эҳтимолӣ дар муҳити хавфноки дохилӣ ва берунӣ фаъолият, тағйироти иқтисодии онҳо ва баҳодиҳии микдории сатҳи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-нишондиҳандаҳои вазъи молиявӣ аз рӯи вариантҳои гуногуни сценарии фарорасии ҳолатҳои хавф бояд бо равандҳои баҳисобгирӣ, мониторинг, таҳлил, назорат ва ташкили ноил шудан ба арзишҳои дилхоҳи нишондиҳандаҳо – нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодӣ ҳамроҳӣ карда шавад.

Такмили системаи иттилоотӣ таҳлилӣ ҳамчун як қисми инфрасохтори бозори аграрӣ бояд қисми таркибии механизми давлатии танзими он бошад[10]. Дар ин самти истифода ва рушди баҳисобгирӣ идоракунии дар корхонаҳо вазифаи муайян ва кам кардани хавфҳоро тавассути расонидани маълумоти зарурӣ ва саривақтӣ ба кормандони роҳбарикунанда, инчунин назорати эътимодноӣ, саривақтӣ ва ҳифзи он, хусусан сирри тижоратиро иҷро мекунад.

Барои қабули қарорҳо бо мақсади такмили иқтисодиёт амният бояд консепсияи умумии баҳисобгирӣ идоракуниро ба системаи иттилоотӣ ҳамчун қисми таъминоти баҳисобгирӣ ва таҳлилӣ, такмили ҷараёнҳои иттилоотӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳо ва ҳадди ҳассосият ҳангоми арзёбии хатарҳо равона кунад.

Корхонаҳои аграрӣ дар шароити тафсилоти равандҳои тижоратӣ кор мекунанд ва хавфҳои зиёд, инчунин таҳдиди киберӣ яке аз таъсирбахштарин мебошанд. Системаи номукаммали институтсионалӣ имкон намедиҳад, ки муҳити муҳофизатшудаи марказҳои миллии ва соҳавии амнияти киберӣ таъсис дода шавад. Бо мақсади кам кардани хавфҳо, истеҳсолкунандагони ғалладона бояд таҳдидҳо ва хатарҳоро дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсол, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулот муайян кунанд. Аз ин рӯ, таъмини баҳисобгирӣ ва истифодаи самараноки натиҷаҳои он аз ҷониби роҳбарият имкон медиҳад, ки вазъ ва сатҳи амнияти иқтисодиро арзёбӣ кунад ва ба ҳадафҳои тактикӣ ва стратегӣ таъсир расонад.

Татбиқи ҷорабиниҳои ҷузъи иттилоотӣ аз муайян кардани сатҳи амнияти иттилоотӣ (воқеъ ва ояндадор), муқаррар кардани афзоиши сатҳи амнияти иттилоотӣ ва таҳлилӣ, афзоиши хароҷот барои таъмин ва истифодаи он, муайян кардани самаранокии ҷорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ (муқоисаи афзоиши сатҳи амният ва хароҷот) иборат аст. Бояд қайд кард, ки иттилооти баҳисобгирӣ ва таҳлилӣ дар таъмини рушди устувор ва пайвастаи корхонаҳо, инчунин баромадан аз ҳолати бӯҳронӣ ё ба ибораи дигар, санатсия хеле муҳим аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Official Journal of the European Union [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>. – Дата доступа: 11.05.2016.
2. National law [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/collection/n-law.html>. – Date of access: 21.05.2023.
3. Официальное электронное опубликование: История, подходы, перспективы / Под ред. проф. В. Б. Исакова. – М.: Формула права, 2012. 320 с.
4. RASFF // European Commission [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/food/safety/rasff/portal_en. – Date of access: 11.06.2016.; Traditional specialities guaranteed [Electronic resource]. – 2015. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/quality/policy/workingdocs/tsg_en.pdf. – Date of access: 20.06.2015.
5. Безопасность пищевой и сельскохозяйственной продукции. Обзор законодательства Европейского Союза / НП РУП «БелГИСС»; Н. А. Кусакин [и др.]. – Минск, 2006. – 326 с.
6. RASFF – Система уведомления по продуктам питания и кормам [Электронный ресурс]. 2016. Режим доступа: <http://promonorm.com.ua /2016/01/20/rasff-sistema-uvedomleniya-po-produktam-pitaniya-i-kormam>. Дата доступа: 28.11.2023.
7. RASFF // European Commission [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/food/safety/rasff/portal_en. — Дата доступа: 28.11.2023.
8. Международная сеть органов по безопасности продуктов питания (ИНФОСАН) [Электронный ресурс] // Всемирная организация здравоохранения. 2016. Режим доступа: http://www.who.int/foodsafety/areas_work/infosan/ru/. – Дата доступа: 21.03.2023.
9. Global Environment Monitoring System (GEMS/food) [Electronic resource]. – 2015. – Mode of access: http://www.who.int/foodsafety/areas_work/chemical-risks/gems-food/en.. – Дата доступа: 21.09.2023.
10. Одинаев Ш.Т., Алибаева М.М. Развитие информационной и коммуникационной технологии в АПК Таджикистана// Известия вузов Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек.-2017, №3, 2017. С. 102-106.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ АГРАРНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

АЮБДЖОН САЛОМУДИН,

соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства
АИКТ. Адрес: 734049 Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Хаёти- Нав-
306.Тел:+992985584818.

В данной статье было изучено развитие информационного обеспечения, важное направление формирования эффективной системы информационных потоков в области качества и безопасности продукции, создание различных типов информационных баз и обеспечение доступа к ним, анализ международной практики информационного обеспечения качества и безопасности пищевых продуктов на национальном уровне и в рамках интеграционных структур, а также путем укрепления соответствующих связей между

национальными органами по безопасности пищевых продуктов, а также важность сотрудничества между странами непосредственно с целью обмена информацией и опытом по вопросам безопасности пищевых продуктов.

В мировой экономике все большее внимание уделяется формированию баз данных важнейших показателей безопасности агропромышленной продукции. В настоящее время в зарубежных странах происходит своего рода реструктуризация, прежде всего в информационно-коммуникационной части центров, обслуживающих сельскохозяйственных производителей. По оценкам специалистов, в аграрной сфере информационно-консультационные центры являются наиболее распространенной организационной формой передачи новых знаний во многих странах мира.

Однако в настоящее время для фермера большое значение имеют оперативные данные о рыночных условиях: ценах, спросе и предложении на основные группы товаров, динамике этих и ряда других показателей, характеризующих рыночную ситуацию. Поэтому необходимо использовать в нашей республике опыт зарубежных стран по предоставлению информации о качестве и безопасности пищевых продуктов.

Ключевые слова: информационное обеспечения, регулирования, управление, экономическая безопасность, продукт развитие, аграрная экономика, менеджмент, производство и продажи, качество, нормативно-правовая информация, финансирования, зарубежные страны, продовольственная безопасность.

FOREIGN EXPERIENCE INFORMATION SUPPORT ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ECONOMY

AYUBJON SALOMUDIN,

applicant for the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development, AIKT.

Address: 734049 Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Khaeti-Nav-306. Tel: +992 985 58 48 18.

This article examined the development of information support, the important direction of creating an effective system of information flows in the field of product quality and safety, the creation of various types of information databases and providing access to them, the analysis of international practices in information support of food quality and safety at the national level and within integration structures, as well as by strengthening relevant links between national food safety authorities, as well as the importance of cooperation between countries specifically for the purpose of exchanging information and experience on food safety issues.

In the global economy, increasing attention is being paid to the formation of databases of the most important safety indicators of agricultural products. Currently, a kind of restructuring is taking place in foreign countries, primarily in the information and communication part of the centers serving agricultural producers. According to experts, in the agricultural sector, information and consulting centers are the most common organizational form of transferring new knowledge in many countries of the world.

However, at present, for the farmer, current data on market conditions are of great importance: prices, supply and demand for the main groups of goods, the dynamics of these and a number of other indicators that characterize the market situation. Therefore, it is necessary to use in our republic the experience of foreign countries in providing information on the quality and safety of food products.

Key words: information support, regulation, management, economic security, product development, agricultural economics, management, production and sales, quality, regulatory information, financing, foreign countries, food security.

Мукарири: Файзуллоев К. Н Мудири шуъбаи омузишии рангҳои
кластеркунонӣ дар комплекси агросаноатии
институтуи иқтисодиёт ва таҳлили системавии рушди
ишғоли барори АИКТ, н.и.и, дотсент.

УДК 355

РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНИ ДАР АСОСИ ТАКМИЛИ ҲАМКОРИИ МУТАҚОБИЛАИ ДАВЛАТ ВА НИЗОМИ МАОРИФ

ОДИНАЕВ АСЛАМ МАДГИЁЕВИЧ,

мудири кафедраи бахисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. 734003,
Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 121.

Бояд гуфт, ки дар дидгоҳи институтсионалӣ давлат ва маҷмааи таълимӣ ду сохтори як муҳит мебошанд. Ин ду сохтор дар баробари сохторҳои дигар дар муҳити худ даъват шудаанд, ки сармоия инсониро мувофиқи талаботи рӯзафзуни ҷаҳони беруна ташаккул ва инкишоф диҳанд. Ин муҳит метавонад сохторҳои дигарро низ (институтҳо, расмӣ ва ғайрирасмӣ) ҷалб кунад, ки ин ё он шакл ба рушди сармоия инсонӣ таъсир мерасонанд. Вале мо исботи онро медонем, ки дар ин шароит низоми таҳсилоти олии ҳамчун нерӯи асосии пешбаранда, ҳамчун муассисаи асосие баромад мекунад, ки маҳсули ниҳоми тамоми низомиро бо таъиноти ниҳоми он - бозори меҳнат мепайвандад. Вазифаи давлат дар ин раванд аз вазифаҳои классикии он иборат аст, яъне: ҷифз, танзим ва назорати равандҳои ташаккул ва рушди сармоия инсонӣ мутобиқи манфиатҳои миллии кишвар. Маҳз давлат бояд тамоми захираҳои дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ ба хотири як ҳадаф ва як самт муттаҳид созад. Бо назардошти он, ки рушди сармоия инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳоҷирати меҳнати беруни аҳоли, ба маълумот ва тахассуси муҳоҷирони тоҷик низ алоқаманд аст, зарур аст, ки робитаи байни сиёсати давлатии муҳоҷират ва низоми муҳоҷирати меҳнатӣ муайян карда шавад, ки дар он нақш ва аҳаммияти сиёсати давлатии соҳаи маориф бетағир боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: институтсионалӣ, ҳамчун, муассисаҳои мустақил, баррасӣ, сохтори дохилӣ, маҷмуи муассисаҳо, дахлдори иқтисодӣ, нақша, буҷети давлатӣ, фармоиши давлатӣ, танзимкунанда, созишнома.

Вазъи маориф дар ҷаҳони муосир мураккаб ва зиддиятнок аст. Имрӯз хидматрасонии таълимӣ, махсусан хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии ҳам дастраси умум гардида, ҳам гуногунҷабҳа мегардад. Хизматрасонии таълимӣ новобаста аз сарҳади давлатӣ, забон ва дигар монеаҳо рушд мекунад, ки ин муҳимтарин омили рушди босуръати тамоми инсоният дар саросари ҷаҳон мебошад. Рушди технологияҳои коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки ҳар як шахс, новобаста аз наҷод, миллат ва аломати ҳудудӣ, дар вақти лозима маълумоти заруриро ба даст орад. Ба ин муносибат шаклҳои нави таълим ба вучуд меоянд, рақобат дар бозори хизматрасонии таълимӣ шиддат мегирад, сифати таълим беҳтар мегардад, усулҳои таълим такмил меёбанд ва ғайра.

Дар баробари ин, дар шароити муосир донишҳои касбӣ, мутаассифона, хеле зуд кӯҳна мешаванд. Ҳар сол дар иқтисоди ҷаҳон, ба гуфтаи муҳаққиқони ғарбӣ, беш аз 500 касби кӯҳна аз байн меравад ва беш аз 600 касби нав пайдо мешавад. Агар пештар мавҷудияти маълумоти олии барои 20-25 соли фаъолияти амалӣ кифоя бошад, ҳоло давраи оптималии самарайи он 5-7 сол ва дар соҳаҳои саноате, ки пешрафти илмию техникаро муайян мекунад, 2-3 сол мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дар баъзе соҳаҳои саноат давраҳои навоарӣ назар ба муҳлати таълим кӯтоҳтар буда, зарурати тақмили доимии ихтисос ва бозомӯзии кадрҳоро ба миён меорад. Агар мунтазам таҷдид нашудани дониш дар бозори меҳнат ногузир аст. Суръати баланди рушди технологияҳои иттилоотӣ, технология, нақлиёт, коммуникатсия ба он оварда расонд, ки дар маҷмӯи ин раванд бори аввал ба табиати таълим таъсир мерасонад.

Давлат ва маҷмааи таълимӣ фаъолияти худро барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян дар асоси манфиатҳои умумии субъектҳо, тақсироти ҳукуку ӯҳдадорӣҳо мутобиқ мекунад. Бояд қайд кард, ки ин сохторҳои институтсионалиро метавон ҳамчун унсурҳои муҳити ягонаи институтсионалӣ ва ҳамчун муассисаҳои мустақил баррасӣ кард, ки дорои сохтори дохилӣ буда, маҷмуи муассисаҳои хурди алоҳидаро дар бар мегиранд: сохторҳои дахлдори иқтисодӣ (нақша, буҷети давлатӣ, фармоиши давлатӣ), танзимкунанда (шартномаҳои корӣ, созишнома, иҷозатнома, аттестатсия, аккредитатсия ва ғайра) ва иҷтимоию психологӣ, ки бо шароити зиндагӣ муайян карда шуда, дар анъана, урфу одат, малакаи гузашта ва ҳозира ба даст оварда шудаанд. Имконияти сохтори ин муассисаҳо, мавқеи дугонаи онҳо ҳамчун институт ва ташкилот имкон медиҳад, ки онҳоро ба категорияи мустақил - сохтори институтсионалӣ ҷудо кунем. [1.саҳ 16-20]

Давлат, мақомоти идоравии зинаҳои гуногун вазифадор шудаанд, ки як қатор вазифаҳои ҳаётан муҳимро барои маориф иҷро намоянд, ки аслан аз ҷониби субъектҳои дигар дар миқёси пурра иҷро карда намешаванд. Инҳо вазифаҳои кафили инсонпарварии таълим, ягонагии фазои фарҳангӣ маърифатӣ, дастрасии умумӣ ва мутобиқшавии таҳсилот, дунявӣ будани он, озодӣ ва гуногунандешӣ, демократияи идоракунӣ ва мустақилияти муассисаҳои таълимӣ мебошанд. Ин маблағгузори маориф ва пешниҳоди кафолатҳо барои сармоягузори дарозмуддат дар ин соҳа мебошад.

Ин истифодаи имтиёзҳои андоз ва дигар шаклҳои танзими бозор бо мақсади инкишоф додани ихтисосҳои афзалиятнок, шаклу усулҳои тайёр кардани мутахассисон ва умуман маориф мебошад. Ин иҷозатномадиҳӣ ва аттестатсияи муассисаҳои таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ аз рӯйи намуд ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Ва, ин ташаккул ва татбиқи сиёсати ҳавасмандкунӣ аст, ки пеш аз ҳама ба худшиносии хатмкунандагон ва нигоҳ доштани кадрҳои ватанӣ нигаронида шудааст.

Самтҳои асосии ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ дар сатҳҳои гуногун дар робита ба навсозии соҳаи маориф ва тамоми комплекси таълимӣ аз инҳо иборатанд:

- ташаккул ва сохторбандии бозори хизматрасониҳои таълимӣ мутобиқи талаботи бозори меҳнат (ҳам миллӣ ва ҳам ҷаҳонӣ);
- нигоҳ доштани иқтисодии тақдироти тақдироти мутахассисони ватанӣ;
- дастгирии молиявӣ ва сиёсати мувофиқи андоз;
- дастгирии идоракунӣ;
- дастгирии иттилоотӣ машваратӣ ва таҳқиқотӣ;
- назорат аз болои иҷрои он вазифаҳо, ки аз барномаҳои давлатии рушди маориф бармеоянд.

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои комплекси таълим ҳамчун сохтори асосии институтсионалӣ баланд бардоштани самаранокии ҳамгироии илм, истеҳсолот ва бозор, инчунин инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи маориф мебошад. Корхонаҳо, фирмаҳо, муассисаҳои илмӣ ва муассисаҳои олии таълимӣ пешрафти илмию техниро пурзӯр намуда, дар ҷустуҷӯи навигариҳои дурнамо мебошанд. Шаклҳои асосии ҳамкориҳои байналмилалӣ илмию техникӣ барномаҳои муштарак таҳқиқотӣ ва таълимӣ, сармоягузори мустақим ба рушди соҳаҳои пешрафта, интиқоли технология, иҷозатномадиҳӣ ва патент, ҳаракати сармояи зеҳнӣ байни кишварҳо, содирот ва воридоти маҳсулоти баландтехнологӣ, корхонаҳои муштарак, франчайзингҳои таълимӣ мебошанд. Аз шаклҳои номбаршудаи ҳамкориҳои

байналмилалӣ сохторҳои институтсионалӣ аз барномаҳои муштраки байналхалқӣ ва интиқоли технологияҳои истеҳсоли ва таълимӣ ғайрифаъолона истифода мебаранд.

Самаранокии барномаҳои муштраки байналмилалии илмӣ, техникӣ ва таълимӣ дар он аст, ки онҳо имкон медиҳанд:

- барои маблағгузориҳои ҷараёниҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таълимӣ маблағҳои иловагӣ ба даст оранд;
- дастрасӣ ба технологияҳои нави таҳқиқотӣ, таълимӣ, идоракунии ва таҷҳизот, захираҳои иттилоотӣ;
- такмил додани заминаи моддии донишгоҳҳои ватанӣ;-
- ҷалб намудани омӯзгорон ва муҳаққиқони тоҷик ба шабакаҳои байналмилалии иртибототи илмӣ дорой хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ (сафар ба конференсҳо ва таҷрибаомӯзӣ, робитаҳои дӯстона, табодули лекторон ва муҳаққиқон ва ғайра);
- ташаккул додани унсурҳои ҷомеаи муосири шабакавӣ;
- ба тартиб даровардани муҳоҷирати сармояи зеҳнӣ;
- омӯзиши таҷрибаи амалии донишгоҳҳои хориҷӣ дар самти мутобик шудан ба муҳити куллан тағйирёфтаи иқтисодӣ, технологӣ ва фарҳангӣ. Дар айни замон мафҳуми «донишгоҳи соҳибкорӣ» дар хориҷи кишвар ба вучуд омада, дар амалия ғайрифаъолона татбиқ карда мешавад, ки ба таълими ихтисосҳое, ки айни замон бештар талабот доранд, на танҳо дар таълим ва ҷустуҷӯи донишҳои нави илмӣ, балки инчунин дар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ иштирок мекунад: мувофиқи талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат.[2.саҳ 62-69]

Муносибати мутақобилаи низомҳои таълимӣ бо шарикони хориҷӣ метавонад дар асоси чунин шаклҳои ташкилию иқтисодии ҳамкорӣ ба мисли франчайзинг дар соҳаи маориф, паркҳои илмӣ технологӣ, марказҳои тичоратӣ ва ғайра амалӣ карда шавад. Ин шакли ҳамкорӣ пояи дахлдори моддию институтсионалӣ, маблағгузориҳои кофӣ, бодикқат омӯхтани механизми иқтисодию ҳукукии ғайрифаъолияти якҷояро талаб мекунад.

Андӯшти сармояи инсонӣ ҳам дар раванди таҳсил дар мактаб, ки дониш ва малакаҳои асосиро ба вучуд меорад ва ҳам дар давраи таҳсилоти баъдимактабӣ, ки ба гирифтани касби муайян нигаронида шудааст, инчунин дар доираи ғайрифаъолияти касбӣ сурат мегирад. Илова бар ин, малака ва донишҳое, ки дар марҳилаҳои қаблӣ омӯзиш ба даст оварда шудаанд, самаранокии сармоягузориҳои минбаъда ба сармояи инсонӣ афзоиш медиҳанд ва дар натиҷа имкони ғайрифаъолияти бомуваффақиятро дар соҳаҳои гуногун фароҳам меоранд.

Муассисаи таҳсилоти олии дониш ва малакаҳои муайяни касбӣ, имконияти татбиқи амалии онҳо ва ба даст овардани тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи бозори касбии меҳнатро дар шакли таҷрибаи корӣ таъмин менамояд. Донишгоҳ инчунин қарзҳои таълимие медиҳад, ки дар бозори меҳнат номбар шудаанд ва бо обрӯ ва номи донишгоҳ тасдиқ карда шудаанд: бакалавр, мутахассис, магистр ва шаҳодатномаҳои дараҷаҳои илмӣ. Аммо вазифаи муҳимтарини он рушди сармояи умумии фарҳангӣ мебошад, ки барои ғайрифаъолияти минбаъдаи касбӣ ва рушди минбаъдаи заминаи универсалӣ мегузорад. Дар макромикёс, қувваи қисми дорой маълумоти олии иқтисодӣ инсонии кишварро ифода мекунад. Хатмкунандагони донишгоҳҳо дар муқоиса бо ҳамсолони худ, ки маълумоти олии надоранд, сатҳи баланди рушди ҳам салоҳиятҳои касбӣ ва ҳам шахсӣ, ғайрифаъолияти баланд дар бозори меҳнат доранд, онҳо ба ҷараёни иттилоот бештар тамаркуз карда, барои сармоягузориҳои минбаъда ба инсон ҳавасманд мебошанд, бештар ҳисси баланди худшиносӣ ва дарки мусбати ҷаҳонро доранд.

Хамин тарик, вазъи низоми муосири тахсилоти олий дар ниҳоят рушди кишварро дар солҳои наздик муайян мекунад. Аз ин рӯ, таҳлили он аҳамияти бузург дорад, ки донишгоҳ чӣ гуна ба тақрирестехсоли сармояи инсонӣ ҳавасманд мекунад ва ё баръакс, монеа мешавад. Барои фаҳмидани он, пеш аз ҳама, муайян кардан лозим аст, ки донишгоҳҳо дар ҷаҳони муосир ба кадом самт ҳаракат мекунанд.

Хусусияти хоси тахсилоти олий дар даҳсолаи охир хеле васеъ ва амиқ шудани ихтисоси дохилисоҳавӣ ва байнисоҳавӣ тавассути эҷоди самтҳои нав ва интиҳоби васеи фанҳои интиҳобӣ мебошад. Дар баъзе донишгоҳҳо, донишҷӯён то 50% фанҳоро интиҳоб мекунанд. Шумораи мутахассисони байнисоҳа меафзояд: дар солҳои охир истеҳсоли онҳо қариб ду баробар афзуд. Ин ҷавоби табиӣ ба талаботи ҳаёти воқеӣ ҳангоми ҳалли масоили мураккабу серҷабҳа мебошад. Масалан, имрӯз қариб ҳамаи ширкатҳо, ки дар бораи вазъи бозор ва нарх маълумоти мукамал доранд, бе маълумот дар бораи талабот ва эҳтиёҷот ба маҳсулоти худ, сифати зиндагӣ, маърифат ва одатҳои истеъмоли тамоюли асосии рушди бозорҳоро муайян карда наметавонанд. Аммо барои дуруст баҳо додан ба натиҷаҳои таҳлил ва илова бар ин, дар асоси онҳо стратегияи нав таҳия кардан зарур аст, ки асосҳои сотсиология ва психология, ахлоқ ва фалсафаи афзалиятҳои зиндагиро аз худ кард. Аз ин рӯ, масалан, имрӯз донишҷӯёни кафедраҳои иқтисодии мактабҳои олий на фақат истеҳсолот, молия, муносибатҳои меҳнатӣ, сиёсати кадрҳо, муомилот, ташкили бозор ва идоракунӣ дар соҳаи илмӣ-таҳқиқотӣ, таҳлили иқтисодии фаъолият, назарияи қарорҳо, маркетинг, балки инчунин дарсҳои дорой хусусияти байнисоҳавиро меомӯзанд.

Дар ҳамин ҳол, ҷаҳонишавӣ равандҳои ҳамгироиро ба таври назаррас суръат бахшид, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, то андозае дар нимкураи ғарбӣ (Созишномаи тичорати озоди Амрикои Шимолӣ (НАФТА) бо иштироки ИМА, Канада ва Мексика ва як қатор кишварҳои Амрикои Лотинӣ, Бозори умумии кишварҳои Конуси Чапнубӣ (МЕРКОСУР), ки Аргентина, Бразилия, Уругвай ва Парагвайро дарбар мегирад ва изҳор намуд, ки тайёр аст бо мамлакатҳои баҳри Анд ва ниҳоят, бо Иттифоқи давлатҳои мустақил муттаҳид шавад. Сарфи назар аз ҷаҳонишавӣ, ба таълими донишгоҳӣ рақобати афзояндаи иқтисодии байни мега-блокҳои гуногун, пеш аз ҳама, ШМА, ИА ва Чопон таъсир нарасонда наметавонад. Ҳамоҳангсозии аврупоии тахсилоти донишгоҳӣ раванди Болония номида шуд (пас аз Ёлломияи Болония, ки 19 июни 1999 аз ҷониби аксари кишварҳои китъаи кӯҳна ба имзо расид). Анҷоми бунёди фазои таълимии аврупоӣ, ки барои соли 2010 пешбинӣ шудааст, муқоисаи дақиқ ва эътирофи мутақобилаи дипломҳо, гузаштан ба низоми сесатҳи тахсилоти олий бакалавр, магистр, доктор (3/5/8 сол), ташкили низоми кредитии ягона (60 кредит дар як соли хониш, 180 барои бакалавр ва 300 магистр), ҳавасмандгардонии ҳаракати донишҷӯён ва омӯзгорон тавассути коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва меъёрӣ ва ҷуброн кардани курсҳои гирифташуда, пешбурди ҷанбаи аврупоии тахсилоти олий ва ҳамкориҳои зичи байнидонишгоҳӣ. Сарфи назар аз ҳадафҳои умумии ёлоншуда, бунёди фазои ягонаи аврупоӣ хеле дардовар идома дорад ва аксар вақт боиси интиқоди муҳолифони ин раванд мегардад. Мушкилоти асосӣ бо хатари аз даст додани ҳувияти миллӣ ва ғайришахсӣ шудани тахсилоти олий вобаста аст.[3 саҳ 12-25]

Умуман, дар шароити муосир пайдо кардани мувозинати муайян - аз як тараф, ворид шудан ба фазои тахсилоти ҷаҳонӣ ва аз тарафи дигар, нигоҳ доштани бартарҳои бешубҳаи низомҳои маорифи миллӣ, ки бидуни онҳо мавҷудияти низоми маорифи миллӣ муҳим аст. Дар ҳар ду ҳолат, ҳама гуна тағйирот дар вектори сиёсати

давлатӣ нисбат ба низомҳои маориф ба мушкилоти рушди сармояи инсонӣ дар сатҳи миллӣ таъсир мерасонад.

Қайд кардан лозим аст, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва компютерӣ барои пайдоиш ва татбиқи технологияҳои нави таълимӣ, ки дар ҳаёт васеъ истифода мешаванд, шароити мусоид фароҳам овардааст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши фосилавии пешрафти илмию техникӣ, ки зиёда аз сад сол вучуд дорад, имкониятҳои иловагии инноватсионӣ пайдо карда, ба омӯзиши фосилавӣ табдил ёфт. Талаботи зиёд ба усулҳои фосилавии гирифтани таҳсилот (хусусан дар низоми такмили ихтисос ва гирифтани таҳсилоти дуҷуми оӣ) аз масофа, камхарҷ ва зарурати ғаврии гирифтани таҳассуси дигар ё баландтар барои мутахассисони соҳаҳои гуногуни кишвар муайян карда мешавад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти оӣ ва баъдидипломи касбӣ» (аз 8 декабри соли 2003 аз ҷониби Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст) таълими фосилавӣ ҳамчун таълим дар масофаи дур ҳамчун идоракунии мақсаднок ва методӣ ташкилшудаи таълиму тарбия ва ғаволияти маърифатӣ ва инкишофи шахсоне, ки аз муассисаҳои таълимӣ дуранд, тавассути воситаҳои таълимии электронӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад.[4 саҳ75-84]

Қайд кардан мумкин аст, ки таълими фосилавӣ дар ҳолати идеалӣ:

- имкон медиҳад, ки бе тарки ҷои истиқомат ва дар ҷараёни ғаволияти истеҳсоли аз таҳсил гузарад;
- дастрасии васеъ ба захираҳои дохилӣ ва ҷаҳонии таҳсилотро фароҳам меорад;
- барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ ва дар ҳама гуна зинаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва таълими таҳсилот имконият медиҳад;
- имконият медиҳад, ки ҷараёни худомӯзиро барои худ ба таври самарабахш ташкил намуда, барои ин тамоми маблағҳои заруриро ба даст оваранд;
- вобаста ба имконият ва эҳтиёҷоти инфиродӣ имкони қатъ ва идомаи таҳсилро фароҳам меорад;
- доираи шахсонро, ки бидуни маҳдудияти синну сол ба ҳама намуди захираҳои таълимӣ дастрасӣ доранд, ба таври назаррас васеъ мекунад;
- арзиши таҳсилро аз ҳисоби дастрасии васеи захираҳои таълимӣ кам мекунад;
- ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои беназири таълимӣ бо роҳи муттаҳид кардани курсҳои пешниҳодкардаи муассисаҳои таълимӣ эҷод кунед;
- имкон медиҳад, ки сатҳи нерӯи маърифатии ҷомеа ва сифати таълим баланд шавад;
- талаботи мамлакатро ба мутахассисон ва коргарони соҳибхтисос қонеъ мегардонад;
- ҳаракати иҷтимоӣ ва касбии аҳоли, ғаволияти соҳибкорӣ ва иҷтимоии он, ҷаҳонбинӣ ва сатҳи худшиносии онро баланд мебардорад;
- ба ҳифз, такмили дониш, нерӯи инсонӣ ва моддии дар низоми маорифи ватанӣ ҷамъшуда мусоидат менамояд.

Зимнан, истифодаи густурдаи таълими фосилавӣ дар кишварҳои пешрафта барои татбиқи усул ва шаклҳои гуногуни хизматрасонии таълимӣ имкониятҳои нав фароҳам овардааст. Вақтҳои охир дар заминаи таълими ғоибона ба ном «Таълими кушод» инкишоф меёбад. [5 саҳ199-209]

Таълими кушод (ТК) марҳилаи нави таърихии инкишофи маориф мешавад. ТК натиҷаи таърихии таҳаввулотӣ ташаккул ва рушди тамаддуни иттиҳодӣ ҳамчун қисми таркибии вай, бо сиёсати давлат дар соҳаи маориф вобаста нест. Низоми ТК - синтези оқилонаи шаклҳои маъруфи гирифтани маълумот дар асоси воситаҳои технологияҳои

коммуникатсионӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад. Ин раванди объективие мебошад, ки конвергенсия (наздикшавии ғояҳо, амсилаҳои институтсионалӣ ва таҷрибаи кори донишгоҳҳо) мебошад – пайдарҳамие, ки ба инкишофи объектҳо ва зухуроти ҳаёти воқеӣ дар шароити иттилоъкунонӣ хос аст.

ТК ҳамчун имкони омезиши оқилонаи барномаҳои таълимӣ, технология ва шаклҳои гуногуни таълим бо мақсади ноил шудан ба самаранокии ҳадди аксар дар раванди таълим ба ҳисоб меравад. Мақсади асосии худро тарбияи ҷаҳонбинии мувофиқ дар донишҷӯён медонад, ки баъдан ба он донишҳои касбӣ чамъ карда мешавад. ТК ба ғирфтани дониши баландсифат ва рушди шахсият нигаронда шудааст. Мазмуни ТК бояд ба инкишофи тафаккур нигаронида шавад, ки дар сурати набудани маънавиёт ва ахлоқ дар инсон қодир аст, ки ба ақлу хиради бад (бадбинӣ) ташаккул ёбад. Дар ТК афзалияти инкишофи озодонаи шахсият дастгирӣ карда мешавад, ки шартӣ асосии он ташаккули муносибати дурусти талаба ба олами атроф, ифодаи худ, эҷодиёти иҷтимоӣ мебошад. Принципи асосии иҷтимоии ТК дарки инсон ҳамчун муаллиф, ташаббускор ва ташкилкунандаи раванди таълимии худ мебошад.

Дар ҳақиқат, инкишофи минбаъдаи маориф дар тафрикаи қатъии роҳҳои азхудкунии ҷаҳон, балки дар ҳамгирой ва ғанигардонии ҳамдигар дида мешавад. Он талаб мекунад, ки ба ташкили низоми ҳозираи маориф бо назардошти зарурати нигоҳ доштан ва инкишоф додани шаклҳо, усулҳо ва сохторҳои пешрафта илоҳотҳо дароварда мешаванд.

Принсипҳои асосии ТК мувофиқи эълумияи ҷаҳонӣ оиди таҳсилоти олий, принсипҳои зер мебошанд:

- озодии дастрасӣ ба таҳсилоти касбӣ, ки бо рад кардани дохилшавӣ ба донишгоҳ ё коллеҷ дар асоси озмун таъмин карда мешавад;
- озодии интихоби ҷои таҳсил, ки бо ҷои истиқомати доимӣ ва кори донишҷӯ маҳдуд намешавад;
- озодии интихоби маҳсулоти таълимӣ, ки бо равиши инфиродӣ ба ташаккули нақшаи таълимӣ бо интихоби доираи васеи фанҳо пешбинӣ шудааст;
- озодии интихоби вақти оғоз ва давомнокии таҳсил, ки бо рад кардани муҳлатҳои муқарраршудаи дохилшавӣ ва таҳсил дар доираи банақшагирии семестри ҷараёни таълим таъмин карда мешавад;
- озодии интихоби шакли ташкили таълим, ки бо ҳуқуқи таълимгиранда ҳам дар аудитория шахсан ҳозир будан ва ҳам истифодаи технологияҳои муосири таълим таъмин карда шудааст.

Таълими ғоибона ва махсусан таълими кушод дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз васеъ ҷорӣ карда нашудаанд. Донишгоҳҳои миллии Тоҷикистон наметавонанд пояҳои анъанавии усул ва шаклҳои таълимро шикаста диҳанд. Ба андешаи Одинаев Х.А.: «Низомҳои маорифи миллӣ барои азхудкунии тенологияҳои нави муосир, усулҳои инфиродӣ ва таълими фосилавии мутахассисони соҳаи васеъ то ҳол омода нестанд». Ба ин, сатҳи пасти тахассусмандии омӯзгорон, ҳамчунин инкишофнаёбии тенологияҳои иттилоотӣ дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ монеагарӣ мекунад. Инчунин заминаи моддӣ ва меъёриро ҳуқуқӣ вучуд надорад.

Аммо бисёре аз шахрвандони Тоҷикистон, ки аксаран хизматчиёни давлатӣ ҳастанд, аз хидмати донишгоҳҳои Русия истифода мекунанд ва аз тариқи таҳсили фосилавӣ таҳсили дувум ва ё сеум мегиранд, ки арзиши онҳо аз донишҷӯёни худӣ Русия ду ё се баробар гарон аст. Мутаассифона, омори расмӣ дар бораи теъдоди шунавандагони дурдаст дар Тоҷикистон вучуд надорад. Аммо эҳсос мешавад, ки тақозои мардум ба омӯзиши фосилавӣ хеле зиёд аст, ки ин як далели табиӣ ҷомеаи

муосири тоҷик аст. Ҳазорон муҳочирони оянда меҳоханд дипломе гиранд, ки дар Русия ё дигар корхонаҳои кишварҳои рӯ ба тараққи иқтибос шавад. Аз ҷониби дигар, мутахассисони маҳаллӣ низ ба таълим дар сатҳи тақозои рақобати босуръат афзоянда имрӯза дар тамоми соҳаҳои истеҳсолот ниёз доранд. Дар баробари ин, донишгоҳҳои ватанӣ дар солҳои наздик ба дараҷае боло рафтани ба марҳалаи кунунии рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ аз эҳтимол дур нест.

Ба ақидаи М.И.Боқиев, аҳаммият ва талабот ба технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар таҳсилоти фосилавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аён аст: зеро он барои нигоҳдорӣ ва рушди фазои ягонаи таълимии кишварҳои ИДМ нақши ҳаётан муҳим ва зарурӣ мебозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, таҳсилоти фосилавӣ аз сабаби қаламрави кӯхистонӣ ва дур будани аксари маҳалҳо ва минтақаҳои аҳоли аз марказҳои таълимӣ аҳаммияти хосса дорад. Асоси раванди таълим дар таълими фосилавӣ кори мустақилонаи пуршиддати мақсаднок ва назоратшавандаи донишҷӯ мебошад, ки метавонад дар вақти барояш мувофиқ тибқи нақшаи таълимии инфиродӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таҳсил кунад.

Ба андешаи мо, нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли самараноки ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ғанӣ гардонидани сармояи инсонӣ, инчунин рушди низоми маорифи миллӣ франчайзинги таълимӣ мебошад. Франчайзинг «созишномаест, ки тибқи он истеҳсолкунанда ё паҳнкунандаи ягонаи маҳсулот ё хидмате, ки бо тамғаи молӣ ҳифз шудааст, ҳуқуқи истисноии паҳн кардани маҳсулот ё хидмати худро дар ҳудуди муайян бо назардошти технологияи амалиёти истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ медиҳад». Франчайзинг дар соҳаи маориф як шакли соҳавии франчайзинг мебошад. Ин, дар воқеъ, фаъолияти муштараки муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули пешниҳодҳо, истеҳсол (пешниҳод) ва пешбурди хизмату маҳсулоти таълимӣ ва марбут ба бозор мебошад. Ҳамзамон, хизматрасониҳо бояд ба иҷозатномаи муассисаҳои таълимӣ барои ҳуқуқи фаъолияти таълимӣ мувофиқат кунанд. Франчайзинг маҷмуи ҳуқуқҳои истисноии фӯрӯши хизматрасониҳои таълимӣ бо номи тичоратӣ, тамғаи молӣ ва тамғаи молии франчайзер бо шартҳои муайян мебошад. Франчайзинги таълимӣ имкон медиҳад, ки хатмкунандагон мутобиқи талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат омода карда шаванд, зеро он ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки таҷрибаи кишварҳои гуногунро дар соҳаи тайёри омӯзанд, мувофиқи стандартҳои ҳамон кишварҳое, ки дар онҳо онҳо метавонанд таҳсил кунанд эҳтимолан ба кор равад.

Бояд гуфт, ки ин вазъ монеи беҳбуди зиндагии муҳочирони қорӣ тоҷик дар хориҷ мешавад. Самаранокии франчайзинги таълимӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба таври васеъ нишон дода шудааст.[5 саҳ 32-39]

Ҳамин тавр, Бородина Ж.Н. дар асоси омӯзиши таҷрибаи бритониёӣ хусусиятҳои зерини франчайзингро дар соҳаи маориф қайд мекунад:

- интиқоли низоми собитшудаи таълим ва тичорат;
- истифодабарии шартномаи консессияи тичоратӣ ба сифати усули гузаронидани низоми таълим;
- аз ҷониби франчайзер (соҳиби ҳуқуқи муаллиф) муқаррар намудани стандартҳои барномаи таълимӣ ҳангоми назорати қатъии сифат;
- гузаронидани барномаҳои муштараки низомӣ оид ба баланд бардоштани таҳассуси ҳаёти омӯзгорон;
- ба нақшаи таълимии коллечҳои фанҳои олии дохил намудани фанҳои олии бо тавачҷуҳ ба таҳсилоти олии донишгоҳӣ;

- истифодаи воситаҳои васеъ ва паҳн намудани дастрасӣ ба таҳсилоти олии донишгоҳӣ;
- ҳамкориҳои бевоситаи донишгоҳҳо, коллеҷҳо ва мактабҳо мувофиқи эҳтиёҷоти маҳаллӣ;
- таъкид ба кафолати сифати бахш, эътирофи мақом ва ғоиданокии академии он;
- чандирии банақшагирӣ ва усулҳои таълим бо назардошти манфиатҳои хонандагон.

Дар шароити Тоҷикистон, ки ҳуди кишвар наметавонад дар солҳои наздик аҳолии кишварро бо кори баландмузд таъмин намояд, ягона роҳи татбиқи нерӯи кори зиёдагии аҳоли муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ мебошад. Дар асоси ин метавон гуфт, ки дар солҳои наздик сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф бояд ба ҷалби франчайзинги таълимӣ ба сохтори миллии низоми маориф нигаронида шавад. Ғайр аз он, франчайзинг махсусан дар таълими фанҳои ба касбӣ нигаронидашуда, пеш аз ҳама тиҷорат ва менечмент, муҳандисӣ ва технология маъмул аст.

Мо чунин мешуморем, ки рушди франчайзинги таълимӣ дар Тоҷикистон бо огоҳии набоштан иштирокчиёни бозор аз имкониятҳои он монеа мешавад. Ба андешаи мо, мушкили асосӣ дар он аст, ки ин мавзӯ дар адабиёти публитсистӣ ва илмӣ ба таври кофӣ инъикос наёфтааст, ғайр аз ин, мафҳуми «франчайзинг» дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ умуман вуҷуд надорад.

Бо итминон метавон гуфт, ки сохтори бозори меҳнати Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир ва дар ояндаи наздик имкони дарёфти дарҳости шумори афзоюндаи хатмкунандагони донишгоҳҳо надорад, ки боиси афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ дар кишвар мегардад. Интизориҳои касбии фиребхӯрдаи садҳо ҳазор ҷавонон хатари ҷиддӣ аст. Агар насли калонсол, ки то соли 1992 маълумоти олии гирифтаанд, гирифтори бемории шадид ва танҳо қисман, вале ба шароити тағйирёбанда мутобик шуда бошанд, пас мутобик шудан ба шароити зиндагии хатмкунандагони донишгоҳҳо дар даҳаи аввали асри 21 мушқилтар аст. Интизориҳои онҳо, ки аз ҷониби ВАО бедор ва мустаҳкам карда шудааст, хеле баланд аст - пурсишҳо нишон доданд, ки тақрибан ҳамаи донишҷӯёни курсҳои болоӣ ба маоши аввалини ҳадди аққал 1500-2000 сомонӣ дар як моҳ ва кор дар сатҳи миёнаи роҳбарикунанда нигаронида шудаанд. Алтернативаи чунин кор барои хатмкунандагон муҳоҷират ба Русия аст. Эҳтимол, онҳо дар он ҷо ҳамчун борбардор кор мекунанд, ки таҳассус, истеъдод, саломатии худро (дар баъзе мавридҳо) аз даст дода, ба оянда умед мебаранд.

Ҳамин тариқ, тамоюлҳои муосири рушди хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити ҷаҳонишавии тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ ва махсусан ҷаҳонишавии ҳуди низоми маориф нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳо ва вижагиҳои хоси худро доранд, ки ин ҳам хусусият ва вижагии инкишофи сармояи инсонӣ дар мамлакат мебошад. Маориф ҷузъи таркибии сармояи инсонӣ буда, тамоюлҳои соҳаи маориф бевосита ба ҳолат ва рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд.

Хуллас, бояд гуфт, ки дар дидгоҳи институтсионалӣ давлат ва маҷмааи таълимӣ ду сохтори як муҳит мебошанд. Ин ду сохтор дар баробари сохторҳои дигар дар муҳити худ даъват шудаанд, ки сармояи инсониро мувофиқи талаботи рӯзафзуни ҷаҳони беруна ташаккул ва инкишоф диҳанд. Ин муҳит наметавонад сохторҳои дигарро низ (институтҳо, расмӣ ва ғайрирасмӣ) ҷалб кунад, ки ин ё он шакл ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Вале мо исботи онро медонем, ки дар ин шароит низоми

тахсилоти олі Ҳамчун нуруи асосии пешбаранда, Ҳамчун муассисаи асосие баромад мекунад, ки маҳсули ниҳони тамоми низомро бо таъиноти ниҳони он - бозори меҳнат мепаивандад. Вазифаи давлат дар ин раванд аз вазифаҳои классикии он иборат аст, яъне: ҳифз, танзим ва назорати равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мутбақи манфиатҳои миллии кишвар. Маҳз давлат бояд тамоми захираҳои дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ ба хоҳири як ҳадаф ва як самтро муттаҳид созад. Бо назардошти он, ки рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳочирати меҳнати берунии аҳоли, ба маълумот ва таҳассуси муҳочирони тоҷик низ алоқаманд аст, зарур аст, ки робитаи байни сиёсати давлатии муҳочират ва низоми муҳочирати меҳнатӣ муайян карда шавад, ки дар он нақш ва аҳаммияти сиёсати давлатии соҳаи маориф бетағйир боқӣ мемонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Виханский О.С., Наумов-идоракунии ММУ 1995. Кохно П.А. Микрюкл В.А., Комаров С.Е. ИДОРАКУНИИ МОЛИЯ ВА СТАТИСТИКА 1993.сах. 16-20
2. Кабилов Д.Б. Развитие человеческого капитала как основа долгосрочного обеспечения экономической безопасности//Таджикистан и современный мир. 2019. № 4 (67). С. 62-69
3. Кодирзода Д.Б., Умаров Н.Н. Приоритетные направления обеспечения продуктивной занятости в экономике Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир. 2019. № 2 (65). С. 12-25.
4. Мукимова Н.Р. Инновационное развитие человеческого потенциала в условиях цифровой экономики//Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2021. № 4 (56). С. 75-84.
5. Насулложанова Ш.А. Оценка эффективности использования человеческого капитала в экономике региона//Экономика Таджикистана. 2020. № 4-2. С. 199-209.
6. Саидов А.С. Человеческий капитал и структуризация новых общественных отношений в Таджикистане: социально-философские аспекты//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 1. С. 32-39.
7. Шахмалов Ф.И. Менечменти амрикой: назария ва амалия - M Science 1992сах.20-25
8. Ғаниев Т.Б. Менемент. Насми 1,2. – Душанбе: «Ирфон», 2004сах.50-59
- 9.Иқтисодиёти Тоҷикистон, маҷалла №1, 2, 3 солҳои 2002 – 2003.
- 10 Исломов С. Таърихи Назариёти иқтисод. – Душанбе: «Ирфон» 2001 – 336 с.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ОСНОВЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВА И СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

ОДИНАЕВ АСЛАМ МАДГИЁЕВИЧ,

заведующей кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского
государственного педагогического университета имени С.Айни, 734003, г.Душанбе,
пр.Рудаки, 121,

Следует сказать, что с институциональной точки зрения государство и образовательный комплекс представляют собой две структуры одной среды. Эти две структуры, наряду с другими структурами их окружения, призваны формировать и развивать человеческий капитал в соответствии с постоянно возрастающими

требованиями внешнего мира. В эту среду могут быть вовлечены и другие структуры (институты, формальные и неформальные), так или иначе влияющие на развитие человеческого капитала. Однако мы знаем доказательства того, что в этих условиях система высшего образования выступает главной движущей силой, основным институтом, связывающим конечный продукт всей системы с ее конечным пунктом назначения - рынком труда. Задача государства в этом процессе состоит из его классических задач, а именно: защита, регулирование и контроль процессов формирования и развития человеческого капитала в соответствии с национальными интересами страны. Именно государство должно объединить все ресурсы формального и неформального характера ради одной цели и одного направления. Принимая во внимание, что развитие человеческого капитала в Республике Таджикистан связано с внешней трудовой миграцией населения, с образованием и квалификацией таджикских иммигрантов, необходимо определить взаимосвязь государственной миграционной политики и трудовой миграции. система, в которой роль и значение государственной политики в области образования остаются неизменными.

Ключевые слова: институциональные, как независимые институты, обзор, внутренняя структура, совокупность институтов, экономический интерес, план, государственный бюджет, государственный заказ, регулятор, соглашение.

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL BASED ON IMPROVEMENT MUTUAL COOPERATION BETWEEN THE STATE AND THE EDUCATION SYSTEM

ODINAEV ASLAM MADGIYEVICH,

head of the Department of Accounting, Analysis and Audit, Tajik State Pedagogical
University named after S. Aini, 734003, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

It should be said that from an institutional point of view, the state and the educational complex represent two structures of the same environment. These two structures, along with other structures in their environment, are called upon to form and develop human capital in accordance with the ever-increasing demands of the outside world. Other structures (institutions, formal and informal) may also be involved in this environment, one way or another influencing the development of human capital. However, we know evidence that in these conditions the higher education system acts as the main driving force, the main institution linking the final product of the entire system with its final destination - the labor market. The task of the state in this process consists of its classical tasks, namely: protection, regulation and control of the processes of formation and development of human capital in accordance with the national interests of the country. It is the state that must unite all resources of a formal and informal nature for the sake of one goal and one direction. Taking into account that the development of human capital in the Republic of Tajikistan is associated with external labor migration of the population, with the education and qualifications of Tajik immigrants, it is necessary to determine the relationship between state migration policy and labor migration. a system in which the role and significance of state policy in the field of education remains unchanged..

Keywords: institutional, as independent institutions, review, internal structure, set of institutions, economic interest, plan, state budget, state order, regulator, agreement.

Рецензент: Гафорода Чонона н.и.и, дотсенти ДДОТ
ба номит С.Айнӣ

УДК: 338.4 (575.3)

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЕЕ МОДЕРНИЗАЦИИ**

ОЛИМОВ САЪДИ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru

БОБОХОНЗОДА СИЁВУШ ГАЙРАТ,

доктор философии (PhD), доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 985-88-65-85. E-mail: bsiyovush@gmail.com

В данной статье исследован важный вопрос формирования эффективной системы государственного управления экономикой Республики Таджикистан в условиях ее модернизации. Автор отмечает, что для модернизации экономики Республики Таджикистан необходимо сформировать соответствующий организационно-экономический механизм, важнейшей частью которого являются государственные программы и стратегии. Сегодняшняя экономическая политика Республики Таджикистан представляет собой переход от аграрно-индустриальной модели к индустриально-аграрной модели путем модернизации (технологического совершенствования) существующих отрасли. Поэтому для успешной реализации этих целей разработаны организационно-экономический механизм управления модернизацией национальной экономики и меры, реализуемые на этих уровнях. Авторы также отмечают, что в условиях глобализации экономики обеспечение экономического роста могут затруднять конкурентные преграды товаропроизводителей из других стран. Для преодоления этих преград потребуется комплекс мероприятий по повышению конкурентоспособности производимых товаров и услуг.

Ключевые слова: промышленность, национальная экономика, инновация, модернизация, экономическая модернизация, экономическая политика, индустриализация, государственное управление, эффективность.

Для осуществления модернизации экономики Республики Таджикистан необходимо формирование соответствующего организационно-экономического механизма, важнейшей частью которого являются государственные программы. Основными составными частями этого механизма являются:

– организационная часть, включающая государственные стратегии, госпрограммы, планы их реализации органами государственного регулирования и управления;

– экономическая часть, представленная инструментами стимулирования развития экономики (налоговые и таможенные льготы, преференции и т.д.).

При этом важно различать уровни организационно-экономического механизма и разрабатывать для каждого из них соответствующие решения по государственному регулированию и управлению модернизацией экономики. Применительно к современному этапу модернизации можно выделить следующие уровни указанного механизма (Рисунок 1).

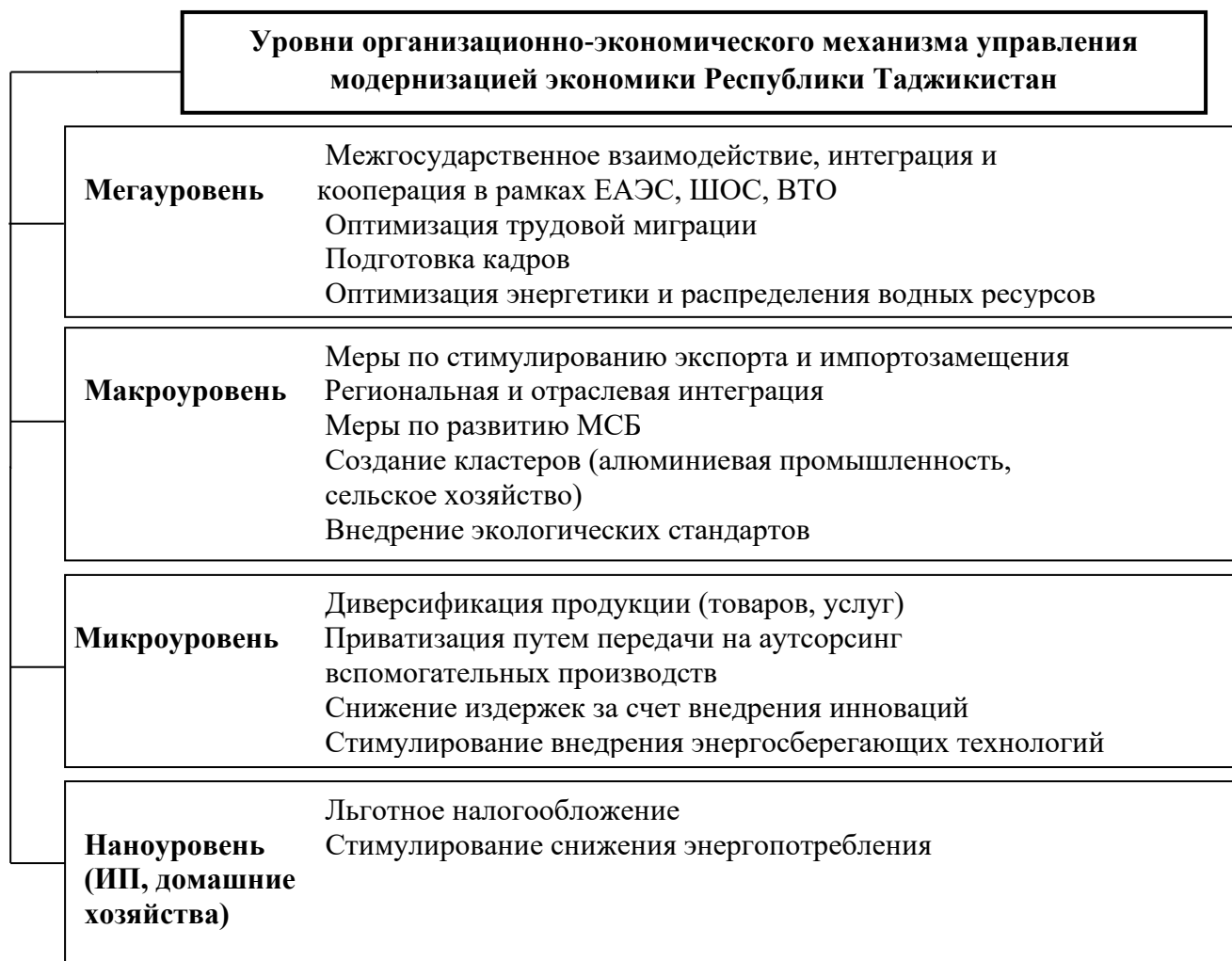
Начиная с обретения государственной независимости, Таджикистан проводит активную политику, направленную на обеспечение роста экономики на основе

государственных программ развития страны. По инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона была разработана «Национальная стратегия Республики Таджикистан на период до 2030 года», которая способствовала росту экономики на долгосрочную перспективу. Высшей целью долгосрочного развития Таджикистана является повышение уровня жизни населения страны на основе обеспечения устойчивого экономического развития. Для ее достижения определены следующие стратегические цели развития на ближайшие 15 лет.

1. Обеспечение энергетической безопасности и эффективное использование электроэнергии;
2. Выход из коммуникационного тупика и превращение страны в транзитную страну;
3. Обеспечение продовольственной безопасности и доступа населения к качественному питанию;
4. Расширение продуктивной занятости. [9]

Рисунок 1. – Уровни организационно-экономического механизма управления модернизацией национальной экономики и реализуемые на этих уровнях меры

Главный экономический курс Таджикистана состоит в том, чтобы превратить его аграрную экономику в промышленно-аграрную путем модернизации

(технологического совершенствования) существующих отраслей. Предлагаемая в данной работе стратегия и концепция модернизации таджикской экономики связаны с коренным изменением государственной экономической политики посредством:

придания основного внимания проблемам технологического развития (повышения значения среднего технологического уклада) отраслей и сфер народного хозяйства; формирования новой модели социальной поддержки населения страны; развития систем образования, здравоохранения и социальной защиты населения; обеспечения экологического баланса.

Достижение этих целей предполагает комплекс планов и управленческих решений на уровне государства, суть которых состоит в том, что: а) планы развития должны соответствовать долгосрочным интересам и быть направленными на технологическое перевооружение отраслей и предприятий; б) инвестиционные планы призваны отвечать принципам прибыльности и возвратности и также должны способствовать привнесению в страну новых технологий и методов управления; в) в рамках организации национальных кластеров следует активнее использовать такой инструмент как государственно-частное партнерство в целях развития частного сектора экономики; г) государству следует активизировать свою роль в плане создания условий для развития бизнеса, стимулировании экспорта и т.д.

В условиях глобализации экономики обеспечение экономического роста могут затруднять конкурентные преграды товаропроизводителей из других стран. Для преодоления этих преград потребуется комплекс мероприятий по повышению конкурентоспособности производимых товаров и услуг.

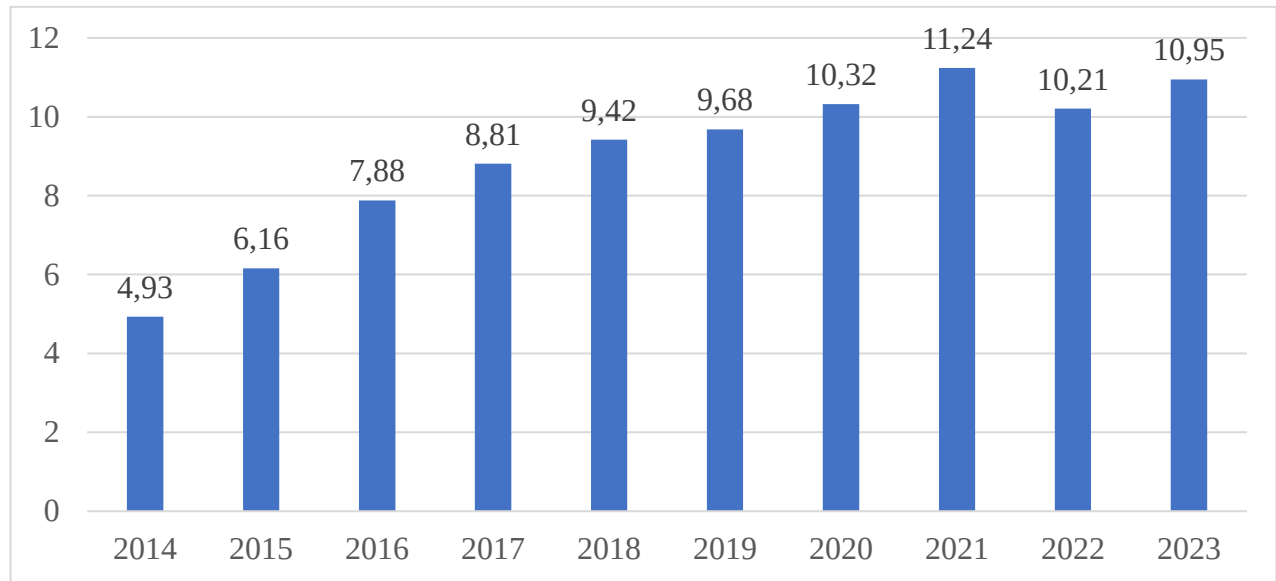
Важнейшим условием повышения конкурентоспособности является поэтапное решение следующих задач:

1. Проведение модернизации макроэкономической политики государства. Модернизацию необходимо начинать с бюджетной политики. Основным принципом бюджетной политики должно быть рациональное использование бюджетных средств, то есть необходимо тратить ресурсы в пределах своих возможностей, не допустить дефицита бюджета, наращивать резервы на стабилизационный фонд. Обратить особое внимание на бережное расходование бюджетных средств, чтобы ни один сомони не был потрачен впустую. Бюджет государства должен быть направлен на значимые общенациональные проекты, такие как диверсификация национальной экономики, развитие инфраструктуры, технологическое развитие отраслей и предприятий. Жесткий отбор национальных проектов на современном этапе развития Республики Таджикистан – залог их эффективной отдачи.

2. Реализация благоприятной налоговой политики, цель которой – поддержка производственных отраслей, проводящих модернизацию производства с использованием новейших технологий. Следует продолжать либерализацию налоговой политики и усовершенствовать таможенное регулирование внешнеторговых отношений, минимизировать налоговую и таможенную бюрократию. Важно активно стимулировать участников внешнеэкономической деятельности, перейти на новый механизм электронной отчетности он-лайн. Следует постепенно внедрить практику налогового кредитования, цель которого – стимулирование инвестиционной активности предпринимателей. Налоговая политика должна преследовать социальную справедливость, для чего особенно важно стимулировать инвестиционные вложения частных лиц в отраслях образования и медицины. Будущая налоговая политика должна способствовать экономическому росту, формированию фондов накопления и эффективному их вложению в развитие экономики, ее технологическое развитие и модернизацию.

3. Денежно-кредитная политика должна быть направлена, на защиту доходов и сбережения населения и способствовать снижению уровня инфляции. К сожалению,

таджикская валюта – сомони – за период с 2014 г. по июль 2023 г обесценилась по отношению к доллару США в 2,2 раза (Рисунок 2). Это показатель свидетельствует о снижении покупательной способности национальной валюты.

4. Государство должно держать на постоянном контроле уровень государственного долга. «В условиях Таджикистана рациональная величина внешнего долга – до 40% по отношению к ВВП. Однако с 2007 г. по настоящее время она варьируется от 30 до более 48% по отношению к ВВП. Именно это значение применяется в качестве порогового значения».[2]

Следует иметь в виду, что для экономики государства опасность представляет высокий уровень как государственного, так и корпоративного внешнего долга. Следовательно, анализ рассматриваемой проблемы целесообразно проводить на основании общего объема внешнего долга. Динамика изменения внешнего долга страны за период 2007–2022 гг. представлена в таблице 1.

Таблица 1. – Динамика государственного внешнего долга Таджикистана в 2007–2022 гг.

Показатель	Год							
	2007	2009	2011	2013	2015	2020	2022	2022 в % к 2007 (+,-)
Государственный внешний долг, млн. долл. США	1099,5	1671,0	2257,5	2357,9	2606,8	3243,7	3,300,0	3 раза
Величина госдолга, % к ВВП	29,6	33,6	32,1	24,7	31,7	48%	28,5	- 1,1

Источники: Министерство финансов Республики Таджикистан. Отчёт о состоянии государственного долга за 2023 года. Душанбе. 30с

Общий объем внешнего долга Таджикистана в 2022 г. составлял 3,300,0 млн. долл. США, или 28,5% объема ВВП, что отрицательно влияет на привлечение инвестиций.

5. Качественное обновление инфраструктуры. Инфраструктуру необходимо развивать в двух направлениях: 1) интегрировать экономику страны в глобальную экономическую систему; 2) развивать внутригосударственную инфраструктуру. Здесь

важно направить усилия на создание производственно-транспортных инфраструктур путем формирования совместных предприятий в странах мира, имеющих прямой выход к морю. Поэтому, необходимо разработать государственную программу «Внешняя инфраструктурная интеграция» для того, чтобы развивать транзитный потенциал страны и улучшать условия для роста транзитных перевозок через Таджикистан в десятки раз. Это облегчит продвижение отечественных товаров на тех рынках, где будет долгосрочный спрос. Инфраструктура должна развиваться, в первую очередь, в тех отраслях, где создаются новые рабочие места и налицо положительная рентабельность бизнеса. Инфраструктура внутри страны должна развиваться с учетом плотности населения и жизненно важных объектов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Артемов, А. Модернизация государственного управления экономикой / А. Артемов, А. Брыкин, В. Шумаев // Экономист. – 2008. – № 2. – С. 3–14.
2. Asia Plus №44 (1529) 1 ноября 2021 г.
3. Банковский статистический бюллетень / Национальный банк Таджикистана.-Душанбе : ЭР-граф, 2022.-№12 (329).-103 с.
4. Банковский статистический бюллетень / Национальный банк Таджикистана.-Душанбе : ЭР-граф, 2022.-№ 12 (316).-100 с.
5. Масумова, Н. Р. Особенности модернизации экономики Турции на современном этапе: автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / Н. Р. Масумова ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (Ун-т) М-ва иностр. дел России. – М., 2012. – 24 с.
6. Модернизация российской экономики: структурный потенциал / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений ; отв. ред. Н. И. Иванова ; науч. ред. исслед. Ю. В. Куренков. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 229 с.
7. Модернизация экономики и выращивание институтов: студен. работ / Гос. ун-т Высш. шк. экономики [и др.] ; отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 260 с.
8. Макаренко, Е. Модернизация экономики и техническая интеллигенция: образовательный аспект / Е. Макаренко // Власть. – 2010. – № 8. – С. 85–87.
9. Модернизация экономики России: социальный контекст : в 4 кн. / Гос. ун-т Высш. шк. экономики, Всемир. банк, Фонд «Бюро экономического анализа» ; отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2004. – Кн. 1. – 587 с.
10. Национальная стратегия развития национальной экономики Республики Таджикистан на период до 2030 г. Душанбе, 2016
11. Олимов С.И. Формирование механизма управления модернизацией экономики Республики Таджикистан : дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / С.И.Олимов. Минск, 2018.167 л.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ САМАРАБАХШИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ НАВСОЗИИ ОН

ОЛИМОВ САЪДӢ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менечменти Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru

БОБОХОНЗОДА СИЁВУШ ҒАЙРАТ,

Доктори фалсафа (PhD), дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Таҷикистан, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 557-00-50-43. E-mail: guljahon07@mail.ru

Дар ин мақола масъалаи муҳимми ташаққули низоми самараноки идоракунии давлатии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити навсозии он мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки барои навсозии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми дахлдори ташиклию иқтисодиро ташаққул додан зарур аст, ки қисми муҳимтарини он барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ махсуб меёбанд. Сиёсати иқтисодии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гузариш аз модели аграрӣ-индустриалӣ ба модели индустриалӣ-аграрӣ бо роҳи навсозии (такмилдиҳии технологӣ)- соҳаҳои мавҷуда мебошад. Аз ин рӯ, имрузҳо барои бомуваффақият амалӣ намудани ин мақсадҳо, механизми ташиклӣ-иқтисодии идоракунии навсозии иқтисодӣ миллӣ ва тадбирҳои, ки дар ин сатҳҳо ба амал бароварда мешаванд, қар карда барои маддаи шудааст. Инчунин муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба таъмини рушди иқтисодӣ монеаҳои рақобатии истеҳсолкунандагони молҳо аз кишварҳои дигар монеаи шуда метавонанд. Барои рафъи ин монеаҳо маҷмӯи тадбирҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии молу хизматрасониҳои истеҳсолшуда заруранд.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисодиёти миллӣ, инноватсия, навсозӣ, навсозии иқтисодиёт, сиёсати иқтисодӣ, саноатикунӣ, идоракунии давлатӣ, самараноки.

**FORMATION OF AN EFFECTIVE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT
OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT
OF ITS MODERNIZATION**

OLIMOV SADY IBODULLOEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Management Department of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 987-27-67-00, E-mail: olimov.sadi@mail.ru

BOBOKHONZODA SIYOVUSH GHAIKAT,

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Management Department of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 985-88-65-85. E-mail: bsiyovush@gmail.com

This article examines the important issue of forming an effective system of public administration of the economy of the Republic of Tajikistan in the context of its modernization. The author notes that in order to modernize the economy of the Republic of Tajikistan, it is necessary to form an appropriate organizational and economic mechanism, the most important part of which are state programs and strategies. Today's economic policy of the Republic of Tajikistan is a transition from an agrarian-industrial model to an industrial-agrarian model through modernization (technological improvement) of existing industries. Therefore, for the successful implementation of these goals, an organizational and economic mechanism for managing the modernization of the national economy and measures implemented at these levels have been developed. The authors also note that in the context of economic globalization, ensuring economic growth can be hampered by

competitive barriers of producers from other countries. To overcome these barriers, a set of measures to improve the competitiveness of goods and services will be required.

Keywords: *industry, national economy, innovation, modernization, economic modernization, economic policy, industrialization, public administration, efficiency.*

Муқарриз: *Парвиз Бобомуродов,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи менеҷменти Академия*

ТДУ: 331.101.3

**МАСЪАЛАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРМАНДОНИ
МАҚОМОТИ МАҲАЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ**

ШАРИПОВ СОМОН МАХМУДОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир,
33. Тел.: (+992) 55-555-64-63. E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

ХАЛИЛОВА УМЕДАҶОН ОЛИМОВНА,

доктори фалсафа (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир,
33. Тел.: (+992) 918-18-65-28.

Дар мақола ҷанбаҳои мухталифи ҳавасмандгардони меҳнати кормандони мақомоти маҳаллӣ дар шароити дигаргунсозии бозори меҳнат мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар асоси нигоҳи илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ моҳияти ҳавасмандгардони меҳнат, таъсири он ба амалинамоиш барномаҳо, стратегияҳо ва ҳадафҳои таъкилот мавриди омӯзиш қарор дода, қайд менамоем, ки имконияти мақомоти маҳаллӣ барои ҷалби кадрҳои соҳибхисос, ҳавасманд кардани кормандон барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи мамлакат дар маҷмӯъ мустақиман таъсир мерасонад. Илова бар ин, тағйироти зиёди кадрҳои кормандон дар мақомоти маҳаллӣ боиси аз даст додани маҳорат ва дониши кормандони мақомот мегардад. Бо вуҷуди ин, солҳои зиёд аст, ки роҳбарони мақомоти маҳаллӣ дар бораи қобилияти касбии кормандон, барои дарёфт, ҳавасмандкунӣ ва нигоҳ доштани кадрҳои баландхисос пешниҳодҳо менамоянд. Ин қобилият барои муваффақият ва ислоҳоти хидмати давлатӣ муҳим аст. Бинобар ин, агар мақомоти маҳаллӣ барои қонеъ кардани мушкилоти кадрҳои худ афзалияти баланд дошта бошад, ба манфиати ҷомеа ва давлат аст.

Калидвожаҳо: мақомоти маҳаллӣ, иқтисодиёт, ҳавасмандгардони меҳнат, бозори меҳнат, музди меҳнат, стратегия, захираҳои кадрӣ, механизм, иқтисодиёти миллӣ.

Дар шароити муносири муносибатҳои иқтисодӣ, раванди рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо навсозии стратегӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодии давлат алоқаманд аст. Ин раванд таҳия ва татбиқи стратегияҳои соҳавиро тақозо менамояд, ки бо тағйироти институтсионалӣ, муайянсозии вазифаҳо ва ҳамоҳангсозии сифатноки фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии идоракунӣ таъкият ёфтаанд.

Дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр шудааст, ки ҳалли самараноки мушкилоти пешрафти оянда пеш аз ҳама аз самаранокии кори низоми маъмурӣ вобаста аст, ки он ба омӯзиши оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асос ёфтааст. Илова бар ин, марҳилаи нави навсозии низоми молиявӣ бо механизми идоракунии ҷалби маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа, пайвасти кардани раванди буҷети маҳаллӣ бо банақшагирии стратегӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ, ҷудо кардани молиякӣ ва таъмини мустақилияти молиявии онҳо муайян карда мешавад [8, с.31].

Дар ҳама гуна ташкилоту муассисаҳо, барои он ки кормандони худ вазифаҳои худро хуб иҷро кунанд, зарур аст, ки шароитҳои мусоиди корӣ фароҳам оварда шавад. Барои ин, зарур аст, ки ба ҳавасмандгардони кормандон диққати махсус дода шавад. Аксар вақт, сабаби паст гардидани ҳосилнокии меҳнат дар коста гардидани

механизмҳои ҳавасмандгардонии корманд ба меҳнат мушоҳида карда мешавад. Назорати мураккаб аз болои кормандон дар бисёри ҳолатҳо ба он оварда мерасонад, ки одам ваколатҳои худро ба манфиати худ истифода мебарад, дар баробари ин ҳадафҳои ташкилотро фаромӯш мекунад.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ “ҳавасмандгардонӣ ин ҷаҳлиятест, ки барои бедорсозии қобилиятҳои кормандон ва расидан ба мақсадҳои гузашташуда равона гардида, он ба воситаи ҳавасмандсозии меҳнат, амалӣ гардонида мешавад” [4, с.24].

Ҳавасмандии кормандон як масъалаи нисбатан нисбӣ аст, зеро он аз рӯи дараҷаҳо, андозаҳо ва ҷойҳои корӣ фарқ мекунад. Ҳамин тариқ, сиёсатҳои, ки дар ҳама гуна ташкилот таҳия шудаанд, наметавонанд бо шавқу ҳавас ва бомуваффақият амалӣ карда шаванд, вақте ки кормандон нисбат ба шароитҳои дар ҷои корашон мавҷудбуда бепарво бошанд. Аз ин рӯ, набудани ҳавасмандии кормандон дар ҳама гуна сохтор шартӣ асосии ноқоимӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳост. Ҳавасмандӣ ҳамеша бо қаноатмандии кор ва дарки корманд аз салоҳияти худ ва инчунин имконияти татбиқи ғояҳои нав алоқаманд аст.

Ҳавасмандгардонии кормандон яке аз мушкилоти бузургтаринест, ки роҳбарон дар дохили муассисаҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Чӣ тавр кормандон дар ташкилотҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташуда ҳамчун як гурӯҳ кор кардан ҳавасманд карда мешаванд? Нақш ё аҳамияти ҳавасмандкуниро набояд нодида гирифт, махсусан барои расидан ба ҳадафҳо. Боз ҳам, робитаи байни ҳавасмандкунӣ ва ҳадафҳои ташкилӣ, инчунин нақшҳои роҳбарон ҷудонашавандаанд. Ба ибораи дигар, роҳбарӣ ва ҳавасмандӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Кормандон дар ташкилотҳои гуногун аз ҷониби роҳбарон бо механизмҳои гуногуни ҳавасмандкунӣ ҳавасманд карда мешаванд, ки онҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ равона месозад.

Якчанд назарияҳои ҳавасмандкунӣ мавҷуданд. Таъсири интизорӣ ба ҳавасмандкунӣ, масалан, модели Мак Грегор, нишон медиҳад, ки вақте ки кормандон оқилона ва ҳавасманд карда мешаванд, онҳо ҳамеша ба таври оқилона ва ҳавасманд амал меkunанд. Дар назарияи интизории ҳавасмандгардонии Врум, эътироф бештар ба дараҷаи эҳсосоти шахс дар амалан расидан ё иҷрои ҳадафи гузашташуда тавассути таъсири ҳавасмандкунӣ гузашта мешавад. Дар робита ба нақши роҳбарият оид ба ҳавасмандкунӣ, кормандон ба таври худкор барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ берун аз вақти муқарраршудаи корӣ илҳом гирифта ҷаҳлият меkunанд, зеро интизориҳои роҳбарон аз кормандон ва воқеан эътиқоди роҳбарон, ки кормандон кодиранд ба ҳадафҳои бузургтар аз интизор мерасанд.

Назарияҳои А. Маслоу ва Ҳерцсберг дар бораи қаноатмандии кор таъкид меkunанд, ки чӣ гуна кормандон бояд барои ҷустуҷӯ ва ноил шудан ба қаноатмандӣ дар муҳити кор ҳавасманд карда шаванд, ки ба инҳо дохил мешаванд: чӣ гуна мавҷудияти имкониятҳо барои дастовардҳо дар ташкилот инкишоф меёбанд; бо эътирофи мукаммали кор ва васеъшавӣ, масъулияти амал, мустақилияти қабули қарор, мушкилот ва динамикаи вазифаҳо, инчунин имкониятҳо барои рушд ва тараққиёт. Илова бар ин, ҷанбаҳои дигар дар дурнамои он, ки чӣ тавр ба вазифаҳо тақсим карда мешаванд, албатта, бо афзоиши мутамаркази ваколатҳо баррасӣ мешаванд.

Талаботи иҷтимоӣ мансубияти назарияҳои ҳавасмандкунанда мебошанд, ки Маслоу, Мэйо ва Мак Клелланд ифода кардаанд. Ҳамаи ин назарияҳо дар бораи одамоне, ки моделҳои мушаххас доранд, нигаронии амиқро нишон медиҳанд ё изҳор меkunанд, то онҳоро ба худшиносӣ ва комёбиҳои бехтарини ташкилӣ ҳавасманд кунанд. Таъсири роҳбарӣ ба кормандон тавассути роҳнамоӣ ва таҷриба муҳим аст. Ин ба кори гурӯҳӣ ва рӯҳияи онҳо тавассути раванди муқарраршудаи омӯзиш ва амал

кардани дастаҷамъона ба манфиати ташкилот аз ҷониби ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор нигаронида шудааст.

Таъсири иҷтимоӣ ба ҳавасмандкунӣ нишон медиҳад, ки ҳавасмандӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муайян карда мешаванд, ки роҳбарон набояд онҳоро нодида гиранд. Бояд қайд кард, ки роҳбарӣ ва ҳавасмандкунӣ бо ҳамдигар алоқаманд ва вобастаанд. Аммо назарияи дигар, зарурати эътироф ва ҳавасманд кардани одамони гуногунро барои ҷизҳои гуногун таъкид мекунад. Ба ибораи дигар, категорияҳои гуногуни кормандон ҷизҳои гуногун доранд, ки майлҳои ҳавасмандии гуногун доранд. Дар раванди ҳавасмандгардонии кормандон, танҳо он ҷизҳое, ки коргарон кадр мекунанд, бояд ба онҳо илҳом бахшанд. Ба таври дигар гӯем, он ҷизе, ки эҳтиёҷоти кормандонро бармеангезад, бояд ҳадафи асосии ҳар як роҳбари дигаргунсоз бошад. Ҳамин тариқ, ҳамаи ин мушаххасоти кормандон бояд аз нуқтаи назари мухталифи онҳо ва инчунин ҳислатҳои ҳавасмандкунӣ ҳамоҳанг карда шаванд, то қори ташкилӣ тавассути мубодилаи иттилоот, инчунин эҳтиром ба фарқиятҳо ва салоҳиятҳои кормандон ҳамоҳанг карда шавад.

Ба маънои дигар, кормандон метавонанд аз берун ҳавасманд карда шаванд, гарчанде ки бузургтарин механизмҳои ҳавасмандкунӣ дар дохили ташкилот тавлид мешавад. Роҳбарон, бештар рӯҳияи ҳавасмандии кормандонро тавассути муносибат ва кадр кардани онҳо беҳтар мекунанд.

Ҳамин тавр, татбиқи назарияҳои дар боло овардашударо дар ҳавасмандгардонии кормандони мақомоти маҳаллӣ мавриди омӯзиш қарор дода қайд менамоем, ки имконияти мақомоти маҳаллӣ барои ҷалби кадрҳои соҳибхисос, ҳавасманд кардани кормандон барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи мамлакат дар маҷмӯъ мустақиман таъсир мерасонад. Илова бар ин, тағйироти зиёди кадрӣ кормандон дар мақомоти маҳаллӣ боиси аз даст додани маҳорат ва дониши кормандони мақомот мегардад. Бо вучуди ин, солҳои зиёд аст, ки роҳбарони мақомоти маҳаллӣ дар бораи қобилияти касбии кормандон, барои дарёфт, ҳавасмандкунӣ ва нигоҳ доштани кадрҳои баландхисос пешниҳодҳо менамоянд. Ин қобилият барои муваффақият ва ислоҳоти хидмати давлатӣ муҳим аст, бинобар ин, агар мақомоти маҳаллӣ барои қонун кардани мушкilotи кадрӣ худ афзалияти баланд дошта бошад, ба манфиати ҷомеа ва давлат аст.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамчун сатҳи ҳокимияти давлатӣ бо аҳоли наздиктар аст. Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон системаҳои муосири идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташаккул меёбанд, ки онҳо бештар ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати некуаҳволии аҳоли, беҳтар намудани фаъолияти иҷтимоии мақомоти мазкур, нигаронида шудаанд. Дар ҳалли масъалаҳои мазкур кадрҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда доранд [3, с.82].

Ҳавасмандгардонӣ дар мақомоти маҳаллӣ яке аз тадбирҳои бисёр муҳимми иҷтимоии кормандон маҳсуб меёбад, ки дар раванди иҷрои фаъолияти меҳнатӣ ва муносибатҳои шахсӣ дар ҷамъият мавриди истифода қарор дода мешавад. Ҳар як ҷомеаи меҳнатӣ ба ин тадбири муҳимми пешрафти корӣ эҳтиёҷ ҳам дорад. Зеро ҳар як инсон дар навбати худ кӯшиш мекунад, ки шахсияти ӯ, арзишҳои шахсии ӯ дар муҳити иҷтимоӣ эътироф ва кадр карда шавад ва ин раванд бояд сари вақт ва дар мавриди муносиб амалӣ гардонид шавад.

Муҳақиқ Бобокалонов Ғ.М. қайд менамояд, ки “Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳар як корманд ба эътирофи арзишҳои ҳавасмандгардонӣ ҳуқуқ дорад ва ин падида онҳоро рӯҳбаланд ҳам мекунад. Барои амалӣ намудани ин талабот қонунҳо, дигар санадҳои

меъёрии ҳуқуқӣ, низомномаҳо, оинномаҳо, дастурамалҳо, шартномаҳои коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, қоидаҳо оид ба интизоми меҳнат, ки тартиби татбиқи онҳоро муайян менамояд, пешбинӣ шудааст» [1, с.144].

Бояд зикр намуд, ки такмилдиҳии механизми ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони мақомоти маҳаллиро доимо мавриди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқ қарор додан зарур аст. Аслан, кулли масоили иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа ро бояд аз нигоҳи меҳнат ҳаллу ҷард кард: чун кулли масоили ҷомеа хоҳ - нохоҳ бо масоили ташкили меҳнат дар сатҳҳои гуногуни он ба таври ногусастанӣ алоқманд мебошад. Агар таърихан назар намоем, мавриди омӯзиш қарор гирифтани меҳнат, ҳамчун мафҳуми илмӣ-фалсафӣ ва фаъолияти меҳнатии инсон ҳамчун предмети таҳлилу таҳқиқ аз қадимулайём ривҷ доштааст. Имрӯз бошад, бо инкишофи муносибатҳои сармоядорӣ ва пешрафти илму тамаддуни инсонӣ, аз ҷумла меҳнати кормандони соҳаи мақомоти маҳаллӣ рӯ ба ташаккул овардааст.

Бо вучуди гуногунии фикру ақидаҳо як хусусияти хос ва умумии ин таърифҳо низ мавҷуд мебошад, ки меҳнатро чун фаъолияти бошууронаи инсон баҳри ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва маънавӣ олимони қайд намудаанд. Ба ақидаи мо, таърифи нисбатан мукаммал ва пурра ба қалами олими рус Б.М.Генкин тааллуқ дорад, ки мегӯянд: «Меҳнат ин фаъолиятест, ки ба инкишофи инсон ва таҳаввул додани захираҳои табиӣ ба неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва зехнӣ равона карда шудааст. Чунин фаъолият метавонад ҳам ба таври маъмурӣ-иқтисодӣ ва ҳам ба майли худ ва ҳам бо ину он дар соҳаҳои мухталиф амалӣ карда шавад» [5, с.45-46].

Унсӯри дигари танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ин бозори меҳнат мебошад, ки дар адабиёти иқтисодӣ то имрӯз мафҳуми он ба тариқи гуногун шарҳ дода мешавад. Бозори меҳнат “ин низоми динамикии мебошад, ки дар худ маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатиро вобаста ба шароитҳои кироҷкорӣ, истифодаи қувваи корӣ ва мубодилаи он ба воситаҳои ҳаётӣ, амали механизми худтатбиқкунӣ, механизми талабот ва таклифоти қувваи корӣ ва фаъолияти он дар асоси иттилоот, нархи меҳнат (музди меҳнат) ва тағйироти онро дар бар мегирад» [6, с.190]. Аз ин ҷо бар меояд, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми мураккаби иқтисодӣ танзими муносибатҳои меҳнатӣ, таъмини мувозинати талаботу таклифот ба қувваи корӣ, ва дигар муносибатҳоро дар бар мегирад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мушкилоти бекорӣ бо сабаби нарасидани ҷойҳои корӣ мавҷуд аст, дар назди бозори меҳнат вазифаи муҳим вогузор карда шудааст. Имрӯзҳо бозори меҳнати ҷумҳурӣ ва минтақаҳои онро зарур аст, ки барои ҳалли мушкилоти барзиёдӣ қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ роҳҳои нисбатан босамарро дарёфт намоянд.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо бозори меҳнат ин категорияи ягона сохтори сармоядорӣ мебошад, ки тамоми муносибатҳои бозорӣ ба он алоқаманд мебошад. Оид ба масъалаи бозори меҳнат ва рушди он Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 чун дигар Паёмҳои қаблӣ қайд намуданд, ки: «Дар сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон танзими муносибатҳои меҳнатӣ, рушди бозори меҳнат ва бо шуғл таъмин намудани аҳоли мавқеи асосӣ дорад. Вале бояд гуфт, ки тибқи таҳлилҳо сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набуда, ин масъала ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад». Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта роҳбари давлат иброз доштанд, ки дар ҷараёни ислоҳот як масъаларо ба эътибор бояд гирифт, ки имрӯз дар Тоҷикистон зарурат ва талабот барои ҷорӣ намудани омӯзиши садҳо ихтисоси дигар вучуд дорад. Аз ин ҷост, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо

муассисаҳои олии кишвар бо назардошти тамоюли рушди иқтисоди миллӣ ихтисосҳои мувофиқ кушода истодаанд, ки бо ин роҳ ҷолибияти кадрҳо дар бозори меҳнат ва рафъи монеаҳои дар ин самт ҷойдошта таъмин карда мешавад.

Аз гуфтаҳои боло чунин бар меояд, ки имрӯз низоми бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба шароити рақамикунонӣ мутобиқ бошад. Чунки раванди рақамикунонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ бевосита ба сохтори бозори меҳнат мамлакат таъсири худро мерасонад. Фаъолияти ташкилотҳо барои шарикон, мизочон, нозирон ва мақомоти назоратӣ боз ҳам шаффофтар мегардад. Гузариш ба платформаҳои онлайн чандирӣ ва мутобиқшавии ташкилоту муассисаҳоро ба муҳити зудтағйирёбандаи иқтисодӣ афзоиш медиҳад.

Сарфи назар аз он, ки истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» бори аввал дар тадқиқоти илмӣ ҳанӯз соли 1995 истифода шуда бошад ҳам, дар айни замон омӯзиши равандҳои таъсири рақамӣ ба бозори меҳнат ва хусусан соҳаи хизмати давлатӣ аҳамияти хоса дорад. Ин аз он сабаб аст, ки миқёс ва суръати рушди технология дар давраи гузариш ба инқилоби ҷоруми саноатӣ аз инқилоби қаблӣ фарқи кулӣ дорад.

Пешниҳоди хидматрасониҳои давлатӣ тариқи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаи интернет дар ҷаҳор ҷубаи рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, харҷу масрафро ҳам барои давлат ва ҳам ҷомеа бамаротиб кам намуда, дараҷаи дастрасии ҷомеаи шаҳрвандиро ба ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ васеъ мегардонад. Рушди ТИК ва истифодаи васеи шабакаи интернет дар низоми иртботи аҳоли бо давлат имкон медиҳад, ки ҷойгоҳ ва мавқеи иҷтимоии ҳукуматҳои миллӣ дар назди ҷомеаи шаҳрвандӣ бамаротиб афзоиш ёбад [7, с.76-77].

Бояд қайд намуд, ки ҳавасманд кардани кормандони мақомоти маҳаллӣ барои азхуд кардани малакаҳои рақамӣ, яъне истифода карда тавонистани ТИК шарти муҳимми табилии рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳоло ба таври умум эътироф шудааст, ки технологияҳои рақамӣ босуръат инкишоф ёфта, ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон, аз ҷумла дар сохтори мақомоти маҳаллӣ ворид мешаванд.

Рақамикунонӣ яке аз тамоюлҳои дурахшони муосир мебошад, ки ба табиати муносибатҳои меҳнатӣ, чандирии бештари онҳо, шабоҳат бо муносибатҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва ҳолати шуғли аҳоли дар давлатҳо ва минтақаҳо таъсири мустақим дорад. Гузариши тадриҷан аз давраи саноатӣ ба давраи баъдисаноатии рушди иҷтимоӣ, ки дар илми иқтисодӣ ва қонунгузорию муосир «иқтисоди рақамӣ» номида мешавад, наметавонад ба бозори меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ таъсир нарасонад. Фақат дар панҷ соли охир масъалаи таъсири рақамӣ ба муносибатҳои меҳнатӣ дар ҷорҷубаи иқтисод ва ҳуқуқ мавзӯи тадқиқотии илмӣ гардид. Ҳоло бошад, олимон ба пайдоиши шаклҳои нави шуғл, ки бо истифодабарии компютерҳо ва воситаҳои мобилӣ алоқаманданд, диққати махсус медиҳанд.

Гузариш аз иқтисоди индустриалӣ ба иқтисодиёти рақамӣ на танҳо хусусияти миқдорӣ, балки хусусияти сифатии муносибатҳои меҳнатиро ҳам тағйир медиҳад. Аз самтҳои асосии тағирот, ки ба меҳнат ва шуғли аҳоли бештар таъсир мерасонанд ва ҳар яки онҳо бо паҳншавии технологияҳои рақамӣ алоқаманданд, мо инҳоро қайд менамоем:

- автоматикунонӣ ҳамчун воситаи иваз кардани меҳнати инсон бо меҳнати мошин;
- рақамикунонӣ ҳамчун табдил додани ашё ва ҳуҷҷатҳои воқеӣ ба рақамӣ ва баръакс;

- истифодаи платформаҳои рақамӣ ҳамчун миёнарав барои ташкили алгоритми муносибатҳо.

Истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир ба афзоиши шумораи умумии ҷойҳои корӣ низ таъсир мерасонад. Ҷойҳои корӣ бошанд дар муҳити технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ таъсис дода мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки идоракунии молия дар мақомоти маҳаллӣ масъалаи басо мураккабу гуногунчанба мебошад, он дар ниҳояти кор ба сатҳи инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсиргузор буда, дар ин самт сатҳи амалнамоии механизмҳои ҳавасмандгардонӣ ва идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллиро муайян менамоянд. Аз ин ҷост, ки ба хоҳири баланд бардоштани ҳавасмандии кормандони мақомоти давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар се соли охир музди меҳнати кормандони ин соҳа аз 20 то 40 фоиз афзоиш ёфта истодааст.

Хулоса, дар асоси таҳлили нуктаҳои назари олимони соҳа метавон қайд намуд, ки дар мақомоти маҳаллӣ барои иҷрои намунавии уҳдадориҳои меҳнатӣ ва дигар дастовардҳои меҳнатӣ роҳбарони мақомот метавонанд ҳавасмандгардонии зеринро пешбинӣ намояд: эълон намудани раҳматнома; додани мукофотпулӣ; мукофотонӣ бо тухфаҳо; сарфарозгардонӣ бо ифтихорномаҳо; номнавис намудан ба китоби шарафмандӣ ва дар тахтаи фахрӣ; пешниҳод барои дарёфти унвонҳои гуногуни ифтихорӣ.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бобокалонов Ғ.М. Танзими ҳукуқии ҳавасмандгардонӣ барои меҳнат. Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2019. Т. 15. № 3. С. 144-150.
2. Бобомуродов П.У. Характерные особенности региональной инновационной подсистемы. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 5-1. С. 106-112.
3. Бобомуродов П.У., Шарипов С.М. Ташаккул ва рушди иқтисодии кадрӣ дар мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ. Идоракунии давлатӣ. 2023. № 4-2 (64). С. 82-91.
4. Бобосодиқова Ғ.Б., Дӯстов Б.Т. Бахши лексияҳо аз фанни «Асосҳои менеҷмент». – Душанбе: Ирфон, 2006. С. 24.
5. Генкин, Б.М. Экономика и социология труда: Учебник / Б.М. Генкин. - М.: Норма, 2017. - 328 с.
6. Колосова Р. П., Разумова Т. О., Артамонова М. В. Человек и труд в цифровой экономике (100-летию Международной организации труда посвящается) // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 2019;(3):174-190.
7. Расулзод Л.Х. Нақш ва ҷойгоҳи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ муосир дар ташаккули ҳукумати электронӣ. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2023. № 3 (83). С. 76-84.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С.31-36.

ПРОБЛЕМА СТИМУЛИРОВАНИИ ТРУДА РАБОТНИКОВ МЕСТНОЙ ОРГАНИ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА

ШАРИПОВ СОМОН МАХМУДОВИЧ,

доктор философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 55-555-64-63.
E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

ХАЛИЛОВА УМЕДАДЖОН ОЛИМОВНА,

доктор философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-18-65-28.

В статье исследованы различные аспекты трудовой стимуляции служащих местного органа в условиях модернизаций рынке труда. На основе изучения научной точки зрения отечественных и зарубежных ученых, сущности трудовой стимуляции, ее влияния на реализацию программ, стратегии и целей организации, отметим, что способность органов местного управления привлекать квалифицированные кадры, стимулирования сотрудников на достижение стратегических целей страны в целом напрямую влияет. Кроме того, большая текучесть кадров в местных органах власти приводит к потере навыков и знаний сотрудников органов власти. Однако на протяжении многих лет руководители местных органов власти высказывают предложения о профессиональных возможностях сотрудников, поиске, стимулирование и удержании высококвалифицированных кадров. Эта способность имеет важное значение для успеха и реформирования государственной службы, поэтому в интересах общества и государства, если местные органы власти сделают решение своих кадровых проблем своим приоритетом.

Ключевые слова: местные органы власти, экономика, стимулирование труда, рынок труда, заработная плата, стратегия, кадровые ресурсы, механизм, национальная экономика.

**THE PROBLEM OF STIMULATING THE LABOR OF LOCAL GOVERNMENT
EMPLOYEES IN THE LABOR MARKET CONDITIONS**

SHARIPOV SOMON MAHMUDOVICH,

Doctor of Philosophy (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Tel.: (+992) 55-555-64-63.

E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

KHALILOVA UMEDAJON OLIMOVNA,

Doctor of Philosophy (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Tel.: (+992) 918-18-65-28.

The article examines various aspects of labor incentives for local government employees in the context of labor market modernization. Based on the study of the scientific point of view of domestic and foreign scientists, the essence of labor incentives, its impact on the implementation of programs, strategy and goals of the organization, we note that the ability of local governments to attract qualified personnel, motivating employees to achieve the strategic goals of the country as a whole directly affects. In addition, high staff turnover in local governments leads to the loss of skills and knowledge of government employees. However, for many years, local government leaders have made proposals on the professional capabilities of employees, the search, stimulation and retention of highly qualified personnel. This ability is important for the success and reform of the civil service,

so it is in the interests of society and the state if local authorities make solving their personnel problems their priority.

Key words: *local authorities, economy, labor incentives, labor market, wages, strategy, human resources, mechanism, national economy.*

Муқарриз: *Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ*

ТАРКИБИ МЕЪЁРҲОИ ТАРИФӢ ДАР СУҒУРТА

ГУЛМУРОДЗОДА РОБИЯМОҲ ГУЛМУРОД,

н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, суроға Нахимова, 64/14.
E-mail: robiyamoh@inbox.ru, тел: 907511201.

Дар мақола моҳият ва таркиби меъёрҳои тарифи ва нақши онҳо дар суғурта оварда шудааст. Тарифи суғурта (брутто - меъёр) ин меъёри мукофотпулии суғурта аз намуди алоҳидаи маблағи умумии суғурта буда, дар асоси он мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки тарифи суғурта аслан аз нетто-меъёр, ки он барои ташаккули фонди суғурта таъин шудаанд, барои пардохтҳо ва дигар пардохти сарбориҳои суғуртакунанда таъин шудаанд, ки хароҷотҳои суғуртакунандаро пушонад, иборат аст. Таъкид мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозор ташиклоти суғуртавӣ, ба воситаи меъёри тарифи мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад ва ё чӣ хеле, ки мегӯянд, аъзоҳои суғурта ҳисоб карда мешавад, ки онро суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Калидвожаҳо: меъёрҳои тарифӣ, мукофотпулии суғуртавӣ, нетто-меъёр, сарборӣ, хизматрасониҳои суғуртавӣ, фонди суғурта, муносибатҳои суғурта.

Таъмини устувори молиявӣ низоми суғурта ва ташаккули бозори суғурта дар шароити ҳозира, пеш аз ҳама, аз илман асоснок намудани меъёрҳои тарифӣ дар суғурта вобаста аст.

Меъёрҳои тарифӣ — меъёрҳои базавие, ки барои ҳисобкунии арзиши суғурта истифода мешаванд. Онҳо маблағро ифода мекунанд, ки суғуртакунанда вобаста ба хавфи суғурташуда аз суғурташаванда қабул менамояд. Ин тарифҳо омилҳои гуногунро ба назар мегиранд, аз қабилӣ нави суғурта, дараҷаи хавф, хусусияти объект ё шахси суғурташуда ва шартҳои суғурта.

Моҳияти меъёрҳои тарифӣ дар суғурта аз баҳодиҳии хавф ва ҳисобкунии хароҷот, принципи кӯмаки мутақобила ва устувории молиявӣ, тағйирпазирӣ ва гуногунрангӣ ва танзими давлатӣ иборат мешавад.

Меъёри тарифӣ бо назардошти сатҳи хавфҳои вобаста ба объект ё шахсон, суғурташавандагон муайян карда мешавад. Чӣ қадаре, ки ҳаҷми хавф баланд бошад, меъёри тарифӣ ҳамон қадар баланд мешавад. Масалан, суғуртаи воситаҳои нақлиётӣ, ки хавфи зиёди ба садама дучоршавиро дорад, назар ба воситаҳои нақлиёти хавфи камтар дошта, меъёри тарифӣ зиёд мешавад.

Меъёрҳои тарифӣ вобаста ба омилҳои гуногун, аз қабилӣ синну соли шахси суғурташуда, саломатии ӯ, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва ҳатто мавсимии хатарҳо метавонанд фарқ кунанд. Ин ба суғуртакунандагон имкон медиҳад, ки ба ҳар як муштарӣ муносибати инфиродӣ дошта, имконоти гуногуни сиёсатро пешниҳод кунанд.

Дар баъзе кишварҳо тарифҳои суғурта метавонанд бо мақсади пешгирӣ намудани нархҳои аз ҳад зиёд ва дастрас будани суғурта барои доираи васеи аҳоли танзим карда шаванд. Тарифҳо инчунин метавонанд ба талаботи қонунӣ, ба монанди суғуртаи ҳатмӣ алоқаманд бошанд.

Қонунҳои амалкунандаи низоми суғурта имконият медиҳанд, ки талаботи ягона барои ҳамаи иштирокчиёни он, нисбати ҳисобкунии тарифҳои суғуртавӣ, кор карда баромада, сиёсати ягонаи давлатӣ дар бораи санҷиши бозори суғурта ва назорати ягона аз болои фаъолияти суғурта ба роҳ монда шаванд. Аз тарафи дигар, суғуртаи ҳаёт ба

таъмини амволи суғурташавандагон, дар ҳолати ба вуқӯ омадани ҳодисаи суғурта ва яке аз сарчашмаҳои сармоягузорию дохилӣ дар иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки тартиб додани тарифҳо доир ба суғуртаи ҳаёт ва қор қарда баромадани чорабиниҳо доир ба самаранок истифодабарии онҳо яке аз масъалаҳои асосии рушди ин соҳа ба ҳисоб меравад.

Дар рушди суғуртаи ҳаёт як қатор муаммоҳои асосии суғуртакунанда дар ин самт аз ҳисоби дурустии баҳои объекти аниқи суғуртакунӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳолат объекти суғуртаи ҳаёт, пеш аз ҳама, ҳавасманди моли шахси суғурташаванда мебошад, ки он ба ҳаёти суғурташаванда (саломатии он, ба ҳолати меҳнатии шахс) вобаста мебошад.

Дар навбати худ асоси тарифи суғуртавино эквивалент (баробарӣ) ташкил медиҳад, моҳияти он аз он иборат мебошад, ки дар ташкилоти суғуртаи дар ҳолати маблағи умумии ҷамъшуда таъмини аъзоҳои пардохти суғуртаро тавонад ва ин ҳолатҳо бояд дар вақти тартиб додани шартномаи суғурта пешбинӣ шуда бошад. Ғайр аз ин, бояд хароҷотҳои барои пешбурди қори ғайриқарбӣ муассисаи суғурта пешбинишуда низ пардохта шаванд, аммо ин аз ҳисоби ғайриқарбӣ ташкилоти суғурта пушонида мешавад. Минбаъд бо ёрии ҳисоббарориҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи тарифҳои суғурта таъмини дурустии оптималии ҳаҷми фонди суғурта ҳамчун шарт зарурии минбаъдаи рушди бозори суғурта ба роҳ монда мешаванд.

Ҷузъҳои тарифи суғурта инҳоро дар бар мегирад.

- меъёри мукофотпулии суғуртаи;
- меъёри аъзоҳои суғуртаи аз намуди алоҳида, маҷмуи суғурта ва ё умуман, объектҳои суғурташаванда иборат мебошанд.

Ҳиссаи мукофоти суғуртаи мутобиқи ҳамаи намудҳои суғурта дар ММД 0,32% (27 млн.долл) ташкил дод. Дар навбати худ аъзоҳои суғуртаи ҳаёт ба ҳар сари аҳоли ба 0,104 –ро ташкил медиҳад [6. С. 14].

Ҳисобкунии меъёри тарифи ба воситаи ҳисоббарориҳои актуарии амалӣ қарда мешаванд. Маҷмуи меъёрҳо - тарифи суғуртаро ташкил медиҳад. Тарифи суғурта (брутто - меъёр) ин меъёри мукофотпулии суғурта аз намуди алоҳидаи маблағи умумии суғурта буда, дар асоси он мукофотпулии суғурта ҳисоб қарда мешавад.

Тарифи суғурта аслан аз нетто-меъёр, ки он барои ташаккули фонди суғурта таъин шудаанд, барои пардохтҳо ва дигар пардохти сарбориҳои суғуртакунанда таъин шудаанд, ки хароҷотҳои суғуртакунандаро пушонанд, иборат аст. Умуман, ба воситаи меъёри тарифи мукофотпулии суғурта ҳисоб қарда мешавад ва ё ҷи хеле, ки меъёранд, аъзоҳои суғурта ҳисоб қарда мешавад, ки онро суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Мукофотпулии суғуртаро метавонанд ба розигии ҳар ду тараф (суғуртакунанда ва суғурташаванда) дар асоси шартномаи суғурта якбора ва ё бо муайян намудани мӯҳлати пардохт қисм-қисм, марҳала ба марҳала, нақдӣ ва ё ғайринақдӣ аз тарафи суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт намоянд. Як қисми мукофотпулии суғурта, ки онро дар асоси шартнома қисм-қисм суғурташаванда ба суғуртакунанда медиҳанд, онро аъзоҳои суғуртаи меноманд. Аз ин ҷо мукофотпулии суғурта ин худ маблағи пешакии пардохтаи манфиати суғурта мебошад, ки барои суғурта таваккал мувофиқи қонун ва ё шартномаи суғурта суғурташаванда ба суғуртакунанда барои уҳдадорӣ ба худ гирифтааш дар ҳолати расидани ҳодисаи суғурта ба манфиатдиханда пардохта мешавад. Агар мо инро аз рӯи мазмуни иқтисодӣ назар кунем ва ё омӯзем,

мукофотпулии суғурта ин худ аз нархи таваккал ва хароҷотҳои суғуртакунанда иборат буда, он ба пушонидани хароҷотҳо доир ба ғайолияти суғурта иборат мебошад.

Аз ин ҷо тарифи суғурта ва ё онро брутто-меёр меноманд - ин меёри мукофотпулии суғурта дар намуди алоҳидаи суғурта мебошад. Асосан мукофотпулиро суғурташаванда ба суғуртакунанда барои ҳимояи суғуртавӣ пешакӣ пардохт менамояд.

Тарифи суғурта асосан аз нетто-меёр ва сарбории иловагӣ ташаккул меёбад. Нетто-меёри тарифи суғурта доир ба суғуртаи ҳаёт барои солҳои боқимондаи ҳаёт то мӯҳлати дар шартнома муайяншуда ва ё синну сол ки он дар шартнома омадааст ва ё дар ҳолати ғайи суғурташаванда вобаста ба шароити таъмини баробарии байни аъзоҳои суғуртавӣ, даромадноки аз маблағи захираи сармоягузорӣ, аз як тараф, ва ҳаҷми маблағи пардохташаванда, аз тарафи дигар, оид ба ҳамаи шартномаҳои суғурта, ки мувофиқи шарту шароити мавҷудбуда шартнома баста мешаванд. Нетто-меёр ин аслан қисми сохтори асосии брутто-меёр мебошад. Нетто-меёр 90%-и брутто-меёрро ташкил медиҳад, ки он барои ташаккули захираҳои суғуртакунанда буда, барои пардохти суғурта дар ҳолати расидани ҳодисаи суғурта истифода мебошад. Хароҷотҳои суғуртакунанда барои пешбурди ғайолият аз ҳисоби нетто-меёр қабул карда намешавад.

Бузургии сарборӣ аслан барои пушонидани хароҷотҳои ғайолияти суғуртавии суғуртакунанда ва аз он ҷумла амалнамоии ҷорабиниҳо доир ба паст намудани таваккали суғуртавӣ равона карда шудааст. Сарборӣ барои пушонидани хароҷотҳо таъин шудааст, ки ба ин дохил мешаванд ҳиссаи сарборӣ дар бозори суғуртаи пешрафта 10% нетто-меёрро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки ин ҳисса дар бозори суғуртаи мамлакатҳои гуногун ҳархела мебошанд. Масалан, дар бозори суғуртаи Руссия ин нишондиҳанда 30%-ро ва аз ин ҳам зиёдтари нетто-меёрро ташкил медиҳад ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нишондиҳанда аз 40% ҳам зиёд мебошад. Сарборӣ метавонад баъзе хароҷотҳои дигарро ва ҳам як қисми муайяни фоидаи ширкати суғуртаро дар бар гирад.

Ҳамин тавр, сарборӣ ин бузургииест, ки ба воситаи он брутто-меёр аз нетто-меёр фарқ карда мешавад ва он яке аз омилҳои таъсирбахш (ҳисса аз нетто-меёр) ба тарифи суғурта мебошад. Агар ин ҳисса аз нетто-меёр зиёд бошад, он гоҳ сатҳи ҳавасмандии суғурташавандаро паст менамояд. Агар ин нишондиҳанда паст бошад, он гоҳ ҳавасмандии суғуртакунандаро паст менамояд. Бинобар ин, дар вақти интиҳоби он ҳаҷми дурусти сарбориро аз нетто-меёр муайян кардан лозим меояд.

Дар ҳолати дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта устувории молиявии ширкати суғурта таъмин карда шуда, бо ин восита, аз ҳисоби мукофотпулиҳои воридшуда, пардохтҳои он низ сари вақт ба роҳ монда мешаванд ва ҳам хароҷотҳои муассисаи суғурта пушонидани мешаванд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемҳои асосии ширкатҳои суғуртавӣ ин мебошад, ки ҳиссобокуни меёрҳои тарифи бо тартибу қоидаҳои ҳисобҳои актуарӣ исоб карда намешаванд. Проблемаи дигар ин маърифати пасти суғуртавии аҳоли мебошад, ки бо нобоварии ба ширкатҳои суғуртавӣ ва пеш аз ҳама ба суғуртаи ҳаёт вобаста буда мебошад. Сабаби асосӣ – ин ҳиссобокунии меёрҳои таърифи ҳатман бо баҳисобгирии сатҳи баланди инфлятсия бояд ба роҳ монда шаванд. Дар баробари ин талабот ба ин намуди суғурта умуман вуҷуд надорад. Суғуртаи ҳаёт дар ҳамаи давлатҳои тараққиқарда қисми асосии бозори суғуртаро ташкил медиҳад, ки ҳиссаи онҳо аз 41% то 81%-и маблағи умумии мукофоти суғуртавиرو ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи он 3% ташкил медиҳаду халос [13.].

Аз ин ҷо, меъёри тарифӣ нархномаест, ки аз рӯи он суғурташаванда ба суғуртакунанда арзиши ҳар як амалиёти онро доир ба суғуртаи ҳаёт пардохт менамояд. Аз тарафи дигар бошад тарифи суғурта ин худ таҷассумгари муносибати андозаи эҳтимолияти маҷмуи зарарҳои бо ҳодисаи суғуртаи намуди алоҳидаи суғурта мебошад. Тарифи суғурта низ таҷассумгари ҷавобгарии ҳаҷми суғуртаи суғуртакунанда буда, таҷассумгари меъёри ташаккулёбии фонди суғурта мебошад, ки самаранокӣ ва даромаднокии фаъолияти суғуртавино таъмин менамояд. Маҷмуи маблағи суғурта ин маблағест, ки вобаста ба он ҳаҷми аъзоҳои суғурта ва пардохти суғурта муайян карда мешавад. Бинобар ин, маҷмуи маблағи суғурта ин аз тарафи суғурташаванда ва суғуртакунанда созишномаи суғуртаи ҳаёт баста шуда буда, конунан ва ё маблағи меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, таҷассумгари ҳаҷми баҳодихии маблағҳои пулии Ҷимояи ҳавасмандии амволии суғурташаванда мебошад. Дар натиҷа, ин ҳаҷми уҳдадорӣ суғуртакунанда буда, барои муайян намудани ҳаҷми мукофотпулии суғурта ва пардохти он дар ҳолати ба вуқӯъ омадани ҳодисаи суғурта дар бар мегирад, ки ба муносибатҳои суғуртакунанда ва суғурташаванда таъсири мерасонад.

Ҳисобкунии меъёрҳои тарифӣ оид ба суғуртаи ҳаёт хусусиятҳои худро дорад, вобаста ба объекти суғурташуда. Ба ин намуди объект дохил мешавад, ҳаёти инсон ва он ҳамавақт зерин хавфҳои гуногун қарор дорад, ки ҳатто оқибати марги суғурташударо дар бар мегирад. Аз ин ҷо намуди суғуртаи ҳаёт Ҷимояи манфиатҳои амволии шахсӣ суғурташударо бо роҳи пардохти маблағи суғуртавино умр дидан то сину соли муайян ё баохирасии муҳлати шартнома, инчунин суғуртакуни ҳангоми маргро дар назар дорад.

Дар ҳолати дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта устувории молиявии муассисаи суғурта таъмин карда шуда ва бо ин восила аз ҳисоби мукофотпулиҳои воридшуда, пардохтҳои он низ сари вақт ба роҳ монда мешаванд ва ҳам хароҷотҳои муассисаи суғурта пушонида мешаванд.

Ҳар як намуди хизматрасони ба худ арзиш ва нарх дорад, ки вай дар аъзоҳои суғурта таҷассум меёбад, ки онро суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Мукофоти суғуртавӣ дар ҳолати тартиб додани шартнома нишон дода шуда ва то ба охиращасии муҳлати шартномаи суғурта бетағйир мемонад. Дар шартномаи тартибдодашуда ба чунин масъалаҳо дида баромада мешавад:

- чи тавр суғуртакунанда барои худ ин нархро муайян менамояд.

- дар ҷараёни тартиб додани нарх кадом ҳолатҳо ва ҳуҷҷатҳоро ба инобат гирифта мешавад.

Аввалиндараҷа ҳаҷми мукофотпулӣ пурра карда шуда бояд ба саволҳои зерин ҷавобгу бошад:

- ба шартномаи суғурта, ки дар он ҳодисаҳои суғурта оварда шудаанд, маблағи пуракардашуда басанда бошад:

- ташкили захираҳои маблағҳои суғурта

- пушонидани хароҷотҳои ширкати суғурта

- ба миқдори муайяни фонди соҳиб шудан

Баъдан нархи хизматрасонии суғурта ба монанди ҳамаи нархҳои дигар иқтисоди бозори ҳамеша пасту баланд мешавад, ки ин ба тақлифоти пешниҳодоти шакли хизматрасонии суғурта вобаста мебошад. Ба ғайр аз ин боз як қатор омилҳои таъсирасонанда ба монанди инҳо вуҷуд доранд:

- таъсири баланди тавворум;

- тартибдиҳии ҷадвали фавт дар ҳолати ҳисобкунии тарифи суғурта;

- мавҷуд набудани фоизи аниқ ва ставкаи андоз доир ба шартномаи суғуртаи ҳаёт.

Ҳамин тавр, дар кишвар мо то ҳол дараҷаи тарифи суғуртаи ҳаёт асоснок карда нашудааст. Ба ақидаи мо сабаби асоснок карда нашудани он ин аст, ки ба суғуртакунанда ва суғурташаванда ғоидаовар нестанд. Аз ин ҷо агар тарифи суғуртаи ҳаёт асоснок карда нашуда бошад, он гоҳ ояндабинии ва рушди суғуртаи ҳаёт пешаки муайян карда намешавад ва дар ин бора сухан рондан ҳам ғайриимкон мебошад. Нақши тарифи суғуртаи ҳаёт дар фаъолияти ширкатҳои суғурта ниҳоят баланд мебошад, барои ҳамин ҳам дар суғуртаи ҳаёт чунин нишондиҳандаҳо муҳиманд:

- воридшавии умумии аъзоҳои суғуртаи ҳаёт;
- устувории молиявӣ;
- пардохтпазирӣ;
- даромаднокии амалиётҳои намудҳои суғурта;
- рақобатпазирии ширкатҳои суғурта ва ғайраҳо.

Аз сабаби нақши муҳим доштани тарифи суғуртаи ҳаёт ширкати суғурта дар фаъолияти худ умуман бояд сиёсати тарифи суғуртаро на танҳо барои суғуртаи ҳаёт балки барои ҳамаи намудҳои химатрасони ба роҳ монад.

Дар суғуртаи ҳаёт сохти тарифи суғурта аҳамияти муҳим дорад. Ин аслан ба омилҳои зерин алоқаманд мебошад.

1. Дуруст ҳисоб кардани ҳиссаи нетто-меъёр дар ҳолати пурра будани портфели суғурта дар дараҷаи қабули ставкаи тарифи суғурта пардохти суғурташавандагон дар ҳолати ба вуҷуд омадани ҳодисаи суғурта ба ҷо оварда мешаванд.

2. Сохти тарифи суғурта дар тартиб додани қисми хароҷоти тавозуни нақшавии даромаду хароҷотҳои ширкати суғурта нақши муҳимро меболад.

3. Сохти тарифи суғурта пешаки ҳаҷми шаклҳои алоҳидаи хароҷоти дақиқи суғуртакунандаро муайян менамояд.

4. Сохти тарифи суғурта барои дуруст ҳисоб кардани андозбанди барои пардохти андоз аз ғоидаи ширкати суғурта асос шуда метавонад.

Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои асосии ширкатҳои суғурта ҳисобкуниҳои тарифи суғурта аз рӯи қоидаҳои ҳисобкунии актуарии ҳисоб карда намешаванд.

Муаммои дигар ҷи хеле, ки қайд намудем ин паст будани маданияти шахрвандон доир ба бовари ба ширкатҳои суғурта, асосан нобовари ба суғуртаи ҳаёт мебошад. Дар ҳозира шахрванд ягон амалиёт ба сохтмон ва тичорат гузаронад, қадами аввалро аз суғурта сар менамояд.

Сабаби асосии дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта ин таъсири тавворум ба он мебошад. Аз ҳамин сабаб талабот ба намуди суғуртаи ҳаёт дар байни аҳоли дар дараҷаи паст мебошад.

Коркарди ҳар гунна омодагиҳо барои муайян намудани методикаи ҳисобкуниҳои тарифии суғурта дар шароити тағирдиҳии ҳаҷми тарифи суғурта бо назардошти тавворум яке аз муаммоҳои асосии вазифаи суғуртакунандагон ба ҳисоб меравад.

Дар шароити иқтисоди бозори ва алоқамандии он бо тавворум аҳоли манфиати худро дар намуди суғуртаи дарозмудати ҳаёт аз даст медиҳад, чунки қурби хариди сомони ҳар сол ҳимояи ҳуқуқи суғуртаро паст мефурорад.

Иқтисодиёти ноустувор ва таъсири тавворум ба ҳамаи ҷабҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасониҳо ба пастравии самаранокии истифодаи Тарифии суғурта оварда мерасонад. Ин ҳама ҷалби даромадҳои пули алоҳида аз рӯи намуди суғуртаи кӯтоҳмӯҳлат паст менамояд. Ба суғуртакунанда лозим меояд, ки чунин категорияҳои суғурташавандаро ҷалб намоем, ки онҳо шартномаи суғуртаро барои як сол ва аз он

ҳам зиёд банданд. Дар ҳолати бастанӣ шартнома бояд суғуртақунонда манфиати суғурташавандагонро ба инобат гирад ва чораҳои заруриро барои паст нашудани қурби пардохтҳои муқофотпули андешанд ва аз тарафи дигар андозбандиро аз ин тарафи дигар ва ё индексияи пардохтро ба ҷо орад.

Ҳамин тавр бояд қайд кард, ки меъёрҳои тарифӣ дар фаъолияти соҳаи суғурта нақши асосиро мебозанд, ки мувозинати байни эҳтиёҷоти суғурташавандагон ва имкониятҳои ширкатҳои суғуртаро таъмин менамояд. Онҳо ба баҳодиҳии муносиби хавфҳо, устувории молиявӣ ва тақсими объективии сарборӣ дар байни суғурташавандагон саҳм мегузоранд, ки дар ниҳоят системаи суғуртаро ҳамчун воситаи муҳими ҳифзи манфиатҳои шахсон ва соҳибкорон муарифӣ менамоянд.

СОСТАВ СТАХОВЫХ ТАРИФОВ В СТРАХОВАНИИ

ГУЛМУРОДЗОДА РОБИЯМОХ ГУЛМУРОД,

кандидат экономических наук, доцент кафедры налогообложения и страхования

Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

E-mail: robiyamoh@inbox.ru, тел: 907511201.

В статье рассматриваются сущность и состав тарифных норм, а также их роль в страховании. Страховой тариф (брутто-норма) – это показатель страхового взноса за определенный вид страхования, на основе которого рассчитывается страховая премия. Отмечается, что страховой тариф состоит из нетто-нормы, предназначенной для формирования страхового фонда, обеспечивающего страховые выплаты и иные затраты страховщика, покрывающие его расходы. Подчеркивается, что в условиях рыночной экономики страховые организации используют тарифные нормы для расчета страховых взносов, или, как их еще называют, страховой премии, выплачиваемой страхователем страховщику.

Ключевые слова: тарифные нормы, страховая премия, нетто-норма, нагрузка, страховые услуги, страховой фонд, страховые отношения.

COMPOSITION OF INSURANCE TARIFFS AND INSURANCE

GULMURODZODA ROBIYAMOH GULMUROD,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics.

Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov St., 64/14.

E-mail: robiyamoh@inbox.ru, Tel: 907511201.

The essence and composition of tariff rates and their role in insurance are presented in the article. Insurance rate (gross - rate) - the rate of the insurance premium from separate types of the total insurance sum, on the basis of which the insurance premium is calculated. It is emphasized that in the conditions of the market economy, the insurance organization calculates the size of the insurance premium, or, as they say, the insurance membership fee, which the insurer pays to the insurer.

Key words: tariff rate, insurance premium, net rate, loading, insurance services, insurance fund, insurance relations.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Адамчук, Н. Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации / Н. Г. Адамчук. – М.: Научные труды МГИМО, 2014. – 591 с.
2. Ахвледиани Ю.Т. Страхование / Ю.Т. Ахвледиани. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2013. – 543 с.
3. Васюкова, Л. К. Страхование : учебное пособие / Л. К. Васюкова, Ж. И. Лялина, Н. А. Мосолова, В. А. Останин. – Владивосток : Изд-во Дальневост. федерал. ун-та, 2017. – 185 с.
4. Васюкова Л.К., Останин В.А. Страхование: методологические подходы к раскрытию сущности / Л.К.Васюкова, В.А.Останин // Вестник ХГАЭП. – 2011.- № 6 (57). – С.35-37.
5. Страхование: учебник / ред. Ю. Т. Ахвледиани, В. В. Шахов. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Юнити-Дана, 2017. 511 с.
6. Тағоева Р.Г. “Ҳисобҳои актуарӣ”. - Душанбе: , 2018. -165 сах.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқонунии суғурта» аз 23 июли соли 2016, №1349.
8. Абдумухторозода, Н. А. Масъалаҳои назариявии шугли аҳоли ва роҳҳои идораи он / Н. А. Абдумухторозода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 7. – P. 141-146. – EDN JKAFFN.
9. Халифазода, Ҷ. Б. Татбиқи имкониятҳои таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккули кластерҳои пахта дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 3(58). – P. 233-244. – EDN ADDXJU.
10. Халифазода, Ҷ. Б. Рӯ овардан ба «иқтисоди сабз» талаби замон / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 2(67). – P. 90-95. – EDN QZVHUZ.
11. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.
12. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.
13. Халифазода, Ҷ. Б. Принцип ва функсияҳои асосии ташаккули кластерҳои пахта дар минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 3(37). – P. 313-323. – EDN MKEXGO.
14. Шералиев, Э. Н. Ғайриқонунии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-1(58). – P. 116-123. – EDN DFOCDC.
15. Халифазода, Ҷ. Б. Муаммоҳои Ташаккулёбӣ ва роҳҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 245-252. – EDN RGCSVT.
16. Халифазода, Ҷ. Б. Рушди кластеркунии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Ҷ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 229-237. – EDN GRZUPE.
17. Халифазода, Д. Б. Оценка эффективности производственной интеграции и кооперации в системе агропромышленных кластеров / Д. Б. Халифазода // Endless Light in Science. – 2022. – № 8-8. – С. 144-149. – DOI 10.24412/2709-1201-2022-144-149. – EDN TVZUMT.

18. Давлатзода, Қ. Қ. Тачрибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.
19. Халифазода, Ҷ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 160-167. – EDN EBPRVN.
20. Халифазода, Ҷ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 1(25). – P. 178-183. – EDN LZPLVE.

***Муқарриз:** Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ*

УДК: 330.3

**САМТҲО ВА РОҲҲОИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИ “САБЗ”
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ШАРИПОВ ФИРУЗ МУЗАФАРОВИЧ

Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб,
саромӯзгори кафедраи иқтисод ва идора

Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад.

E-mail: firuz_0001@rambler.ru. Телефон: (+992) 980-86-20-20..

Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии идоракунии иқтисоди “сабз” мавриди таҳлил қарор дода шуда, инчунин самтҳо ва роҳҳои идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст. Дар шароити рушди босуботи иқтисодӣ ҳар як давлатро лозим меояд, ки дар назди худ ҳадафгузорӣ оид ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ намояд ва ба ҳадафҳои мазкур тавассути як қатор роҳҳо, усулҳо, тамсилаҳои гуногуни рушд расида метавонанд, ки яке аз чунин тамсилаҳои рушди иқтисодӣ тамсилаи иқтисоди «сабз» мебошад ва он муносибати масъулияти инсонро бо захираҳо дар назар дорад.

Мақсади мақолаи мазкур омӯзиши корҳои илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба идоракунии самараноки иқтисоди “сабз” ва дар ин замина пешниҳод намудани самтҳову роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокгардидаи механизми идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Калимаҳои калидӣ: иқтисоди “сабз”, идоракунии иқтисоди “сабз”, самтҳои идоракунии иқтисоди “сабз”, усулҳои идоракунии иқтисоди “сабз”.

Дар шароити рушди босуботи иқтисодӣ ҳар як давлатро лозим меояд, ки дар назди худ ҳадафгузорӣ оид ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ намояд ва ба ҳадафҳои мазкур тавассути як қатор роҳҳо, усулҳо, тамсилаҳои гуногуни рушд расида метавонанд, ки яке аз чунин тамсилаҳои рушди иқтисодӣ тамсилаи иқтисоди «сабз» мебошад ва он муносибати масъулияти инсонро бо захираҳо дар назар дорад.

Мақсади мақолаи мазкур омӯзиши корҳои илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба идоракунии самараноки иқтисоди “сабз” ва дар ин замина пешниҳод намудани самтҳову роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокгардидаи механизми идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар масъалаи мазкур олимону муҳаққиқони зиёд таҳқиқот гузаронидаанд, аз он ҷумла олими тоҷик, Алиджанова С.А. дар мақолаи худ бо номи «Равандҳои афзалиятноки инкишофи иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба масъалаи мазкур дахл намуда, ҳафт самти асосии рушди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намудааст, ки инҳо мебошанд:

- ҷорӣ намудани манбаъҳои барқароршавандаи энергия;
- татбиқи сарфаи энергия дар хоҷагии коммуналию манзилӣ;
- заминдорӣ органикӣ дар кишоварзӣ;
- идоракунии партовҳо;
- такмили низоми идоракунии захираҳои об;
- рушди нақлиёти «сабз»;
- нигоҳ доштан ва идоракунии оқилонаи низомҳои экологӣ.[1, с.161-168]

Ҳамчунин, барои дуруст идора намудани иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркарди механизмҳои он зарур аст. Механизмҳои идоракунии иқтисоди «сабз»-ро метавон ба чунин самтҳо ҷудо намуд (ниг. ҷадвали 1).

Чадвали 1 - Самтҳои идоракунии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

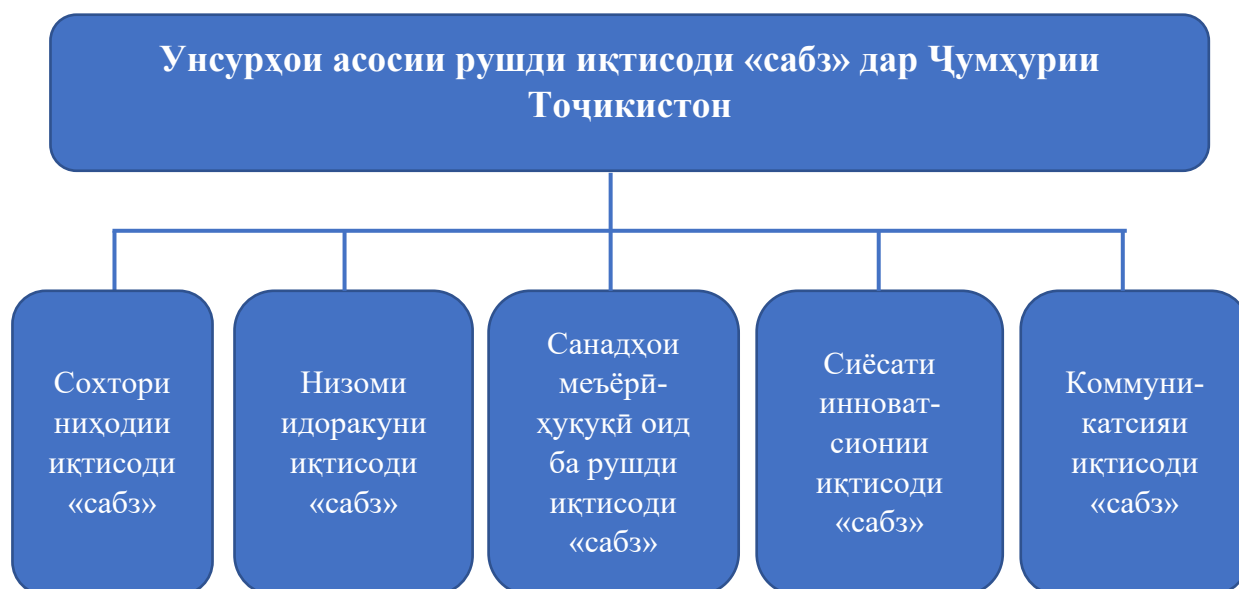
Номгуӣи самтҳо ва роҳҳо	Тавсифи самтҳо
Татбиқи иқтисодии мавҷудаи манбаҳои барқароршавандаи энергия (об, офтоб, бод ва ғайра)	Барои пешгирӣ намудани тағйирёбии назарраси иқлим, кам кардани газҳои гулхонаӣ ба ҳаво, инчунин истеҳсоли неруи барқ аз ҷиҳати экологӣ безарар на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷаҳон иқтисодии мавҷудаи манбаҳои барқароршавандаи энергия ҳадди ақал татбиқ карда шавад.
Мукаммалгардонии низомии идоракунии партовҳо	Дар соли 2023 ҳаҷми ташаккули партовҳо дар маҷмӯъ 2556,9 ҳаз. м. ³ – ро ташкил медиҳад, аз он ҷумла хоҷагии манзилию коммуналӣ - 918,5 ҳаз. м. ³ , бозорҳо ва нуқтаҳои савдо – 200,1 ҳаз. м. ³ , тоза кардани кӯчаҳо – 1187,7 ҳаз. м. ³ , корхонаҳои нақлиётӣ – 1453,6 ҳаз. м. ³ ва дигар сарчашмаҳо (шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеӣ) – 110,7 ҳаз. м. ³ . Ҳамаи ин рақамҳо моро водор мекунад, ки низомии идоракунии партовҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мукаммал гардонем.
Мукаммалгардонии низомии идоракунии захираҳои обӣ	Сол аз сол аҳолии ҷаҳон ба хусус Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш дорад. Ҳоло дар ҷаҳон зиёда аз 3,6 млрд. нафар аз норасоии оби ошомиданӣ танқисӣ мекашанд. Бо назардошти ин талабот ба идоракунии устувор ва самараноки захираҳои обӣ зиёд мегардад. Аз ин рӯ, зарурати татбиқи механизмҳои ниҳодӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ идоракунии захираҳои оби дар ҷаҳон эътирофгардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш меояд.
Рушди устувори нақлиёти «сабз»	Коршиносони соҳа бар он назаранд, ки қисми зиёди партовҳои моддаҳои зарарнок ба ҳаво, асосан, аз ҳисоби истифодаи воситаҳои нақлиёт хориҷ мешаванд. Тибқи маълумоти омори расмӣ ҷаҳонӣ, 20 % -и ифлосшавии муҳити зистро мошинҳои дорои муҳаррикҳои дарунсӯз ба вуҷуд меоранд, ки боиси тағйирёбии иқлим мегардад. Дар ин росто, дар тамоми ҷаҳон, алалхусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини қатъии талаботи Созишномаи Париж оид ба кам кардани партов ба ҳавои атмосфера тадбирҳои зарурӣ, аз қабилӣ қабули қарору қонунҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешида истодаанд.
Зироаткорӣ органикӣ дар соҳаи кишоварзӣ	Пурра даст кашидан ва истифода накардан аз гербисидҳо, пестисидҳо, захрхимикатҳо, инчунин нуриҳои сунъӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ.
Самаранокии энергия дар хоҷагии манзилию коммуналӣ	Мавҷудияти комплексҳои истиқоматӣ, ки бо конструкцияҳои гармидихӣ бесамар ва системаҳои гармидихӣ ҷиҳозонида шудаанд, боиси талафоти зиёди гармӣ мегардад. Дар ин росто, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фармон аз 24.04.2009 «Дар бораи тадбирҳои иловагии истифодаи сарфачӯёнаи энергия» ба тавсиб расидааст.

Ҳифз ва идоракунии самараноки экосистемаҳо	Ҳама намуди фаъолияти инсон дар биосфера ба тағйирот оварда мерасонад, ки самт ва миқёси онро одатан бӯхрони экологӣ меноманд.

Сарчашма: Чадвал дар асоси таҳлилу омӯзиши муаллиф таҳия гардидааст.

Чи хеле ки аз чадвал маълум мегардад, барои идоракунии рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳо ва самтҳои самараноки он пешниҳод гардидаанд, аз қабili татбиқи иқтидори мавҷудаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия (об, офтоб, бод ва ғайра), мукамалгардонии низоми идоракунии партовҳо, мукамалгардонии низоми идоракунии захираҳои обӣ, рушди устувори нақлиёти «сабз», зироаткории органикӣ дар соҳаи кишоварзӣ, самаранокии энергия дар хоҷагии манзилию коммуналӣ, инчунин ҳифз ва идоракунии самараноки экосистемаҳо, ки ҳар яке аз онҳо ба пуррагӣ тавсиф карда шудаанд.

Барои суръат бахшидан ва мусоидат намудани раванди гузариш ба иқтисоди «сабз», ки вазифаҳо дар назди он аз ҷониби давлат гузошта мешавад, як қатор унсурҳоро дар бар мегирад. Унсурҳои асосии рушди иқтисоди «сабз»-ро, ки аз вазифаҳои гузошташуда дар назди иқтисоди «сабз» бар меоянд дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Унсурҳои асосии рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Расм дар асоси таҳлилу омӯзиши муаллиф таҳия гардидааст.

Чи гунае ки аз расми 1, мушоҳида мегардад панҷ унсури асосии рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд мебошад, ки ҳар яке аз онҳоро дар алоҳидагӣ тавсиф менамоем.

1) Сохтори институтсионалӣ (ниҳодӣ)-и иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи вазорат, кумитаҳо, агентҳои давлатӣ, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, корхонаҳои воҳиди давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ, ташкилотҳои байналмилалӣю минтақавӣ молиявӣ, фондҳои байналхалқӣю минтақавӣ буда, татбиқи принципҳои «сабз»-и рушди иқтисод, корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, ассотсиатсияҳо ва фондҳои дастгирии барномаҳои рушди «сабз», инчунин чорабиниҳои фаъолияти ҳифзи табиат ва ҳифзи муҳити зистро таъмин менамоянд;

2) Низоми идоракунии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад;

3) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба иқтисоди «сабз» маҷмӯи қонунҳо, низомномаҳо, стандартҳо, дастурҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи экология, инчунин гузаронидани муҳокимаи умумӣ дар бораи пешниҳодҳо оид ба санадҳои нави қонунгузорию дар бар мегирад;

4) Сиёсати инноватсионии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дастгирӣ ва кӯмакхоро аз ҷониби давлат ба корхонаҳои хурду миёна дар татбиқи фаъолияти эко-инноватсионӣ дар бар мегирад, ки он фарогири масъалаҳои зерин мебошад:

- машваратҳо;
- иттилоот;
- молия - пешниҳоди имтиёзҳои андоз ва дигар имтиёзҳо, қарздиҳӣ, маблағгузорию мустақими лоиҳаҳои эко-инноватсионӣ ва ғайра.

5) Ба коммуникатсияҳои иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маърақаҳо барои табодули иттилоот ва баланд бардоштани огоҳии байни созмонҳои манфиатдор ва ҷомеа оид ба масъалаҳои рушди «сабз», фаъолияти ҳифзи табиат ва ҳифзи муҳити зист дохил мешаванд.

Муҳаққиқи рус, Онищенко М.В. дар рисолаи илмӣ худ ба масъалаи мазкур дахл намуда, механизми ниҳодиро тарафдорӣ менамояд. Вай қайд мекунад, ки консенсуси муқарраршудаи байналмилалӣ оид ба сиёсати рушди иқтисоди «сабз» ва пешгӯии глобалӣ, инчунин механизмҳои танзимкунанда, ки аз ҷониби сохторҳои байниҳукуматӣ барои рушди таҷрибаҳои «сабз» таъсис дода шудаанд, боиси ташаккули моделҳои миллии сиёсати рушди иқтисоди «сабз» мегарданд. Вобаста ба тавсифоти миллий дар бисёр кишварҳо нақши субъективии сохторҳои гуногун (давлат, сохторҳои тижоратӣ, ташкилотҳои ғайритижоратӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҷамъоатҳои деҳот ва ҷамъиятҳои шаҳрвандӣ) муҳимтар мегардад.

Механизмҳои институтсионалӣ (қонунгузорӣ, сохторӣ-ташкилӣ, молиявӣ-андозӣ, иттилоотӣ- коммуникатсионӣ, иттилоотӣ-таҳлилӣ ва иҷтимоӣ - таълимӣ) дар моделҳои институтсионалии сиёсати рушди иқтисоди «сабз» дар давлатҳои алоҳида заминаҳои муҳталифи моддӣ ва амалӣ мегиранд. Хусусиятҳои раванди сиёсати рушди иқтисоди «сабз» бо амалия ва натиҷаҳои ворид намудани субъектҳо дар асоси маҷмӯи механизмҳои институтсионалӣ дар ҷараёни оғоз, таҳия, татбиқ ва арзёбии қарорҳо дар сатҳҳои гуногуни идоракунии давлатии сиёсати рушди иқтисоди «сабз» алоқаманд мебошад.[5, с.19-20]

Ҳамчунин, олими мазкур дар мақолаи дигари худ бо ҳаммуаллифии М.В. Терешина ақида дорад, ки ба ҷузъҳои сохтори мақомоти давлатӣ дар сатҳҳои гуногун, сохторҳои соҳибкорӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, олимон ва коршиносон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба низоми идоракунии бисёрзинагии давлатии сиёсати рушди иқтисоди «сабз» дохил гардида, аз доираи васеи механизмҳои ниҳодӣ истифода мебаранд.[7, с.6-25]

Алиджанова С.А. навиштааст: «Худи сиёсати инкишофи иқтисодиёти сабз самти сиёсати иқтисодии муосир буда, мақсади он таъсиси шароити институтсионалӣ барои дастрасии некуаҳволии оммавӣ ва адолати иҷтимоӣ бо дарназардошти коҳишёбии хавфҳои экологӣ дар асоси амал намудани омилҳо дар низоми бисёрсатҳаи идоракунӣ мебошад. Яъне тавсифи умумии сиёсати инкишофи иқтисодиёти сабз ин муносибатҳои бисёрсатҳӣ, байнисоҳавӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошанд».[2, с.81-86]

Дар баробари ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сенарияи индустриалию инноватсионӣ пешбинӣ гардидааст, ки сенарияи мазкур бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодӣ кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад. Сенарияи мазкур имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаккулдиҳии равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионалии рушд, тақмилдиҳии низоми ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусӣ дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад. Ин ба истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави ҳамгирӣ ва рушди инфрасохтори транзитии кишвар, диверсификатсияи иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси содироти молу хизматрасониҳо оварда мерасонад. Аз рӯи сенарияи мазкур манбаъҳои рушди иқтисодӣ ин истифодаи самараноки сармояи инсонӣ, имкониятҳои инфрасохтори нави транзитӣ ва долонҳои иқтисодӣ, рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, густариши содироти хизматрасониҳо ва маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, инкишофи зироаткорӣ органикӣ, манбаъҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси иқтисоди «сабз», вусъатдиҳии механизми ҳамгирӣ идоракунии захираҳои об, аз ҷумла рушди густурдаи сайёҳӣ шуда метавонанд.[6, с.19]

Хулоса, аз таҳлилу арзёбии самтҳо ва роҳҳои идоракунии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст:

1. Механизми идоракунии иқтисоди «сабз» – маҷмӯи чорабиниҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва давлатӣ буда, тавасути механизмҳои ниҳодӣ, иқтисодӣ (алалхусус ҳавасмандгардонӣ), иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии идоракунии захираҳои барқароршаванда бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва аз нигоҳи иқтисодӣ арзон амалӣ гардонидани мешавад.

3. Усулҳои идоракунии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро дар бар мегирад: сохтори институтсионалӣ (ниҳодӣ)-и иқтисоди «сабз»; низоми идоракунии иқтисоди «сабз»; санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба иқтисоди «сабз» ва сиёсати инноватсионии иқтисоди «сабз».

2. Самтҳои идоракунии иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат мебошанд: татбиқи иқтисодӣ мавҷудаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия (об, офтоб, бод ва ғайра); мукамалгардонии низоми идоракунии партовҳо; мукамалгардонии низоми идоракунии захираҳои обӣ; рушди устувори нақлиёти «сабз»; зироаткорӣ органикӣ дар соҳаи кишоварзӣ; самараноки энергия дар хоҷагии манзилию коммуналӣ; ҳифз ва идоракунии самараноки экосистемаҳо.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алиджанова С.А. Равандҳои афзалиятноки инкишофи «иқтисодиёти сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /С.А. Алиджанова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ., 2021. №2. – С.161-168
2. Алиджанова С.А. Унсурҳои институтсионалии ташаккулёбии иқтисодиёти сабз /С.А. Алиджанова// Иқтисодиёти Тоҷикистон. 1.2024. – С.81-86.
3. Асоев Б.Х. Вазъияти муосир ва принципҳои фаъолияти бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи марказӣ/Б.Х. Асоев// Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2022. № 4 (25). С. 73-82.

4. Асоев Б.Х. Чанбаҳои назариявии рушди "Энергияи сабз" дар давлатҳои Осиёи Марказӣ/Б.Х. Асоев// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 4-1. С. 66-71.
5. Онищенко М.В. Политика развития зеленой экономики: компаративные ракурсы: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 5.5.3 / М.В. Онищенко. –Краснодар, 2022. – 27 с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. - 103 с.
7. Терешина М.В. Политика развития зеленой экономики: состояние, тенденции, перспективы / М.В. Терешина, М.В.Онищенко// Южно-российский журнал социальных наук. 2022 Т. 23. № 1. - С. 6-25

НАПРАВЛЕНИЯ И ПУТИ УПРАВЛЕНИЯ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ШАРИПОВ ФИРУЗ МУЗАФАРОВИЧ,

Институт технологий и инновационного менеджмента в Кулябе,
старший преподаватель кафедры экономики и управления.

735140, маҳаллаи Борбад, ҷорид Куляб, Хатлонская область, Республика Таджикистан.

E-mail: firuz_0001@rambler.ru Телефон: (+992) 980-86-20-20.

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты управления «зеленой» экономикой, а также представлены направления и способы управления ею в Республике Таджикистан. В условиях устойчивого экономического развития каждому государству необходимо ставить перед собой цели по обеспечению устойчивого экономического развития, и эти цели могут быть достигнуты с помощью ряда различных путей, методов и моделей развития, одной из которых является модель экономического развития «зеленый» и подразумевает ответственное отношение человека к ресурсам.

Целью данной статьи является изучение научно-исследовательских работ зарубежных и отечественных исследователей по вопросам эффективного управления «зеленой» экономикой и на этой основе представление научно обоснованных направлений и путей механизма ее управления в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, управление «зеленой» экономикой, направления управления «зеленой» экономикой, методы управления «зеленой» экономикой.

DIRECTIONS AND WAYS OF MANAGING THE "GREEN" ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SHARIPOV FIRUZ MUZAFAROVICH,

Institute of Technology and Innovation Management in Kulob,
Senior Lecturer of the Department of Economics and Management.

735140, Borbad neighborhood, Kulob city, Khatlon region, Republic of Tajikistan.

E-mail: firuz_0001@rambler.ru Phone: (+992) 980-86-20-20.

This article analyzes the theoretical and practical aspects of managing the "green" economy, and presents the directions and methods of managing it in the Republic of Tajikistan. In the context of sustainable economic development, each state must set goals to ensure sustainable economic development, and these goals can be achieved through a number of different paths, methods and models of development, one of which is the "green" economic development model and implies a responsible attitude of man to resources.

The purpose of this article is to study the research works of foreign and domestic researchers on the issues of effective management of the "green" economy and, on this basis, to present

scientifically based directions and ways of the mechanism of its management in the Republic of Tajikistan.

Key words: *"green" economy, management of the "green" economy, directions of management of the "green" economy, methods of management of the "green" economy.*

*Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и., дотсент, мудири
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди
миллии АИДНПҚТ*

УДК 332.6

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНӢ ВА СОХТОРИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ

ИСМАТЗОДА СОМОН СУЛАЙМОН,

унвонҷӯи кафедри идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33

E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

Мақола ба таҳлили хусусиятҳои идоракунии ва сохтори комплекси манзилию коммуналӣ (КМК), ки унсурҳои муҳими инфрасохтори шаҳр мебошад, бахшида шудааст. Кор ҷанбаҳои асосии таъмири КМК, аз ҷумла унсурҳои сохтмони он, системаи идоракунии ва мушкilotеро, ки ширкатҳои идоракунии шаҳрӣ ва хусусӣ дучор меоянд, баррасӣ мекунад. Ба масъалаҳои самаранокӣ ҳамкориҳои байни мақомоти давлатӣ ва коммуналӣ, инчунин истеъмолкунадагонӣ хизматрасонӣ диққати махсус дода мешавад.

Муаллиф таҳлили идоракунии ва таъмири амалии санадҳои меъёриро дар соҳаҳои КМК таҳлил мекунад ва инчунин роҳҳои оптимизатсияи идоракунии он бахиро, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва механизмҳои назорати сифатро пешниҳод мекунад. Мақола барои мутахассисони соҳаи хоҷагии шаҳр, идоракунии ва таъмири заминаи меъёриро ҳуқуқӣ барои соҳаи манзилию коммуналӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад.

Калидвожаҳо: комплекси хоҷагии коммуналӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ, шаҳр, идоракунии, инфрасохтор.

Хоҷагии манзилию коммуналӣ (ХМК) ва комплекси манзилию коммуналӣ (КМК) ду мафҳуми зич алоқаманд, вале ба ҳар ҳол гуногун дар соҳаи банақшагирии шаҳр ва идоракунии инфрасохтор мебошанд. ХМК одатан ҳамчун системаи идоракунии ва истифодаи фонди манзил ва инфрасохтори коммуналӣ баррасӣ карда мешавад. Вазифаи асосии он таъмини хизматрасонии босифат ва бефосилаи коммуналӣ ба аҳоли мебошад. Ба он об, гармидиҳӣ, партовҳо, барқ ва оби корез дохил мешаванд.

Ҷанбаҳои асосии ХМК идоракунии фонди манзил, истифодаи биноҳои бисёрхонагӣ ва низомҳои муҳандисии онҳо, пешниҳоди хизматрасониҳои коммуналӣ: обтаъминкунии, гармидиҳӣ ва таъминоти энергия, санитарӣ ва хизматрасонии техникӣ: таъмини тозагӣ ва бехатарии ҳудуд, тозакунии партовҳо мебошанд [9-10].

КМК дар навбати худ доираи васеътар дорад ва метавонад ҳамаи унсурҳои ХМК-ро дар бар гирад ва онҳоро тавассути ҳамгироӣ бо дигар ҷузъҳои инфрасохтори шаҳр васеъ кунад. КМК тамоми маҷмӯи объектҳои марбут ба таъмини истиқомати бароҳат дар шаҳр ва истифодаи онҳоро фаро мегирад. Ин метавонад сохтмони иншооти нав, навсозии иншооти мавҷуда, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва иҷтимоиро дар бар гирад. КМК, ҷанбаҳои калидиро дар бар мегирад, ба монанди ҳамгироии системаҳои гуногун: на танҳо хизматрасонии иншооти мавҷуда, балки дастгирии рушди инфрасохтор — аз нақлиёт то фазои ҷамъиятӣ, рушди муҳити шаҳрӣ: иштирок дар ташаккули стратегияи рушди шаҳрҳо, аз ҷумла банақшагирии минтақаҳои нави истиқоматӣ, рушди устувор: ҷорӣ намудани навоариҳо, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ энергия ва экологии муҳити шаҳр нигаронида шудаанд.

Ба сохтори асосии КМК инҳо дохил мешаванд:

1. Фонди манзил, яъне маҷмӯи ҳамаи биноҳои истиқоматӣ, ки барои истиқомати шаҳрвандон пешбинӣ шудаанд;

2. Сохтмони манзил: маҷмааҳои нави истиқоматӣ, хонаҳои бисёрқабата.

3. Хизматрасониҳои коммуналӣ яъне хизматҳое, ки ба аҳоли барои таъмини фаъолияти ҳаёти, ба монанди обтаъминкунӣ, обтаъминкунӣ, гармидиҳӣ, газтаъминкунӣ, энергетика ва содироти партовҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ҳамаи чузъҳои дар болозикршудаи КМК бо ҳам алоқаманданд ва бе ҳамдигар самаранок кор карда наметавонанд. Компоненти якуми КМК фонди манзил барои фаъолияти КМК асос мебошад, зеро маҳз дар биноҳои истиқоматӣ хизматрасониҳои коммуналӣ истеъмоли карда мешаванд.

Такмили инфрасохтор ва азнавсозии системаҳои дастгирӣ ва бехатарии манзилро беҳтар мекунад. Дар навбати худ, танзими тарифҳои коммуналӣ аз вазъи фонди манзил вобаста аст. Хонаҳои бад нигоҳдошташуда метавонанд барои пушонидани хароҷоти таъмир ва нигоҳдорӣ баланд бардоштани тарифҳоро талаб кунанд. Масалан, барномаҳои навсозии хонаҳои истиқоматӣ метавонанд хароҷоти гармидиҳиро то 30% кам кунанд. Дар баробари ин, баланд бардоштани тарифҳои обтаъминкунӣ метавонад сокинони хонаҳои кӯҳнаро водор созад, ки ҳисобкунакҳоро насб кунанд, ки ин ба кам шудани истеъмоли умумии об мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хонаҳои бисерхонагӣ дар фонди манзил нақши муҳим дошта, қисми зиёди аҳолиро бо манзил таъмин менамоянд. Ин биноҳо на танҳо объектҳои меъморӣ, балки воҳидҳои иҷтимоӣ низ мебошанд, ки ба ташаккули ҷамоатҳо ва ҳувияти фарҳангӣ мусоидат мекунанд. Масалан, дар Душанбе, ҳам биноҳои кӯҳнаи даврони шӯравӣ ва ҳам маҷмааҳои замонавии истиқоматиро дидан мумкин аст, ки гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро бо манзил таъмин мекунанд. Биноҳои бисерхонагӣ метавонанд услубҳо ва тарҳҳои гуногуни меъморӣ дошта бошанд.

Сарфи назар аз нақши муҳими биноҳои бисерхонагӣ дар фонди манзилии шаҳри Душанбе, бояд мушкилоти ин соҳаро низ қайд кард. Аксари биноҳои бисерхонагӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 1970-ум то солҳои 1990-ум сохта шудаанд ва бисёре аз онҳо ба таъмир ва навсозӣ ниёз доранд. Яке аз мушкилоти асосӣ идоракунии бесамари биноҳои истиқоматӣ мебошад. Аксар вақт тақсими дақиқи вазифаҳо байни сокинон ва ширкатҳои идоракунӣ вучуд надорад, ки боиси бад шудани инфрасохтор мегардад.

Ҳамчун роҳи ҳалли ин мушкилот, ҳукумат ва сармоягузори хусусӣ барои сохтани маҷмааҳои нави истиқоматӣ, ки ба стандартҳо ва талаботҳои муосир ҷавобгӯ мебошанд, кор мекунанд. Ҳамин тариқ, биноҳои бисерхонагӣ дар Тоҷикистон қисми муҳими фонди манзил буда, барои беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли ба таваҷҷӯҳ ва сармоягузорӣ ниёз доранд.

Дар ҳаёти фонди манзили шаҳри Душанбе хонаҳои навӣ омехта, ки категорияи беназири биноҳоро ташкил медиҳанд, чун унсурҳои услубҳои гуногуни меъморӣ ва қарорҳои конструктивиро дар худ якҷоягӣ ташкил мекунанд. Дар маркази Душанбе биноҳои бисёрқабатаро дидан мумкин аст, ки дар он ошёнаҳои аввал барои мағозаҳо ва офисҳо дода шудаанд ва дар боло манзилҳои истиқоматӣ ҷойгиранд.

Дар шаҳри Душанбе унсурҳои ғайриоддӣ меъморӣ доранд, ба монанди балконҳо, тирезаҳои халиҷӣ, айвонҳо ва тирезаҳои калон, ки ба беҳтар шудани равшанӣ ва афзоиши фазои истиқоматӣ ва тичоратӣ мусоидат мекунанд. Дар солҳои охир дар меъморӣ хонаҳои навӣ омехта низ ба экология диққат дода мешавад. Масалан, истифодаи панелҳои офтобӣ ва сакфҳои сабз торафт маъмултар мегардад.

Фонди манзил дар КМК -и шаҳрҳои азим якҷанд хусусиятҳои калидӣ дорад:

1. *Намудҳои гуногуни манзил*: дар шаҳрҳои калон намудҳои гуногуни биноҳои истиқоматӣ мавҷуданд: аз хонаҳои бисерқабата то манзилҳои хусусӣ. Ин дар шароити зист гуногунрангиро ба вучуд меорад;

2. *Зичии баланди аҳолӣ*: шаҳрҳои азим одатан зичии баланди аҳолӣ доранд, ки идоракунии самараноки манзил ва коммуналиро талаб мекунад;

3. *Фарсудаҳои фонди манзил*: дар бисёр шаҳрҳои азим фарсудаҳои фонди манзил мушоҳида мешавад, ки ба зарурати таъмир ва навсозии асосӣ оварда мерасонад;

4. *Инфрасохтори пешрафта*: мавҷудияти ҳама намуди инфрасохтори пешрафта (мағозаҳо, мактабҳо, муассисаҳои тиббӣ) ба ҷолибияти маҳаллаҳои истиқоматӣ ва талабот ба манзил таъсир мерасонад;

5. *Гуногунии иҷтимоӣ*: дар шаҳрҳои калон, сокинон гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодиро намоёндагӣ мекунад, ки ба назар гирифтани манфиатҳои категорияҳои гуногуни аҳолиро талаб мекунад;

6. *Зарурати навсозӣ*: системаҳои кӯҳнаи коммуникатсионӣ ва набудани шароити муосир барои рушд ва навсозии фонди манзил сармоягузори талаб мекунад;

7. *Танзими давлатӣ*: масъалаҳои идоракунии фонди манзил ва хизматрасонии коммуналӣ бо меъёрҳо ва қонунҳои давлатӣ танзим карда мешаванд, ки ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандонро таъмин мекунад. Ҳамаи ин хусусиятҳо ва ҷанбаҳо муносибати ҳамаҷонибаи идоракунӣ ва рушди фонди манзилро дар шаҳрҳои калон талаб мекунад.

Ба шумораи хусусиятҳои хоси КМК бояд сохтори ташкилии инфиродии комплекси коммуналии ҳар як шаҳро дохил кард, ки аз омилҳои зерин вобаста аст: а)ҷуғрофӣ; б)демографӣ; в)истеҳсоли; г)иқтисодӣ; д)иҷтимоӣ; е) экологӣ ва инчунин хусусияти асосан маҳаллии фаъолияти он дар ҳудуди территорияи муайян [1-5].

Хусусияти маҳаллии бозори хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ бо ғоиданокии маҳдуди ҳудудии хизматрасониҳо вобаста аст. Ин хусусиятҳо имкон медиҳанд, ки КМК ҳамчун системаи ҳудудӣ баррасӣ карда шавад.

Хусусияти дигари КМК – ин хусусияти байнисоҳавии он мебошад, ки он, аввал, дар маҷмӯи зерсоҳаҳое, ки аҳолӣ ва ташкилотро бо хизматрасониҳои коммуналӣ таъмин мекунад ва дуюм, дар вазифаҳои миёнарав байни соҳаи таъмини сӯзишворӣ ва энергетика, хоҷагии обтаъминкунӣ ва корез, инчунин истеъмолкунандагони ниҳонии захираҳои энергетикӣ ифода меёбад.

Ҳамин тариқ, комплекси манзилию коммуналӣ ҳамчун системаи байнисоҳавӣ муносибатҳои якҷанд соҳаҳои иқтисодӣро дар бораи ташкили хизматрасонии манзилию коммуналӣ дар бар мегирад. Муҳим он аст, ки хусусияти асосии умумигардонии соҳаҳои зикршуда, истеҳсоли хизматрасониҳое мебошад, ки барои фаъолияти системаи таъмини ҳаёти ҳудуд заруранд [6-8].

Хусусияти аввалиндараҷаи КМК ҳамчун объекти идоракунӣ ба қонеъ кардани талаботи муҳимтарин ва афзалиятноки аҳолӣ, пеш аз ҳама, ба хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ равона карда шудааст. Таъминоти об ва корез, инчунин энергетикаи мутамарказ то вақтҳои охир дар соҳаи монополияҳои табиӣ, яъне дар соҳае, ки ташкили бахши рақобат аз ҷиҳати технологӣ ғайриимкон аст, боқӣ мондааст. Бояд қайд намуд, ки дар тамоми ҷаҳон фаъолият дар соҳаи монополияҳои табиӣ таҳти назорати давлат қарор дорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аксёнов П. Кластеры как новый объект управления развитием жилищно-коммунального комплекса/ Российский экономический журнал. 2006. №4. С.90-94.
2. Арсланбекова А.З., Мурсалов Ф.А. Жилищно-коммунальное хозяйство как объект государственного управления и государственного регулирования/ Юридический вестник Дагестанского государственного университета. 2020. Т. 33, №1. С. 68-73

3. Аламшоев А.К. Типы региональной кластерной политики и их взаимосвязи со столичным инфраструктурным комплексом водопользования/ Теория и практика общественного развития. 2015. №6. С.48-51.
4. Горбашко Е.А., Чекалин В.С., Летюхина М.А. Стратегическое планирование развития крупного города и международная стандартизация: аспекты интеграционного взаимодействия//Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2023. №6-2 (144). С. 16-25.
5. Комов В. Муниципальный жилищно-коммунальный комплекс как объект управления/ Самоуправление. 2018. №1. С. 85-88
6. Королева Е.Л. Особенности функционирования жилищно- коммунального комплекса региона как объекта управления// В сборнике: Теоретические и прикладные вопросы науки и образования. Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции в 16 частях. 2015. С. 91-93
7. Лебедев О.Т., Аламшоев А.К. Региональные целевые комплексные программы модернизации систем водопроводно-канализационного хозяйства: новые подходы // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2015. №3 (75). С.23
8. Любарская М.А., Чекалин В.С. Комплексная оценка устойчивого развития городов и территорий// Вестник Университета Правительства Москвы. 2023. №3 (61). С.55 – 58.
9. Немкин П.В., Чекалин В.С. О пути повышения энергоэффективности жилищного фонда и объектов коммунальной инфраструктуры города// Строительство. Экономика и управление. 2023. №4 (52), С. 15-22.
10. Феценко В.В. Жилищно-коммунальный комплекс как объект управления и социально-экономическая система/ В сборнике: Международной Научно-Практической Конференции «Взаимодействие науки и общества-как современный механизм развития», Волоколамск, 2021. С. 92-96

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И СТРУКТУРА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА

ИСМАТЗОДА СОМОН СУЛАЙМОН,

соискатель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33

E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

Статья посвящена анализу особенностей управления и структуры жилищно-коммунального комплекса (ЖКК), который является важным элементом городской инфраструктуры. В работе рассматриваются ключевые аспекты организации ЖКК, включая его структурные элементы, систему управления, а также проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются муниципальные и частные управляющие компании. Особое внимание уделено вопросам эффективности взаимодействия между государственными органами, коммунальными службами и потребителями услуг.

Автор анализирует законодательные инициативы и практическое применение нормативных актов в сфере ЖКК, а также предлагает пути оптимизации управления этим сектором, включая внедрение инновационных технологий и механизмов контроля качества. Статья представляет интерес для специалистов в области городского хозяйства, управления и разработки нормативно-правовой базы для жилищно-коммунальной сферы.

Ключевые слова: *Жилищно-коммунальный комплекс (ЖКК), жилищно-коммунальное хозяйство (ЖКХ), город, управление, инфраструктура.*

SPECIFIC FEATURES OF MANAGEMENT AND STRUCTURE OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX

ISMATZODA SOMON SULAYMON

Researcher of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Str.

E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of management and structure of the housing and communal complex (HCC), which is an important element of urban infrastructure. The paper considers key aspects of the organization of the housing and communal complex, including its structural elements, management system, as well as problems and challenges faced by municipal and private management companies. Special attention is paid to the efficiency of interaction between government agencies, public utilities and consumers of services.

The author analyzes legislative initiatives and practical application of regulations in the sphere of housing and communal services, as well as suggests ways to optimize the management of this sector, including the introduction of innovative technologies and quality control mechanisms. The article is of interest to specialists in the field of urban economy, management and development of regulatory framework for housing and communal sphere.

Keywords: *housing and communal complex (HCC), housing and communal services (HCS), city, management, infrastructure.*

Муқарриз: *Одиназода Ф. Ҷ.,
номзади илмҳои иқтисодӣ,
ноибӣ якуми ректори Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК 334

ББК 65.291.551

**ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ҲАМЧУН
ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР**

ҲАСАНОВ МАЪРУФЧОН МАҲМУДБОЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва барномарезии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, маҳаллаи 17, бинои 1

Саривақтӣ ва зарурияти ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар рушди иқтисодиёти муосир асоснок карда шудааст. Мудаллал сохта карда шудааст, ки иттилоот ҳамчун омиле истеҳсолот ва истеҳсолу нигоҳдорӣ ва самаранокии истифодаи он ҳамчун баҳии иқтисодиёти миллӣ баромад мекунад. Хусусиятҳои фарқкунандаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ аз технологияҳои анъанавӣ зикр гардидаанд. Таҳлили назариявии моҳияти мафҳумҳои «технология», «иттилоот» аз лиҳози назария ба риштаи таҳлил кашида, дар асоси он моҳияти иқтисодии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ муайян шудааст. Асосҳои ҳуқуқии ҷорӣ кардани онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ аз технологияҳои анъанавӣ қайд шудааст. Марҳилаҳои ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар асоси самарои мултипликативӣ ҷудо карда шудаанд. Омилҳое, ки таъхиркунандаи рушди бозори захираҳои иттилоотиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозмедоранд, таҳлил шудаанд. Оид ба афзалиятнокии истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: иттилоот, захираҳои иттилоотӣ, иттилоотикунонӣ, инноватсия, коммуникатсия, иқтисодиёт, интернет

Алҳол мо шоҳиди татбиқи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҳаёти ҷомеаи муосир мебошем. Солҳои нахустӣ пайдоиши технологияҳои компутерӣ, онҳоро асосан барои иҷрои ҳисобкуниҳои мураккаби илмӣ истифода мебуданд, ҳоло бошад компютерҳо дар корҳои марбут ба нигоҳдорӣ, коркард ва пешкаш намудани иттилооти гуногуншакл нақши калидиро иҷро менамоянд. Технологияҳои иттилоотӣ ба яке аз воситаҳои асосии кори намоёндагони ҳамаи намудҳои касбу кор, аз ҷумла иқтисоддонон, соҳибкорон, омӯзгорон, муҳосибон ва умуман кормандону мутахассисони ташкилоту муассисаҳои гуногун табдил ёфтаанд.

Имрӯз баҳши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар рушди инноватсионии ҷунин соҳаҳои калидии ҷомеа, ба монанди идораи давлатӣ ва муниципалӣ, тичорат, истеҳсоли молу хизмат, маориф, тиб ва ғайра мавқеи марказӣ дорад. Дар шароити муосир дараҷаи паҳншавии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва сифати хизматрасониҳо дар шакли электронӣ аҳамияти хоса дорад, бо оғози «асри иттилоотӣ» сарфаи вақт ба яке аз муҳимтарин омилҳои ҳаёти инсон табдил ёфт. Тамоюли мазкурро дар адабиёти муосири иқтисодӣ иқтисодиёти иттилоотӣ ном гузоштаанд, ки аз унсурҳои технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фазоӣ ва давлатӣ иборат мебошад. Чаҳор зинаи ташаккули онро ҷудо мекунам: 1) татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи истеҳсолот; 2) татбиқи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва низомҳои стандартонидашуда; 3) баҳши иттилоотӣ нисбат ба соҳаҳои дигари истеҳсолот бартарӣ пайдо карданро шурӯъ мекунад; 4) бартарияти пурраи истеҳсолоти иттилоот ва дониш [15].

Аз ин нуқтаи назар иттилоот ҳамчун омиле истеҳсолот ва мол баромад карда, ба самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ мусоидат мекунад ва неқӯаҳволии аҳолиро таъмин

менамояд. Аз тарафи дигар, барои истехсоли иттилоот ва истифодаи он хароҷоти меҳнатӣ ва иқтисодӣ сарф мешавад, ки онро ҳамчун омили истехсолоти муайян мекунад. Асоси иқтисодиёти иттилоотиро ҳуди иттилоот ва технологияҳое, ки истифодаи иттилоотро самаранок мегардонанд, ташкил мекунад. Дар охири солҳои 1990-ум таҳлилгар Дуглас Лэни истилоҳи "инфономика"-ро шарҳ дод, то тадқиқоти ҳудро дар мавриди миқдории иттилоотро тавсиф кунад. Ӯ таъкид намуд, ки арзиши иттилоот бояд аз ҷониби роҳбарияти ширкат ҳамчун як дороии воқеии корхона ба ҳисоб гирифта шавад [13].

«Инфономика» («информатсия + иқтисодиёт») як низоми навест, ки барои муайян намудани арзиши додаҳои дороиҳои корпоративӣ хизмат мекунад. Додаҳо бешубҳа арзиши хосро доранд: онҳоро метавон фурӯхт, гум кардани он ё гузашт кардан аз он (пахнкунии васеъ) ба молики зарари ҷиддии молиявӣ мерасонад [11].

Ба ақидаи Иванкова О.Г. **иттилоот** категорияи беназирест, ки ба тамоми соҳаҳои илм хос аст ва онро дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ҳамчунин иттилоот худ фазоест, ки муҳити зисти моро фаро гирифтааст. Иттилоот дар хусусиятҳои бесарҳадӣ, асолат, мавҷудият, аҳаммият, ҳамзамон зухуроти субъективӣ ва объективӣ зоҳир мешавад [12, с. 80].

Калимаи «технология» («**techne**») аслан юнонӣ буда, маънояш маҳорат, санъат, тавоноӣ, уҳдабароӣ ва кордонӣ мебошад, ки ин мафҳумҳоро дар якҷоягӣ «**раванд**» номидан мумкин аст. Мафҳуми раванд бо маҷмуи амалҳои мушаххас ва муайян алоқаманд аст, ки онҳо баҳри ноил шудан ба мақсадҳои гузашташуда равона гаштаанд [14, с. 386].

Тибқи таърифи қабулкардаи ЮНЕСКО **технологияи иттилоотӣ** – маҷмуи илмҳои ба ҳам алоқаманди технологӣ ва муҳандисие мебошад, ки усулҳои самаранокӣ ташкили меҳнати шахсони машғули коркард ва захирасозии иттилоот, ҳамбастагии техникаи ҳисоббарорро бо таҷҳизоти истехсоли истифодабарандагони онҳо, инчунин ҳамаи масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва мадании марбут ба ин масъалаҳоро меомӯзад. Татбиқи технологияи иттилоотӣ аз таҳияи таъминоти риёзӣ, таҳрезии масъалаҳо ва ташкил намудани маҳзанҳои иттилоотӣ оғоз меёбад.

Соҳаи технологияи иттилоотӣ ба эҷод кардан, рушд додан ва татбиқ намудани низомҳои иттилоотӣ муваззаф аст. Тавассути ин технологияҳо ва бо истифода аз дастовардҳои наватарини техникаи компютерӣ, технологияи муосири соҳаҳои дигар, воситаҳои телекоммуникатсионӣ, таъминоти барномавӣ ва малакаву таҷрибаҳои амалии фардӣ бояд масъалаҳое ҳаллу ҷавоб гарданд, ки онҳо ба ташкили равандҳои иттилоотии самаранокӣ сарфаи вақт, меҳнат, энергия ва захираҳои моддӣ фарогирандаи тамоми самтҳои ҳаёти инсон ва ҷомеа равона гардидаанд. Технологияи иттилоотӣ дар алоқамандӣ бо соҳаҳои хизматрасонӣ, идоракунӣ, истехсолоти саноатӣ, равандҳои иҷтимоӣ ва ғайра пеш меравад.

Суръати баланди рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ бо хароҷоти ҳадди ниҳоии интишор ва истифодаи онҳо алоқаманд аст, ки дар нархҳои нисбатан пасти маҳсулоти соҳаи технологияҳои иттилоотӣ инъикос мешавад. Ба туфайли ин, самарайи истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт нисбат ба дигар технологияҳои анъанавӣ хеле зуд ба даст меояд. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ самарайи махсуси иқтисодиро фароҳам меоранд, зеро онҳо бо коркард ва мубодилаи иттилоот алоқаманданд, ки дар иқтисодиёти муосир нақши аввалиндараҷа доранд.

Таъсири технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба рушди иқтисодиёти миллии ҷунин сурат мегардад. Дар ибтидо, саҳми технологияҳои нав ба рушди иқтисодӣ

бо роҳи такмилдиҳии воситаҳои истеҳсолот ва ивазшавии технологияҳои анъанавӣ муайян карда мешавад, ки он ба афзоиши сохтори органикии сармоя, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва ташаккули самарайи азнавсозӣ ва такмили равандҳои истеҳсоли оварда мерасонад. Дар марҳилаи навбатӣ натиҷаи таъсири онҳо ба бозорҳои молиявӣ ба назар мерасад. Дар марҳилаи сеюм омилҳои ҳастанд, ки ба паҳншавии босуръати технологияҳои нав мусоидат мекунанд, ки таҳти таъсири онҳо дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт тағйироти ғайбӣ ба амал меояд. Ҳамин тариқ, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун меҳвари асосии иқтисодиёти иттилоотӣ баромад намуда, самаранокии истеҳсол, нигоҳдорӣ ва истифодаи он ба самаранокии тақриристеҳсоли ҷамъиятӣ мусоидат менамояд.

Аз рӯзҳои аввали бадастории истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот дар миқёси миллий татбиқи дигаргуниҳои васеъро шурӯъ намуд, ки он ба рушди минбаъда ва амалигардонии васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва интернетӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Тӯли солҳои зиёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди иттилоотонӣ ва татбиқи лоиҳаҳои хеле умедбахш оид ба татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар ҳама соҳаҳои ғайбӣ инсонӣ идома дорад ва бо истифода аз усулҳои инноватсионӣ он рӯ ба инкишоф гузошта истодааст. Корҳои васеъ дар ин самт, пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани сатҳи самаранокии ислоҳоти иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудаанд.

Баҳрагирӣ аз технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар соҳаҳои ғайбӣ инсонӣ, аз ҷумла самтҳои муҳталифи илмӣ ва амалӣ имрӯз ба зарурат табдил ёфтааст. Баъди расидан ба истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани савияи дониши иттилоотӣ, ба шахрвандон фароҳам овардани шароити ҷустуҷӯи озодонаи иттилоот, ташаккул додану истифода бурдани иттилоот, принсипҳои асосии таъмини ҳифзи иттилоот ва ғайра як қатор қонунҳо қабул шудааст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» аз он ҷумла мебошад.

Қонуни мазкур муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар рафти ташаккули истифодаи иттилооти ҳуҷҷатшуда ва манбаи захираҳои иттилоот ба миён меоянд, офаридани технологияҳои иттилоотӣ, шабакаву низомҳои автоматиконидаи иттилоотро танзим мекунанд, тартиби муҳофизати захираи иттилоот, инчунин ҳуқуқ ва вазифаҳои субъектҳоеро, ки дар равандҳои иттилоотонӣ ширкат меварзанд, муайян менамояд.

Бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвари мо, дар баробари дигар бахшҳо, дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ низ тағйироти кулӣ ба амал омада, аз тарафи ҳукумат дар самти тағйир ва беҳбуд ёфтани инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва амалигардии лоиҳаҳо барои татбиқ ва ҷалби технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа корҳои бисёре ба анҷом расонида шуданд.

Рақобати шадид яке аз воқеиятҳои иқтисодиёти муосири бозор мебошад. Дар чунин шароит, равиши ба соҳибкорӣ нигаронидаи идоракунӣ нисбат ба равиши функционалӣ бартарӣ дорад, аммо идоракунӣ дар асоси равандҳои соҳибкорӣ наметавонад бидуни истифодаи технологияҳо ва низомҳои иттилоотӣ муосир татбиқ карда шавад.

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи ташаккул ва рушди ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020» дар асос ва амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди

Љумхурии Тоҷикистон», ки бо (Фармони Президенти Љумхурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, таҳти №1174 тасдиқ шудааст), (Барномаи давлатии «Рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Љумхурии Тоҷикистон», ки аз 3 декабри соли 2004, таҳти №468 боқарори Ҳукумати Љумхурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст) ва (Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Љумхурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Љумхурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, таҳти №451 тасдиқ шудааст) таҳия гардидааст [7, с. 62].

Ҳамзамон, технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар муқоиса бо технологияҳои анъанавии қаблӣ бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад, ки таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёт ва рушди иқтисодиёти миллий тамоман гуногун аст. Пеш аз ҳама, ин сифати паҳншавии глобалии технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ мебошад, онҳо дар аксарияти соҳаҳо истифода мешаванд, ки маҳсулноқ ва таъсирбахшанд.

Ҳамин тариқ, ба Љумхурии Тоҷикистон зарур аст, ки технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсиониро, пеш аз ҳама, ҳамчун омили истеҳсолот истифода намоёд. Албатта истифодаи захираҳои истеҳсоли афзалияти худро дорад. Дар асоси таҷрибаи хориҷӣ ва вазъи истифодаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ, ки дар боло зикр намудем, тавсия карда мешавад, ки аз ин гуна технологияҳо дар соҳаи идоракунии бештар истифода карда шавад. Инчунин бояд ба назар гирифт, ки технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар мадди аввал соҳаи хизматрасонӣ (банкӣ, молиявӣ, консалтингӣ, маркетингӣ ва ғайра) бештар истифода шаванд, зеро тақмили инфрасохтори истеҳсоли ба рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ шартӣ асосӣ баромад мекунад.

Вазифаи муҳим дар ин самт, қорӣ намудани низомҳои муосири автоматикунонии хизматрасонии инфрасохторӣ ва ташкили баҳисобгирӣ мебошад. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ ва робитаи мутақобилаи онҳо бо мақомоти давлатӣ ва дигар субъектони хоҷагидорӣ шаффоф гардад, манбаъҳои асосии талафот муайян карда шаванд ва барои ислоҳоти бо сифати иқтисодиёт замина фароҳам оварда шавад.

Дар зинаи минбаъда бояд ба табиқ додани иқтисодиёти Тоҷикистон ба иқтисоди иттилоотӣ, баррасии тамоюлҳо ва дурнамои рушди глобалии технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ равона карда шавад. Дар самти аввал Љумхурии Тоҷикистон ҳатто байни мамлакатҳои ИДМ нисбатан дар сатҳи паст қарор дорад. Масалан, ҳиссаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон 2,5%-ро ташкил медиҳад, дар Русия аз 6,5% ва дар аксари кишварҳои пешрафта 10-15% аст. Дар айни замон, саҳми соҳаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар байни бештар аз 500 ширкати бузургтарини ҷаҳонӣ 19% ва дар якҷоягӣ бо дигар соҳаҳои технологияи баланд 29%-ро ташкил медиҳанд [4].

Дар самти дуюм, Љумхурии Тоҷикистон яке аз субъектҳои иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад ва дар шароити ҷаҳонишавӣ хусусиятҳои сифатии ин равандро қабул мекунад. Истеҳсол, паҳнкунии манбаъҳо (захираҳои иттилоотӣ) ва технологияҳои иттилоотӣ яке аз қувваҳои пешбарандаи равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад. Дар ин замина, бозори маҳсулоти иттилоотӣ ташаккул ёфта, ҳамзамон ба рушди иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакат мусоидат карда метавонад.

Дар натиҷаи ташаккул ва рушди бозори захираҳои иттилоотӣ ва баҳусус, иттилооти электронӣ, тақсимои меҳнат боз ҳам амиқтар гардид, ташкилотҳо ва муассисаҳои, ки ба ҳадамоти иттилоотӣ ва фуруши маҳсулоти хизматҳои иттилоотӣ сару қор доранд, бештар рӯ ба тараққӣ овардаанд.

Дар айни замон, бо таъсиси шабакаҳои милливу ҷаҳонии интиқоли иттилооту додаҳо бозори ҷаҳонӣ ва миллии захираҳои иттилоотӣ тавсеа меёбад. Инфрасохтори рушди воситаҳои телекоммуникатсионӣ, шабакаҳои компютерӣ ва алоқаҳои моҳвораӣ дар ҷумҳурӣ нав ба ташаккул шурӯъ мекунад. Масалан, аз рӯи маълумоти расмӣ, дар аввали соли 2015 ҳиссаи истгоҳҳои муосири баландсуръати рақамӣ танҳо 15,5% иқтидори истгоҳҳои автоматии телефонино ташкил доданд. Дар аввали соли ҷорӣ, ҳиссаи истгоҳҳои рақамӣ 10-12% -и шумораи ИАТ-ро ташкил дод ва қобилияти онҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳои нав хеле кам истифода мешавад, зеро истгоҳҳо ба ҳам алоқаманд нестанд. Ҳатто дар Душанбе, ба гуфти коршиносон, сатҳи татбиқи шабакаҳои муосири телефонҳои рақамӣ дар аввали соли 2015 аз 15% камтар буд. Ҳамзамон, дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ шабакаҳои рақамии телефонӣ истифода мешаванд [4].

Суръатбахшии ин равандҳо бо афзоиши қобилиятҳои технологияҳои компютерӣ ва пайдоиши технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи иттилоот амалӣ мешавад, ки ба туфайли он сифати маҳсулоти иттилоотӣ ва хизматрасониҳои иттилоотӣ ба таври кулӣ беҳтар мегардад. Хусусан бо пайдоиши имконияти дастрасӣ ба муколамаи муштариён ба пойгоҳи додаҳои дурдаст (дар речаи on-line) имкониятҳо ва аҳаммияти иқтисодии захираҳои иттилоотӣ афзоиш меёбад, зеро технологияҳои муосири иттилоотӣ ва васеъ шудани миқёс ва сифати захираҳои иттилоотӣ, ҳосилнокии меҳнаторо на танҳо дар соҳаи иттилоот, балки дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт низ афзоиш медиҳад.

Дар зинаи минбаъда бояд ба рушди бозори захираҳои иттилоотӣ таъия намуд, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо нав ба останаи саноатикунонӣ ва иттилоотонӣ ворид мешавад.

Ба ташаккули рушди бозори захираҳои иттилоотӣ дар Тоҷикистон омилҳои манфии зерин таъсир мерасонанд:

- ✓ аз байн бурдани заминаи техникӣ ва технологии онҳо;
- ✓ набудани марказҳои ҷаҳонишавӣ ва телекоммуникатсия;
- ✓ сифати пасти хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ;
- ✓ дар маҷмӯъ, таъмини пасти ширкаткунандагони бозори воситаҳои коркарди электронии маълумот.

Ғайр аз он, таҳассуси номуносиби меҳнатии онҳое, ки дар истеҳсол ва тақсими захираҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои марбута кор мекунанд, яке аз мушкилоти асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар айни замон, технологияҳои иттилоотӣ, дар ин ё он шакл қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро фаро гирифта истодааст. Иқтисодиёти ҷаҳонӣ рӯз аз рӯз ба фазои интернетӣ майл дорад. Пас аз ворид намудани нахуст домен дар кишвар миқёси фарогирии технологияҳои иттилоотӣ танҳо афзуда истодааст. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт рақобатпазирии минтақа ё кишвар дар маҷмӯъ бо дараҷаи азхудкунӣ ва истифодаи амалии технологияҳои иттилоотӣ муайян карда мешавад.

Ҳоло мо шоҳиди рушди иқтисодии инноватсионӣ ва сохтмони ҷомеаи рақамӣ дар кишвар мебошем. Дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои технологияҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ дар шароити ташаккули фазои ҷаҳонии иттилоотӣ, мустақиман сатҳи зиндагии мардумро баланд бардошта, рақобатпазирии иқтисодиёти кишварро муайян мекунанд.

Дар шароити кунунии рушди иқтисодиёти ҳамаи давлатҳо ва ширкатҳои тичоратии абарқудрат рӯ ба ташкили ҳукуматҳои электронӣ овардаанд, ки аз рӯи таҷриба нишондодаи онҳо ниҳоят самаравӣ баланд дар рушди иқтисод медиҳад.

Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами идоракунии давлатӣ – ташаккули ҳукумати электрониро дар солҳои охир татбиқ ва алақай истифода карда истодааст ва мо умед бар он мебарем, ки он ба рушди иқтисодиёти миллии мо ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ самаранок арзанда мебошад.

Шаклҳои гуногуни сохтори институтсионалии давлатӣ, қисми таркибӣ ва рушди афзалиятноки стратегии онҳо ҳамчун пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва тижоратӣ дар шакли электронӣ мебошанд. Ҳамин тавр қорӣ кардан ва истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар низомии идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили мунтазам ва асоснокунӣ методологии параметрҳои онро талаб мекунад.

Барои арзёбии рушди соҳаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар кишварҳои ҷаҳон ва таъсири он ба ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ нишондиҳандаҳои бисёрҷузъаи омории зеринро ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунад: таҳияи ҳукумати электронии CMM 2014 (E-Government Development Index – EGDI); омодагӣ ба ҷомеаи шабакавӣ (Networked Readiness Index, NRI); рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ICT Development Index) [8, 9].

Истифода ва рушди минбаъдаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатӣ имкониятҳои навро барои ҳалли масъалаҳои миллии ва минтақавӣ фароҳам меорад. Ҳамзамон, электроникунии равандҳои идоракунӣ ба хизматчиёни давлатӣ ҷамъиятӣ на танҳо таъсири мусбат, балки манфӣ низ мерасонад, ки барои ҳалли масъалаҳои худ мураккабтарин ба низомии давлатӣ таваҷҷуҳи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамкорӣ мекунад.

Вобаста ба ин, ҳалли масъалаи андозагирӣ ҳамчунин ба самаранокии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатӣ татбиқи методҳо ва усулҳои пешбини менамояд, ки ин таъсирот ва оқибатҳои робита бо ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ва ҷиҳатҳои мусбату манфии идоракунии электрониро пурра инъикос мекунад. Ин усули назарсанҷии экспертии мебошад, ки нишондиҳандаҳои ҷудонашавандаи самаранокии онҳо ба низомии нишондиҳандаҳои маҷмӯӣ ва мушаххаси самаранокии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ асос ёфтаанд [10].

Суръати баланди таракқиёти технологияҳои компютерӣ водор месозад, ки дастовардҳои наватрини онҳо дар ҳамаи ҷабҳаҳои хоҷагии халқ татбиқ карда шаванд. Маълум аст, ки татбиқи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти ин ё он соҳа бо мақсади сарфаи вақт ва бадастории сифатнокии натиҷа ба роҳ монда мешавад.

Аз ҷиҳатҳои болои чунин ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ки дар ҳама соҳаҳо татбиқ шудаанд, воситаи муфиду самарабахши мубодилаи иттилоот ва хизматрасонӣ ба муштариёну мизоҷон мебошанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотӣ». Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 06.08.2001, №40 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001, №7, мод. 503 [манбаи электронӣ] URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=76 (санаи истифодабарӣ: 11.01.2020)
2. Поникарова А.С. Внедрение автоматизированных информационных систем управления как условие достижения устойчивого инновационного развития / А.С.Поникарова, Э.В.Бардасова, Г.Ф.Тагирова, И.Н.Поникарова // Вестник Казанского технологического университета. – 2012. – № 2. – С. 172 – 178.

3. Дятлов С.А. Макрокорпорации «Интернет – экономики» / С.А. Дятлов. [электронный ресурс] URL:http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&d=light&id_sec=98&id_thesis=3322&r=thesisDesc (дата обращения: 11.01.2020).
4. Бобоев З.М. Современное состояние и особенности формирования информационных ресурсов в экономике Республики Таджикистан / З.М. Бобоев // Интернет – журнал «Науковедение» Том 9, №6 (2017) [электронный ресурс] URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-sostoyanie-i-osobennosti-formirovaniya-informatsionnyh-resursov-v-ekonomike-respubliki-tadzhikistan/viewer> (дата обращения: 11.01.2020).
5. Комков Н.И. Роль инноваций в развитии экономики и общества / Н.И. Комков [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-innovatsiy-i-tehnologiy-v-razvitii-ekonomiki-i-obschestva> (дата обращения: 11.01.2020).
6. Вайнштейн Г. Интернет как фактор общественных трансформаций / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 16-27.
7. Файзуллоев З.Х. Технологии итилоотию коммуникатсионӣ дар раванди идоракунии давлатӣ / З.Х. Файзуллоев // Маводи конференсияи IV душанбегии байналмилалӣ илмию амалӣ, Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот. – Душанбе: «Ирфон», 2013. – С. 62-69.
8. Иванов В.В., Коробова А.Н. Государственное и муниципальное управление с использованием информационных технологий. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 383 с.
9. Индикаторы информационного общества: 2013: статистический сборник. – М.: НИИ «ВШЭ», 2013. – 328 с.
10. Веерпалу В.Э., Володина Е.Е., Девяткин Е.Е. Управление использованием радиочастотного спектра. Конверсия и экономика. Монография. – М. 2011. – 184 с.
11. Мария С. Рождение инфономики / С. Мария [электронный ресурс] URL: <https://www.iemag.ru/opinions/detail.php?ID=28600> (санаи истифодабарӣ: 11.01.2020).
12. Иванкова О.Г., Кальницкая И.В., Максимочкина О.В. Информация для управления организацией: роль и проблемы формирования / О.Г. Иванкова, И.В. Кальницкая, О.В. Максимочкина [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsiya-dlya-upravleniya-organizatsiyey-rol-i-problemy-formirovaniya/viewer> (дата обращения: 11.01.2020).
13. Википедия. Донишномаи озода [манбаи электронӣ] URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Infonomics#cite_note-1 (дата обращения: 11.01.2020).
14. Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои итилоотӣ / Ф.С. Комилов. – Душанбе: Душанбе принт, 2016. – 480с.
15. Шевко Н.Р. Становление информационной экономики в современных условиях: теория и практика / Н.Р. Шевко, А.С. Абубекиров, Н.Р. Мансурова // Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана. Экономика и бизнес. – 2015. [электронный ресурс] URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-informatsionnoy-ekonomiki-v-sovremennyh-usloviyah-teoriya-i-praktika> (дата обращения: 11.04.2020).

ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

ХАСАНОВ МАЪРУФДЖОН МАХМУДБОВЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры, информационно коммуникационные технологии и программирование Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, 17 микрорайон, дом 1

В статье обоснованно своевременность и необходимость внедрения информационно-коммуникационных технологий в развитие современной экономики. Обоснованно, что информация как фактор производства и производства, хранение и эффективного ее использования выступает как сектор национальной экономики. Отмечены отличительные черты информационно-коммуникационных технологий от традиционных технологий. Проанализировано правовые основы их внедрения в социально-экономической жизни Республики Таджикистан. Проведено теоритически анализ сущности терминов «технология», «информация» и на этой основе выявлены экономическая сущность информационно-коммуникационных технологий. Выделены этапы внедрения информационно-коммуникационных технологий на основе мультипликационного эффекта. Анализировано задерживающие факторы развития рынка информационных ресурсов в Республики Таджикистан. Дано рекомендации по приоритету использования информационно-коммуникационных технологий в социально-экономической жизни Республики Таджикистан.

Ключевые слова: информация, информационные ресурсы, информационно – коммуникационные технологии, информатизация, инновация, коммуникация, экономика, интернет

ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT – COUNTRY ECONOMIES

HASANOV MARUFJON MAKHMUDBOEVICH,

senior teacher of the information and communication technologies and programming department, TSULBP, e-mail: marufjon_hasanov@mail.ru, tel: (92)-950-22-12 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, 17 microdistrict, building 1

The author deals timeliness and need for the implementation of information and communication technologies in modern economy development. It is substantiated that information as a factor of production, storage and effective use of it acts as a sector of the national economy. The legal foundations of implementation in the social-economic life of the Republic of Tajikistan are analyzed. A theoretical analysis of the essence of the terms “technology”, “information” has been carried out and on this basis the economic essence of information and communication technologies has been identified. The distinguishing features of information and communication technologies from traditional technologies are noted. The priority of the comprehensive implementation of information and communication technologies in the infrastructure of the economies of developing countries are substantiated. The delay factors of the development of the market of information resources in the Republic of Tajikistan are analyzed. Recommendation in the priority of using information and communication technologies in the social-economic sphere of the Republic of Tajikistan are given.

Key words: information, information resources, informatization, innovation, communication, economy, internet

Мукаарриз: Досиев М., мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии АИДНПҚТ, н.и.и., дотсент

УДК: 339.9

ДУРНАМОИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ ИҚТИСОДИИ ХОРИЧИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

ГУЛМАМАДОВ АЛИШЕР ВАРҚАЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17

E-mail: alishergulmamadov@mail.ru

Дар солҳои охир дар сиёсати ҷаҳонӣ тағйироти назарраси сохтории хусусияти бунёди ба амал меоянд, ки бо омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иқлимӣ алоқаманданд. Зарурати таҳияи модели ФИБ-и Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ, инчунин либерализатсияи соҳаи иқтисоди хориҷӣ аён аст. Он рушди минбаъдаи содиротро дар бар мегирад, ки ба истифодаи бартариҳои рақобатии табиӣ дар соҳаи захираҳои табиӣ ва дастгирии ҷамъонибаи давлатии корхонаҳо ва сохторҳои соҳибқарорӣ дар баҳии ивазкунандаи воридоти истеҳсолоти милли амалкунанда асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: иқтисод, рақобат, содирот, воридот, истеҳсолот, сиёсат, рушд, ҷаҳонишавӣ.

Дар марҳилаи муосири инкишоф Тоҷикистони соҳибистиклол ба низоми тараққиқардаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, ҳамгироии сатҳи баланд ба равандҳои хоҷагии ҷаҳонӣ ва истеҳсолоти рақобатпазири ба содирот равонашуда ниёз дорад. Мувофиқ ба ин, Ҳукумати кишвар чӣхати такмили меъёрҳои ташкилӣ-ҳуқуқии пешбурди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ кӯшиш ба харҷ дода, лоиҳаҳои сармоягузорию оид ба таъсиси инфрасохтори зарурӣ ва беҳгардонии фазои сармоягузорӣ амалӣ мекунад. Аммо сохтори муосири содироти Тоҷикистон, ҳаҷми нисбии сармояҳои ҷалбшудаи хориҷӣ, инчунин фаъолияти субъектони комплекси иқтисодии хориҷии кишвар ҳанӯз ба иқтисодии мамлакат мувофиқ нестанд ва ҷонноккунии фаъолияти иқтисодии хориҷии кишварро металабанд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 ҳадафу вазифаҳои тавсеаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, аз ҷумла, дар соҳаи афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулоти саноатӣ, ташкили занҷири арзиши иловашуда, ҷалб кардани сармояҳои мустақими хориҷӣ ва ба воситаи ин амалӣ намудани нақшаи саноатикунории кишвар қайд гардидаанд. Дар робита бо тақвияти рақобати байналмилалӣ ва амалияи ғайриоддӣи зиддиятҳои тичоратӣ ва протекционизм худӣ субъектони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мустақилона роҳи мавқеъгирӣ дар бозорҳои ҷаҳониро ёфта наметавонанд. Бинобар ин давлат вазифадор аст, ки бо истифода аз василаҳои сиёсати тичорати хориҷӣ ва дипломатия, иштироки бевосита дар амалиёти иқтисодии хориҷӣ манфиатҳои иқтисодиро дар бозорҳои хориҷӣ пеш барад ва шароитро барои рушди комплекси иқтисодии хориҷӣ фароҳам оварад.

Ҷунони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ 22 декабри соли 2017 қайд намуданд: «...мо бояд дар оянда ҳам чӣхати ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар кӯшида, манбаъҳои мавҷударо оқилонаву самаранок истифода барем ва манбаъҳои нави рушди иқтисодӣ ва афзоиши истеҳсолоти миллиро дарёфт кунем ва технологияҳои инноватсиониро ҷорӣ намоем».

Ҷораҳои камкунандаи хатарҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бояд аз нигоҳи функционалӣ ва институтсионалӣ ба низом дароварда шаванд. Моҳияти ин усул дар

муназзामी сохти органикии комплекси иқтисодии хориҷӣ таҷассум меёбад, ки унсурҳои дар шакли як чизи мукаммалу ягона тасвир ёфтаанд (расми 1).

Методологияи системае, ки муаллиф пешниҳод кардааст, иборат аз ин аст, ки ба ғайр аз селай иттилооти мувофиқу зарурӣ системаи идораи таваккали комплекси иқтисодии хориҷӣ дар самти камкунии таваккал низ, бо истифода аз фишангҳои молиявӣ, маъмурӣ, инчунин усули суғурта, равобити дипломатӣ, таҳияи стратегияи ҳадафгузорӣ кор мекунад.

Равияи аз рӯи ҳимояи *манфиатҳои иқтисодии хориҷии* кишвар дар мақола бо зарурати баромадан ба бозорҳои ҷаҳонӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллии иқтисодӣ асоснок карда шуд, ки дар байнашон ҷанбаҳои сиёсати ҳимояи содироткунандагони ватанӣ, афзоиши паҳнӣ ҳаҷми содирот, нигоҳдории рақобатпазирии кишвар ва ғайра бартарӣ доранд, ки иҷрояшон барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ баъзан мушкул аст. Дар шароити лаппиши беисти таносуби бозор барои ин кишварҳо сиёсати коҳишдиҳии дараҷаи осеби иқтисоди милли аз таъсири беруна афзалтар мебошад.

Равияи аз рӯи *амният*, гуфта мешавад дар мақола, бо равияи якум дуюм алоқаманд буда, ба ташкили чунин шароит ё чунин ҳолати комплекси иқтисодии хориҷӣ асос меёбад, ки зимни он ҳамаи субъектҳо бе душворӣ, бо дастрасии пурра ба иттилооти зарурӣ ва бо таваккали камтарин муносибатҳои тичоратию иқтисоди ро бо шарикони хориҷӣ амалӣ карда метавонанд.

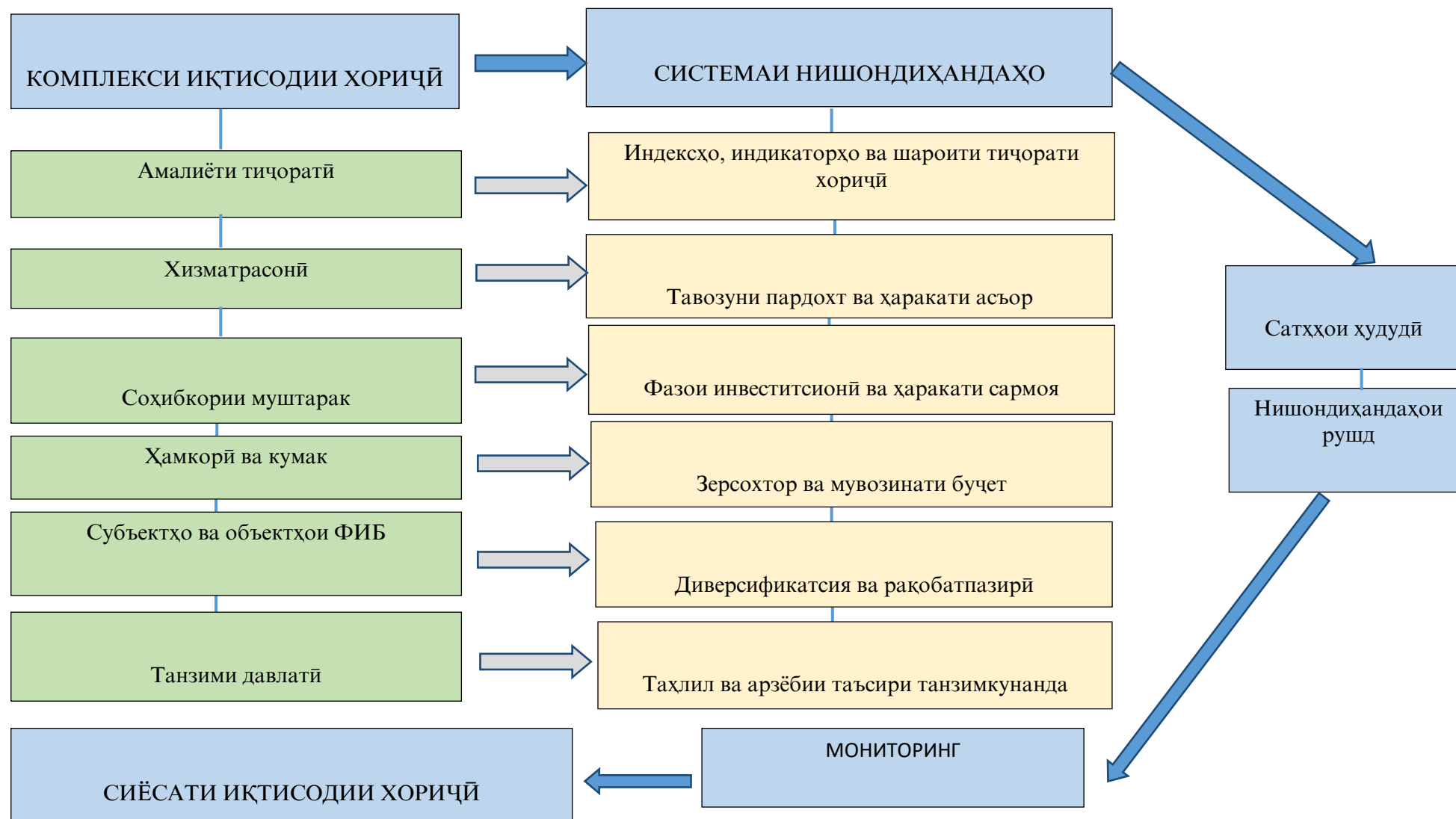
Ба сифати механизми расидагӣ ба равияҳои фавқулзикр муаллиф истифодаи сиёсати *протекционизми муътадилро* ба воситаи чораҳои сиёсати тичоратӣ, татбиқи сиёсати оқилонаи сармоягузорӣ дар ҷорҷӯби системаи бисёрҷонибаи танзими тичорати байналмилалӣ пешниҳод мекунад. Механизми мазкур аз татбиқи чораҳои ҳамоҳангсозии манофеи сармоягузори хориҷиро бо манфиатҳои давлати мизбон, вале бо риояи принципҳои ташкили фазои мусоиди сармоягузорӣ иборат аст.

Равияи ҷамъбасти дар мақола ба заминаи дарозмуҳлат овардани тамоми чораҳои сиёсати иқтисоди хориҷӣ тавассути таҳия ва татбиқи *ҳуҷҷати стратегии барномавӣ* мебошад. Ин равия имконияти пешбурди сиёсати муътадилу давомдори равобити иқтисодии хориҷиро барои татбиқи бартариҳои қиёсии кишвар, мутобиқати онҳо ба тағйирёбии тадриҷии комплекси иқтисодии хориҷии кишвар аз махсусияти ашё ба сатҳи баланди рақобатпазирӣ муҳайё мекунад.

Барои ифшои ҷиҳатҳои сифатии чунин тағйирот муаллиф алгоритми арзёбии комплекси иқтисодии хориҷиро тартиб додааст, ки нишондиҳандаҳои гуногуни ба як ҷадвали таснифотӣ овардашударо мувофиқи сатҳҳои ҳудудӣ аз рӯи тағйир дар бар мегирад (расми 2).

Расми 1. Системаи комили идораи таваккали фаъолияти берунииктисодӣ (ФИБ)

Расми 2. Алгоритми арзёбии ҳолати комплекси иқтисодии хориҷии кишвар

Дар асоси чунин таснифот дар мақола нишондиҳандаҳои рушди комплекси иқтисодии хориҷӣ муназзам карда шуданд, ки натиҷаи ҳисоби онҳо имкони татбиқи сиёсати иқтисодии хориҷии босамар ва қабули қарорҳои стратегиро таъмин мекунад (ҷадвали 1).

Дар ҷадвали 1 танҳо он нишондиҳандаҳое гурӯҳбандӣ шудаанд, ки ба андешаи муаллиф, дар системаи танзими оперативӣ ва стратегӣ аҳамияти бештар доранд. Як қатор формулаҳои ҳисоб ва қиматҳои ҳудудӣ ба ҳамагон маълуманд, баъзеи дигарро муаллиф дар асоси муназзамсозии қорҳои муҳаққиқони хориҷию ватанӣ, хусусан дар шароити иқтисоди рӯ ба тараққӣ тартиб додааст. Маҳз онҳо заминаи ҳисобкуниро дар доираи комплекси иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳқиқоти мақолаи илмӣ ташкил доданд [4].

Дар мақолаи илмӣ қайд карда мешавад, ки бо сабаби либерализатсияи дермондаи фаъолияти тижорати хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили заминаи ҳукукии танзимкунандаи ин фаъолият, раванди ташаккулёбии комплекси иқтисодии хориҷӣ дар кишвар то охири солҳои 90-уми асри XX тӯл кашид. Илова ба ин, бухрони иқтисодӣ ва сиёсии солҳои аввали истиқлол омили боздорандаи рушди равобитаи тижорати хориҷӣ гардид.

Ҷадвали 1

Системаи нишондиҳандаҳои мониторинги комплекси иқтисодии хориҷӣ

Унсурҳои комплекси иқтисодии хориҷӣ	Нишондиҳандаҳо ва индикаторҳо	Ҳудуд	Сатҳи босамар
Тижорати хориҷӣ	Индекси шароити умумӣ ва воқеии тижорати хориҷӣ	≤ 1	> 1
	Индекси бартарии қиёсӣ - RCA	$0 \leq 1$	> 1
	Индекси маҳсусгардонии содирот	$0 \leq 1$	> 1
	Самаранокии содирот (даромад аз содирот/хароҷот барои содирот)	≤ 1	> 1
Хизматрасонӣ	Коэффитсиенти таносуби хизматрасонӣ дар содироту воридот (саҳми хизматрасонӣ дар содирот/саҳми хизматрасонӣ дар воридот)	< 1	≥ 1
Соҳибкории муштарак	СМХ дар ММД	$\leq 5\%$	$25\% > 15\%$
	Коэффитсиенти хусусияти содиротии СМХ (содироти қорхонаҳои бо СМХ/содирот)	$\leq 10\%$ $\geq 80\%$	$40\% > 30\%$
	Суръати афзоиши истеҳсолоти қорхонаҳо бо СМХ	-	+
Дастгирӣ ва кӯмак	Қарзи хориҷӣ нисбат ба ММД	$\geq 80\%$	$30\% \geq 20\%$

	Коэффитсиенти иштироки захираҳои хориҷӣ дар буҷет (СМХ бо КРР/буҷети давлат)	$\leq 3\%$ $\geq 50\%$	$20\% \geq 10\%$
Субъектҳо ва объектҳои ФИХ	Индекси рақобатпазирии ҷаҳонӣ	Беш аз 100	ТОП 50
	Афзоиши теъдоди содироткунандагон ва объектҳои ФИХ	-	+
Танзими давлатӣ	Самараи тариф (% Δ истеҳсоли дохилӣ/% Δ тарифи гумрукии воридотӣ	≤ 1	> 1
	Самараи дастгирии содирот (% Δ содирот/% Δ харочоти давлат барои содирот	≤ 1	> 1
	Имтиёзҳои андозӣ ва сармоягузорӣ/Буҷет	$\leq 3\%$ $\geq 30\%$	$15\% \geq 10\%$

Таҳияи муаллиф (СМХ- сармояи мустақими хориҷӣ; КРР- Кӯмаки расмӣ барои рушд)

Вобаста ба ин, дар мақолаи илмӣ ҳангоми арзёбии комплекси иқтисодии хориҷии Тоҷикистон ҳисобкунии тамоми индексҳо ва индикаторҳои дар ҷадвали 1 овардашуда на ҳамеша имконпазир буд. Хусусан, тибқи ҳисобҳои муаллиф дар солҳои 90-ум динамикаи тичорати хориҷии кишвар хеле ихтилофмез ва тамоюли коҳиши нишондиҳандаҳои содироту воридот аён буд.

Комплекси иқтисодии хориҷии Тоҷикистон бо сабаби бештар кушода шудани иқтисод батадрич ташаккул меёфт, беш аз пеш ба омилу зарбаҳои берунии хоси иқтисодии хурди кушод вобаста мешуд. Чунин ҳулосаро муаллиф дар асоси муназзамсозии натиҷаи таҳқиқоти олимони хориҷию ватанӣ баровард ва ин имкон дод, ки муаллиф мактабҳои ин самт, хусусан мактабҳои ба назарияи иқтисодии кушод асосёфта муайян намояд[6].

Консепсияи фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КФИХ) ва Стратегияи рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (СРФИХ), ки ҳоло таҳия шуда истодаанд, бояд бо ҳадафҳои Стратегияи милли рушд-2030 мувофиқ карда шаванд ва ба ҳалли масъалаҳои зерин асос ёбанд:

- гузарондани иқтисод ба модели саноатӣ-аграрӣ ва диверсификатсияи истеҳсолот;
- таҳкими вазифаҳои танзимкунандаи давлат ва дастгирию Ҷимояи Ҷамаҷонибаи манфиатҳои истеҳсолкунандагони милли дар бозорҳои хориҷӣ;
- баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ иқтисодиёт, корхонаву молҳои ватанӣ барои ояндаи дарозмуддат;
- пайдо кардан ва мустақам гардонидани мавқеъ дарозмуддати содироткунандагони ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ;
- ташкил додани кластерҳои саноатӣ бо иштироки сармояи инвесторони ватанӣ ва хориҷӣ;
- гузштан ба содироти маҳсулоти саноатии тайёри бо арзиши иловашудаи баланд.

Василаи асосии ҳалли ин масъалаҳо, ба ақидаи муаллифи таҳқиқоти илмӣ, ташкил кардани **кластерҳои саноатии** ба содирот нигаронишуда мебошад. Муаллиф сохторҳои кластерии Тоҷикистонро аз қабилӣ Комплекси истеҳсолии Чануб, Комплекси истеҳсолии Шимол, пойгоҳҳои шимоли шарқӣ, ғарбӣ, чанубӣ ва шимолӣ қайд намудааст. Ҳамаи онҳо дар комплекси ягонаи иқтисодии хориҷии Тоҷикистон муттаҳид гардида, зеркомплексҳои зеринро дар бар мегиранд: тичоратӣ-нақлиётӣ-логистикӣ, агросаноатӣ, нассочӣ, маъданӣ, мошинсозӣ, сохтмонӣ, туристӣ-солимагардонӣ [7].

Муаллиф қайд мекунад, ки кластерҳои саноатӣ набояд дар минтақаи муайян, мисли минтақаҳои озоди иқтисодӣ амал кунанд, балки бояд дар тамоми қаламрави кишвар чун маҷмааи ягона ҳамкорӣ кунанд. Зарурати ҷалби васеи сармояҳои хориҷӣ барои ташаккули ин кластерҳо, аз ҷумла бо роҳи ифтитоҳи филиали ширкатҳои бузурги фаромиллӣ аз кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ қайд гардидааст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Авронов И., Рыбакова А., Саламатов В. Техническое регулирование и политика импортозамещения // Мосты. МЦТУР. – Выпуск 6 (Октябрь 2017). – С.14.
2. Арабян Международные конвенции и соглашения по внешнеэкономической деятельности / Арабян, М.С. и. - М.: Экономистъ, 2016. - 276 с.
3. Арустамов Э. А. Внешнеэкономическая деятельность: учебник / Э. А. Арустамов, Р. С. Андреева. - М.: КНОРУС, 2011. - 168 с.
4. Бобоев А.А. Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства (на материалах Республики Таджикистан): Автореф. дисс. канд. экон. наук. – Душанбе, 2010. – С.11.
5. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан /Коллектив авторов. Под общей ред. проф. Саидмуродова Л.Х. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С.7.
6. Внешнеэкономическая деятельность: Учебник, под ред. Е.Ф. Прокушева. – 8-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2012 .- 527 с.
7. Имомёрбеков Ф.М., Гулмамадов А.В. К вопросу о необходимости реализации государственной политики в области формирования промышленных кластеров на основе мирового опыта// Российско-Таджикский (Славянский) университет, Вестник университета, научный журнал, №4(60)-2017г., Душанбе 2017, С. 150-157.
8. Саидмуродов Л.Х. Солиев А.А. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего инвестирования. Книга. – Душанбе: Ирфон, 2004. – С.6.
9. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Монография. - Душанбе: Ирфон, 2005. – 276с.
10. Закон Республики Таджикистан «О внешнеторговой деятельности». – Закон. - 3 июля 2012 г., № 846.
11. Закон Республики Таджикистан «О внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан», 27 декабря 1993 г. (в редакции Закона РТ от 28.02.2004г.№3, от 30.07.2007г.№315). Утратил силу в редакции Закона РТ от 14.03.2014г. № 1077.
12. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства» от 14 марта 2014 года, № 1444.
13. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030. – Душанбе, 2016. – 86с.

14. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидер нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22 декабря 2017. Электронный ресурс-41с.
15. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан (22 декабря 2016 года). – Душанбе: «Шарки озод», 2016. – 38с.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГУЛМАМАДОВ АЛИШЕР ВАРКАЕВИЧ,

Кандидат экономических наук, дотцент кафедры мировой экономики Таджикского
национального университета

734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17

E-mail: alishergulmamadov@mail.ru

В последние годы в мировой политике происходят существенные структурные изменения фундаментального характера, которые связаны с политическими, экономическими и климатическими факторами.

Необходимость разработки таджикской модели ВЭС в условиях глобализации и перехода к рыночной экономике, а также либерализации внешнеэкономической сферы, является очевидной.

Она предполагает дальнейшее развитие экспорта, базируясь на использовании естественных конкурентных преимуществ в природно-ресурсной сфере и всемерную государственную поддержку предприятий и предпринимательских структур, функционирующих в импортозамещающем секторе национального производства.

Ключевые слова: экономика, конкуренция, экспорт, импорт, производства, политика, рост, глобализация.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FOREIGN ECONOMIC COMPLEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN GULMAMADOV ALISHER VARKAEVICH

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Department of World Economy, Tajik National
University 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17

E-mail: alishergulmamadov@mail.ru

In recent years, significant structural changes of a fundamental nature have been taking place in world politics, which are related to political, economic and climatic factors. The need to develop a Tajik model of wind farms in the context of globalization and the transition to a market economy, as well as the liberalization of the foreign economic sphere, is obvious. It involves the further development of exports based on the use of natural competitive advantages in the natural resource sector and comprehensive government support for enterprises and business structures operating in the import-substituting sector of national production.

Keywords: economy, competition, export, import, production, politics, growth, globalization.

Рецензент: Асоев М., заведующий кафедрой государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

УДК: 336.581

**ПРОЕКТНЫЕ ОБЛИГАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ПРОЕКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

РУСТАМ АБДУКАЮМ РУСТАМ

Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры управления государственными финансами. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **E-mail:** arustam0101@gmail.com. **Тел.:** +992 887-78-07-80

Статья рассматривает использование проектных облигаций как инструмента финансирования инфраструктурных проектов в Республике Таджикистан. В условиях ограниченного доступа к банковским кредитам и бюджетному финансированию проектные облигации становятся важным механизмом привлечения капитала для реализации крупных инвестиционных проектов в сфере инфраструктуры. Автор анализирует мировую практику применения проектных облигаций, выделяя их ключевые особенности и виды, такие как зеленые и социальные облигации. Несмотря на успех других методов финансирования в Таджикистане, проектные облигации еще не нашли широкого применения. В статье подчеркивается необходимость разработки нормативно-правовой базы для их внедрения и успешного использования в рамках государственно-частного партнерства. В заключение, рассматривается потенциал инфраструктурных облигаций для повышения привлекательности частных инвестиций в национальную инфраструктуру, а также предложены меры государственной поддержки для их развития.

Ключевые слова: проектные облигации, финансирование инфраструктуры, государственно-частное партнерство, инвестиции, Республика Таджикистан, ценные бумаги, нормативно-правовая база.

Независимо от источников финансирования инвестиционных проектов, вопрос привлечения дополнительных средств остается актуальным. В условиях текущего экономического кризиса, характеризующегося ограниченным доступом к банковским кредитам, высокой стоимостью заемных средств и ограниченным объемом бюджетного финансирования, оптимальным способом привлечения капитала для реализации инвестиционных проектов является использование инструментов рынка капитала, в частности, облигационных займов.

Важно отметить, что понятие облигации, применяемое в финансовой и инвестиционной практике Республики Таджикистан, является аналогом терминов «obligation» и «bond» в англоязычной финансовой литературе, обозначающих обязательство или долг. В то же время в литературе существует несколько интерпретаций данного понятия. Так, авторы К.В. Джеймс и М.В. Джон определяют облигацию как ценную бумагу, по которой ее эмитент обязуется регулярно выплачивать инвестору заранее установленный процентный доход до полного погашения основной суммы долга [1, с. 28].

Закон Республики Таджикистан «О рынке ценных бумаг» определяет облигацию как эмиссионную ценную бумагу, «удостоверяющая право ее держателя на получение от лица, выпустившего облигацию, в предусмотренный в ней срок номинальной стоимости облигации или иного имущественного эквивалента, а также предоставляет

ее держателю право на получение процента от номинальной стоимости облигации либо иные имущественные права» [2].

В настоящее время в мировой практике финансирования инвестиционных проектов широкое распространение получило использование проектных облигаций в целях преодоления проблемы нехватки финансирования. Проектные облигации – ценные бумаги, выпускаемые частной проектной компанией, владеющей инвестиционным объектом (строящимся или построенным), обязательства по которым погашаются за счет поступлений денежных средств от использования инвестиционного объекта. При этом содержание документов, связанных с процедурами ценных бумаг, позволяет их держателям отслеживать и контролировать состояние событий, влияющих на денежные потоки финансируемого проекта.

В практике финансирования инвестиционных проектов в Республике Таджикистан случаи использования проектных облигаций отсутствуют. Причем, как отмечают авторы, другие методы и способы финансирования инвестиционных проектов в приоритетных социально-экономических отраслях используются удачно [3; 4; 5].

Кроме того, в стране не разработана нормативно-правовая база для использования проектных облигаций. Законы Республики Таджикистан, регулирующие процессы инвестиционной деятельности («Об инвестициях», «Об инвестиционном соглашении», «О концессиях», «О государственно-частном партнерстве», «О свободных экономических зонах», «О государственной защите и поддержке предпринимательства» и др.), также не содержат положений о проектных облигациях. Однако мировая практика финансирования инвестиционных проектов подтверждает, что в большинстве стран проектные облигации выступают в качестве важного инструмента механизмов проектного финансирования.

Следует отметить, что в мировой практике проектного финансирования понятие проектных облигаций имеет скорее теоретический аспект, основанный не на правовом статусе эмитента ценной бумаги, а на цели привлечения дополнительных средств для реализации инвестиционного проекта в развивающихся секторах экономики и социально-экономической инфраструктуры. Такая цель обуславливает тесную связь обеспечения (облигации) с основными стадиями проекта – инвестиционной (до завершения строительства инвестиционного объекта) и эксплуатационной (с момента начала эксплуатации до завершения проекта), а также с договорной основой реализации проекта.

Именно эти характеристики проектных облигаций отличают их от обычных корпоративных облигаций, целью которых является привлечение финансирования хозяйственной деятельности эмитента ценной бумаги или выполнение его обязательств перед кредиторами. В этой связи следует отметить, что в мировой практике проектного финансирования выделяют несколько видов проектных облигаций: зеленые облигации, социальные облигации, облигации устойчивого развития, инфраструктурные облигации и адаптационные облигации. Выпуск таких облигаций всегда носит целенаправленный характер. Таким образом, привлеченные от инвесторов средства направляются в заранее определенные направления (рисунок 1).

Рисунок 1. Направления использования проектных облигаций
Сарчашма: разработано автором на основе [3; 4; 7; 9; 10]

Отнесение облигаций к категории «зеленых», «социальных», «устойчивого развития», «инфраструктурных» или «адаптационных» может осуществляться по усмотрению эмитента при условии, что эмиссионные документы содержат ряд положений, предусмотренных для данного вида ценных бумаг, в том числе условия целевого использования средств, полученных от размещения облигаций, классификацию инвестиционного проекта, финансируемого за счет выпуска облигаций, право владельца облигаций требовать досрочного погашения в случае нарушения эмитентом целей выпуска, описание механизма контроля за целевым использованием средств, обязанность раскрывать информацию о соблюдении целей

выпуска. Следует отметить, что в законодательстве стран, где используются проектные облигации, не существует правовых препятствий для выпуска облигаций с аналогичными характеристиками к зеленым, социальным, облигациям устойчивого развития, инфраструктурным или адаптационным.

Одним из наиболее распространенных типов проектных облигаций являются облигации государственно-частного партнерства (ГЧП). Относительно данного вида проектных облигаций следует отметить, что Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» создал соответствующие рамки для использования проектных облигаций при финансировании инвестиционных проектов в сферах инфраструктуры и социальных услуг. Закон определяет правовые, экономические и организационные основы государственно-частного партнерства, а также порядок реализации проектов ГЧП в сферах инфраструктуры и социальных услуг.

Механизм ГЧП является новым явлением для Республики Таджикистан в привлечении инвестиций в государственную инфраструктуру и социальную сферу, и государство заинтересовано в создании благоприятных условий для привлечения частного сектора к реализации проектов посредством государственно-частного партнерства.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2013 года №289 в стране создано Государственное учреждение «Центр реализации проектов государственно-частного партнерства». В ходе своей деятельности данное учреждение взаимодействует с другими учреждениями и организациями, выявляет потенциальные проекты государственно-частного партнерства и представляет их для реализации Совету по государственно-частному партнерству, созданному постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2013 года №290. Совет по государственно-частному партнерству является консультативно-совещательным органом при Правительстве Республики Таджикистан, рассматривающим и решающим вопросы государственно-частного партнерства.

Посредством механизма ГЧП Государственным учреждением «Центр реализации проектов государственно-частного партнерства» в стране реализовано множество проектов в приоритетных отраслях энергетики, транспорта, здравоохранения, образования, водоснабжения, в их числе – 9 успешных проектов на общую сумму более 280 млн. сомони (таблица 1), находится в процессер реализации более 10 проектов.

Соответствующие данные свидетельствуют о том, что в Республике Таджикистан возрастает интерес к инвестиционным проектам в сфере инфраструктуры. Учитывая большую значимость предлагаемых для инвестирования объектов инфраструктуры (строительство и реконструкция дорог, мостов, линий электропередач, аэропортов, учебных заведений, больниц и других объектов), а также важность дальнейшего развития национальной экономики и улучшения жизни населения, государство и частный капитал могут объединить свои усилия для достижения этих целей.

Таблица 1. Проекты, реализованные через механизм ГЧП

Название проекта	Дата заключения договора	Организация-заказчик	Частный партнер	Срок действия	Сумма проекта
1. Ремонт и управление детским садом № 133 в г. Душанбе	22.09.2016 г.	Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан	ООО «Бойчечак»	10 лет	8 млн. сомони
2. Строительство линии электропередачи к СЭЗ «Дангара»	22.12.2016 г.	Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, ОАО «Барки Точик», Администрация СЭЗ «Дангара»	Китайская компания «Shanxi Coal Coorproation»	8 лет	22,8 млн. долларов США
3. Создание центра по профилактике и борьбе с вирусными гепатитами	16.08.2017 г.	Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан было	ООО «Тоҷикиноватсия»	15 лет	20 млн. сомони
4. Электронная система оплаты проезда и ее контроль в общественном пассажирском транспорте г. Душанбе		Исполнительный орган государственной власти города Душанбе	ООО «Авесто Гурӯҳ»	5 лет	23,1 млн. сомони
5. Обеспечение населения сельского джамоата Исфисор Бободжон Гафуровского района чистой питьевой водой	13.01.2020 г.	Органы местного самоуправления сельского джамоата Исфисор Бободжон Гафуровского района	ООО «Билол–2017»	35 лет	1,7 млн. сомони
6. Управление	30.12.2020 г.	Государственное учреждение	ООО «Билол–	20 лет	13,7 млн. сомони

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ. 2024 / №4/3 (71)

твёрдыми отходами города Бустон		Управление «Жилищно-коммунальное хозяйство»	2017»		
7. Система регистрации мобильных телекоммуникационных устройств и автоматизированная система таможенного оформления мобильных устройств	06.09.2021 г.	Служба связи при Правительстве Республики Таджикистан	ООО «Нет Солюшенс»	10 лет	27 млн. сомони
8. Создание центра первичного скрининга оспы	08.12.2021 г.	Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан было	ООО «Ташхиси муосир»	10 лет	4,5 млн. сомони
9. Создание единого центра по поставке и стерилизации многоразовых медицинских изделий и контролю качества стерилизации	08.12.2021 г.	Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан было	ООО «Тибинвест»	10 лет	17,8 млн. сомонит

Источник: разработка автора на основе данных Государственного учреждения «Центр реализации проектов государственно-частного партнерства»

По оценкам Всемирного банка, увеличение инфраструктурных активов на 10% напрямую приводит к увеличению ВВП на 1–10%. Отсталая и неразвитая инфраструктура является одним из главных препятствий на пути экономического и социального развития во всем мире. В настоящее время государство финансирует большинство инфраструктурных инвестиционных проектов в Республике Таджикистан. Недостаток финансирования инфраструктурных инвестиционных проектов является острой проблемой как для отдельных предприятий, так и для экономики страны.

В стране сформирована система финансовых институтов - пенсионных фондов, страховых компаний и других инвестиционных институтов, - которым сегодня необходимы долгосрочные проекты с низким уровнем риска для финансирования инфраструктурных проектов. Интерес частного сектора к инвестициям в инфраструктуру незначителен, в то время как его участие может не только обеспечить финансирование инфраструктурного проекта, но и гарантировать его эффективную реализацию.

Инфраструктурные проекты отличаются от других инвестиционных проектов рядом общих экономических характеристик. Именно в силу этих особенностей наблюдается существенный разрыв между спросом и предложением финансовых ресурсов в этой сфере:

- хотя прямые доходы, полученные от реализации инфраструктурного проекта, могут не покрыть вложенные в него средства, внешние факторы оказывают положительное влияние на всю национальную экономику. Именно с этой характеристикой связана ведущая роль государства в финансировании инфраструктурных проектов;

- инфраструктурные проекты сложны и предполагают большое количество участников. Инфраструктура включает в себя естественные монополии, такие как железные дороги или водоснабжение, и поэтому государства хотят сохранить полный контроль, чтобы предотвратить злоупотребление монопольной властью. Это требует внедрения сложных законодательных мер, гарантирующих правильное распределение выгод и рисков для выравнивания стимулов всех вовлеченных сторон;

- большинство инвестиций в инфраструктуру генерируют денежные потоки только по прошествии многих лет, начальная фаза инфраструктурного проекта связана с высоким уровнем риска. Кроме того, уникальность инфраструктурных проектов с точки зрения предоставляемых ими услуг делает инвестиции в инфраструктуру более гибкими. Эти три элемента - длительные сроки окупаемости, долгосрочная окупаемость инвестиций, высокие первоначальные риски и неплатежеспособность - сделали чисто частные инвестиции сложными и дорогими.

Наряду с уже сложившимися механизмами финансирования инфраструктурных проектов, такими как банковские кредиты и совместное государственное (бюджетное) финансирование, в некоторых странах получили распространение инфраструктурные облигации, которые создали условия для доступа к долгосрочным и более дешевым финансовым ресурсам и, в то же время, позволяют преодолеть многие трудности, вытекающие из специфики инфраструктурных проектов.

Особенно сегодня, в сложных финансовых условиях, Республике Таджикистан необходим надежный и эффективный рынок капитала для преодоления разрыва между спросом и фактическим финансированием инфраструктуры. При этом возникает реальная необходимость внедрения новых механизмов, которые позволят привлекать

частные инвестиции для реализации инфраструктурных проектов. Строительство и реконструкция объектов технического и инженерного назначения требуют финансовых и временных затрат, «при том результат их деятельности не всегда принимает форму денежного дохода, а чаще проявляется лишь через косвенные положительные эффекты для других хозяйствующих субъектов, а также улучшение экономической активности и повышение уровня благосостояния населения» [8, с. 74].

Включение частного сектора в механизм проектного финансирования позволяет использовать его преимущества и практический опыт, а также решает такие важные вопросы, как определение структуры капитала проекта (сколько за счет собственного капитала, сколько за счет заемного капитала), общего объема финансирования, а также объема средств, привлеченных от государства и других источников.

Привлечение капитала для проекта требует проверенного подхода к финансированию. Он включает в себя следующие элементы: определение источников капитала, источников покрытия капитальных затрат и юридического лица, ответственного за финансирование проекта.

В настоящее время в мировой практике используются инструменты, позволяющие предприятиям, созданным на основе ГЧП, привлекать средства различных финансовых институтов для реализации крупных инвестиционных программ за счет комплексных схем финансирования, страхования, межсекторальных гарантий, перераспределения рисков. В Республике Таджикистан для привлечения частного капитала в основном используется заемное финансирование (банковские кредиты). Использование синдицированных кредитов и проектных облигаций не предполагается.

В мировой практике можно выделить следующие особенности выпуска и обращения инфраструктурных облигаций по сравнению с традиционными корпоративными облигациями:

- целевое использование средств, полученных от размещения облигаций, на реализацию долгосрочных инфраструктурных инвестиционных проектов (автомобильные дороги, железные дороги, аэропорты, линии электропередачи, нефть и газ);
- выпуск инфраструктурных облигаций, в основном в рамках реализации концессионных соглашений между органами государственной власти или местного самоуправления и компанией-концессионером, выпускающей облигации;
- основными инвесторами, отчитывающимися по инфраструктурным облигациям, являются институциональные инвесторы (пенсионные фонды, страховые компании);
- длительный срок обращения инфраструктурных облигаций, который зависит от сроков строительства (реконструкции) объекта инфраструктуры и срока его эксплуатации, составляет в среднем 15-25 лет;
- обеспечение выпуска облигаций государственными гарантиями, страхованием рисков, банковскими гарантиями и поручительствами, а также иным обеспечением.

Учитывая эти характеристики, возможности, связанные с использованием инфраструктурных облигаций, могут быть реализованы в рамках ГЧП. В международной практике основным механизмом реализации инфраструктурных проектов на условиях ГЧП является концессия.

В настоящее время в мировой практике основным вопросом при выпуске и использовании облигаций для инфраструктурных проектов является определение уровня доходности облигаций, приемлемого как для эмитента, так и для инвестора

(держателя). Зарубежный опыт показывает, что доходность облигаций, используемых в рамках концессионного соглашения, определяется по формуле «инфляция + %». Соответственно, доходность инфраструктурных облигаций должна быть не ниже средней доходности банковских депозитов и не выше среднемесячного уровня инфляции. Таким образом, сама природа данного инструмента финансирования обуславливает доходность инфраструктурных облигаций, используемых в рамках концессионного соглашения, «ниже доходности обычных корпоративных облигаций и выше доходности государственных облигаций» [6, с. 12].

Относительно низкая доходность инфраструктурных облигаций способствует снижению их инвестиционной привлекательности. Принимая во внимание срок погашения инфраструктурной облигации и возможные риски реализации инфраструктурного проекта, институциональный инвестор предпочитает вложить средства в банковский депозит.

Если доходность инфраструктурного проекта выше или равна средней доходности банковского депозита в текущем периоде, то нижняя граница доходности инфраструктурной облигации должна быть пересмотрена и установлена на уровне средней доходности банковского депозита. Достижение этой отметки означает, что доходность инфраструктурных облигаций установлена на соответствующем (оптимальном) уровне.

Таким образом, инфраструктурные облигации, с одной стороны, можно рассматривать как инвестиционный инструмент, являющийся составной частью других институтов государственно-частного партнерства. С другой стороны, принимая во внимание зарубежный опыт и высокий интерес к данному инструменту финансирования, можно говорить об инфраструктурных облигациях как о самостоятельном инструменте государственно-частного партнерства, а также о необходимости разработки правовых норм для урегулирования вопросов, возникающих при реализации инфраструктурных облигаций.

Также на основе изучения мирового опыта можно утверждать, что развитию использования облигаций инфраструктурных проектов способствует реализация мер государственной поддержки, в том числе:

- предоставление государственных гарантий по обязательствам страховых организаций, страхующих риски эмитента облигаций по обязательствам перед держателями облигаций;
- предоставление государственных гарантий в рамках концессионного соглашения (гарантия определенного уровня доходов от использования объектов инфраструктуры, определенного уровня валютного курса и т.п.);
- налоговые льготы;
- предоставление государственных гарантий по облигациям инфраструктурных проектов.

В целях развития отечественного рынка инфраструктурных облигаций рекомендуется изучить и применить опыт, накопленный в зарубежных странах, где инфраструктурные облигации выпускаются на этапе эксплуатации объектов инфраструктуры, то есть когда проект самостоятельно генерирует стабильные денежные потоки и является источником проектных платежей. Именно этот аспект обуславливает высокую надежность инфраструктурных облигаций, а как следствие, и их привлекательность для инвесторов. Инвесторы не несут рисков, связанных с ростом затрат на строительство. Ожидается, что в Республике Таджикистан проектные

организации будут вынуждены финансировать этап строительства инфраструктурных объектов за счет собственных средств. Повышенный уровень риска для институциональных инвесторов приводит к росту процентной доходности инфраструктурных облигаций.

Теперь в Республике Таджикистан появилась возможность реализовать механизм привлечения финансирования посредством инфраструктурных проектных облигаций. Инвестиции в проектные облигации привлекательны для инвесторов, потому что:

- к доходам, полученным по таким облигациям, часто применяются льготные режимы налогообложения;
- доходы, полученные от использования объектов инфраструктуры, служат обеспечением по кредитам (облигациям);
- получение гарантированного дохода обеспечивается четкой структурой рисков;
- облигации имеют высокий уровень обращаемости (платежеспособности);
- предусмотрено участие представителя держателей облигаций в процессе реализации проекта, что позволит защитить их интересы;
- рыночная стоимость облигации служит мерой эффективности реализации проекта и способности руководства управлять им;
- нет необходимости создавать резерв по выданному кредиту, как в случае с банковским кредитом.

Для инициатора проекта можно также выделить положительные стороны механизма финансирования с использованием облигаций инфраструктурных проектов: свободный обмен и доступ к широкому кругу инвесторов; снижение стоимости привлеченных средств; возможность привлечения инвестиций в объемах, существенно превышающих стоимость активов стороны, запрашивающей инвестиции; возможность распределения рисков проекта между его участниками.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Джеймс, К.В., Джон, М.В. Основы финансового менеджмента / К.В. Джеймс, М.В. Джон / 12-е изд.: пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. – 1232 с.
2. Закон Республики Таджикистан «О рынке ценных бумаг» [Электронный источник] / Режим доступа: URL: ncz.tj/content/закон-республики-таджикистан-о-рынке-ценных-бумаг
3. Каримов, Б.Х., Тохтаров, И.Х. Особенности формирования системы льготного кредитования предприятий аграрного сектора Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем: сборник статей по материалам LXVIII международной научно-практической конференции, Москва, 10 февраля 2023 года. Том 2 (61). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2023. – С. 17-25
4. Каримов, Б.Х., Ахмади, З. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Х. Каримов, З.Ахмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4-1 (49). - С. 236-243
5. Каримов, Б.Х., Курбанова, С.М. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ / Б.Х. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4-2 (64). – С. 101-112

6. Малиновская, О.В., Сапко, Е.А. Ставки дисконтирования денежных потоков инвестиционных проектов транспортного комплекса: теоретические основы и оценка / О.В. Малиновская, Е.А. Сапко // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2014. - № 24 (210). - С. 9-17
7. Плотников, А.В. Проектное финансирование с использованием инфраструктурных облигаций / А.В. Плотников // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. – 2019. - № 1 (39). – С. 19-22
8. Попкова, А.С. Новый механизм привлечения инвестиционных ресурсов для финансирования инфраструктурных проектов / А.С. Попкова // Наука и техника. – № 3. – 2013. – С. 74-77
9. Хармат, А.М. Облигационное проектное финансирование: новые возможности в России / А.М. Хармат // Финансы, деньги, инвестиции. – 2014. - № 3 (51). – С. 18-21
10. Щеглов, С.В. Особенности и оценка стоимости облигационного займа при проектном финансировании / С.В. Щеглов // Казанская наука. – 2010. - № 2. – С. 285-291

**ВОМБАРГҲОИ ЛОИҲАВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МАБЛАҒГУЗОРИИ
ЛОИҲАҲОИ ДАВЛАТИИ ИНФРАСОХТОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

РУСТАМ АБДУҚАЮМ РУСТАМ,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи идоракунии молияи давлатӣ.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail:

arustam0101@gmail.com. Тел.: +992 887-78-07-80

Дар мақола истифодаи вомбаргҳои лоиҳавӣ ҳамчун воситаи маблағгузориҳои лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Дар шароити дастрасии маҳдуд ба қарзҳои бонкӣ ва маблағгузориҳои буҷетӣ вомбаргҳои лоиҳавӣ механизми муҳими ҷалби сармоя барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ дар баҳши инфрасохтор мегарданд. Муаллиф таҷрибаи ҷаҳони истифодаи вомбаргҳои лоиҳавиро таҳлил намуда, хусусиятҳо ва намудҳои асосии онҳоро, аз қабилҳои вомбаргҳои сабз ва иҷтимоӣ нишон медиҳад. Бо вучуди муваффақияти усулҳои дигари маблағгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, вомбаргҳои лоиҳавӣ то ҳол истифодаи ҳудро пайдо накардаанд. Дар мақола зарурати таҳияи пойгоҳи меъёри ҳуқуқӣ барои татбиқ ва истифодаи бомуваффақияти онҳо дар доираи шароити давлат ва баҳши хусусӣ таъкид шудааст. Дар охир иқтисодии вомбаргҳои инфрасохторӣ барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳои хусусӣ ба инфрасохтори миллии баррасӣ гардида, тадбирҳои дастгирии давлатӣ барои рушди онҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: вомбаргҳои лоиҳавӣ, маблағгузориҳои инфрасохторӣ, шароити давлат ва баҳши хусусӣ, сармоягузорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, коғазҳои қиматнок, пойгоҳи ҳуқуқӣ.

**PROJECT BONDS AS A TOOL FOR FINANCING PUBLIC INFRASTRUCTURE
PROJECTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

RUSTAM ABDUQAYUM RUSTAM,

Tajik National University, PhD candidate at the Department of Public Finance Management.

Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail:

arustam0101@gmail.com. Тел.: +992 887-78-07-80

The article examines the use of project bonds as a tool for financing infrastructure projects in the Republic of Tajikistan. In the context of limited access to bank loans and budget financing, project bonds are becoming an important mechanism for raising capital for the implementation of large investment projects in the field of infrastructure. The author analyzes the world practice of using project bonds, highlighting their key features and types, such as green and social bonds. Despite the success of other financing methods in Tajikistan, project bonds have not yet found widespread use. The article emphasizes the need to develop a regulatory framework for their implementation and successful use in the framework of public-private partnerships. In conclusion, the potential of infrastructure bonds to increase the attractiveness of private investment in national infrastructure is considered, and measures of state support for their development are proposed.

Key words: project bonds, infrastructure financing, public-private partnership, investments, Republic of Tajikistan, securities, legal framework.

Муқарриз: Досиев М., мудири кафедраи
идораи молияи давлатӣ, н.и.и, дотсент

УДК: 342.7:341.231.14

**ДУШАҲРВАНДӢ Ё БИПАТРИЗМ: НАТИҶАИ ҲАМКОРИИ ДУҶОНИБАИ
ДАВЛАТҲО**

АЗИМЗОДА С.А.

магистранти мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон, ихтисоси идоракунии давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, шаҳри
Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, Тел: (+992) 904444465.

Мавзӯи таҳқиқот душаҳрвандӣ ё бипатритизм мебошад, ки ҳамчун натиҷаи ҳамкориҳои дуҷонибаи давлатҳо дар масъалаҳои шаҳрвандӣ ташаққул меёбад. Ҳамкориҳои ҳуқуқии байналмилалӣ давлатҳо дар масъалаҳои шаҳрвандӣ, бахусус душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ, тавассути механизмҳои конвенционалӣ, яъне тариқи имзо кардани шартномаҳои дуҷониба ва бисёрҷониба амалӣ мегардад. Ҳалли масъалаҳо тавассути шартномаҳо, ки боиси ба вуҷуд омадани статуси бипатрит ва полипатрит мегардад, имрӯз як воситаи муассиртарин аст, зеро меъёрҳои дохилидавлатӣ бо ишораи яққониба наметавонанд пурра ба ҳодисаҳои нави робитаи байнидавлатӣ, ки ба масъалаҳои шаҳрвандӣ, бахусус душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ, дахл доранд, воқуниши нишон диҳанд.

Дар мақола тафовутҳои терминӣ "бисёршаҳрвандӣ" ва "душаҳрвандӣ" бар асоси шартномаҳои байналмилалӣ таҳлил мешаванд, ки бо ҳамин ҳулоса бароварда мешавад, ки дар мавриди мазмуну муҳтавои ин термини дурустӣ мавҷуд нест, зеро сабаби фарқи танзими ҳуқуқӣ мебошад.

Дар мақола таҷрибаи шартномавӣ оид ба масъалаи душаҳрвандӣ дар намунаи шартномаҳои дуҷониба таҳлил мешавад. Муаллиф таъкили муносири шартномаҳо оид ба душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ, ки равандҳои муносири давлатҳоро ба ин феноменҳо нишон медиҳад, пешниҳод мекунад. Муаллиф ҳулоса менамояд, ки бо вуҷуди миқдори зиёд шартномаҳои дуҷониба, таҳияи як рӯйхати умумии танзими ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ лозим аст, ки таҷрибаи муносири ҳуқуқии бипатритизм ва полипатритизмро инъикос кунад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, шартномаи байналмилалӣ, шаҳрвандӣ, душаҳрвандӣ, душаҳрвандӣ, бипатритизм, полипатритизм, *jus soli*, *jus sanguinis*.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар масъалаҳои шаҳрвандӣ, ки аслан мавзӯи танзими дохилидавлатӣ буд, бо сабаби пайдоиши вазъиятҳои ҳуқуқӣ, ки қонунгузориҳои миллӣ танҳо наметавонанд онҳоро ҳал кунад, ба мавзӯи муҳими рӯз табдил ёфтааст. Сухан дар бораи душаҳрвандӣ, бисершаҳрвандӣ ва бешаҳрвандӣ меравад, ки имрӯз бо рушди глобализатсия, интегратсия, муҳоҷират ва дигар равандҳо бештар ба миён меоянд. Ҳамкориҳои байналмилалӣ давлатҳо дар масъалаҳои шаҳрвандӣ шомили амалӣ намудани шартномаҳои бисёрҷониба ва дуҷониба мебошад. Ҳамчун аввалин қадам, шартномаҳои бисёрҷониба бо мақсади бартараф кардан ё коҳиш додани мавриди душаҳрвандӣ ва бисершаҳрвандӣ баста мешуданд. Сиёсати дохилидавлатӣ, ки то он замон ҳамчун роҳнамо дар масъалаҳои шаҳрвандӣ боқӣ мемонд, вақте шартномаҳои ҷунин намуд ба имзо мерасиданд, бо муносибати манфӣ ба феноменҳои бипатритизм ва полипатритизм, ки бо доктринаи «вафои абадӣ» алоқаманд буданд, хос буд. Таснифи шартномаҳо дар бораи душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ бо сабаби тағйирёбии муносибатҳо ба танзими ҳуқуқии ин феноменҳо тағйир ёфт: муносибати манфӣ ба онҳо ё, баръакс, қабул кардани онҳо.

С.В. Черниченко дар кори худ, ки соли 1968 навишта шудааст, миёни шартномаҳо, ки ба душаҳрвандӣ ва бисёршаҳрвандӣ рабт дорад, ин масъаларо чунин шарҳ медиҳад. Вай ду намуди шартномаро муаррифӣ мекунад: шартномаҳо "кӯшиш дар пешгирии душаҳрвандӣ" ва "шартномаҳо, ки мақсади онҳо бартараф кардани мавориди мавҷудшавандаи душаҳрвандӣ" мебошад. Ба истилоҳ, дар ин тасниф мавҷуданд шартномаҳое, ки ҳамчун тадбирҳои пешгирикунанда барои монеъ шудан аз пайдоиши минбаъдаи бипатризм ва ҳамчунин шартномаҳо, ки механизмҳои мубориза бо ин падида пас аз рух додани пешниҳод мекунад. Ғайр аз ин, дар доираи ин тасниф, шартномаҳо, ки ба бартараф кардани манбаъҳои тангтари душаҳрвандӣ равона шудаанд, ва шартномаҳо, ки танҳо як манбаи чунин мақсадро дарбар мегиранд, пешниҳод мешаванд.

Дар кори дертаре, ки С.В. Черниченко соли 2014 нашр кардааст, ғоибона ба шартномаҳо, ки бо мақсади бартараф кардани бипатризм ва полипатризм имзо шуда буданд, ва инчунин шартномаҳо, ки мақсади онҳо танзими оқибатҳои манфии душаҳрвандӣ ва бисершаҳрвандӣ мебошад, ишора мекунад. Ба онҳо олим Конвенсияи Гаага аз соли 1930, Конвенсияи Аврупо оид ба вазъи ҳукукии душаҳрвандон ва бисершаҳрвандон аз соли 1963, Конвенсияи Аврупо оид ба шаҳрвандӣ аз соли 1997 ва шартномаҳои дучониба, ки ба душаҳрвандӣ ё ҷузъиёти он алоқаманд мебошанд, ишора мекунад.

Муаллиф чунин меҳисобад, ки таснифи шартномаҳо дар бораи душаҳрвандӣ ва бисершаҳрвандӣ бояд дар шакли зерин пешниҳод шавад: 1) шартномаҳо, ки душаҳрванди ва бисершаҳрвандиро ҳамчун падидаҳои манфӣ пешниҳод мекунад, ки дар асоси онҳо бартараф кардан ё коҳиш додани ин падидаҳо мутобиқи шартномаҳо имконпазир аст; 2) шартномаҳо, ки ин падидахоро ногузир мешуморанд ва аз ин рӯ барои танзими оқибатҳои манфии онҳо равона мешаванд, ва дар баъзе ҳолатҳо – барои ташвиқ ва тарғиби афзоиши шумораи бипатридҳо ва полипатридҳо".

Вижагии махсусе дар байни ин намуди шартномаҳо шартномаҳои дучониба дар бораи душаҳрвандӣ мебошанд, ки баста шудани онҳо сабабгори пайдоиши чунин падида, чун душаҳрвандӣ ва бипатризм мебошад. Таҷрибаи бастанӣ шартномаҳои дучониба нишон медиҳад, ки дар бахши қабули феномени бипатризм он дуруст ба назар мерасад. Ба назар мерасад, ки дар ин замина, ҳамчунин шубҳаҳои терминологӣ, ки ба истифодаи терминҳо "душаҳрвандӣ" ва "бисершаҳрванди" ҳамчун баробар аст, бартараф карда шаванд, ки муаллифи мақола ба ҳулоса мерасад, ки ин дуруст нест. Ба назари муаллифи мақола сабабҳои пайдоиши би- ва полипатризм омилҳои гуногун мебошанд, ки мазмуни гуногуни онҳоро муайян мекунад.

Шаҳрванди асосан натиҷаи натурализатсия аст. Вале, душаҳрвандӣ метавонад дар ҳолати ихтилофи қонунҳои шаҳрвандӣ *jus soli* ва *jus sanguini* пайдо шавад, вақте ки ҳангоми таваллуд, фард ба шаҳрвандӣ ду давлат якҷоя муталлиқ мегардад. Ин ду ҳолат ба истифодаи давлатҳо аз қонунҳои шаҳрванди падару модарони гуногун вобаста аст. Ғайр аз ин, бипатризм дар ҷаҳорҷӯби шартномаҳои дучонибаи кишварҳо дар бораи душаҳрвандӣ пайдо мешавад. Шартномаҳои дучониба оид ба душаҳрвандӣ самараноктар аз шартномаҳои бисёрҷониба мебошанд, зеро онҳо масъалаҳои асосии марбут ба доштани чунин статусро танҳо дар робита бо ду давлат-иштирокдор ҳал мекунад.

Ба ҳар ҳол, шартномаҳои дучониба на танҳо барои танзими оқибатҳои манфии душаҳрвандӣ басташуда буданд, балки инчунин бо мақсади бартараф кардани онҳо. Аз ин рӯ, муаллиф ду намуди шартномаҳои душаҳрванди, ки ҳар кадоми онҳо ба душаҳрвандӣ, на чандгона, дахл доранд, ҷудо мекунад:

1. Шартномаҳо, ки ба кӯмак расонидан ва бартараф кардани феномени бипатризм равона шудаанд;
2. Шартномаҳо, ки барои ҳал кардани мушкилот, ки бо ин статус ба вучуд меоянд, ва баъзан барои ташвиқ кардани чунин статус ва стимул кардани афзоиши шумораи бипатризм равона шудаанд.

Мисоли маъруфи намуди аввалини шартномаҳо «Шартномаҳои Банкрофт» мебошанд. Ин як силсила шартномаҳои дучонибаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо як қатор кишварҳо мебошад, ки барои кам кардани ҳолатҳои душхрванди равона шудаанд. Ғайр аз мушкили би- ва полипатризм, ин шартномаҳо инчунин мушкили муҳоҷирати давршаклро, ки дар байни муҳоҷирони ИМА маъмул буд ва бисёре аз онҳо ба ватан барои зиндагии доимӣ бармегаштанд, ҳал мекарданд. Масалан, дар шартнома бо Конфедератсияи Шимолии Олмон пешбинӣ шуда буд, ки муҳоҷири олмонӣ, ки дар ИМА натурализатсия шудааст, танҳо пас аз панҷ соли зиндагӣ дар ин кишвар ҳамчун шахрванди Амрико ҳисобида мешавад. Ҳамин гуна муносибат барои шахрвандони ИМА, ки дар Олмон натурализатсия шудаанд, низ истифода мешуд.

Масоили хизмати ҳарбӣ барои бипатризм воқеан мавзӯи муҳим ва танзими шартномаҳои дучониба буд. Дар шартномаҳои Банкрофт ба ин масъала таваҷҷӯҳ зиёд дода мешуд. Масалан, шартномаи ИМА бо Австро-Венгрия пешбинӣ мекард, ки шахрванди собиқи Австро-Венгрия, ки пас аз панҷ соли зиндагӣ дар ИМА шахрванди ИМА эътироф шудааст, барои адо накардани хизматҳои ҳарбӣ тибқи қонунҳои Австро-Венгрия ба додгоҳ қашида мешавад, агар:

1. Агар ӯ пас аз даъват ба артиш муҳоҷират кардааст;
2. Агар ӯ ҳангоми хизмат дар артиш муҳоҷират кардааст;
3. Агар, бо гирифтани рухсатии беандоза ё вакиле ба резерв ё расидан ба қисмҳои ҷанг, пас аз даъват ба артиш ё эълони умумӣ барои ҳозир шудан, ё пас аз оғози ҷанг муҳоҷират кардааст.

Ин усул ғаёлона дар шартномаҳои дучониба миёни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва дигар кишварҳо истифода мешуд, ки ба гуфтаи А.А. Григорев, онҳо шартномаҳои амрикоӣ номида мешаванд [9, с. 15]. Шартномаҳо дар бораи хизмат дар артиш барои бипатризм миёни Франция ва Исроил [10], Нидерландия ва Италия [11], Дания ва Франция [12], Испания ва Италия [13], Франция ва Швейтсария [14], Франция ва Италия [15], Аргентина ва Олмон [16], Аргентина ва Нидерландия [17] ва дигарон баста шуданд. Хусусияти умумии шартномаҳои зикршударо мавзӯи анҷом додани хизмати ҳарбӣ танҳо дар яке аз давлатҳои шартномабаст ба таври домицилим муайяншуда таъриф мекунад.

Иҷрои сиёсати ғаёлонаи эътироф накардани шахрвандии дугона ва ҷандгона, ки ба кам кардани ҳолатҳои пайдоиши онҳо равона буд, Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Ин муносибат ба феномени би- ва полипатризм, ки бо идеологияи ҳукмфармо мувофиқ буд, ва дар қонунгузориҳои миллӣ таҷассум ёфт. Қонуни "О гражданстве СССР" шахрвандони Иттиҳоди Шӯравиро аз доштани шахрвандии давлатҳои хориҷӣ манъ мекард [18]. Ба таври аён, Иттиҳоди Шӯравӣ манфиатдор буд, ки шартномаҳои дучониба барои кам кардани ҳолатҳои шахрванди дугона бо кишварҳои, аз ҷумла бо Монғолия [19], Руминия [20], Полша [21], Чехословакия [22], Булғория [23], Албания [24], КНДР [25], Олмон [26] ба имзо расонад.

Ҳамаи шартномаҳои байналмилалӣ зикршударо моддаҳои яқсон дар бар мегиранд, ки мувофиқи онҳо давлатҳои шартномабаст ба мақсади ислоҳи шахрвандии дугона ба интиҳоботи ихтиёрии шахрвандии иштироккунандагон барои мӯҳлати қатъӣ мӯҳлат

медиҳанд ва кӯшиш мекунанд, ки дар оянда аз пайдоиши он пешгирӣ кунанд. Шартномаҳои дучониба дар бораи шаҳрванди дугона, ки ҷаёлона миёни кишварҳои дигар низ басташуданд, ҳолатҳои монанд бо чунин моддаҳо доранд. Шартномаҳои байни Полша ва Булғория [27], Полша ва Чехословакия [28], Булғория ва Монғолия [29], Полша ва Монғолия [30], Нидерландия ва Суринам [31], Маҷористон ва Олмон [32] моддаҳои доранд, ки шаҳрвандии як ҷониб дар натурализация дар як тараф, автоматан шаҳрвандии аслии худро аз даст медиҳанд.

Ҳамин тавр, шартномаҳои гурӯҳи аввал хеле зиёданд, ки ин наметавонад намунаи самаранокии онҳо дар ҳал кардани масъалаҳои гуногун набояд. Аммо, бояд таъкид кард, ки бо тағйирёбии сиёсати давлат дар бораи би- ва полипатризм, бисёре аз шартномаҳои зикршударо имрӯз эътибори худро гум карда, ҷойгузини муносибати мулоимтари ҳозирае шудаанд, ки дар қабул шудани шартномаҳо, ки мо онҳоро ба гурӯҳи дуюм дахл мекунем, таҷассум ёфтаанд.

Хусусияти асосии шартномаҳои дуюм оиди шаҳрванди дугона ин аст, ки онҳо барои ҳал кардани мушкилот, ки чунин статус ба вучуд меорад, равона шудаанд, ки ин онҳоро ба таври асли аз шартномаҳои гурӯҳи аввал, ки мақсадашон коҳиш ва бартараф кардани бипатризм аст, фарқ мекунад. Мисоли намоёни истифодаи шартномаҳои дучониба бо мақсади нигоҳ доштани иртиботи фарҳангӣ ва дигар робитаҳо бо миллатҳои марбут тавассути бипатризм ин шартномаҳо мебошанд, ки аз ҷониби Испания бо бештар аз даҳ кишварҳои Америкаи Лотини аз давраи асли имзо шуд. Ба ин шартномаҳо дохил мешаванд шартномаҳо бо Эквадор [33], Боливия [34], Парагвай [35], Перу [36], Гватемала [37], Ҷумҳурии Доминикан [38], Никарагуа [39], Коста-Рика [40], Боливия [41], Эквадор [42] ва ғайра.

Шартномаҳо аз назар ба сохтор ва мазмун ваҳдат доранд ва моддаҳои доранд, ки мувофиқи онҳо, танҳо яке аз шаҳрвандиҳои фард, ки ҳардуи давлатҳои шартномабастро доранд, мутаассир аст, вақте ки шаҳрванди дуюм фосила дода мешавад, аммо метавонад бо ироаи аризаи шахс баргардонида шавад [43, с. 202].

Дар Федератсияи Русия имрӯз дар сатҳи конститусионӣ имкон барои доштани душаҳрванди шенасоии шуд. Барои Русия, боло рафтани аҳамият ва талаботи амалӣ намудани шаҳрвандӣ дугона бо пароканда шудани Иттиҳоди Шӯравӣ ва дигар федератсияҳо, таъсиси минбаъдаи ИДМ, рушди робитаҳои иқтисодӣ байни давлатҳо, ки дар созмонҳои гуногуни байналмилалӣ ва иттиҳодияҳои интегратсионӣ иштирок мекунанд, инчунин афзоиши равандҳои муҳоҷирати вобаста ба тамоюлҳои гуногун, ки хоси глобализатсия, интегратсия ва ғайра мебошанд.

Нуқтаи зарурии пайвастан ба дугонагии шаҳрвандӣ, ки барои нигоҳ доштани муносибатҳои таърихӣ ва фарҳангӣ бо халқҳои хешованд зарур буд, бо вучуди ин, ба пуррагӣ амалӣ нашуд ва танҳо дар пӯшида шудани чор шартномаи шаҳрвандии дугона, ки яке аз онҳо бо роҳи яктарафа бекор карда шуд ва дуи дигар ҳанӯз қувва намеёбанд, таҷассум ёфт. Дар оғози солҳои 90-уми қарни XX бо Русия [44] ва Туркменистон (ки дар ҳоли амал нест) [45] шартномаҳои душаҳрванди баста шуданд. Шартномаҳо, аз ҷумла, ваколати тарафҳоро дар амалишавии ҳуқуқҳо ва вазифаҳои бипатридри муайян мекунанд. Аз лаҳзаи шенасоии истиқлолияти Ҷумҳурии Абхазия ва Ҷумҳурии Осетияи Ҷанубӣ аз ҷониби Федератсияи Русия дар соли 2008, кӯшишҳо барои бастани шартномаҳои шаҳрвандии дугона сурат гирифтанд, ки танҳо баъд аз даҳ сол амалӣ шуданд. Ҳамин тавр, шартномаи шаҳрвандии дугона бо Осетияи Ҷанубӣ дар соли 2021 имзо шуд (он ба муҳлат пас аз табодули патентҳои ратификатсиявӣ эътибор пайдо мекунад). Мувофиқи шартнома, «шаҳрвандони як тараф ҳақ доранд, ки бо нигоҳ доштани шаҳрвандии мавҷудаи онҳо дар он тараф, шаҳрвандии тараф дигарро ба даст

оранд» [46]. Шартномаи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва кӯмак байни Ҷумҳурии Абхазия ва Федератсияи Русия шомили ҳолатест, ки ба шаҳрвандони як тараф иҷозат медиҳад «шаҳрванди тараф дигарро дар шароити ва тартибе, ки қонунгузори тарафҳо, ки шаҳрвандии онро соҳиб мешавад, муайян мекунад» [47]. Дар ҳамин ҳуҷҷат инчунин дар бораи ниятҳои тарафҳо барои бастанӣ шартномаи шаҳрвандии дугона гуфта мешавад. Миёни тарафҳо мувофиқати расидааст ва қор дар бораи имзо кардани он байни мақомоти дахлдор идома дорад [48]. Тоҷикистон, дар робита бо масъалаи шаҳрвандии дугона, якҷанд иқдомҳо ва кӯшишҳо анҷом додааст, ки асосан бо тақозои таърихӣ ва сиёсӣ вобастаанд. Дар давраи пас аз истиқлолияти кишвар, масъалаи шаҳрвандии дугона дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ баррасӣ шуд. Хусусияти махсуси шароити сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон пас аз соати истиқлолият ва дигар шартҳои байналмилалӣ дар робита бо кишварҳои ҳамсоя, хусусан Русия, инчунин раванди муҳоҷирати шаҳрвандони тоҷик, ки дар хориҷ қору зиндагӣ мекунад, ба зарурати пешниҳоди механизми ҳуқуқии оид ба дугонагии шаҳрвандӣ овард.

Дар солҳои 90-ум, Тоҷикистон ба имзо расидани шартномаҳои дуҷониба оид ба шаҳрвандии дугона, ки ба шароити муҳоҷирон ва шаҳрвандони соҳиби ду шаҳрвандӣ дахл дошт, шурӯъ намуд. Ҳарчанд ки дар аввал, муносибати кишвар дар баробари дугонагии шаҳрвандӣ манфиатдор набуд, вале бо тағйир ёфтани шароити сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки бо тақозои интегратсияи минтақавӣ ва ҳамкорӣ бо кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ ва Русия вобаста буд, сиёсати қабул кардани дугонагии шаҳрвандӣ тағйир ёфт.

Дар солҳои 2000-ум Тоҷикистон кӯшиш намуд, ки масъалаи шаҳрвандии дугона ва таъсиси механизми ҳуқуқии муносибатҳо бо кишварҳои, ки шаҳрвандони таҷикӣ дар онҳо зиндагӣ мекунад, баррасӣ кунад. Чунин сиёсати дугонагии шаҳрвандӣ ҳамчун механизми беҳтар намудани муносибатҳои дипломатии кишвар бо кишварҳои муҳоҷирпазир ва ҳамсояҳо ба ҳисоб мерафт.

Соли 2008, Тоҷикистон бо эълони истиқлолияти Ҷумҳурии Абхазия ва Ҷумҳурии Осетияи Ҷанубӣ кӯшиш кард, ки бо онҳо шартномаҳои дуҷониба барои баррасии масъалаи шаҳрвандии дугона ба имзо расонад. Ин шартномаҳо ба шаҳрвандони Тоҷикистон имкон медоданд, ки бо нигоҳ доштани шаҳрвандии Тоҷикистон, шаҳрвандии дигар кишварҳоро низ ба даст оранд, ки ба он кишварҳо таваҷҷӯҳҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва муҳоҷирати ба назар мерасанд.

Ҳоло, дар робита бо масъалаи шаҳрвандии дугона, Тоҷикистон дар робита бо тақозои ҷаҳонӣ ва маҳдудиятҳои муҳталиф ҳамчунон ба таҳияи механизми ҳуқуқии ҷадид оид ба танзими дугонагии шаҳрвандӣ ва баррасии масъалаҳои замин, муҳоҷирати шаҳрвандон ва ислоҳоти сохтори ҳуқуқии худ, кӯшишҳо мебарад.

Микдори зиёди масъалаҳо, ки бо дугонагии шаҳрвандӣ ва шаҳрвандии дугона ва ягона вобаста аст, аз набудани танзими ҳуқуқӣ, махсусан дар сатҳи байналмилалӣ, бармеояд. Шартномаҳои бисёрҷониба, ки дар қарни 20-ум таҳия шудаанд, ки ба як ё якҷо масъалаҳои бипатризм ва полипатризм, ҳатто мустақиман монет намешаванд, ҳанӯз ҳамаи масъалаҳои муносибатҳо, ки имрӯз аҳамият доранд, намегиранд. Статуси ҳуқуқии бипатридҳо, ки мувофиқи шартномаи дуҷониба муқаррар шудааст, дар қисмате, ки аз тарафи шартнома муайян шудааст, бештар танзим мешавад. Аммо агар чунин санадҳо набошанд, як қатор масъалаҳо дар танзими ҳуқуқии статуси би- ва полипатридҳо ба вуҷуд меояд, ки аз ҷумла масъалаҳои марбут ба андозбандӣ ва иҷрои ӯҳдадорӣҳои андозӣ, хидмат дар артиш, қор дар сохторҳои давлатӣ ва инчунин

муҳофизати дипломатии шаҳрвандон ҳангоми қарор дар хати марзҳои давлатҳоро дар бар мегирад. Ҳамаи ин, бепое, масоили шаҳрвандӣ дар ҳуқуқи байналмилалиро бармегардонад ва онҳоро аз танзими дохилӣ хориҷ мекунад. Бо вучуди тағйирёбии парадигма дар қабул кардани би- ва полипатризм, ки ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи иртиботи муносири байнидавлатӣ қабул мешаванд, шартномаҳои дучониба дар бораи шаҳрвандии дугона, вале он қадар хеле дастрас нестанд, ки интизор мерафт. Муаллиф бар он нуктаи назар аст, ки танҳо шартномаҳои дучониба наметавонанд масъалаҳои бисёрҷонибаи би- ва полипатризмро ҳал кунанд, зеро онҳо дар амал кардани худ танҳо ба ду давлат маҳдуд мебошанд. Шартномаҳои бисёрҷониба дар масъалаҳои шаҳрвандӣ шомили як ҳолатҳои нейтралӣ ҳастанд, ки масъалаҳои шаҳрвандии дугона ва полипатризмро танҳо ғайри мустақим танзим мекунанд, яъне барои давлатҳо комилан иҷозат медиҳанд, ки дар масъалаи иҷозат додан ё манъ кардани нигоҳ доштани чунин статус қарор қабул кунанд. Ҳамаи гуфтаҳои боло ҳуҷҷат мебахшад, ки ба натиҷа мерасад, ки лозим аст як таҳияи нави танзими ҳуқуқи байналмилалӣ барои душаҳрвандӣ ва бисершаҳрвандии беҳтар таҳия шавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Spiro, P.J. Dual Nationality and the Meaning of Citizenship // 46 Emory L.J. – 1997.
2. Черниченко С.В. Международно-правовые вопросы гражданства. – Москва: Междунар. отношения, 1968.
3. Конвенция, регулирующая некоторые вопросы, связанные с коллизией законов о гражданстве (12 апреля 1930 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1900750> (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).
4. Конвенция о сокращении числа случаев множественного гражданства и о воинской обязанности в случаях множественного гражданства (6 мая 1963 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://base.garant.ru/4089709/> (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).
5. Европейская конвенция о гражданстве (Страсбург, 6 ноября 1997 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007f2f6> (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).
6. Аджба, Д. Д. Договорное регулирование отношений, связанных с множественным и двойным гражданством // Международное право и международные организации / International Law and International Organizations. – 2022. – № 3. – С. 15-24. – DOI 10.7256/2454-0633.2022.3.38589. – EDN QSATMX.
7. Treaties and Other International Agreements of the United States 1776-1949 (compiled under the direction of Charles. I. Bevans), vol. VIII (Germany-Iran), Washington, DC: The Department of State, Government Printing Office, 1971. P. 638. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/cu31924005227727/page/638/mode/2up?view=theater> (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).
8. Treaties and Other International Agreements of the United States 1776-1949 (compiled under the direction of Charles. I. Bevans), vol. VIII (Germany-Iran), Washington, DC: The Department of State, Government Printing Office, 1971. P. 45. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/cu31924005227727/page/638/mode/2up?view=theater> (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).
9. Григорьев А.А. Проблемы регулирования военной службы в рамках множественного гражданства: сравнительно-правовой анализ // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3.
10. Convention between Israel and France concerning the military service of persons with dual nationality.

- Signed at Paris, on 30 June 1959. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20448/volume-448-I-6428-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
11. Convention between the Kingdom of the Netherlands and the Italian Republic concerning the military service of persons with dual nationality. Signed at Rome, on 24 January 1961. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20450/volume-450-I-6468-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
12. Convention between Denmark and France concerning the military service of persons with dual nationality. Signed at Paris, on 6 June 1963. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20600/volume-600-I-8682-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
13. Convention between the Spanish government and the government of the Italian Republic concerning the military service of persons with dual nationality. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16191-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
14. Convention between the government of the French Republic and the Swiss Federal Council concerning the military service of persons with dual nationality. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201996/v1996.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
15. Convention between the French Republic and the Italian Republic concerning the military service of dual nationals. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201036/volume-1036-I-15487-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
16. Agreement between the Federal Republic of Germany and the Argentine Republic on the military service obligations of persons with dual nationality. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201517/volume-1517-I-26282-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
17. Agreement between the government of the Kingdom of the Netherlands and the government of the Argentine REPUBLIC on the military obligations of persons with dual nationality. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201914/volume-1914-I-32678-English.pdf> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
18. Закон СССР от 01.12.1978 N 8497-IX "О гражданстве СССР" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ESU&n=6821&req=doc#X1nY1fSmBGWYGCiz> (санай мурочиат: 20.12.2024с.).
19. Конвенция между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Монгольской Народной Республики об урегулировании вопроса о гражданстве лиц с двойным гражданством (25.08.1958)
20. Конвенция между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Социалистической Республики Румынии о разрешении и предотвращении возникновения случаев двойного гражданства (28.06.1978) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://study.garant.ru/#/document/2559065/paragraph/63/doclist/2745/showentries/0/hig>

highlight/%D1%81%D1%81%D1%81%D1%80%20%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE:0/ (санаи мурочиат: 20.12.2024с.).

21. Конвенция между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Польской Народной Республики о предотвращении возникновения случаев двойного гражданства (31.03.1965) [Электронный ресурс].

ДВОЙНОЕ ГРАЖДАНСТВО ИЛИ БИПАТРИЧЕСТВО: РЕЗУЛЬТАТ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ

АЗИМЗОДА С.А.

магистрант школы государственного управления имени Эмомали Рахмана по специальности
Государственное управление Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан, ул. Саида Насира, 33, г. Душанбе,
734003, Тел: (+992) 904444465.

Предметом исследования является двойное гражданство или бипатриотизм как результат двустороннего сотрудничества государств по вопросам гражданства. Международное правовое сотрудничество государств по вопросам гражданства, в частности двойного и множественного гражданства, осуществляется с помощью конвенционного механизма, то есть путем заключения двусторонних и многосторонних договоров. Договорное урегулирование проблем, вызванных статусом би- и полипатриотизма, в настоящее время является наиболее эффективным инструментом, поскольку внутригосударственные нормы в силу их одностороннего действия не способны в полной мере реагировать на вновь возникающие явления межгосударственного общения, среди которых наиболее актуальными являются вопросы гражданства, в частности двойного и множественного гражданства. Автор рассматривает различия между терминами "множественное гражданство" и "двойное гражданство" на основе международных соглашений, в связи с чем делается вывод об отсутствии сходства в содержании этих терминов из-за различного правового регулирования. Автор анализирует договорную практику по вопросам двойного гражданства на примере двусторонних соглашений. Автор приводит современную классификацию договоров о двойном и множественном гражданстве, отражающую современные подходы государств к этим явлениям. Автор приходит к выводу, что, несмотря на большое количество двусторонних соглашений, необходимо разработать новый универсальный подход к международно-правовому регулированию множественного и двойного гражданства, который отражал бы существующую практику правового регулирования би- и полипатриотизма.

Ключевые слова: международное право, международное сотрудничество, международный договор, гражданство, двойное гражданство, множественное гражданство, бипатриотизм, полипатриотизм, *jus soli*, *jus sanguini*.

DUAL CITIZENSHIP OR BIPATRISM: THE RESULT OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN STATES

AZIMZODA S.A.

Master's student of the Emomali Rahman School of Public Administration, specializing in Public Administration, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 33 Saida Nasir str., Dushanbe, 734003, Tel: (+992) 904444465.

The subject of the study is dual nationality or bipatrism as a result of bilateral cooperation of states on issues of nationality. International legal cooperation of states on issues of nationality, in particular dual and multiple nationalities, is implemented through the conventional mechanism, that is, through the conclusion of bilateral and multilateral treaties. Treaty settlement of problems caused by the status of bi- and polypatrism is currently the most effective tool, because domestic norms, due to their unilateral action, are not able to fully respond to the newly emerging phenomena of interstate communication, among which the most urgent are the issues of nationality, in particular dual and multiple nationality. The author examines the differences between the terms "multiple nationality" and "dual nationality" on the basis of international agreements, in connection with which the conclusion is made about the lack of similarity in the content of these terms due to different legal regulation. The author analyzes the treaty practice on issues of dual nationality on the example of bilateral agreements. The author gives a modern classification of treaties on dual and multiple nationality, reflecting the current approaches of the states to these phenomena. The author concludes that despite the large number of bilateral agreements it is necessary to develop a new universal approach to the international legal regulation of multiple and dual nationality, which would reflect the current practice of legal regulation of bi- and polypatrism.

Keywords: international law, international cooperation, international treaty, nationality, dual nationality, multiple nationality, bipatrism, polypatrism, jus soli, jus sanguine.

Муқарриз: Некрӯз Сафарзода,
мудири кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣи АИДНПҚТ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

УДК: 351.85:305-055.2(575.3)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В
ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

ШУКУРЗОДА САОДАТ НУСРАТУЛЛО,

соискатель отдела политологии Института философии, политологии и права им. А.

Баховаддинова НАНТ

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 918 142 121

В своей социальной политике государства и Правительства Республики Таджикистан уделяется серьёзное внимание вопросам повышения статуса и роли женщин в обществе, расширения их социальной и трудовой активности, укрепления их общественного и политического положения, продвижения их на руководящие должности. Правовой основой этой политики являются Конституция страны, другие нормативные правовые акты, а также международно-правовые акты, признанные Таджикистаном.

В суверенном Таджикистане созданы все условия для того, чтобы женщины могли максимально реализовать свой потенциал. Степень использования этих возможностей зависит от этого особого социального слоя. Если женщина осознаёт своё место и статус в обществе как полноправного гражданина, если она сможет правильно использовать способности, которыми наделила её природа, то сможет не только построить стандартную семью, но и посредством активного участия в политические процессы внести достойный вклад в развитие национального демократического государства.

Реализуемая ныне Республикой Таджикистан государственная политика в отношении женщин, динамично активизирует их деятельность в демократическом таджикском социуме. В период государственной независимости возможности женщины Таджикистана увеличились, и реально повысилась их роль и участие в социально-политической жизни общества, о чём будет идти речь в данной статье.

Ключевые слова: женщины, Республика Таджикистан, независимость, общество политика, демократическое государство, закон и др.

Интенсивные процессы, происходящие в новой эпохе, поставили перед международным сообществом новые задачи. Одной из таких задач является построение демократического национального государства, в котором граждане могут реализовывать свои интересы, потенциал и цели посредством активного участия в жизни общества. Несомненно, без полноценного участия женщин в политической жизни невозможно демократизировать общественное развитие. Полноправное участие женщин в сферах национальной политики, в экономики, образовании, культуры и средствах массовой информации имеет основополагающее значение для демократии. Это необходимо для достижения устойчивого развития и стабильности во всех контекстах - в мирное время, в период конфликта и после него, а также на этапе перехода от одного политического строя к другому - новому.

Если политическая система общества пренебрегает участием женщин в управлении государством, и избегает ответственности за их права, она, фактически, игнорирует способность половину своих граждан. Действительно, истинная демократия основана на реализации прав человека и гендерного равенства. В том случае, когда один из них даёт сбой, то и другие тоже становятся непригодными. Слабая демократия остаётся серьёзным препятствием для осуществления прав человека. Аналогичным образом, несоблюдение прав женщин является препятствием для реализации эффективной демократии [2].

Вместе с тем, истинная демократия должна основываться на системе сдержек и противовесов и подотчётности институтов, которые позволяют женщинам добиваться возмещения в случае нарушения их прав. Судебная система, парламентские надзорные процессы и другие институты должны выступать гарантами верховенства закона и осуществления женщинами своих прав человека. Обеспечение того, чтобы пути возмещения были открыты для потребностей женщин и защищали их права, является важным шагом на пути к достижению равенства.

Безусловно, нормативная база участия женщин в политических и избирательных процессах, в первую очередь, изложена в международно-правовых документах. Например, «Всеобщая декларация прав человека» устанавливает равноправное участие женщин в политических и избирательных процессах на основе принципов толерантности и равное пользование политическими правами. А «Конвенция о политических правах женщин» [6] и ряд других региональных конвенций подчеркивают, что реализация таких прав должна быть обеспечена без дискриминации по признаку пола.

Согласно существующим данным, в современном человеческом сообществе женщины представляют 49,5% населения планеты [3], а в Республике Таджикистан - 50% её граждан [9], однако во многих странах они сталкиваются с широким спектром ограничений для эффективного участия - в качестве кандидатов, избирателей и выборных должностных лиц. Последствия ограничений на участие женщин хорошо известны. Женщины составляют менее 10 процентов мировых лидеров. В мире менее одного из пяти членов парламента - женщины. И критическая масса представительства женщин в парламенте в 30 процентов была достигнута или превышена только в 28 странах. Женщины оказались постоянно ограниченными традиционными гендерными стереотипами относительно способности женщин занимать руководящие должности. К сожалению, это справедливо даже для здоровых демократий. Эти ограничения должны быть устранены.

Необходимо отметить, что «Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» подтверждает право женщин «занимать государственные должности и осуществлять все государственные функции на всех уровнях государственного управления» [5]. Кроме того, статья 7 настоящей Конвенции требует от государств-участников ликвидировать дискриминацию в отношении женщин в политической и общественной жизни страны. В частности обеспечить, чтобы женщины имели право голосовать на равных условиях с мужчинами на всех выборах и национальных референдумах, быть избранными во все выборные органы, а также участвовать в разработке и осуществлении государственной политики. Там также отмечается, что они должны принимать все необходимые меры для обеспечения права на участие в содействии образованию [5].

За период независимости в Республике Таджикистан на уровне законодательства и государственной политики созданы чёткие механизмы обеспечения и защиты прав женщин, в том числе политических прав. В последние годы проводится работа по повышению роли женщин в общественной и политической жизни в ряде направлений. В плане совершенствования законодательства о правах женщин. Таджикистан присоединился ко всем основным международным договорам, предусматривающим правовую, социальную и экономическую защиту женщин от любой дискриминации и преследований.

В этой связи следует отметить, что Республика Таджикистан была одной из первых стран в Содружестве Независимых Государств, которая уделила первостепенное внимание вопросу улучшения положения женщин в обществе, и ратифицировала международные конвенции «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин». Были приняты законы «О борьбе со всеми формами дискриминации в отношении женщин», «О правах ребенка», «О правах женщин» и др. Затем поэтапно было принято более 30 важных государственных документов по вопросам женщин, что создало более благоприятную среду для этой категории населения страны во всех сферах деятельности и жизни общества. В этом контексте Указ Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона «О мерах по улучшению положения женщин в обществе» [10] был положительно воспринят обществом, особенно женщинами, и создал благоприятную основу для устранения гендерных стереотипов о роли женщин в обществе.

Этот акт послужил руководством для разработки и принятия десятков других правовых документов по вопросам женского здоровья. В этом контексте Правительством страны приняты Государственная программа «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав мужчин и женщин в Республике Таджикистан на 2001-2010 годы», «Закон Республики Таджикистан», «О государственных гарантиях равноправия мужчин и женщин и равных возможностей их реализации», «Национальный план действий по обеспечению охраны материнства в Республике Таджикистан на период до 2014 года», Государственная программа «Подготовка, подбор и расстановка руководящих кадров Республики Таджикистан из числа талантливых женщин и девушек на 2007-2016 годы». Также утверждены и реализуются «Национальная стратегия расширения прав и возможностей женщин в Республике Таджикистан на 2011-2020 годы» и «Государственная программа по подготовке специалистов из числа женщин и содействию их занятости на 2012-2015 годы». Особое значение в этом плане имеет Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Национальной стратегии активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы», которое было принято 30 апреля 2021 года, №167.

Важно иметь в виду, что эти нормативно-правовые документы направлены на улучшение социально-экономического, культурного и духовного положения семей, повышение статуса женщин в обществе, их активное участие в управлении государством, подготовку высококвалифицированных и знающих кадров из числа женщин, повышение здоровья матерей и детей. Ныне, в атмосфере политической независимости, мира и стабильности в стране, женщины Таджикистана активно участвуют в политической жизни, государственных структурах, парламентских выборах, а их ряды значительно расширились во всех ветвях власти.

Государственная политика в области образования, отбора и трудоустройства талантливых женщин и девушек представляет собой комплекс конкретных и целенаправленных мер и действий, способствующих обеспечению личного и общественного равенства, расширению их возможностей в выборе жизненного пути. Важно понимать, что политическое равенство тесно связано с личным, социальным, культурным и экономическим равенством и является частью равенства между мужчинами и женщинами.

Примечательно, что ежегодно по «Президентской квоте» сотни девушек - выпускниц средних общеобразовательных школ поступают в высшие учебные заведения, и после их окончания направляются работать в регионы в качестве специалистов, а некоторые из выпускников назначаются на ответственные

государственные должности [8]. Это свидетельствует о том, в современном Таджикистане значительно активизировалась деятельность женщин в реализации политики суверенного национального государства. Женскую политическую активность в республике можно определить как прямое или косвенное участие женщин в процессах принятия решений на всех уровнях и во всех аспектах государственной власти. В настоящее время вопрос активности женщин в государственном управлении считается одним из важнейших, и они признаются не только как работники властных структур, но и как успешные личности в обществе, как самом Таджикистане, так и на международном и региональном уровне.

Следует подчеркнуть, что при Правительстве Республики Таджикистан функционирует Комитет по делам женщин и семьи. Он был учреждён Постановлением Совета министров Таджикской ССР в марте 1991 года, №37, что является одним из первых достижений суверенного Таджикистана, которое впервые практиковалось среди стран СНГ. Комитет по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан, являясь центральным органом исполнительной власти, осуществляет государственную политику по защите и обеспечению прав, интересов женщин и семьи, создание равноправных условий для реализации их прав, интересов и достижения гендерного равенства, расширения круга участия женщин в решении социально-экономических задач, управления государственными и общественными делами [7].

Согласно анализу Комитета по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан, по итогам парламентских выборов 2020 года в Маджлиси милли (Парламент) страны избрано 8 женщин или 25,8 процента, а также 15 женщин, или 23,8 процента, в Маджлиси намоёндагон [4], что является существенным ростом по сравнению с предыдущими выборами. Правительство страны твёрдо верит в огромную силу и творческий потенциал женщин и будет продолжать принимать практические меры для их поддержки во всех областях.

Более того, за годы независимости Правительство Таджикистана реализовало множество полезных мер по поддержке женщин и улучшению их положения в обществе. В 2022 году 25 процентов от общей численности государственных служащих, включая управленческий персонал, составляли женщины, почти 20 процентов. Кроме того, женщины составляют 73% рабочей силы в сфере образования, 71% в здравоохранении, 47% в культуре, 39% в банковской сфере, 25% в сфере коммуникаций и почти 40% в сфере информационных услуг [1].

Совершенно очевидно, что женщины Таджикистана, которые сегодня осуществляют свою деятельность наравне с мужчинами во всех сферах общества, добились заметных успехов в продвижении общественных процессов. Потому что, если внимательно посмотреть на положение и участие женщин, то политическая и общественная их деятельность изменилась за последние три десятилетия независимости страны. Особенно они стали более активными и приверженными общественно-политической деятельности, так как ныне каждая из них, живущая в эпоху государственной независимости, проявляет себя патриоткой. Поэтому цель женщин современного Таджикистана - вносить должный вклад в развитие и прогресс государства, а также служить своему народу.

Конечно, в условиях усиления процессов глобализации укрепление основ национальной государственности является непростой задачей. Существуют внешние силы, которые оказывают свое влияние. Анализируя различные мировые процессы, можно сделать вывод, что существуют даже силы, которые определяют политику

сверхдержав. На таком чувствительном и деликатном этапе каждая женщина Таджикистана стремится чувствовать себя ответственной и проявлять активность в той или иной форме, даже если это не обязательно на самом высоком политическом или общественном уровне. Всё это свидетельствует о том, что сегодня уровень политического и общественного участия и активности таджикских женщин существенно изменился и развился.

В этой связи особо заметной выглядит деятельность женщин Республики Таджикистан в Маджлиси Оли (парламенте) страны, эффективность которой во многом зависит от их опыта работы в государственных структурах. Но, несмотря на все это, в Таджикистане роль женщин в развитии парламентаризма, их деятельность в профессиональных парламентах значительна. В частности, женщины активно участвуют в разработке и внесении законопроектов в качестве субъектов законодательной инициативы, в подготовке заключений комитетов по предлагаемым проектам, во внесении тех или иных проектов на рассмотрение Маджлиси намояндагон. Если проанализировать деятельность женщин-парламентариев за два последние десятилетия парламентской, то в этот период они сыграли ценную роль, как с точки зрения законодательной деятельности, так и межпарламентского сотрудничества [10].

Таким образом, подводя итог вышеизложенному можно заключить, что благодаря эффективной государственной политики в отношении женщин в период независимости женщины Таджикистана получили возможность осуществить свою деятельность во всех сферах жизни общества. С начала обретения независимости Правительством страны были приняты все необходимые меры для укрепления положения женщин в государстве, обеспечения соблюдения их конституционных прав, реализации их в соответствии с нормами демократического, правового и светского общества.

За этот период принят и реализуется ряд необходимых документов, направленных на повышение статуса женщин в обществе, обеспечение гендерного равноправия, обучение, подбор и расстановку управленческих кадров, в том числе талантливых граждан женского пола.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Гендерная политика в Республике Таджикистан. Картирование законодательства, реализуемой политики, институтов и основных участников, март 2023. Электронный ресурс: [file:///C:/Users/USER/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bwe/TempState/Downloads/Final_TJK_Mapping%20Report_RU%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bwe/TempState/Downloads/Final_TJK_Mapping%20Report_RU%20(1).pdf) (дата обращения: 17.12.2024)
2. Демократия и гендерное равенство: роль Организации Объединенных Наций. Электронный ресурс: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/democracy-and-gender-equality-RU.pdf> ... (дата обращения: 07.12.2024)
3. Женщин меньше, чем мужчин: численность населения Земли превысила 8 миллиардов человек. Электронный ресурс: <https://news.rambler.ru/sociology/49171506-> ... (дата обращения: 10.12.2024)
4. Женщины составляют более четверти парламентариев в мире: прорыв, но до полного паритета еще далеко. Электронный ресурс: <https://khovar.tj/rus/2021/03/> ... (дата обращения: 20.12.2024)

5. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (Принята Организацией Объединенных Наций 18 декабря 1979 года).
6. Конвенция о политических правах женщины. Принята резолюцией 640 (VII) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1952 года.
7. Краткая история. Электронный ресурс: <https://www.comwom.tj/ru/history> ... (дата обращения: 20.12.2024).
8. Национальный обзор Республики Таджикистан по осуществлению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 года) и итоговых документов двадцать третьей специальной сессии Генеральной Ассамблеи (2000 года) в контексте двадцатой годовщины четверной Всемирной конференции по положению женщин и принятия Пекинской Декларации и Платформы действий в 2015 году. Электронный ресурс: https://unece.org/fileadmin/DAM/Gender/publications_and_papers/Tajikistan_Report_on_the_implementation_of_BPfA_June_30_2014_in_russian.pdf ... (дата обращения: 25.12.2024)
9. Соотношение мужчин и женщин. Электронный ресурс: <https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/03/> ... дата обращения: 10.12.2024)
10. Указ Президента Республики Таджикистан «О мерах по повышению статуса женщин в обществе» от 3 декабря 1999 года, №5.
11. Хушқадамова, Х.О. Женщины в системе политической власти и управления Таджикистана / Х.О. Хушқадамова // Россия и мусульманский мир. - 2009. - №8 (206). - С. 99-105.
12. Glendon, M.A. A World Made New- Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights / M.A. Glendon // Journal of the History of International Law. - 2002. - №4 (2). - P. 379-383.

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН НИСБАТИ ЗАНОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОӢ

ШУКУРЗОДА САОДАТ НУСРАТУЛЛО,

унвонҷӯи шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинови АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 918 142 121

Дар сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои баланд бардоштани мақом ва нақши занон дар ҷомеа, густариши фаъолияти иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, таҳкими мақоми сиёсӣ ва пешниҳод гардидани онҳо ба вазифаҳои роҳбарикунанда диққати ҷиддӣ дода мешавад. Асоси ҳуқуқии чунин сиёсат Конститутсияи кишвар, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мебошанд, ки аз ҷониби Тоҷикистон эътироф шудаанд.

Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол тамоми шароит фароҳам оварда шудааст, то занон тавонанд ба қадри имкон ба иқтисодӣ худ бирасанд. Дараҷаи истифодаи ин имкониятҳо аз ин табақаи махсуси иҷтимоӣ вобаста аст. Агар зан аз ҷойгоҳ ва мақоми худ дар ҷомеа ҳамчун шахрванди комилҳуқуқ огоҳ бошад, агар вай тавонад аз қобилиятҳои ба ӯ додашударо дуруст истифода барад, пас ӯ қодир аст, ки на танҳо оилаи стандартиро бунёд кунад, балки тавассути иштироки фаъолона дар равандҳои сиёсӣ ба рушди давлати миллии демократӣ саҳми арзанда гузорад.

Сиёсати давлатӣ нисбати занон, ки ҳоло аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, фаъолияти онҳоро дар ҷомеаи демократии тоҷикистонӣ босуръат фаъол мекунад. Дар давраи истиқлолияти давлатӣ имкониятҳои занони Тоҷикистон афзуда, нақш ва иштироки онҳо дар ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҷомеа воқеан афзудааст, ки он дар мақолаи мазкур мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

Калидвожаҳо: *зانون, Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлолият, ҷомеа сиёсат, давлати демократӣ, қонун ва ғайра.*

THE STATE POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN RELATION TO WOMEN IN A PERIOD OF UNCERTAINTY

SUKURZODA SAODAT NUSRATULLO,

applicant of the Department of Political Science of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33.
Tel.: (+992) 918 142 121

The social policy of the State and the Government of the Republic of Tajikistan pays serious attention to the issues of increasing the status and role of women in society, expanding their social and labor activity, strengthening their social and political position, and promoting them to senior positions. The legal basis of this policy is the Constitution of the country, other normative legal acts, as well as international legal acts recognized by Tajikistan.

In sovereign Tajikistan, all conditions have been created for women to maximize their potential. The extent to which these opportunities are used depends on this particular social stratum. If a woman understands her place and status in society as a full-fledged citizen, if she can properly use the abilities that nature has endowed her with, she will be able not only to build a standard family, but also through active participation in political processes to make a worthy contribution to the development of a national democratic state.

The State policy on women currently being implemented by the Republic of Tajikistan is dynamically activating their activities in a democratic Tajik society. During the period of state independence, the opportunities of women in Tajikistan have increased, and their role and participation in the socio-political life of society have really increased, which will be discussed in this article.

Keywords: *women, Republic of Tajikistan, independence, society, politics, democratic state, law, etc.*

Муқарриз: *Давлатмурод Олимзода,
дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии Академия,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ*

УДК: 351:342.9(575.3)

**ЗАМИНАӖОИ ТАШКИЛӢ-ӖУӖУӖИИ ИСЛОӖОТИ МАӖМУРӢ ДАР
ӖУМӖУРИИ ТОӖИКИСТОН**

ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,

номзади илмӖои ӖуӖуӖиносӢ, муовини сардори раӢсати илм ва инноватсияи Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти ӖумӖурии ТоӖикистон,
734003, ӖумӖурии ТоӖикистон, ш. Душанбе, кӖчаи С. Носир 33.

Email: payrav-izatullozoda@mail.ru; тел: 502028187

*ИстиӖлоли давлатӢ барои ӖумӖурии ТоӖикистон як марӖилаи дигаргунсозиро оғоз
бахшида, боиси ба амал баровардани ислоӖоти куллӢ дар низоми давлатдорӢ гардид.
ИслоӖоти маӖмурӢ муӖимтарин Ӈанбаи онро ташикл меод, зеро ташикл ва фаӖолияти
аксари маӖомоти давлатӢ такмил ва ислоӖотро таӖозо менамуданд. Бинобар ин, аз рӯзӖои
аввали ба даст овардани ИстиӖлоли давлатӢ диӖӖати роӖбари давлат ба ин самт равона
гардида, дар муддати кӯтоӖ Ӗабули заминаӖои ӖуӖуӖи он оғоз гардид.*

*МувофиӖан, маӖолаи мазкур аз лиӖози он, ки фарогири давраӖои ташаккул ва
баамалбарории ислоӖоти давлатӢ дар ӖумӖурии ТоӖикистон мебошад аӖаммияти муӖими
илмӢ дорад. Дар он давра ба давра роӖандозӢ гардидани ислоӖот, заминаӖои меӖӢрии ӖуӖуӖи
он ва натиӇаӖои ба даст овардашудаи ислоӖот мушаххас нишон дода шудаанд, ки аӖамияти
назариявӢ ва илмии онро ифода менамояд.*

ВожаӖои калидӢ: Президенти ӖумӖурии ТоӖикистон, ИстиӖлоли давлатӢ, ислоӖоти
маӖмурӢ, маӖомоти маӖмурӢ, маӖомоти идоракунии давлатӢ, ӖонунгузорӢ, маӖомоти
иҷроияи Ӗокимияти давлатӢ.

ИстиӖлоли давлатӢ яке аз арзишӖои бебаӖо ва неӖмате мебошад, ки барои Ӗар як
миллат кафолати доштани давлати комилӖуӖуӖ ва соӖибистиклол, зиндагии шоиста,
кафолати амалишавии ӖуӖуӖ ва Ӗифзи манфиатӖои Ӈомеа, суботу оромӢ, рушду
таракӖӢ ва дар маӇмуӖ заминаи ташаккул ва рушди Ӗамаи соӖаӖои ӖаӢти давлатӢ ва
ӇамӖиятиро таӖмин ва фароӖам меораварад.

ТаӖрих гувоӖ аст, ки давлатӖо ӖазорсолаӖо аллакаӢ арзи ӖастӢ доранд ва
механизмӖои гуногуни рушд, инкишоф, Ӗифзи ӖуӖуӖу манфиати шахс, таӖмини
амнияти давлатӢ ва суботи сиӢсиро таӇриба намудаанд. Вале аз Ӗама воситаи
боӢтимоди таӖмини рушду инкишофи давлат ва нигоӖ доштани устувории он ин
соӖибистиклолии давлат мебошад, зеро маӖз дар заминаи соӖибистиклолии комил
давлат бунӢд намудан мумкин аст.

Миллати тоӇик, ки таӖрихи ӇандинӖазорсола дорад, пас аз шикаст ва барӖам
Ӗӯрдани давлати СомониӢн то замони Истиклол аз ӖуӖуӖи давлатдорӢ Ӈариб ки маӖрум
гардида буд. МаӖз гиromидошт ва Ӗифзи фарӖангу тамаддуни миллати тоӇик, забон ва
таӇрибаи давлатсозию давлатдорӢ, Ӗисси баланди ватандӯстӢ ва Ӗувияти миллии
миллати тоӇик тавонист, ки тоӇиконро аз нав соӖиби давлати комилу мустаӖил
гардонад.

Дар оғози солӖои 90-уми асри гузашта, ба даст овардани ИстиӖлоли давлатӢ ва
дар замони пуртазоди ӇаӖонишавӢ Ӗифзу ниғаӖдошти он барои миллати тоӇик бисӢр
гарон афтид. МаӖз таӇрибаи бузурги давлатдорию давлатсозии миллати тоӇик буд, ки
тавонист дар замони Ӗассосу нооромии ӇаӖони зудтаӢирӢбанда ваӖдату сарӇамӖии
миллиро Ӗифз намояд ва бо роӖи сулӖу осоиш аз як имтиӖони бузургу сарнавиштсозе
бо дасти боло гузашта, давлати мустаӖили миллиро ба даст оварданд.

9 сентябри соли 1991 ӖТ ИстиӖлолияти комили Ӗудро эълон дошта, ба марӖилаи
ташаккул додани давлати миллӢ бо назардошти урфу одат, фарӖангу тамаддун ва

манфиатҳои миллии аҳолии он қадам гузошт. Тоҷикистон даҳсолаи сеюми истиқлолияти давлатии худро убур намуд. Ин неъматӣ бебаҳо ва дастоварди муқаддас имкон дод, ки арзишу ғояҳои сиёсӣ ҳуқуқии пешқадами тамаддун эътироф ва дар заминаи онҳо эъмори давлатдорӣ навини миллий шӯруъ шавад[17]. Яке аз ҷанбаҳои дигаргунсозӣ ва ислоҳоти давлатиро дар ин давра ислоҳоти маъмурӣ ё худ ислоҳот дар низомӣ мақомоти идоракунии давлатӣ ташкил меод.

Қайд намудан зарур аст, ки ислоҳоти низомӣ идоракунии давлатӣ дар кишвар аз ибтидои солҳои 90 - уми асри гузашта шӯруъ гардида, эълон доштани Истиқлолияти давлатӣ ин тамоюлро ҷоннок гардонид. Аз ҷумла, 24 августи соли 1990 дар сессияи дуюми Совети Олии ҚТ даъвати дувоздаҳум “Эълומияи истиқлолияти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон” қабул гардид. Дар дебочаи он муқаррар гардида буд, ки “Совети Олии ҚТ: бо дарки амиқи масъулияти таърихӣ барои тақдири халқи Тоҷикистон ва давлати миллии он, бо назардошти ҳуқуқи дахлнопазири ҳар як халқ дар таъини сарнавишти худ, бо эътирофи он, ки иттиҳоди озоду баробарҳуқуқи миллатҳои советӣ дар ҳаёти Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистии таҷдидёфта зомини тараққиёти ҳамаҷонибаи онҳо мебошад, бо таъкиди эҳтиром ба шаъну эътибор ва ҳуқуқҳои намоёндагони ҳамаи миллатҳои сокини ҚТ, ба хоҳири таъмини ҳаққи зиндагии шоиста барои ҳар як инсон иродаи халқи ҚТ-ро ифода намуда, истиқлолияти ҚТ-ро ботантана эълон мекунад ва изҳор медорад, ки давлати демократии ҳуқуқбунёд барпо хоҳад кард”.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарине, ки дар самти ислоҳоти идораи давлатӣ дар Эълумияи мазкур мустаҳкам гардида, барои ташаккули минбандаи ҳокимияти давлатӣ дар кишвар замина гузошт, ин банди 3 Эълумия мебошад, ки тибқи он “Ҳокимияти давлатӣ дар ҚТ тавассути мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ ба амал бароварда мешавад”. То ин замон расман принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар ҚТ ва кулли Иттиҳоди Шуравӣ эътироф нагардида буд.

Дар ин давра ҳодисаи таърихӣ рух дод, ки боиси ба миён омадани тағйиротҳои кулӣ дар низомӣ давлатдорӣ гардид. Иттиҳоди Шуравӣ пас аз мавҷудияти 70 солаи худ рӯ ба таназзул ниҳода, давлатҳои аъзои он мустақилияти сиёсии худро дар алоҳидагӣ эълон доштанд. ҚТ низ роҳи бунёди давлати комилҳуқуқ ва соҳибхотирро пеша намуда, бо ворид намудани тағйири иловаҳои дахлдор дар Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон Истиқлолияти худро эълон дошт. Тағйиротҳо дар ин ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ чунин буд: аввалан, номи Эълумия дар шакли “Эълумияи Истиқлолияти ҚТ” тағйир дода шуд; дар банди 1 Эълумия муқаррар гардид, ки “ҚТ давлати мустақили демократии ҳуқуқбунёд мебошад”. Ҳамин тариқ, дар заминаи ҳамин ҳуҷҷати сарнавиштсоз Истиқлолияти давлатии ҚТ 9 сентябри соли 1991 расман эълон карда шуд.

Аз давраи эълон гардидани Истиқлолияти давлатии ҚТ шӯруъ намуда, мавриҳонаи дигари ислоҳоти низомӣ идоракунии давлатӣ оғоз гардид. Вале таҷрибаи давлатҳои дигар ва воқеияти таърихӣ собит намуда буд, ки ислоҳоти маъмурӣ дар кишвар бе қабули Конституция, ки асосҳои сохтори конституционӣ, шакли идоракунии, речаи демократӣ ва дигар хусусиятҳои нави ҚТ-ро дар худ бояд ифода менамуд, ғайриимкон буд. Бо назардошти муҳимияти ин масъала бо қарори иҷлосияи 17 - уми Шӯрои Олӣ аз 26 июли соли 1993 ғайриқонунии комиссияи конституционӣ, ки бо қарори Шӯрои Олии Тоҷикистон аз 23 августи соли 1990 оид ба тайёр кардани лоиҳаи конституцияи нави Тоҷикистон ташкил гардида буд, аз нав ғайриқонуни карда шуд. Дар аввали моҳи апрели соли 1994 лоиҳаи гурӯҳи кории комиссияи конституционӣ конституцияи навро дар ду намуна: лоиҳаи конституцияи ҷумҳурии президентӣ ва лоиҳаи конституцияи

чумхурии парламониро пешниҳод кард. Комиссияи конституционӣ баъди омӯхтану муҳокимаи онҳо баро ба муҳокимаи мардум пешниҳод кардан варианти лоиҳаи конституцияи чумхурии президентиро тавсия кард. Ҳамин тариқ, пас аз шунидани фикру андешаи аҳолии кишвар вобаста ба лоиҳаи пешниҳодгардида, санаи баргузори раӢйипурсии умумихалқӣ, ки дар таҷрибаи ҚТ бори аввал буд, санаи 6 ноябри соли 1994 таӢин гардид. 6 ноябри соли 1994 Конституцияи ҚТ дар раӢйипурсии умумихалқӣ қабул гардид. Натиҷаи расмӣ раӢйипурсӣ чунин буд: дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2685724 шахрванд ба рӯйхат гирифта шуда, дар раӢйипурсӣ 2535437 нафар ё ки 94,4% ширкат варзиданд. Ба тарафдории Конституция 2352554 нафар, ё ки 87,59%, муқобили Конституция 105300 нафар, ё ки 3,92% овоз доданд. Бо ин натиҷа, Конституцияи ҚТ қобили қабул дониста шуда, мавриди амал қарор гирифт[13].

Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз масъаҳои муҳими дар Конституция муқарраргардида, ин вазъи ҳукукии Президенти ҚТ буд. Бо назардошти ин, дар баробари гузаронидани раӢйипурсии умумихалқӣ барои қабули Конституция, ҳамзамон интиҳоботи Президенти ҚТ низ санаи 6 ноябри соли 1994 баргузор гардид. Мувофиқан, қабули Конституция замина барои ташкил гардидани падидаи Президентӣ дар кишвар гардид[10].

Боби 4 Конституцияи ҚТ вазъи конституционӣ-ҳукукии Президенти ҚТ-ро муқаррар намуда, онро ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) эътироф кард. Аз лиҳози он, ки Президенти ҚТ сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия мебошад, минбаъд дар баамалбарории ислоҳоти маъмурӣ, ташаккули низоми мақомоти идоракунии давлатӣ ва ташаккули заминаҳои ҳукукии фаъолияти онҳо нақши Президенти ҚТ муҳим арзёбӣ мегардад[11].

Аз ҷумла, бо қабули Конституцияи ҚТ зарурати азнавсозӣ намудани сохтори нави дастгоҳи давлатӣ мувофиқ ба талаботи Конституцияи ҚТ ба миён омада буд. Бо ин мақсад фармони Президенти ҚТ “Дар бораи тасдиқ намудани сохтори Ҳукумати ҚТ” аз 3 декабри соли 1994, №7 ба имзо расид, ки пас аз Конституцияи ҚТ санади ягонае маҳсуб меёфт, ки сохтори Ҳукумати ҚТ ва низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро муқаррар намуда буд. Тибқи он сохтори Ҳукумати ҚТ чунин муқаррар гардида буд:

- Президент – Раиси Ҳукумати ҚТ;
- Сарвазири ҚТ;
- Муовини аввал ва панҷ муовинони Сарвазири ҚТ;
- Роҳбари дастгоҳи Президенти ҚТ;
- Вазирони ҚТ;
- Раисони Кумитаҳои давлатии ҚТ[12].

Дар навбати аввали ислоҳот бештар ба ташаккули низоми қонунгузорӣ ва ислоҳоти конституционӣ диққат дода шуд. Шуруъ аз ибтидои солҳои 2000 ислоҳоти низоми идораи давлатӣ фаъол гардид. Бо мақсади такмил додан ва ба танзим даровардани низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, инчунин таъмини фаъолияти самараноки онҳо фармони Президенти ҚТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” аз 4 июли соли 2002, №853[6] ба имзо расида, ки тибқи он низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ тасдиқ карда шуд. Санади мазкур дар таҷрибаи ҚТ дар замонҳои соҳибистиклолӣ аввалин ҳуҷҷате буд, ки низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро муқаррар менамуд. Фармони мазкур асоси созмон дода шудани як қатор мақомоти гуногуни давлатӣ гардид. Аз ҷумла, тибқи

фармони мазкур низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ ба таври зайл муқаррар гардида буд:

1. Мақомоти назди Президенти ҚТ;
2. Ҳукумати ҚТ;
3. Вазоратҳои ҚТ;
4. Кумитаҳои давлатии ҚТ;
5. Идораҳои назди Ҳукумати ҚТ;
6. Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ.

Дар давраи аввали қабули фармони Президенти ҚТ мақомоти назди Президенти ҚТ иборат буд аз: Раёсати хизмати давлатии назди Президенти ҚТ ва Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти ҚТ. Вале бо тағйироти ба фармони мазкур дар соли 2003 воридкардашуда, ба низоми мақомоти назди Президенти ҚТ боз ду ниҳоди дигар: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҚТ ва Гвардияи Президентии ҚТ илова карда шуданд. Бояд қайд намуд, ки Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҚТ, ки соли 2003 ба низоми мақомоти наздипрезидентӣ дохил карда шуд, аслан мақоми иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб намерафт ва функцияҳои идоракунии давлатиро низ амалӣ намекард. Чунки, тибқи Низомномаи он, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 18 июли соли 2003, №1109 тасдиқ гардидааст, Марказ ҳамчун ташкилоти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ ва иттилоотӣ-таҳлилӣ буда, ба Президенти ҚТ бевосита тобеъ буд. Аз ин ба хулоса омадан мумкин аст, ки маҳз надоштани ваколати ҳокимиятӣ ва ҳамчун мақоми давлатӣ эътироф нагардидани он боис гардид, ки дар таҳрири нав қабул гардидани фармони Президенти ҚТ ин ниҳод аз низоми мақомоти наздипрезидентӣ берун карда шавад[10].

Вазорат тибқи фармони мазкур мақоми марказии ҳокимияти иҷроия мебошад, ки татбиқи сиёсати давлати ва идоракуниро дар соҳаи муайяни фаъолият амалӣ намуда, тибқи қонунҳо, фармонҳои Президенти ҚТ на қарорҳои Ҳукумати ҚТ фаъолияти мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияро дар ин соҳа ҳамоҳанг месозад. Шумораи вазоратҳо дар ин давра ба 19 адад мерасид, ки идоракунии давлатии соҳаҳои муайяни давлатиро ба амал мебароварданд. Ҳамзамон, “кумитаҳои давлатӣ” ба 6 адад, “идораҳои назди Ҳукумати ҚТ” ба 16 адад ва “мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” бошанд ба 3 адад мерасиданд, ки ба он дохил мешуданд: Шурои амнияти ҚТ, Шурои адлияи ҚТ ва Кумитаи назорати давлатии молиявии ҚТ.

Яке аз хусусиятҳои аҳаммياتноки фармони Президенти ҚТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” аз 4 июли соли 2002, [№853](#) дар он ифода мегардид, ки мафҳум ва таъйиноти функционалии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро, ки аслан мафҳумҳои назариявии ҳуқуқи маъмурӣ ба ҳисоб мерафтанд, расман муқаррар намуда буд. Аз ҷумла, “кумитаи давлатии ҚТ - мақоми марказии ҳокимияти иҷроия мебошад, ки ҳамоҳангсозии байнисоҳавиро оид ба масъалаҳои ба доираи салоҳияташ дахлдошта анҷом медиҳад, ҳамчунин батанзимдарории вазифавиро дар соҳаи муайяни фаъолият амали менамояд; идораҳои назди Ҳукумати ҚТ (кумитаҳо, агентҳо, саридораҳо ва ғайра) мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мебошанд, ки вазифаҳои махсус (иҷроиявӣ, назоратӣ, иҷозатдиҳӣ ва дигарҳо)-ро дар соҳаҳои муқарраргардидаи фаъолият анҷом медиҳанд; мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроии мақомоти ҳокимияти иҷроия мебошанд, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқи ваколатҳои вазифавии худро дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти давлати амалӣ менамоянд”.

Қобили тазаккур аст, ки дар ин давра ташаккули дастгоҳи давлатӣ барои ҚТ аҳаммияти муҳим дошт, аз ин рӯ, зимни ироъа гардидани Паёми Президенти ҚТ ба

Маҷлиси Олии ҶТ санаи 16 апрели соли 2005, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз намуда буданд, ки “Яке аз самтҳои муҳимми таъмини рушди кишвар ин ислоҳоти идораи давлатӣ мебошад”[4]. Вобаста ба рушди ин самти муҳимми давлатӣ – ислоҳоти идораи давлатӣ Ҳукумати ҶТ вазифадор гардида буд, ки дар муддати кӯтоҳ Стратегияи ягонаи ислоҳоти идораи давлатиро таҳия намояд. Бояд таъкид намуд, ки мақсади асосии ин ислоҳотро пеш аз ҳама танзими идораи давлатӣ, мукамалгардони вазифаҳо, такмили сохтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ, аз байн бурдани вазифаҳои тақроршаванда дар байни мақомот, шаффофияту самаранокии фаъолияти сохторҳо ва хизматчиёни давлатӣ ташкил меод.

Бо мақсади таъмини мунтазам ба роҳ монда шудани ислоҳот ва тақвият бахшидани самтҳои ҳамоҳангшуда, инчунин ноил гардидан ба ҳадафҳои муайни стратегӣ бо фармони Президенти ҶТ аз 15 март соли 2006, №1713 “Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии ҶТ”[7] тасдиқ гардид. Стратегия ҳуҷҷати заминавие буд, ки фаъолияти давлатро оид ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ барои солҳои 2005-2015 муайян мекард.

Ҷиҳати таъмини амалишавии ҳадафҳои Стратегияи мазкур қадами аввал ин қабул гардидани фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҶТ” аз 30 ноябри соли 2006, №9 буд, ки тибқи он сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ мавриди ислоҳоти кулӣ қарор гирифт[15]. Дар натиҷаи қабули фармони мазкур қисмати зиёди мақомоти давлатӣ фаъолияти худро қатъ намуда, барҳам дода шуданд. Аз ҷумла, аз 19 вазорати давлатӣ 10 адади онҳо – вазорати алоқа, амният, даромадҳо ва пардохтҳои давлатӣ, иқтисод ва савдо, кишоварзӣ, мелиоратсия ва хоҷагии обӣ, ҳолатҳои ғавқулӯда ва мудофияи граждони, энергетика барҳам дода шудаанд. Баъзе аз онҳо пурра барҳам ва салоҳияти онҳо байни дигар мақомоти давлатӣ тақсим карда шуд ва баъзеи дигар бошанд, шакли ташкилиашон тағйир дода шуда, дар шакли нави ташкилӣ-ҳуқуқӣ фаъолияти худро оғоз намуданд. Аз ҷумла, Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии ҶТ ва Фонди ҳифзи иҷтимоии аҳолии назди Ҳукумати ҶТ барҳам дода шуда, ваколатҳои ба Кумитаи андози назди Ҳукумати ҶТ гузошта шуданд ё ин ки ба Кумитаи давлатии амнияти миллии ҶТ вазифаҳои собиқ Вазорати амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатии ҳифзи Сарҳади давлатии ҶТ воғузор мегарданд, яъне вазорат ба шакли кумитаи давлатӣ табдил дода шуд ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки фармони мазкур тавре аз мазмуни он бармеояд, маҳз ба хотири ба амал баровардани ислоҳоти низоми идораи давлатӣ нигаронида шуда буд, зеро дар муқоиса бо фармони [№853](#) аз соли 2002, он низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро на ин ки муқаррар мекард, балки кадом мақомот барҳам ва кадом мақомот ба дигар шакли ташкилӣ ҳуқуқӣ иваз мегашт, муқаррар намуда буд. Мувофиқан, қабули фармони мазкур дар даврабандии ислоҳоти маъмурӣ дар замони соҳибистиклолӣ нақши калидӣ дошта, боиси ислоҳоти кулӣ дар низоми мақомоти идоракунии давлатии кишвар гардид.

Дар зарфи ҳафт соли амали фармони мазкур дар низоми мақомоти идоракунии давлатӣ таъзе тағйиротҳои дигар низ сурат гирифтад. Аз ҷумла, дар заминаи Кумитаи давлатии омили ҶТ - Агентии омили назди Президенти ҶТ таъсис дода шуд, дар заминаи Агентии заминсозӣ, геодезӣ ва харитасозии назди Ҳукумати ҶТ - Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии ҶТ таъсис дода шуда, пас аз ислоҳоти навбатӣ дар соли 2013 ба Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҶТ табдил дода шуд ва монанди ин.

Ваъзи ҳукукии аксар мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ то ин дам танҳо тавассути низомномаи ташкилии онҳо танзим мегардид. Аз ин лиҳоз, бо мақсади дақиқан танзим намудани вазъи ҳукукӣ, муқаррар намудани тартиби таъсис ва фаъолияти мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ Қонуни ҚТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ” аз 16 апрели соли 2012, №828[3] қабул карда шуд.

Қонуни мазкур аз 4 боб ва 22 модда иборат мебошад, ки вазъи ҳукуки мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, аз ҷумла Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ, вазоратҳои ҚТ, кумитаҳои давлатии ҚТ, мақомоти назди Президенти ҚТ, идораҳои назди Ҳукумати ҚТ ва масомоти машваратӣ маслиҳатии назди Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ-ро танзим менамояд.

Бо қабули Қонуни мазкур дар моддаи 5 он низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар шакли зерин муқаррар карда шуд: Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ; вазоратҳо ва кумитаҳои давлатии ҚТ; мақомоти назди Президенти ҚТ; мақомоти назди Ҳукумати ҚТ; мақомоти машваратӣ маслиҳатии назди Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ.

Тавре аз муқаррароти моддаи 5 Қонун бармеояд, дар он оид ба “мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ”, ки дар фармони [№853](#) аз соли 2002 муқаррар гардида буд, меъёр пешбинӣ нагардида буд. Аз ин бармеояд, ки амали фармони Президенти ҚТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” аз 4 июли соли 2002, [№853](#) то ин давра амал мекард. Далели амали санади мазкурро чунин асоснок карда мумкин аст, ки соли 2005 фармони Президенти ҚТ “Дар бораи тасдиқ намудани Конвенсияи СММ дар бораи мубориза бар зидди коррупсия” ба тасвиб расид. Бо қабул ва тасдиқ намудани Конвенсияи СММ дар бораи мубориза бар зидди коррупсия[2] ҚТ уҳдадор гардид, ки қонунгузории худро ба Конвенсияи мазкур мутобиқ намояд. Аз ҷумла, дар м. 6 Конвенсияи мазкур муқаррар гардида буд, ки “ҳар як давлати аъзои Конвенсия мақомоти махсуси давлатиро таъсис медиҳад, ки сиёсати зиддикоррупсияниро таъмин намуда, иҷрои ин сиёсатро назорат ва ҷиҳати амалӣ гардидани он фаъолияти дигар мақомоти давлатиро ҳамоҳанг менамояд”. Бо ин мақсад, тибқи фармони Президенти ҚТ аз 10 январи соли 2007, №143 дар заминаи Кумитаи назорати давлатии молиявии ҚТ, ки ба низоми “мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” дохил мегардид, бо муттаҳид намудани ваколатҳои назорати давлатии молиявии Кумита ва ваколатҳои мубориза бо коррупсия, ки ба Раёсати мубориза бо коррупсияи Прокуратураи генералии ҚТ мансуб буд, мақоми амаликунандаи ду самти фаъолияти давлатӣ – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ ташкил гардид[10]. Дар Низомномаи он танҳо қайд мегардид, ки директори Агентӣ аз ҷониби Президенти ҚТ ба вазифа таъйин ва аз он озод мегардад; Директори Агентӣ бевосита ба Президенти ҚТ итоат мекунад. Аниқтараш, ҳамчун мақоми наздипрезидентӣ будани Агентӣ дар Низомномаи он муқаррар нагардида буд. Соли 2008 бошад, Қонуни ҚТ “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ” қабул шуда, дар он пешбинӣ гардид, ки Агентӣ дар фаъолияти худ танҳо ба Президенти ҚТ тобеъ ва ҳисоботдиҳанда мебошад (қ.2 м.1). Ин муқаррарот аслан маънои мақоми наздипрезидентӣ будани Агентиро нашош, зеро ҳуди Кумитаи назорати давлатии молиявии ҚТ, ки дар заминаи он Агентӣ таъсис дода шуда буд, ба низоми мақомоти назди Президенти ҚТ дохил намегардид, вале аз ҷониби Президенти ҚТ таъсис дода шуда, дар б. 2 Низомномаи он муқаррар гардида буд, ки Кумита ба Президенти ҚТ тобеъ ва ҳисоботдиҳанда мебошад. Ин буд, ки ба фармони Президенти ҚТ оид ба эътироф гардидани Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо

коррупсияи ҚТ ҳамчун мақоми наздипрезидентӣ тағйироте ворид нагардида буд. Аз ин рӯ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳарчанд “мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” ҳамчун мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар моддаи 5 Қонуни ҚТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ” муқаррар нагардида бошад ҳам, бо азнавташкилдихии Кумитаи назорати давлатии молиявии ҚТ нигоҳ накарда, мавқеи он тағйир наёфта буд ва гурӯҳи “мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” то ин давра арзи ҳастӣ мекард[11].

Нуқтаи дигареро қайд намудан зарур аст, ки тавре ишора гардид, фармони [№853](#) аз соли 2002 мафҳум ва таъйиноти функционалии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро, ки аслан мафҳумҳои назариявии ҳуқуқи маъмурӣ ба ҳисоб мерафтанд, расман муқаррар намуда буд. Акнун бо қабул гардидани Қонуни ҚТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ” аз 16 апрели соли 2012, №828 дар шакли нав ва мазмунӣ таҷдидшуда мафҳумҳои мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро бо назардошти таъйиноти функционалии онҳо муқаррар кард. Аз ҷумла, мафҳуми Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, мақомоти назди Президенти ҚТ, мақомоти назди Ҳукумати ҚТ ва мақомоти маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ[16].

Марҳилаи навбатӣ ва охирини ислоҳоти низоми мақомоти идоракунии давлатӣ аз соли 2013 оғоз мегардад. Мувофиқан, бо мақсади нишон додани тағйиротҳои зикршуда дар санадҳои зерқонунӣ, фармони Президенти ҚТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ” аз 19 ноябри соли 2013, №12[8] ба имзо расид.

Бо қабули фармони Президенти ҚТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ” аз 19 ноябри соли 2013, №12 давраи дигари ташаккули мақомоти назди Президенти ҚТ оғоз гардида, фармони мазкур бо тағйири иловаҳои ба он воридкардашуда то ба имрӯз амал намуда истодааст. Дар асоси он сохтори нави мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ тасдиқ гардид, ки тибқи муқаррароти он мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ иборат буд аз: 1) Мақомоти назди Президенти ҚТ – 6 адад; 2) Ҳукумати ҚТ; 3) Вазоратҳои ҚТ – 14 адад; 4) Кумитаҳои давлатии ҚТ – 3 адад; 5) Идораҳои назди Ҳукумати ҚТ – 28 адад.

Тавре аён аст, дар фармони мазкур сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз нав тасдиқ гардид, ки дар он оиди “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” меъёри мушаххас муқаррар нагардида буд. Аз ин ба ҳулоса омадан мумкин, ки “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” мавҷудияти худро қатъ намуд. Пас мақомоти дар ин низом мавҷудбуда чӣ шуданд? Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроия - Шурои адлияи ҚТ, Шурои амнияти ҚТ ва Кумитаи назорати давлатии молиявии ҚТ ба ақидаи мо, аз махсусияти фаъолияти ин мақомот ва алоқамандии онҳо бо Президенти ҚТ вобастагӣ дошт.

Дар масъалаи махсусияти фаъолияти мақомоти мазкур чунин далел оварда мумкин аст: масалан, тибқи Низомномаи Шурои адлияи ҚТ, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 14 декабри соли 1999, №48 тасдиқ гардидааст, Шурои адлияи ҚТ ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатӣ, ки сиёсати давлатиро оид ба ҳокимияти судӣ амалӣ менамояд, эътироф мегашт. Сабаби ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатӣ эътироф намудани Шурои адлияи ҚТ дар он буд, ки фаъолияти он ба таъсис ва фаъолияти мақомоти судӣ ҳамчун як шохаи ҳокимияти давлатӣ алоқаманд буд. Аз ҷумла, тибқи б. 7 Низомномаи он Шурои адлияи ҚТ нисбати судҳои ҷумҳурӣ ба истиснои Суди Конститусионии ҚТ, Суди Олии ҚТ ва Суди Олии иқтисодии ҚТ дорои чунин ваколатҳо буд: ба Президенти

ҚТ номзадҳоро ба мансаби судьяи судҳои ҳарбӣ, судҳои ВМКБ, вилоят, ш. Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии ВМКБ, вилоятҳо, ш. Душанбе барои таъйин ва озод кардан, пешниҳод менамояд; Ҷаъолияти ташкилии судҳоро таҳия ва тасдиқ менамояд; ба Президенти ҚТ оид ба мукофотонидани судьяҳо тақлифҳо пешниҳод менамояд; барои додани дараҷаи таҳассусӣ ба судьяҳо ба Президенти ҚТ тақлифҳо пешниҳод менамояд ва ғайра. Шурои амниятӣ ҚТ бошад, ягона мақоми машваратии конститусионӣ ба ҳисоб мерафт, ки онро Президенти ҚТ роҳбарӣ менамуд. Ин мақом назар ба мақомоти дигари маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти ҚТ, пеш аз ҳама бо вазъи конститусионӣ-ҳуқуқии худ фарқ мекард. Кумитаи назорати давлатии молиявӣ ҚТ бошад, тибқи Низомномаи он, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 7 феввали соли 2001, №480 тасдиқ гардидааст, мақоми идоракунии давлатӣ ба ҳисоб мерафт, ки назорати давлатии самаранок истифода гардидани маблағҳои буҷетӣ ва амволи давлатии ҚТ-ро амалӣ менамуд. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ, ки дар заминаи Кумитаи мазкур соли 2007 созон дода шуд, тибқи Низомномаи он директори Агентӣ аз ҷониби Президенти ҚТ ба вазифа таъйин ва аз он озод мегардад; Директори Агентӣ бевосита ба Президенти ҚТ итоат мекунад; ва тибқи Қонуни ҚТ “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ” аз соли 2008 бошад, Агентӣ дар Ҷаъолияти худ танҳо ба Президенти ҚТ тобеъ ва ҳисоботдиҳанда мебошад (қ.2 м.1).

Дар масъалаи алоқамандии ташкил ва Ҷаъолияти мақомоти мазкур бо Президенти ҚТ гуфтан мумкин аст, ки тибқи моддаи 69 Конститусияи Президенти ҚТ салоҳияти таъсис додани Шурои адлия, Шурои амният ва роҳбарӣ намудари онро дошт, яъне танҳо Президенти ҚТ мақомоти мазкурро таъсис меод. Дар баробари ин, масъалаи созон додани Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ ва контроли Ҷаъолияти он низ тибқи асосҳои ҳуқуқии Ҷаъолияти он салоҳияти истисноии Президенти ҚТ аст.

Аз ин рӯ, ба ду гурӯҳ тақсим намудани мақомоте, ки аз ҷиҳати ташкилӣ ва Ҷаъолият ба якдигар монанд буда, тобеъ ва ҳисоботдиҳанда будан ва ё аз ҷиҳати ташкилӣ ба Президенти ҚТ алоқаманд будан онҳоро муттаҳид менамуд, мувофиқи мақсад набуд. Бинобар ин, “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” барҳам дода шуда, мақомоти дар ҳаёти он буда – Шурои адлияи ҚТ, Шурои амниятӣ ҚТ ва Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ ба низоми “мақомоти назди Президенти ҚТ” дохил карда шудаанд[10].

Дар натиҷаи ислоҳоти конститусионӣ дар кишвар 22 майи соли 2016 низоми мақомоти наздипрезидентӣ низ тағйир ёфт – Шурои адлияи ҚТ барҳам дода шуд. Ҳамзамон, бо ворид гардидани тағйирот ба фармони Президенти ҚТ №12 дар солҳои 2020-2024 ба низоми мақомоти назди Президенти ҚТ – Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ ва Агентии инноватсия ва технологияи рақамии назди Президенти ҚТ ба он илова карда шуданд. Ба зами ин, тағйиротҳо ба фармони Президенти ҚТ №12 боиси илова гардидани мақоми дигари иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар низоми мақомоти наздиҳукуматӣ гардид. Тибқи он Кумитаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати ҚТ таъсис дода шуд.

Ҳамин тариқ, аз давраи соли 2013 то инҷониб мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ, ки бо фармони Президенти ҚТ №12 тасдиқ гардидааст, дар ҷунин шаклу шумора амал менамоянд: 1) Мақомоти назди Президенти ҚТ – 8 адад; 2) Ҳукумати ҚТ; 3) Вазоратҳои ҚТ – 14 адад; 4) Кумитаҳои давлатии ҚТ – 3 адад; 5) Идораҳои назди Ҳукумати ҚТ – 32 адад.

Аз таҳлили баъзе аз масъалаҳои ба ислоҳоти маъмурӣ – ислоҳоти низоми мақомоти идоракунии давлатӣ дар ҚТ ба хулоса омадан мумкин аст, ки ин ҳама ислоҳот бо Истиқлолияти давлатӣ, қабули Конститутсияи ҚТ ва таъсис мансаби Президенти ҚТ алоқамандии зич доранд. Зеро маҳз ин омилҳо асос гардидаанд, ки низоми ҳуқуқӣ пойдор ва мақомоти гуногуни давлат созмон дода шуда, самаранок бо мақсади ҳифзи манфиатҳои оммавӣ, таъмини қонуният ва тартибот дар ҷомеа ва таъмини амнияти суботи кишвар ғайрият намоянд. Бояд қайд намуд, ки ин ислоҳот охири кор нест, зеро бо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ба миён омадани зарурати танзим ва идора намудани онҳо мумкин аст, ки ислоҳоти маъмурӣ ба амал бароварда шуда, мақомоти дигари давлатӣ низ таъсис дода шаванд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйири иловаҳои минбаъда, солҳои 1999, 2003, 2016) // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2024).
2. Конвенсияи СММ дар бораи мубориза бар зидди коррупсия 21 ноябри соли 2003 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2024).
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ” аз 16 апрели соли 2012, №828 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2024).
4. Паёми Президент ҚТ Э. Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 16 апрели соли 2005 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 19.09.2024).
5. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Фармони Президенти ҚТ” аз 1 сентябри соли 2003, №1134 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18.07.2024).
6. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҚТ” аз 4 июли соли 2002, №853 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18.07.2024).
7. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии ҚТ” аз 15 марти соли 2006, №1713 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 19.09.2024).
8. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ” аз 19 ноябри соли 2013, №12 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.09.2024).
9. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи тасдиқ намудани сохтори Ҳукумати ҚТ” аз 3 декабри соли 1994, №7 // ММИХ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2024).
10. Диноршоев А.М., Сулаймонов М.С. Понятие и содержание конституционно-правового статуса Президента Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. 2017. № 4 (8). С. 22-31.

11. Изатуллозода П.Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташаккули мақомоти назди президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи Ҳаёти ҳуқуқӣ - 2021, № 2 (34). – С.164-177
12. Изатуллозода П.Н. Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номз.илм.ҳуқуқ. Душанбе, 2023. – 246 с.
13. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии ҚТ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2012. – С. 85
14. Киёмидинов С.А. Административно-правовое содержание правового статуса Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан // Государственное управление. 2024. № 1 (66). С. 212-221.
15. Раззоков Б.Х. О реорганизации системы центральных органов исполнительной власти Таджикистана // Юриспруденция. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.elibrary.ru> (санаи муроҷиат: 20.06.2024) – С. 23-30
16. Раззоков Б.Х. Проблемы теории и практики организации исполнительной власти Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: Москва, 2014. – 458 с.
17. Раззоков Б.Х. Ислоҳоти ҳуқуқи маъмурии Тоҷикистон-талаби замон Идоракунии давлатӣ. 2023. № 1 (60). С. 179-188.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,

кандидат юридических наук, заместитель начальника управления науки и инноваций Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Email: payrav-izatullozoda@mail.ru; тел: 502028187

Обретение государственной независимости ознаменовало начало периода преобразований в Республике Таджикистан, приведшего к проведению коренных реформ в государственном устройстве. Административная реформа была ее важнейшим аспектом, поскольку организация и деятельность большинства государственных органов требовали совершенствования и реформирования. Поэтому с первых дней обретения государственной независимости внимание главы государства было приковано к этому направлению, и в короткие сроки началось принятие его правовой базы.

Соответственно, данная статья имеет важное научное значение, поскольку в ней освещаются периоды становления и осуществления государственных реформ в Республике Таджикистан. В нем подробно изложены поэтапность реализации реформ, их нормативно-правовые основы, достигнутые в результате реформ результаты, что отражает их теоретическую и научную значимость.

Ключевые слова: Президент Республики Таджикистан, государственная независимость, административная реформа, административные органы, органы государственного управления, законодательство, исполнительные органы государственной власти.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE REFORM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

IZATULLOZODA PAYRAVI NUSRATULLO,

candidate of Legal Sciences, Deputy Head of the Department of Science and Innovations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir St. 33.

Email: payrav-izatullozoda@mail.ru; tel: 502028187

The acquisition of state independence marked the beginning of a period of transformations in the Republic of Tajikistan, which led to the implementation of fundamental reforms in the state structure. Administrative reform was its most important aspect, since the organization and activities of most state bodies required improvement and reform. Therefore, from the first days of gaining state independence, the attention of the head of state was riveted to this area, and in a short time, the adoption of its legal framework began.

Accordingly, this article is of great scientific importance, since it covers the periods of formation and implementation of state reforms in the Republic of Tajikistan. It describes in detail the phased implementation of reforms, their regulatory and legal foundations, the results achieved as a result of the reforms, which reflects their theoretical and scientific significance.

Key words: *President of the Republic of Tajikistan, state independence, administrative reform, administrative bodies, government bodies, legislation, executive bodies of state power.*

Муқарриз: *Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

УДК: 342.8

**ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА УСУЛҲОИ МУОСИРИ
ИНТИХОБОТИ ВАКИЛОНИ ЧАМОАТ**

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАҲМОН,

дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ. Тел.: +992(92) 757 32 28;
ssssharif@mail.ru.

КАЛОНОВА МАҲИНА ҶУМӢАБОЕВНА,

дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тибби Тоҷикистон ба номи Абуали
ибни Сино, номзади илмҳои филологӣ. Тел.: +992(92) 728 32 28;

ШАРИПОВ АБДУАҲАД РАҲМОНОВИЧ,

дотсенти кафедраи биологияи МТД «Коллеҷи омӯзгорӣ ва таълими Мастҷоҳ», н.и.к.
Тел.: +992(92)868 39 70; sharifzodaabduahad@gmail.com

ОЛИМОВА МИҶГОНА ИСОҲУҶАЕВНА,

омӯзгори кафедраи илмҳои ҷамъиятшиносии Муассисаи давлатии таълими «Коллеҷи
омӯзгорӣ ва таълими Мастҷоҳ»

ЛАТИФОВА НАСИБА МУЛОӢКУБОВНА,

омӯзгори кафедраи илмҳои ҷамъиятшиносии Муассисаи давлатии таълими «Коллеҷи
омӯзгорӣ ва таълими Мастҷоҳ»

Ин мақола тафсилоти интихоботи намояндагони Ҷамоатро дар давраи истиқлолияти давлатӣ шарҳ медиҳад.

Муайян шудааст, ки як шахрванди 18-солаи бе таҳсилоти олӣ наметавонад намояндаи Ҷамоат бошад. Яъне, шахрвандоне, ки таҳсилоти олӣ надоранд, метавонанд бевосита дар идоракунии Ҷамоат иштирок намоянд.

Маълум гардид, ки қонунгузорӣ иштироки намояндаи ҳар як деҳа дар идоракунии Ҷамоат ҳатмӣ меҳисобад. Ин талаботи қонун боиси иштироки намояндагони тамоми деҳаҳои Ҷамоат дар фаъолият ва идоракунии он мегардад.

Муайян шудааст, ки интихобот муҳимтарин воситаи ташикили мақомоти идоракунии маҳаллӣ буда, яке аз пояҳои асосии демократия ба ҳисоб меравад. Интихобот ба мардум имкониятҳои васеъ медиҳад, то дар ҳаёти сиёсӣ иштирок намоянд. Ҳамчунин, маҳз интихобот асоси ташаққул ва рушди низомӣ ҳизбӣ мегардад.

Интихобот воситаи асосии қонуният бахшидани ҳокимият буда, ивазшавии мунтазам ва даври онро таъмин мекунад. Интихобот озодии сиёсиро дар ҷомеа ташаққул медиҳад. Муҳимтар аз ҳама, он яке аз механизми пурқудрати ҳалли низоъҳои сиёсӣ ба шумор меравад.

Муайян шудааст, ки дар давраи истиқлолияти давлатӣ усулҳои муосири интихоботи вакилони Ҷамоат ташаққул ёфтанд, ки қаблан дар давлатҳои пешрафта ва демократӣ истифода мешуданд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонун, вазъи ҳуқуқӣ, ҷамоат, намоянда, деҳа, шахр, интихобот, шахрванд, маҳал, худидоракунии, ташаббуси ҷамъиятӣ.

То ба имрӯз дар масъалаи интихоботи вакилони Ҷамоат дар кишвари мо мақолоти зиёли илмӣ оммавӣ ба таъъ рисидаанд, ки дар онҳо мафҳум ва моҳияти интихоботи Ҷамоат, як қатор мушкилоти марбути интихоби вакили Ҷамоат дарҷ шудаанд. Олимону

пажухандагони тоҷик Ализода Б.П. [4, с.34-48], Абдухолиқзода А. [3, с.205-220], Тошматов З.А. [10, с.253-269], Олимзода Д. [9, с.49-68], Фаридуни Исматулло, Иброғимова М.С. [7, с.95-100], Комилова З.А. [8] ва дигарон як қатор масоили марбути интихоботи вакилони Ҷамоатро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Масъалаи мавриди ғавру баррасӣ қарордодаи мо дар ин мақола ба се вежагии муосири интихоботи вакили Ҷамоат: интихоб шудани ӯ аз ҷониби интихобкунандагони шаҳрак ва деҳот дар асоси принсипҳои умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 5 сол, дар ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот иштирок карда тавонистани шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синнашон ба 18 расидааст ва дар ҳудуди шаҳрак ва деҳот истиқомат мекунанд ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк (ба ғайр аз ҳолатҳое, ки дар Қонуни мазкур нишон дода шудаанд) бахшида шудааст, ки дар мақолоти олимону муҳаққиқони Ҷавҳузиқр ба ин масъала камтар тавачҷуҳ шудааст.

Мақола бо истифода аз равишҳои илмӣ муқоисавӣ-таърихӣ ва муқоисавӣ-таҳлилӣ навишта шудааст.

Дар асоси қонунгузориҳои миллии мо имрӯз Ҷамоат - мақоми худидоракунии шаҳрак ва деҳот «фаъолияти аҳолии шаҳрак ва деҳот мебошад, ки бевосита ё ба воситаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот тахти масъулияти худ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳаммияти маҳаллидошта, бо дарназардошти манфиатҳои умумичамъиятӣ, анъанаҳои миллий ва хусусиятҳои маҳаллӣ, амалӣ мегардад». ҳамчунин, ин «мақоми худидоракунии шаҳрак ва деҳот – Ҷамоат (Ҷамоати шаҳрак ва Ҷамоати деҳот) мебошад, ки аз ҷониби интихобкунандагони шаҳрак ва деҳот интихоб шуда, масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллиро дар доираи ваколатҳои худ ҳал мекунад».

Яъне Ҷамоат имрӯз дар кишвари мо яке аз ашқоли таҷассуми демократия буда, ҳамаи масоили марбути он ботадриҷ аз ҷониби институтҳои мухталиф мавриди таҳқиқ қарор гирифта истодаанд [3].

Аслан, худидораи маҳал барои мо мафҳуми нисбатан нав буда, 25 декабри соли 1991 бо ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конституцияи соли 1978 ҚШС Тоҷикистон [2] ба вуҷуд омад.

Аммо мавзуи мавриди баҳси мо баррасии масоили марбути интихоботи вакилони ҷамоат дар асоси қонунгузорӣ дар даврони истиқлоли давлатӣ буда, заминаи асосии ғаври ин масъала дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» (5 августи соли 2009, № 549) [1] сурат мегирад. Зеро дар асоси моддаҳои 28-42 Қонуни мазкур тамоми масоили марбути мавзуи мавриди назар ба танзим дароварда шуда, пешбинӣ гардидааст. Чунончи, дар асоси моддаи 28 Қонуни мазкур, ки «ҳуқуқи умумӣ, баробар ва бевоситаи интихобот» унвон дорад, «интихоботи вакилон ба Ҷамоат умумӣ аст [1]. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи интихобот синнашон ба 18 расидааст, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк ҳуқуқи

интихоб кардан ва интихоб шуданро ба Ҷамоат доранд.

Ҳамчунин, «интихобкунандагон дар асоси баробар дар интихобот иштирок мекунанд ва ҳар кадоми онҳо як овоз доранд. Вакилони Ҷамоат аз тарафи шаҳрвандон бевосита интихоб карда мешаванд. Овоздихӣ дар интихоботи вакилони Ҷамоат озод ва пинҳонӣ сураат мегирад» [1].

Чӣ тавре ки муҳаққиқ Комилова З.А. мефармояд: «Интихобот воситаи муҳимтарини ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва рукни асосии демократия буда, имконияти баланди иштироки сиёсиро ба мардум пешниҳод месозад. Маҳз интихобот ба пайдоиш ва инкишофи низоми ҳизбӣ замина мегузорад, воситаи асосии қонунигардонии ҳокимият ба ҳисоб меравад, мунтазам ва давра ба давра ивазшавии онро таъмин менамояд, озодии сиёсиро дар ҷамъият ташаккул медиҳад, механизми бартарафкунии низоии сиёсӣ низ мебошад. Аз ин падидаи сиёсӣ ҳам нерӯҳои демократӣ ва ҳам иртиқой метавонанд истифода намоянд. Чунин вазъият зарурати дарёфти низоми мукаммали интихоботиро талаб менамояд, ки дар ҳама ҳолат ҳуқуқҳои шаҳрвандонро ҳимоя намуда, иродаи воқеии умумиро ба назар гирад. Зеро усули ташкили интихобот метавонад режими демократиро устувор созад ё баракс маҳдуд кунад. Аз ин рӯ, дар доираи таҳқиқот мақсад гузошта шуд, ки раванди инкишофи низоми интихоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, роҳҳои асосии тақмили он муайян карда шавад. Низоми интихоботӣ ҷузъи асосии интихобот буда, онро ҳамчун институти ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ташаккул медиҳад ва роҳи асосии ташкили ҳокимияти намояндагӣ мебошад. Шаффофияти раванди интихобот аз интихоби дурусти низоми интихоботӣ вобаста аст. Аз сатҳи шаффофияти раванди интихобот бошад фазои осудаи ҷомеа ва сатҳи инкишофи демократия вобаста аст». Яъне «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи интихобот синнашон ба 18 расидааст, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк ҳуқуқи интихоб кардан ва интихоб шуданро ба Ҷамоат доранд». Ин меъёр имкон медиҳад, ки органи назораткунандаи фаъолияти Ҷамоат - маҷлиси вакилони Ҷамоат босалоҳият, гуногунмиллат, фаъол ва демократӣ бошад.

Азбаски масъалаи интихобот барои Тоҷикистони соҳибистиклол марҳилаи сифатан навро фаро мегирифт, барои дар сатҳи олӣ баргузор намудани он ниҳоди махсус ва салоҳиятдор, ба мисли Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМИР) лозим буд. Чӣ тавре ки роҳбари Дастгоҳи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон Додозода Абдуманон Махсуд дар мавриди омодагӣ ба интихоби соли 2015 чунин қайд намуда буд: «Гузаронидани маъракаи муҳими сиёсӣ, ба мисли интихобот зарурати таъсиси ниҳоди махсуси давлатиро тақозо менамуд. Дар ин замина, тибқи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини роҳбарӣ ҷиҳати омода кардан ва гузаронидани интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раёйпурсӣ, дар асоси пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 августи соли 1995 Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМИР) таъсис дода шуд.

Таъсиси сохтори мазкур яке аз дастовардҳои муҳими низоми интиҳоботи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Тули қариб 20 сол аст, ки КМИР рисолати хешро доир ба тариқи шаффоф, озоду демократӣ ва мутобиқ ба талаботи қонунгузори интиҳоботӣ ва стандартҳои байналмилалӣ баргузор намудани интиҳобот ба субут расонида истодааст. Давоми фаъолияти худ, аз соли 1995 инҷониб КМИР барои дар сатҳи баланди ташкилӣ баргузор намудани ду раёйпурсӣ, се интиҳоботи Президентӣ ва парламентӣ саҳми арзандаи ҳудро гузоштааст.

То имрӯз КМИР ба системаи комиссияҳои интиҳоботи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарӣ мекунад, шахси ҳуқуқӣ ва мақоми доимоамалкунанда мебошад. Муҳлати ваколати КМИР панҷ сол аст ва он ҳангоми интиҳоби ҳайати нави КМИР қатъ мегардад. Ҳайати КМИР аз раис, муовин ва 13 нафар аъзо иборат аст. Раис, муовин ва аъзои КМИР-ро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми се рӯзи баъди таъин шудани интиҳобот тасдиқ мекунад.

Тавре маълум аст, дар асоси пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2014 ҳайати нави КМИР иборат аз 15 нафар, аз ҷумла раис, муовини раис ва 13 нафар аъзо ба муҳлати панҷ сол интиҳоб карда шуд, ки ҳоло ин ҳайат фаъолият дорад».

Дар асоси моддаи 29 Қонуни мазкур, ки «Ошкорбаёнӣ ҳангоми тайёрии ва гузаронидани интиҳобот» унвон дорад, «тайёрии ва гузаронидани интиҳоботи Ҷамоат аз тарафи комиссияи интиҳоботи Ҷамоат ва комиссияҳои ҳавзавии интиҳоботи вакилони Ҷамоат ошкоро сурат мегирад. Комиссияи интиҳоботи Ҷамоат ва комиссияҳои ҳавзавии интиҳоботи вакилони Ҷамоат ба шахрвандон аз фаъолияти худ хабар медиҳанд ва ҷамъбасти интиҳоботро эълон мекунанд» [1].

Ошкорбаёнӣ, ки яке аз нишонаҳои давлати демократист, дар ин модда дарҷ шудааст.

Дар асоси моддаи 30 Қонуни мазкур, ки «Таъини интиҳоботи Ҷамоат» унвон дорад, «интиҳоботи вакилони Ҷамоат на дертар аз 40 рӯзи ба охир расидани муҳлати ваколати вакилони Ҷамоати даъвати амалкунанда бо қарори Ҷамоат таъин карда мешавад. Маблағгузори интиҳоботи Ҷамоат аз ҳисоби буҷети Ҷамоат сурат мегирад» [1].

Дар ин модда яке аз масоили мубрами интиҳоботи Ҷамоат - маблағгузори ин маъракаи муҳимми сиёсӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар асоси моддаи 31 Қонуни мазкур, ки «Ташкили ҳавзаҳои интиҳобот» унвон дорад, «барои интиҳоботи вакилони Ҷамоат на кам аз 15 ва на зиёда аз 40 ҳавзаи интиҳобот ташкил карда мешавад. Шумораи ҳавзаҳои интиҳоботро Ҷамоат муқаррар менамояд. Аз ҳар ҳавзаи интиҳобот як вакили Ҷамоат интиҳоб карда мешавад» [1].

Дар ин модда шумораи вакилони Ҷамоат вобаста ба ҳавзаҳои интиҳобот пешбинӣ гардидааст.

Дар асоси моддаи 32 Қонуни мазкур, ки «Ташкили комиссияи интиҳоботӣ» унвон дорад, «барои ташкил ва гузаронидани интиҳоботи Ҷамоат комиссияи интиҳоботи Ҷамоат аз тарафи Ҷамоат таъсис дода мешавад. Комиссияи интиҳоботи Ҷамоат на дертар аз панҷ рӯзи баъди таъин гардидани интиҳобот дар ҳайати 7-13 нафар ташкил карда мешавад. Комиссияи интиҳоботи Ҷамоат дар ҳайати раис, муовини раис, котиби Комиссия ва аъзои он интиҳоб карда мешавад» [1].

Дар ин модда оид ба ҳайати комиссияи интиҳоботи Ҷамоат сухан рафта, шумораи дақиқи он пешбинӣ гардидааст.

Дар моддаҳои болозикр дастаҷамъии кори интиҳоботи Ҷамоат ва салоҳияти комиссияҳои интиҳоботӣ пешбинӣ гардида, ба танзим дароварда шудааст.

Дар асоси моддаи 33 Қонуни мазкур, ки «Ваколатҳои комиссияи интиҳоботи Ҷамоат» унвон дорад, «комиссияи интиҳоботи Ҷамоат дорои ваколатҳои зерин мебошад:

- иҷрои Қонуни мазкурро дар бахши интиҳобот назорат менамояд, татбиқи яхелаи онро таъмин мекунад;

- ҳавзаҳои интиҳоботиро бо назардошти шумораи интиҳобкунандагон дар ҳудуди шаҳрак ва деҳот мутобиқи талаботи Қонуни мазкур ташкил мекунад ва ба онҳо ному рақам мегузорад;

- комиссияҳои ҳавзавии интиҳоботро ташкил мекунад;

- бюллетени намунааш муқарраршудаи интиҳоботро тасдиқ мекунад ва комиссияҳои ҳавзавии интиҳоботро бо бюллетенҳои интиҳобот таъмин менамояд;

- масъалаҳои таъминоти моддию техникий интиҳоботро ҳал менамояд;

- вакилони интиҳобшударо ба қайд мегирад, натиҷаи интиҳоботи Ҷамоатро ҷамъбаст мекунад, оид ба ҷамъбасти интиҳобот ба аҳоли, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ хабар медиҳад;

- овоздиҳӣ ва интиҳоботи такрорӣ, ҳамчунин интиҳоботи вакилро ба ҷои вакили хориҷшуда мутобиқи талаботи Қонуни мазкур ташкил мекунад;

- ҳуҷҷатҳои вобаста ба гузаронидан ва ташкили интиҳоботро ба бойгонӣ месупорад;

- арзу шикоятҳоро доир ба масъалаҳои тайёри ва гузаронидани интиҳобот баррасӣ карда, оид ба онҳо қарор қабул мекунад;

- мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ваколатҳои дигарро вобаста ба интиҳобот анҷом медиҳад. Комиссияи интиҳоботи Ҷамоат дар доираи ваколатҳои худ қарор қабул мекунад» [1].

Дар ин модда оид ба ваколатҳои комиссияи интиҳоботи Ҷамоат сухан рафта, 10 ваколоти он пешбинӣ шудааст, ки доираи амали ҳар яке аз ин ваколатҳо васеъ буда, дар замони шуравӣ ин гуна ваколатро комиссияи интиҳоботи Шурои вакилон надошт.

Дар асоси моддаи 34 Қонуни мазкур, ки «Комиссияи ҳавзавии интиҳоботи вакили

Ҷамоат» унвон дорад, «комиссияи ҳавзавии интиҳоботро комиссияи интиҳоботи Ҷамоат на дертар аз 10 рӯзи баъди таъини интиҳоботи Ҷамоат дар ҳайати 5-11 нафар ташкил намуда, аз ҷумла раис, муовини раис, котиби комиссияро интиҳоб мекунад. Комиссияи ҳавзавии интиҳобот рӯйхати интиҳобкунандагонро тартиб медиҳад; интиҳобкунандагонро ба рӯйхати интиҳобкунандагони ҳавзаи интиҳоботӣ шинос менамояд; номзадҳоро ба қайд мегирад; аҳолиро дар бораи маҳалли ҷойгиршавии комиссияи ҳавзавии интиҳобот, вақти кори он, инчунин рӯзи интиҳобот, ҷойи овоздиҳӣ хабардор мекунад; бинои овоздиҳӣ, қуттиҳои овоздиҳӣ ва дигар таҷҳизоти интиҳоботро тайёр мекунад; овоздиҳиро дар рӯзи интиҳобот ташкил мекунад; овозҳои интиҳобкунандагонро дар ҳавзаҳои интиҳобот ҳисоб менамояд» [1].

Дар ин модда салоҳияти комиссияи ҳавзавии интиҳоботи вакили Ҷамоат танзим ва пешбинӣ шудааст.

Дар асоси моддаи 35 Қонуни мазкур, ки «Тартиби пешбарии номзадҳо ба вакили Ҷамоат» унвон дорад, «номзадҳо ба вакили Ҷамоат ба таври худпешбарӣ, бо ҷамъ намудани имзоҳои на камтар аз 5 Ҷоизи интиҳобкунандагони ҳавзаи дахлдор сурат мегирад. Пешбарии номзадҳо 25 рӯз пеш аз интиҳобот сар шуда, 15 рӯз пеш аз рӯзи овоздиҳӣ ба охир мерасад» [1].

Дар ин модда шаклҳои пешбарии номзадҳо дарҷ шудааст. Таъкид гардидааст, ки номзадҳо ба вакилӣ метавонанд ба тариқи худпешбарӣ «бо ҷамъ намудани имзоҳои на камтар аз 5 Ҷоизи интиҳобкунандагони ҳавзаи дахлдор» номзadiи худро пешниҳод намоянд.

Дар асоси моддаи 36 Қонуни мазкур, ки «Талабот нисбати номзадҳо ба вакили Ҷамоат» унвон дорад, «ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синни ӯ аз 18 кам набошад ва дар ҳудуди шаҳрак ва деҳоти дахлдор на камтар аз 3 соли охир истиқомат дошта бошад ва забони давлатиро донад, метавонад номзад ба вакили Ҷамоат пешбарӣ шавад. Ходимони касбии ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои динӣ, хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшуну сохторҳои ҳарбӣ, судяҳо, прокурорҳо, шахсони ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти қорҳои дохилӣ, мақомоти гумрук, кормандони ҳифзи ҳуқуқи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати аз вазифа ба истеъфо рафтанишон метавонанд номзад ба вакили Ҷамоат пешбарӣ шаванд. Шаҳрвандони зерин ҳуқуқи ба вакили Ҷамоат номзад шуданро надоранд:

- мутобиқи ҳалномаи суд ғайриқобили амал доништа шудаанд;
- дар асоси ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ мебошанд;
- бо қарори суд дар муассисаҳои таъбабатӣ маҷбурий қарор доранд;
- ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнини қасдона содир кардаанд (қатъи назар аз гузаштани муҳлат ва бардошта шудани доғи судӣ);

- барои содир кардани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин айбдор шудаанд ё дар кофтуков мебошанд. Номзад ба вакили Ҷамоат узви комиссияи интиҳоботи Ҷамоат,

инчунин, комиссияи ҳавзавии интиҳобот, ки овоздихиро дар ҳавзаи дахлдори интиҳобот ташкил мекунад, буда наметавонад. Шахсе, ки номзadiaш ба вакилӣ пешбарӣ шудааст ва узви яке аз ин комиссияҳо мебошад, аз вақти ҳамчун номзад ба вакилӣ ба қайд гирифта шуданаш аз узвияти ҳамин комиссия озод карда мешавад» [1].

Дар ин модда талабот нисбати номзадҳо ба вакили Ҷамоат пешбинӣ шудааст, ки дар асоси он мутобиқи ҳалномаи суд ғайриқобили амал доништашуда, дар асоси ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ қарор дошта, бо қарори суд дар муассисаҳои табобатӣ маҷбурӣ қарор дошта, ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнини қасдона содиркарда (қатъи назар аз гузаштани муҳлат ва бардошта шудани доғи судӣ), барои содир кардани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин айбдор шудаанд ё дар кофтуков буда, ҳукуки ба вакили Ҷамоат номзад шуданро надоранд.

Ҳамчунин, як қатор шахрвандоне, ки дар боло дарҷ шудаанд, ҳукуки ба вакили Ҷамоат номзад шуданро надоранд.

Дар асоси моддаи 37 Қонуни мазкур, ки «Бақайдгирии номзадҳо» унвон дорад, «барои бақайдгирии номзадҳо ба комиссияи ҳавзавии интиҳобот аризаи номзад ба вакилӣ ва рӯйхати имзоҳои интиҳобкунандагон пешниҳод карда мешаванд. Комиссия ҳуҷҷатҳои пешниҳодшударо дар муҳлати 5 рӯз санчида, дар бораи ба қайд гирифтани номзад ва ё рад намудани бақайдгирии номзад қарор қабул мекунад. Номзад ба вакилӣ метавонад оид ба қарори комиссияи ҳавзавии интиҳобот дар бораи рад намудани бақайдгирии номзadiи ӯ ба комиссияи интиҳоботи Ҷамоат ё суд шикоят кунад. Бақайдгирии номзадҳо 15 рӯз пеш аз рӯзи овоздихӣ оғоз гардида, 5 рӯз қабл аз он ба охир мерасад» [1].

Дар ин модда дар бораи механизми бақайдгирии номзадҳо суҳан рафта, санчиши ҳуҷҷатҳои номзад ба вакилӣ аз тарафи комиссия таъкид гардидааст.

Дар асоси моддаи 38 Қонуни мазкур, ки «Ташвиқоти пешазинтиҳоботӣ» унвон дорад, «номзадҳо ба вакили Ҷамоат баъд аз бақайдгирӣ ҳукуки ташвиқот бурданро доранд. Ташвиқот дар рӯзи овоздихӣ манъ аст. Комиссияи ҳавзавии интиҳобот барои бурдани ташвиқоти пешазинтиҳоботии номзад мусоидат менамояд. Дар вақти бурдани ташвиқот истифодаи методҳои маҷбуркунии рӯҳӣ, ҷисмонӣ, динӣ, сӯистифодаи озодии воситаи ахбори омма, ташвиқоте, ки ҳисси бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллиро бедор мекунад, ба ғасби ҳокимият, зӯран тағйир додани соҳти конститутсионӣ, вайронкунии тамомияти давлат даъват менамояд, ташвиқоти ҷанг ва дигар шаклҳои сӯистифодаи озодии воситаи ахбори омма, ки конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ кардааст, иҷозат дода намешавад» [1].

Дар ин модда дар бораи принципҳои ташвиқоти пешазинтиҳоботии номзад ба вакили Ҷамоат суҳан рафтааст.

Дар асоси моддаи 39 Қонуни мазкур, ки «Вақт ва ҷои овоздихӣ» унвон дорад, «интиҳоботи вакилони Ҷамоат дар рӯзи овоздихӣ аз соати 06-00 то 20-00 гузаронида мешавад. Комиссияи ҳавзавии интиҳобот вақт ва ҷои овоздихиро 5 рӯз пеш аз рӯзи овоздихӣ ба интиҳобкунандагон хабар медиҳад» [1].

Дар ин модда ба яке аз масоили муҳимми дигари интиҳоботи вакилони Ҷамоат -

вақт ва ҷои овоздиҳӣ сухан рафта, таъкид гардидааст, ки «рӯзи овоздиҳӣ аз соати 06-00 то 20-00 гузаронида мешавад. Комиссияи ҳавзавии интиҳобот вақт ва ҷои овоздиҳиро 5 рӯз пеш аз рӯзи овоздиҳӣ ба интиҳобкунандагон хабар медиҳад» [1].

Дар асоси моддаи 40 Қонуни мазкур, ки «ташкил ва тартиби овоздиҳӣ» унвон дорад, «интиҳобкунандагон дар биноҳои махсусе овоз медиҳанд, ки дар он хучраҳо ва дигар ҷойҳои махсус барои овоздиҳии пинҳонӣ таҷҳизонида шудаанд. Раиси комиссияи ҳавзавии интиҳобот рӯзи интиҳобот пеш аз оғози овоздиҳӣ дар ҳузури ҳамаи аъзои комиссия қуттиҳои овоздиҳиро аз назар гузаронида, онҳоро сурӯғ мекунад ё муҳр мегузорад. Ҳар интиҳобкунанда шахсан худаш овоз медиҳад. Ба ҷои шахси дигар овоз додан манъ аст. Додани зиёда аз як бюллетен ба интиҳобкунанда манъ аст. Бюллетенҳои интиҳобот ба интиҳобкунандагон барои комиссияи ҳавзавии интиҳобот дар асоси рӯйхати интиҳобкунандагони ҳавзаи интиҳобот баъди пешниҳоди шиноснома ё ҳуҷҷати дигари тасдиқкунандаи шахсияти интиҳобкунанда дода мешавад. Ҳар як интиҳобкунанда ба тарафдорӣ як номзад овоз медиҳад. Бюллетенҳое, ки дар онҳо ба тарафдорӣ ду ва ё зиёда номзадҳо ё ба ягон номзад овоз дода нашудааст, безътибор доништа мешаванд. Қуттиҳои овоздиҳӣ аз тарафи комиссияи ҳавзавии интиҳобот дар ҳузури ҳамаи аъзои он баъди аз тарафи раиси комиссия тамомшуда эълон гардидани овоздиҳӣ кушода мешаванд. Кушодани қуттиҳои овоздиҳӣ то пурра ба итмом расидани вақти овоздиҳӣ манъ аст. Натиҷаи ҳисоби овозҳо дар маҷлиси комиссияи ҳавзавии интиҳобот баррасӣ гардида, ба протокол дохил карда мешавад, ки ба он раис, котиб ва аъзои комиссия имзо мегузоранд. Протокол ба комиссияи интиҳоботи Ҷамоат пешниҳод карда мешавад. Номзаде ба вакилии Ҷамоат интиҳобгардида доништа мешавад, ки дар интиҳобот аз 50 фоиз зиёди овозҳои интиҳобкунандагони дар овоздиҳӣ иштироккардари гирифтааст. Комиссияи ҳавзавии интиҳобот аз сабаби дар рафти интиҳобот ё хангоми ҳисобкунии овозҳо роҳ додан ба вайрон карда шудани Қонуни мазкур метавонад интиҳоботро безътибор ҳисобад. Интиҳобот барпонашуда доништа мешавад, агар дар он камтар аз 50 фоизи интиҳобкунандагони ба рӯйхати интиҳобкунандагон дохилшуда иштирок карда бошанд» [1].

Дар асоси моддаи 41 Қонуни мазкур, ки «Овоздиҳӣ ва интиҳоботи такрорӣ» унвон дорад, «агар дар ҳавзаи интиҳоботӣ номзадии беш аз ду нафар барои вакил шудан ба овоз монда шуда бошад ва ҳеҷ яке аз онҳо интиҳоб нагардида бошад, комиссияи ҳавзавии интиҳобот дар хусуси овоздиҳии такрорӣ дар ҳавза оид ба ду номзад ба вакилӣ, ки овозҳои бештарро гирифтаанд, қарор қабул менамояд. Овоздиҳии такрорӣ дар ҳавзаи интиҳоботӣ дар муҳлати на дертар аз ду ҳафта, бо риояи талаботи Қонуни мазкур, дар ҳамон ҳавзаи интиҳоботӣ гузаронида мешавад. Хангоми овоздиҳии такрорӣ номзаде интиҳобшуда ҳисобида мешавад, ки овозҳои бештари интиҳобкунандагони дар овоздиҳӣ иштирокнамударо соҳиб шудааст. Агар хангоми овоздиҳии такрорӣ яке аз номзадҳо бо ягон сабаб хориҷ шавад, овоздиҳӣ барои як номзад гузаронида мешавад. Дар ин сурат ба номзад барои вакили Ҷамоат шудан зарур аст, ки зиёда аз нисфи овозҳои интиҳобкунандагони дар овоздиҳӣ иштирокдоштаро гирад. Агар дар ҳавзаи интиҳобот номзадии на бештар аз ду кас барои вакил шудан ба овоз монда шуда, ҳеҷ яке аз онҳо интиҳоб нагардида бошанд ё интиҳобот дар ҳавзаи

интихобот барпоначуда ё безътибор доништа шуда бошад ва ё овоздиҳии такрорӣ имкон надода бошад, ки вакили интихобшуда муайян гардад, комиссияи интихоботи Ҷамоат дар ин ҳавзаи интихобот интихоботи такрорӣ мегузаронад. Дар ин ҳолат он метавонад дар бораи гузаронидани интихоботи такрорӣ ва ташкили комиссияи ҳавзавӣ дар ҳайати нав қарор қабул намояд. Овоздиҳӣ дар ҳамаи ҳавзаи интихобот мувофиқи рӯйхати интихобкунандагон, ки барои интихоботи асосӣ тартиб дода шуда буд, гузаронида мешавад. Интихоботи такрорӣ дар муҳлати на дертар аз ду моҳ баъд аз интихоботи асосӣ гузаронида мешавад. Таъсиси комиссияи интихобот, бақайдгирии номзадҳо ба вакилӣ ва чорабиниҳои дигар мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи Қонуни мазкур сурат мегиранд» [1].

Дар асоси моддаи 41¹ Қонуни мазкур, ки «Гузаронидани интихоботи вакилон ба ивази вакилони хориҷшуда» унвон дорад, «дар сурати аз ҷониби маҷлиси дахлдори Ҷамоат безътибор доништа шудани ваколатҳои вакилони алоҳида, бо сабабҳои дигар пеш аз муҳлат қатъ гардидани ваколатҳои вакилон, дар ҳавзаи дахлдори интихоботӣ дар муҳлати ду моҳ баъд аз лаҳзаи хориҷ шудани вакил интихоботи нав гузаронида мешавад. Интихобот аз тарафи маҷлиси дахлдори Ҷамоат на дертар аз як моҳ пеш аз гузаронидани он таъин гардида, бо риояи талаботи Қонуни мазкур ташкил карда мешавад. Дар сурати камтар аз як сол қабл аз ба охир расидани муҳлати ваколатҳои маҷлиси дахлдори Ҷамоат хориҷ шудани вакил интихоботи вакили дигар ба ивази вакили хориҷшуда гузаронида намешавад» [1].

Дар асоси моддаи 42 Қонуни мазкур, ки «Бақайдгирии вакилони Ҷамоат» унвон дорад, «комиссияи интихоботи Ҷамоат дар асоси протоколҳои маҷлисҳои комиссияҳои ҳавзавии интихобот вакилони интихобшударо ба қайд мегирад ва рӯйхати онҳоро тартиб дода, дар муддати на дертар аз 3 рӯзи баъди интихобот ба Ҷамоат пешниҳод намуда, ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва аҳолии шаҳрак ва деҳот хабар медиҳад» [1].

Чӣ тавре ки роҳбари Дастгоҳи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон Додозода Абдуманон Махсуд дар мавриди омодагӣ ба интихоби соли 2015 чунин қайд намуда буд: «Тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъин намудани интихоботи даъвати нави Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ» аз 5 декабри соли 2014 таҳти №306 интихоботи вакилони ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» 1 марти соли 2015 гузаронида мешавад.

Интихоботи вакилони ҷамоат на дертар аз 40 рӯзи ба охир расидани муҳлати ваколати вакилони Ҷамоати даъвати амалкунанда бо қарори Ҷамоат таъин карда мешавад.

Барои интихоботи вакилони Ҷамоат на кам аз 15 ва на зиёда аз 40 ҳавзаи интихобот ташкил карда мешавад. Шумораи ҳавзаҳои интихоботро Ҷамоат муқаррар менамояд. Аз ҳар ҳавзаи интихобот як вакили Ҷамоат интихоб мешавад.

Барои гузаронидани интихоботи Ҷамоат комиссияи интихоботӣ на дертар аз панҷ рӯзи баъди таъин гардидани интихобот дар ҳайати 7-13 нафар ташкил карда мешавад.

Комиссияи ҳавзавии интиҳоботиро комиссияи интиҳоботи Чамоат на дертар аз даҳ рӯзи баъди таъини интиҳоботи Чамоат дар ҳайати 5-11 нафар ташкил намуда, раис, муовини раис, котиби комиссияро интиҳоб мекунад.

Комиссияи ҳавзавии интиҳобот рӯйхати интиҳобкунандагонро тартиб медиҳад, онҳоро ба ин рӯйхат шинос менамояд, номзадҳоро ба қайд мегирад, аҳолиро дар бораи маҳали ҷойгиршавии комиссияи ҳавзавии интиҳобот, вақти кори он, инчунин рӯзи интиҳобот, ҷойи овоздиҳӣ хабардор мекунад, бинои овоздиҳӣ, қуттиҳои овоздиҳӣ ва дигар таҷҳизоти интиҳоботро тайёр мекунад, овозҳои интиҳобкунандагонро дар ҳавзаҳои интиҳобот ҳисоб менамояд».

Хулоса, вазъи ҳуқуқии Чамоат дар даврони истиқлоли давлатӣ тақомул ёфт. Интиҳоботи вакилони Чамоат, мустақим, пинҳонӣ ва бо иштироки намоёндагони мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ҳамчунин, намоёндагони созмонҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон фаъолиятдошта сурат мегирад, ки дар даврони шуравӣ ин гуна вижагиро надошт. Салоҳияти Чамоат васеъ гардид, ки дар даврони шуравӣ ин навъ дастгоҳи мустақили худидора набуд. Комиссияҳои Чамоат низ фаъолияти самаранок дошта, масоили марбути худро дар доираи салоҳият ҳал намуда истодаанд. Яке аз вижагиҳои фаъолияти Чамоат дар даврони истиқлол аз он иборат аст, ки ба сифати вакил «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи интиҳобот синнашон ба 18 расидааст, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шуданро ба Чамоат доранд». Ин хусусият маҳз аз сиёсати ҷавонпарваронаи Пешвои миллат сарчашма мегирад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон, соли 1978
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» (5 августи соли 2009, № 549)
3. Абдухолиқзода А.М. Танзими ҳуқуқии фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Асосҳои ташкилӣ ва сохтори ҳудудии худидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе: АИДНПҶТ, 2024. - С.205-220.
4. Ализода Б.П. Асосҳои ташкилӣ ва салоҳиятҳои ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Асосҳои ташкилӣ ва сохтори ҳудудии худидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе: АИДНПҶТ, 2024. - С.34-48.
5. Додозода А.М. Интиҳобот зарурати таъсиси ниҳоди махсуси давлатиро дорад. Рӯзнамаи “Садои мардум”. Мусоҳиб: М.Аъзам. <https://sadoimardum.tj/intihobot/intihobot-zarurati-ta-sisi-ni-odi-mahsusi-davlatiro-dorad/> (Таърихи бардошт: 06.11.2024)
6. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 379 с.
7. Исматуллозода Ф.И., Иброғимова М.С. Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии ташаққули мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маводди конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд». - Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – С.95-100.

8. Комилова З.А. Системаи интиҳоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон: пайдоиш, ташаккулёбӣ ва дурнамои инкишоф. <https://cyberleninka.ru/article/n/sistamai-intihobotii-um-urii-to-ikiston-paydoish-tashakkulyob-va-durnamoi-inkishof> (Таърихи бардошт: 06.11.2024)
9. Олимзода Д. Мафҳум ва моҳияти интиҳоботи вакилони ҷамоат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Асосҳои ташкилӣ ва сохторию ҳудудии ҳудидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе: АИДНПҚТ, 2024. - С.49-68.
10. Тошматов З.А. Тартиби ташкили мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ// Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Таҳқиқи масъалаҳои ҳуқуқӣ-иқтисодии ташаккули низоми ҳудидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. АИДНПҚТ, Душанбе: 2024. – С.253-260.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ВЫБОРЫ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАХМОН,

доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
д.ф.н., тел.: +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru.

КАЛОНОВА МАХИНА ДЖУМАБОВНА,

доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного медицинского
университета имени Абуали ибн Сино,
кандидат филологических наук. Тел.: +992(92) 728 32 28.

ШАРИПОВ АБДУАХАД РАХМАНОВИЧ,

доцент кафедры биологии МТД «Педагогический колледж Мастчинского района», н.и.к.
Телефон: +992(92)868 39 70; sharifzodaabduahad@gmail.com.

ОЛИМОВА МИЖГОНА ИСОХУДЖАЕВНА,

преподаватель кафедры социальных наук государственного образовательного учреждения
«Педагогический колледж Мастчинского района»

ЛАТИФОВА НАСИБА МУЛОЯКУБОВНА,

преподаватель кафедры социальных наук государственного образовательного учреждения
«Педагогический колледж Мастчинского района»

В данной статье приводятся подробности выборов представителей Джамаата в эпоху государственной независимости.

Установлено, что представителем Джамаата не может быть 18-летний гражданин без высшего образования. То есть граждане без высшего образования могут напрямую участвовать в управлении Джамаатом.

Стало понятно, что законодательство считает представителя каждого села обязательным в управлении джамаатом. Данное требование закона приводит к участию представителей всех сел Джамаата в его деятельности и управлении.

Установлено, что выборы являются важнейшим средством организации органов местного самоуправления и являются одной из основных опор демократии. Выборы дают людям высокие шансы на участие в политической жизни, и именно выборы закладывают основу для возникновения и развития партийной системы.

Также выборы являются основным средством легитимизации власти и обеспечивают

регулярную и периодическую смену власти. Выборы формируют политическую свободу в обществе. Самое главное, это также один из мощных механизмов разрешения политических конфликтов.

Выявлено, что в период государственной независимости были созданы современные методы выборов депутатов Джамаата, которые ранее применялись в прогрессивных и демократических государствах.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, закон, правовая ситуация, приход, представитель, село, город, выборы, гражданин, местность, самоуправление, общественная самодеятельность.

STATE INDEPENDENCE AND MODERN METHODS OF ELECTION OF PUBLIC REPRESENTATIVES

SHARIZODA SHARIF RAKHMON,

associate Professor of the Department of the Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Ph.D.

Tel.: +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru.

KALONOVA MAHINA DZHUMABOEVA,

Associate Professor of the Tajik Language Department of the Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, Candidate of Philological Sciences. Тел.: +992(92) 728 32 28.

SHARIPOV ABDUAKHAD RAKHMANOVICH,

Associate Professor, Department of Biology, MTD "Pedagogical College of Mastchinsky District", n.i.k. Phone: +992(92)868 39 70; sharifzodaabduahad@gmail.com.

OLIMOVA MIZHGONA ISOKHUJAEVA,

teacher of the Department of Social Sciences of the State Educational Institution "Pedagogical College of Mastchinsky District"

LATIFOVA NASIBA MULOYAKUBOVNA,

teacher of the Department of Social Sciences of the State Educational Institution "Pedagogical College of Mastchinsky District"

This article provides details of the elections of Jamaat representatives in the era of state independence.

It has been established that an 18-year-old citizen without higher education cannot be a representative of Jamaat. That is, citizens without higher education can directly participate in the management of Jamaat.

It has become clear that the legislation considers a representative of each village mandatory in the management of Jamaat. This requirement of the law leads to the participation of representatives of all villages of Jamaat in its activities and management.

It has been established that elections are the most important means of organizing local government bodies and are one of the main pillars of democracy. Elections give people high chances to participate in political life, and it is elections that lay the foundation for the emergence and development of the party system.

Elections are also the main means of legitimizing power and ensure regular and periodic changes of power. Elections form political freedom in society. Most importantly, this is also one of the powerful mechanisms for resolving political conflicts.

It has been revealed that during the period of state independence, modern methods of electing Jamaat deputies were created, which were previously used in progressive and democratic states.

Keywords: *Republic of Tajikistan, law, legal situation, parish, representative, village, city, elections, citizen, locality, self-government, public initiative.*

УДК 347.73

**МАФӢУМ ВА МОӢИЯТИ ВОСИТАӢОИ ӢИФЗИ ӢУӢУҚӢОИ
АНДОЗСУПОРАНДА ӢАНГОМИ ГУЗАРОНИДАНИ НАЗОРАТИ АНДОЗ ДАР
ӢУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН**

НУРМАТОВ ӢОНИБЕК ЗОИРӢОНОВИӢ,

Унвончӯи кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявии факултети ҳукуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ӣумҳурии Тоҷикистон
734003, Ӣумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир, 33.
E-mail: jonibek_n93@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масоили мафҳум ва моҳияти воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар Ӣумҳурии Тоҷикистон мавриди муҳокима ва таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Муаллиф иброз менамояд, ки масоили воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар илми ҳуқуқи андози кишвар муҳим буда, маҷмӯи механизмҳои гуногуни ҳуқуқ-татбиқнамоӣ ва қоидаҳои мурофиавиеро дар бар мегирад, ки он бевосита ё ба таври ғайримустақим барои таъмини афзалияти ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз нигаронида шудаанд. Дар доираи таҳқиқот, муаллиф ҷиҳати фаҳмиши табиати ҳуқуқии воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз мавқеи илмӣ олимони варзида ва амалияи ҳуқуқиро мавриди таҳлили васеъи илмӣ қарор дода, мафҳуми муаллифии худро ба илми ҳуқуқи андоз пешниҳод намудааст. Ба андешаи муаллиф он барои баланд бардоштани самаранокии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ва масъулияти кормандони мақомоти андоз заминаи назариявӣ-ҳуқуқӣ мегузорад.

Калидвожаҳо: *восита, бучет, ҳуқуқ, ҳифз, стратегия, назорати андоз, ҷуброн, субъект, андозсупоранда, мақомоти андоз, огоҳӣ, хаттӣ, худҳимоякунии ҳуқуқҳо, афзалият, таъмин.*

Воситаҳои асосие, ки андозсупоранда метавонад, барои ҳифзи ҳуқуқҳои худ ҳангоми гузаронидани санчиши дуруст ҳисоб кардан, пурра ва сари вақт пардохт намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучетҳои дахлдори давлатӣ истифода барад, барои амалӣ намудани яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатӣ яъне, таъмини афзалияти ҳукуку озодиҳои инсон ҳамчун омили асосӣ нигаронида шудааст [11]. Ин бе сабаб нест, ки ба қарори Ҳукумати Ӣумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2023 Стратегияи миллии Ӣумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳукуки инсон барои давраи то соли 2038 ҳамчун санади муҳимми дарозмуддат ва муайянкунандаи сиёсати давлатӣ ҷиҳати мустаҳкам кардани ҳимоя ва пешбурди ҳукуқии инсон қабул гардидааст. Ҳамзамон, дар робита ба ин, иброз намудан ба маврид аст, ки ба фармоиши Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ӣумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2024, №4 Нақшаи кории дохилиидоравии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ӣумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025, ҷиҳати амалисозии Стратегияи болозикр қабул гардида аст, ки ба таҳкими воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз замина мегузорад [12].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло таҳқиқи масоили воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар илми ҳуқуқи андози кишвар муҳим арзёби мегардад. Воситаҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда механизмҳои гуногуни ҳуқуқ-татбиқнамоӣ ва қоидаҳои мурофиавие мебошанд, ки бевосита ё ба таври ғайримустақим барои таъмини афзалияти ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз нигаронида шудаанд.

Инак, барои фаҳмидани табиати ҳукукии воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз моро мебояд, ки ба назария, мавқеи илмӣ олимони варзида ва амалияи ҳуқуқӣ назар намоем. Ҳамин тавр, М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский мафҳуми воситаҳои ҳифзро ҳамчун тарзу (усулу) воситаҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ, ки бо ёрии онҳо пешгирӣ, бартараф кардани вайронкунии ҳуқуқ, барқарор кардани он ва ё ҷуброн кардани талафоти аз вайронкунии ҳуқуқ ба даст овардашуда пешниҳод менамоянд [2]. Дар таърифи додашудаи олимони номбурда, дар баробари истилоҳи воситаҳо ҳимоя ҳамзамон, категорияи тарзу усулҳо ҳамчун омезиш истифода мешавад, ки мазмуни пурраи онро ифшо намекунад. Чунин ҳолат ба андешаи мо, на аз мавқеи муаллифии олимони вобаста аст, балки бо ҳамбастагии ягонаи воситаҳо ва тарзу усулҳои он алоқаманд мебошад.

Дар назарияи ҳуқуқшиносӣ воситаи ҳифзро ҳамчунин, ҳадафи бевоситаи субъекти ҳимоя муайян намудаанд [10]. Вале бояд гуфт, ки силоҳи расидан ба ҳадаф воситаҳои ҳимояи ҳуқуқӣ мебошад. Ҳадафи субъекте, ки ҳуқуқҳояш поймол карда шудаанд, ҳифз кардани онҳо мебошад, ки бо воситаҳои гуногун ҳимоя амалӣ карда мешавад.

Муҳаққиқи рус Н.А. Козлов бар он назар аст, ки воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда маҷмӯи тарз ва усулҳои истифодашуда барои ба даст овардани натиҷа мебошанд [4, с.80]. Чунин мавқеро низ Ю.Н. Андреев пешниҳод менамояд, ки тибқи он: “воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ маҷмӯи тарзу воситаҳо (равишҳо, технологияҳо) барои расидан ба ҳадафи гузошташудаи ҳифз (этироф, пешгирӣ, бартараф кардани оқибатҳои манфии ҳуқуқвайронкунӣ, барқарор кардани ҳуқуқҳои вайроншуда ва ғайра) мебошад” [1, с.132].

Дар адабиёти ҳуқуқи молиявӣ зери таҳрири профессор Е.Ю. Грачёва мафҳуми воситаҳои ҳифз маҷмӯи воситаҳои ҳуқуқие, ки дар робита бо вайронкунии зидди ин ҳуқуқ истифода мешаванд ва ба барқарорсозӣ ва ҳимояи манфиатҳои соҳиби он равона карда шудаанд, фаҳмида мешавад [61, с.279]. Масалан, дар муносибатҳои ҳуқуқии андоз, андозсупоранда метавонад, чунин роҳҳои ҳимояи ҳуқуқҳои худро, ба монандӣ беэтибор донишмандони қарори мақомоти андоз, баргардонидани маблағҳои аз буҷет ситонидашуда аз ҷониби мақомоти андоз ва ғ. истифода барад.

Ҳамин тавр, воситаи ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда тарзу роҳҳои таъсиррасонӣ ба вайронкунандаи ҳуқуқҳо мебошад, ки бо истифода аз онҳо андозсупоранда ба ҳадафи дахлдори худ расида, ҳуқуқҳои поймолшудаи худро ҳифз менамояд. Ҳамчун тарзу роҳҳои ҳифзи ҳуқуқҳо, даъво ва шикоятро мисоли овардан ба маврид аст. Масалан, андозсупоранда барои ҳифзи ҳуқуқҳои худ метавонад, ғайриқонунӣ эътироф кардани санади мақомоти андоз (санадҳои назорати андоз), амал ва беамалии онҳоро, ҳамчун воситаи ҳуқуқи интиҳоб намуда, бо ин василаи ҳифз “шикоят ба мақомоти болоии андоз, Шурои ҳалли пешазсудии баҳсҳо ва ё суд” - ро истифода барад.

Бояд таъakkур дод, ки аксари муаллифон воситаи асосии ҳифз ҳуқуқҳои андозсупорандаро ҳангоми гузаронидани назорати андоз ба шикояти андозӣ ва эътироз тасниф менамояд [4, с.80]. Иброз намудан ба маврид аст, ки воситаи шикоят дар назарияи ҳуқуқи андоз аз ҳама бештар таҳқиқшуда ба ҳисоб меравад, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз нигаронида шудааст. Масалан, Д.В. Тютин шикоятро дар шакли хаттӣ ё дар шакли ҳуҷҷати электронии талаботи субъекти хусусии муносибатҳои ҳуқуқии андоз дар бораи барқарор ё ҳифзи ҳуқуқҳо ё манфиатҳои қонунии вайроншудаи он баррасӣ мекунад [15, с.115]. М.И. Мигунова боша, қайд мекунад, ки шикоятҳо метавонанд ҳам ба мақомоти болоии андоз

ва ҳам ба суд пешниҳод карда шаванд, дар ҳоле ки пешниҳоди шикоят ба мақомоти болоии андоз имконияти шикояти ҳамзамон ё минбаъдaro тавассути суд истисно намекунад [9, с.19]. Овардани шикоят ба мақомоти болоии андоз оғози татбиқи ҳифзи маъмури буда, татбиқи он тибқи қ. 2 м. 33 КА ҚТ амалӣ карда мешавад. Мафҳуми қонунии чунин воситаи ҳифз, ба монанди шикоят дар муқаррароти моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ” аз 23 июли соли 2016, №1339 пешбинӣ гардидааст, ки тибқи он: “шикоят - изҳори норозигӣ нисбат ба амали (беамалии) шахсони мансабдор, роҳбарон ва шахсони ваколатдоршудаи мақомоту ташкилоти дахлдор чиҳати ҳимоя ва барқарор намудани ҳуқуқу озодиҳо ё манфиати қонунии вайронгардидаи худ ё шахсони дигар мебошад” [8].

Дар робита ба воситаи шикояти андозии ҳифз ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дигари воситаи он, яъне эътироз дар илмӣ ҳуқуқи андоз низ пешниҳод карда мешавад. Вале бояд гуфт, ки дар қонунгузори андози кишвар, хусусан КА ҚТ истилоҳи эътироз истифода намегардад. Ба ҷои он истилоҳи “норозигии хаттӣ” истифода мегардад, ки ифодаи эътирозро дар худ касб менамояд. Масалан, дар доираи баррасии маводи санчиши сайёри андоз ҳангоми зарурат метавонад, норозигии хаттии шахсе, ки нисбати ӯ санчиш гузаронида шудааст, пешниҳод карда шавад (қ. 8 м. 61 КА ҚТ). Ё ин, ки дар сурати мавҷуд набудани норозигии хаттии шахси санчидашаванда ва ё намояндаи ӯ метавонад, тавзеҳот пешниҳод карда шавад. Ин ҳуқуқ ва имконияти андозсупоранда чиҳати ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои ӯ мебошад, ки дар шакли ғайриюрисдиксионӣ амалӣ карда мешавад.

Инак, воситаи ҳифзи ҳуқуқи андозсупоранда (ба маънои маҳдуд) ба саволи: “чӣ гуна андозсупоранда ҳуқуқи вайроншудаи худро дар ниҳоят ҳифзи мекунад ҷавоб медиҳад?”. Бо роҳи худҳимоякунии ҳуқуқ, ғайриқонунӣ эътироф намудани амал ва ё санади мақомоти давлатӣ ё ба тариқи дигар. Яъне, воситаҳои ҳифзи тарзу роҳҳои созгоре мебошанд, ки тавассути онҳо андозсупоранда ба пешгирӣ, бартараф кардани вайронкунии ҳуқуқи худ, барқарор кардани он ва ё ҷуброн кардани товон ноил мегардад.

Воситаҳои ҳифз аз рӯи шакле муайян карда мешаванд, ки дар он субъект ҳуқуқи худро ба ҳимоя (юрисдиксионӣ ва ғайриюрисдиксионӣ) амалӣ мекунад. Дар доираи шакли ғайриюрисдиксионӣ, субъекти ҳимоя ба қувваи маҷбуркунии давлатӣ муроҷиат намекунад, яъне ба тариқи худҳимоякунӣ амал менамояд.

Воситаи асосии ҳифзи ҳуқуқи андозсупоранда бе муроҷиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ худҳимоякунии ҳуқуқ (дар шакли ғайриюрисдиксионӣ) мебошад. А.П. Киреенко худҳимоякунии ҳуқуқро одатан дар иҷро кардани амалҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби шахси ваколатдор, ки ба ҳимояи ҳуқуқҳои ӯ ё ҳуқуқҳои шахсони дигар равона карда шудаанд, мефаҳмад [5, с.7]. Е.В. Вавилин бошад, аҳамияти худҳимоякуниро дар шароити тағйирёбандаи доимоии вазъи иқтисодӣ қайд намуда, афзалиятҳои асосии онро ҳамчун набудани муҳлати даъво, ҳалли фаврии баҳс, манфиати шахсии субъекти ҳимоя, ки самаранокии онро ба вучуд меорад, пешниҳод менамояд [3]. Чунин нуктаи назарро Г. Свердлов ва Э. Страунинг низ баён намуда, ибраз медоранд, ки худҳимоякунии ҳуқуқҳо амалҳои қонунии шахси ваколатдор мебошанд, ки ба таъмини дахлнопазирии ҳуқуқ, пешгирии вайронкунӣ ва бартараф кардани оқибатҳои ин вайронкунӣ равона карда шудаанд [13, с.35].

Дар баъзе таҳқиқотҳо нуктаи назар ба он асоснок карда мешавад, ки худҳимоякунӣ на танҳо ҳамчун воситаи ҳифз, балки шакли он низ баромад менамояд

[14, с.4]. Муҳаққиқон чунин нуктаи назарро дар илми ҳуқуқи андоз бо сабабҳои зерин алоқаманд менамоянд:

а) субъект метавонад ҳуқуқҳои худро бидуни мурочиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ танҳо тавассути худҳимоя ё бо истифода аз чораҳои ғаврий таъсиррасонӣ ба вайронкунанда ҳифз намояд;

б) барои муносибатҳои ҳуқуқии оммавӣ имконияти истифодаи субъекти хусусӣ, ки ҳуқуқҳои он вайрон карда шудаанд, чораҳои таъсири оперативӣ нисбат ба мақомоти давлатӣ, ки вайронкунии онҳоро роҳ додааст (тахдидро ба вучуд овардааст) хос нест. Дар робита ба ин, иброз намудан ба маврид аст, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии андоз худҳимоякунӣ ва шакли татбиқи он бо ҳам алоқамандии ногусастанӣ доранд, ки ин ба иваз кардани мафҳумҳо дар таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ ҳуқуқи андоз оварда мерасонад. Ҳамзамон, бояд ба назар гирифт, ки муқаррароти м. 11 ҚТ худҳимоякуниро ба тарзҳои ҳимояи ҳуқуқ нисбат медиҳад. Бо ин дарназардошт, худҳимоя танҳо бо амалҳои (беамалии) ҳуди андозсупоранда, яъне бе мусоидати мақомоти ваколатдор амалӣ карда мешавад.

Н.А. Козлов дар таҳқиқоти худ се роҳи худҳимоякунии ҳуқуқҳоро вобаста ба иҷро накардани талаботи ғайриқонунии мақомоти андоз, ки он метавонад бо дигар воситаҳои ҳифз якҷоя карда шавад ва ё дар доираи худҳимоя бо якҷанд воситаҳо дар як вақт истифода шавад, ҷудо мекунад:

1. иҷро накардани оддитарин талаботи ғайриқонунӣ (санади ғайримеъёрӣ);
2. риоя накардани талабот (санади ғайримеъёрӣ) бо огоҳии пешаки ба нозирот (масалан, пешниҳоди даъво);
3. риоя накардани талабот (санади ғайримеъёрӣ) бо мурочиат дар як вақт [4, с.169].

Амалисозии худҳимоякунии ҳуқуқҳо дар ҷараёни назорати андоз тавассути татбиқи воситаҳои ҳифз, аз қабилӣ пешниҳоди норозигии хаттӣ оид ба санади санчиши сайёри андоз, тавзеҳоти андозсупоранда дар доираи санчиши камералӣ ва ҳангоми гузаронидани мониторинги андозӣ, пешниҳоди даъво аз ҷониби андозсупоранда, инчунин иҷро накардани талаботи ғайриқонунии (санадҳои) мақомоти андоз мебошад. Иброз доштан ба маврид аст, ки дар қонунгузории амалкунандаи ҚТ мафҳуми дақиқи худҳимоякунии ҳуқуқҳо вучуд надорад. Муқаррароти моддаи 13 Кодекси маданияи ҚТ, ки ба масъалаи худҳимоякунии ҳуқуқҳои маданӣ бахшида шудааст, моҳияти онро пурра ифода намекунад. Аз ин рӯ, бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон худҳимоякунии ҳуқуқҳоро дар муносибатҳои андозӣ дар иҷро накардани санадҳои ғайриқонунии назорати андоз, аз ҷумла қарорҳо, огоҳиномаҳо, амрҳо, дастурҳо, фармоишҳо, инчунин талаботи мақомоти андоз ва шахсони мансабдори онҳо ки бо риояи нагардидани муқаррароти қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оварда расонида аст, муносиб донист. Вале бояд қайд намуд, ки иҷро накардани санадҳои ғайриқонунии назорати андоз, талаботи мақомоти андоз ва шахсони мансабдори онҳо танҳо яке аз унсурҳои худҳимоякунии ҳуқуқҳоро инъикос мекунад.

Асоси ҳуқуқии воситаи худҳимоякунии ҳуқуқҳоро метавон муқаррароти қ. 1 м. 14 Конститутсияи ҚТ мисол овард, ки тибқи он: “Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд” [6]. Бо идома додани мантиқи ин меъёри Конститутсияи ҚТ, метавон ба чунин ҳулоса омад, ки худҳимоякунии ҳуқуқҳо бо амалҳои (беамалии) субъекте ки ба ҳифзи ҳуқуқҳо бе мурочиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ амалӣ карда мешавад, мебошад. Фарқияти

асосии худҳимоякунии ҳуқуқҳо аз дигар воситаҳои ҳифзи ҳуқуқи андозсупоранда дар он аст, ки дар аксари мавридҳо ҳадафи он на танҳо бартараф кардани оқибатҳои вайронкунии ҳуқуқҳо, балки огоҳӣ ва пешгирии эҳтимоли вайронкунии онҳо мебошад. Дар сурати худҳимоякунии ҳуқуқҳо, ки огоҳӣ ва ӓ пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ба амал меояд, ки оқибатҳои он барои вайронкунанда нигаронида шудааст, ба таври возеҳ ифода карда намешаванд. Масалан, нозири мақомоти андози шахр ва ӓ ноҳия чиҳати гузаронидани санчиши андоз берун аз чорҷӯбаи муқаррароти талаботи қонунгузори андоз (қ. 3 м. 50 КА ҚТ) ба маҳалли ғайриқонунӣ андозсупоранда омад. Вале, намояндаи андозсупоранда дар доираи худҳимоякунии ҳуқуқҳо ба ӯ иҷозати ворид шуданро надод ва дар чунин ҳолат нозироти андоз рӯй гардониди рафт. Дар чунин ҳолат, барои нозири мақомоти андоз ва ӓ шахси мансабдор он дар шакли пешгирии амалҳои ғайриқонунии ӯ ба амал омад, аммо муайян кардани оқибатҳои мушаххас барои ин мушкил аст, зеро нисбати шахси мансабдор чораҳои мушаххаси ҳуқуқӣ дар қонунгузори кишвар муқаррар карда нашудааст.

Тазаккур бояд дод, ки дар қонунгузори амалкунандаи кишвар истилоҳи “тарзҳои ҳимоя” дар моддаи 11 Кодекси мадания ҚТ истифода гардидааст, ки номгӯи роҳҳои ҳифзи ҳуқуқҳои маданияро дар бар мегирад [7]. Муқаррароти меъёри мазкур мафҳуми воситаҳо ва ӓ тарзҳои ҳимояро пурра ифода намекунад, ки чунин мутаносибат нуқтаи назари гуногунро дар илми ҳуқуқи андоз ба вуҷуд меорад. Аз муқаррароти мазкур метавон ба хулоса омад, ки қонунгузори воситаи ҳифзро на ҳамчун амали субъекти ҳимоя, ки ба пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва ӓ таҳдид вайрон кардани онҳо, безътибории санади мақомоти андоз, бартараф кардани оқибатҳои онҳо, ҷуброни талафот пешбинӣ намудааст, балки ҳамчун институт (унсур) муайяне, ки бо ӓрии онҳо андозсупоранда метавонад, ҳуқуқҳои худро ҳимоя кунад, муқаррар шудааст.

Ҳамин тариқ, ҳамчун воситаи ҳифз, ки дар доираи воситаи худҳимоякунии ҳуқуқ амалӣ карда мешавад, метавон чунин амалҳоро ҷудо намуд:

– пешниҳоди норозигии хаттӣ ба қарор ва санади мақомоти андоз оид ба натиҷаи санчиши маводи андоз ва назорати андоз;

– даъво, яъне воситаи ҳифз, ки бевосита дар КА ҚТ пешбинӣ нашудааст, аммо дар амалияи муносибатҳои ҳуқуқии андоз мавҷуд мебошад. Масалан, дар сурати розӣ нашудан бо далелҳои дар санади санчиши андози сайёр овардашуда, инчунин бо хулосаҳо ва пешниҳодҳои мақомоти андоз, ки андозсупоранда ҳуқуқ дорад дар бораи санад дар маҷмӯъ ӓ муқаррароти алоҳидаи он норозигии хаттӣ оварад.

Мисоли дигар, ҳангоми норзӣ будани андозсупоранда ба хулосаи пешниҳоднамудаи мақомоти андоз дар доираи мониторинги андоз, ки дархост барои баррасии минбаъдаи он ба Шурои ҳалли пешазсудии баҳсҳо ирсол карда мешавад (қ. 6 м. 76 КА ҚТ). ӓ ин ки дар ҳолати норзӣ будани андозсупоранда ба хулосаи мақомоти андоз, ки андозсупоранда метавонад, тавзеҳоти асосноки худро дар давоми 1 моҳ пас аз рӯзи гирифтани он ба мақомоти андоз пешниҳод менамояд (қ. 12 м. 76). Шахси санчидашаванда ва ӓ намояндаи ӯ ҳуқуқ доранд ба мақомоти дахлдори андоз оид ба санади санчиши сайёри андоз дар маҷмӯъ ӓ дар қисмҳои алоҳидаи он норозигии хаттӣ пешниҳод намояд. Чунин норозигии хаттӣ бояд дар давоми 10 рӯз аз лаҳзаи гирифтани илова ба санади санчиш анҷом дода шавад (қ. 24 м. 61 КА ҚТ).

Ҳамин тавр, дар охир бо дарназардошти таҳлили васеи мавқеи муаллифон оид ба мафҳуми воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз метавон таърифи онро ба илми ҳуқуқи андоз дар чунин мазмун пешниҳод намуд: “Воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани

назорати андоз – ин ҳама гуна тадбирҳои (роҳҳои) манънашудаи қонунгузорӣ, ки бо истифодаи онҳо пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ё таҳдид вайрон кардани онҳо, безътибор донишони санади шахси мансабдори мақомоти андоз (қарорҳо, огоҳиномаҳо, амрҳо, дастурҳо ва фармоишҳои назорати андоз), бартараф кардани оқибатҳои онҳо, ҷаброни зиён, инчунин тарзҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорӣ мебошад. Ҳар як воситаи ҳифз бо тартиби муайяни марҳилавӣ в ё мурофиавӣ амалӣ карда мешавад, ки онро шакли ҳифз меноманд. Шакли ҳифз бошад, маҷмӯи ҷорабиниҳои ташкилии дар дохили мувофиқашуда оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи андозсупоранда мебошад.

Итминон дорем, ки мафҳуми пешниҳод шуда ба баланд бардоштани самаранокии ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда, қонуният дар ҷаъолияти мақомоти андоз, масъулияти шахсони мансабдори онҳо барои амалҳои худ, инчунин баланд бардоштани сифати ҳамкориҳои мақомоти андоз ва андозсупоранда заминаи ҳуқуқӣ мегузорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Андреев Ю.Н. Механизм гражданско-правовой защиты. М., 2010. – 462 с.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. М.: «Статут», 1999. 848 с.
3. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / Е. В. Вавилин. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Статут, 2016. - 415 с.
4. Козлов Н.А. Защита прав налогоплательщика в ходе налогового контроля: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2019. – 260 с.
5. Киреенко А.П. Защита прав налогоплательщиков в Российской Федерации / А.П. Киреенко. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2012. – 84 с.
6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйири иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016.
7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, 1918 // Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.07.2024 с.).
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ” аз 23 июли соли 2016, №1339 // Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.07.2024 с.).
9. Мигунова М.И. Защита прав налогоплательщиков: учеб. пособие / М.И. Мигунова; Краснояр. Гос. торг.-экон. ин-т. – Красноярск, 2004. – 68 с.
10. Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М.А. Рожкова – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.
11. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи инсон барои давраи то соли 2038, ки ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2023, № 357 қабул гардидааст. Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.07.2024 с.).
12. Сомонаи асосии Қумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Речаи дастрасӣ: [http:// https://www.andoz.tj](http://https://www.andoz.tj). (санаи дастрасӣ: 14.04.2024).

13. Свердлык Г., Страунинг Э. Способы защиты гражданских прав и их классификация // Государство и право. 1999. – № 1. – С. 35.
14. Сафронов В.А. Правовые средства защиты в таможенных отношениях // Административное и муниципальное право. - М.: Nota Bene, 2008, № 2. - С. 4-6.
15. Тютин Д.В. Налоговый контроль, ответственность и защита прав налогоплательщиков: Монография. – М.: КОН ТРАКТ, 2014. – 216 с.
16. Финансовое право: учебник для бакалавров / отв. ред. Е.Ю. Грачёва. – М.: Проспект, 2019. – 648 с.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СРЕДСТВ ЗАЩИТЫ ПРАВ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

НУРМАТОВ ДЖОНИБЕК ЗОИРДЖОНОВИЧ,

Соискатель кафедры административного и финансового права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33.
E-mail: jonibek_n93@mail.ru

В данной статье обсуждаются вопросы понятия и сущности средств защиты прав налогоплательщика при проведении налогового контроля в Республике Таджикистан и дается ее научный анализ. Автор отмечает, что вопросы основных средств защиты прав налогоплательщика при проведении налогового контроля важны в науке налогового права страны и включают в себя совокупность различных правоприменительных механизмов и процессуальных правил, направленных прямо или косвенно на обеспечение приоритета прав налогоплательщика при проведении налогового контроля. В рамках исследования автор подверг обширному научному анализу научные позиции видных ученых и юридической практики с целью понимания правовой природы основных средств защиты прав налогоплательщика при проведении налогового контроля, а также представил свою концепцию авторство в науке налогового права. По мнению автора, это закладывает теоретико-правовую основу для повышения эффективности защиты прав налогоплательщиков и ответственности налоговых органов.

Ключевые слова: *средств, бюджет, право, защита, стратегия, налоговый контроль, компенсация, субъект, налогоплательщик, налоговый орган, уведомление, письмо, самозащита прав, приоритет, обеспечение.*

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE MEANS OF PROTECTING THE RIGHTS OF A TAXPAYER DURING TAX CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NURMATOV JONIBEK ZOIRJONOVICH,

Candidate of the department of administrative and financial law of the faculty of law of the
Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir street, 33. E-mail: jonibek_n93@mail.ru

This article discusses the issues related to the concept and essence of means of protecting taxpayer rights during tax control in Tajikistan, and provides a scientific analysis of these issues. The author emphasizes that the basic means of protecting taxpayer rights are an important aspect of the tax law science in the country, and includes a range of law enforcement mechanisms and procedural rules that aim to ensure the priority of taxpayers' rights during tax audits. Within the framework of this study, the author has subjected the scientific views of prominent scholars and legal practice to a thorough scientific analysis in order to gain a better understanding of the legal nature of these means.

The author also presents his own concept in the field of tax law. According to the author, this provides a theoretical and legal foundation for enhancing the effectiveness of protecting taxpayers' rights and increasing the accountability of tax authorities.

Key words: *Funds, budget, legal protection, strategy, tax control, compensation, taxpayer, tax authority, notice, letter, protection of rights, priority, provision.*

Муқарриз: *Рустамзода Ҷ.Ю., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

МАФӢУМ ВА МОӢИЯТИ ИНТИХОБОТИ ВАКИЛОНИ ӢАМОАТ

ТОШПУЛОДЗОДА ФАРАНГИС,

унвонӢӢи кафедраи Ӣукуки маӢмурӢ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ӣумхурии Тоҷикистон. 734003, Ӣумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Саид Носир, 33. E-mail: farangis91@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мафҳум ва моҳияти интихоботи вакилони Ӣамоат таҳлил гардидааст. Ӣуқуқ ба интихоботи вакилони Ӣамоат яке аз Ӣуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон ба шумор рафта, метавонад аз синни муқаррар намудаи қонун дар он иштирок намояд. Ӣи тавре, ки маълум аст, интихобот ин принципи амалисозии ҳокимияти халқӣ дар соҳаи ҳаёти сиёсии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Калидвожаҳо: мафҳум, моҳият, шаҳрвандон, интихобот, Конститутсия, давлат, низом, фаъолият, мақомот, Ӣамоат.

Интихобот яке аз қадимтарин ниҳодҳои ҷомеаи башарӣ мебошад. Баъзе унсурҳои он ҳанӯз ба ҷомеаи ибтидоӣ маълум буд. Яке аз аломатҳои ҳокимияти халқӣ, ин интихоботи озодаи вакилони Ӣамоат мебошад. Вобаста ба асоси сохтори конститусионии Ӣумхурии Тоҷикистон, ин иштироки шаҳрвандон дар идоракунии қорҳои давлатию ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад.

Дар баъзе давлатҳо, аз ҷумла шаҳрҳои Юнони қадим ва Руми қадим ниҳоди интихобот дар раванди таъсисёбии давлат нақшу мавқеи муҳим дошт. Ӣомеаи феодали низ аз интихобот, махсусан ҳангоми интихоби муассисаҳои намоёндагии тоифавӣ то ҳадди зарурӣ истифода мекард. Аммо, интихобот бо ба миён омадани ҷомеаи сармоядорӣ ва барқарор шудани шакли идораи ҷумҳурӣ ба ниҳоди муҳимми таъсисёбии давлат, мақомоти алоҳидаи он ва ифодакунандаи сатҳи демократӣ будани давлати марбута табдил ёфт[7]. Дар моддаи 6-уми Конститутсияи Ӣумхурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Инчунин моддаи 27-ум пешбинӣ менамояд, ки шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд[1].

Дар олами муосир интихобот шакли асосии таҷассуми соҳибхитиёрӣ, воситаи муҳимми таҷассуми демократия, ташкили мақомоти мухталифи давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ мебошад. Шаҳрвандон дар интихобот иштирок намуда, ҳокимиятро ташкил менамоянд ва бо ин амалашон фаъолияти ҳокимиятро қонунӣ мегардонанд. Интихобот нави зарурии инъикоси ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд аст.

Вобаста ба ин масъала Д.А. Олимзода чунин мешуморад, ки «Интихоботи вакилони Ӣамоат ин воситаи асосӣ ва ҳатто дар баъзе кишварҳо шакли беҳтарину ягонаи иштироки воқеӣ дар сиёсат ва идораи қорҳои ҷамъиятию давлатӣ мебошад»[7].

Олими тоҷик З. Ализода дар навбати худ қайд мекунад, ки «Рушди устувори Ӣумхурии Тоҷикистон ва соҳаҳои алоҳидаи ҷомеа аз таъмини ҳуқуқи саривақтӣ ва мукаммали онҳо вобаста аст»[3].

Тавре ки А.И. Имомов қайд мекунад: «Дар байни сарчашмаҳои низом ва ҳуқуқи интихобот санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мавқеи хоса дошта, таъсири он ба таҷрибаи ташкил ва гузаронидани интихоботи миллӣ то рафт меафзояд»[5].

А.И. Попов зикр менамояд, ки «Илми муосир пеш аз ҳама интихоботи худидораи маҳаллиро (мунисипалиро) ҳамчун интихоботи мақомот ва шахсони

мансабдори худидораи маҳаллӣ аз ҷониби аҳоли ё аз рӯи иродаи онҳо оид ба масъалаҳои муайян дарк менамояд»[8].

Дар байни олимони ақидаҳои дигар низ оид ба тафсири мафҳуми «Интиҳоботи худидораи маҳаллӣ (муниципалӣ)» вомехӯрад, ки тавассути онҳо моҳият ва хусусиятҳои онҳо аниқ карда мешаванд. Чунончи, А. А. Замотаев ва А. Я. Слива имкониятҳои демократияи намоёндагӣ ва дигар воситаҳои ташаккули мақомоти давлатиро зери шубҳа гузошта, таваҷҷуҳи худро ба «шакли ифодаи мустақими иродаи шаҳрвандон равона мекунанд»[4].

Дар шакли идоракунии демократӣ ташкил ва амалӣ шудани ҳокимияти давлатӣ бо усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ асос меёбад, ки дар он нақши халқ дар идораи давлат назаррас гардида, яке аз шаклҳои таҷассуми он идоракунии маҳаллӣ арзёбӣ мегардад. Интиҳоботи вакилони Ҷамоат иштироки аҳолиро дар идоракунии ҳокимияти давлатӣ таъмин намуда, раванди ин низомро барои таъмини манфиати аҳоли дар маҳал бо дарназардошти анъанаҳои маҳаллӣ ва таърихӣ тақвият мебахшад. Ба василаи, интиҳоботи вакилони Ҷамоат на фақат яке аз усулҳои асосӣ ва муҳимми демократии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти оммавӣ ба амали мешавад, балки он чараёни баамалбарории ҳуқуқи шаҳрвандони воҳидҳои худудиву маъмурии дахлдор оид ба ҳимояи манфиатҳои худ дар сатҳи маҳал ва идора намудани қисми назарраси қорҳои ҷамъиятӣ низ ба шумор меравад.

Интиҳоботи вакилони Ҷамоат як шакли худидоракунӣ мебошад, ки аз ҷониби ҷомеаи маҳаллӣ амалӣ карда мешавад. Мақомоти худидорарукунии маҳаллӣ яъне Ҷамоат ба низомии мақомоти давлатӣ шомил нестанд, аммо онҳоро ба мақомоти намоёндагӣ шомил намудан мумкин аст. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ доранд ба мақомоти худидоракунӣ маҳаллӣ (Ҷамоат) танҳо дар шакли қабул ва татбиқи қонунҳо таъсир расонанд. Ҷамоат як шакли намоёндагии халқ буда мақомоти марказиро ба аҳоли наздик менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоботи вакилони Ҷамоатро ба ду намуд ҷудо намудан мумкин аст:

1. Интиҳоботи вакилони ҷамоати шаҳрак;
2. Интиҳоботи вакилони ҷамоати деҳот;

Айниҳол дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 63 Ҷамоати шаҳрак фаъолият менамоянд, ки вобаста ба шумораи аҳолии шаҳрак дар онҳо то 40 вакил интиҳоб мешавад.

Ҷамоатҳои деҳот дар Тоҷикистон 365 мебошад, вобаста ба шумораи аҳоли ва деҳаҳо вакилони Ҷамоат интиҳоб карда мешавад. Дар асоси қонунгузорӣ интиҳоботи вакилони мақомоти намоёндагии худидораи маҳаллӣ (Ҷамоат) аз ҷониби шаҳрвандони муқими ҳудуди шаҳрак ва деҳоти дахлдор сурат мегирад. Ҳамчунин ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар синни на камтар аз 20 солагӣ, ки дар ҳудуди шаҳрак ва деҳоти дахлдор на камтар аз 3 соли охир истиқомат дошта бошад, метавонад номзад ба вакилии Ҷамоат пешбарӣ карда шавад.

Хусусиятҳои интиҳоботи вакилони Ҷамоат аз инҳо иборат мебошад:

- Интиҳоботи вакилони Ҷамоат дар як ҳудуди муайян гузаронида мешавад;
- Интиҳоботи вакилони Ҷамоат дар асоси баробари ва умуми гузаронида мешавад;
- Интиҳоботи вакилони Ҷамоат дар муҳлати муайян гузаронида мешавад;
- Барои интиҳоботи вакилони Ҷамоат на кам аз 15 ва на зиёда аз 40 ҳавзаи интиҳобот ташкил карда мешавад;
- Барои ташкил ва гузаронидани интиҳоботи вакилони Ҷамоат комиссияи интиҳоботи Ҷамоат аз тарафи Ҷамоат таъсис дода мешавад;

- Аз синни 20 соалги ҳуқуқи интиҳоб шудан ба вакили Ҷамоат.

Шурӯъ аз соли 2010 тибқи моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» онҳо дар асоси усулҳои умумӣ, баробар, мустаким ва бо овоздиҳии пинҳонӣ аввалин маротиба пас аз барҳамхӯрии Шуроҳо ба мӯҳлати 5 сол интиҳоб карда шуданд.

Масалан, дар Эълумияи ҳуқуқи башар, ки яке аз санадҳои муҳимтарини сатҳи байналмилалӣ буда, аз ҷониби Маҷлиси умумии Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1948 қабул гардидааст, нақши муҳимми интиҳоботи озод ва шаффоф дар кафолати ҳуқуқи бунёдӣ ва умумӣ ба ҳукумати демократӣ ва намоядагӣ эътироф шудааст. Моҳияту хусусиятҳои интиҳобот дар моддаи 22-и Эълумияи мазкур чунин омадааст: «Ҳар инсон ҳақ дорад дар идораи кишвари худ бевосита ва ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шудаанд, ширкат кунад. Ҳар инсон ба дастрасии баробар ба ҳадамоти ҷамъиятӣ дар кишвари худ ҳақ дорад. Иродаи мардум бояд поя ва асоси қудрати ҳукумат бошад, ин ирода бояд дар интиҳоботҳои даврӣ ва воқеӣ аз тариқи овоздиҳии умумӣ ва баробар, овоздиҳии махфӣ ва ё тартиботи дигари баробар изҳор гардад»[6].

Интиҳобот маъракаи муҳимми худидоракунӣ мебошад. Тавассути интиҳобот аҳоли доираи шахсонро муайян мекунад, ки аз нуктаи назари онҳо ба татбиқи вазифаҳои худидоракунӣ ба ҳайси намояндагони халқ дар мақомоти худидораи маҳаллӣ хеле омодашуда мебошанд. Бад-ин восита худидоракунӣ ба мавқеи фаъоли аҳоли ва дарки масъулиятшиносии онҳо дар масъалаҳои идоракунии корҳои маҳаллӣ таъя менамояд[7].

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» интиҳоби вакилон ба Ҷамоат умумист. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то рӯзи интиҳобот синнашон ба 18 расидааст, новобаста аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мақоми сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумотноки ва молу мулк ҳуқуқ доранд, ки интиҳоб намоянд ва аз 20-солагӣ ба Ҷамоат интиҳоб шаванд. Интиҳобкунандагон дар интиҳобот дар асоси баробар иштирок менамоянд ва ҳар яке аз онҳо як овоз дорад. Вакилони Ҷамоатро бевосита шаҳрвандон интиҳоб мекунанд. Овоздиҳӣ дар интиҳоботи вакилони Ҷамоат озод ва махфист[2].

Шаҳрвандон дар раванди интиҳобот иштирок намуда, ба мақомоти гуногуни ҳокимият таъсир мерасонанд. Мақомоти гуногуни ҳокимият бояд бо ҳубӣ дарк намояд, ки дар сурати ба инобат нағрифтани манфиату талаботҳои одамон онҳо метавонанд дар интиҳоботи навбатӣ муқобили намояндагони мақомоти давлатӣ ва кормандони масъули он, ҳокимону амалдорон овоз диҳанд ва бо ҳамин тарз онҳоро аз ҳокимият дур созанд. Ҳамин тариқ, интиҳобот воситаи муҳимтарини ташаккули низоми сиёсии ҷомеа мебошад.

Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 05.08.2009 №549 мафҳуми интиҳоботи вакилони Ҷамоатро муқарар накардааст.

Ҳамин тариқ, раванди интиҳоботи вакилони Ҷамоат яке аз маъракаҳои муҳимми ҳаёти сиёсии ҷомеа ба ҳисоб рафта, ҳамеша ниёз ба омӯзиши ва таҳқиқи хосса дорад. Интиҳоботи вакилони Ҷамоат ин воситаи амалинамудани ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон дар сатҳи маҳал, ва яке аз шаклҳои муҳимтарини ҳокимияти халқӣ буда, ба воситаи он шаҳрвандон бо тариқи бевосита ва ё бавосита (номояндагӣ) дар идоракунӣ иштирок менамоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. -№7-8. -Мод.503; 2012. -№4. -Мод.277; -№8. -Мод.833; 2015. -№11, -Мод.964; 2017. -№5. -Мод.288.
3. Ализода З. Баъзе масъалаҳои рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозира. Маҷаллаи «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2018. № 1 (37), 2020 январ – март. С.16-18.
4. Горькова Ю.А. Правовое регулирование муниципальных выборов на примере Новгородской области. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://science-education.ru/pdf/2015/2/647.pdf>. (Санаи муроҷиат: 16.11.2023).
5. Имомов А.И. Интиҳобот ва Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе. 2001.- 132с.
6. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе, 2017. – С482-483.
7. Олимзода Д.А. Худидораи маҳаллӣ - ҳамчун шакли ҳокимияти халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи ҳуқуқӣ – конституционӣ. Ихтисос: 12.00.02 – ҳуқуқи конституционӣ, муроғиаи судии конституционӣ, ҳуқуқи муниципалӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) диссе.... Душанбе-2021.240с.
8. Попов А.И. Актуальные проблемы правового регулирования муниципальных выборов. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://izbirkom.admkrsk.ru/PublishingImages>. (Санаи муроҷиат: 05.12.2023).
9. Лысенко В.И. Представительные начала в избирательные системы в контексте правового регулирования избирательного процесса // Вестник Центральной избирательной комиссии Российской Федерации. - 1997. - № 3 (45). С. 76.
10. Лысенко В.И. Представительные начала в избирательные системы в контексте правового регулирования избирательного процесса // Вестник Центральной избирательной комиссии Российской Федерации. - 1997. - № 3 (45). С. 76.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ВЫБОРОВ ДЕПУТАТОВ ДЖАМОАТА

ТОШПУЛОДЗОДА ФАРАНГИС,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Саид Насир, 33 года.
Электронная почта: Farangis91@mail.ru.

В данной статье анализируются вопросы понятия и сущности выборов депутатов джамоата. Право на выборы депутатов джамоата является одним из конституционных прав граждан и может участвовать в них с установленного Законом возраста. Как известно, выборы - это принцип осуществления народной власти в сфере политической жизни гражданского общества.

Ключевые слова: понятие, сущность, гражданин, выборы, Конституция, государство, система, деятельность, власть, сообщество.

CONCEPT AND ESSENCE OF ELECTIONS OF JAMOAT DEPUTIES

TASHPULODZODA FARANGIS,

co-researcher of the Department of Administrative and Financial Law of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir st., 33.
E-mail: farangis91@mail.ru

This article analyzes the concept and essence of elections of jamoat deputies. The right to elections of deputies of Jamoat is one of the constitutional rights of citizens and can participate in them from the age established by the Law. As is known, elections are the principle of exercising people's power in the sphere of political life of civil society.

Key words: concept, essence, citizens, elections, Constitution, state, system, activity, authorities, Jamoat.

Муқарриз: Олимзода Д.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

УДК: 347.453

**ТАРТИБИ БАСТАН, ТАҒЙИР ДОДАН ВА ҚАТЪИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ
БИНО ВА ИНШООТ**

РАҲИМОВ ДИЛОВАР ҚОСИМОВИЧ,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 734003 кӯчаи
Саид Носир 33,

тел: (98) 755 83 96. E-mail: rakhimov.dilovar@list.ru

Дар мақола тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот баррасӣ карда шудааст. Ҳадафи асосии тадқиқот таҳлили муқаррароти назариявӣ ва ҳуқуқӣ оид ба тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот мебошад. Муаллиф шаклҳои амалисозии тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоотро омӯхта, проблемаҳои тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи мазкурро муайян кардааст. Таҳлили таҷрибаи мавҷудаи тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот баррасӣ шудааст. Қайд гардидааст, ки яке аз мақсадҳои таҳлил намудани тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот ин дуруст ба роҳ мондани тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот аз ҷониби иҷорадеҳ ва иҷорагир тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: тартиби бастан, тағйир додан, қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот, шаклҳои амалисозӣ, бино, иншоот, шартнома, иҷора, шартномаи иҷора, тарафҳо, иҷорадеҳ, иҷорагир.

Тартиби бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот тавассути қонунгузорӣ муайян карда шуда, таҳти танзими қоидаҳои қатъии ҳуқуқи маданӣ қарор доранд. Аҳамияти шартҳои асосии шартномаи иҷораи бино ва иншоот бо он ишора мешаванд, ки агар яке аз шартҳои муҳим дар шартнома иҷро нагардад боиси бавучудории ҳуқуқ ва ўҳдадориҳо дар байни иҷорадеҳ ва иҷорагир мегардад.

Қ.Ш. Қурбонов ва И.Ғ. Ғаффорзода ба чунин назаранд, ки: «чараёни тайёри ва бастании шартнома, новобаста аз хусусият ва намуди шартнома, таркиби субъективӣ ва шакли он, ҳамеша ду марҳиларо дар бар мегирад: як тараф (оферент) бастании шартномаро пешниҳод мекунад (оферта), тарафи дигар (аксептант) пешниҳоди мазкурро қабул мекунад (аксепт)» [3, С. 453]. Чунин тартиби бастании шартномаи ҳуқуқи маданӣ умумӣ буда, нисбати ҳамаи шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, аз ҷумла шартномаи иҷораи бино ва иншоот низ татбиқ карда мешавад.

Д. Бондаренко қайд менамоя, ки «пеш аз бастании шартномаи иҷораи биноҳои ғайриистиқоматӣ бояд муайян намуд, ки иҷорадеҳи молу мулки ғайриманкул дорои кадом ҳуқуқхост: ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи идораи оперативӣ ё худ ў ҳамчунин иҷорагир мебошад, ки амволро ба иҷора гирифтааст. Дар ҳолати якум, вақте ки иҷорадеҳ соҳиби он мебошад, вай ҳуқуқи пурраи молу мулки ғайриманкулро ба иҷора медиҳад, чунон ки ў дорои ҳуқуқи идоракунии оперативӣ аст. Танҳо боварӣ ҳосил кардан лозим аст, ки шаҳодатномаи бақайдгирӣ мавҷуд аст, ки дар он бояд яке аз намудҳои ҳуқуқи номбаршудаи ва шакли моликият (давлатӣ, маҳаллӣ ё хусусӣ) нишон дода шавад» [8, С. 18-19]. Воқеан, пеш аз бастании шартномаи иҷора бахусус шартномаи иҷораи бино ва иншоот аввалан бояд муайян намуд, ки иҷорадеҳ нисбати объектҳои иҷора дорои кадом ҳуқуқхост. Инчунин бояд ишора намуд, ки ҳолати ҳуқуқии иҷорагирро низ аз мадди назар дур насохт оё иҷорагир барои ба иҷора гирифтани чунин

объект имконият дорад? оё пули ичораро дар оянда, сари вақт супорида метавонад ва монанди инҳо.

Мафҳуми бастанӣ шартнома дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» чунин омадааст: «Бастанӣ шартнома – ҳолати муҳими дар байни субъектҳои муайян ба миён омадани муносибатҳои маданӣ мебошад. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ барои бастанӣ шартнома мустақил мебошанд. Бастанӣ шартнома созиши тарафҳо буда, иродаи онҳо ва ба ҳам мувофиқат намудани иродаи онҳоро тақозо менамояд. Барои бастанӣ шартнома бояд байни тарафҳо доир ба шартҳои муҳими он созиш ба миён ояд»[2, С. 88].

Ба назари Ҳ.С. Саидов «бастанӣ шартнома ин як амали хушқу холи нест, зеро дар мавридҳои муайян метавонад фарогири тартиби махсуси амалишавӣ бошад. Яъне тасдиқи нотариалӣ намудани шартнома ва ё бақайдгирии шартнома, ки дар ҳолати мазкур баъди анҷоми ин амалҳои шартнома басташуда эътироф мегардад. Шартномаҳое чой доранд, ки натавонанд дар шакли хаттӣ, балки тасдиқи нотариалӣ ва ё бақайдгирии давлатӣ ба анҷом расонида мешаванд»[5, С. 45]. Назари муҳаққиро мо низ ҷонибдори менамоем, зеро аз табиати ҳуқуқии шартномаи иҷорай бино ва иншоот бар меояд, ки ин намуди шартнома дар шакли хаттӣ, балки тасдиқи нотариалӣ ва ё бақайдгирии давлатӣ ба анҷом расонида мешаванд.

М.И.Брагинский ва В.В. Витрянский чунин андеша доранд, ки «Талабот ба шакли шартнома маънои онро дорад, ки интиҳоби шакли соддатар аз шакли пешбиниамудай қонун иҷозат дода намешавад. Ҳол он, ки дар айни замон истифода бурдани шакли мураккабтар дар шартнома аз ихтиёри тарафҳо вобаста аст»[4, С. 342]. Ба андешаи мазкур розӣ душвор аст чунки қонунгузори барои намудҳои шартномаҳои гуногун вобаста ба табиати ҳуқуқиашон ҳангоми бастан шакл ва талаботҳои хосро пешбинӣ намудааст. Мисол, мутобиқи қ. 1 ва 2, м. 675 КМ ҚТ «Шакли шартномаи иҷора»ном дошта дар қ. 1. ба таври зерин омадааст «Шартномаи иҷора барои муҳлати зиёда аз як сол ва агар яке аз тарафҳои шартнома шахси ҳуқуқӣ бошад, сарфи назар аз муҳлат, бояд дар шакли хаттӣ баста шавад»ва дар қ. 2. бошад «Шартномаи иҷорай молу мулки ғайриманқул бояд ба тариқи нотариалӣ тасдиқ карда ва ба қайди давлатӣ гирифта шавад, агар дар қонунгузори тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад»[1]. Ва ин исботи он аст, ки тарафҳо на ҳамавақт ҳангоми бастанӣ шартномаҳо наметавонанд, муқарраротҳои қонунгузори ро сафи назар қунанд.

Режими ҳуқуқии мавзӯи шартномаи иҷорай бино ва иншоот барои таъмини устувории махсуси ҳуқуқ ба ин объектҳо ва зарурияти муқаррар намудани тартиби махсуси ихтиёрдорӣ он асос ёфтааст. Аз ин рӯ, мувофиқи моддаҳои қ. 1, м. 178 КМ ҚТ «Аҳд бо молу мулки ғайриманқул (бегона қардан, ипотека, иҷорай дарозмуддат ва ғайра) бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад. Тартиби бақайдгирии аҳд бо молу мулки ғайриманқул ва тартиби пешбурди феҳристи дахлдор бо қонунгузори муайян карда мешавад». Тибқи муқаррароти қ. 3, м. 718 КМ ҚТ «Шартномаи иҷорай бино ё иншооте, ки барои муҳлати на камтар аз як сол баста шудааст, бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад ва аз лаҳзаи бақайдгирӣ басташуда ҳисобида мешавад»[1].

Ба андешаи А.Н. Танага «ҳангоми ворид намудани тағйирот ва бекор қардани шартнома мо танҳо бояд дар хусуси баробарии ҷонибҳо дар ноил шудан ба созишҳо ҳаракат намоем»[7, С. 38]. Барои муайян намудани ҳолати мазкур ба қ. 1, м. 516 КМ ҚТ таваҷҷӯҳ менамоем, яъне «шартномаро бо созиши тарафҳо тағйир додан ё бекор қардан мумкин аст, агар дар ҳамин Кодекс, қонунҳои дигар ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад»[1]. Яъне аз муқаррароти мазкур муайян мегардад, ки

тағйир додан ва ё қатъ (бекор) намудани шартнома танҳо ба хоҳиш ва иродаи тарафҳо вобаста намбуда аз қонунгузори мадаи ва санадҳои масуси соҳавӣ низ вобастагии калон доштааст.

Аз сабаби он, ки дар боби 39 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меёри алоҳида оиди тағйир додани шартномаи иҷора аз ҷумла шартномаи иҷораи бино ва иншоот вучуд надорад барои танзими масъалаи мазкур ба таври умумӣ меёриҳои боби 34 КМ ҚТ (м. 516-520) нисбат ба тағйир додани шартномаи иҷораи бино ва иншоот тадбиқ шуданашон мумкин аст. Зеро муайян намудани масъалаи мазкур барои дар оянда ҳангоми бастанӣ ҷунин шартнома дар байни иҷорадеҳ ва иҷорагир боиси пешгирии мушкилиҳои муайян мегардад.

М.Е. Мещерякова қайд менамояд, ки қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот бо ҳамон тарзҳои тағйирёбии он анҷом дода мешавад, ки инҳо мебошанд:

- 1) бо созиши тарафҳо;
- 2) бо роҳи мурочиати як тараф ба суд бо даъвои дахлдор;
- 3) бо роҳи яктарафа рад кардани иҷрои шартнома[6, С. 134].

Мутаассифона, тартиби ягонаи қатъи шартнома дар ҳуқуқи мадания таҳия нашудааст, таносуби ин мафҳум бо мафҳуми «бекор кардани шартнома» баҳои баробар дода намешавад. Фаҳмиши муайяни муносибати байни қатъ кардани шартнома ва қатъ гардидани уҳдадориҳо таҳия нашудааст, ҳарчанд истифодаи муқаррароти боби 39 КМ ҚТ[1] нисбат ба бекор кардани шартнома танҳо барои қатъ кардани уҳдадориҳо пешбинӣ шудаанд. Ғайр аз он, ҳуди қонунгузор ба ягонагии истилоҳот риоя намекунад, илова ба ибораҳои «бекор кардан» ва «қатъ кардан» ибораҳои дигарро низ истифода мекунанд (масалан, истилоҳи «иҷрои шартномаро рад кардан» – мисол дар м. 592 ё 666 КМ ҚТ).

Бинобар сабаби дар шартномаи иҷораи бино ва иншоот яке аз шартномаи иҷора махсус меёбад ва танзими ҳуқуқи он дар параграфи 4 боби 39 КМ ҚТ ифода ёфтааст дар бисёр меёриҳои боби мазкур масъалаи болозикр ба истилоҳи «қатъ» истифода шудааст аз ин лиҳоз минбаъд дар баррасии масъалаи мазкур нисбат ба шартномаи иҷораи бино ва иншоот истилоҳи «қатъ» кардани шартномаи мазкур истифода мешавад. Зеро дар қ. 4, м. 722 КМ ҚТ истилоҳи зерин «қатъи шартномаи иҷораи бино ё иншоот» оварда шудааст.

Ҷаҳор тартиби тағйирёбии шартномаи иҷораи бино ва иншоотро муайян намудан мумкин аст:

- 1) бо созиши иҷорагир ва иҷорадеҳ;
- 2) бо қарори суд;
- 3) бо талаби иҷорагир ё иҷорадеҳ;
- 4) ҳолатҳое, ки аз иродаи иҷорагир ва иҷорадеҳ вобаста намуда.

Ба назари мо шартномаи иҷораи бино ва иншоот бо ҷунин тарзҳо қатъ карда мешавад.

1. Бо талаби яке аз тарафҳои шартнома иҷорадеҳ ё иҷорагир;
2. Бо хоҳиши тарафайн;
3. Вобаста аз ҳолатҳои гуногун, ки дар қонун ё шартнома пешбинӣ шудааст;
4. Ба миён омадани ҳолатҳои гуногун, ки аз иродаи иҷорадеҳ ва иҷорагир вобаста нест ва барои иҷрои шартҳои шартномаи мазкур таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Ҳулосаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- Тартиби бастанӣ шартномаи иҷораи бино ва иншоотро айни замон қонунгузорӣ ба танзим медиароранд ва таҳти танзими қоидаҳои қатъи ҳуқуқи мадания қарор доранд. Оқибати ҳуқуқи шартнома барои тарафҳо ва шахсон сеюм мустақиман аз риояи

шакли шартнома вобаста аст. Ҳадафи бастанӣ шартномаи мазкур ин барои истифодабарии муваққатӣ додани бино ва иншоот буда, барои бастанӣ чунин шартнома одатан ҳар ду тараф ҳавасманданд;

- Шакли шартномаи иҷораи бино ва иншоотро бояд тавассути усули сабти ифодаи иродаи иштирокчиёни он фаҳмида шавад;

- Ба назари мо бастанӣ шартномаи иҷораи бино ва иншоот бо назардошти муқаррароти умумии қонунгузории маданӣ ва соҳавӣ бояд аз се давраи муҳим иборат бошад. Яъне: а) Бо фиристодани оферта (пешниҳод барои бастанӣ шартнома) аз ҷониби як тараф; б) Аксепти он (қабули пешниҳод) аз ҷониби тарафи дигар; в) Қабули аксепт аз тарафи оферта фиристода;

- Аз сабаби мавзуи шартномаи мазкур яке аз объектҳои молу мулки ғайриманқул яъне бино ва иншоот маҳсуб меёбанд ҳангоми бастанӣ чунин шартнома қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот оиди бақайдгириро пешбинӣ кардааст лекин айнан аз ҷониби кадом мақомот чунин шартнома бояд бақайдгирифта шаванд, ба рӯйхат гирифта шаванд ва тасдиқ карда шаванд баҳсҳо вучуд доранд, зеро дар амалияи ин намуди шартнома аз ҷониби якчанд мақомотҳои дахлдор масъалаҳои бақайдгирӣ, тасдиқ ва ё барӯйхатгирӣ сурат мегиранд. Мисол: (Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сохторҳои дахлдори Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нотариати давлатӣ ва Корхонаи воҳиди давлатии «Бақайдгирии молу мулки ғайриманқул» бо корхонаҳои давлатии фаръии тобеъ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ);

- Инчунин дар таҷрибаи бастанӣ шартномаи иҷораи бино ва иншоот тасдиқи нотариалӣ низ ҷой дорад. Тавре аз муқаррароти қ.2, 675 КМ ҚТ бар меояд, ки «шартномаи иҷораи молу мулки ғайриманқул бояд ба тариқи нотариалӣ тасдиқ карда ва ба қайди давлатӣ гирифта шавад, агар дар қонунгузорӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад». Шартномаи иҷораи бино ва иншоот, ки яке аз намуди шартнома, ки объекти он молу мулки ғайриманқул маҳсуб меёбад бояд меъёри мазкур ба ин намуди шартномаи иҷора низ татбиқ шавад;

- Дар ҳолатҳои яктарафа қисман ва ё пурра даст кашидан аз иҷрои шартнома, агар ин гуна дасткашӣ бо қонун ва ё шартнома иҷозат дода шуда бошад, шартнома тағйирёфта эътироф мешавад. Аз лиҳози он, ки шартномаи иҷораи бино ва иншоот яке аз намуди аҳдҳои хусусияти бақайдгирии давлатиро дошта тарафҳоро водор месозад, ки ҳангоми тағйирот ворид намудан ба шартномаи мазкур ҳатман шартномаи мазурро аз нав бақайд гиранд ё мақоми бақайдгирандари оиди масъалаи мазкур огоҳ созанд ин талабот ба он равона карда шудааст, ки ҳангоми ба вучуд омадани баҳсҳо байни иҷорадеҳ ва иҷорагир манфиатҳои онҳо тавассути ҳуҷҷати бақайдгирифташуда тасдиқ гардад;

- Бо талаби иҷорадеҳ шартномаи иҷораи бино ва иншоот дар ҳолатҳои зерин қатъ карда мешавад: 1. Ҳангоми пай дар пай зиёда аз ду моҳ сари вақт напардохтани пули иҷора; 2. Аз рӯйи таъиноташ истифода набурдани бино ё иншооти ба иҷорагирифта; 3. Дар сурати тибқи шартҳои шартнома аз ҷониби иҷорагир уҳдадории таъмири асосӣ ба зимма доштаре анҷом надихад; 4. Ҳангоми сари вақт аз ҷониби иҷорагир напардохтани пардохтҳои иловагӣ, ки уҳдадории моддиро ба зиммаи иҷорадеҳ ба миён меорад;

- Бо талаби иҷорагир шартномаи иҷораи бино ва иншоот дар ҳолатҳои зерин қатъ карда мешавад: 1. Иҷорадеҳ бино ё иншоотро ба истифодаи иҷорагир насупорад ё барои истифодаи бино ё иншоот мутобиқи шартҳои шартнома ё таъиноти молу мулк монеа эҷод намояд; 2. Бино ё иншооти ба иҷорагир супоридашуда камбудии барои

истифодаи онҳо монешавандае дошта бошанд, ки ҳангоми бастанӣ шартнома аз тарафи иҷорадеҳ зикр карда нашудаанд, ба иҷорагир қаблан маълум набуданд ва дар вақти муоинаи бино ё иншоот ё санҷиши дурустии онҳо ҳангоми бастанӣ шартнома наметавонистанд аз тарафи иҷорагир ошкор карда шаванд; 3. Иҷорадеҳ дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи шартнома ва дар сурати мавҷуд набудани онҳо дар шартнома - дар муҳлати оқилона уҳдадорӣ ба зиммаи он гузошташударо оид ба таъмири асосии бино ё иншоот иҷро накунад; 4. бино ё иншоот бо сабабҳои, ки барои онҳо иҷорагир ҷавобгар нест, ба ҳолати ғайриқобили истифода расида бошанд;

- Бо хоҳиши тарафайн шартномаи иҷораи бино ва иншоот дар ҳолатҳои зерин қатъ карда мешавад: 1. Ҳангоми пеш аз муҳлат ба ҳадафҳои худ расидани тарафҳо; 2. Ҳангоми ба охир расидани муҳлати дар шартнома зикр шуда;

- Қатъи шартномаи иҷораи бино ва иншоот ба миён омадани ҳолатҳои гуногуне, ки аз иродаи иҷорадеҳ ва иҷорагир вобаста нест ва барои иҷрои шартҳои шартномаи мазкур таъсири ҷиддӣ мерасонад: 1. Фавтидани яке аз тарафи шартнома; 2. Ба вуқӯъ омадани ҳолатҳои фавқулодаи рафънопазир (реквизитсия). Реквизитсия танҳо дар ҳолатҳои дорои хусусияти фавқулодда (офати табиӣ, садама, эпидемия (пахншавии бемориҳои сироятӣ), эпизоотия (муромурии ҳайвонот) ва ғайра иҷозат дода мешавад ва метавонад танҳо ба манфиати ҷамъият сурат гирад; 3. Қарори дахлдори давлатӣ оид ба гирифтани қитъи замин, ки бино ё иншоот дар он ҷойгир аст ё тағйир ёфтани лоиҳаи генералии шаҳрсозии маҳале, ки бино ё иншоот ҷойгир аст яъне (бино ё иншоотҳои дар он маҳал ҷойгир буда вайрон карда мешаванд) бо мақсади таъмини манфиатҳои давлатию ҷамъиятӣ заруранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022. – № 1918.
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Раиси Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 88.
3. Курбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи гражданин: қисми I: китоби дарсӣ // зери таҳрири ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Ш.Т. Тағойназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 453.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. первая: Общие положения. - М.: «Статут», 2000. – С. 342.
5. Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – С. 45.
6. Мещерякова М.Е. Договор аренды зданий и сооружений в гражданском праве российской федерации: дисс... канд. юрид. наук. – Владикавказ. 2003. – С. 134.
7. Танага А.И. Принцип свободы договора в гражданском праве России. – СПб., 2003. – С. 38.
8. Бондаренко Д. Заключение и регистрация договора аренды нежилых помещений // Право и экономика, 2006, №3. – С. 18-19.

ПОРЯДОК ЗАКЛЮЧЕНИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ И РАСТОРЖЕНИЯ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ

РАХИМОВ ДИЛОВАР КАСИМОВИЧ,

старший преподаватель кафедры гражданского и экономического

права юридического факультета Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан,
Душанбе, 734003, Саид Носир 33, тел: (98) 755 83 96.
E-mail: rakhimov.dilovar@list.ru

В статье рассматривается порядок заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений. Основной целью исследования является анализ теоретических и правовых положений о порядке заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений. Автором изучены формы реализации порядка заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений, выявлены проблемы порядка заключения, изменения и расторжения данного договора. Рассмотрен анализ существующей практики заключения, изменения и расторжения договоров аренды зданий и сооружений. Отмечено, что одной из целей анализа порядка заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений является правильное установление порядка заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений арендодателем и арендатором в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.

Ключевые слова: порядок заключения, изменения и расторжения договора аренды зданий и сооружений, формы реализации, здание, сооружение, договор, аренда, договор аренды, стороны, арендодатель, арендатор.

PROCEDURE FOR CONCLUDING, AMENDING AND TERMINATING A LEASE AGREEMENT FOR BUILDINGS AND STRUCTURES

RAHIMOV DILOVAR QOSIMOVICH

senior lecturer, department of civil and economic law, faculty of law, faculty of law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 734003, Said Nosir 33, tel: (98) 755 83 96.
E-mail: rakhimov.dilovar@list.ru

The article discusses the procedure for concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures. The main purpose of the study is to analyze the theoretical and legal provisions on the procedure for concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures. The author has studied the forms of implementation of the procedure for concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures, and identified the problems of the procedure for concluding, amending and terminating this agreement. An analysis of the existing experience of concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures is considered. It is noted that one of the goals of analyzing the procedure for concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures is to correctly establish the procedure for concluding, amending and terminating a lease agreement for buildings and structures by the lessor and the lessee in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.

Keywords: procedure for concluding, amending, and terminating a lease agreement for buildings and structures, forms of implementation, building, structure, agreement, lease, lease agreement, parties, lessor, lessee.

Муқарриз: Соҳибзода Муҳаммадҷон Маҳмадалӣ,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмиллалӣ
АИДНПҚТ

УДК: 351.83

**ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ ХИЗМАТЧИИ ДАВЛАТИИ МАҚМОТИ
ҲИФЗИ ҲУҚУҚ АЗ ДИГАР ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ**

МАҲМАДАЛИЕВ ҚИЁМИДДИН МУРОДАЛИЕВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи конститутсионӣ ва маъмурии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

E-mail: lawyer96@mail.ru; тел: 987-92-66-63

Мавзӯи хизмати давлатӣ дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ яке аз масъалаҳои муҳимми илми ҳуқуқи маъмурӣ мебошад. Зеро чӣ дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чӣ дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ танзими маъмурӣ-ҳуқуқии хизмати давлатӣ дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳалли ягонаи ҳудро наёфтааст. Яке аз масъалаҳои муҳим дар ин самт, ин мафҳум ва нишонаҳои фарқкунандаи хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нисбат ба дигар хизматчиёни давлатӣ мебошад, ки мавриди таҳқиқи илмӣ қарор нагирифтааст. Бо назардошти ин, мақолаи мазкур дарбаргирандаи асосҳои назариявӣ ва амалӣ вобаста ба мавзӯи мазкур буда, муаллиф мавқеи илмӣ ҳудро оид ба мафҳум ва нишонаҳои хизматчиёни давлатӣ дар ин навъи хизмати давлатӣ баён намудааст.

Калидвожаҳо: мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизмати давлатии касбӣ, талаботи тахассусӣ, шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Яке аз самтҳои муҳимми танзими ҳуқуқӣ-маъмурии хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ин мустаҳкам намудани асосҳои вазъи ҳуқуқии хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Хизматчиёни хизмати давлатӣ дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ унсури аввалини ин навъи хизмати давлатӣ эътироф карда мешавад.

Дар адабиёти илмӣ ва таълимии ҳуқуқшиносӣ ибораҳои гуногун барои муаррифӣ намудани хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва умуман иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ истифода мегарданд. Аз қабилӣ: “субъекти хизмати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқ”, “субъекти хизмати давлатӣ”, “субъекти ҳуқуқи маъмурӣ”, “субъекти ҳуқуқ” ва ғайра. Дар робита бо ин, бояд қайд намуд, ки мафҳуми “субъекти хизмати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқ” аз мафҳуми “субъекти хизмати давлатӣ” ва мафҳумҳои васеътари “субъекти ҳуқуқи маъмурӣ” ва “субъекти ҳуқуқ” гирифта шудааст.

Ҳама гуна муносибати ҳуқуқӣ иштирокчиёни ҳудро дорад, ки онҳоро субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ ном мебаранд. Субъектони муносибати ҳуқуқӣ тавре аз ақидаи С.С. Алексеев бармеояд, дорои қобилияти амалкунии субъективӣ мебошанд, ки барои озодона иштирок кардан дар муносибатҳои ҳуқуқӣ барои онҳо шароит фароҳам меорад[1]. Аз ҷумла, дар муносибатҳои ба хизмати давлатӣ алоқаманд низ иштирокчиёни муайян мавҷуданд, ки ба сифати онҳо шахрвандон ҳангоми дохил гардидан ба хизмати давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ ҳангоми фаъолият намудан дар соҳаи хизмати давлатӣ баромад менамоянд.

Дар адабиёти соҳавӣ қайд мегардад, ки мавқеи марказӣ ва пешбарро дар хизмати давлатӣ новобаста аз низоми он хизматчиёни давлатӣ ишғол менамоянд. Хизматчиёни давлатӣ қувваи асосии пешбарандаи кори давлат буда, маҳз тавассути фаъолияти доимии онҳо идоракунии давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ баамал бароварда мешавад[4]. Аз ин ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки маҳз хизматчиёни давлатӣ барандаи ваколатҳои ҳокимиятии давлатӣ буда, аз номи давлат

фаъолият мекунанд ва тавассути онҳо таъйиноти асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатӣ амалӣ карда мешавад.

Дар зери мафҳуми “хизматчиӣ давлатӣ” ё худ “хизматчиӣ давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ” киро фаҳмида мумкин аст, дар замони имрӯза на дар қонунгузорӣ ва на дар сарчашмаҳои илмӣ посухи амиқ муқаррар ва пешниҳод карда нашудааст. Бинобар сабаби он, ки хизмати давлатӣ ҳамчун фаъолияти ҳуқуқӣ-сиёсӣ ва ҳокимиятӣ-оммавӣ мебошад, нисбат ба довталабони ин навъи фаъолият талаботҳои зиёд пешниҳод карда мешавад, ки аз талаботҳо ба муносибатҳои оддии меҳнатӣ ба кулӣ фарқ мекунанд. Ба замми ин, нисбат ба хизматчиёни давлатии мақомоти гуногуни давлатӣ (вобаста ба самти фаъолияти мақомоти давлатӣ) талаботи ягона ҷой надорад, ки мафҳуми онро мураккаб мегардонад. Вале як ҷиҳати муҳимми масъалаи мазкурро қайд намудан зарур аст, баъзе масъалаҳои низ ба назар мерасанд, ки корманди кадом мақомот ва ё сохтори давлатӣ метавонад ҳамчун хизматчиӣ давлатӣ бошад, норавшан боқӣ мемонад. Дар ҳоле, ки корманди баъзе аз муассисаҳои давлатӣ имрӯз ба сифати хизматчиӣ давлатӣ баромад намуда истодаанд. Масалан, кормандон ва курсантони Академияи Вазорати қорҳои дохилии ҚТ. Аз ин лиҳоз, оиди мафҳуми “хизматчиӣ давлатӣ” ва нисбат ба кӣ истифода намудани ин ибора дар илми ҳуқуқи маъмурӣ гуногунандешӣ ҳукмфармост.

Тавре қайд гардид, яке аз унсурҳои муҳимтарини низомии хизмати давлатӣ ин хизматчиёни давлатӣ мебошад. Дар илми ҳуқуқи маъмурӣ то имрӯз нуктаҳои назари гуногун вобаста ба мафҳуми хизматчиӣ давлатӣ баён гардидаанд. Аз ҷумла, ба ақидаи В.В. Черепанов хизматчиӣ давлатӣ – ин шахси воқеие мебошад, ки шаҳрвандии Федератсияи Россияро дошта, бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мансаби хизмати давлатӣ таъйин гардида, ба таври муздноқ уҳдадорихои мансабии худро дар доираи муайянгардида ба иҷро мерасонад[10]. Хизматчиӣ давлатӣ – шаҳрванде мебошад, ки фаъолияти касбиро дар мансабҳои хизмати давлатӣ ба амал бароварда, барои ин аз ҳисоби бучети дахлдор музд мегирад[4]. Хизматчиӣ давлатӣ шаҳрванде мебошад, ки намояндаи ҳокимияти давлатӣ буда, иҷроиши функсияҳои идоракунии давлатиро таъмин менамояд. Дар баробари ин, хизматчиёни давлатӣ як навъи кормандони кироя мебошанд, зеро роҳбарии корфармо – давлат вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо ба иҷро мерасонанд[2]. Хизматчиӣ давлатӣ ин шахсе мебошад, ки фаъолияти худро дар сатҳи баланди касбӣ оид ба таъмини иҷрои ваколатҳои мақомоти давлатӣ амалӣ менамояд. Байни хизматчиӣ давлатӣ ва давлат (мақомоти давлатӣ) дар марҳилаи муайян муносибатҳои ҳуқуқии мушаххаси давлатӣ-расмӣ ба вучуд меоянд[9].

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар замони Шуравӣ мафҳуми расмӣ “хизматчиӣ давлатӣ” вучуд надошт ва ҳуди хизматчиёни давлатӣ ҳамчун категорияи кормандони давлатӣ вазъи ҳуқуқии алоҳида надоштанд, бинобар ин дар қонунгузорӣ оид ба ин масъала диққат дода намешуд. Мавҷуд набудани категорияи “хизматчиёни давлатӣ” ба он сабаб гардид, ки ҳатто олимони муҳаққиқон ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир накунанд. Дар замони Шуравӣ сохтори ҷамъиятро ба се ғурӯҳ ҷудо намуда буданд: коргарон, деҳқонон (колхозчиён) ва хизматчиён. Ба категорияи хизматчиён на танҳо кормандони мақомоти давлатӣ, балки он нафароне, ки фаъолияти зехнӣро амалӣ намуда, дар истеҳсолот қору фаъолият намекарданд (кормандони ҳарбӣ, маориф ва илм, тандурустӣ ва ғайра) дохил менамуданд. Ба ғайр аз ин, ба категорияи мазкур кормандони дастгоҳи ҳизбӣ, комсомолӣ, иттифокҳои касба низ шомил мешуданд. Мушкилӣ он буд, илм ва мутахассисони илмӣ оид ба дурустии ин ҳолат ҳулосагирӣ накарда, унсурҳои аз якдигар ҷудокунандаи онҳоро пажӯҳиш намекарданд[2]. То

нимаи дуҷуми солҳои 90 асри XX зери мафҳуми хизматчиёни давлатӣ ҳамаи шахсоне, ки дар ташкилоту муассисаҳо ва ҳатто корхонаҳои давлатӣ тавассути шартномаҳои меҳнатӣ қору ғайриҷаҳиш менамуданд, ба сифати хизматчиини давлати эътироф карда шуда, ғайриҷаҳишти ҳамаи онҳо хизмати давлатӣ ҳисобида мешуд. Ба ин муносибат, дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидае оварда мешавад, ки тибқи он дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ хизмати давлатӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурий ба танзим дароварда намешуд ва вазъи ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ аз дигар кормандони корхонаву муассиса ва ҳатто ташкилотҳои давлатӣ фарқ намекард. Меъёрҳои Кодекси меҳнат барои низом даровардани вазъи ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ низ кофӣ буданд[5].

Баъди пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ дар ҚТ давраи нави ташаккули соҳаи хизмати давлатӣ оғоз гардид. Дар ин давра сатҳи назариявии омӯзиши падидаи мазкур дар сатҳи зарурӣ рушд накарда буд ва таҳқиқи масъалаи мазкур ба анҷон расонида нашуда буд. Минбаъд соҳаи хизмати давлатӣ дар ҚТ чӣ дар сатҳи қонунгузорӣ ва чӣ дар сатҳи илмӣ-назариявӣ рушд намуда, паҳлуҳои алоҳидаи ин падида аз ҷониби муҳаққиқон низ пажӯҳиш гардид.

Аввалин маротиба оид ба масъалаи хизмати давлатӣ дар моддаи 27 Конституцияи муқаррар карда шуд, ки шаҳрвандон ба хизмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд. Аз ҳамин давра аллакай оғози рушди ин падидаи оғоз гардид. Бори аввал мафҳуми хизмати давлатӣ ва хизматчиини давлатӣ дар кишвар дар Қонуни ҚТ “Дар бораи хизмати давлатӣ” аз 13 ноябри соли 1998 мустақкам гардид, ки заминаи ҳуқуқии ташаккули хизмати давлатӣ гардид.

Ҳамин тариқ, оид ба мафҳуми хизматчиини давлатӣ нуктаҳои назари гуногун мавҷуданд. Дар таҷрибаи ҚТ мафҳуми расмӣ хизматчиини давлатӣ дар Қонуни ҚТ “Дар бораи хизмати давлатӣ” аз 13 ноябри соли 1998 муқаррар гардида буд. Тибқи муқаррароти он хизматчиини давлатӣ шахсе мебошад, ки мансаби муздноки давлатиро ишғол намуда, тибқи муқаррароти Қонуни мазкур уҳдадори мансабии худро оид ба таъмини иҷро ваколатҳои мақомоти давлатӣ амалӣ менамояд. Аммо дар натиҷаи ислоҳоти соҳаи хизмати давлатӣ мафҳуми мазкур тағйир ёфта, дар Қонуни ҚТ “Дар бораи хизмати давлатӣ”, ки дар таҳрири нав 5 марти соли 2007, №233 қабул гардид, мафҳуми нисбатан дигари хизматчиини давлатӣ муқаррар карда шуд. Тибқи муқаррароти моддаи 1 Қонуни мазкур хизматчиини давлатӣ - шаҳрванди ҚТ, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол намудааст.

Моддаи 5 Қонуни ҚТ “Дар бораи хизмати давлатӣ”, ки се навъи хизмати давлатӣ – хизмати давлатии шаҳрвандӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳарбиро ҷудо менамояд, мо ба масъалаи ошкор намудани мафҳум ва нишонаҳои хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мепардозем.

Нагорних Р.В. хизмати давлатиро дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқ ҷудо карда, онро ҳамчун як зухуроти мураккаби ҳуқуқӣ-маъмурии алоқаманд ба ғайриҷаҳишти касбии шаҳрвандон дар вазифаҳои мақомоти давлатие, ки функсияҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои шаҳрвандонро аз сӯйикасди ғайриқонунӣ, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, таъмини амнияти шахсӣ ва ҷамъиятӣ, иҷрои қарорҳо оид ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷалб шудан, инчунин функсияҳо дар соҳаи таъминоти захиравии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла, таъмин бо кадрҳои амалӣ менамояд[6], пешниҳод мекунад. Бакун В.М. қайд менамояд, ки “хизматчиини хизмати давлатии ҳифзи ҳуқуқ шаҳрванди Федератсияи Россия мебошад, ки уҳдадори хизмат

дар низоми хизмати давлатии ҳифзи ҳуқуқро ба зимма гирифта, фаъолияти касбии худро тибқи санади таъйин гардидан ба мансаби давлатӣ амалӣ менамояд”[3].

Қайд намудан зарур аст, ки масъалаи хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз рӯйи таҷрибаи ҚТ мавзӯе мебошад, ки мавриди таҳқиқу омӯзиши алоҳидаи илмӣ қарор дода нашудааст. Танҳо ҷанбаҳои алоҳидаи ин навъи хизмати давлатӣ мавриди омӯзиши муҳаққиқони ватанӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла, танзими ҳуқуқӣ-маъмурии хизмати давлатии ҳифзи ҳуқуқ дар мақомоти Прокуратураи ҚТ-ро таҳқиқ намуда, М.С. Рачабзода қайд менамояд, ки “хизматчии давлатии ҳифзи ҳуқуқ дар мақомоти Прокуратураи ҚТ шаҳрванди ҚТ, ки мансаби давлатии хизмати давлатии ҳифзи ҳуқуқро музднок дар низоми ягонаи марказонидашудаи мақомоти Прокуратураи ҚТ дар асоси касбӣ бо мақсади амалӣ намудани салоҳияти мақомоти Прокуратураи ҚТ оид ба таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, амният, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ишғол карда, дорои рутбаи дараҷавӣ мебошад”[8]. Аз ин ба хулоса омадан мумкин аст, ки хизматчии давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар алоқамандӣ бо таъйиноти худ ин навъи хизмати давлатӣ дорои ҷунин нишонаҳои асосӣ ва иловагӣ мебошанд.

Бо натиҷагирӣ аз нуктаҳои назари баррасишада мо ба андешаи Бакун В.М. розӣ шуда наметавонем, зеро дар хизмат дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ҳамчун уҳадорӣ шаҳрванд баррасӣ намудааст. Ҳол он, ки ҳам дар қонунгузорӣ ва ҳам дар сатҳи илм оид ба ихтиёрӣ будани қабул гардидан ва қарор доштан дар хизмати давлатӣ андешаҳо зиёданд. Нагорних Р.В. мафҳуми хизмати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқро шарҳ додааст, ки ба фаъолияти хизматчии давлатӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ алоқаманд намудани он қобили қабул мебошад. Ҳамзамон, тибқи баъзе аз ақидаҳои дигар, ки ишора гардид ба сифати хизматчии давлатӣ калимаи “шахс” истифода мешавад, ки аз назари мо қобили қабул нест. Зеро хизмати давлатӣ ба шаҳрвандӣ ҳамчун омили таъминкунандаи ҳамкорӣ ва робитаи сиёсӣ ҳуқуқии шахси воқеӣ бо давлат алоқамандии зич дошта, шартӣ асосии қабул ба хизмати давлатӣ дар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Ба назари мо, мафҳуми хизматчии давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқро бо назардошти функсия ва хусусиятҳои хосаи он ҷунин баён доштан мумкин аст: хизматчии давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шаҳрванди ҚТ мебошад, ки ба таври муваққатӣ мансаби давлатии хизмати давлатиро дар мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ ишғол намуда, дар доираи ваколати худ ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро аз ҳама гуна даҳлати ғайриқонунӣ ҳифз, тартиботи ҷамъиятиро таъмин ва бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳама гуна ҳуқуқвайронкунии дигар мубориза бурда, ҷораҳои маҷбурсозии давлатиро дар доираи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ метавонад истифода барад.

Пешниҳоди мафҳуми мазкур ҷудо намудани як қатор нишонаҳои ба хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ алоқамандро талаб мекунад. Қайд намудан зарур аст, ки бо назардошти речаи адои хизмат дар мақомоти давлатӣ, хусусиятҳои асосии фаъолияти мақомоти мазкур, сару кор доштан бо ҳуқуқвайронкунандагон ва ҷинояткорон барои хизматчиёни давлатӣ на танҳо нишонаҳои умумие, ки дар қонунгузорӣ муқаррар гардидааст (шаҳрвандӣ, синну сол, мукаллафӣ ва ғайра), балки нишонаҳои дигаре, ки ифодакунандаи алоқ, одоб, сатҳи муносибати инсонӣ, эҳтиром гузоштан нисбат ба инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он низ ба назари мо нишонаҳои асосии хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ буда

метавонанд. Аз ҳамин нуктаи назар, мо нишонаҳои асосӣ ва иловагии хизматчиёни давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқро чудо менамоем.

Нишонаҳои асосӣ: мансубияти шахрвандӣ, синну сол, вазъи саломатӣ, надоштани доғи судӣ, касбият[7], мавҷудияти мансаби давлатӣ ва ба таври муваққатӣ ишғол намудани он, музднокии фаъолияти хизматчии давлатӣ, сару либос ва рутбаҳои махсус, вазъи ҳуқуқии махсус.

Дар баробари ин, нишонаҳои иловагии хизматчии давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқро чудо намудан мумкин аст, ки ба назари мо аз инҳо иборатанд: а) ақлу хиради солим; б) иродаи қавӣ; в) таҳаммулпазирӣ; г) инсондӯстӣ; ғ) садоқатмандӣ; д) адолатпарварӣ; ва е) ҷиддият аз ҷумлаи нишонаҳои иловагии ҳар як хизматчии давлатӣ мебошанд. Нишонаҳои номбаршударо зарур аст, ки дар мавриди қабул ба хизмати давлатӣ дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бо роҳи гузаронидани санҷишҳои гуногуни психологӣ, тестҳо, супоришҳо ва масъалаҳо муайян намуд.

Ҳамин тариқ, хизматчии давлатӣ дар низоми хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавқеи калидӣ бозида, пешбарандаи ин фаъолият ба ҳисоб мераванд. Хизматчии давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо назардошти махсусияти хизмат дар мақомоти давлатӣ, вазъи ҳуқуқӣ ва талаботҳои дигар аз дигар хизматчиёни давлатӣ ба кулلى фарқ мекунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений в 10 т. – М., 2010. – Т. 8. – 781 с.
2. Антошин, В.А., Федоровских, А.А. Государственная и муниципальная служба: учебное пособие / В.А. Антошин, А.А. Федоровских. – Екатеринбург: УрИУ РАНХиГС, 2017. – 196 с.
3. Бакун В.М. Административно-правовой статус служащих правоохранительной службы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006.
4. Жукова С.М. Государственная служба: учебное пособие / С. М. Жукова. – Оренбург: Оренбургский институт (филиал) Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2013. – 177 с.
5. Изатуллозода П.Н. Раванди адои хизмати давлатӣ: асосҳои назариявӣ ва навъҳои таърихӣ // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Рушди ҳуқуқи маъмури дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (18.12.2020) дар АИДНПҚТ. - Душанбе 2021 с. - С. 47-56
6. Нагорных Р. В. Административно-правовое регулирование государственной службы Российской Федерации в правоохранительной сфере: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва, 2016.
7. Нагорных Р. В. Административно-правовое регулирование государственной службы Российской Федерации в правоохранительной сфере. дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва, 2016.
8. Рачабзода М.С. Танзими ҳуқуқӣ-маъмурии хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / дис. ... номз.илм.ҳуқуқ. – Душанбе, 2023.
9. Старилов Ю.Н. Курс общего административного права. – М., 2002. – 412 с.
10. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики: учебник для студентов / В.В. Черепанов. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012, – 679 с.

**ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ОТ ДРУГИХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
СЛУЖАЩИХ**

МАХМАДАЛИЕВ КИЁМИДИН МУРОДАЛИЕВИЧ,

соискатель кафедры конституционного и административного права юридического
факультета Национального университета Таджикистана,
тел: 987-92-66-63, E-mail: lawyer96@mail.ru;

Тема государственной службы в правоохранительных органах является одной из важных тем административного права. Поскольку ни в опыте Республики Таджикистан, ни в опыте зарубежных стран административно-правовое регулирование государственной службы в правоохранительных органах не нашло единого решения. Одним из важных вопросов в этой области является понятие и отличительные черты государственных служащих правоохранительных органов по сравнению с другими государственными служащими, что не было предметом научного исследования. Учитывая это, в данной статье изложены теоретические и практические основы, касающиеся данной темы, а также автор выражает свою научную позицию относительно понятия и признаков государственного служащего в данном виде государственной службы.

Ключевые слова: государственные органы, правоохранительные органы, профессиональная государственная служба, квалификационные требования, граждане Республики Таджикистан.

**DISTINCTIVE FEATURES OF CIVIL LAW ENFORCEMENT OFFICIALS FROM
OTHERS**

MAKHMADALIEV QIYOMIDIN MURODALIEVICH,

applicant of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law
of the National University of Tajikistan,
tel: 987-92-66-63, E-mail: lawyer96@mail.ru;

The topic of civil service in law enforcement agencies is one of the important topics of administrative law. Since neither in the experience of the Republic of Tajikistan, nor in the experience of foreign countries, administrative and legal regulation of civil service in law enforcement agencies has found a single solution. One of the important issues in this area is the concept and distinctive features of civil servants of law enforcement agencies in comparison with other civil servants, which has not been the subject of scientific research. Taking this into account, this article presents the theoretical and practical foundations related to this topic, and the author expresses his scientific position on the concept and characteristics of a civil servant in this type of civil service.

Keywords: government agencies, law enforcement agencies, professional civil service, qualification requirements, citizens of the Republic of Tajikistan.

Муқарриз: Давлатмурод Олимзода,
доценти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии АИДНПҚТ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

УДК: 352

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ-СИЁСӢ**

КАРАМАЛИШОЕВ КАРАМАЛИШО НУРАЛИШОЕВИЧ,

ноиб ректори АИДНПҚТ, н.и.т., дотсент, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи С. Носир 33., тел: 93 832 27 68, E-mail: kkn267701@gmail.com

Мақолаи мазкур таҳлили ҷанбаҳои таърихӣи ташаккул ва рушди худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистонро фарогир мебошад. Бо истифода аз манбаъҳои таърихӣ ва таҳлилҳои муосир, равандҳои таърихӣи ин надидаи иҷтимоӣ ва сиёси масъалаҳо баррасӣ шудаанд.

Мақола ба таърихи пайдоиши худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон, аз давраи шӯравӣ то ба имрӯз, диққат медиҳад. Ин ҷанба нишон медиҳад, ки чӣ гуна ин система дар шароити гуногун рушд ёфтааст.

Муаллиф ба таъсири равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки ба рушди худидоракунии маҳаллӣ таъсир расонидаанд, диққат медиҳад. Ин равандҳо, аз ҷумла, ислохотҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, нақши муҳим доранд. Инчунин ба масъалаҳои муосир, ки дар рушди худидоракунии маҳаллӣ ба миён омадаанд, диққат дода шудааст. Ин масъалаҳо метавонанд шомили норасоии захираҳо, мушкилоти идоракунӣ ва дигар омилҳои иҷтимоӣ бошанд.

Бо таҳлили амиқи таърихӣ ва иҷтимоӣ, ба фаҳмиши беҳтари худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон мақола таҳия шудааст. Ин таҳлил на танҳо барои донишҷӯён ва муҳаққиқон, балки барои сиёсатмадорон ва кормандони давлатӣ низ муҳим аст.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, худидоракунии маҳаллӣ, таърих, сиёсати иҷтимоӣ, сиёсат, давлат, ҳудуд, ҷамоа, ҷамъият, ҳокимият.

Дар ибтидо танзими иҷтимоии муносибатҳо, гурӯҳҳои одамонро фаро гирифта, онҳо дар як минтақаи маҳдуд маскан гирифтанд. Аз ҷониби муносибатҳои ҳудудӣ-коммуналӣ ҷой додани алоқаҳои қабилаҳо, шартҳои муҳимтарини гузаштан ба ҷамъияти муташаккили давлатиро ба вучуд овард. Дар раванди ташаккули давлатдорӣ синтези принципҳои муносибатҳои идории коммуналӣ ва ҳокимияти бузурги роҳбарӣ ташаккул ёфт. Ба андешаи бисёре аз таърихшиносон, заминҳои гуногун дар ҳудудҳои ҷудогона ҳамчун шаҳр-давлатҳо, давлатҳо-полисҳо дорои қудрати пурқувват, ҳуқуқҳои васеи худидоракунии ҷамоатҳои шаҳрӣ ва деҳотӣ ташаккул ёфтаанд.

Ҳалли мустақилонаи масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, яъне моликият, истифода ва ихтиёрдорӣ моликияти коммуналӣ яке аз принципҳои ташкили фаъолияти шаҳрвандон дар маҳаллаҳо мебошад. Шакли муҳимми ҷалби аҳоли ба ҳалли ин масъалаҳо худидоракунии маҳаллӣ маҳсуб меёбад. Баланд бардоштани нақшу мақоми худидоракунии маҳаллӣ барои ҳар як ҷамъияти рушдёбанда раванди объективӣ ва табиист. Аммо дар роҳи сохтмони ин ниҳод мамлакати мо ба баъзе як қатор мушкилотҳо дучор шудааст.

Ба андешаи мо дар роҳи ҳалли масъалаҳои мубрами худидоракунии маҳаллӣ ба решаҳои таърихӣи мақомоти ҳукумати маҳаллии муосири Тоҷикистон назар кардан зарур мебошад. Албатта, дар ин бобат баъзе муаллифон ақидаи баҳсбарангезро баён мекунанд, ки мафҳуми муосири табиати мақомоти ҳукумати маҳаллӣ ба талаботи замони мутобиқ нест, ки мо бо гирифтани модели кӯҳнаи ғарбии мақомоти ҳукумати ба вучуд овардаем. Ба гуфтаи муаллифон, мо наметавонем розӣ шавем, ки бунёди ниҳоди худидоракунии маҳаллӣ дар мамлакат аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 оғоз мешавад. Ин мушкилотро танҳо тавассути таҳлили муфассали

таърихи ташаккули заминаи меъёрии ҳукукии худидоракунии ҷамоатҳои шахрак ва деҳоти маҳаллии муосир ҳал кардан мумкин аст.

Тавре дар тадқиқотҳо роҷеъ ба худидоракунии маҳаллӣ ба таври возеҳ нишон дода мешавад, идея, принципҳо, амалия ва аз ҳама муҳимаш моҳияти худидоракунии маҳаллӣ ҳанӯз ба таври зарурӣ омӯхта нашудаанд. Ин имкон намедихад, ки мо дар бораи дарки моҳияти ин падидаи иҷтимоӣ ҳарф зада тавонем. Дар шароити рушду нумуи давлатдорӣ миллӣ ва ислоҳот дар самти идоракунии давлатӣ омӯхтани масъалаҳои болозикр хеле мубрам ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи амалии масоили вобаста ба пешрафту такмили худидоракунии маҳаллӣ заминаи мустаҳкам барои рушди устувори мамлакат хоҳад шуд.

Чунин ба назар мерасад, ки ин нуқтаи назар то имрӯз аҳамияти ҳудро нигоҳ доштааст. Он дар ҷумҳуриҳои наватъсисӣ соҳибистиклол, махсусан дар Тоҷикистон, сарфи назар аз он, ки 33-солагии бунёди давлатдорӣ миллиро дорад, аҳамияти хоса пайдо кардааст [1, с.63-69].

Таърихи худидоракунии маҳаллӣ (шаҳрак ва деҳот) дар Осиёи Марказӣ метавонад мавзӯҳои гуногунро, аз ҷумла таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ин минтақа, инчунин таъсири фарҳангӣ ва иҷтимоӣ худидоракунии маҳаллиро, фарогир бошад. Осиёи Марказӣ, бо таърихи ғанӣ ва гуногунҷанбҳа, дар давраҳои гуногун таҷрибаи худидоракуниро аз сар гузаронидааст. Ин минтақа, ки фарогири кишварҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Қазоқистон мебошад, дорои анъанаҳои қадимаи худидоракунии маҳаллӣ мебошад.

Дар даврони қадим, Осиёи Марказӣ бо давлатҳои нахустини ғуломдорӣ, ба монанди Суғдиён, Бохтар ва Хоразм ва махсусан дар империяҳои Ҳахоманишиён ва Сосниён шухрат дошт. Ин давлатҳо дорои системаи идоракунии маҳаллӣ буданд, ки дар он сарварон ва роҳбарони маҳаллӣ, ки одатан аз оилаҳои шоҳӣ ё навқарон буданд, масъулияти идоракунии минтақаҳо бар дӯш доштанд. Ин роҳбарон, бо истифода аз шуроҳои анъанавии худ, ба масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ҷавобгӯ буданд.

Худидоракуниро ҳамчун хусусияти ҳар як ҷамъияти инсонӣ ва ҳама гуна шакли иттиҳоди шаҳрвандон дониста, метавон қайд кард, ки он бо мавҷудияти танҳо як низом алоқаманд аст, ки таъсири онро ба системаи дигари идоракунии давлатӣ истисно мекунад ё ба таври максималӣ маҳдуд мекунад. Дар мавриди худидоракунии маҳаллӣ ин маъноӣ муқаррар намудани маҳдудиятро барои даҳлати давлат ба қорҳои он дорад. Шакл ва дараҷаи чунин маҳдудиятҳо, дар навбати худ, аз рӯи сатҳи инкишофи демократия дар ҷамъият ва давлати мушаххас муайян карда мешавад. [2, с.23]

Худидоракуниро ҳамчун шакли фаъолияти ҷамъияти инсонӣ аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. Ҳанӯз дар ибтидо башарият бо мақсади ҳифзи худ, ҳифзи насли одамон кӯшиш мекарданд, ки якҷоя зиндагӣ кунанд ва фаъолияти муштарак дошта бошанд. Онҳо ҳама масъалаҳои рӯзгорро якҷоя ҳал карда, ба андешаи хешовандони ботачриба гӯш медоданд. Меҳнату фаъолияти якҷояи рӯзгордорӣ имконияти пешбурди ҳаёти меод.

Ҷамъияти худидоракунанда, ки он ба низом ё тартиби муайяни идоракунӣ таъя мекард, асоси муттаъидшавӣ ва ба вучуд омадани қабилаҳо, синфҳо, элитаи ӯқмрон ва давлат гардид. Дар давраҳои қадим, шаҳракҳо ва деҳотҳо бо шеваҳои худидоракунӣ фаъолият мекарданд. Ин шуроҳо асосан бо анъанаҳои маҳаллӣ ва фарҳангӣ алоқаманд буданд. Таърихи худидоракунии маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар даврони қадим ва асрҳои миёна, хеле мураккаб ва рангин аст. Ин минтақа, ки бо фарҳангҳои

гуногун ва таърихи бойи худ шуҳрат дорад, дар давраҳои гуногун шаклҳои мухталифи худидоракуни ва идоракуниро таҷриба кардааст.

Дар асрҳои миёна, бо пайдоиши халифати исломӣ ва давлатҳои гуногуни исломӣ, худидоракунии маҳаллӣ боз ҳам мураккабтар шуд. Маҳалҳои гуногун, ба монанди Бухоро ва Самарқанд, марказҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ гардиданд. Дар ин давра, шӯроҳои маҳаллӣ ва роҳбарони динии маҳаллӣ, ба монанди имомҳо ва шайхҳо, нақши муҳим дар идоракунии ҷомеа доштанд.

Худидоракунии маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ дар даврони қадим ва асрҳои миёна бо таъсири фарҳангҳои гуногун ва системаи идоракунии маҳаллӣ, ки бо анъанаву расмиятҳои маҳаллӣ алоқаманд буд, шакл гирифт. Ин тарзи худидоракунии маҳаллӣ на танҳо ба рушди сиёсӣ, балки ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа низ таъсир расонид.

Таърихи худидоракунии маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар даврони қадим ва асрҳои миёна, бо хусусиятҳои хос ва таъсироти гуногун алоқаманд аст. Ин минтақа, ки дар он замонҳо бо фарҳангҳои гуногун ва давлатҳои мухталиф вобаста буд, таҷрибаи бойи худидоракуниро дошт.

Халқи тоҷик як низоми худидоракунӣ дорад, ки аз замонҳои қадим вучуд дошта, аз имтиёзони замон гузаштааст ва дар замони муосир низ аъямият ва ҷувиҷияти худро гум накардааст. Фалокатҳои таърихӣ ба моҳияти он таъсир расонда натавонистанд. Дар ҳудудҳои, ки аз хониҳои Қўқанд ва Хева забт карда шудаанд, инчунин дар Амوراتи Бухоро дар миёнаҳои асри XIX аз ҷониби намоёндагонии империяи Русия низ истифода бурданд. [3, с.18-19]

Бо таъсиси Иттиҳоди Шӯравӣ, худидоракунии маҳаллӣ ба шаклҳои идоракунии мутамарказ табдил ёфт. Мақомоти марказӣ ва идоракунии ҳизбӣ дар ин давра ба идоракунии маҳаллӣ таъсири зиёд доштанд.

Ҳокимияти худидоракунии маҳаллӣ дар ҶШС Тоҷикистон, чун дар дигар ҷамоҳири иттифоқӣ, дар қори ҳокимияти маҳаллӣ нақши қалон дошт. Он робитаи байни ҳукумати марказӣ ва аҳолиро таъмин намуда, инчунин ба татбиқи сиёсати ҳукумат дар сатҳи ҷомеаи маҳаллӣ мусоидат мекард.

Дар ҶШС Тоҷикистон худидоракунии маҳаллӣ дар солҳои 20-уми асри XX, вақте ки Ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид, ташаккул ёфт. Дар соли 1937 қабул карда шудани Конституцияи ҶШС Тоҷикистон, ки принсипҳои худидоракунии маҳаллиро муқаррар намуд, марҳалаи муҳим буд. Мувофиқи он Советҳои маҳаллӣ (советҳои депутатҳои меҳнатқашон) барои идоракунии қорҳои маҳаллӣ вақолатдор шуда буданд.[7. с. 22-23]

Соҳтори ҳукумати маҳаллӣ ба шакли мушаххас ташкил карда шуда, амал мекард. Ба худидоракунии маҳаллӣ дар ҶШС Тоҷикистон звеноҳои гуногуни зерин дохил мешуданд:

Советҳои қишлоқ – дар сатҳи посёлқаҳо ва деҳот.

Советҳои шаҳрӣ – дар шаҳрҳо ва ноҳияҳо (районҳо).

Шӯроҳои минтақавӣ дар сатҳи минтақаҳо вӣ мебошанд.

Ҳар яке аз ин зинаҳо вазифа ва вақолатҳои худро доштанд, аз ҷумла идоракунии иқтисодиёти маҳаллӣ, маориф, тандурустӣ ва фарҳанг.

Ҳокимияти маҳаллӣ якҷанд вазифаҳои асосиро иҷро мекард:

Ташкили истеҳсолоти маҳаллӣ: Советҳо барои банақшагири ва танзиму идораи фаъолияти хоҷагии маҳаллӣ масъул буданд.

Хидматрасонии иҷтимоӣ: таъмини аҳоли бо маориф, ёрии тиббӣ ва дигар хизматҳои иҷтимоӣ.

Рушди фарҳангӣ: Дастгирии ташаббусҳо ва чорабиниҳои фарҳангӣ.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1991 дар Тоҷикистон дар сохторҳои ҳукумати маҳаллӣ тағйироти ҷиддӣ сураат гирифт. Соли 1994 Конститутсияи нав қабул карда шуд, ки дар он принципҳои худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол таҳким ёфт. Аммо бо вучуди тағйироти расмӣ, ҳукумати маҳаллӣ бо як қатор мушкилот, аз ҷумла камбудии маблағ ва маҳдудии ваколатҳо рӯбарӯ аст.

Худидоракунии маҳаллӣ дар ҶШС Тоҷикистон дар қори ҳокимияти маҳаллӣ ва ба амал баровардани сиёсати давлатӣ нақши калон бозид. Сарфи назар аз тағйироте, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба вуқӯъ пайваست, мероси он ба идоракунии муосири Тоҷикистон ҳамчунон таъсир мерасонад. [5, с.42]

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, кишварҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш карданд, ки системаи худидоракуниро барқарор кунанд. Ин раванд бо таъсиси мақомоти маҳаллӣ, худидоракунии маҳаллӣ ва қонунгузориҳои нав оғоз ёфт.

Дар назар дошта шуд, ки Ислоҳоти худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри гузашта ба мо имконият медиҳад, ки доираи васеи проблемаҳои аз ҷиҳати миқёс ва таъхирнопазири гуногунро ҳал кунем. Аммо дар зинаҳои гуногуни сохти иҷтимоӣ худудии ҷомеа ҳамон ҳуди як вазифаҳо дараҷаҳои гуногуни умумият дошта, истифодаи воситаҳои усулҳои мушаххаси ҳалро талаб мекунанд. Дар ин шароит қори муштараки мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот бо институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ҳарчи бештар ба сатҳи зиндагии рӯзмарра наздиканд, аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи ҷамоатҳои маҳаллӣ дар худудии минтақаҳо меравад. [4, с. 65-68]

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон, тағйирот дар сохти давлатӣ бо қабул гардидани Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои нав «Дар бораи ҳокимияти маҳаллӣ» ва «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ислоҳоти ҳокимияти маҳаллӣ оғоз ёфт. Аз ҷумла боби 6 (5 модда) Конститутсия ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ бахшида шудааст. [7. 32-34]

Худидоракунии маҳаллӣ ба рушди иқтисоди маҳаллӣ ва беҳтар шудани шароити зиндагии мардум мусоидат кард. Ин раванд ба афзоиши иштироки шаҳрвандон дар қабули қарорҳои маҳаллӣ ва беҳтар шудани муносибатҳои иҷтимоӣ оварда расонд.

Таърихи худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки ин раванд на танҳо ба идоракунии маҳаллӣ, балки ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа ва давлатҳои алоҳида низ таъсир расонидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Зойиров, Р. Совершенствование организации и деятельности местных органов власти и самоуправления в Таджикистане: проблемы, выводы, рекомендации. // Местное самоуправление в Таджикистане. – Душанбе, 2004. – С. 63-69.
2. Тихомиров, Ю.А. Диалектика управления и самоуправления // Вопросы философии. 1983. № 8. – С. 21-28
3. Одинаев, С. Джамоат (Из истории самоуправления, практические комментарии и примерные рекомендации) (на таджикском языке). – Гиссар, 1995. - 110 с.
4. Местное самоуправление в Таджикистане. – Душанбе, 2004. –С. 65-68.
5. Азизкулова, Г.С. История государства и права Республики Таджикистан. Цикл лекций. –Душанбе, 1995. 295 с.

6. Искандаров, М. Из истории советского строительства в Таджикистане (1924-1929 гг.). – Душанбе, 1976. 198 с.
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2024. – 80 с.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

КАРАМАЛИШОЕВ КАРАМАЛИШО НУРАЛИШОЕВИЧ,
заместитель ректора АУГПРТ, кандидат технических наук, доцент,
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33,
тел: +992 93 832 27 68, E-mail: kkn267701@gmail.com

Статья охватывает важные моменты, связанные с эволюцией местного самоуправления в стране. В статье рассматриваются ключевые этапы и факторы, способствующие развитию этой системы, а также влияние исторических, культурных и социальных условий на формирование местных органов власти.

Описание исторических этапов, начиная с древних времен до современности, и как они повлияли на местное самоуправление.

Анализ законов и нормативных актов, которые способствовали развитию местного самоуправления, включая изменения в Конституции и других законодательных инициативах. Влияние экономических условий и социальной структуры на функционирование местных органов власти.

Роль традиций и культурных особенностей таджикского народа в формировании местного самоуправления. Обсуждение текущих проблем и вызовов, с которыми сталкивается местное самоуправление в Таджикистане, включая вопросы управления, финансирования и участия граждан.

Ключевые слова: управление, локальность, история, социальная, политика, государство, территория, община, общество, власть.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN TAJIKISTAN: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECTS

KARAMALISHOEV KARAMALISHO NURALISHOJEVICH,
deputy Rector of the Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Tajikistan,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street 33,
Tel: +992 93 832 27 68, E-mail: kkn267701@gmail.com

The article covers important points related to the evolution of local self-government in the country. The article examines the key stages and factors contributing to the development of this system, as well as the influence of historical, cultural and social conditions on the formation of local authorities.

A description of the historical stages from ancient times to the present day and how they have influenced local government.

Analysis of laws and regulations that contributed to the development of local self-government, including changes to the Constitution and other legislative initiatives.

The influence of economic conditions and social structure on the functioning of local authorities.

The role of traditions and cultural characteristics of the Tajik people in the formation of local self-government. Discussion of current problems and challenges faced by local self-government in Tajikistan, including issues of governance, financing and citizen participation.

Key words: governance, locality, history, social, politics, state, territory, community, society, power.

УДК: 351.79

**ЧАНБАҲОИ СИЁСИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА НАҚШИ ОН ДАР
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

КАРИМОВ Р.

ассистенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. душанбе, кучаи С. Носир 33. Тел.: (+992) 881888041. j-mail: jahonihunar2024@gmail.com

Мавриди зикр аст, ки захираҳои об дар сатҳи сайёра хеле нобаробар ҷойгир шуда, ин нобаробарӣ яке аз сабабҳои асосии дастрасӣ надоштани қисме аз аҳолии ҷаҳон ба захираҳои оби тозаи нӯшокӣ ва кишоварзӣ мебошад. Чунин ҳолат боиси зиёдишавии қашоқӣ, паст гардидани сатҳи некуаҳволӣ, боз мондани рушди иқтисодию иҷтимоӣ, фавти бармаҳал, махсусан фавти кӯдакони зиёд, пайдоиш ва паҳншавии бемориҳои гуногуни сироятӣ, гурӯснагӣ ва камбудии маводи озуқаворӣ дар қисме аз давлатҳои ҷаҳон гардидааст. Ин масъала дар пайи як қатор омилҳо беш аз пеш мураккаб гардида истодааст. Ҳалли ин масъала дарёфти роҳҳои илман асоснок ва талошҳои дастаҷамъонаи ҷомеаи ҷаҳониро тақозо менамояд.

Ҳамзамон, нобаробар ҷойгиршавии захираҳои об дар сатҳи ҷаҳон боиси ба вуҷуд омадани вобастагии обӣ миёни давлатҳои дунё гардида, имрӯз аксари давлатҳои дунё, ҳатто кишварҳои дорои захираҳои азими обӣ низ аз обҳои фаромарзӣ вобаста мебошанд. Ин вобастагӣ омили обро дар муносибатҳои байналмилалӣ мубрам гардонидида, омӯзиши ва таҳқиқи илмӣ ҷамаҷонибаро тақозо месозад.

Калидвожаҳо: *Захираҳои об, сайёра, нобаробарӣ, оби тозаи нӯшокӣ, кишоварзӣ, қашоқӣ, сатҳи некуаҳволӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, фавти бармаҳал, бемориҳои гуногуни сироятӣ, гурӯснагӣ, маводи озуқаворӣ.*

Тавре ки маълум аст, об ва иқлим бо ҳам робитаи ногусастанӣ доранд, зеро тағйирёбии иқлим таъсири худро ба ҳаёти мо ва соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва амнияти сиёсӣ асосан тавассути захираҳои об мерасонад. Дар ин раванд, захираҳои об қисми аз ҳама осебпазири табиат маҳсуб ёфта, ҳолати муътадили ҳифзи онҳо ҳалалдор мегардад. Махсусан, захираҳои оби маҳфуз дар хушкӣ, ки пирияхҳои Тоҷикистон низ аз ҷумлаи онҳо мебошанд дар раванди тағйирёбии иқлим ба маротиб коҳиш ёфта, амнияти обиро дар сатҳи миллию минтақавӣ ҳалалдор месозад. Тибқи маълумотҳо дар раванди мазкур пирияхҳои Тоҷикистон босуръат об шуда, то имрӯз аз 14 ҳазор пирияхи мавҷуда, зиёда аз як ҳазори он комилан комилан нест шудаанд. Тайи чанд даҳсолаи охир ҳаҷми умумии пирияхҳои кишвари мо, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказиро ташкил медиҳанд, ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардид.[6]

Дар раванди тағйирёбии иқлим пеш аз ҳама тағйирёбии гардиши об афзоиш ёфта, боиси ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво, коҳиш ёфтани сатҳи захираҳои об ва паст шудани сифати об гардида, ба рушди устувор, гуногунии биологӣ ва ҳукуқи инсон ба оби ошомиданӣ ва беҳдошт дар саросари ҷаҳон таҳдид мекунад. Сиёсати давлатӣ вобаста ба масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва банақшагирӣ дар сатҳҳои милли ва минтақавӣ бояд ба муносибати маҷмӯӣ ба тағйирёбии иқлим ва идоракунии об асос ёбад. Афзоиши нарасидани об ва зарурати қонеъ гардонидани талаботи оянда ба об қабули қарорҳои асоснокшуда ва воқеиро дар бораи тақсими захираҳои об ба истифодаи алтернативии об, аз ҷумла барои коҳиш додани тағйирёбии иқлим ва мутобиқшавӣ талаб мекунад. Муносибат ба идоракунии захираҳои об бояд аз нуктаи назари устувории он ба тағйирёбии иқлим таҳлил карда шавад. Барои беҳтар кардани сифати маълумоти гидрологӣ, беҳтар кардани муассисаҳо ва идоракунӣ, таҳсилот ва рушди иқтидор,

арзёбии хатарҳо ва мубодилаи донишҳо ва сармоягузори бештар лозим меояд. Сиёсати об дар ин самт бояд намояндагӣ, иштирок ва ҳисоботдиҳии ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро дар бар гирад ва иштироки ғаёлонаи онҳо дар татбиқи самараноки сиёсати об дар ҳамаи сатҳҳо назаррас бошад. Нақшаҳои мутобиқшавӣ бояд стратегияҳои мақсаднокро дар бар гиранд, то ба қишри осебпазири ҷомеа барои зиндагии шоиста заминаҳои зарурӣ нигоҳ дошта шавад. Мутобиқшавӣ восита ва роҳи асосии ба маротиб коҳиш додани таъсири манфии пайомадҳои тағйирёбии иқлим ба ҳаёти ҷомеа мебошад.

Тағйирёбии иқлим мушкилоти фавқуллодаи ҷаҳонӣ буда, сарҳадҳои миллиро эътироф намекунад. Ин мушкилот қабули қарорҳои ҳамоҳангшуда дар ҳама сатҳҳо ва ҳамкорӣҳои байнидавлатию минтақавӣ ва байналмилалиро талаб мекунад, то ба кишварҳо ҷиҳати гузариш ба иқтисодиёти бепартов ва ё кампартови гази карбон мусоидат карда шавад.

Дар раванди тағйирёбии иқлим ҳарорати ҳаво баланд шуда, бухоршавии босуръати обро ба вучуд меорад. Дар натиҷа мушкилоти нарасидани оби тозаи ошомиданӣ ва оби ползӣ барои истифодаи бевоситаи аҳоли ва соҳаи кишоварзӣ торафт зиёд мешавад. Чунин вазъ дар баробари бухрони обӣ, инчунин бухрони озукавориро низ ба вучуд оварда, таҳдиду хатарҳо барои ҳаёти осоишта ва амнияти давлатӣ ҳамаҷониба зиёд мегарданд. Дар ин раванд ҳодисаҳои табиӣ, аз қабилҳои сел, ярҷ ва обҳезӣ ба маротиб зиёд гардида, талафотҳои гарони иқтисодию молиявӣ ва ҷониро ба вучуд меоранд. Ҳамзамон дар раванди тағйирёбии иқлим захираи обҳои рӯизаминӣ ба маротиб коҳиш ёфта, боиси ҳарчи бештар истифодаи гардидани захираи обҳои зеризаминӣ мегардад. Ҳолати мазкур боиси таназзули густурдаи қабати ҳосилхези хок ва муҳити зист гардида, сабаби маҳрум гардидани шумораи зиёди аҳолии ба ғаёолияти аграрӣ машғулбуда аз ҷойҳои корӣ ва сарчашмаи зиндагӣ мегардад. Чунин вазъ боиси ба вучуд омадани муҳочирати идоранашавандаи аҳоли гардида, бисёре аз манотиқи аҳолинишин барои зиндагӣ имконнопазир мегарданд. Тибқи назари коршиносон таъсири тағйирёбии иқлим ба минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ҳаргуна мебошад. Баъзе минтақаҳо даврҳои хушксолии шадидро аз сар мегузаронанд, дар баъзеи дигар обҳезиҳо ва тӯфонҳои шадид ва мунтазам рух медиҳанд. Баъзе минтақаҳои дигар бошад ҳарду намуди ҳодисаҳои шадидро якбора аз сар мегузаронанд. Осиёи Марказӣ низ аз ҷумлаи минтақаҳои мебошад, ки он якбора ҳам хушксолию камобӣ ва ҳам обҳезию селро аз сар гузаронида истодааст ва офатҳои табиӣ марбут ба об ба маротиб зиёд гардидаанд.

Тағйирёбии иқлим на танҳо як таҳдиди асосӣ ва дорои пайомадҳои зиёди манфӣ, балки як имконияти бесобиқа барои сармоягузорӣ ва тағйир додани системаҳои идоракунии обро фароҳам меорад, то инсоният дар ояндаи беш аз пеш номуайян ва тағйирёбанда рушд кунад. Агар ба бухрони ҷаҳонии иқлим аз нуқтаи назари адолати байни наслҳо нигоҳ кунем, наслҳои гузаштаи имрӯза дар заминаи муносибати ғайриоқилона ба табиат хатарҳои бузургро барои наслҳои оянда ба вучуд овардаанд, ки ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти онҳо таҳдид намуда, ҳаёти осоишташонро ҳалалдор месозад.

Наслҳои ояндаро зарур меояд, ки бо истифода аз дониш ва ғояҳои инноватсионӣ роҳҳои ҳалли мушкилоти дар пайи тағйирёбии иқлим ба вучудояндаро дарёфт намоянд, сатҳи огоҳӣ, ҳуқуқҳои худ ва маҷмӯи иқдоми бештари глобалро барои ҳал ва мубориза бо бухрони иқлим ва оқибатҳои он истифода баранд. [1. 14-15]

Яъне тағйирёбии иқлим ҳаёти озоиштаро ҳамаҷониба ҳалалдор сохта, ҳаёт чун гузашта ва имрӯз дар оянда муқаррарӣ буда наметавонад. Унсурҳои асосии ҳаёт – оби ошомиданӣ нокифоя, ҳаво ғайриистеъмоли ва заминҳои аҳамияти кишоварзидошта бештар қорношоям мегарданд. Маълум аст, ки ҳатар ба унсурҳои асосии ҳаёт, таҳдид ба ҳуди ҳаёт аст. Аз ин рӯ, тағйирёбии иқлим маҷрои муқаррарии ҳаётро тағйир дода, дар ҷомеа авлавият аз таъмини иҷтимоӣ иқтисодӣ ва амниятӣ ба ҳифзи унсурҳои ҳаёт меғузарад ва ҳифзи қарда тавонистани унсурҳои ҳаёт дар раванди тағйирёбии иқлим шартӣ асосии таъмин/ҳифзи дурнамои ҳаёти озоишта дар сайёра мебошад.

Тибқи арзёбии институтҳои байналмилалӣ пайомадҳои манфии тағйирёбии иқлим дар ҳамаи сатҳҳо ва соҳаҳо ба қайд гирифта шудааст. Бо дарназардошти таъсири назарраси имрӯза ва ояндаи тағйирёбии иқлим, Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ ҳисобот оид ба ҳатарҳои глобалиро дар соли 2020 пешниҳод намудааст, ки тибқи он офатҳои марбут ба иқлимро ҳамчун ҳатари баландтарини глобалӣ тасниф қардааст. Аз бӯҳрони сӯхтори ҷангалзорҳо дар Австралия то мушкилоти норасоии об дар Осиё ва Африқо, тақрибан ҳар як ҳодисаи шадид бо тағйирёбии иқлим алоқаманд аст, таъкид гардидааст дар ҳисоботи мазкур. Дар давоми ду даҳсолаи охир, ин рӯйдодҳои марбут ба иқлим эҳтимолан бузургтарин таъсироти иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ҷаҳон доштаанд. Тибқи Индекси глобалии ҳатари иқлим дар соли 2020, дар давоми солҳои 1999 то соли 2018 беш аз 12 ҳазор ҳодисаи марбут ба тағйирёбии иқлим 3,54 триллион доллар хисороти иқтисодӣ ба бор оварда, дар натиҷа дар тамоми ҷаҳон беш аз 500 ҳазор нафар одамон ба ҳалокат расидаанд. [3]

Қобили зикр аст, ки аксари ин ҳодисаҳои марбут ба иқлим бо об алоқаманд буда, асоси онро сунамӣ, тӯфонҳо, обҳезиҳо, хушксолӣ ва боришоти ногаҳонӣ ташкил менамоянд. Алоқа байни об ва иқлим дар ҳалли масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва амниятӣ об аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Мушоҳидаҳои бисёрсола гувоҳӣ медиҳанд, ки таъсири тағйирёбии иқлим ба табиат ва вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ тақвият меёбад. Тибқи ин мушоҳидаҳо, тайи шаст соли ахир ҳарорати ҳаво дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёнаи солона ба андозаи як градус аз рӯйи Селсия боло рафта, миқёсу миқдори ҳодисаҳои табиӣи вобаста ба обу ҳаво рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Зери таъсири ин омилҳо дар Тоҷикистон офатҳои табиӣ дар шакли обҳезӣ, аз маҷрои дарёҳо баромадани об, сел, фаромадани тарма ва ярҷ ҳамасола ба аҳоли ва иқтисоди кишвар хисороти ҷиддӣ мерасонанд.[7] Бо дарназардошти он, ки масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи махсус дорад, тағйирёбии иқлим ҳамаҷониба метавонад ба ин муносибатҳо таъсири манфии худро расонад.

Тавре маълум аст, Осиёи Марказӣ дорои захираҳои оби маҳфуз дар хушкӣ буда, дар раванди тағйирёбии иқлим осебпазир ва зудқоҳишбанда мебошанд. Ин ҳолат нишонаи возеҳи он аст, ки дар ояндаи наздик захираҳои оби минтақа барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеаи Осиёи Марказӣ ба об басанда нест.

Тибқи арзёбии қоршиносон Осиёи Марказӣ яке аз осебпазиртарин минтақаҳо дар раванди тағйирёбии иқлим маҳсуб меёбад. Болоравии ҳарорат дар ин ҷо аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ баландтар пешгӯӣ мегардад. Аз ин рӯ, захираҳои оби минтақаи нисбат ба дигар минтақаҳо зери ҳатари боз ҳам бештар қарор доранд. Масалан, 2/3 аҳолии Тоҷикистон, ки то ҳол дар деҳот ба сар мебаранд, бо камбуди шадиди оби ошомиданӣ мувоҷеҳ мебошанд. Дар навбати худ, дар Ёзбекистон беш аз нисфи аҳоли ба шабакаи марказии обрасонӣ дастрасӣ надоранд.

Қазоқистон аллақай ба норасоии захираҳои обӣ рӯ ба рӯ гардидааст ва тибқи пешгӯиҳо, то соли 2040 метавонад ба норасоии назарраси захираҳои об дар ҳаҷми 50

фоизи эҳтиёҷоти худ дучор шавад. Азбаски қариб тамоми бахшҳои иқтисодиёт аз об вобастаанд, бинобар норасоии он дар минтақаҳои гуногуни ин кишвар ММД то соли 2050 метавонад 6 фоиз коҳиш ёбад. Пайомадҳои манфи тағйирёбии иқлим барои Қазоқистон шадид арзёбӣ мегардад. Тибқи маълумотҳо 90 фоизи маҷрои дарёҳои ин кишвар ба фасли баҳор рост меояд ва тақрибан нисфи маҷрои онҳо дар ҳудуди давлатҳои ҳамсоя ташаккул меёбанд. Дар ин баробар истифодаи васеъ, сарфи аз ҳад зиёди бебозгашти об ва талафоти об барои обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз мушкилоти дигар дар ин раванд маҳсуб меёбанд. Ба ҳамин тариқ, ҳосилнокии дар заминҳои кишоварзии обӣ дар Қазоқистон нисбат ба кишварҳои хориҷӣ 6-8 баробар кам аст.[2]

Дар ин баробар дар сатҳи минтақа низ истеъмоли бевоситаи об аз ҷониби аҳоли тамоюли рӯзафзун дошта, сол то сол зиёд гардида истодааст. Тибқи маълумоти мавҷуда истеъмоли об дар Осиёи Марказӣ аз 60 километри мукааб дар соли 1960 то 110 километри мукааб афзоиш ёфтааст ва мувофиқи пешгӯӣҳо то соли 2030 дар ҳаҷми аз 15 то 20 фоизи дигар зиёд мегардад.[7]

Талаботи афзоянда ва дар баробари он ба маротиб камшавии захираҳои об кишварҳои минтақаро ба ҳолати ногувор оварда, муносибатҳои муътадили байнидавлатиро дар минтақа ҳалалдор месозад.

Бо назардошти ин, ҳифзи захираҳои об бояд дар сиёсати минтақавии ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба самти афзалиятнок табдил ёбад ва сармоягузорӣ дар ин самт ба маротиб бештар карда шавад.

Дар ин самт ҳифзи пирияхҳо, ки сарчашмаи асосии захираҳои оби минтақа мебошанд бояд дар меҳвари сиёсати минтақавии обӣ қарор гирад. Махсусан, дар раванди тағйирёбии иқлим кишварҳои минтақаро зарур аст, ки амалҳои муштарақро баҳри ҳифзи захираҳои об, махсусан пирияхҳо равона созанд. Дар ин замина бо мақсади мониторинги ин равандҳо ва андешидани татбиқ намудани тадбирҳои мутобиқшавӣ ба омилҳои тағйирёбии иқлим ва ҳарчи бештар коҳиш додани раванди обшавии босуръати пирияхҳо ҷониби Тоҷикистон Маркази омӯзиши пирияхҳо таъсис додааст ва умед аст, ки дар доираи пешбурди фаъолияти он ва дарёфти роҳҳои илман асоснокшудаи ҳифзи пирияхҳо дар раванди тағйирёбии иқлим кишварҳои минтақа муштарақан саҳми ҳудро мегузоранд. Итминон аст, ки дар ояндаи наздик ин марказ дар раванди банақшагирӣ, идораи захираҳои об ва ҳифзи пирияхҳо дар сатҳи миллий ва минтақавӣ саҳми назаррас мегузорад. [7]

Ҳолати кунуни таъсири манфии раванди тағйирёбии иқлим ба кишварҳои минтақа нишон медиҳад, ки эҳтимолияти баланд гардидани сатҳи камбизоатӣ, паст гардидани сатҳи некуаҳволӣ, зиёд шудани бемориҳои гуногуни сироятӣ, пайдоиши мушкилоти нави иҷтимоию иқтисодӣ, кам гардидани истеҳсоли маводи озуқаворӣ ва бамаротиб баланд шудани арзиши он ва дар заминаи маҷмуи мушкилоти мазкур печида гардидани вазъи сиёсӣ амнияти минтақавӣ ҷой дорад.

Ҳамзамон, дар шароити муосир захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии истеҳсоли қувваи барқ ба ҳисоб рафта, бунёди неруи сабз ва иқтисоди сабз мебошад. Бо назардошти ин, масоили об, озуқа ва энергия ба ҳам пайвандии ногустастанӣ доранд ва таъминоти амнияти озуқаворию энергетикӣ пеш аз ҳама ба таъминоти амнияти обӣ вобаста аст. Таъмини амнияти обӣ, озуқаворӣ ва энергетикӣ аз авлавиятҳои асосии сиёсати давлатӣ ва минтақавӣ тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳар як ҷанбаи амният равишҳои ҳамоҳангшуда ва байнисоҳавӣ оид ба истифодаи захираҳои об, энергетика ва замин ҳам дар дохили кишвар ва ҳам байни кишварҳоро тақозо мекунад. Дар солҳои охир мубоҳисаҳои ҷиддӣ дар бораи аҳамияти

дуруст ба назар гирифтани ҳамбастагии зиёди байнисоҳавӣ барои ноил шудан ба амнияти обӣ, озуқаворӣ ва энергетикӣ ва рушди устувор идома доранд. Дарки имкониятҳои, ки дар натиҷаи банақшагирии байнисоҳавӣ ва фаромарзӣ пешниҳод мегарданд, барои ояндаи устувори иқлим низ муҳим аст.

Зери мафҳуми «амният» барои арзёбии мақсадҳои зери назар, дар умум дастрасии воқеии захираҳои об, энергия, озуқаворӣ, дастрасӣ ба манбаи ин захираҳо ва эътимоднокии он бо назардошти ҷанбаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва техникаӣ марбут ба дастрасӣ ба манбаъ ва арзиши дастрас доштани онҳо фаҳмида мешавад.

Тибқи арзёбии UNECE зери мафҳуми «алоқамандӣ» миёни амнияти об, озуқа ва энергетика, робитаи ногустасти миёни ин соҳаҳо фаҳмида мешавад, ки дар сурати расидани таъсир ба яке аз ин соҳаҳо ҳатман он ба соҳаҳои дигар, инчунин ба экосистемаҳо низ мерасад, ки аз онҳо захираҳои табиӣ ва ғайриинсонӣ вобаста аст. [4]

Бо дарназардошти таъсири мутақобилаи системаҳои об, энергетика ва озуқаворӣ, равиши «алоқамандӣ» ба баланд бардоштани натиҷаҳои мутақобилан судманд, ҳадди ақалл кам кардани қарорҳои ғайриоқилонаи вобаста ба об, баланд бардоштани истифодаи оқилонаи захираҳо ва коҳиш додани пайомадҳои манфии иҷтимоӣ ва экологӣ нигаронида шудааст. Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии равиши «алоқамандӣ» густариши ҳамгироии байнисоҳавӣ барои беҳтар намудани амнияти об, энергетика ва озуқаворӣ мебошад.

Дар ин раванд об ҳамчун омили муайянкунанда ба ҳисоб рафта, бе он соҳаҳои дигар амал намекунад. Бо дарназардошти он, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар масоили захираҳои об ҳадафҳои мухталиф (кишварҳои болооб – рушди гидроэнергетика, кишварҳои поёноб – кишоварзӣ) доранд, таъмини амнияти обию энергетикӣ ва озуқаворӣ дар раванди тағйирёбии иқлим ва коҳишёбии захираҳои об беш аз пеш душвор мегардад. Аз ин рӯ, ҳамоҳангсозии байнисоҳавии ҳамаи соҳаҳои истифодабарандагон ва истеъмолкунандагони об ҳамчун яке аз унсурҳои идоракунии маҷмуии захираҳои об бо таваҷҷуҳи махсус ба устувории экологӣ зарур мебошад.

Дар воқеъ бисёре аз муҳаққиқон низ суботкорона кӯшиш мекунанд, ки дурнамои рушди истифодаи обро, агар барои асрҳо ҳам набошанд, ҳадди аққал барои даҳсолаҳои оянда пешгӯӣ кунанд. Чун қоида, ин пешгӯйиҳо ба ду тамоюли устувор - афзоиши аҳоли ва гармшавии иқлим асос ёфтааст. То ба ҳол, пешгӯиҳо чандон тасаллибахш нестанд. То соли 2050 шумораи сокинони ҷаҳон тақрибан ба ҳашт миллиард нафар мерасад ва дар ҷаҳон аср аз се ду ҳиссаи аҳоли дар минтақаҳои зиндагӣ хоҳанд кард, ки норасоии назарраси захираҳои обро эҳсос мекунанд ва Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи чунин минтақаҳо мебошад. Гармшавии иқлим дар ояндаи наздик ба эҳтимоли зиёд обшавии шадиди пиряхҳо бо талафоти бебозгашти боз ҳам бештари ях ва афзоиши муваққати об дар дарёҳо, ки асосан аз пиряхҳо сарчашма мегиранд, оварда мерасонад. Равшан аст, ки дар оянда режими серобшавии дарёҳо бештар ба омили барфу борон вобаста хоҳад буд, на ба омили пирях ва, аз ин ру, аз инкишофи кӯтоҳмуддати обу ҳаво. Ба ҳар ҳол, наздиктар ба нимаи асри XXI захираи обҳои рӯизаминӣ ва баъдан зеризаминӣ дар минтақаи тибқи ин пешгӯйиҳо коҳиш меёбад, ҳарчанд то кучо маълум нест. [1. 14-15]

Чунин пешгӯиҳо дар асоси воқеияти солҳои охир сурат гирифта, дурнамои бухрони обии минтақавиро нишон медиҳад. Ҳолати мазкур мушкilotи зиёдро дар самти расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) ба вучуд оварда, татбиқи натиҷабахши нишондодҳои онро ғайриимкон мегардонад.

Захираҳои об барои рушди устувор ва аз байн бурдани камбизоатӣ ва гуруснагӣ муҳиманд. Захираҳои об барои рушди инсон, саломатӣ ва некӯаҳволии он комилан муҳим буда, барои ноил шудан ба ХРУ ва дигар ҳадафҳои дахлдори иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ муҳиманд. Аммо таҷрибаҳои бесамар ва ноустувори идоракунии ва амал, инчунин афзоиши номуайяни ва таъсидҳое, ки аз тағирёбии иқлим ва дигар омилҳо ба вучуд меоянд, бисёр экосистемаҳои марбут ба обро зерӣ хатар мегузоранд. [5]

Ҳамин тариқ, бояд гуфт, ки идоракунии об масъалаи ҳаётан муҳими минтақаӣ ва ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта дар ин самт сафарбар намудани тамоми қувваҳои талаб мекунад. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки об асоси ҳаёт аст. Барои ҳифзи пирахҳо ва таҳкими захираҳои оби тамоми аҳли ҷаҳон масъул буда, эҳтиёткориро дар ин самт аз ҳар як фард тақозо менамояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Валентини К.Л., Оролбаев Э.Э., Абылгазиева А.К. Водные проблемы Центральной Азии [Текст]// К.Л. Валентини, Э.Э. Оролбаев, А.К. Абылгазиева – Бишкек, 2004. – С. 14-15.
2. Водные ресурсы и изменение климата. Информационный портал по изменению климата в Центральной Азии [Электронный ресурс]// . Источник: www.ca-climate.org/news/vodnye-resursy-i-izmenenie-klimata/ (дата обращения: 10.02.22).
3. Всемирная метеорологическая организация. Изменение климата приводит к увеличению числа экстремальных погодных явлений, но заблаговременные предупреждения спасают жизни[Электронный ресурс]// . Источник: <https://public.wmo.int/ru/media> (дата обращения: 10.03.2022).
4. Годовой отчёт UNECE (2021) [Электронный ресурс]//Источник: <https://unece.org/environment-policy/water/areas-work-convention/water-food-energy-ecosystem-nexus> (дата обращения: 20.01.2022).
5. Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития», 2018–2028 годы [Электронный ресурс]//. Источник: <https://www.un.org/ru/events/waterdecade/> (дата посещения: 15.03.2022).
6. Раҳмон Э. Суханронӣ дар ҷаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ш. Душанбе, 02 ноябри соли 2021[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/> (санаи воридшавӣ: 03.11.2021).
7. Раҳмон Э. Суханронӣ дар Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028, ш. Душанбе, 20-21 юни соли 2018[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/> (санаи воридшавӣ: 27.04.2021).
8. Раҳмон Э. Суханронӣ дар Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028, ш. Душанбе, 20-21 юни соли 2018[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/> (санаи воридшавӣ: 27.04.2021).
9. Раҳмон Э. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конференсияи дуҷуми байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028, ш. Душанбе, 06-09 юни соли 2022[Манбаи электронӣ]// Сарчашма: <http://president.tj/node/28485> (санаи воридшавӣ: 10.06.2022).

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ И
ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ
ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА**

КАРИМОВ Р.

ассистент кафедры политологии и связей с общественностью Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика
Таджикистан, ш. Душаэбе, улица С. Насира 33. Тел.: (+992) 881888041.
E-mail:roam-jump@mail.run

Следует отметить, что водные ресурсы на поверхности планеты распределены очень неравномерно, и это неравенство является одной из основных причин, почему часть населения планеты не имеет доступа к чистым питьевым и сельскохозяйственным водным ресурсам. Такая ситуация привела к росту бедности, снижению уровня благосостояния, задержке экономического и социального развития, преждевременной смертности, особенно большого количества детей, возникновению и распространению различных инфекционных заболеваний, голоду и нехватка продовольствия в некоторых странах мира. Этот вопрос усложняется в силу ряда факторов. Решение этой проблемы требует поиска научно обоснованных решений и коллективных усилий международного сообщества.

В то же время неравномерное распределение водных ресурсов на мировом уровне привело к возникновению водной зависимости между странами мира, и сегодня большинство стран мира, даже страны с огромными водными ресурсами, также зависят по трансграничным водам. Такая зависимость делает водный фактор в международных отношениях проблематичным и требует всестороннего научного изучения и исследования.

Ключевые слова: Водные ресурсы, планета, неравенство, чистая питьевая вода, сельское хозяйство, бедность, уровень благосостояния, экономическое и социальное развитие, преждевременная смерть, различные инфекционные заболевания, голод, продовольствие.

**POLITICAL ASPECTS OF WATER RESOURCES MANAGEMENT AND ITS
ROLE IN ENSURING THE SECURITY OF THE CENTRAL ASIAN REGION**

KARIMOV R.

Assistant of the Department of Political Science and Public Relations of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan,
sh. Dushaebe, S. Nasir street 33.
Tel.: (+992) 881888041. E-mail: roam-jump@mail.run

It should be noted that water resources on the planet's surface are distributed very unevenly, and this inequality is one of the main reasons why part of the world's population does not have access to clean drinking and agricultural water resources. This situation has led to increased poverty, decreased levels of well-being, delayed economic and social development, premature mortality, especially in large numbers of children, the emergence and spread of various infectious diseases, hunger and food shortages in some countries of the world. This issue is complicated by a number of factors. Solving this problem requires the search for scientifically based solutions and the collective efforts of the international community.

At the same time, the uneven distribution of water resources at the global level has led to the emergence of water dependence between countries of the world, and today most countries of the world, even countries with huge water resources, are also dependent on transboundary waters. Such dependence makes the water factor in international relations problematic and requires comprehensive scientific study and research.

Keywords: *Water resources, planet, inequality, clean drinking water, agriculture, poverty, level of well-being, economic and social development, premature death, various infectious diseases, hunger, food*

Муқарриз: *Қувватзода С, доетори илмҳои сиёсӣ,
доцент.*

МУЗОКИРОТИ СУЛҲИ АМЕРИКО БО ТОЛИБОН

БЕДИЛЗОДА ХУСАЙН,

мудири шӯъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ ИФСҲ ба номи
А.Баҳоваддинови АМИТ

САИЙДКАРИМ АДИБ,

докторанти (доктор PhD) соли сеюми кафедраи сиёсатшиносии ДДОТ-и ба номи
С.Айнӣ, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Пажӯҳишҳо баёнгарӣ онанд, ки стратегияи ҳукумати Трамп дар мавриди Афғонистон комилан ғайрест. Толибон ба таври муқаррар дар ҳифзи уҳдадорӣҳои сиёсӣ шикаст хӯрданд. Равиши музокираи толибон ба бозӣ гирифтани Амрико, дархости имтиёзот ва қўтоҳ наомадан буд. Толибон ба ҷои дарки дипломатия ба унвони раҳӣ барои ҳалли ихтилофот талоши амрикоӣро барои музокираи нишони заъф ва бечорагӣ онон донишанд.

Дар муҳтавои тавофуқнома Иёлоти Муттаҳида мутааххид шуданд дар сурате, ки толибон уҳдадор шаванд робитаи худро бо “ал-Қоида” ва соҳиби гурӯҳҳои террористӣ қатъ кунанд, гуфтугӯҳои ҳамроҳ бо ҳусни ниятро бо давлати Афғонистон оғоз кунанд ва ба дунболи қўшии хушунат дар кишвар бошанд, онҳо то моҳи май соли 2021 тамоми нерӯҳои низомии худро хориҷ хоҳад кард. Толибон ҳамчунин қавл доданд, ки ба нерӯҳои амрикоӣ ва НАТО, ки омодаи ҳуруҷ буданд, ҳамла наkunанд. Бо ин ҳол онҳо метавонистанд, ба ҳамла ба нерӯҳои афғон идома диҳанд. Давлати Афғонистон бошад тарафи ин тавофуқ набуд.

Калидвожаҳо: ИМА, Афғонистон, Толибон, тавофуқнома, Доҳа, Трамп.

Дар ҷаҳрҷӯи ҳадафҳои Амрико тамосҳои пинҳонӣ, музокирати сулҳ ва тавофуқномаи Доҳа миёни вазорати хориҷа ва истихбороти он кишвар бо толибон аз калидитарин маврид дар нишеби таърихӣ ва тадриҷии Афғонистон ба домани терроризм арзёбӣ мешавад. Тавофуқномаи Доҳа дар ҳақиқат муомилае буд, ки бар асоси он давлати Афғонистон ба толибон таҳвил дода шуд ва аморати толибон ҷойгузини ҷумҳурият гардид. Тардиҳои зиёде ба муҳтавиёти пинҳонии тавофуқнома ва мақсади амрикоӣро нисбат ба давлат ва мардуми Афғонистон вучуд дорад, ки ба онҳо дар баҳсҳои марбута пардохта мешавад. Тавре ки маълум аст, аввалин иқдом бо ҳадафи барқарории музокирати сулҳ миёни толибон ва гурӯҳҳои афғон дар даврони раёсати ҷумҳурии Барак Обама сурат гирифт. Мақомоти Вашингтон дар солҳои 2011 – 2013, ки дарфтари толибон дар Доҳа таъсис шуда буд, чанд бор иқдом ба тамоси махфӣ бо толибон карданд, аммо онҳо дар ин иқдомот ноком буданд. Дар он ҳангом бисёре аз коршиносони ботачрибаи низомӣ сиёсии Амрико эътироф карданд, ки толибон ҳеҷ алоқае ба сулҳ надоранд ва шохидҳое низ дар даст нест, ки толибон тан ба музокирати миёни афғонҳо бидиҳанд. Бовари ғолиб ин буд, ки то замоне, ки толибон аз Русия, Эрон ва Покистон аслиҳа мегиранд, онҳо силоҳ ба замин нахоҳанд гузошт ва дар сурати тадовуми хушунатҳо, ҳуруҷи нерӯҳои хориҷӣ кумаке ба суботи Афғонистон нахоҳад кард ва талоши дипломатӣ камтар аҳамият хоҳад дошт.

Музокирати сулҳ бо толибон пас аз интиҳоби Доналд Трамп ба унвони раиси ҷумҳурии Амрико дар соли 2017 дубора ҷиддитар аз қабл матраҳ шуд. Раҳбари ҳайати музокирати сулҳ аз ҷониби Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Зулмай Халилзод ва аз ҷониби толибон Шермуҳаммад Аббос Станиқзай, раиси дафтари сиёсии толибон дар Қатар музокирати расмиро 22 январи соли 2019 оғоз карданд. Зулмай Халилзоди амрикоӣ бо асолати афғонӣ таъӣ 40 сол дар сиёсати Афғонистон дахил буд, вале нақши ӯ ҳамеша махфӣ арзёбӣ мегардид. Дар ин миён Халилзод ҳарчанд медонист, ки толибон ба ҳеҷ ваҷҳ тағйир накардаанд ва қобили ҳамдигарфаҳмӣ нестанд, бо вучуди ин бино бар

ангезаҳои мухталиф, аз ҷумла диди манфӣ ба ҷабҳаи муттаҳиди собиқи Афғонистон, ки ҳануз дар низоми сиёсии кишвар нақш дошт, алоқаҳои таборӣ ба толибон ва таъсиси ҳукумати яккақавмӣ ва муомила барои пешбурди ҳадафҳои Амрико дар ояндаи минтақа талош кард, то сиёсатгузори Амрикоиро қонё ба хуруҷи комил аз кишвар кунад ва натиҷаҳои амали вай фарҷоми талхе барои мардуми ин кишвар буд.

Пажӯҳишҳо баёнгари онанд, ки стратегияи ҳукумати Трамп дар мавриди Афғонистон қомилан иштибоҳ буд. Толибон ба таври муқаррар дар ҳифзи уҳдадорихи сиёсӣ шикаст хӯрданд. Равиши музокираи толибон ба бозӣ гирифтани Амрико, дарҳости имтиёзот ва кӯтоҳ наомадан буд. Толибон ба ҷои дарки дипломатия ба унвони раҳӣ барои ҳалли ихтилофот талоши амрикоӣҳо барои музокираро нишони заъф ва бечорагии онон донишанд. Музокироти давлати Клинтон бо толибон ба “ал-Қоида” фурсат дод ҳузураш дар макониҳои амнро ба андозаи қофӣ идома диҳад, то битавонад ҳамлаи 11 сентябр ба Амрико тарҳрезӣ наояд. Музокироти давлати Обама бо толибон фурсати таҷдиди қуввахоро фароҳам овард ва нотаҳои давлати Трамп барои анҷоми як тавофуқ бо толибон ба онҳо пирӯзӣ пешкаш кард. Муомила бо толибон ба унвони ниҳоде, ки таҳтибқи дастуроти давлати Покистон амал мекунад, таъсиргузориҳои ҳар гуна муносиботи сулҳомезро бо онҳо қоҳиш дод. [1.12]

Джон Болтон, мушовири амниятӣ Қоҳи Сафед дар давраи Трамп, дар китоби хотироташ ба номи “Утоқи ҳодиса” менависад: “Доналд Трамп аз Зулмай Халилзод, намоёнҳои вижаи Амрико дар умуми сулҳи Афғонистон, ёд кард ва гуфт: “Шунидам ӯ як шайъ (қаллоб) аст, гарчи барои ин қор ба як шайъ ниёз дорем”. [2.2] Дар натиҷаи лоббигарихи Халилзод ва фишори Покистон ҳеҷ гоҳе тарафҳои музокира саволи аслии моҳияти толибонро аз онҳо накарданд. Ҳеҷ вақте тимҳои музокиракунанда дар давлатҳои Обама ё Трамп аз толибон напурсиданд, ки ҷӣ тавр онҳо воқеан аз назари фарҳангӣ афғон ҳастанд, ё раҳбарони толибон ҷӣ қадар метавонанд аз фармондеҳонашон дар истихбороти Покистон мустақил амал кунанд? Агар толибон воқеан ватанпараст буданд, набояд мановфеи кишварашонро тобеи мановфеи ҳамсоии нокоронаи худ мекарданд.

Ҳамаи эродҳои зикршуда аз ҷониби идораи Трамп нодида гирифта шуд. Зулмай Халилзод, намоёнҳои вижаи раиси ҷумҳури Амрико дар умури Афғонистон, пас аз 11 бор музокироти мустақим ва бидуни ҳузури намоёнҳои давлати Афғонистон бо ҳайати толибон дар моҳи сентябри 2019 аз ҳосили тавофуқ байни тарафайн хабар дод. Дар моҳи декабри ҳамон сол бо иҷмои тарафайн барои барқарории як оташбас бо унвони “қоҳиши ҳушунат” ба поён расид. Ин музокирот дар таърихи 22 феввали соли 2020 аз сар гирифта шуд. Халилзод матни пешнависро бо Муҳаммад Ашраф Ғанӣ ба ҳамоҳангӣ гузошт. Ғанӣ, ҳамон тавре ки пешбинӣ мешуд, бо ин пешнавис муҳолифат кард ва тағйироте дар ин санад пешниҳод намуд. Помпео ва Халилзод бештари пешниҳодҳои ӯро нодида гирифтанд. Дар ин миён Трамп низ ба ҳар ду мақоми идорааш гуфта буд: “Қаро вақти худро барои суҳбат бо Ғанӣ талаф мекунад? Ё як қулоҳбардор (фиребгар) аст”. [3]

Дар муҳтавои тавофуқнома Иёлоти Муттаҳида мутааххид шуданд дар сурате, ки толибон уҳдадор шаванд робитаи худро бо “ал-Қоида” ва соири гурӯҳҳои террористӣ қатъ кунанд, гуфтугӯҳои ҳамроҳ бо ҳусни ниятро бо давлати Афғонистон оғоз кунанд ва ба дунболи қоҳиши ҳушунат дар кишвар бошанд, онҳо то моҳи май соли 2021 тамоми нерӯҳои низомии худро хориҷ хоҳад кард. Толибон ҳамҷунин қавл доданд, ки ба нерӯҳои амрикоӣ ва НАТО, ки омодаи хуруҷ буданд, ҳамла накунанд. Бо ин ҳол

онҳо метавонистанд, ба ҳамла ба неруҳои афгон идома диҳанд. Давлати Афғонистон бошад тарафи ин тавофуқ набуд.

Саранҷом, Зулмай Халилзод ва Мулло Абдулғанӣ Бародар - муовини сиёсии ҳамамон вақти гурӯҳи толибон, дар таърихи 29 феввали соли 2020 таи маросиме дар Доҳа, пойтахти Қатар “Тавофуқномаи сулҳ дар Афғонистон”-ро миёни Амрико ва толибон имзо карданд. Мавзӯҳои барҷастаи Тавофуқнома шомили ҷаҳор бахш буд: ҳуруҷи Амрико аз Афғонистон; тазмини толибон мабни бар ҳамкорӣ накардан бо “ал-Қоида”, ДООШ ва соири гурӯҳҳои террористӣ алайҳи Иёлоти Муттаҳида; музокираи толибон ва ҷумҳурии исломӣ дар мавриди тавофуқ руи тақсими қудрат ва барқарории отшабас. Ин ҷаҳор шарт ба якдигар вобаста буданд ё ҳамагон гуна, ки Халилзод мегӯяд: “То замоне, ки рӯи ҳама ҷиз тавофуқ нашавад, ҳеҷ тавофуке сурат намегирад”. Ҳамҷунон ин Тавофуқнома дорои замимаҳои махфӣ буд, то қунун ифшо нашудааст.

Ҳамзамон бо имзои тавофуқномаи Доҳа Ашраф Ғанӣ, раиси ҷумҳурии давлати Афғонистон, ҳамроҳ бо Марк Эспер- вазири дифои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Йенс Столтенберг- дабири қулли НАТО баёнияи муштарақеро дар пайванд ба раванди сулҳ, имзои тавофуқномаи сулҳ миёни Амрико ва толибон ва ҳамҷунон ҳимоят аз ҷумҳурият таи қонфронсе дар Қобул содир карданд. Ин Тавофуқномаи сулҳи ҷомеъ ва пойдор шомили ҷаҳор бахш мегардад:

1. Тазмини истифода нашудани ҳоки Афғонистон тавассути афрод ва гурӯҳҳои террористии байналмилалӣ алайҳи амнияти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва мутаҳиддини онҳо.
2. Ҷадвали замони барои ҳуруҷи тамоми неруҳои амрикоӣ ва эътилофи байналмилалӣ аз Афғонистон.
3. Тавофуқи сиёсӣ, ки дар натиҷаи гуфтугӯ ва музокироти мустақим миёни ҳайати музокирақунандаи ҳамашумули Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва толибон ба даст ояд.
4. Отшабаси ҷомеъ ва доимӣ. [4.1]

Дар ин Тавофуқнома давлати Ҷумҳурии Исломии Афғонистон мутааххид ба муқобила алайҳи терроризм ва мизбонӣ накардан аз терроризми байналмилалӣ мебошад, ва ҳамҷунон Ҷумҳурии Исломии Афғонистон уҳдадор мешавад, ки бо оғози музокироти мустақим байни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва толибон таи иқдомоти дипломатӣ бо аъзои Шурои амнияти Созмон Милали Муттаҳид номҳои роҳбарони толибонро аз рӯйхати маҳкумшавандагонии он созмон берун намояд.

Ҷониби Амрико низ уҳдадор шуд, ки аз неруҳои амнияти Афғонистон дар ҷаҳорҷӯби мувофиқатномаҳои амниятӣ ҳимоят кунад. Ин тааххудот шомили иртиқои зарфиятҳо ва дафъи таҳдидоти берунӣ ва муқобила алайҳи терроризм буд. Ҳамҷунон, Амрико мутааххид ба идомаи амалиёти мубориза алайҳи терроризм бо ризоияти Ҷумҳурии Исломӣ буда ва ба ҳокимияти миллии Афғонистон ва ҳифозат аз афроди ғайринизомӣ эҳтиром мегузорад. Иёлоти Муттаҳида уҳдадор мешавад, ки гуфтугӯ миёни Афғонистон ва Покистон бо ҳадафи ҳосил намудани итминон аз инро, ки амнияти яке аз ин ду кишвар тавассути фаъолиятҳо дар ҳоки кишвар муқобил таҳдид нашавад, роҳандозӣ намояд.

Дар бахши дуюми эълонии муштарақ тазаққур дода шуд, ки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Иёлоти Муттаҳида ва эътилофи байналмилалӣ муштарақан ба ин арзёбӣ расидаанд, ки вобаста ба иҷрои тааххудоти толибон дар ҷаҳорҷӯби тавофуқнома миёни Иёлоти Муттаҳида ва толибон дигар ба сатҳи қунунии неруҳо барои дастёбӣ ба ҳадафҳои амниятӣ зарурат нест. Аз соли 2014 то қунун неруҳои амниятӣ ва дифоии Афғонистон раҳбарии амнияти кишварро ба ўҳда дошта ва

таъсиргузории хешро афзунтар намудаанд. Бино бар ин ҳар ду тараф тааххуд менамоянд, ки зарурати иқдомоти зайлро ба назар гиранд:

1. Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико баъд аз эълони ин Ёломиаи муштарақ ва тавофуқ бо толибон дар муддати 135 рӯз шумори нерухои низомиро дар Афғонистон то ба 8600 нафар коҳиш дод ва дигар тааххудоти хешро бар асоси тавофуқномаи миёни Амрико ва толибон амалӣ хоҳад намуд. Иёлотӣ Муттаҳида ҳамчунон бо муттаҳидини хеш ва эътилофи байналмилалӣ ҳамкорӣ хоҳад кард, то маршрут ба иҷрои тааххудоти толибон бар асоси тавофуқномаи Иёлотӣ Муттаҳида ва толибон шумори нерухояшро мутаносибан коҳиш диҳанд.
2. Мутобиқ ба арзёбӣ ва ташҳиси муштарақ аз сӯи Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Иёлотӣ Муттаҳида, муттаҳидонаш ва эътилофи байналмилалӣ бақияи нерухояшро дар қараёни 14 моҳ баъд аз эълони ин Ёломиаи муштарақ ва Тавофуқномаи Амрико ва толибон аз Афғонистон хориҷ намуда, тамоми нерухояшро аз пойгоҳҳои боқимонда, вобаста ба иҷрои тааххудоти толибон дар тавофуқномаи байни Иёлотӣ Муттаҳида ва толибон аз кишвар хориҷ мекунанд.
3. Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико мучаддадан ӯҳдадор мешавад, ки солана манобеи молиро барои ҳимоят аз омӯзиш, таҷҳиз, ироаи машваратва пайдории нерухои амниятӣ ва дифоии афғон ҷустуҷӯ намояд, то Афғонистон битавонад ба сурати мустақилона амниятӣ хешро таъмин намуда, алайҳи таҳдидоти дохилӣ ва хориҷӣ аз худ дифоъ кунад.
4. Ба манзури эҷоди шароити муносиб барои расидан ба як тавофуқи сиёсӣ ва дастёбӣ ба отшабаси доимию пайдор Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар гуфтугӯҳо бо намояндагони толибон болои иқдомоте ҷиҳати эътимодсозӣ иштирок хоҳад кард, ки тавассути Иёлотӣ Муттаҳида тасхил мегардад. Ин гуфтугӯҳо шомили ташҳиси амалӣ буда, аз озодсозии теъдоди қобили тавачҷуҳе аз зиндониёни ҳар ду ҷониб оғоз мегарданд. Иёлотӣ Муттаҳида ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз Кумитаи ҷаҳонии Салиби Сурх ба манзури ҳимоят аз ин гуфтугӯҳо дархости кумак хоҳанд кард.

Дар баҳши сеюми Ёломиаи ҳамчунон дар мавридҳои зер тааххудоте сурат гирифтааст:

1. Иёлотӣ Муттаҳида аз Шурои амниятӣ Созмони Милали Муттаҳид дархост менамоянд, то ин тавофуқнома ва соири асноди муртабит ба онро ба расмӣ таъин ва таъид намояд.
2. Иёлотӣ Муттаҳида ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон уҳдадор мешаванд, то равобити мусбати дучонибаашро бо шумули ҳамкориҳои иқтисодӣ барои бозсозии Афғонистон идома диҳанд.
3. Иёлотӣ Муттаҳида аз таҳдид ва истифодаи қувва бар зидди тамомиаи арзӣ ва истиқлоли иёсии Афғонистон ва муҳофизат дар умуми дохилии он худдорӣ менамояд.
4. Иёлотӣ Муттаҳида ба талошҳои хеш барои эҷоди ҳамбастагии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар ҳимоят аз талошҳои мавҷуд барои дастёбӣ ба як роҳи ҳалли сиёсӣ ҷиҳати муносиби мавриди назар дар Афғонистон идома медиҳад.

Натиҷаи Тавофуқномаи Доҳа хуруҷи комили Амрико бидуни дарназардошти шароити Афғонистон ва суқути давлати Афғонистон ба даст толибон буд. Аммо Зулмай Халилзод борҳо аз талошҳои ба унвони маъмури вазорати хориҷаи Амрико дифоъ ва иддао кард, ки раҳбарии давлати Афғонистон ҳамаи пешрафти музокироти сулҳ набуд ва вақтгушӣ мекард. Ба гуфтаи вай, Ашраф Ғанӣ набояд фирор мекард, бояд

дар канори мардуми худ меистод ва алайҳи толибон чанг мекард. Амрико аз вазъияти Афғонистон дилсард шуда буд ва шароити байналмилалӣ авлавияти Амрико низ тағйир дода буд. Аммо Ашраф Ғанӣ ин вазъиятро дарк накард. Ба гуфтаи Халилзод, чанд руз қабл аз сукут қарор буд як ҳайат ба Доҳа биравад ва рӯи як ҳукумати убури бо толибон тавофуқ сурат бигирад. Дар ҳоле, ки толибон ба атрофи Кобул расида буданд ва қарор набуд ворида шаҳр шаванд, пешниҳоди Амрико ин буд, ки фарде роҳбарии ҳукумати убуриро бар ӯҳда бигирад, ки барои ҳамаи тарафҳо қобили қабул бошад. Аммо Ашраф Ғанӣ ин пешниҳодро рад намуда, фирор кард. [5.2]

Сарвар Дониш, муовини дуҷумҳури раёсати қайд мекунад, ки “Баъд аз имзои тавофуқномаи Доҳа ҳама дар дохили низом бар ин бовар будем, ки агар мувофиқатнома амалӣ шавад, низом сукут мекунад. Зеро, мӯҳтавои мувофиқатнома бо ҷумҳурият созгорӣ надошт. Халилзод дар ҷаласоти расмӣ мегуфт, ки мо ҷангро бохтем. Ман аз Халилзод дар ҷаласаи расмӣ дар мавриди сарнавишти низоми сиёсӣ, ҳуқуқи башар, ҳуқуқи занон ва дастовардҳои 20 соли гузашта пурсидам. Вай дар посух гуфт: “Масоил марбут ба ҳуди шумост”. Ба гуфтаи Сарвар Дониш, се моҳ қабл аз сукути низоми ҷумҳури як шаб ҷаласае бо ҳузури раиси ҷумҳур ва муовинин, доктор Абдуллоҳ Абдуллоҳ ва Ҳомид Карзай бо Халилзод ва сафири Амрико сурат гирифт. Халилзод ба Ашраф Ғанӣ гуфт: “Ҳар чи зудтар бояд давлати Афғонистон 5000 зиндонии толибро раҳо кунад”. Раиси ҷумҳур барояш гуфт, ки бо ду далел ин қарор карда наметавонад; дар раванди нишастҳои Доҳа ва имзои мувофиқатнома давлати Афғонистон ҳузур надошт ва раҳи толибон бидуни мувофиқати мардум қобили қабул нест. Халилзод дар посух гуфт, ки дар сурате, ки ин қарор намекунад, ҷангҳо тавассути толибон ташдид хоҳад шуд. Ба гуфтаи Дониш, Халилзод тавре суҳбат мекард, ки фикр мешуд, фармони ҷанги Афғонистон дар дасти вай бошад. [6.] Халилзод ва тими вай таблиғ мекарданд, ки сулҳ омадани аст ва Ашраф Ғанӣ – рафтани; набояд нерӯҳои амниятӣ ҷанг кунанд ва кушта шаванд, ки ин масъала руҳияи нерӯҳоро заъиф кард. Халилзод бо ин таблиғ, ки бо омадани толибон низоми сиёсӣ боқӣ мемонад, сиёсатмадорони берун аз ҳукуматро низ фиреб дод. Ҳюго Лоренс, сафири собиқи Амрико дар Афғонистон, тайид мекунад, ки тавофуқномаеро, ки Халилзод имзо кард, бадтарин тавофуқномае аст, ки дар 40 соли кори худ ба унвони дипломат дидам. Раиси ҷумҳур Трамп бузургтарин иштибоҳро бо вуруд ба музокироти сулҳи дуҷониба бо толибон анҷом дод. [7.1]

Бар асоси тавофуқоти Доҳа, бо фишор ва таҳдиди Амрико болои давлати Афғонистон толибон тавонистанд беш аз 5000 зиндонӣ аз ҷумла “400 нафар ҷинояткорони хатарнок”-и ҳудро аз зиндонҳо озод кунанд. Ҳамчунин толибон тавонистанд Анас Ҳаққонӣ, узви аршади шабакаи Ҳаққониро аз зиндони Афғонистон озод намуда, бо худ ба Қатар баранд. Ин дар ҳоле буд, ки раҳи зиндонӣ толиб сабаби беҳбуди раванди гуфтугӯҳои сулҳ нашуд. Толибон ҳеҷ уҳдадорие нагирифтанд. Дар ҳақиқат Амрико буд, ки тан ба хостаҳои толибон медод. Толибон пешниҳоди давлати Афғонистон мабнӣ бар барқарории оташбасро қабул накарданд. Дақиқтар бигӯем, толибон отшабаси ҷандро эълон карданд, ки аз он дар тақвияти равобити умумиашон истифода намуданд. Амрикоӣҳо меҳостанд мутмаин шаванд, ки ҳуруҷашон амн аст ва он таҳқиромез нест.

Муаллифи ин рисола шояд вазъияте буд, ки пас аз озодии зиндонӣ толиб хушунат дар саросари Афғонистон афзоиш ёфт; ҳамлаҳои толибон то ба 100 маврид дар рӯз расид ва талафоти ғайринизомӣ дар муқоиса бо соли 2019 чихилу панҷ дар сад бештар шуд. Иттилооти истихборотӣ нишон медод, ки аз миёни 5 ҳазор афроди озодшудаи толибон 60 дар садашон ба ҷабҳаҳои ҷанг боз гаштанд. Толибон ҳамчунин

ба бисёре аз ҳамлаҳои Амрико, ки дар ҳимоят аз нерӯҳо Афғонистон анҷом мешуд, эътироз карданд ва онҳоро хилофи замимаи Тавофуқномаи Доҳа дар мудирияти ҷанг хонданд. Онҳо беш аз 1600 шикоятро ба тими Халилзод супурда, аз онҳо барои шадидтар намудани муборизаи низомии худ алайҳи Кобул истифода карданд.

Ба сурати мушаххас бартарии Тавофуқномаи Доҳа барои толибон иборат аз он буд, ки онҳо худро ба унвони барандаи ҷанг эҳсос намуданд. Амрико уҳдадор шуд, ки фишорро болои толибон коҳиш диҳад ё қатъ намояд. Амрико шинохти худ аз толибонро аз як гурӯҳи террористӣ ва шӯришӣ ба гурӯҳи сиёсӣ ва машруъ тағйир дод. Дар иваз толибон ба Амрико итминон доданд, ки аз Афғонистон алайҳи Амрико ва муттаҳидини онҳо истифода намешавад. Бо ин ҳол толибон уҳдадор шуданд, ки равобити худро бо “ал-Қоида” қатъ мекунанд. Ин дар ҳоле буд, ки баъд аз огози музокироти Амрико бо толибон Эрон, Русия, Чин, Ёзбекистон ва дигар кишварҳо мизбони толибон буднд. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҷойгоҳи толибонро ҳамсатҳи ҳукумат қарор доданд. Аммо бардошти кулӣ ин буд, ки тасаввури толибон мабнӣ бар ин, ки бо ташвиқ метавонанд равобити худро қатъ кунанд, ғалатфаҳмии маҳз аст, ва баръакс, шикасти Амрико ва пирӯзии толибон гуруҳҳои террористӣ бо андешаи “ҷиҳоди ҷаҳонӣ”-ро тарғиб ба идомаи фаъолият ва ҷиҳодашон мекунанд.

Толибон таҳти фишори Амрико ва бар асоси Тавофуқномаи Доҳа алорағми он, ки давлати Афғонистонро ба расмият наmeshинохтанд, бо намояндагони 21-нафара ба раёсати Маъсум Станиқзай, раиси пешини анияти миллии Афғонистон, бар сари ояндаи ин кишвар музокираи намоишӣ ва башиддат фарсоишӣ карданд. Тими Кобул пас аз ҷандин бор нишаст ва мулоқот мутаваҷҷеҳ шуд, ки толибон башиддат сарсаҳт ҳастанд. Ҳаллу фасли яке аз мавридҳои дастури кор беш аз ду моҳ тул кашид. Саранҷом ҳама нишастҳо бенатиҷа буд, ва тими музокиракунанда сархурда ва ноумед шуд. Ҳамзамон бо талошҳои музокироти сулҳ ба раҳбарии Абдуллоҳ ва Станиқзай, ки бештар ниёз буд то миёни ҳудашон сулҳ кунанд, магар ки бо толибон, моҷарои манфии дигаре дар ин росто буд; дар ҳоле, ки Станиқзай ҳеҷ вақте қобили эътимод набуд.

Рузи ваъдашудаи хуруҷи нерӯҳои хориҷӣ бо каме таъхир ба поён расид. Ва шояд дар таърих тақрор нашуда бошад, ки ҳукумати мавриди ҳимояи Амрико 15 рӯз қабл аз хуруҷи комил тавассути душманони зоҳирии Амрико суқут кард. Зулмай Халилзод баъдҳо эътироф кард, ки ҳар ду раиси ҷумҳур, яъне ҳам Трамп ва ҳам Байден хостори хуруҷ аз Афғонистон буданд ва ҳузур дар ин кишварро бори изофӣ барои Амрико медонистанд. Халилзод мегӯяд, ки ӯ ва дигарон хостори ҳузури нерӯҳо то муддати номаълум ва то натиҷаи музокироти байниафғонӣ буданд, аммо он ҳам қабул нашуд. [8]

Пажӯҳишҳо нишон медиҳад, ки Амрико беш аз он, ки дар ҷанг алайҳи толибон дар арсаи низомӣ шикаст бихурад, дар натиҷаи музокироти сулҳ бо толибон шикаст хурд. Манбаъҳои огоҳ пеш аз сукути низоми ҷумҳурӣ ҳикоят мекунанд, ки рӯзе дар як ҷаласа миёни Зулмай Халилзод ва Скотт Миллер, фармондеҳи қувваҳои НАТО дар Афғонистон, ҷанҷоли шадид дар мавриди наҳваи хуруҷ аз Афғонистон рух дод. Ва фармондеҳи НАТО хитоб ба Халилзод гуфт, ки “дар 19 соли гузашта мо дар ҷанг алайҳи толибон шикаст нахурдем; аммо як соли дипломатии шумо сабаби шикаст шуд”. Ҳюго Лоренс, сафири собиқи Амрико дар Афғонистон, низ эътироф кард, ки ҳеҷ як аз афсарон ва генералҳои артиши Амрико барои хуруҷи комил аз Афғонистон маслиҳат наодода буданд, аммо ҳама дар моҳҳои ахири қабл аз фурӯпошии низоми сиёсӣ дар кишвар сукути равониро таҷриба мекарданд. [9]. Ричард Майерс, раиси собиқи ситоди артиши гуфт: “Дар маҷмӯъ низомиёни Амрико хуруҷи нерӯҳо аз Афғонистонро як тасмими дуруст намешуморанд”. [10]. Дэвид Петрэус, фармондеҳи

собики НАТО дар Афғонистон, дар ин маврид гуфт: “Гузинаи бадил вучуд дошт, агар 3500 амрикоӣ бо 500 тан қувваҳои НАТО ҳамроҳ бо 18 ҳазор қарордодии афғон ва қувваҳои ҳавоӣ боқӣ менмонданд; ин теъдод барои Амрико камҳазина ва барои Афғонистон кофӣ буд. Ҳафтаи қабл аз сукут пешбинӣ карда будам, ки қувваҳои Афғонистон аз назари равонӣ мутаассир шуда, таъвоиноии муқобиларо аз даст додаанд”. [11]

Колин Кларк, пажуҳишгари аршади Марази таҳқиқоти Суфан (The Soufan Group) дар Амрико гуфт: “Дидгоҳи Халилзод дар бораи сулҳи Афғонистон як орзу буд. Аз диди интиқодӣ дидгоҳи Халилзод бисёр содалавҳона буд ва музокирот натиҷаи хатарноке барои Амрико ба бор овардааст. Пас аз сукути низоми ҷумҳурӣ ҳеҷ навъ фишори низомӣ дар Афғонистон надорем. Ҳеҷ ради пои иттилоотӣ вучуд надорад. Амрико гузинаҳои зиёде дар умури мубориза алайҳи терроризм дар Афғонистон надорад”. [12].

Ливал Оданил, нависандаи Форин-Полис, ақида дорад, ки хиёнат ба Афғонистон аз сӯи Иёлотҳои Муттаҳида ба таърихи 29 феввали соли 2020, замоне, ки намоёндаи Доналд Трамп муомилаи дучонибаро бо толибон имзо кард, сурат гирифт. [13]. Ашраф Ғанӣ дар моҳи августи соли 2022 дар мусоҳиба бо Фарид Закариё гуфт: “Муомилаи идораи Трамп бо толибон, дур задани давлати Афғонистон аз музокироти сулҳ миёни ду тараф ва хуруҷи нерӯҳои амрикоӣ аз Афғонистон фоҷиа буда аст”. [14]. Бо ин ҳол интиқодоти зиёде дар дохил ва хориҷи Амрико дар бораи нахӯаи хуруҷи нерӯҳои хориҷӣ аз Афғонистон матраҳ шудааст. Майк Помпео, дабири давлатии замони Доналд Трамп, дар китобаш навиштааст: “Ғанӣ раҳбари мардуми Афғонистон набуд”. Сипас Помпео иддао кард, ки “Ғанӣ як қулоҳбардори (фиребгари) тамомиёр буд, ки зиндагии амрикоӣҳоро талаф карда буд, ва танҳо бар тамоили худ барои мондан дар қудрат мутамарказ буд. Ҳатто як бор ҳам эҳсос накардам, ки ӯ омода аст барои кишвараш хатареро бипазиранд, ки мумкин буд қудрати ӯро ба хатар биандозад. Ин ҳол нафрати маро меовард”. Вазири хориҷаи пешини Амрико навиштааст, ки танҳо вачҳи муштараки Доналд Трамп ва Мулло Бародар ин буд, ки ҳар ду нисбат ба Ашираф Ғанӣ нафрат доштанд. Помпео дар китобаш дар мавриди Зулмай Халилзод гуфт: “Зулмай Халилзод ба робитабозӣ ва пинҳонкорӣ шӯҳрат дошт. Аммо ӯ ҳамчунин дар Афғонистон бузург шуда буд ва аз қавми пуштун, ғуруҳи қавмӣи ғолиб дар миёни толибон буд. Ӯ метавонист бо ҳар касе суҳбат кунад ва собиқаи тулонӣ бо аксари онҳо дошт”. Ҷаноби Помпео Таовуқномаи сулҳи Амрико ва толибонро, ки дар таърихи 29 феввали 2020 ба имзо расид, мабнӣи нопадид барои сулҳ дар Афғонистон медонист. [15].

Аз ҷониби дигар, 18 моҳ пас аз сукути ниозми ҷумҳурӣ дар Афғонистон вазорати хориҷаи Амрико паёмҳои дарёфтӣ аз ҷониби кормандони аршади сафорати Амрико дар Кобулро бо фишор ва таъкиди Кумитаи равобити хориҷии Маҷлиси намоёндагонии он кишвар ба шумори маҳдуде аз аъзои Конгресс шарик кард. Дар санаде, ки “телеграфи муҳолиф” ё “муқолаҳои маҳфӣ” унвон шуда ва июли соли 2021 ирсол шуд ва тавассути 23 корманд ва дипломатҳои сафорат ба имзо расид, дар бораи эҳтимоли пешравии сарои толибон ҳаногӣи хуруҷи нерӯҳои Амрико аз Афғонистон хушдор дода шуд. Даррелл Исса, узви Маҷлиси намоёндагонии ИМА, давлати Байденро ба далели он чи, ки ба гуфтаи вай, посухи “шармовар” ба паёми “муқолаҳои маҳфӣ” миёни вазорати хориҷаи Амрико ва мақомҳои амрикоӣ дар сафорати Афғонистон дар Кобул буд, мавриди интиқод қарор дод; ба гуфтаи ӯ, муқолаҳои маҳфӣ нишон медиҳад, ки идораи раиси ҷумҳур Байден иҷозаи дод, то Афғонистон ғуруҳи бипошад. [16].

Майкл Маккол, муовини Кумитаи умури хориҷии Маҷлиси намояндагони Амрико, ки шахси қудратманд дар сиёсати он кишвар аст, бовар дорад, ки толибон ҳеҷ гоҳе омодаи музокира набуданд, наметавонанд шарикҳои қудрати низоми ҷумҳурии бошанд ва наметавонанд касеро дар қудрати худ шарик кунанд. Ба гуфтаи вай, идораи раиси ҷумҳур Байден масъули ғурупошии давлати Афғонистон мебошад. [17]. Ҳамчунон мутобиқи баёноти вазири дифоъ ва раиси ситоди артиши ИМА дар Конгресси ин кишвар, омили умдаи ғурупошии ҳукумат ва низоми Афғонистон тавофуқи Доҳа миёни Амрико ва ғуруҳи толибон буд.

Баррасиҳо дар мавриди паёмадҳои зерини Мувофиқатномаи Доҳа ҳадафҳои кишварҳои дахлдор дар қазияи Афғонистон, бахусус Амрико, ошкор месозанд:

- 1) Амрикоҳои бо имзои Мувофиқатномаи Доҳа ба толибон, ки як қараёни террористӣ буданд, ба унвони қараёни мушаххаси сиёсӣ машруъият ва ҷойгоҳ доданд; ва пас аз ин иқдом барои мавҷудияти ҳукумати Ашраф Ғанӣ рӯзҳои башумор боқӣ монданд; аз ин пас дигар ҳеҷ роҳе барои тақмили давраи дуҷуми раёсати ҷумҳурии Ашраф Ғанӣ вуҷуд надошт.
- 2) Амрико метавонад тулонитарин ҷанги худро поён диҳад; ҳуруҷи амне аз Афғонистон дошта бошад ва ҳамзамон душмани дерини худро ба дӯсти ояндаи хеш мубаддал созад; замимаҳои махфии Тавофуқнома гувоҳи ҳамин масъала аст. Ба гуфтаи Ҷюго Лоренс, сафири собиқи Амрико дар Афғонистон, муҳтавиёти Тавофуқнома бисёр муҳам ва масъалаи қатъи робита бо ғуруҳҳои террористӣ низ норавшан будааст. Танҳо чизе, ки равшан буд, ҳуруҷи неруҳои амрикоӣ аз Афғонистон буд; бадин васила Амрико ин кишварро, ба истилоҳ, болои лаъли заррин ниҳода ба толибон таҳвил дод.[18].
- 3) Зулмай Халилзод раиси худ дар вазорати хориҷаи Амрико фиреб дод. Халилзод гуфта буд, ки метавонад машруъияти ҷангро аз толибон бигирад. Пас аз Мувофиқатнома ба таври барҷаста ва густурда дар матбуоти дохилӣ гуфта шуд, ки толибон бо Амрико ва кофирон мувофиқатнома имзо кардаанд, аммо бо мардуми худ ҳамчунон дар ҷанг ҳастанд; пас чиҳодашон дигар машруъият надорад. Халилзод гуфта буд, ки Тавофуқномаи Доҳа дар миёни толибони сиёсӣ дар Қатар ва толибони ҷабҳаи ҷанг ихтилоф ва ҷудогӣ эҷод мекунад, ки ин интизораи беҳуда баромад.
- 4) Амрикоҳои фикр мекарданд, ки бо музокироти мустақим бо толибон ибтиқори амалро аз дасти Покистон дар қиблаи ҳукумати ояндаи толибон мегиранд, аммо муваффақ набуданд ва бо вуруди толибон ба Кобул ҳамон низомиёни дастпарвардаи толибон, бахусус шабакаи Ҳаққонӣ, ҳукуматро қабз карданд; аммо намояндагони қараёни Қатар ба таври символикӣ дар ҳукумат ҳузур доранд; ва теъдод аз онҳо умуман ба Кобул барнагаштанд. Раҳматуллоҳи Набил, раиси пешини амнияи миллӣ муътақид аст, ки Покистон раванди сулҳи Афғонистонро ба гарвгон гирифт, ва ҳамзамон Зулмай Халилзод дар хати манфиатҳои Покистон ҷой дода шуд. Мақомоти Покистон Амрико розӣ сохтанд, ки Афғонистонро ба онҳо супорад, зеро қаблан покистонӣҳо бо эълони стратегияи идораи Доналд Трамп дар Амрико дар қиблаи ҷануби Осиё бисёр ба ташвиш афтада буданд. Аз ин рӯ мақомоти Покистон ду роҳ доштанд: а) иқдом алайҳи ғуруҳҳои террористӣ, ки барояшон бисёр хатарнок буд; б) итминони мушовирони раиси ҷумҳури Амрико мабнӣ бар ин, ки Покистон толибонро таҳти назорат қарор дода, ҷилавгирӣ аз таҳдиди манобеи Амрико мекунад ва ниҳоятан толибонро ба дӯстони Амрико мубаддал хоҳад кард. Саранҷом, роҳи дуҷум мақбул дониста шуд ва сулҳи таҳмилкардаи Покистон ҷойгузини ҷанги таҳмилкарда он дар Афғонистон гардид. Ҳамчунон Набил ба нақл аз манобеи

иттилоотӣ ҳикоят мекунад, ки пас аз имзои Тавофуқномаи Доҳа Мулло Абдулғанӣ Бародар, муовини ҳамоновкатаи умумӣ сиёсии толибон ба Покистон меравад ва мақомоти он кишвар ба ӯ мегӯянд, ки Ашраф Ғанӣ омодаи ҳукумати муваққат аст, маршрут бар ин ки ҳудаш раиси ҷумҳури муваққат бошад. Толибон ин пешниҳодро рад карданд. Ва ҳамчунон гуфта шуда буд, ки ин пешниҳод аз Николас Картер, раиси пешини ситоди артиши Англис ва дӯсти шахсии Ашраф Ғанӣ, ба толибон аз тариқи Покистон будааст. [19].

5) Аз мавридҳое, ки мумкин аст натиҷабахш бошад, барномаи амрикоӣҳо дар дар музокироти мустақимашон дар Доҳа ва кумакҳои нақдӣ ва махфиёна ба толибон пас аз бозгашт ба Кобул ба ҳадафи истифода аз ин гурӯҳ ва соири гурӯҳҳои террористии хориҷӣ алайҳи Чин, Русия, Осиёи Миёна ва Эрон мебошад, ки пиёда шудани ин ҳадафхоро оянда нишон хоҳад дод.

6) Амрикоӣҳо фикр мекарданд, ки бо музокироти мустақимашон аз сукути бераҳмона ва бо рӯйкарди низомӣ тавассути толибон ҷилавгирӣ мекунанд, аммо фирори Ашраф Ғанӣ, ба гуфти Халилзод, ҳама чизро барҳам зад. Чеймс Доббинс, намояндаи пешини Амрико дар умури Афғонистон эътироф мекунад, ки Тавофуқномаи Доҳа иштибоҳ буд - иштибоҳи Трамп дар имзо ва иштибоҳи Байден дар амалӣ кардани он: “Аз аввал мувофиқи масъала набудам, ва хуруҷи нерӯҳои амрикоӣ бояд бар асоси шароити айнии Афғонистон сурат мегирифт, на бар асоси замони Тавофуқномаи Доҳа”. [20].

Ба назари Чеймс Доббинс, муаллифи китоби “Шикасти миллатсозӣ дар Афғонистон” ва намояндаи пешини Амрико дар ин кишвар, “Трамп ва Байден ҳар ду дар мавриди хуруҷ аз Афғонистон иштибоҳ карданд; таомул бо толиб ҳамеша бо фишор гузинаи амалӣ аст – толибон бидуни ҳимояи Покистон наметавонистанд ба қудрат бирасанд. Аммо Амрико гузинаи лозими фишор бар Исломобро надошт. Тавофуқномаи Доҳа иштибоҳ буд; толибон ваъдаи қатъи робита бо “ал-Қоида”-ро надоданд. Толибон дар гузашта террорист буданд, ҳоло метавонанд террористони оянда низ бошанд. Ба бовари Доббинс, далели сукути ҷумҳурият се маврид буд: хуруҷи Амрико, қатъи ҳимояи қарордодиҳо ва фирори Ашраф Ғанӣ. [21].

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Рубин, Майкл (ҷавзӣ 1938). «Арзёбии амалкарди тими Трамп барои барномаи сулҳи Афғонистон». Институти мутолиоти стратегии Афғонистон, шумораи 1.
2. Хотироти Болтон (июни 2020). «Трамп гуфт: «Халилзод шайёд аст, ки барои сулҳ ниёз дорем». ВВС-и форсӣ. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53165477>
3. Steve Coll and Adam Entous, Ibid.
4. Хабаргузори «Дид» (10 ҳути 1398). «Матни комили Ёлломиаи муштараки Афғонистон ва Амрико барои расидан ба сулҳи пойдор». <https://didpress.com/>
5. Халилзод, Зулмай (мартӣ 2022). Мусоҳиба бо ВВС-и форсӣ. <https://www.youtube.com/watch?v=wKOK-G17hgQ>
6. Дониш, Сарвар; ibid.
7. Лоренс, Хюго (августӣ 2021). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико». <https://www.youtube.com/watch?v=1JVkTKUwNb0>.
8. Dave Lawler (2022) Interview: Former U.S. envoy Khalilzad on leaving Afghanistan to the Taliban” Axios World. <https://www.axios.com/2022/08/15/zalmay-khalilzad-interview-fall-kabul-taliban>.
9. Лоренс, Хюго (февралӣ 2022). Гуфтугӯи вижа бо телевизиони «Афғонистон

интернейшнл. <https://www.youtube.com/watch?v=J4ZDeYhN-p8>.

10. Майерс, Ричард (апрели 2021). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико».
<https://www.youtube.com/watch?v=TKFW8l7xc>
11. Петрэус, Дэвид (август 2022). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико».
https://www.youtube.com/watch?v=Lv7nXz7bo_I.
12. Кларк, Колин (август 2022). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико».
<https://www.youtube.com/watch?v=moEtlssfBgs>.
13. Оданил, Ливал (7 сунбулаи 1401). Чи тавр Амрико дубора бо сарнавишти Афғонистон бозӣ кард. «Форин-Полис». Тарҷумаи Сайид Тоҳир Мучоб. – Хабаргузори «Дид». <https://didpress.com>.
14. OLAFIMIHAN OSHIN(08/14/22) "Former Afghan president agrees Trump's deal with Taliban on US withdrawal was a disaster" [HTTPS://THEHILL.COM/POLICY/INTERNATIONAL/3602087-FORMER-AFGHAN-PRESIDENT-AGREES-TRUMPS-DEAL-WITH-TALIBAN-ON-US-WITHDRAWAL-WAS-A-DISASTER/](https://THEHILL.COM/POLICY/INTERNATIONAL/3602087-FORMER-AFGHAN-PRESIDENT-AGREES-TRUMPS-DEAL-WITH-TALIBAN-ON-US-WITHDRAWAL-WAS-A-DISASTER/)
15. Фарочӣ, Абдулмуталлиб (6 далви 1401). «Помпео дар китоби худ дар мавриди Ашраф Ғанӣ ва музокироти сулҳ чӣ гуфтааст?». Телевизиони «Ому».
<https://amu.tv/33647/>
16. Телевизиони «Ому» (ҷавзои 1402). Як узви Кунгураи Амрико: «Муколамаи махфӣ нишон медиҳад, ки Байден «ичоза дод», то Афғонистон фуру бипошад».
<https://amu.tv/51470/>.
17. Маккол, Майкл (ноябри соли 2021). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико».
<https://www.youtube.com/watch?v=BZHU3Lud1To>.
18. Лоренс, Хьюго (август 2021). Мусоҳиба бо баҳши дари «Садои Амрико».
<https://www.youtube.com/watch?v=AIB4UTDzR0k>
19. Набил, Раҳматуллоҳ (сентябри соли 2022). Мусоҳиба бо барномаи «Майдон»-и телевизиони «Афғонистон Интернейшнл».
<https://www.youtube.com/watch?v=HR6G2x-VMQM>.
20. Доббинс Джеймс (июли 2022). Гуфтугӯи вижа бо телевизиони «Афғонистон интернейшнл». <https://youtu.be/DmV7w0qu9x0>.
21. Доббинс, Чеймс (июли 2022). Гуфтугӯи вижа бо телевизиони «Афғонистон интернейшнл». <https://youtu.be/DmV7w0qu9x0>

МИРНЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ АМЕРИКИ С ТАЛИБАНОМ

ХУСАЙН БЕДИЛЗОДА,

Заведующий отделом политических вопросов международных отношений Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАН Таджикистана

САИЙДКАРИМ АДИБ,

Аспирант (докторант PhD) третьего года кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121.

Исследования показывают, что стратегия администрации Трампа в отношении Афганистана была совершенно ошибочной. Талибы неуклонно проигрывали в защите

политических обязательств. Подход талибов к переговорам заключался в том, чтобы играть с Америкой, просить о льготах и недолговечности. Вместо того, чтобы воспринимать дипломатию как выход для разрешения разногласий, талибы рассматривали усилия американцев по переговорам как признак их слабости и беспомощности.

В контексте соглашения в Дохе, Соединенные Штаты пообещали вывести все свои вооруженные силы до мая 2021 года, если талибы возьмут на себя обязательство разорвать связи с “Аль-Каидой” и другими террористическими группировками, начать добросовестные переговоры с афганским государством и стремиться к снижению уровня насилия в стране. Талибы также пообещали не нападать на силы США и НАТО, которые готовились к выводу. Тем не менее, они могли продолжать атаковать афганские силы. Афганское государство не было стороной этого соглашения.

Ключевые слова; НАТО, США, Афганистан, соглашения, талибан, Доха, Трамп.

THE PEACE NEGOTIATIONS BETWEEN AMERICA AND THE TALIBAN

HUSAIN BEDILZODA,

Head of the Department of Political Issues of International Relations, Institute of Philosophy, Political Science, and Law named after A. Bahovaddinov, National Academy of Sciences of Tajikistan

SAIIDKARIM ADIB,

Third-year PhD Candidate in Political Science, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.

Research shows that the Trump administration's strategy regarding Afghanistan was completely flawed. The Taliban consistently failed to uphold their political commitments. The Taliban's approach to negotiations involved playing with America, asking for concessions and short-term gains. Instead of viewing diplomacy as a way to resolve disagreements, the Taliban saw the U.S. negotiation efforts as a sign of weakness and helplessness.

In the context of the Doha Agreement, the United States promised to withdraw all its military forces by May 2021 if the Taliban committed to severing ties with al-Qaeda and other terrorist groups, engaging in good-faith negotiations with the Afghan government, and striving to reduce violence in the country. The Taliban also pledged not to attack U.S. and NATO forces preparing for withdrawal. However, they were allowed to continue attacking Afghan forces. The Afghan government was not a party to this agreement.

Keywords: NATO, USA, Afghanistan, agreements, Taliban, Doha, Trump.

Муқарриз: Фазлидин Музафарзода мудири кафедраи
сиёсати ҷаҳонӣ ва робита бо ҷомеаи АИДНПҚТ,
номзади илмҳои сиёсӣ

УДК: 342.57

**ЗАМИНАҲОИ РУШДИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚИИ НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ГАДОЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБОВЕВИЧ,

докторанти шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинови АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино,
Гузаргоҳи 1,; E-mail: tablig22@mail.ru. Тел.: (+992) 201 54 00 08

Ҷамъияти инсонӣ роҳи дурударози инкишофи хеиро тай намудааст. Вобаста ба давру замон, институтҳои ҷамъиятӣ дар шаклҳои гуногун ба вучуд омада, низом ва системаи сиёсии ҷомеаро ташаққул ва тағйир додаанд. Дар шароити кунунӣ ислоҳоти сиёсӣ ҳуқуқие, ки ба ташаққул ва рушди давлати ҳуқуқбунёд равона карда шудааст, фаъолияти мунтазами рукнҳои ҳокимияти давлатӣ ва алоқамандии онҳо бо сохторҳои ҷомеаи муосири мутамаддин аҳаммияти хосса касб менамояд. Дар мақолаи мазкур заминаҳои рушди сиёсию ҳуқуқии ниҳоди президентӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар раванди таҳлил бештар ба асарҳои муҳаққиқони ватанӣ таъя намуда, таҳлилҳои амиқ рӯи кор омадааст.

Калидвожаҳо: *ниҳод, Истиқлолият, давлат, Президент, Ҳукумат, демократия, система, конституция, сарвар, ҳуқуқбунёд, сиёсӣ, иҷтимоӣ, бозсозӣ.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди президентӣ пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ падидаи ҷадид паид омад. Қадами аввали расмӣ дар роҳи таъсиси мансаби президент баъди эълони сиёсати ба ном «бозсозӣ» гузошта шуд. 14 март соли 1990 Анҷумани III депутатҳои халқи ИҶШС Қонунро «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конституцияи Қонуни асосии ИҶШС дохил кардани тайироту иловаҳо» қабул намуд. Тибқи қонуни мазкур таъсиси мансаби Президенти ИҶШС бо мақсади таъмини дигаргунсозии қатъии сиёсию иқтисодии мамлакат, мустаҳкам намудани сохт, ҳуқуқ, озодӣ ва амнияти конституционии шаҳрвандон, бештар кардани ҳамкориҳои мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идораи ИҶШС муайян мегашт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаи таҳқиқшаванда дар замони муосир яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта аз дар кишварҳои хосияти демократишуда ба таври васеъ паҳн гардидааст. Дар конституцияҳои кишварҳои мустақил ниҳоди президентӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ тавсиф шудааст. Дар самти омӯзиш ва пажӯҳиши ниҳоди президентӣ олимони гуногун саҳми шоён доранд. Махсусан, асарҳои А.Ф. Алиев, Ю. А. Дмитриев, А.Н. Кокотов, И.Д. Хутинаев, Н.А. Сахаров, Ф. Ардан, Ш.Л. Монтескье, А. Куканов ба шумор меравад. Дар атрофи масъалаи таҳқиқшаванда муҳаққиқони ватанӣ низ асару мақолаҳои зиёде ба таъъ расонидаанд. Инчӯ метавон аз асарҳои чунин олимони ватанӣ ба мисли А.Н. Муҳаммадов, Г.Н. Зокиров, Ҷ.М. Зоиров, Б.Ҷ. Раззоқов, Л.Ш. Сафаров, С.Х. Наботов ва дигарон ном бурд.

Мақсади мақола - мавриди таҳлил қарор додани заминаҳои рушди сиёсию ҳуқуқии ниҳоди президентӣ мебошад. Дар раванди таҳлил бештар ба асарҳои муҳаққиқони ватанӣ таъя намуда, таҳлилҳои амиқ рӯи кор омадааст.

Муҳтавои асосии мавод. Таъсиси ниҳоди президентӣ дар Тоҷикистон марҳилаи рушди давлатдорӣ миллӣ ва далели шинохти ниҳодҳои давлатию сиёсии кишварҳои демократӣ мебошад. Баъзе аз муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти иҷроия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули оҷилии қарорҳои идорӣ, тақмили механизми иҷроӣ қонунҳо, таҳкими низомии давлатӣ,

қонуният ва тартиботи ҳуқуқи аз ҷумлаи омилҳое ба шумор мераванд, ки ба ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон асос гузоштаанд. [9;17].

Вобаста ба андешарониҳои илмӣ – назариявӣ ба мо зарур аст, ки бо таҳлилҳои амиқ ва ҳулосабарориҳои илмӣ дар мавриди салоҳиятҳои роҳбарони чанде аз кишварҳои собиқ Шӯравӣ ва дигар давлатҳо назар афканем. Салоҳияти Президент дар кишварҳои ИДМ ба воситаи Конститутсияҳои давлатҳои мазкур, масалан (моддаи 122 Конститутсияи Ҷумҳурии Арманистон; моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус; моддаи 46 Конститутсияи Қирғизистон; моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.) қонунҳои махсус муайян карда шудаанд [1;83].

Агар ба адабиёти таълифнамудаи олимони рус таваҷҷуҳ намоем, дар ин масъала Н.А. Михалев, ки бевосита ба таҳлили салоҳияти Президент дар кишварҳои ИДМ пардохтааст, чунин менависад, ки муносибати Президент бо парламент дар асоси низоми баробарӣ сохта шудааст. [2;31].

Дар як қатор давлатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил Президент дар ташкили палатаи болоии парламент иштирок менамояд. Ҳамчунон, ки дар Ҷумҳурии Беларус аз се як ҳиссаи сенаторҳоро Президент таъин менамояд; дар Ҷумҳурии Қазоқистон Президент ҳафт нафар вакилони Сенатро таъин менамояд. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Гурҷистон баъди ташкили парламенти ду палатагӣ, Президент панҷ аъзои сенатро таъин менамояд. Масалан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 нафар аъзои Маҷлиси миллиро Президент таъин мекунад.

Таҳлили конститутсияҳо дар тамоми кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нишон дод, ки Президент ваколат дорад ҳама вақт дар фаъолияти парламент иштирок намояд, дар маҷлисиҳои кушода ва пушидаи он ҳузур дошта бошад ва дар муҳофизаҳо бе таъин ва бе навбат баромад намояд.

Ҳанӯз 29 ноябри соли 1990 Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ чун ҷумҳурии иттифоқӣ қарор дошт, қонунро «Дар хусуси таъсиси вазифаи президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интиҳоби ӯ» қабул намуд. Дар қонуни номбурда таъкид мегашт, ки вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, таҳкими сохти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъсис дода мешавад.

Санадҳои қонунгузорию болономбурда ҳарчанд зерини таъсири омилҳои зертаъсирӣ ҷомеаи собиқ шӯравиро фаро бошанд ҳам, дар системаи давлатдорӣ тоҷикон падидаи нав ва назаррас махсус меёбанд.

Зиёда аз он, ба ин дигаргунӣ ҳамчун қадами навбатӣ дар роҳи эҳёи арзишҳои миллии низ баҳо додан мумкин аст. Аслан, ғазои тоҷикони замони шӯравӣ ҳаргиз кунду қарахт набуд. Дар он равандҳои мураккаби ҳазм ва таҷдиди назар нисбати ғояҳои сотсиалистӣ, маърифати арзишҳои нави ҷаҳонӣ ва посуи дифои суннатҳои ниёгон зухур дошт.

Аз нигоҳи ҳуқуқӣ дар роҳи худшиносии миллии ва рушди унсурҳои давлатӣ ҳануз то эълони истиқлолияти кишвар, се қадами устувору умедбахш гузошта шуд. [3;236].

- Қадами аввал қабули Қонуни забон (аз 22 июли соли 1989) мебошад, ки қадами нахустин ба давлатдорӣ навини тоҷикон ниҳода шуд.

- Қабули қонун дар бораи забон давлатӣ бисёр мушкул ва дар ҳолати вазнини сиёсӣ қабул гардид. [4;96].

- Қадами сеюм бо ҷорӣ намудани ниҳоди Президентӣ алоқаманд доништа мешавад, ки аз шӯҷаи мардони арсаи сиёсати онрӯза дарак медиҳад. Ин падидаҳои

назарраси ҳуқуқӣ ҳамчун «садои ниёгон»-и тоҷикон гузаштаи халқи кӯҳан, созанда ва дорои давлатдорӣ қадимаро беихтиёр дар худ таҷассум намудаанд.

Бояд қайд кард, ки шакли идоракунии Президентӣ паҳлуҳои мухталифи хешро дар таҳқиқоти муҳаққиқонӣ аврупоиву амрикоӣ пайдо кардааст. Агарчанде, ки дар доираи тамаддуни ҳудашон бошад ҳам лекин онҳо паҳлуҳои гуногуни ниҳоди мазкурро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд. Инчунин гуфта ба маврид аст, ки муҳаққиқони соҳаи сиёсии ватанӣ низ аз омузиши ин раванд дар қанор намондаанд.

Бо таъсис ва ҷорӣ намудани ниҳоди президентӣ дар кишвари навбунёд дигаргуниҳои назаррас ба вучуд омад. Якум, он қадами устувор дар роҳи тасдиқи арзишҳои нави Ёломиёи соҳибихтиёрии ҷумҳурий гардид, ки дар он аз ҷумла, усули таҷзияи ҳокимият эътироф мегардад. Дуюм, ба шарофати он афкори ҳуқуқии кишвар бо истилоҳи «сарвари ҷумҳурий» шиносӣ пайдо кард.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ташаккул ва рушди ниҳоди Президентӣ таърихи тӯлонӣ дошта то ба имрӯз тарҳҳои гуногуни он маълум гаштааст. Дар ҳар давра замон вобаста ба шакли идоракунӣ ва системаи сиёсии кишварҳо ниҳоди мазкур тобиши гуногун гирифтааст. Воқеан ниҳоди Президентӣ ниҳоде ба шумор меравад, ки дар муддати кӯтоҳ самаранокии ҳудро нишон додааст. Самаранокии ниҳоди мазкур дар ҷомеаҳои демократӣ бештар ва қавитар эҳсос мегардад.

Он тағйиротҳои мушаххасе, ки дар Тоҷикистон аввали солҳои 90 уми асри XX ба амал омаданд, як масъалаи мураккабро дар назди олимони ҷомеашиносон ва умуман шахрвандон гузошт ин шакли идоракунии давлатдорӣ тоҷикон буд.

Дар ҷомеа шакли идоракунии президентӣ тарафдорони ҳудро руз аз руз бештар мегардонид. Илова бар ин масъалаи мазкур аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ-сиёсӣ мавриди дастгирии қарор гирифт. Бояд қайд кард, ки дар як вақт бо ҷорӣ кардани мансаби Президент дар Тоҷикистон зарурияти таъсиси ниҳоди сарвари сиёсӣ пайдо шуд» [5;12].

Вале на дар марҳилаи мазкур ва на дар дигар сессияҳои Шӯрои Олии Тоҷикистон ин масъала махсус баррасӣ карда нашуд ва ба таври юридикӣ қарорҳо қабул нашуданд. Чуноне маълум аст, дар сессияи ҳаҷдахуми Шӯрои Олӣ масъала дар бораи ниҳоди президентӣ матраҳ карда шуд, институте, ки воқеан ниҳоди сарвари сиёсӣ мебошад. Парламенти он вақт ба комиссия дар бораи коркарди лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барасии масъалаи мазкурро супорид ва дар изҳороти сиёсии Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешуд, ки ба ин масъала бояд, бевосита ҳуд халқ дар раёпурсии моҳи июни соли 1994 муайян намоянд.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 қадами муҳимро дар муайянкунии афзалиятҳои халқи тоҷик далолат мекунад. Яке аз мазмунҳои умдае, ки дар матни Конститутсия инъикос ёфтааст, тасдиқи ниҳоди президентӣ буд. Тавсифи конститутсионии ниҳоди мазкур муайянкунии мақом ва нақши онро дар системаи давлатдорӣ ва ҳолати воқеӣ, ки рамзи ягонагии миллии мебошад, дар назар дорад.

Эмомалӣ Раҳмон, чун сарвари сиёсӣ аз соли 1992 сардори давлат буда, фаъолияти сиёсии ҳудро дар шароити душвортарини Тоҷикистон оғоз намуд. Рушди минбаъдаи мамлакат, роҳи дигаргуниҳои демократӣ дар ҷомеа, сулҳ ва иттифоқи ояндаи дурахшони мамлакат бевосита бо номи ӯ алоқаманд аст. Сиёсатшиносии машҳури тоҷик С.И. Шарипов қайд намудааст, ки “Барои халқи мо сарвари пурқувват пайдо шуд, ки аз масъулиятро ба ҳудии худ гирифта дар лаҳзаҳои мураккаби таърихи

дар солҳои навадум наметарсид. Ин бештар ба он мусоидат намуд, ки халқи мо даҳшати фочианоки ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронид” .

Воқеан дар лаҳзаҳои ҳассоси давлатдорӣ навини халқи тоҷик, барои раҳи аз мушкилиҳои сиёсӣ иқтисодӣ сарвари воқеи лозим буд, ки тамоми масъулиятро ба дӯш гирад.

Чуноне, ки маълум аст, навъ ва мундариҷаи институтҳои сиёсӣ (давлат, ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии сиёсигардида) муассисаҳои ташкилкунанда, хизматрасони раванди амали сохтани ҳокимияти сиёсӣ, ҳамчунин расонидани иттилооти сиёсӣ ва мубодилаи ғайриқонуний байни ҳокимият ва дигар соҳаҳои ҳаёти сиёсиро ифода мекунам.

Ниҳоди сарвари сиёсӣ дар вазъияти ҳассоси баамаломата бояд чараҳои инкишофи иҷтимоӣ ва муҳити ҷамъиятӣ – сиёсиро ба таври мукамал баҳогузорӣ намояд. Хосияти фарқкунандаи ҳодимони аслии давлатӣ дар он мебошад, ки дар вақтҳои зарури қорро ба манфиати умум ҳал намоянд .

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар ҳаёти муосир дар рушди ниҳоди сарварӣ аз ҳама равшантар се таъсири асосӣ зоҳир мешавад: касбият, институтсионализиатсия ва баландшавии вобастагии захиравии сарварӣ .

Аз рӯйи дарки ҳодисаҳои муҳими тӯли солҳои охир дар ҳаёти сиёсии кишвари мо бавқарб пайваста ҳеле ҳоли ба назар мерасад. Аз ҷумла, бо пешниҳоди намояндагони мардумӣ сазовор донишмандони Президенти кишварамон ба мақоми Пешвои миллат аз зумраи падидаҳои муҳим ба шумор меравад, ки то имрӯз барои шарҳи таърихи он андешаҳои гуногун зимни мақолаҳои суханронӣ баён шудаанд .

Таҳқиқи раванди ташаккулиёӣ, мақом ва нақши ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад хусусиятҳои зерини онро нишон дод:

а) аввалан, пайдоиш ва ташаккулиёии ниҳоди сарвари сиёсӣ аз он лаҳза оғоз шуд, ки дар Тоҷикистон вакуум (фазаи ҳолӣ) ва замони бесомонии сиёсии бавқарбӯдамада барои ба ҳамаи сиёсӣ омадани нерӯҳои гуногуни сиёсӣ мусоидат карданд, ки қулоғу равшан мақсади ба даст гирифтани ҳокимиятро гузошта буданд; б) дуум, мазмуну мундариҷаи асосии ҳаракатҳои ҷамъиятии сиёсӣ, дар назари аввал, муқобилият кардан ба номенклатураи пасокоммунистӣ буд. Вале дар асл муборизаи бераҳмона на дар соҳаи идеология, балки бар зидди шахсони мушаххаси мансабдор паҳн шуд. Ин мубориза аз ибтидо хусусияти маҳалгароиро касб намуд, ки ба рушди системаи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеъ шудан гирифт; в) сеюм, дар чараҳои пайдоиш ва ташаккулиёии ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистон радикализи сиёсӣ иллати асосии душмании ҳизбу ҳаракатҳои гардид, ки ҳудро демократӣ меномиданд ва ба гумон аст онро бо далели табиӣ набудани таҷрибаи бурдани мубориза дар доираи Конститутсия ва Қонунҳои амалкунанда ҳақ донишманди дуруст бошад. Ҳолати мавқӯда равшан ташаккулиёии ниҳоди президентиро, чун ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳеле душвор намуд.

Аз ҷуфтаҳои боло бармеояд, ки вазъи иҷтимоӣ - сиёсӣ, хусусияти пайдоиш ва ташаккули ниҳоди сарварии сиёсӣ имкон медиҳад, ки чунин ҳулоабарори намуд: вазъи кунунии ҳома тақозо мекунад, ки ба манфиатҳои маҳдуди худ қаноат накарда, дар навбати аввал, ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим, ноил шудан барои ягонагии милли ва ризоият, тақсиминопазирӣ ва тамомияти арзи Тоҷикистони соҳибистиқлол диққат диҳанд.

Ҳамин тавр, ба расмӣ даромадани ин таъсир аз он маншаъ мегирад, ки яке аз дастовардҳои ғуларзиши давлати мо баъд аз касби Истиқлолияти давлатӣ, ин таҳти сарварии Президент таҳия ва ба мардум пешниҳод намудани як мафкура, идеологияи

кулли мардуми Тоҷикистонро ба созандагӣю таъмини инкишофи кишвар сафарбаркунанда мебошад, ки таҳти унвони «вахдати миллӣ» ёдоварӣ мешавад.

Пайравӣ аз ин мафкура ба мардуми тоҷик имконият дод, ки дар даврони аз ҳама душвортарини таърихи истиқлолиятш алангаи домангири низои дохилиро дар як муддати кӯтоҳ бо роҳи мусолиҳатомез хомӯш кунад ва дар замири мардум умед ба фардои дурахшонро аз нав зинда намояд. Аз ин хотир, мардуми мо ҳамасола таҷлили ду иди бузург, яъне Рӯзи Истиқлолияти давлатии кишварамон ва Рӯзи вахдати миллиро бо як самимияти хос таҷлил менамоянд ва онҳоро воқеан санаҳои сарнавиштсози таърихи навини худ меҳисобанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумлаи роҳбаронест, ки шахсияти сиёсии ӯ лаҳза ба лаҳза ва қадам ба қадам, дар пеши назари мардум, ҳамнафас бо ғаму шодии миллат ташаккул ёфта, ҷойгоҳи мардумии худро ба таври табиӣ дарёфтааст. Ҳамон гуна, ки аҳли як хонадон фарзанди худро, ки дар пеши чашмашон аз як навҷавони навқад ба як марди рашид табдил шудааст, дуруст мешиносанд ва бо тамоми сифоту сиришти ӯ ошноӣ доранд, Эмомалӣ Раҳмон низ дар оғӯши ватану миллат ва дар сояи дуову дастгирии мардум сабзид, ба таври комилан табиӣ, шахсияти ӯ шахсияти воқеӣ ва хидматҳои ӯ хидматҳои бунёдӣ мебошанд.

Аммо барои расидан ба ин мақоми милливу таърихӣ, Роҳбари давлат роҳеро тай намуд, ки пур аз мушкilot, пур аз печутоб, пур аз камину хатар, аммо пур аз ифтихор, пур аз муҳаббат ва пур аз комёбӣ буд. Ин аст, ки агар касе бихоҳад, то симо, шахсият ва ҷойгоҳи ӯро назди мардуми тоҷик дарк намояд, бояд пеш аз ҳама, роҳи паймудаи ӯ ва хидматҳои таърихӣ ӯро барои мардум дарк кунад. Мӯҳтавои ҳамин роҳи пурмашақат ва дарки оқилонаи ҳамин дастовардҳо худ ба худ нишон медиҳад, ки Эмомали Раҳмон кист ва барои мардум ва давлати Тоҷикистон чи ҷойгоҳ ва чи арзише дорад. Зеро, имрӯз вақте дар бораи масири тайшуда ва дастовардҳои бунёдии Тоҷикистон дар марҳилаи пурпечутоби истиқлолият сухан меравад, бешак симои ин шахсияти барҷаста ба назар меояд. Маҳз ҳамин нигоҳи мардум ва таҳлили объективии масъала нишон медиҳад, ки чаро Эмомалӣ Раҳмон Пешвои миллат аст ва чаро ин мақоми ӯ ҳолати табиӣ ва бисёр устувор дорад.

Маҳз бо ташаккули ниҳоди сарварӣ дар кишварамон сохтори системаи сиёсӣ пурра ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ равона карда шуд. Ин арзишҳое мебошанд, ки на танҳо дар робита бо ҳодисаҳои аввали касби истиқлолиятанд, балки дар марҳилаи имрӯзаи инкишофи ҳаёти ҷомеа низ асоси мавҷудияти онро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин ниҳоди президентӣ дар нигоҳдоштани тамомияти арзӣ, сулҳу субот ва вахдати миллӣ нақши муҳими худро бозидоаст. Дар тасаввури аҳли ҷомеа сарчашма ва замонати устувории ин равандҳо ба фаъолияти созандаи ҷомеасозии сарвари мамлакат, Пешвои миллат рабт дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон “Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ” аз 29 ноябри соли 1990 ниҳоди президентӣ таъсис ёфт[6;189].

Баъдан дар натиҷаи мувоҷеҳ гаштан ба бӯҳрони нави мураккаби иҷтимоӣю иқтисодӣ ва сиёсӣ пас аз ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи соли 1978 аз 27 ноябри соли 1992 дар Тоҷикистон, ҳокимияти президентӣ дар кишвар дубора бекор карда шуд ва ба ҷои он Шӯрои Вазирон созмон ёфт [7;326].

2.2. Ниҳоди президентӣ ҳамчун заминаи рушди давлатдорӣ милли.

Низоми идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президентӣ мебошад. Дар таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳонӣ ниҳоди президентӣ ҳамчун яке аз намудҳои сардори давлат маъмул буда, таърихи зиёда аз дусадсола дорад ва маҳз ҳамин таҷрибаи боюғанӣ ба он сабаб шуд, ки дар аксари кишварҳо ниҳоди мазкур ба таври расмӣ таъсис ёбад. [8;244].

Раванди инкишофи таҷзияи ҳокимият дар аввали солҳои 90-ум ба тамоюли бавучудоии ниҳоди Конституциониву ҳуқуқии «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» замина гузошт.

Яке аз қадамҳои устувори умедбахш дар роҳи давлатдорӣ миллӣ ва дар қолаби давлатдорӣ миллӣ роҳандозӣ кардани ниҳоди президентӣ маҳсуб меёбад, ки ифодаи куҳанмиллат ва куҳандавлат будани мо, тоҷиконро шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон маврид ба зикр аст, ки ҳамаи ин зухуроти ҳуқуқӣ маҳз аз Эъломияи соҳибхитиёрии ҶШС Тоҷикистон маншаъ мегиранд, ки 24-август соли 1990 қабул гардид ва дар худ арзишҳои сиёсӣ ҳуқуқии навинро таҷассум намуда, эълон кард.

Таъсиси ниҳоди президентӣ дар Тоҷикистон марҳилаи рушди давлатдорӣ миллӣ ва далели шинохти ниҳодҳои давлатию сиёсии кишварҳои демократӣ мебошад. Баъзе аз муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти иҷроия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули очилии қарорҳои идорӣ, такмили механизми иҷроӣ қонунҳо, таҳкими низоми давлатӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқи аз ҷумлаи омилҳои ба шумор мераванд, ки ба ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Тоҷикистон асос гузоштаанд. [9;17].

Маҳз ҷорӣ кардани ниҳоди президентӣ боис ба рушди устувор ва пешрафти бемайлони ва бесобиқаи идораи давлатӣ (идораи иқтисод, сиёсат ва дигар соҳаҳо) ва идоракунии ҷумҳурӣ гардид.

Аз рӯйи дарки ҳодисаҳои муҳими тӯли солҳои охир дар ҳаёти сиёсии кишвари мо бавуқӯъпайваста хеле ҷолиб ба назар мерасад. Аз ҷумла, бо пешниҳоди намояндагони мардумӣ сазовор донишмандони Президенти кишварамон ба мақоми Пешвои миллат аз зумраи падидаҳои муҳим ба шумор меравад, ки то имрӯз барои шарҳу тавзеҳи он андешаҳои гуногун зимни мақолаю суҳанронҳои баён шудаанд.

Ҳамин тавр, ба расмӣ даромадани ин тамоюл аз он маншаъ мегирад, ки яке аз дастовардҳои ғураи давлати мо баъд аз касби Истиқлолияти давлатӣ, ин таҳти сарвари Президент таҳия ва ба мардум пешниҳод намудани як мафкура, идеологияи кулли мардуми Тоҷикистонро ба созандагӣ таъмини инкишофи кишвар сафарбаркунанда мебошад, ки таҳти унвони «ваҳдати миллӣ» ёдоварӣ мешавад. Пайравӣ аз ин мафкура ба мардуми тоҷик имконият дод, ки дар даврони аз ҳама душвортарини таърихи истиқлолияташ алангаи домангири низои дохилоро дар як муддати кӯтоҳ бо роҳи мусолиҳатомез хомӯш кунад ва дар замири мардум умед ба фардои дурахшонро аз нав зинда намояд. Аз ин хотир, мардуми мо ҳамасола таҷлили ду иди бузург, яъне Рӯзи Истиқлолияти сиёсии кишварамон ва Рӯзи ваҳдати миллиро бо як самимияти хос таҷлил менамоянд ва онҳоро воқеан санаҳои сарнавиштсози таърихи навини худ меҳисобанд.

Бояд таъкид дод, ки сарчашмаи ғоявии шаклгирии ниҳоди президентӣ асарҳои муттафакирони барҷастаи аврупоӣ Ҷ. Локк ва Ш. Монтескё маҳсуб меёбанд. Асари безаволи Ҷон Локк «Ду рисола оид ба идоракунии» соли 1690 дар идомаи асари Николло Макиавелли «Подшоҳ» соли 1513 ба тасаввуроти қадимаи теократие, ки ба ҳокимиятдорӣ пардаи илоҳӣ бахшида, идоракунии ҷомеаро кори нафарони мунтахаб медонист, дубора зарба зад. Минбаъд муносибатҳо ҳосияти дигарро касб менамуд. Ҳокимияти олий ба президенти кишвар тааллуқ дошт на ба Папаи Рим.

Ташаккул ва рушди ниҳоди президентӣ дар системаи сиёсии кишвари мо баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба таври васеъ ба назар мерасад. Ҳанӯз 29 ноябри соли 1990 Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ чун ҷумҳурии иттифоқӣ қарор дошт. Дар ҳамон лаҳзаҳо Қонунро «Дар хусуси таъсиси вазифаи президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интиҳоби ӯ» қабул намуд. Дар қонуни номбурда таъкид мегашт, ки вазифаи Президент РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, таҳкими сохти конституционӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъсис дода мешавад.

Ҳеч як ниҳоди давлатӣ бидуни асосҳои конституционӣ ғайриқарор бурда наметавонад. Ниҳоди президентӣ дар Конститутсияи мамлакат ба таври мушаххас омадааст.

Ниҳоди президентӣ ва салоҳиятҳои ба он дахлдор дар қонунҳои асосии кишварҳое, ки шакли идоракунии президентиро интиҳоб намудаанд, ба таври муқаммал нишон дода шудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ.– Душанбе, 2010. ЭР – граф, 504 с.
2. Зокиров Г. Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои руз ва дурнамои инкишоф. – Душанбе, 2011. Ирфон, 347 с.
3. Зокиров Г.Н., Абдулҳақов М.М. Манфиатҳои миллӣ- омили рушди давлатдорӣ. – Душанбе, 2008; ЭР – граф, 302 с.
3. Хизматрасонии давлатӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо. [Матн] – Душанбе, Ирфон, 2013. 278 с.
4. Муҳаммади Заранг. Саргузашти Қонуни Асосӣ дар се кишвар: Эрон, Фаронса ва Амрико. Душанбе, 2009, 170-173 с.
5. Ҳамидов Х. Қонуни Асосии Тоҷикистони муосир. Душанбе, 2005, 96-108 с.

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ГАДЖЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБЕКОВИЧ,

докторант кафедры политологии Института философии, политологии и права им.

Баховаддинов АМИТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан,

ш. Душанбе, район Сино, Гузарга 1,;

E-mail: tablig22@mail.ru. Тел.: (+992) 201 54 00 08

Человеческое общество прошло долгий путь своего развития. В зависимости от эпохи общественные институты возникали в различных формах, формировали и меняли строй и политическую систему общества. В современных условиях особое значение приобретают политико-правовые реформы, направленные на формирование и развитие правового государства, регулярную деятельность столпов государственной власти и их связь со структурами современного цивилизованного общества. В данной статье анализируются основы политико-правового развития института президентства. В процессе анализа преимущественно опираются на работы отечественных исследователей, проводится углубленный анализ.

Ключевые слова: институт, Независимость, государство, Президент, Правительство, демократия, система, конституция, глава, правовая, политическая, социальная, реконструкция.

**POLITICAL AND LEGAL BASES FOR THE DEVELOPMENT OF THE
INSTITUTE OF THE PRESIDENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

GADOEV ABDURASUL ESANBOEVICH,

doctoral student of the Department of Political Science at the Institute of Philosophy, Political
Science and Law named after. Bakhovaddinov AMIT.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Sino district, Guzarga 1,;

Email: tablig22@mail.ru. Tel.: (+992) 201 54 00 08

Human society has come a long way in its development. Depending on the era, public institutions arose in various forms, shaped and changed the structure and political system of society. In modern conditions, political and legal reforms aimed at the formation and development of the rule of law, the regular activities of the pillars of state power and their connection with the structures of modern civilized society are of particular importance. This article analyzes the fundamentals of the political and legal development of the institution of the presidency. In the process of analysis, they mainly rely on the work of domestic researchers and conduct an in-depth analysis.

Key words: institution, Independence, state, President, Government, democracy, system, constitution, chapter, legal, political, social, reconstruction.

Муқарриз: Бедилзода Ҳусайн, мудири шуъбаи
сиёсатишиноӣ ва робитаҳои байналмиллали,
н.и.с. , дотсент.

**ТАҲКИМИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

НАЗАРХОНОВА МАРОДБАХТ ДЖОВИДОНОВА,

докторант второго курса по специальности политология кафедры философии и политологии
Хорогского государственного университета им. М.Назаршоев, 736000, г. Хорог, ул.

Шириншах Шахтемур 109, тел: (+992) 934200499,

Gmail: marodbakht99@gmail.com.

Дар мақола масъалаи таҳкими низоми идоракунии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлол мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта шуда, дар мустақам намудани он нақши як қатор консепсияҳо, стратегияҳои миллӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ нишон дода шудааст.

Махсусан, аҳамияти Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030, ҳамчун тақдирдиҳандаи низоми идоракунии давлатӣ, амалисозандаи самараноки вазифаҳои давлат ва пешгӯикунандаи хизматрасониҳои босифати давлатӣ дар беҳтар гардонидани фаъолияти идоракунии давлатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ҳамзамон, Паёми ҳарсолаи роҳбарияти давлат, ҳамчун воситаи асосии идоракунии стратегӣ ва ҳуҷҷати роҳнамо ҷиҳати фаъолияти тамоми шохаҳои ҳокимият маънидод гардида, он ба нақши он дар муайян намудани самтҳои асосии рушди кишвар, ҷамоҳангсозии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва ташаккули низоми идоракунии сиёсӣ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: *низоми идоракунии сиёсӣ, ҳокимияти давлатӣ, истиқлол, созишнома, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушд, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, консепсия, ҳукумати электронӣ, идоракунии давлатӣ, идоракунии лоиҳавӣ.*

Низоми идоракунии сиёсӣ яке аз категорияҳои муҳими илмҳои сиёсии замони муосир маҳсуб ёфта, дорои унсурҳо ва хусусиятҳои мухталиф мебошад. Мақсади асосии ҳамаи субъектҳои идоракунии сиёсӣ, ин соҳиб гардидан ба таъмини рушди устувори мамлакат ва идоракунии самарабахш мебошад, ки он дар натиҷаи рақобат ва таъсири мутақобила миёни онҳо ба амал меояд. Низоми сиёсии ҷомеа ҳамчун майдони муборизаи ғуруҳи манфиатҳо ба ҳисоб меравад [5, с.234].

Низоми идоракунии сиёсӣ, ҳамчун маҷмуи том фаъолияти касбии сиёсӣ ва идорию тавассути амалияи қонунгузорӣ, маъмурӣ, иҷроия, назоратӣ, судӣ ва дигар салоҳиятҳои ҳокимияти давлатӣ бо принсипи “таъмини меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва хизматрасонӣ ба ҷомеа ва дигар ниҳодҳои алоҳидаи он” амалӣ менамояд [10, с.4]. Чунин тарзи муайянкунии “санъат ё илм дар бораи фаъолияти давлат” меноманд, ки бо принсипҳои демократӣ, ҳуқуқбунёд, шакли идорӣ – ҷумҳуриявӣ-президентӣ, унитарӣ, инкори идеологияи расмӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба роҳ монда шудааст [11, с.107]. Низоми сиёсии мазкур ба ҷомеаи либералӣ хос мебошад, ки ду садсолаи охир марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, дар охири асри XX баъди аз байн рафтани давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ба авҷи аъло расид. Давлатҳои тозаистиклоле, ки баъди ғурупоиши давлати бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ пайдо гардиданд, роҳи нави давлатдориро бо модели либералӣ-демократӣ пеша намуданд.

Муҳимтарин марҳилаи рушд ва ташаккули низоми идоракунии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавҷам бо неъматҳои истиқлол аст, чун эҳёи давлатдорӣ мо, маҳз аз ин пораи таърих оғоз меёбад. Вале бо камоли таассуф ҳар яки мо медонем, ки кӯшишу талошҳои давлати навини мо ба ҷанги хонумонсӯзи бародаркуш рост омад, ки

дар натиҷа зиёда аз 150 ҳазор нафар кӯдак ятим монда, то 30 ҳазор хонаи истиқоматӣ сӯзонида шуд ва садҳо корхонаву коргоҳҳо комилан nobуд гардиданд. Зарари умумии ҷанги шаҳрвандӣ маблағи беш аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод. Аз ин лиҳоз, дар баробари бунёд намудани низоми идоракунии сиёсии мушаххас, яке аз масъалаҳои муҳими давлати мо, ин хотима додан ба ҷанги шаҳрвандӣ буд. Аз ин рӯ, қабул гардидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ (27 июни соли 1997) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, на танҳо боиси қатъи низоъҳои мусаллаҳонаи дохилӣ, барқарор кардани сулҳ, бозгашти гурезагон ба ватан ва таъминоти иҷтимоии онҳо гардид, балки ба ташаккули парлумони касбӣ дар мамлакат ва қабул намудани қонунҳои рӯзмара асос гузошта, бо роҳи интиҳоботи озоду демократӣ беҳтарин намоёндагони халқ, ҳамчунин ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси принципи баробарӣ ба он роҳ ёфтанд.

Хусусияти мушкилоти мазкур аз ташкили ниҳодҳои нави иҷтимоию сиёсии назораткунандаи захираҳо, ба шароити нав мутобиқ гардидани низоми сиёсии ҷомеа, ва аз даст додани танзими муколамаи ҳокимият ва ҷомеа иборат буд. Мушкилоти ба амаломеа, на танҳо масъалаи ба даст овардани истиқлолу озодӣ буд, балки бо пайдору устувор нигоҳ доштани он робита дошт [9, с.48-49].

Таназзули ҳокимият дар Тоҷикистон бо аз даст додани нуфуз, обрӯӣ, таъсир ва нокифоя будани захираҳои таъминкунандаи ғайриқонунии ҳокимияти сиёсӣ, механизмҳои ғайриқонунии таъминкунандаи ғайриқонунии низоми сиёсӣ таҷассум гардида, на танҳо қонунияти идоракунандагии ҳокимияти иҷроия, балки тамоми шохаҳои дигарро низ дар бар мегирифт.

Нахустин қадами дар роҳи ислоҳоти сиёсӣ-маъмурӣ дар кишвар ин таҳия ва қабули Конститутсияи нави давлат буд, ки соли 1994 ба таври раъйпурсии умумихалқӣ сурат гирифт. Қабули Конститутсия марҳилаи навро дар таърихи идоракунии сиёсии муосири Тоҷикистон боз намуда, дар раванди ислоҳот, як қатор қонунҳо чиҳати мукамалсозии низоми идоракунии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардиданд. Таъсиси парламенти касбӣ, дупалатагӣ, ҷорӣ намудани принципҳои “таҷзияи ҳокимият”, “плюрализми сиёсӣ” ва риояи воқеии онҳо, риояи ҳуқуқҳои асосии инсон ва инчунин, воқеият пайдо намудани усулҳои идоракунии демократӣ ва масъалаҳои дигари ҳаёти сиёсӣ заминаи рушди раванди ислоҳот гардиданд [2, с. 4].

Боби аввали Конститутсия хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун, давлат рамзҳои давлатӣ, дахлнопазирии инсон ва ҳуқуқҳои инкорнашавандаи ӯ, соҳибхитиярии халқ, ягонагии давлат ва сохти марзӣ маъмурии он, кафолати мухталифи равияҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эътибори олии Конститутсия ва таъсиси ҳуқуқи байналмилалӣ ба он ва қонунҳои Тоҷикистон, самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, гуногуншаклии моликият ва объектҳои моликияти истисноии давлат муқаррар ва нишон дода шудааст [1, с.75].

Эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси пайдо гардидани дигаргунӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар шуд, ки ин ба таъсиси низоми нави идоракунии сиёсӣ оғоз бахшид. Ба ғайриқонунии шурӯъ намудани Маҷлиси Олӣ, ҳамчун мақоми олии намоёндагӣ ва қонунгузор, Президент, ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия, Суди конституционӣ, ҳамчун ниҳоди ҳифзи меъёрҳои конституционӣ, низоми мақомоти маҳаллии ҳокимият – маҷлисҳои вакилони халқ, раисони вилоят, шаҳр, ноҳия ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот, ҳамчун мақомоти худидоракунӣ саҳифаи тозаро дар эъмори давлатдорӣ нав боз намуда, дар асоси муқаррароти меъёрҳои конституционӣ низоми ҳуқуқи миллӣ куллан тағйир ёфт.

Минбаъд, дар заминаи он як қатор қонунҳои конституционӣ қабул гардида, сифати қонунҳо сатҳи баландро касб намуданд.

Ҳамзамон, як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ва концепсияву стратегияҳои давлатӣ қабул гардиданд, ки ҷиҳати мустаҳкам намудани низоми идоракунии сиёсӣ ва рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ замина фароҳам оварданд, ки ба онҳо Стратегияи ислоҳоти сиситемаи идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи такмили сохтори идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон, Концепсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон, Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ”, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи такмили сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра мебошанд [3, с. 15].

Ҳамин тавр, нақши Конститутсия дар таҳкими низоми идоракунии сиёсии Тоҷикистон ниҳоят калон мебошад, зеро он барои ташкили сохтори сиёсии муосир замина гузошта, дар муқаррар намудани асосҳои давлатдорӣ миллий, ташаккули низоми ҳокимияти давлатӣ, таъмини ягонагӣ ва суботи сиёсӣ, рушд ва ташаккули демократия ва низоми бисёрҳизбӣ, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд нақши муҳим дорад.

Ҷиҳати рӯ овардан ба марҳилаи нави низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030” таҳия ва қабул гардид, ки дар он дар баробари пешбинӣ намудани рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, такмили низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муҳаррики асосии рушди мамлакат мебошад, яке аз бандҳои муҳимми он ба ҳисоб меравад.

Муқаррароти асосие, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд – СМР - 2030) дар асоси онҳо таҳия гардидааст, ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ”, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва паёмҳои ҳар солаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар баробари пешгӯӣ гардидани соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, такмил ва рушди низоми идоракунии сиёсии Тоҷикистон, низ яке аз қисматҳои асосии стратегияи мазкурро ташкил медиҳад. Қисмати сеюми стратегия оид ба такмилдиҳии низоми идоракунии давлатӣ, амалисозии самараноки вазифаҳои давлат ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифати давлатӣ буда, дар он мушкилоти асосии низоми идоракунии давлатӣ ва амалӣ сохтани тадбирҳои пешбинигардида, дар ислоҳ намудани мушкилоти мазкур ба таври мушаххас нишон дода шудаанд.

Дар самти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосан чунин норасоию мушкилот нишон дода шудаанд:

- набудани феҳристи ягонаи вазифаҳои давлатӣ ва стандартиҳои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, самаранокии нокифояи ташкили пешниҳоди онҳо, нотаом будани чараёни муносибгардонӣ;

- низоми ҳамгироии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ самаранок набуда, механизмҳои баҳодихии самаранокии фаъолияти онҳо бошад, дар сатҳи миллий ва маҳаллӣ ба таври кофӣ муайян нашудаанд;

- дар сатҳи зарурӣ набудани низоми электронии гардиши ҳуҷҷатҳо байни мақомоти идоракунии давлатӣ ва ҳамкорҳои электронии мақомоти давлатӣ бо шаҳрвандон ва бизнес (соҳибкорӣ);

- ҳамкориҳои нокифояи байни давлат ва соҳибкорӣ, давлат ва шаҳрвандон дар раванди рушди миллӣ, аз ҷумла набудани заминаи машваратӣ барои коммуникатсияҳои ҷорӣ ва таҳияи тавсияҳо оид ба ҳалли масоили стратегӣ [7, с. 34].

Мушкилоти мазкур ҳолати воқеии низоми идоракунии давлатиро инъикос намуда, ҷиҳати ҳалли онҳо як қатор тадбирҳои мушаххас таҳия гардидаанд, ки механизми татбиқи онҳо аз ҷониби тамоми мақомоти давлатӣ марҳила ба марҳила таъмин карда мешавад.

Ба сифати самтҳои асосии фаъолияти СМР-2030 дар соҳаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ тадбирҳои зерин муайян карда шудаанд:

- роҳандозӣ намудани сохтори ташкилӣ ва вазифаҳои идоракунӣ тавассути бар্তараф кардани пайвандҳои зиёдотӣ, такмилдиҳии равандҳои маъмурӣ ва кам кардани хароҷот;

- ҷорӣ намудани механизмҳои арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ;

- ташаккул додани низоми босамари ҷалби сармоягузориҳо;

- гузаронидани тафсирҳои мунтазами функционалии вазорату идораҳо бо мақсади ҷобачокунии вазифаҳои минбаъдаи мақомоти идоракунии давлатӣ;

- иҷрои фаъолияти мақсаднок ва муназзам оид ба такмилдиҳии равандҳои маъмурӣ, тезонидани қабули қарорҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо, бахусус дар самти ҳамкорӣ бо сармоягузoron, танзим ва назорат, пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ;

- ҷорӣ намудани усулҳои ба хавҳо нигаронидашуда, дар низоми танзим ва назорат;

- ташаккул додани унсурҳои зарурии “ҳукумати электронӣ” ҷиҳати татбиқи сиёсати “маълумоти кушода”;

- такмил додани ҳамоҳангсозӣ дар бахши таҳия ва амалисозии сиёсат байни мақомоти ҳокимияти иҷроия ва сатҳҳои ҳудудии идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ;

- рушди низоми банақшагирии стратегӣ ва такмилдиҳии ҳамоҳангсозии сиёсат дар сатҳи марказӣ ва маҳаллии идоракунии давлатӣ;

- ба таври васеъ ҷорӣ намудани усулҳои идоракунии лоиҳавӣ;

- ҷорӣ намудани механизми идоракунии зиддибухронӣ ва низоми тадбирҳои идоракунӣ оид ба ташхис, пешгирӣ, безараргардонӣ ва раҳой аз зухуроти бухронӣ;

- баланд бардоштани нақши усулҳои иқтисодии идоракунӣ, ташаккул додани низоми мукамал, ки ҷавобгӯии талаботи бозор мебошад;

- ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва инноватсионии фаъолияти идоракунӣ дар асоси шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва бо ин мақсад фароҳам овардани шароит барои истифодаи самараноки захираҳои иттилоотӣ дар фаъолияти идоракунии давлатӣ;

- истифодаи принсипи функционалӣ ҳангоми ташаккули мақомотҳои давлатӣ, ки ин ба маҳдуд шудани паҳншавии усулҳои соҳавии идоракунӣ имкон медиҳад;

- аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузаронидани маърақаҳои иттилоотӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ ва имконоти шаҳрвандон дар масоили дастрасӣ ба маълумот ва хизматрасониҳои давлатӣ;

- таҳия намудани механизмҳои тақвият бахшидани назорати фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби ҷомеа ва баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон [7, с. 37].

Тадбирҳои ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар баробари самара бахшидан ба фаъолияти мақомоти давлатӣ слоҳиятнокии онро пурзӯр намуда, имкон медиҳад, ки ҳадафҳои гузошташуда тезтар ба даст оварда шаванд.

Амалӣ сохтани тадбирҳои пешбинишуда ҷиҳати таҳким додани шароитҳои институтсионалии рушд дар соҳаи идоракунии давлатӣ тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба натиҷаҳои зерин оварда мерасонад:

- Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи мақоми ҳамоҳангсози сиёсати рушд ва ислоҳотро ба пуррагӣ амалӣ менамояд;
- низоми банақшагирии стратегӣ дар сатҳи марказӣ ва маҳаллии идоракунии давлатӣ тақмил мегирад;
- низоми миллии мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегияҳои миллий ва маҳаллӣ ва барномаҳо самаранок ба расмият даромада, аз рӯи натиҷа пешбинӣ мегиранд;
- гуруҳи мутахассисон оид ба идоракунии зухуроти зиддибуҳронӣ тайёр карда шуда, бомуваффақият фаъолият мекунанд;
- мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вазифаи “Маркази хизматрасонӣ”, ки хизматрасониҳои босифати давлатиро ба аҳоли ва бизнес пешниҳод мекунад, иҷро менамоянд;
- шабакаи ягонаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба сифати инфрасохтори таҳкурсии (базави)-и “ҳокимияти давлатӣ” амал мекунад;
- фаъолияти ягонаи ҳукумати порталӣ ҳамоҳанг мегирад;
- гардиши электронии ҳуҷҷатҳо дар низоми идоракунии давлатӣ ба пуррагӣ истифода мешавад;
- феҳристи автоматикунонидашудаи хизматрасониҳои давлатӣ амал намуда, стандартҳои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ҷорӣ карда шуданд;
- меъёрҳои арзёбии фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҷорӣ карда шуданд;
- механизми хариди давлатӣ бо роҳи раванди автоматикунонии харидҳои давлатӣ тақмил дода шуд [7, с. 40].

Ҳамчунин, ҷиҳати рушд ва тақмил додани ҳаёти иқтисодии мамлакат ба роҳ мондани механизми идоракунии зидди буҳронӣ ва системаи тадбирҳои идоракунӣ вобаста ба ташхис, пешгирӣ, безараргардонӣ ва раҳой аз зухуроти буҳронӣ ва ҷорӣ намудани “усулҳои идоракунии лоиҳавӣ” тадбирҳои мушаххаси стратегия махсус меёбанд.

Вобаста ба ҳалли мушкилоти худидоракунии маҳаллӣ низ дар стратегияи мазкур як қатор тадбирҳои мушаххас оварда шудаанд, ки амалишавии онҳо имкон медиҳад, то худидоракунии маҳаллӣ, ҳамчун институти идоракунӣ пазируфта шавад.

Дар робита ба масъалаи назорати фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби шаҳрвандон дар стратегия омадааст, ки таҳия намудани механизмҳои тақвият бахшидани назорати фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби ҷомеа ва баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон роҳандозӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳамчун нақшаи амалии директивӣ барои тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва нақшаи амалии индикативӣ барои бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ баромад намуда, мушкилоти ҳар як соҳаро муайян ва роҳҳои бартараф намудани онҳоро мушаххас намудааст. Тадбирҳои дар СМР-2030 овардашуда, метавонанд ба

сифати омили муҳим дар самти такмил ва рушди минбаъдаи низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад намояд, агар нишондодҳои мазкур сари вақт мавриди иҷро қарор дода шаванд.

Дар замони муосир паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар, ҳамчун як абзори муҳимми сиёсӣ дар таҳкими идоракунии давлатӣ ва сиёсӣ нақши муҳим дошта, ба ташаккул ва рушди сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар таъсири дучанд мерасонанд.

Паём, ҳамчун як ҳуҷҷати сиёсӣ самтҳои асосии рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсиро мушаххас намуда, имкон медиҳад, ки ҳукумат ва дигар ниҳодҳо дар доираи як стратегияи муайян фаъолият намоянд, ки таҳия ва қабул намудани Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шаҳодатдиҳандаи гуфтаҳои боло мебошад. Чунончи, яке аз масъалаҳои афзалиятнок чӣхати пеш бурдани соҳаи иқтисодии кишвар, ин ташаккул додани “иқтисоди сабз”, инкишофи нерӯи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт ва тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ба ҳисоб мераванд, ки пайваста дар паёмҳои ҳар солаи роҳбарияти давлат таъкид мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ пас аз барқарорсозии сулҳу субот ва роҳандозии фаъолияти бонизоми соҳаҳои фалаҷгардидаи ҳокимияти давлатӣ машғул шуда бошад ҳам, то ҳозир ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст.

Бо дарназардошти фаровонии захираҳои гидроэнергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли “энергияи сабз” ва содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан ба ҳадафи стратегияи худ – расидан ба истиклоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта, як қатор тадбирҳои роҳандозӣ гардидаанд, ки бо амалисозии онҳо соли 2032 истеҳсоли барқ дар кишвар пурра аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 % бо “энергияи сабз” таъмин гардида (ҳоло 98%), дар ин замина аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешаванд. Яъне Тоҷикистон, ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи “иқтисоди сабз” соли 2037 воқеан ба “кишвари сабз” табдил меёбад [6].

Вобаста ба беҳтар гардидани самаранокии идоракунии сиёсӣ дар паём ба масъалаҳои такмили идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбият дар ниҳодҳои давлатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст.

Инчунин, чӣхати баланд бардоштани ҳаёти иҷтимоии мардум қайд гардид, ки “дар ҳафт соли охир аз ҳисоби бучети давлатӣ барои дастгирии гуруҳҳои осебпазири аҳоли тавассути пардохти нафақа, кӯмакпулӣ ва ҷубронпулиҳо, нигоҳдории муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва уҳдадорихони дигар зиёда аз 21,9 миллиард сомонӣ, аз ҷумла танҳо дар соли 2023, 4 миллиард сомонӣ равона карда шуд” [6].

Ҳамзамон, чӣхати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2023 “Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2040” ва “Барномаи маҷмӯии давлатии тайёр намудани кадрҳои низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2030” қабул гардидаанд, ки ба ҳалли мушкилоти ҷойдоштаи соҳаи мазкур мусоидат менамоянд.

Ҳамчунин, паём масъалаҳои марбут ба субот, амният ва мубориза бо таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷиро дар бар мегирад, ки ин ба ташаккули як сиёсати мукамал ва таъсирбахш дар самти мазкур мусоидат менамояд. Дар замони муосир аз сабаби мураккаб ва ташвишовар гардидани вазъи минтақа ва ҷаҳон, аз ҷумла шиддат гирифтани раванди азнавтасимкунии дунё, яроқнокшавии бошитоб, ҷанги сард, таҳдиду хатарҳои муосир, ба монанди терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ,

чиноятҳои киберӣ ва дигар чиноятҳои муташаккили фаромиллӣ ба таъмин намудани амнияти мудофиавии кишвар водор менамоянд.

Дар паёмҳо баъзан вобаста ба зарурати ислоҳоти қонунгузорӣ, тақмили низоми судӣ ва амалӣ намудани қонунҳо таъкид карда мешавад, ки ин ба рушди ҷомеаи демократӣ ва мустаҳкам намудани идоракунии давлатӣ мусоидат менамояд. Тамоми дастовард ва пешравиҳои ноилгардидаи кишвар то имрӯз, натиҷаи қонунҳои қабулгардидаи парламент мебошанд, ки дар таъмин намудани рушди устувори давлат танзими ҳуқуқии саривақтиро талаб менамоянд.

Вобаста ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар паёми хеш Пешвои миллат қайд намуданд, ки “таъмин намудани дастрасӣ ба адолати судӣ ва иттилоот оид ба фаъолияти судҳо, муҳокимаи ошкоро ва одилонаи судӣ ба таҳкими қонуният, пешгирӣ кардани содиршавии ҷиноят, эҳтиром ба қонун ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидат менамояд. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири электронӣ дар фаъолияти судҳо низ, аз ҷумлаи корҳои муҳим мебошад ва бояд дар ин самт тадбирҳои мушаххас андешида шаванд” [6].

Мураккабшавӣ ва шидатёбии авзои сиёсии ҷаҳон, таҳдидҳои амниятӣ, бӯхронҳои молиявӣ иқтисодӣ, тағйирёбии иқлим, норасоии ғизо ва оби ошомиданӣ яке аз проблемаҳои глобалии замони муосир ба ҳисоб мераванд, ки дар паёмҳои ҳарсолаи роҳбарияти давлат мавриди таваҷҷуҳи хосса қарор мегиранд. Ҳамкории Тоҷикистон бо ҷамаи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони ҳамкории исломӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои дигар ҷиҳати пайдо намудани мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва иштироки фаъол дар ҳалли мушкилоти глобалӣ ва барномаҳои мухталиф равона гардидааст, ки қабул гардидани Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи “Соли байналмилалӣи ҳифзи пиряхҳо” эълон кардани соли 2025 тасдиқкунандаи гуфтаҳои боло мебошад. Вобаста ба ин, бо мақсади таъмини манфиатҳои миллий Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул гардидааст, ки дар он принципҳои асосӣ, ҳадафу вазифаҳо, самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ, яъне дипломатияи дучониба ва бисёрҷониба, дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об, дипломатияи фарҳангӣ, дипломатияи башардӯстона ва иттилоотӣ бо дарназардошти манфиатҳои дарозмуддати миллии кишвар инъикос гардида, дар заминаи он “сиёсати дарҳои боз” эълон гардидааст.

Дар солҳои охир дар паёмҳо таваҷҷуҳи махсус ба рақамисозии идоракунии давлатӣ дода мешавад, ки ин раванд дастрасӣ ва самаранокии идоракуниро беҳтар менамояд.

Ҳамзамон, паём як воситаи муҳими муоширати мустақим байни роҳбарияти давлат ва мардум маҳсуб ёфта, дар он на фақат дастовардҳо, балки мушкилоти мавҷуда ва роҳҳои ҳалли онҳо бо мардум баррасӣ мегардад, ки ин ба баланд бардоштани эътимоди онҳо нисбати ҳукумат мусоидат менамояд.

Хулоса, нақши консепсияҳо, стратегияҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар таҳкими низоми идоракунии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон басо бузург буда, онҳо воситаҳои асосии идоракунии стратегӣ ва роҳнамо ҷиҳати фаъолияти тамоми шохаҳои ҳокимият маҳсуб ёфта, на танҳо самтҳои рушди кишварро муайян менамоянд, балки дар мустаҳкам намудани сулҳу субот, ҳамоҳангсозии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва ташаккули низоми идоракунии сиёсии кишвар заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Ҳамзамон, онҳо дар ташаккул ва такмил додани низоми идоракунии давлатӣ, амалӣ сохтани самараноки вазифаҳои давлат ва пешгӯӣ намудани хизматрасониҳои босифати давлатӣ дар бехтар гардонидани ҷаҳолияти идоракунии давлатӣ нақши муҳим доранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [Матн]: – Душанбе, 28.12.2023. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj> (санаи мурочиат 14.12.2024).
2. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Матн / А.И. Имомов. – Душанбе – 2016. – с. 75.
3. Истиқлолияти сиёсӣ: масъалаҳо, зиддиятҳо ва ҳалли онҳо [Матн]: – Душанбе, 2011. – с. 4.
4. Комилбек А.Ё. Низоми идоракунии сиёсӣ дар Тоҷикистон: таҳлили назариявӣ-амалӣ Душанбе, 2022 – с. 15.
5. Комилбек, А. Ё., Мӯминов М. А. Лоббизм дар низоми идоракунии сиёсӣ: мазмун, модел ва воситаҳои амалӣсозӣ [Матн] / А. Ё. Комилбек, М. А. Мӯминов // Идоракунии давлатӣ. – 2021. - № 2 (51), - С. 238-247
6. Кузич А.Е. Политическое управление и развитие российского федерализма [Текст] / А.Е. Кузич // Россия. Политические вызовы 21 века. – М.: РОССПЭН, 2002. – с.75-85.
7. Курбони В. Сиёсати давлатӣ ва ваҳдати миллий. Душанбе, Дониш, 2010 – с. 432.
8. Муллоев Д.М. Назарияи идораи давлатӣ Матн Д.М. Муллоев. – Душанбе, 2013. – с.12.
9. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрииҳтисоси муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. - с. 416.
10. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов Н.Ю. Шведова. – Москва: Азъ. 1992. – с.960.
11. Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 [Матн]: – Душанбе, 2016. – с. 32.
12. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек [Текст] / Ф.Фукуяма. пер. с англ. М.Б. Левина. – М., 2010. – с.38.
13. Хидирова М.У. Сарварӣ дар низоми идоракунии сиёсӣ [Матн] / М.У.Хидирова – Душанбе, 2011. – с.48-49.
14. Rosenboom D.N. Public Administration: Understanding Management, Politics and Law in the Public Sector [Text]/D.N. Rosenboom. 4-th. New York: McGraw-Hill, 1998.- P.4.
15. Waldo D. What is Public Administration [Text]/D. Waldo // Public Administration: Concepts and Cases /Ed.R. Stillman. Boston: Houghton Mifflin, 1988.-P. 107.
16. <https://farazh.tj/sahifai-asosy/jahon/sijosati-sabz-chy-guna-sijosat-ast/> (санаи мурочиат 05.12.2024).

**УКРЕПЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
НАЗАРХОНОВА МАРОДБАХТ ДЖОВИДОНОВНА,**

докторант второго курса по специальности политология кафедры философии и политологии
Хорогского государственного университета им. М.Назаршоев, 736000, г. Хорог, ул.
Шириншах Шахтемур 109,
тел: (+992) 934200499, Gmail: marodbakht99@gmail.com

В статье рассмотрен вопрос укрепления системы политического управления Республики Таджикистан, при этом показана роль ряда концепций, национальных стратегий и нормативно-правовых актов в этом процессе.

В частности, проанализировано значение Национальной стратегии развития на период до 2030 года как инструмента совершенствования системы государственного управления, эффективного выполнения государственных функций и прогнозирования качественных государственных услуг в улучшении деятельности государственного управления.

В то же время ежегодное послание руководства государства рассматривается как основной инструмент стратегического управления и руководящий документ для деятельности всех ветвей власти, учитывая его роль в определении основных направлений развития страны, координации деятельности государственных учреждений и формировании системы.

Ключевые слова: *система политического управления, государственная власть, независимость, соглашение, Конституция Республики Таджикистан, Национальная стратегия развития, концепция, Послание Президент Республики Таджикистан, электронное правительство, государственное управление, управление проектом.*

STRENGTHENING THE SYSTEM OF POLITICAL GOVERNANCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NAZARKHONOVA MARODBAKHT JOVIDONOVNA ,

second year doctoral student in the specialty Political Science of the Department of Philosophy and
Political Science of Khorog state University M.Nazarshoev, 736000, Khorog, Shirinshoh
Shohtemur str., 109, tel: (+992) 934200499, Gmail: marodbakht99@gmail.com

The article examines the issue of strengthening the political governance system of the Republic of Tajikistan, while highlighting the role of various concepts, strategies, and normative legal acts in its consolidation.

In particular, the National Development Strategy for the period up to 2030 has been analyzed as a key tool for improving the public administration system, ensuring the effective fulfillment of state functions, and delivering high-quality public services to enhance government performance.

At the same time, the the annual address of state leadership is regarded as a primary tool for strategic governance and a key guiding document for the activities of all branches of government, considering its role in determining the main directions of the country development, coordinating the activities of state institutions, and shaping the governance system.

Keywords: *political management system, state power, independence, agreement, Constitution of the Republic of Tajikistan, The Address of the President of the Republic of Tajikistan, National development strategy, concept, electronic government, public administration, project management.*

Муқарриз: *Фазлидин Музафарзода, мудири кафедраи
сиёсатишинуи ва робита бо ҷомеаи АИДНПҚТ,
номзади илмҳои сиёсӣ*

УДК: 327.5

**"НЕРУИ НАРМ"-И ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН ДАР ҲАМКОРӢ
БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

САИДОВ ҚАДРИДДИН МАҲМАДУЛЛОЕВИЧ,

докторанти доктори фалсафа аз рӯи ихтисос (Phd)-ии Донишгоҳи Миллии
Тоҷикистон. Суроға: Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Телефон: **907-16-26-
26**; e-mail: kadriddinsaidov42@gmail.com

*Дар мақола воситаҳои татбиқи "Неруи нарм"-и Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар
Осиёи Марказӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки Ҷумҳурии
Федеративии Олмон пас аз соли 2014 ба сиёсати хориҷии худ тағйирот ворид кард, ки ба
абзорҳои "Неруи нарм"-и кишвар низ таъсир расонд. Консепсияи асосии сиёсат майли
кушода мондан ба ҷаҳон, нақши алоқамандкунандаи байни кишварҳои рушдкарда ва
тараққиёбанда мебошад. Фаъолияти Хадамоти табодули академии Олмон, Институти
Гёте ва бунёдҳои сиёсӣ бо намоёндагӣ дар минтақа баррасӣ мешавад. Маълумотҳои ба даст
овардашуда дараҷаи баланди ҳамкориҳои мутақобиларо бо ҷомеаи шаҳрвандӣ нишон
медиханд. Тамоюли мусбат ва афзоиши шумораи одамоне ба назар мерасад, ки тавассути
мубодилаи академикӣ ҷалб шудаанд. Хулоса шудааст, ки василаҳои асосии "Неруи нарм"-и
Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар Осиёи Марказӣ симои дӯстии кишварро бомуваффақият
интиқол медиҳанд.*

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Осиёи Марказӣ, Нерӯи нарм, сиёсати
хориҷӣ, кишвар, Институти Гёте, бунёдҳо.

Осиёи Марказӣ яке аз минтақаҳои фаъол ва ояндадор дар фазои Авруосиё ба
ҳисоб меравад. Кишварҳои ҷавон, аз ҷумла Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон,
Туркменистон ва Узбекистон ба ҳадафҳои ҷолиби сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои
гуногун дар бисёр кишварҳо, хусусан дар кишварҳои аврупоӣ табдил ёфтаанд.
Тавачҷуҳи махсус ба онҳо ва дар маҷмӯъ ба минтақа аз ҷониби Олмон зоҳир мешавад,
ки манфиатҳои худро бо истифода аз фишангҳои "неруи нарм" амалӣ мекунад.

Мафҳуми «неруи нарм» аввалин маротиба аз ҷониби Ҷозеф Най аз ҷиҳати
истифода шуда, доираи васеи тафсирхоро дар бар мегирад. Бо вучуди ин, дар қаринаи
ин мафҳум ҳамеша маҷмӯи тадбирҳои фароҳам овардани симои ҷолиби кишвар асосӣ
мебошад. [3] Истифодаи фишангҳои таъсиррасонии давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар ин
самт танҳо дар сурате қобили қабул аст, ки ба касби натиҷаи сифатӣ замина гарданд.
тибқи раддабандии маркази Портланд, ки сатҳи самаранокии неруи нармро арзёбӣ
мекунад, Олмон, мавқеи пешсафро ишғол менамояд. Ин кишвар дар ҳақиқати охир дар
стратегияи татбиқи неруи нарм тағйироти ҷиддӣ ба амал овардааст, ки ба Осиёи
Марказӣ низ таъсири бевосита мерасонад. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки дар марҳалаи
ҳозира ҷӣ гуна истифода шудани нерӯи нарми Олмон дар минтақа таҷдиди назар
шавад.

Сиёсати хориҷии Олмон ба далели узвияти ин кишвар дар сохторҳои НАТО ва
Иттиҳоди Аврупо бо равишҳои ин созмонҳо дар роҳи неруи дурушт ва нарм алоқаманд
аст. Аммо ин гуна ҷалби дучониба дар лоиҳаҳои байнидавлатӣ имкони истифодаи
захираҳои миллӣ ва амалӣ намудани самти сиёсати худро инкор намекунад. Ҷузъҳои
анъанавӣ ва ниҳодии неруи нарми Олмон фаъолияти Хадамоти мубодилаи академии
Олмон (DAAD), Институти Гёте (Goethe-Institute), инчунин бунёдҳои номиналӣ
мебошанд, ки аз бисёр ҷиҳатҳо ҳамчун муассисаҳои ҳизбҳои сиёсии Олмон амал
мекунанд, вале дар маҷмӯъ мустақил боқӣ мемонанд. Аммо аз соли 2013-2014 тадриҷан

тағйир додани хати генералии сиёсати хориҷии Олмон ба амал меояд, ки он дар воситаҳои қувваи нарма низ ифода мегардад. [11]

Раванди тағйирот бо рӯйдодҳои конт, яъне ғайришудани гурӯҳҳои террористӣ дар Ховари Миёна, равобити Россияву Украина ва афзоиши ҷараёни муҳоҷират ба Аврупо алоқаманд аст. Дар ин доира суол ба миён омад, ки роҳи пештараи сиёсати хориҷи Олмон ислоҳ карда шавад. Ба ғайр аз як истисно: масъалаи сохтани стратегияи минбаъда ба муҳокимаи умумихалқӣ гузошта шуд. Дар байни коршиносони Олмон, кумитаҳои махсуси маҳаллӣ дар давлатҳои федералӣ ва дар сатҳи комиссияҳои Бундестаг гуфтугӯи шахрвандӣ ба вуҷуд омад. Ба гуфтаи президенти кунунии Ҷумҳурии Федеративии Олмон Франк Валтер Штайнмайер «барои Олмон як фурсати мусоид расидааст, ки онро бояд аз даст наод. Бинобар дигаргуниҳои тектоникии ҷаҳон вақти он расидааст, ки кишвар мавқеи «унсури пайвастананда»-и байни дигар давлатҳо ва халқҳоро ишғол намояд». Аз ҷумла, ин ба кишварҳои қафомонда ва ру ба тараққӣ дахл дорад, ки ба онҳо кишварҳои Осиёи Марказӣ шомил буданд, ки пас аз ду сол дар китоби сафеди Ҷумҳурии Федеративии Олмон (дар ҳуҷҷати расмӣ оид ба амният) қайд карда шуд. [1]

Дар амал, ин роҳ тавассути афзоиши мустақими робитаҳо ва ҳамкориҳои муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатии Олмон бо муассисаҳои маҳаллӣ ва шахрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, Донишқадаи Гёте, ки қариб дар 98 кишвари ҷаҳон зиёда аз 150 намояндагӣ дорад, дар тамоми шахрҳои бузурги минтақа (Душанбе, Остона, Тошканд ва Бишкек) фаъолият мекунад. Фаъолияти созмон ба таблиғи забон ва фарҳанги олмонӣ дар хориҷи кишвар, густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ нигаронида шудааст. Кормандони марказҳо мутахассисони олмонӣ махсус ба онҳо фиристодашуда ва инчунин номзадҳои маҳаллӣ мебошанд, ки забони немисиро хуб медонанд. Донишқада имкон медиҳад, ки курсҳои гуногунро оид ба аз худ кардан ва баланд бардоштани сатҳи дониши забонҳои хориҷӣ гузаронад. [8] Барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ имкони иштирок дар барномаҳои озмунӣ дода мешавад. Ин маълумот аз сомонии расмӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Кишвар	Шумораи умумии омӯзандагони забони Олмон	Шумораи омӯзандагони олмонӣ берун аз марказ	Шумораи кӯдаконе, ки дар марказ забони немисиро меомӯзанд	Шумораи донишҷӯёне, ки дар донишгоҳ забони олмонӣ меомӯзанд (бо кӯмаки Институти Гёте)	Фоидаи фарогирии умумии омӯзандагони забони олмонӣ
Қазоқистон	27313	3871	20134	1795	94%
Қирғизистон	28272	530	20975	6767	98%
Тоҷикистон	36596	780	32030	3786	91%
Туркменистон	226	226	не	не	100 %
Узбекистон	50814 2	не	472368	32000	зиёд а аз 99%

Ҷадвали. 1. Маълумот дар бораи омӯзандагони забони олмонӣ бо кӯмаки Институти Гёте, 2015

Мувофиқи маълумотҳои пешниҳодшуда қайд кардан мумкин аст, ки бо ёрии Институти Гёте дар паҳн шудани забони олмонӣ ёрии калон расонда мешавад. Воқеан метавон гуфт, ки яке аз «пояҳо»-и неруи нарми Олмон дар Осиёи Марказӣ аз ҳисоби институт фаъолият мекунад. Илова бар ин, набудани баъзе маълумотҳо, бахусус вобаста ба Туркманистон ва Узбекистон, ба ғоиз таъсир намерасонад ва сатҳи баландро барои кишварҳои минтақа нигоҳ медорад. [9]

Воситаҳои навбатии неруи нармии Олмон маблағҳои мебошанд, ки бо ҳизбҳои сиёсии худ Олмон алоқаманданд. Чи тавре ки дар боло зикр гардид, фаъолияти онҳо дар назди худ ҳизбҳои сиёсӣ ҳисобот медиҳад, вале аз тарафи онҳо пурра назорат карда намешавад. Ҳамин тариқ, Бунёди Фридрих Эберт бо Ҳизби Сотсиал-Демократии Олмон, Бунёди Конрад Аденауэр ва Бунёди Ханс Зайдел бо Иттиҳоди Насронӣ-Демократии Олмон, Бунёди Генрих Болл бо Ҳизби Сабз, Бунёди Фридрих Науман бо Ҳизби Либералӣ ва бунёди Роза Люксембург бо аҳзоби чап фаёлона ҳамкорӣ мекунад. [3] Таваҷҷуҳ ба ҳамаи бунёдҳо ба инкишофи маърифати сиёсии шаҳрвандон тавассути тақвияти дониш ва маҳорат сурат мегирад. Чунин сиёсат бо кумаки дастгирии молиявие амалӣ мегардад, ки дар шакли идрорпулӣ барои дастовардҳои махсуси таълимӣ ва тавассути ташкили чорабиниҳо дар сатҳи маҳаллӣ дода мешавад.

Дар Осиёи Марказӣ, бунёдҳо (ба истиснои Бунёди Болл, ки дар минтақа умуман намояндагӣ надоранд) дар ҳама кишварҳо намояндагии худро надоранд. Аксарияти бюроҳо дар пойтахти кишварҳо, дар шаҳрҳои калон воқеъ гардидаанд. Ҳамин тариқ, Бунёди Фридрих Эберт дар Узбекистон (Тошканд), Тоҷикистон (Душанбе), Қазоқистон (Алмаато), Қирғизистон (Бишкек) намояндагӣҳои худро дорад; Бунёди Конрад Аденауэр – дар Тошканд ва Остона; Бунёди Фридрих Науман - дар Қазоқистон, Қирғизистон, Узбекистон ва Тоҷикистон; Бунёди Ханс Зайдел - дар Остона, Бишкек ва Душанбе; Бунёди Роза Люксембург - танҳо дар Алмаато. Бо таъя ба ин далелҳо метавон гуфт, ки ҳеҷ яке аз бунёдҳо шабакаи намояндагӣҳои худро дар қаламрави Туркманистон рушд надодаанд. Воситаи дигари ниҳодии неруи нарм Хадамоти мубодилаи академии Олмон (DAAD) мебошад. Хадамот ба масъалаҳои мубодилаи академӣ ҳам барои шаҳрвандони худ ва ҳам барои шаҳрвандони хориҷӣ машғул буда, тақсими идрорпулиҳоро барои номзадҳо ба ӯҳда дорад. [8] Тавассути ин восита байни Олмон ва кишвари муайян мубодилаи дутарафа ба амал меояд. Вактҳои охир шумораи мубодилаи академӣ хеле зиёд шудааст, ки ин дар гузориши махсус инъикос ёфтааст.

Маълумоти омории солҳои охир дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Кишвар	Шумораи довталабоне, ки ба Олмон рафтаанд		Шумораи довталабоне, ки аз Олмон омадаанд		Афзоиши ҳаракати чараёнҳои академӣ	
	Шумораи умумӣ	Шумораи нав			Шумораи умумии	Шумораи нав аз Олмон
Қазоқистон	173	115	44	32	1,98 маротиба	3,66 маротиба
Қирғизистон	107	72	14	8	2,05 маротиба	2,33 маротиба

Тоҷикистон	81	61	9	6	3,05 маротиба	3 бор
Туркменистон	27	15	5	3	2,25 маротиба	2,5 баробар
Узбекистон	150	116	6	3	3,41 маротиба	2 маротиба

Чадвали 2. Мубодилаи академӣ, ки аз ҷониби хадамоти DAAD дар соли 2017 .

Аз маълумотҳои чадвал дидан мумкин аст, ки вақтҳои охир мубодила ҳам бо роҳи алоқаи донишҷӯён ва ҳам тавассути коркунони илмӣ зиёд мешавад. Бо ҳарду роҳ метавон паҳши "чалби вижа"-и Олмонро, ки василаи татбиқи сиёсати қудрати нарм дар кишвар аст, роҳандозӣ кард. [5]

Дар фарҷоми таҳқиқот ба хулосае омадан мумкин аст, ки Олмон ба яке аз иштирокчиёни калидӣ дар сиёсат ва иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст, ки татбиқи самараноки "неруи нарм" шаҳодати бевоситаи он мебошад. Воситаи асосии татбиқи "неруи нарм" тавассути барномаҳои таълимӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ мебошад. Кишвар барои пешбурди манфиатҳои фарҳанг ва забони олмониро фаъолона истифода мебарад. Масалан, Олмон барномаҳои зиёди фарҳангиро дастгирӣ менамояд, ки ба паҳн кардани забон ва фарҳанги олмонӣ дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад. Ин ба кишвар имконият медиҳад, ки робитаҳои худро бо кишварҳои дигар мустақкам намуда, нуфузи байналхалқии худро баланд бардорад. Илова бар ин, Олмон барои расидан ба ҳадафҳои худ аз бунёдҳои махсус истифода мебарад. Олмон яке аз бузургтарин татбиқгари неруи нарм дар ҷаҳон буда, яке аз воситаҳои татбиқи неруи нарми он Хадамоти мубодилаи академии Олмон (DAAD), Институти Гёте (Goethe-Institute) ба шумор мераванд. Истифодаи "неруи нарм" як механизми муассири расидан ба ҳадафҳои сиёсии Олмон дар Осиёи Марказӣ буда, барномаҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва таълимӣ ба он имкон медиҳанд, ки муносибатҳои худро бо кишварҳои дигар таҳким ва эътибори байналмилалӣ худро афзоиш диҳад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Germany Soft Power // The Soft Power 30. URL: <https://softpower30.com/country/germany/>
2. Review 2014 — Außenpolitik weiter Denken. Krise, Ordnung, Europa // Die Bundesregierung [Offiz. Seite]. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/269656/d26e1e50cd5acb847b4b9eb4a757e438/review2014-abschlussbericht-data.pdf>
3. The 2016 White Paper: Strategic Review and Way Ahead // Planungsamt der Bundeswehr [Offiz. Seite]. URL: <http://www.planungsamt.bundeswehr.de>
4. Commonwealth of Independent States. Numbers of German Learners // Goethe-Institute [Offiz. Seite]. URL: <https://www.goethe.de/en/spr/eng/dlz/gus.html>
5. Огнева А.В. Политические фонды ФРГ и их вклад в развитие международного диалога // Вестн. Том. гос. ун-та. История. 2011. №4 (16). С. 113–118.
6. Internationale Arbeit // Friedrich Ebert Stiftung. URL: <https://www.fes.de/stiftung/internationale-arbeit/>
7. Weltweit // Konrad Adenauer Stiftung. URL: <http://www.kas.de/wf/de/71.15069/>

8. Im Einsatz für die Freiheit in Südost- und Osteuropa // Friedrich-Naumann-Stiftung. URL: <https://www.freiheit.org/location/suedost-und-osteuropa>
9. Zentralasien // Hanns Seidel Stiftung. URL: <https://www.hss.de/weltweit-aktiv/asien/zentralasien/>
10. Asien // Rosa Luxemburg Stiftung. URL: <https://www.rosalux.de/stiftung/zid/asien/>
11. Annual Report of the German Academic Exchange Service 2016 // DAAD. URL: https://www.daad.de/medien/der-daad/medien-publikationen/publikationen-pdfs/fin_daad_jahresbericht-16-en_170712_60dpi.pdf
12. DAAD-Länderstatistiken // German Academic Exchange Service. URL: <https://www.daad.de/der-daad/zahlen-und-fakten/de/29263-daad-laenderstatistiken>

«МЯГКАЯ СИЛА» ФЕДЕРАТИВНАЯ РЕСПУБЛИКА ГЕРМАНИЯ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

САИДОВ КАДРИДДИН МАХМАДУЛЛОЕВИЧ,

Докторант философии по специальности (PhD) Национального университета Таджикистана.

Адрес: Адрес: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 17,

Телефон: 907-16-26-26; электронная почта: kadriddinsaidov42@gmail.com

В статье анализируются средства реализации «мягкой силы» Федеративной Республики Германия в Центральной Азии. Автор отмечает, что после 2014 года Федеративной Республики Германия внесла изменения в свою внешнюю политику, что коснулось и инструментов «мягкой силы» страны. Основная концепция политики – стремление оставаться открытым миру, связующая роль между развитыми и развивающимися странами. Обсуждается деятельность Германской службы академических обменов, Института Гёте и политических фондов, имеющих представительства в регионе. Полученные данные показывают высокую степень взаимного сотрудничества с гражданским обществом. Отмечается положительная тенденция и увеличение количества людей, участвующих в рамках академического обмена. Сделан вывод, что основные средства «мягкой силы» Федеративной Республики Германия в Центральной Азии успешно передают образ дружбы стран.

Ключевые слова: Федеративная Республика Германия, Центральная Азия, «Мягкая сила», внешняя политика, страна, Институт Гёте, фонды.

"SOFT POWER" OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY IN COOPERATION WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES

SAIDOV KADRIDDIN MAHMADULLOEVIICH,

doctoral student of Doctor of Philosophy by specialty (PhD) of the Tajikistan National University.

Address: Address: 734025, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: 907-16-26-26; e-mail:

kadriddinsaidov42@gmail.com

The article analyzes the means of implementing the "soft power" of the Federal Republic of Germany in Central Asia. The author notes that the Federal Republic of Germany made changes to its foreign policy after 2014, which also affected the country's "soft power" tools. The main concept of the policy is the desire to remain open to the world, a connecting role between developed and developing countries. The activities of the German Academic Exchange Service, the Goethe Institute and political foundations with representation in the region are discussed. The obtained data show a high degree of mutual cooperation with the civil society. There is a positive trend and an increase in the number of people involved through academic exchange. It was concluded that the main means of "soft power" of the Federal Republic of Germany in Central Asia successfully convey the image of the country's friendship.

Keywords: *Federal Republic of Germany, Central Asia, Soft power, foreign policy, country, Goethe Institute, foundations.*

Муқарриз: *Фазлидин Музафарзода мудири кафедраи
сиёсатиносии ва робита бо ҷомеаи АИДНПҚТ,
номзади илмҳои сиёсӣ*

УДК:327 (575.3)

**РОҲҶОИ АСОСИИ ТАҲКИМИ МУНОСИБАТҶОИ БАЙНИСАРҲАДӢ ДАР
БАЙНИ КИШВАРҶОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ**

ШАРИФЗОДА ЛОҲУТӢ ШАРИФ,

муовини директори

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои
сиёсӣ, дотсент,

e-mail: slohuti@mail.ru; Тел.: (+992) 919-89-65-69.

СОДИҚЗОДА ХУШБАХТ НАСРЕДДИН,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

e-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru; Тел.: (+992) 918-24-39-00.

Густариши муносибатҳои минтақавӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои сарҳадӣ дар Осӣи Марказӣ барои минтақа ва ҷаҳон аҳамияти стратегӣ дошта, ба ташаккули равандҳои ҳамгироӣ мусоидат менамояд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавачҷуҳи доимӣ, талошҳои муштарак ва омадагии ҳамҷонибиҳои кишварҳои минтақа ба ҳамкориҳои созанда зарур аст.

Муаллифон роҳҳои муҳталифи таҳкими муносибатҳои байнисарҳадӣ байни давлатҳои Осӣи Марказиро таҳлил намуда, зарурати ташаккули ҳамкориҳои фаромарзиро таъкид менамоянд. Зеро таҳкими муносибатҳои дӯстона ва инкишофи ҳамкориҳои озоиштаи давлатҳои ҳамсарҳад аз сари вақт ва ба танзим даровардани масъалаҳои сарҳадӣ дар асоси ҳусни тафохум вобастагӣ дорад.

Дар мақолаи мазкур тавсеаи ҳамкориҳои байнисарҳадӣ миёни кишварҳои Осӣи Марказӣ баррасӣ гардида, роҳҳои асосии рушди он дар муносибатҳои байнихамдигарии кишварҳои ҳамҷавор мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: сарҳади давлатӣ, амниятӣ минтақавӣ, дипломатия, сиёсати хориҷӣ, сиёсати ҷаҳонӣ, муносибатҳои байнидавлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, Қирғизистон, Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Осӣи Марказӣ.

Ҷаҳони муосир барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор босуръат ба самти дигаргуниҳои амиқи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-технологӣ ҳаракат намуда истодааст.

Дар айни замон ташаккули равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ҳамчун модели афзалиятнок ва пешбарандаи муносибатҳои байнихамдигарии давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ пазируфта шуда [4.С.20], тавсеаи ҳамкориҳои минтақавӣ дар меҳвари сиёсати хориҷии аксари кишварҳои ҷаҳон нақши калидиро ишғол менамояд. Давлатҳо талош варзида истодаанд, ки ҳарчӣ бештар равобитаи худро бо кишварҳои ҳаммарз густариш диҳанд.

Зеро, сарҳади давлатӣ дар рушди муносибатҳои минтақавӣ мавқеи муҳим дошта, пеш аз ҳама сулҳу субот ва амниятӣ ҳар як мамлакатро таъмин менамояд. Бинобар ин, давлатҳоро зарур аст, ки пайваста бо кишварҳои ҳамсояи худ робитаи неқ ва дӯстона дошта бошанд.

Дар ин зимн, Осӣи Марказӣ яке аз муҳимтарин минтақаҳои геостратегии ҷаҳон буда, дар масири манфиатҳои тиҷоратӣ ва геополитикии давлатҳои абарқудрат ҷойгир аст.

Кишварҳои Осӣи Марказӣ аз даврони соҳибистиклол гардиданашон бо вучуди ҳама гуна таҳдиду хатарҳои ҷаҳони имрӯза ҳамвора кӯшиш ба ҳарч дода истодаанд, ки муносибатҳои минтақавӣ худро тақвият бахшанд.

Бояд қайд намуд, ки дар Осиёи Марказӣ давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ҷойгир буда [13.С.42], баъзе аз қисматҳои Афғонистон, шимолу шарқи Эрон, Муғулистон, шимолу ғарби Покистон ва ноҳияи маъмурии Синзяни Ҷумҳурии Мардумии Чин қисман ба ҳудуди Осиёи Марказӣ дохил мебошанд [15.С.2]. Дар мақолаи мазкур таваҷҷуҳи асосӣ танҳо ба кишварҳои дар боло номбаршуда, ки ҳудуди пурраи онҳо дар минтақа қарор дорад, нисбат дода шуда, масъалаҳои ташаккули робитаҳои байнисарҳадии онҳо таҳқиқ карда мешавад.

Гарчанде ки тайи ду даҳсолаи аввал давлатҳо дар масъалаи густариши робитаҳои минтақавӣ мавқеи гуногун доштаанд, аммо ҳоло манфиатдори ташаккули равандҳои ҳамгироии минтақавӣ мебошанд [2.С.4].

Дар таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳои Осиёи Марказӣ сарҳади давлатӣ нақши асосӣ дошта, он сарчашмаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои минтақавии давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Муносибатҳои байнисарҳадӣ миёни давлатҳои минтақа дар доираи барқарор намудани робитаҳои дипломатӣ оғоз ёфта, бо роҳи муайян кардани хатти муштараки сарҳади давлатӣ ва анҷом додани корҳои делимитатсияву демаркатсияи марзиву ҳудудӣ ташаккул ёфтаанд.

Байни даҳсолаи дуҷуми асри XXI дар баъзе аз маҳалҳои байнисарҳадии давлатҳои Осиёи Марказӣ (минбаъд ОМ), алалхусус Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон муқовиматҳои хурди сарҳадӣ байни аҳоли вобаста ба истифодабарӣ аз захираҳои табиӣ [3.С.56], замин, роҳу инфрасохтор [5.С.52] сар зада буданд, ки нигарониҳои мардумони минтақаро ба миён оварда буданд [13.С.42].

Хусусан дар марзи Ўзбекистон (Фарғона, Сурхондарё, Қашқадарё, Намангон, Андиҷон), Тоҷикистон (Исфара) ва Қирғизистон (Чалолобод, Ботканд ва Ош).

Аз ҷумла, коршиносии масоили амнияти минтақавӣ Сангинов Нарзулло Наимович ин масъалаи мазкурро таҳлил намуда, чунин шарҳ додааст, ки бар асоси маълумоти оморӣ солҳои 2010 – 2019 дар хати сарҳадии Тоҷикистону Қирғизистон зиёда аз 155 муноқиша ба қайд гирифта шудааст, аз ҷумла: соли 2010 – 24, соли 2011 – 18, соли 2012 – 18, соли 2013 – 19, соли 2014 – 32, соли 2015 – 10, соли 2016 – 11, соли 2017 – 10, соли 2018 – 7 ва соли 2019 – 13 мочарои мусаллаҳонаву ғайримусаллаҳона ба миён омадааст [12.С.317 – 318].

Ба назари сиёсатшиносии тоҷик Одинаев Амин Иброҳимович, сабабгори асосии сар задани даргириҳои мусаллаҳона дар баъзе аз қитъаҳои сарҳади давлатӣ ҷониби Қирғизистон ба ҳисоб меравад. Алалхусус дар пайи яке аз ин ҳодисаҳо моҳи майи соли 2021 ба таври якҷониба Қирғизистон марзхояшро бо Тоҷикистон баст. Ҳол он ки миёни ду давлат танҳо 5 адад нуқтаи гузаргоҳи сарҳадӣ вучуд дорад. Дар давоми таҳқиқоташ Одинаев А.И., ёдовар шудааст, ки маҷмуан байни солҳои 2010 – 2022 беш аз 230 ҳодисаи тирпаронӣ дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон рух додааст [9.С.216].

Новобаста ба ин, вазъият, хусусан сулҳу субот ва оромӣ дар минқаи ОМ пойдор нигоҳ дошта шуд. Муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳо сард нагардид ва равобити ҳасанайи онҳо аз байн нарафт. Баъзе аз ҷонибҳои манфиатдори сиёсати ҷаҳонӣ хоҳони ноором гардидани раванди ҳамгироии минтақа буданд. Аммо, сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти давлатҳои ОМ боис ба он шуд, ки ҳамкориҳои минтақавӣ густариш ёбанд.

Равобити сарҳадӣ байни давлатҳои ОМ дар умум ҳамчун омилҳои мусбии густариш додани равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба тақвият додани муносибатҳои давлатҳо муосидат менамояд. Таҳкими муносибатҳои байнисарҳадии

ОМ ҳамкориҳои давлатҳоро бо ҳам зич алоқаманд намуда, шароити навро барои ташаккули муносибатҳои минтақавӣ муҳайё менамояд. Тавассути муносибатҳои сарҳадӣ кишварҳои минтақа муомилоти иқтисодиву тичоратиашонро густариш дода, рафту омади минтақавиро афзоиш медиҳанд.

Зич будани сарҳади байнидавлатҳо яке аз омилҳои асосии бунёди равоити дӯстона байни кишварҳои минтақа ба ҳисоб меравад. Давлатҳои ҳамҷавор тӯли қарнҳои зиёд якдигарро зиндагӣ намуда, дар рушди тамаддуни ҷомеаи ҷаҳонӣ саҳми арзандаи худро гузоштаанд.

Чанд соли охир бо барпо намудани ҳамоишҳо, вохӯриву мулоқотҳои дучониба ва бисёрҷонибаи роҳбарияти кишварҳои ОМ гувоҳи он аст, ки ҳусни эътимод ва боварӣ миёни ҳамдигар беш аз пеш афзоиш ёфта истодааст. Акнун возеҳ аст, ки инкишофи равандҳои ҳамгироии минтақавӣ дар шароити муосири давлатҳо имконпазир мебошад.

Вобаста ба ин мавзӯ директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Худобердӣ Холиқназар, зимни ҳамоиш дар мавзӯи «Хусусиятҳои ҳамгироии минтақавӣ дар ОМ: мушкилот ва дурнамо», ки 30 декабри соли 2016 дар шаҳри Душанбе баргузор шуд, чунин ибрози назар карда буд:

«Рӯйдоду таҳаввулоти ҷиддие, ки тӯли солҳои охир дар минтақа ба амал меоянд, кишварҳои ОМ – ро водор месозанд, ки сатҳи ҳамгироии минтақавиро бо назардошти афзоиши зухуроти номатлуб ва хатарҳои рӯзафзуни замони муосир тақвият бахшида, ҷиҳати ҳифзи субот ва амният дар минтақа ва рушди ҳамгироии иқтисодӣ тадбирҳои саривақтӣ андешанд.

Ҳамкориҳои гуногунсоҳаи кишварҳои ОМ, ки дар доираи арзишҳои ҳусни ҳамҷаворӣ ва дӯстиву бародарӣ асос ёфтааст, ҷавобгӯи талаботи равандҳои замони муосир набуда, ҳусусан раванди ҳамгироӣ дар минтақа дар сатҳи суҳт ҷараён дорад. Аз ин рӯ, дар ин самт кишварҳои минтақаро мебояд аз иқтисоду имконоти мавҷуда ҷиҳати расидан ба рушди ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ самаранок истифода намоянд» [14].

Ҳолати кунунии ҳамгироии минтақавии кишварҳои ОМ дар марҳалаи ташаккулбӣ қарор дорад. Ҳамкориҳои давлатҳо дар самти ҳифзи марзу бум ва таъмини амнияти минтақавӣ нақши муассир дорад. Рушди муносибатҳои байнисарҳадӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими таҳкими муносибатҳои байни кишварҳо мебошад.

Тавре ки муҳаққиқони тоҷик П.А. Муҳаммадзода ва А.Н. Шарипов дар ин масоил чунин иброз кардаанд: «Агар аз манфиатҳои миллии воқеии тамоми кишварҳои ОМ назар афканем, пас метавон хулоса намуд, ки маҳз рушди ҳамкориҳои минтақавӣ ва умқи ҳамгироии минтақавӣ яке аз шароитҳои асосии рушди минтақа дар маҷмӯъ ва ҳар як кишвар дар алоҳидагӣ ба шумор меравад. Маҳз ҳамкориҳои созанда, истифодаи муштарак захираҳои бузург ва нотақрори минтақавӣ ва рушди муштарак метавонад татбиқи манфиатҳои миллии кишварҳои минтақаро дар самти сиёсат, иқтисод, фарҳанг ва амният кафолат диҳад» [8. С.206].

Воқеан, ҳамгироии минтақавӣ дар ОМ пеш аз ҳама ба таҳкими робитаҳои байнисарҳадӣ мусоидат менамояд. Ҳусусан, дар шароити кунунӣ давлатҳои минтақа имконият доранд, ки муносибатҳои байнисарҳадии худро густариш диҳанд.

Ҳанӯз санаи 18 сентябри соли 2017 дар шаҳри Ашқобод зимни ифтитоҳи 5 – умин Бозиҳои Осиё мулоқоти сечонибаи роҳбарони кишварҳои Қазоқистон Нурсултон Назарбоев, Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев доир шуд. Дар ин зимн, масъалаҳои ҳамкориҳои байнидавлатии бисёрҷониба натиҷагирӣ карда

шуд ва дар ин мулоқот омада будани кишварҳо ба ташаккули муносибатҳои байнисарҳадӣ таъкид гардид» [6].

Ба назари мо, дар сатҳи роҳбарони давлатҳо баррасӣ намудани масоили робитаҳои байнисарҳадӣ аҳамияти хосса дорад. Чунки дар асоси тасмими роҳбарони давлатҳо муносибатҳои байнисарҳадӣ густариш ёфта, ҳамкориҳо дар ҳама самтҳо тавсеа меёбанд. Ҳадафи сиёсии пешгирифти роҳбарони мамлакатҳои минтақа таҳкими робитаҳои байнисарҳадиро пеш аз ҳама муайян менамояд.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳамкориҳои байнисарҳадӣ бо тағйир ёфтани ҳокимияти сиёсатӣ дар Ўзбекистон инкишоф гардиданд. Акнун Ўзбекистон бо кишварҳои минтақа сиёсати дӯстона ва ҳусни ҳамчавориро пайгирӣ менамояд. Афзалиятҳо ва стратегияи роҳбарияти нави ин кишвар бештар ба таҳкими муносибатҳои байнисарҳадӣ бо мамлакатҳои ҳамсоя равона гардидааст. Ҷонибдории Ўзбекистон барои тавсеаи муколамаи сиёсӣ ва табодули иқтисодӣ бо кишварҳои минтақа ба рушди ҳамкориҳои байнисарҳадӣ мусоидат намуд.

Ҳамин мавзӯро аксарияти коршиносону пажӯҳишгарон дар таҳқиқоти худ тавсиф намудаанд. Ба андешаи П.А. Муҳаммадзода ва А.Н.Шарипов: «Фаъолшавии сиёсати хориҷӣ, баҳусус муайян намудани рушди ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун афзалияти асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ўзбекистон ба равандҳои ҳамгирӣ вазъи сиёсӣ – иқтисодиро дар минтақа тағйир дода, ба равандҳои геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ ва атрофи минтақа таъсири ҷиддии мусбӣ расонид» [8. С.205].

Дар ин замина, Президенти Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев дар Паёми худ ба Оли Маҷлис 22 декабри соли 2017 баён дошт, ки: «Дар сиёсати хориҷии худ мо ба диди равшану возеҳи стратегияи роҳҳои таъмини амният ва рушди устувор дар Осиёи Марказӣ така менамоем. Мо ба амалӣ намудани принсипи «Ўзбекистон – Осиёи Марказӣ авлавияти сиёсати хориҷӣ» шурӯъ намудем. Дар натиҷа дар минтақа фазои комилан нави сиёсӣ ба вучуд омада, муносибатҳои мутақобилан судманд, эътимодноқ ва дар доираи ҳамсоягии нек асосёфта таҳким гардиданд.

Бо Туркменистон ва Қирғизистон ҳамкориҳои стратегӣ барқарор шудааст. Як қатор ҳуҷжатҳои муҳим оид ба амиқ намудани шарикии стратегӣ бо Қазоқистон ба имзо расиданд, аз қабилӣ созишномаҳои иқтисодӣ ба маблағи 2 миллиард доллар ба имзо расиданд.

Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон ҳам мустаҳкам мешавад. Байни шаҳрҳои Душанбе ва Тошканд парвозҳо барқар карда шудаанд.

Имзои Созишномаи марзи давлатӣ бо Қирғизистон як қадами ҷиддӣ дар таъмини амнияти субот дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад» [11].

Дар ин бобат, Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2018 ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуд, ки: «Мо ба таҳкими робитаҳои дӯстӣ ва рушди ҳамкориҳои гуногунҷанба дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳем. Густариш ва таҳкими муносибатҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, чун анъана, дар асоси дӯстиву эътимод, ҳусни ҳамчаворӣ ва ҳамкориҳои судманд ба роҳ монда шуда, ба иҷрои ҳадафу вазифаҳо, ҳамчунин рафъи мушкилоти муштарак равона гардидааст.

Хурсандибахш аст, ки баъди ба ҳайси Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон интиҳоб шудани муҳтарам Мирзиёев Шавкат Мирамонович дар раванди рушди шарикии гуногунҷанбаи минтақавӣ тамоюлҳои мусбат вусъат гирифта, ғояи он мазмуну муҳтавои нави амалӣ касб мекунад.

Ҳалли масъалаҳои дар тӯли зиёда аз ду даҳсола бавучудодаи сиёсату иқтисодӣ ва тичоратӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон рӯйдоди сеюми таърихӣ дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва маънавии мардум мебошад. Бори дигар бо қаноатмандӣ хотирнишон месозам, ки соли 2018 дар муносибатҳои дучониба бо кишвари ҳамҷавор ва дӯсти мо — Ўзбекистон таҳаввулоти таърихӣ рух доданд ва мо тамоми масъалаҳои ҳалталабу шиддатнокеро, ки тайи зиёда аз бист соли охир байни ду кишвар ба миён омада буданд, пурра ҳаллу фасл карда, ҳамкориҳои монро ба сатҳи шарикӣ стратегӣ баровардем» [10].

Воқеан, ташаккули муносибатҳои байнисарҳадӣ ба рушди робитаҳои минтақавӣ дар ОМ муносибат намуда, равандҳои ҳамгироиро миёни кишварҳо боз ҳам ғаъол мегардонад.

Яке аз масъалаҳои муҳим ҷиҳати вусъат бахшидани муносибатҳои байнисарҳадӣ дар минтақа, ин доштани хати сарҳадҳои ба ҳам зич мебошад, ки мо дар боло ёдовар шуда будем. Хусусан, марзи байни кишварҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон. Ин се давлатро бо ҳам водии Фарғона пайваст менамояд. Зеро дар водии Фарғона сарҳадҳои се кишвар ба ҳам меоянд.

Қаблан дар гузаштаи наҷандон дур, махсусан дар давраи қорҳои баҳории саҳроӣ муқовиматҳои хурди байнисарҳадӣ бо соқинони навоҳии ин минтақа бештар ба амал меомаданд. Аз қабилҳои масъалаи истифода ва ё дастрасӣ ба обу замини баъзе аз маҳалҳои аҳолинишини шаҳри Исфараи Тоҷикистон ва шаҳри Бодқанди Қирғизистон, ва минтақаи Бургандини ноҳияи Қадмачо миёни Қирғизистону Ўзбекистон пайваста муқовиматҳои хурди наздисарҳадӣ ба вуқӯъ меоянд.

Водии Фарғона як минтақаи васеи ҳамвор муҳити ҷуғрофии печида ва бой аз захираҳои табиӣ мебошад, ки барои минтақа аҳамияти геостратегӣ дорад. Илова бар ин, назорати ин қаламрав дастрасӣ ба захираҳои муҳим ва масирҳои нақлиётро фароҳам меорад. Бо назардошти ҳамаи ин омилҳо, дар замони муосир таваҷҷуҳи кишварҳои минтақа ба ин водӣ аз гузашта дида, беш аз пеш афзудааст.

Иловатан, дар раванди баргузории гуфтушунидҳо ва вохӯриҳои комиссияҳои байнисарҳадии кишварҳои минтақа тарафҳо якҷанд харитаҳои замони Ҳокимияти Шӯравиро, ки сарҳадҳои гуногуни водии Фарғонаро инъикос менамоянд, пешбарӣ намуда, ҷонибдори ақидаи худ мебошанд.

Мусаллам аст, ки маҷеи пешниҳодкардаи ҷонибҳо барои ҳалли минбаъдаи масоили марзии водии Фарғона муҳим аст. Бинобар ин, ҳангоми таҳлили ҳуҷҷатҳои пешниҳодшуда барои ҳалли самараноки ин масъала, ба инобат гирифтани заминаҳои таърихӣ ва баррасии ҳамаҷонибаи паҳлуҳои даргир зарур мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳудуди водии Фарғона дар давраи ИШҶС чанд маротиба тағйир дода шуда, вобаста ба тақсимбандӣ ва нақшаҳои пешгирифтаи Ҳокимияти Шӯравӣ ба таври гуногун ба ихтиёри ҳар се мамлакати минтақа воғузор карда шудааст.

Аз ҳама қалонтарин тағйиротҳо дар қаламрави водии Фарғона дар солҳои 1920, 1950 ва 1980 – ум рух додаанд. Дар ин замина, ҳар як давлат тарафдори ҳуҷҷатҳо ва харитаҳое мебошад, ки ба нафъи он тақсимбандии қаблан анҷом додашуда, амалӣ гардидааст. Дар натиҷа то кунун сарҳади водии Фарғона ба пуррагӣ муайян ва аломатгузори нашудааст, зеро ҷи гунае ки борҳо зикр кардем, бисёр минтақаҳои баҳсдор дар ин минтақа миёни давлатҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ҷой доранд.

Ғайр аз ин, водии Фарғона яке аз қалонтарин минтақаҳои сараҳолии ОМ мебошад, ки дар ин ҷо гурӯҳҳои зиёди этникӣ ва аз ҷиҳати фарҳангӣ умумияти зиёд дошта зиндагӣ мекунанд. Шумораи бештари аҳолии ин минтақаро тоҷикон, ўзбекҳо,

қирғизҳо, қипчоқҳо, туркҳо ва қарақасҳо ташкил медиҳанд. Гуногунии этникӣ дар Фарғона давоми чандин аср ташаккул ёфта, решаҳои таърихӣ худро дорад.

Сарҳадҳои ОМ, хусусан водии Фарғона ҳамчун сохтори сунӣ барои ташкили муқовиматҳои дарозмуддат дар доираи стратегияи Ҳокимияти Шӯравӣ муайян шудааст, ки то ҳол ин муқовиматҳо аён ба амал меоянд. Ба назари мо, Ҳокимияти Шӯравӣ низоми идоракунии минтақаҳо ва ҷумҳуриҳоро тавре ба роҳ монда буд, ки нуфуз ва таъсиргузори кудраташ ҳеҷ гоҳ дар минтақа кам нагардад.

Пажӯҳишгари турк Ачикгез М.А. ҳолати мазкурро омӯхта, зикр дорад, ки соли 1924 байни ОМ тақсмоти сарҳадӣ гузаронида шуд, ки на ҳамеша асоснок буданд, балки худсарона ба манфиати роҳбарияти Шӯравӣ ба роҳ монда шуд. Махсусан дар тақсмоти водии Фарғона хусусиятҳои ҷуғрофӣ минтақа ба назар гирифта нашуд, ки дар натиҷа то замони муосир ин вазъ боиси бад шудани муносибатҳои байни сокинони манотиқи наздими марзӣ гардидааст [1. С.652].

Дар солҳои аввали гузаронидани тақсмоти марзӣ худудӣ аз ҷониби инқилобчиён бартарии ҶШС Ўзбекистон дар водии Фарғона бештар ба назар мерасид. Сониян, Қирғизистон низ бо сабаби он ки тақсмоти сарҳадӣ аз ҷониби Ҳокимияти Шӯравӣ нодуруст ба роҳ монда шудани эътироз баён кард. Дар натиҷа баъзе аз қисматҳои ўзбекистонии водии Фарғона ба ҳайати Қирғизистон дароварда шуданд. Акнун ки Қирғизистон дубора масъалаҳои мансубияти марзӣ худудиро ба миён гузоштааст, чун пештара воқеият надоштани омилҳои этникии ин кишварро ба қисмати шарқии водии Фарғона исбот менамояд. Дар гузашта ҳам Қирғизистон тамоюли рад кардани принципи ба инобат гирифтани таркиби этникии аҳолиро нисбат ба миллатҳои дигари Фарғона, хусусан тоҷикон пеша намуда буд. Мутассифона, ҳамаи ин эродҳо ба тақсмоти нодурусти инқилобчиёну Ҳокимияти Шӯравӣ рабт дода мешавад.

Маҳз ба ҳамин хотир пас аз таназзули ИҶШС ва таъсиси давлатҳои соҳибхотӣ дар ОМ мушкилоти зиёди муносибатҳои байни миллатҳо ва муқовиматҳои марзӣ худудӣ аз байн нарафт. Мероси сиёсати Шӯравӣ дар мавриди ба таври сунӣ муайян кардани сарҳад, эҳоди муқовиматҳои байни аҳолии наздисарҳадӣ ва ба вучуд овардани шароити муқовиматмез дар минтақа, аз ҷумла дар водии Фарғона то кунун таъсир мерасонад.

Бинобар ин, барои ҳалли чунин мушкилот решаҳои таърихӣ муқовиматҳо, усулҳои бартарафсозӣ, танзим ва идоракунии манфиатҳои иқтисодӣ ва хусусиятҳои фарҳангии сокинони водии Фарғонаро ба назар гирифтани зарур мебошад. Танҳо бо роҳи муколама, ҳамкорӣ ва эҳтиром метавон ҳамзистии ошошта ва рушди водии Фарғонаро таъмин сохт.

Бо таъкид ба густаришҳои робитаҳои байнисарҳадӣ ва дар доираи сиёсати пешгирифтаи сарони кишварҳои минтақа тамоми мушкилоти сарҳадӣ сол аз сол бартараф карда шуда, ҳамгироии минтақавӣ ташаккул гардида истодааст.

Бо мақсади муҳокимаи делимитатсияи хати сарҳади давлатӣ 6 майи соли 2024 дар шаҳри Фарғонаи Ҷумҳурии Ўзбекистон мулоқоти муовини Раиси Девони вазирон – Раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Қирғизистон Қамчибек Ташиев, Раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Саймумин Ятимов ва Раиси Хадамоти амнияти давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон – Абдусалом Азизов баргузор гардид.

Ин мулоқот аз ҷумлаи ташаббусҳои се давлати ба ҳам дӯсту наздик мебошад, ки дар фазои ҳамдигарфаҳмӣ доир шудааст. Тибқи иттилоои Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рафти музокирот тарафҳо тамоми масъалаҳои

вобаста ба таъмини амнияти сарҳадиро дар минтақа мавриди баррасӣ қарор додаанд. Инчунин дар хусуси мубориза бо терроризм, экстремизм, қочоқи маводи мухаддир, муҳочирати ғайриқонунӣ, қочок, дигар таҳдидҳо ва ҳолатҳои дорои хусусияти фаромарзӣ табодули афкор намудаанд.

Дар чараёни ин мулоқот тарафҳо таъкид доштанд, ки ҳамкориҳои наздисарҳадӣ дар рушди муносибатҳои неки ҳамҷаворӣ давлатҳо нақши муҳим дорад ва ба кишварҳо имконият медиҳад, ки бо ҳамдигар дар ҳалли масъалаҳои муштараки сарҳадӣ ҳамкорӣ кунанд. Дар натиҷаи чунин ҳамкорӣҳо давлатҳо ба рушди умумии иқтисодиёт, устувории амният ва таҳкими робитаҳои дипломатӣ ноил мегарданд.

Дар идома масъалаҳои муайян кардани хати сарҳади давлатӣ (делимитатсия) байни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин аломатгузориҳои сарҳад байни Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Иштирокчиён дар самти таҳкими равандҳои делимитатсияи хати марзҳои давлатии Қирғизистон ва Тоҷикистон ва Ўзбекистону Қирғизистон ба мувофиқаи муштарак омада, омодагии худро барои амалӣ намудани ҳадафҳои гузошташуда изҳор доштанд.

Дар баробари ин, санаи 08 январи соли 2025 дар минтақаи марзи байнидавлатӣ воҳӯрии Раиси Девони Вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон – Роҳбари Дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Одилбек Қосималиев, Сарвазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон Қоҳир Расулзода ва Сарвазирони Ҷумҳурии Ўзбекистон Абдулло Орипов баргузор шуд.

Ин воҳӯрӣ аз қабилӣ ҳадафҳои муштараки давлатҳои минтақа ба ҳисоб меравад, ки бо тавофуқи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон муҳтарам Содир Жапаров доир гардид.

Ҷонибҳо тадбирҳои муштаракро ҷиҳати афзоиши тиҷорат дар минтақаҳои байнисарҳадӣ, ташаққули ҳамкорӣҳои обу энергетика ва рушди ҳамкориҳои минтақавӣ баррасӣ намуданд. Таваҷҷуҳи хосса ба таҳкими ҳамкорӣҳои фаромарзӣ, ки ҷузъи калидии муносибатҳои байнисарҳадиро ташкил медиҳад, зоҳир гардид. Зикр карда шуд, ки бомуваффақият раванди делимитатсияи сарҳади давлатии Қирғизистону Ўзбекистон ба пуррагӣ ба анҷом расонида шуд. Намоёндагони Қирғизистону Ўзбекистон созишномаҳои дахлдорро дар ин бобат ба имзо расониданд. Дар робита ба марзи Қирғизистону Тоҷикистон ҷонибҳо аҳамияти анҷом додани тавсифи қитъаҳои боқимондари сарҳади давлатиро тибқи қарордоди 04 декабри соли 2024 ба тавсибрасонида, муҳим арзёбӣ карданд.

Қобили таъкид аст, ки мулоқот дар пайванди сарҳадҳои давлатии се кишвар – дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Фарғонаи Ҷумҳурии Ўзбекистон ва вилояти Бодканди Ҷумҳурии Қирғизистон баргузор гардид. Аз рӯи натиҷаҳои он раҳбарони ҳайатҳо изҳори итминон намуданд, ки мулоқоти имрӯза дар ҳамгироии минтақавӣ нақши муҳим бозида, ба рушду тақвияти ҳамкориҳои давлатӣ ва дӯстию бародарии халқҳо мусоидат менамояд [7].

Ин гуна иқдомҳо ба таҳкими робитаҳои байнисарҳадии минтақавӣ муоидат намуда, муносибатҳои шарикӣ стратегиро миёни давлатҳо ба миён меоварад. Итминони комил аст, ки дар ояндаи назди масъалаҳои вобаста ба делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадӣ миёни кишварҳои ОМ ба пуррагӣ ҳал гардад ва дар ин ҷода ҳама монеаҳо аз байн бурда шаванд.

Хулоса, дар шароити муосири ОМ таҳкими амният ва ҳамкориҳои минтақавии фаромарзӣ дар хоҳиши ташаннуч ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди ОМ нақши калидӣ дорад. Аз ин рӯ, таъмини суботи манотиқи наздисарҳадии кишварҳои ОМ саъю талоши давлатҳо ва сокинони ин қаламравҳоро тақозо менамояд.

Давлатҳои ОМ – ро зарур аст, ки мушкилоти сарҳадиро дар доираи муколамаи дастаҷамъӣ ва бо ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳамдигар ҳал намоянд. Танҳо бо ҳамин роҳ, мумкин аст, ки қазияи сарҳадии кишварҳои ОМ аз байн бурда шавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ачйкгез М.А. Обзор пограничных проблем в Центральной Азии // Постсоветские исследования. 2021. №4 (8). С.652.
2. Дадабаева З.А., Кузьмина Е.М.. Процессы регионализации в Центральной Азии: проблемы и противоречия: Научный доклад. – М.: Институт экономики РАН, 2014. – 55 с.
3. Закирова А.С., Закиров М.А. Кыргызско – узбекские погранично – территориальные разногласия в постсоветский период. // Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2022. №6 (128). С.56.
4. Иванов О.Б.. Современный мир: глобальные тенденции, вызовы и угрозы // ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика – 2019. С.20 – 36.
5. Кунтувдий Н.А. Сарчашмаҳои ихтилофи сарҳадии Қирғизистону Тоҷикистон ва роҳҳои ҳалли он. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2016. №1 (51). С.52.
6. Мулоқоти Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев [Манбаи электронӣ: АМИТ «Ховар»]. Тартиби дастрасӣ: <https://khovar.tj/2017/09/mulo-oti-peshvoi-millat-emomal-ra-mon-bo-prezidenti-um-urii-azo-iston-nursulton-nazarboev-va-prezidenti-um-urii-zbekiston-shavkat-mirziyoev/> (санаи мурочиат: 03.03.2024).
7. Мулоқоти сечонибаи сарвазирони Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон баргузор гардид Манбаи электронӣ: АМИТ «Ховар»]. Тартиби дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088>. <https://khovar.tj/2025/01/mulo-oti-se-onibai-sarvazironi-to-ikiston-uzbekiston-va-ir-iziston-barguzor-gardid/> (санаи мурочиат: 09.01.2025).
8. Муҳаммадзода П.А., Шарипов А.Н.. Дурнамои рушди ҳамгироии минтақавӣ ва таҳдидҳои нави амниятии Осиёи Марказӣ дар шароити муосир // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳоваддинови АМИҶТ. 2019, №2. С.206.
9. Одинаев А.И. Нақши таъмини амният дар минтақаҳои наздисарҳадӣ ва таъсири он ба рушди рабобити иқтисодию тичоратии байни Тоҷикистон ва Қирғизистон. // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. 2022. №3 (3). С.216.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.12.2018 [Манбаи электронӣ: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон]. Тартиби дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088>. (санаи мурочиат: 03.03.2024).
11. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису [Электронный ресурс: Президент Республики Узбекистан]. Порядок доступа: <https://president.uz/ru/lists/view/2228> (дата обращения: 03.03.2024).
12. Сангинов Н.Н. Вазъияти сарҳади Тоҷикистону Қирғизистон ва баҳсҳои атрофи он: роҳҳои ҳалли мушкилӣ. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2019. №4 (67). С.317 – 318.

13. Тальская О.Д. Феномен национально-территориального размежевания республик Средней Азии: политико – текстологический анализ. // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2018. № 6. С.42.
14. Ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ дар кадом поя аст? [Манбаи электронӣ: АМИТ «Ховар»]. Тартиби дастрасӣ: <https://khovar.tj/2016/12/amgiroi-minta-av-dar-osiyo-markaz-dar-kadom-poya-ast/>
15. Центральная Азия 2050. Раскрытие потенциала региона. Астана: Издательство «LEM», 2018. С. 2.

ОСНОВНЫЕ ПУТИ УКРЕПЛЕНИЯ ПРИГРАНИЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ШАРИФЗОДА ЛОХУТИ ШАРИФ,

заместитель директора

Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, доктор
политических наук, доцент,

e-mail: slohuti@mail.ru; Тел.: (+992) 919-89-65-69.

СОДИҚЗОДА ХУШБАХТ НАСРЕДДИН,

атспиран (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33. e-mail:

sodiqzoda-khushbakht@mail.ru; Тел.: (+992) 918-24-39-00.

Расширение региональных отношений и развитие приграничного сотрудничества в Центральной Азии имеет стратегическое значение для региона и мира, содействуя формированию интеграционных процессов. Для достижения этих целей необходимы постоянное внимание, совместные усилия и всесторонняя готовность стран региона к конструктивному сотрудничеству.

Авторы анализируют различные пути укрепления приграничных отношений между государствами Центральной Азии и подчеркивают необходимость формирования трансграничного сотрудничества. Укрепление дружественных отношений и развитие мирного сотрудничества между соседними государствами зависит от своевременного урегулирования пограничных вопросов на основе взаимопонимания.

В статье рассматривается расширение приграничного сотрудничества между странами Центральной Азии, а также исследуются основные пути его развития в рамках двусторонних отношений соседних стран.

Ключевые слова: государственная граница, региональная безопасность, дипломатия, внешняя политика, мировая политика, межгосударственные отношения, международные отношения, Кыргызстан, Казахстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, Центральная Азия.

THE MAIN WAYS TO STRENGTHEN BORDER RELATIONS BETWEEN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

SHARIFZODA LOHUTI SHARIF,

deputy Director of the Center

for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,

e-mail: slohuti@mail.ru; Phone: (+992) 919-89-65-69.

SODIQZODA KHUSHBAKHT NASREDDIN,

doctoral PhD of the Academy
of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
e-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru; Phone: (+992) 918-24-39-00.

The expansion of regional relations and the development of border cooperation in Central Asia have strategic significance for the region and the world, contributing to the formation of integration processes. To achieve these goals, constant attention, joint efforts, and the comprehensive readiness of the countries in the region for constructive cooperation are necessary.

The authors analyze various ways of strengthening border relations between the countries of Central Asia and emphasize the need for the formation of cross-border cooperation. Strengthening friendly relations and developing peaceful cooperation between neighboring countries depends on the timely regulation of border issues based on mutual understanding.

This article discusses the expansion of border cooperation between the countries of Central Asia, and explores the main ways of its development within the framework of bilateral relations between neighboring countries.

Keywords: state border, regional security, diplomacy, foreign policy, global politics, interstate relations, international relations, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Central Asia.

ИНЪИКОСИ РАВАНДИ СУЛҲЧЌҲӢ ДАР ВАО

САФАРЗОДА МОҲИРА АМИРАЛӢ,

номзадҳои илмҳои филология, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17.

E-mail: anusha-16@mail.ru

Имрӯз дар олам Тоҷикистонро бо таҷрибаи сулҳи деринтизор мешиносанд. Дар инъикоси раванди сулҳи тоҷикон ВАО махсусан, телевизиони “Тоҷикистон” нақши муассир гузошта, тавонистааст дар муътадил нигоҳ доштани набзи ҷомеа нақш гузорад. Дар баргардонидани гурезаҳои иҷбории даврони ҷанги шаҳрвандӣ, ба дарки мардум расонидани моҳияти давлати дунявӣ ҳуқуқбунёд, сохтори конститутсионӣ, водор намудан ба интиҳоботи сохти давлатдорӣ ва интиҳоби президенти худ саҳми воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон намоён арзёбӣ мегардад. Имрӯз, ки сулҳу оромӣ дар ватан пойдор аст, яке аз вазифаҳои муҳими дастгоҳи пурқудрати иттилоотӣ – телевизион ҳифз намудан ва эминӣ пойдор нигоҳ доштани он ба ҳисоб меравад. Зеро ба даст овардани арзиш як масъала ва пойдор нигоҳ доштани он паҳлуи дигари муҳими масъала мебошад.

Дар доираи мақола маҳз ба ҳамин масъалаҳо равшанӣ андохта, нақши телевизиони “Тоҷикистон”-ро дар инъикоси раванди сулҳ нишон додем. Барои собит намудани андешаҳо ба барномаҳои телевизионии солҳои 1992-2022, ки ба мавзӯи мазкур бахшида шудааст, рӯ овардем.

Калидвожаҳо: Телевизиони “Тоҷикистон”, инъикос, ҷанги шаҳрвандӣ, Президент, Эмомалӣ Раҳмон, сулҳи тоҷикон, ваҳдат, барнома, журналист, ВАО.

Имрӯз дар олам Тоҷикистонро бо таҷрибаи сулҳи деринтизор мешиносанд. Сулҳи тоҷикон имичи Тоҷикистон гардидааст. Сулҳофарӣ бошад, имичи Эмомалӣ Раҳмон - Сарвари давлати тоҷикон аст. Аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омадан муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як мақсад дошту ба миллати парешонгаштаи тоҷикон ваъда дод, ки “Ман ба шумо сулҳ меорам!”. Аз ҳамон лаҳза бо дарки аҳамияту зарурати сулҳ дар кишвар, минтақа ва тамоми ҷаҳон барои сулҳу оромӣ талош мекунад ва ин кӯшишҳо бенатиҷа нестанд. Таҷрибаи бесобиқаи сулҳи тоҷикон, ки асосгузори он Эмомалӣ Раҳмон аст, дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ, радиоиву телевизионҳои дохилу хориҷи кишвар пайваста талқин мегардад.

Дар инъикоси раванди сулҳи тоҷикон махсусан, телевизиони “Тоҷикистон” нақши муассир гузошта, тавонистааст дар муътадил нигоҳ доштани набзи ҷомеа нақш гузорад. Дар баргардонидани гурезаҳои иҷбории даврони ҷанги шаҳрвандӣ, ба дарки мардум расонидани моҳияти давлати дунявӣ ҳуқуқбунёд, сохтори конститутсионӣ, водор намудан ба интиҳоботи сохти давлатдорӣ ва интиҳоби президенти худ саҳми воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон намоён арзёбӣ мегардад. Имрӯз, ки сулҳу оромӣ дар ватан пойдор аст, яке аз вазифаҳои муҳими дастгоҳи пурқудрати иттилоотӣ – телевизион ҳифз намудан ва эминӣ пойдор нигоҳ доштани он ба ҳисоб меравад. Зеро ба даст овардани арзиш як масъала ва пойдор нигоҳ доштани он паҳлуи дигари муҳими масъала мебошад.

Дар замони ғарбпазирӣ, мубориза ва ҷангҳои шадиди иттилоотӣ идеологӣ, ки аз ҳар ҷониб ба арзишҳои милливу давлатӣ таҳдидҳо эҳсос мешаванд, воситаҳои ахбори оммаро лозим ва зарур аст, ки дар таълимоти замони муосир муқобили иттилои муғризона истодагарӣ намояд, балки бо ҷунин иттилоот мубориза баранд. Акнун, барои телевизион ҳам вақту фазо монеа нест. Бо истифода аз имконоти

интернет барномаҳои телевизиониро низ дар дилхоҳ ҷо ва вақт, гаштаю баргашта метавонем тамошо кунем. Бо васеъ шудани имконоти техникӣ ва содагии дастрасӣ ба иттилоот рақобат низ бештар гардида, пойдор мондани воситаи ахбори омма дар миёни анбуҳи иттилоот кори сахлу осон нест. Барои пойдории фазои иттилоотии худӣ ҳар давлат ҳамаҷониба талош карда, шароитҳои моддиву давтсигирии маънавии кормандони соҳаи ВАО-ро таъмин мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз зумраи давлатҳоест, ки ба соҳаи ВАО эътибори ҷиддӣ зоҳир намуда, заминаҳои ҳуқуқӣ ва шароитҳои моддиву техникиро бунёд намудааст, то ки аз як ҷониб дар муборизаҳои иттилоотӣ фазои иттилотии кишвар бо ахбори сареҳу бегараз таъмин бошад ва аз ҷониби дигар тавонад Тоҷикистони соҳибистиклолро дар ҷаҳон муаррифӣ намояд.

Таҷрибаи сулҳи тоҷикон намунаи барҷастаи сулҳу ваҳдатфарӣ барои ҷаҳонӣён буда, мактаби сулҳпарварии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон лоиқи омӯзиш гардидааст. Зеро сулҳ барои мардуми тоҷик орзуи чандсолае буд, ки эҳтимоли зиёди ба ормони абадии миллат табдил ёфтан дошт, вале ба фарзанди сарсупурдаву шучои ватан муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муяссар гардид, ки ба ин орзуи дерина ҷомаи амал пӯшонад.

Ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷи кишвар таҷрибаи сулҳи тоҷикон яке аз мавзӯҳои мубрами илми сиёсатшиносӣ, таърих, журналистика ва публитсистика гардидааст. Гиреҳҳои сарбаста ва заҳмату талошҳо барои дарёфти роҳи ҳалли проблемаҳои бешумор муҳаққиқонро водор намудааст, ки ба омӯзиши ин мавзӯ аз чанд ҷанба ворид шаванд, зеро гузашти тоҷикон ва фароҳам овардани имконот барои ҳамкорию ҳамзистии миёни давлати дунявӣ ва исломигаро намунаи нодирест, ки ба кам давлатҳо даст додааст.

Навиштаҳои шохидони воқеа, ки бевосита дар раванди сулҳфарӣ иштирок намудаанд, аҳамияти илмиву таърихӣ дошта, воқеаҳои солҳои 90-уми асри гузаштаи кишварро аз чанд паҳлӯ ифшо мекунанд. Махсусан, дар китобу мақолаҳои илмиву публитсистӣ, маърузаву баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сабабҳои сар садани ҷанги шаҳрвандӣ, омилҳои хурӯҷи он, қадамҳои аввалин дар роҳи сулҳ, раванди сулҳсозӣ, мушкilotу муваффақиятҳои гуногуни солҳои аввали истиқлолият, бартарафсозии пасомадҳои ҷанг ва дигар паҳлӯҳо кушоду равшан ва муфассал оварда шудааст.[9] Аз ҷумла, китоби ҷаҳорчилдаи Эмомалӣ Раҳмон бо номи “Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат”[9], ки фарогири тамоми баромад, мурочиат, мақолаву мусоҳибаи Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи аввали ба сари ҳокимият омаданаи ҷамъоварӣ шудааст, барои таҳлилгарон сарчашмаи муътамад маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти сахми беназири роҳбари давлат дар таҳкими сулҳу ваҳдат асарҳои бешуморе дар бораи сиёсати хирадмандонаи Эмомалӣ Раҳмон рӯи ҷоп омадаанд, ки нақши пешвои сиёсиро дар муттаҳидгардонии миллат, пойдории сулҳу субот, ободониву бунёдкорӣ ва рушди давлат барҷаста нишон медиҳанд.

Раванди ҷанги шаҳрвандӣ дар воситаҳои ахбори оммаи дохилу хориҷи кишвар пайваста инъикос гардидааст. Аз ин рӯ, омӯзиши онҳо низ аз чанд паҳлӯ вазъияти солҳои ҷанг ва раванди сулҳи тоҷиконро бароямон ифшо мекунад. Месазад, ки маводи ВАО дар солҳои 90-уми асри гузашта ба таври васеъ омӯхта шавад. Муҳаққиқон А. Абдукодилов[1], Р. Бобочонова[2], А. Сабуров[10], Д. Маҳкамова[5], Т. Ҳасанова[13], А. Муродов [6] инъикоси вазъияти сиёсии Тоҷикистонро дар мисоли матбуоти даврии дохиливу хориҷӣ то ҳаде таҳлилу баррасӣ намудаанд, аммо чанд ҷанбаи муҳимми ин мавзӯ наомӯхта мондаву зарурат ба омӯзишу таҳқиқ дорад. Махсусан, нишон додани

нақши журналистон дар раванди ҷанг ва роҳи расидан ба сулҳ, созанда будани сухани журналист ва таъсириҳои навиштаи ӯ, муттаҳид гардонидани мардум дар гирди сарвари давлат, ба вучуд овардани афкори омма дар мавриди яқдилӣ, ватандӯстӣ, ҳамовозӣ ба сиёсати хирадмандонаи ҳукумат дар вазъиятҳои мушкили сиёсӣ ба манфиати қор аст. Махсусан, дар замони ғурӯзҳои имрӯза, ки дунёро иттилоӣ идора мекунад хатари сухани журналист баробари силоҳи ядрои доништа мешавад, рӯ овардан ба омӯзиши паҳлӯҳои номбурда метавонад давлату ҳукуматро аз ҳуҷумҳои иттилоотӣ то ҳадде ҳифз намояд.

Ба зами ин, объекти таҳқиқи ақсарияти муҳаққиқони болозикр матбуоти даврӣ буда, нақши бориси телевизион ва радио дар марҳилаи ҷанги шаҳрвандӣ ба таври бояду шояд таҳқиқ нагардидааст. Олимоне, ки фаъолияти телевизион ва радиои тоҷикро дар солҳои аввали истиқлолият омӯхтаанд, ба ҷуз барномаи “Ҳоки ватан” ба дигар намоиш барномаҳои телевизиону радиои солҳои 90-ум, ки инъикосгари раванди сулҳи тоҷикон буданд, кам таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Эҳтимол сабабаш дар мушкилоти дастрасии маводи ҳазина ва ё умуман, маҳфуз нашудани барномаҳои солҳои маъмур бо суҳбатҳои шахсӣ бо муаллифӣ қоргардонҳои барномаҳои солҳои 90-ум ҳусусиятҳои мазмуну мундариҷаи ин барномаву намоишҳоро муайян намуда, ҳуҷоса баровардан мумкин аст.

Омӯзиши маводи воситаҳои ахбори омма дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ нишон медиҳад, ки журналистон дар ин давра нақши ҳудро барҷаста иҷро карданд. Онҳо тавонистанд бо инъикоси пайвасти вазъияти ноором ва талошҳои Ҳукумати китшвар таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба масъалаи сулҳи тоҷикон ҷалб намоянд ва роҳбари ҷавони Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро ҷун сарвари сулҳҳои раиятпарвар муаррифӣ кунанд.

Нооромии дар Тоҷикистон қабл аз истиқлолият, аз воқеаи баҳманмоҳ - моҳи феввали соли 1990 оғоз гардида, норизоиву саркашии ғуруҳҳои алоҳида дар дохили кишвар яке паси дигар ба амал омадааст. Нобоварӣ ва нафрат нисбати ҳамдигар, нопазироии ҳукумати давр ва набудани нерӯи муттаҳидкунанда боиси авҷ гирифтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон гардидааст, ки хомӯш кардани алангаи он то рафт мушкилтар шудааст. Дигар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҷойи таърих, фарҳанг, адабиёту забони қадимаи ниёғони тоҷикон аз ҷангу хунрезӣ, гирдиҳамой, ғуруснагӣ, ғуреҷаҳо суҳан мекардаанд. Давлатҳое, ки дар ҳайати иттиҳоди шуравӣ буданду истиқлололият ба даст оварданд, акнун бо ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ, аҳолии мушаххас, бо сулҳу оромӣ, иқтисодиёти муътадил, бо тарзи давлатдорӣ худ рӯ ба муаррифии давлати милли меоварданд, аммо саҳифаи навини таърихи тоҷикон бо ҷанги бародаркӯш оғоз гардид, ки барои ин миллати фарҳангиву мутамаддин амали нангине буд. Вазъияти солҳои аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон – ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ симои давлату миллати тоҷикро, ки таъриху тамаддун ва фарҳанги ҷандҳазорсола дорад, барои ҷандсолаҳои минбаъда манфӣ муаррифӣ намуд. Дар он солҳо барои ВАО-и дохилу хориҷӣ бародаркушии тоҷикон мавзӯи асосӣ гардидааст.

Давлатҳои шарикӣ стратегӣ аз ҳамқорӣ қанор мегирифтанд. Табиист, ки “роҳандозии сиёсати хориҷии ҷумҳури низ дар он шабу рӯз ҷун ҷузи раванди умумии ҳаводиси кишварҳои пасошуравӣ сураи мегирифт. Ҳамин тариқ, пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ шуруъ аз охири декабри соли 1991 теъдоде аз кишварҳои хориҷӣ истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро эътироф намуда, қисме аз онҳо дар пойтахти он намояндагҳои дипломатии ҳудро ифтиҳо намуданд. Дар баробари дигар ҷумҳуриҳои ИДМ Тоҷикистон аз 26 феввали соли 1992 ҳамҷун иштирокчи Созмони амният ва ҳамқорӣ дар Аврупо ва аз 2 марти ҳамин сол ба узвияти Созмони Милали Муттаҳид

пазируфта шуда буд. Вале, мутаассифона, ҳукуматдорони вақт натавонистанд низоми муносибатҳои байналмилалиро дуруст ба роҳ монда, ҷомеаи ҷаҳониро ба танзими вазъи ноороми ҷумҳурии ҷалб созанд. Баръакс, бо вусъати ташаннуҷи вазъи ҷумҳурии шуруъ аз тобистони соли 1992 муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ тадриҷан коҳиш ёфта, як қатор намоёндагӣҳои дипломатии хориҷӣ ҳайатҳои худро ихтисор ва ё фаъолиятшонро дар ҷумҳурии муваққатан қатъ намуданд.”[14;20] Кам кишварҳои буданд, ки ба пойдории давлати тоҷикон эътимод мекарданд. Симои миллати тоҷик дар расонаҳои хориҷӣ ба таври манфур инъикос мегардид.

Дар ин шабу рӯз барои тоҷикону тоҷикистониён аз ҳама муҳим сулҳу якдилӣ ба ҳисоб мерафт, ки ба даст омадани он зери шубҳа буд. Гарчанде дар солҳои аввали ҷанг ҳам, кӯшиши сулҳоварӣ мушоҳида гардидааст, “вале бенатича. Шояд сабабаш дурӯягии муносибат ба сулҳ бошад” [12;61] - мегӯянд шоҳидони воқеа. Чунки “ҳеҷ кадоме аз ин даъвогарон масъулияти ҳалли масъалаҳои муҳими ҷомеаро аз мавқеи манфиатҳои миллат, давлати миллӣ ва мардуми тоҷик ба уҳда намегирифт. Дар чунин вазъият иштирокчиёни Иҷлосия – вакилони халқ бо ҷиддият ва масъулиятшиносӣ даъвоҳои довталабонро шунида, санҷида, таҳлил намуда, ба ҳулосаи мантиқие расиданд, ки номзодии Эмомалӣ Раҳмонро ба ҳайси роҳбари сиёсии мамлакат, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистони тозаистиклол ҷонибдорӣ намоянд. Ва чунон ки ҳодисаҳои баъди Иҷлосияи XVI собит намуданд, ин иқдоми иштирокчиёни сессия ягона ҳалли дуруст, воқеӣ ва барои мамлакат тақдирсоз буд.” [7;71-72]

Раиси тозаинтиҳоби Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз самими дил сулҳи тоҷиконро меҳост ва бо тамоми ҳастӣ ба он бовар дошту бо азми қавӣ аз пайи расидан ба сулҳи воқеӣ гардид. Садоқату масъулият дар қор, самимият дар гуфтор ва эътиқоду боварӣ ба сулҳи тоҷикон дар аввалин қасами ёдкардааш садо дод, ки аз самими қалб баромада, ба қалби мардум ҷой гирифт: “Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфои Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷон нисор мекунам, чунки ман ба ояндаи неки Ватанам ва ҳаёти хушбахтонаи халқи азияткашидаам бовар дорам” [9;4-7].

Нияту нақшаҳои худро Эмомалӣ Раҳмон аз оғоз дар амал нишон дод: 26-уми ноябри соли 1992 бо аввалин қарори авф гуноҳи иштирокчиёни муқовимати сиёсӣ ва ҷангро бахшид. Раиси ҷавон хуб дарк мекард, ки сулҳ бахшишу гузаштҳоро меҳодад. Хунро бо хун намешӯянд. Зуриву зурварӣ вазъиятро мушқилтару ҳадафҳоро дуртар меғузорад. Аз ин рӯ, дар тамоми баромаду суҳанронҳои ӯ, ки тариқи ВАО инъикосу интишор гардидаанд, пайваста аз сулҳу ваҳдат суҳан рафта, мардум ба якдилӣ иттифоқӣ даъват карда шудаанд, дар тамоми вазъият мавқеи Эмомалӣ Раҳмон Сулҳу будаасту ҳаст.

Барои мардумро сарҷамъ кардану онҳоро ба рӯзҳои неқ бовар кунонидан ба боварии мардум даромадан лозим буд. Аммо дар даврони бесару сомонӣ, ки ҳар нафар суистифода аз мавқеи манфиатҳои худро пиёда мекард, барои роҳбари ҷавон ба даст овардани эътимоди ҷомеа қори сахлу осон набудааст. Чун мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз миёни халқ руставу вазъияти равонии онҳоро хуб дарк мекард, ба нерӯи мардуми тоҷик эътимоди ҷиддӣ дошт. Дар ҳама ҳолат, аввалиндараҷа ба нерӯи мардум таъя мекард. Аз ин сабаб, баргардонидани гурезагон бар Ватан яке аз ҳадафҳои асосии Эмомалӣ Раҳмон ва қадамҳои аввал барои расидан ба сулҳ будааст. Барои амалӣ намудани ин ҳадаф аз воситаҳои ахбори омма васеъ истифода мегардид. ВАО барои

баргардонидани гуреза ва муҳочирони иҷборӣ таблиғоти пайваста бурда, натиҷаҳои судманд ба бор меовард. Махсусан, мурочиати бевоситаи роҳбари давлат тавассути телевизион ва радио (1.06.1993) бечавоб намонд. Бо чунин суханони умедбахш самимӣ боиси баргаштани ҳазорон гурезагон гардид: “Ба Ватан баргардед. Аммо мо ба шумо кӯҳи тилло ваъда намекунем. Ҳамин қадар мегӯем, ки як бурида ноне, ки дорем, якҷоя меҳӯрем, як қатра обе, ки дорем, якҷоя менӯшем. Паҳлӯи ҳамдигар истода, Ватани вайроншудаамонро обод мекунем, иқтисоди харобаштаамонро барқарор менамоем.” [9;81]

Сарвари Тоҷикон на танҳо тариқи телевизион ва радио ба мардум мурочиат ва даъват мекард, балки дар давраҳои душвортарин назди мардум рафта, бо ҳар гурӯҳ вобаста ба масъалаҳои асосӣ сухбату мурочиат менамуд. Хусусияти аудиторияи ҳудро хуб дарк намуда, мувофиқи вазъи онҳо масъалагузорӣ мекард. Моҳи июли соли 1993 ба Бадахшон, ки нооромӣ ҳукмфармо буд, бевосита ҳузур оварда, аз мардум даъват кард: «... вақти он расидааст, ки дӯстро аз душман фарқ кунем. Фарзандони ҳудро насиҳат кунед. Ба онҳо фаҳмонед, ки давом додани ҷанг ба тамоми мардум бадбахтиҳои ғушношунид меорад. Ба силоҳбадастон мурочиат менамоем: аз ҷанги бемаънӣ даст кашед, силоҳро партоед.» [9;120] Дар замоне, ки минтақаҳои ҷумҳурӣ қариб иртиботро миёни ҳам гум карда буданд, ВАО ягона василаи боҳабар шудани мардум аз вазъи аҳволи минтақаҳои гуногун ба ҳисоб мерафт. Хусусияти асосии сарвари Эмомалӣ Раҳмон ҳам дар он буд, ки ҳар ҷо сафар мекард, ҳамроҳ ҷанд муҳбирро мегирифт, то ки мардумро аз воқеияти ҳол огоҳ намоянд. Дар ин миён қору пайкори ҳуди Эмомалӣ Раҳмон аз назар дур намонд. Ҷомеаи шоҳиди ҷонфидоии роҳбари давлат мешуд, ки дар маркази майдони ҷанг талош барои сулҳ мекунад, эътимоду бовариаш ба роҳбари роҳнамо зиёд мегардид.

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон барои ҳар ҷӣ зудтар расидан ба сулҳу субот ва таъмин намудани оромӣ дар кишвар ҷораҳои ҳамаҷониба меҷӯст. Роҳи кӯтоҳтарини расидан ба ободиро дар ҷалби созмонҳои байналмилалӣ медид. Дар натиҷа соли 1993 дуvozдаҳ созмони байналмилалӣ, аз қабилӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Ҳазинаи байналмилалӣ асфдор, Бонки ҷаҳонӣ ва Бонки Аврупои таҷдид ва рушд, соли 1994 ҳашт созмони байналмилалӣ, 1995 ду созмон ва соли 1996 ду созмони дигар намояндагҳои ҳудро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода, ба фаъолият шуруъ намуданд. Дуруст аст, ки «Фаъолсозии сиёсати хориҷии Тоҷикистон, ҷун тамоми дастовардҳои давлату миллат пас аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифт. Эмомалӣ Раҳмон ҳамҷун асосгузор ва роҳбари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ба роҳ мондани муносибатҳои стратегӣ бо Федератсияи Россия ва муносибатҳои афзалиятнок бо кишварҳои ИДМ ба рушду густариши робитаҳо бо дигар кишварҳои ҷаҳон тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, эълон кард, ки дарҳои Тоҷикистон ба рӯи ҳамаи кишварҳое, ки меҳонад, равобити судманду дӯстона дошта бошанд, боз аст.» [11;22]

Махсусан, аввалин баромади Ҷаноби Олӣ дар Ассамблеяи 48-уми СММ, аз 29-уми сентябри соли 1993 аҳамияти таърихӣ дошта, ин сана ҷун рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ дар Тоҷикистон ҷашн гирифта мешавад. Ҷунки маҳз дар ҳамин рӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ Тоҷикистони тозаистиклолро ҷун давлати мустақили бо азму иродаи қавӣ рушдқунанда шинохт. Эмомалӣ Раҳмон тавонист тавачҷуҳи ҷаҳонӣро бо суханони таъсиргузори ҳуд ба масъалаи сулҳи тоҷикон ҷалб намояд: “Мо умедворем, ки номи Тоҷикистон аз рӯйхати минтақаҳои ҷанҷол ба наздикӣ хориҷ мешавад. Дар ин қор ба мадади ҷиддии Созмони Милалӣ Муттаҳид дар барқарор кардани иқтисодиёти миллии аз ҷанг ва офатҳои табиӣ харобшуда умед мебандем, мамлакате, ки аз

захираҳои табиӣ ғанист ва дорои пешомадҳои бузурги иқтисодӣ аст, барои эҳёи худ ба кӯмаку ёрӣ эҳтиёҷ дорад. иҷозат фармояд, изҳори умед кунам, ки ба мамлакати мо, албатта, мувофиқи шартҳои маъмули амалияи ҷаҳонӣ ёриву кӯмак расонида мешавад.” [15;146] Таҳлилҳои амиқ ва суҳанони дурандешонаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар минбарҳои баланд тариқи телевизиони кишвар инъикос гардида, ҷомеаро ба ояндаи дурахшон бовар мекунонд. Интизориҳо самар доданд. Созмони Милали Муттаҳид нисбат ба даргириҳои Тоҷикистон бетаваҷҷуҳ намонда, то ба сулҳи комил омада расидани кишвар талош намуд. Бо кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, намоёндагони СММ ва ҳайати нозирони он дар маҷмӯъ 10 даври гуфтушунид, 3 машварат ва шаш мулоқот дар сатҳи олӣ миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбари Иттилоҳоти нерӯҳои оппозитсияи тоҷик Абдуллои Нурӣ ба анҷом расидаанд. Гуфтугӯҳо дар Масква, Кобул, Техрон, Ашқобод, Алмаато ва шаҳрҳои дигар сурат гирифта, дар баробари ВАО-и дохилӣ воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ аз қабili бахши тоҷикӣ, форсӣ, дари радиои “Озодӣ”, радиои “Би би си”, барномаҳои “Время”, “Новости”, бахши форсии радиои “Голос России”, бахши форсии радиои Фаронса (RFI), ИТАР-ТАСС ҳам, пайваста аз раванди он иттилоъ пахш карданду дар ин баробар вазъияти ҳар як минтақаи Тоҷикистон аз назари онҳо дур намондааст. Ҳамаи ин, ба раванди фаъолияти ҷонибҳо таъсир гузоштааст, ки ҳам ҷониби ҳукумат ва ҳам ҷониби муҳолифин дар суҳанронҳои худ ба журналистон муроҷиати хосса намудаанд. Чунончи: “Рӯзноманигорони азиз, ҳамкорони холиси шумо тавачҷуҳи фаъоли доираи васеи сиёсатмадорон ва ҷомеаро ба ҳалли сиёсии мушкилоти низоъ дар Тоҷикистон бедор карданд. Ба шумо саломатии бардавом ва дар ин айёми ғурӯшӣ кори осуда таманно дорам.” [3]

Эмомалӣ Раҳмон ба нерӯи журналистон ва қудрати воситаҳои ахбори омма эътимоди зиёд доштааст. Ба ғайр аз суҳбату суҳанронҳои пайваста тариқи телевизиону радиои ватанӣ мақолаҳои ӯ доир ба сулҳу ваҳдат дар матбуоти даврии дохиливу хориҷи кишвар низ рӯи ҷоп омадаанд. Аз ҷумла, “Ҳадафи сиёсати мо манфиати мардум аст” (“Садои мардум”–1993.–1-уми июл), “Тоҷикистон дар остонаи фардо” (“Сегодня”.–1997.–24-уми июл), “Умедҳо ва ташвишҳои Тоҷикистон” (“Сегодня”.– 1998.–8-уми апрел), “Мо бо ҳукми тақдир бояд якҷоя зиндагӣ кунем” (“Российская Федератсия”.–1998.–№10), “Дирӯз, имрӯз ва фардои Тоҷикистон” (“Техрон таймз”.–1998.–декабр). Дар баробари мақолаҳо, ҳамчунин мусоҳибаҳои Президенти Ҷмҳурии Тоҷикистон дар матбуоти даврии кишварҳои гуногун ба нашр расидааст. Мусоҳибаҳои зери сарлавҳаҳои “Майдон ҷойи гуфтушунид нест” (“Красная звезда”.–1994.–январ), “Ба фикрам рӯзҳои саҳт пушти сар шуданд” (“Российская газета”.–1996.–18 январ), “Мо ҷонибдори ҳамгирӣ бо ҳамаи мамлакатҳо ва пеш аз ҳама бо Россия мебошем” (“Российская Федерация”.– 1996.–июн), “Тоҷикостон ба ҳамкорӣ бо ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон омода аст” (“Президентский вестник”.– 1997.–10-уми декабр), “Ондаи ҳалқӣ мо сулҳу осоиш ва созгории миллӣ” (“Синхуа”, “Женмин жибао”, “Тзинтзи жибао”, “Гуанмин жибао”, “Фачжи жибао” .– 1998.–июл), “Ба сокинони сайёра сулҳ ва бехбӯдӣ мебоҳам” (“Собеседник”.–1999.–3-юми феврал) хонандагонро шоҳиди эътимоду боварии Сарвари давлат ба ҳалқ, ба ваҳдат, ба ояндаи дурнахшони Тоҷикистон намудааст. Зеро дар ҳар мусоҳиба муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо боварӣ изҳор кардааст, ки Тоҷикистонро рӯзҳои нек интизор аст.

Охиран азви устувор ва талошҳои пайвастаи ҳукумат ва дигар ҷонибҳо ба Тоҷикистон сулҳ овард. 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москваи Федератсияи Русия “Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба имзо

расид. Мавзуи сулҳу ваҳдат сархати тамоми воситаҳои ахбори оммаи ҳам дохил ва ҳам хориҷи кишвар гардид. Махсусан, тавассути телевизионҳо шунавонидани матни созишнома ба мардум фараҳ бахшид. Дар телевизион пайваста барномаҳои тарғиботи таҳия ва пешниҳод гардидаанд, то мардум арзиши бебаҳои сулҳро дарк кунанду дубора ба хатои таърих даст назананд.

Воситаҳои ахбори омма аз сулҳи деринтизор таҷрибаи бемисли тоҷикон гузоришҳо пахш намуда, дар маркази ҳама саҳнаҳои сулҳу ваҳдатфарӣ симои абармарди тоҷик Эмомалӣ Раҳмонро ҷой додааст. Симои миллати тоҷикон дар ВАО чун миллати муттаҳид, қавиירוда, сулҳпарвар оҳиста-оҳиста шакл гирифта, имрӯз ҷаҳониён тоҷиконро чун миллати соҳибтамаддун, дорои анъанаҳои давлатдорӣ, фарҳанги ғанӣ, ташаббускору созанда мешиносанд.

Боварии комили Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон охиран, ба Тоҷикистон сулҳу ваҳдат овард. Ба таъбири муҳаққиқ И. Усмонов: “Бузургтарин хизмати таърихии Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари Тоҷикистон муайян ва амалӣ кардани роҳи сулҳи халқи тоҷик, начоти миллат аз гирдоби фоҷиабори ҷанг, ба ҳам овардани онҳое ки аз ҳам дур мешуданд, нигоҳ доштани киштии шикастаи ҳукумат аз ғарку нобудшавӣ аст.” [12;4] Воқеан чунин аст. Маҳз иродаи қавӣ, азми устувор ва ҷонфидоии Эмомалӣ Раҳмон боис гардид, ки Тоҷикистон аз вартаи ҷанг раҳо ёфт. Бо дарназардошти саҳми бузург дар эҳё ва таҳкими давлатдорӣ навини Тоҷикистон ва пойдории сулҳ дар Тоҷикистон Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 декабри соли 1999 бо унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон сарфароз гардонида шуданд. Инъикоси пайвастаи вазъияти ноустувори сиёсии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри гузашта, ҷоннисориҳои роҳбари ҷавони Тоҷикистон барои расидан ба сулҳ ва ободии комил, талошҳо баҳри гулгулшукуфоии кишвар тавассути воситаҳои ахбори омма ҷомеаро тоҷикон ва ҷаҳонро водор кард, ки ба асосгузори слҳи тоҷикон будани Эмомалӣ Раҳмон қоиш шаванд. Ин буд, ки мардуми сипосгузори тоҷик ба поси азхудгузаштагӣ ва муборизаҳои ҷоннисоронаи Сарвари худ дар бунёди давлати муосири Тоҷикистон ўро ба мақоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат [19] пешбарӣ карданд [4].

Имрӯз тоҷику тоҷикистониёнро бо роҳбари ташаббускору сулҳофар дар арсаи ҷаҳонӣ мешиносанду эътироф мекунанд. Воқеан “Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дурахшонтарин чеҳрае мебошад, ки дар маснади муаззами роҳбарӣ паёмҳои миллии тоҷиконро дар паҳнои ҷаҳон интишор дод ва Тоҷикистонро бо ҳама сармояҳои бузурги таърихиву фарҳангӣ ва нерӯӣ иқтидори кунуниаш дар бунёди давлати миллии демократӣ дар арсаи ҷаҳонӣ бор камоли шоистагиву сарбаландӣ муаррифӣ намуд” [8;9].

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдукадыров А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990—1995гг.): Авто(кф.дисс. канд.исг.наук.— Душанбе, 1997.—24 с.
2. Бободжанова Р. Освещение политической жизни Таджикистана на страницах периодической печати России (1990—1995гг.): Автореф.дисс.канд.ист.наук.— Худжанд, 1998.—22 с.
3. Выступление руководителя делегации объединенной таджикской оппозиции Ходжа Акбара Тураджонзода на открытии непрерывного раунда межтаджикских переговоров в Ашгабате 30.11.1995 / хазинаи шахсии Усмонов И.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат”. – 9 декабри соли 2015
5. Махкамова Д. Ю. Отображение политического противостояния и миротворческого процесса в книжной публицистике Таджикистана. Автореф. дисс. канд. филол.наук.—Душанбе, 2012.—20 с.
6. Муродов А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики : Дис. канд. ист. наук.— Душанбе, 2004.— 175 с.
7. Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – – 376 с.
8. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2019.– . 384 с.
9. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат // Мурочиат ба халқи шарифи Тоҷикистон, аз 12.12.92.— Душанбе: Ирфон, 2002. —С. 4-7
10. Сабуров А. Роль средств массовой информации в освещении международной деятельности Республики Таджикистан (1991—1995гг.): Автореф. дисс. канд. ист.наук.—Душанбе, 1996.—20 с.
11. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: монография. Шестое доработанное издание. – Душанбе: ООО «Контраст», 2013. – С. 22
12. Усмонов И. Савганди сулҳоваринӣ. – Душанбе: Бебок, 2017. – 632 с. Хасанова Т.Г. Печатные СМИ о миротворческом процессе в Таджикистане: Автореф.дисс. канд. филол. наук. — Душанбе, 1998.— 132 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон – бунёгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2012.— 272 с.
14. <https://www.president.tj/president/awards> (19.10.2024)

ОТРАЖЕНИЕ ПРОЦЕССА ПОДДЕРЖАНИЯ МИРА В СМИ

САФАРЗОДА МОХИРА АМИРАЛИ,

кандидат филологических наук, докторант кафедры телевидения и радиовещания
Таджикского национального университета,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.
E-mail: anusha-16@mail.ru

Сегодня Таджикистан известен в мире опытом долгожданного мира. В освещении мирного процесса таджикстанцев средства массовой информации, особенно телевидение «Таджикистон», сыграли эффективную роль. Вклад средств массовой информации Таджикистана в возвращение беженцев эпохи гражданской войны, понимание сущности светского и правового государства, конституционного устройства, избрание государственного устройства и избрание его президента значительный. Сегодня, когда в стране царит мир и спокойствие, одна из важнейших функций мощного информационного устройства – телевидения – защитить и сохранить его в целостности и сохранности. Потому что получение ценности — это одна проблема, а поддержание ее — другой важный аспект проблемы.

В рамках статьи показали роль телевидения «Таджикистан» в освещении мирного процесса. Для этого мы обратились к телевизионным программам 1992-2022 годов, посвященным этой теме.

Ключевые слова: Телевидение «Таджикистон», освещение, гражданская война, Президент, Эмомали Рахмон, мир таджикстанцев, единство, программа, журналист, СМИ.

MEDIA REPRESENTATION OF THE PEACE PROCESS

SAFARZODA MOKHIRA AMIRALI,

Candidate of Philology, doctoral student, Department of Television and Radio Tajik of the National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

E-mail: anusha-16@mail.ru

Today, Tajikistan is known in the world for its experience of long-awaited peace. In covering the peace process of the Tajiks, the media, especially the Tajikistan television, played an effective role. The contribution of the Tajik media to the return of refugees from the civil war era, understanding the essence of a secular and legal state, the constitutional structure, the election of a state system and the election of its president is significant. Today, when peace and tranquility reign in the country, one of the most important functions of a powerful information device - television - is to protect and preserve it intact and safe. Because obtaining value is one problem, and maintaining it is another important aspect of the problem.

As part of the article, we showed the role of Tajikistan television in covering the peace process. For this, we turned to television programs from 1992-2022 dedicated to this topic.

Keywords: *Tajikistan television, coverage, civil war, President, Emomali Rahmon, the world of Tajiks, unity, program, journalist, media.*

Муқарриз: *Мурод Муродӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

УДК: 35.08: 316.334.3

**БЮРОКРАТИЯ ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР: ВОҚЕИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ
ИНКИШОФ**

ТУРАЕВА ЗУҲРО ЮНУСОВНА,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомнаи
факултетти дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди
парезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тел: +992 985-16-04-63 E-mail: 230219971a@gmail.com

АБДУЛЛОЕВ НУРАЛӢ СОДИҚОВИЧ,

ассистенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи факултетти дипломатия ва
сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тел: +992 900-10-16-82; E-mail: 230219971a@gmail.com

Дар замони муосир яке аз масъалаҳое, ки ҳосияти актуалӣ пайдо намудааст, тарзи ба амал баровардани маъмурияти давлатӣ, роҳҳои инкишофи он ва инчунин мукамал гардонидани сатҳи касбияти хизматчиёни давлатӣ ташикил менамояд. Қомеаи муосир ба хоҳири инкишоф ва ташаккули раванди идории ҷимъиятӣ, ҳосса тан сиёсӣ аз падидаҳо ва воқиатаҳои муҳталифе истифода менамояд. Яке аз онҳо қосепсияи "илмии идоракунии қомеа-бюрократия" ба шумор меравад, ки раванди бюрократии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар давраи гузариш аз соҳибқории озод ба капитализми давлатиро дар бар мегирад. Бюрократия ҳамчун низоми идоракунии давлатӣ воқеияти худро дар замони муосир дар мамлакатҳои демократӣ дарёфтааст. Дар ин мамлакатҳо бюрократияи давлатӣ принципи "шаффофият"-ро ба роҳбарӣ мегирад. Он барои зери назорат қарор додани низоми ҷамъиятӣ қушода аст. Аммо дар низоми автократии ҳокимияти давлатӣ бюрократия "давлат дар дохили давлат" меғардад. Он қоидаҳои махсуси бозиро қори намуда чун воқиата ва аслиҳаи идоракунии олигархияи ҳукмрон мебошад. Дар низоми автократӣ бюрократия хусусиятҳои чун формализм, махфият, ҳимояи манфиатҳои шахсӣ ва монанди инҳоро доро меғардад ва чун воқиатаи идоракунии синфи ҳоким истифода меғардад. Ин ҳолатро метавон дар системаи идории баъзе аз кишварҳои Амриқои Қанубӣ, Африқо ва Осиё метавон мушоҳида намуд.

Дар низоми илмҳои идории ва сиёсӣ бюрократияро ҳамчун "элит" ном мебаранд, яъне он аққалиятро ташикил менамояд, ки бо доштани махсусиятҳо ва имқонияту қобилиятҳои хеш аз дигарон дар тафовут қарор дошта, дар раванди идоракунӣ иштирок менамояд.

Қалидвожаҳо: Бюрократия, замони муосир, актуалӣ, давлат, хизматчиӣ давлатӣ, равандҳои сиёсӣ, қосепсия, бюрократияи давлатӣ, демократия, илми идоракунии қомеа ва ғ.

Бюрократия (аз фр.bureau-идора ва юн.kratos-ҳокимият)- системаи идорие доништа мешавад, ки раванди маъмурияти давлатиро ба амал бароварда, тамоми қорҳои идорӣ дар дасти мақомотҳои ҳокимияти марказӣ гирд оварда шудааст ва дар он системаи ҳокимияти иерархияе амал менамояд, ки амали фаъолияти он ба роҳбарон ва тобеён нигаронида шудааст. Дар бисёре аз ҳолатҳо мафҳуми бюрократияро нисбати ашхосе низ истифода менамоянд ва ё мансуб медонанд, ки барои берун баромадан аз худудҳои расмӣ меҳаросанд, яъне онро чун шакли идорӣ ё ташиқоти формалӣ медонанд. Ин ҳолат дар бисёре аз кишварҳо қӣ дар гузашта ва қӣ дар замони муосир ба назар мерасад. Оммаи мардум ин ҳолатро ба инобат гирифта, яъне бесалоҳиятии қисме аз хизматчиёни давлатиро мушоҳида намуда, онҳоро бюрократ ё ба ибораи дигар "идоранишинон" ном мебаранд, ки аз уҳдаи вазифаҳои хеш баромада наметавонанд. Албатта чунин андешанамоӣ то андозае дуруст аст, аммо ба фаҳми муосири бюрократия муқолиф

мебошад, сабаб он аст, ки дар замони муосир истилоҳи "бюрократ"-ро нисбати ашхосе мебошад истифода намуд, ки он дорой касбияти баланд ва салоҳиятноки мебошад.

Пайдоиши бюрократия ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ аз пайдоиши истилоҳи он таърихи қадима дорад. Агарчи он чун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ дар ҷомеаҳои анъанавӣ, яъне ғуломдорӣ феодализм ба вучуд омада бошад, лекин ворид гардидани истилоҳи бюрократия ба соҳаҳои омӯзиши таҳқиқоти илмӣ дар ҷомеаҳои муосир-капиталистӣ пайдо гардида инкишоф ёфтааст. Дар Аврупои Ғарбӣ пайдоиш ва инкишофи бюрократияро ба пайдоиш ва инкишофи ҳокимияти давлатӣ як медонанд ва онро чун ташкилот ва системае тасаввур мекунанд, ки ба хотири аз байн бурдани аристократияи феодализм, нобуд сохтани арзишҳои ҷомеаи анъанавӣ ва ба вучуд овардани синфи нав таъсири назаррас гузоштааст [1, с.248-260]. Агарчи дар замони муосир бисёре аз муҳаққиқон бюрократияро чун формализм, омили маҳдуд намудани инфирод, монеъи инкишофи демократия ва ғайра маънидод намоянд, лекин тамоми системаи идории давлатҳоро бе мавҷудияти ташкилоти бюрократӣ тасаввур намудан ғайриимкон мебошад. Системаи муосири идории кишварҳои Аврупоӣ Амрикоӣ ва инкишофи онҳо маҳз дар заминаи принсипҳои бюрократӣ ва ҷой доштани ташкилоти бюрократӣ дар ҳама мақомотҳои давлатию ҷамъиятии онҳо амали мегардад ва онҳо низомии идоракунии давлатию ҷамъиятии кишварҳои хешро дар заминаи ташкилоти бюрократии солим ба роҳ мондаанд. Дарки моҳияти падидае чун бюрократия ва амали принсипҳои он дар низомии идорӣ имконият дод, то дар самти самаранок гардонидани маъмурияти давлатӣ ва системаи идории давлатию ҷамъиятӣ муваффақ гарданд.

То нимаи 2-юми асри XIX ва ибтидои асри XX дар соҳаи маъмурияти давлатӣ бюрократия дар шакли ғайрисамаранок ғайрифаъолият менамуд ё аслан онро бюрократия ҳамчун "идоракунии илмӣ ҷомеа" доништан номумкин мебошад, чунки принсипҳои ҳосси ташкилоти бюрократӣ мавҷудият надоштанд. Бо гузашти замон ва ивази тафаккур дар самти пешрафти илму техника фаҳмиши бюрократия дар шакли мусбат маънидод гардида, онро чун ташкилоти самаранокӣ идорӣ дарк намуданд. Воқеият ва хусусиятҳои ҳосси бюрократия чун ташкилоти самаранокӣ идорӣ маҳз аз андешаҳои Макс Вебер бармеояд. У шакли "бюрократияи идеали"-ро ба вучуд овард. Хусусияти ҳосси бюрократияи ратсионалиро идеалии Вебер аз дигар шаклҳои идоранамой бо он фарқ менамояд, ки он на танҳо дар маъмурияти давлатӣ, балки дар як миқёси калон дар дигар институтҳои ҷомеаи муосир истифода мегардад. Он ҳоссатан дар соҳаи ҳарбӣ, калосоҳа, системаи ҳизбӣ, институтҳои таҳқиқотӣ, донишгоҳҳо ва ғайра мавриди истифода қарор мегирад [2, с.264-65]. Раванди бюрократикунони дар ҷомеаи муосир ба андешаи М.Вебер ин мубадалгардии ташкилотҳое, ки дар Асрҳои миёна қарор буданд, ба шакли нави ташкилотҳои ратсионалӣ мебошад, ки мақоми аввалро дар онҳо омили "илмӣ" ишғол менамояд. Ратсионаликунони моҳият ва мазмуни аслии давраи муосир ба шумор меравад ва ғолибият ва ё дастовардҳои ин раванд бюрократикунонии системаи давлатию ҷамъиятӣ мебошад. Инчунин Вебер ба ҳайси омили марказӣ концепсияи бюрократияи ратсионалиро ба вучуд овардааст, ки муайянкунандаи самти инкишоф ва самаранокӣ идораи давлатӣ, инчунин ба вучуд оварандаи имкониятҳои расидан ба инкишофи баланд дар давраи муосир мебошад. Яъне бюрократия хусусиятҳоеро чун самаранокӣ, масъулиятнокӣ ва ғайраро дорост, ки ҳангоми амали гардонидани онҳо дар раванди идории давлатӣ, самаранокӣ ҳокимияти сиёсӣ ва инчунин инкишофи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Бюрократияи ратсионалиро, ки Вебер пешниҳод намудааст, он бештар ба воқеияти ҷомеаи муосири Олмон, ҳоссатан системаи идории он нигаронида шуда буд [3, с.9]. Он баъдан ба дигар минтақаҳои Аврупо паҳн гардид.

Бюрократия ҳамчун шакли идоракунии давлатию ҷамъиятӣ дорои принспҳои хоси худ мебошад ва онҳо хусусияти универсалӣ дошта, татбиқи онҳо дар ҳама гуна ташкилотҳои идорӣ имконпазир мебошад, ба монанди:

- ташкил гардидани идораи маъмурӣ дар шакли иерархияи амудӣ. Яъне идоракунии маъмурӣ дар шакли иерархия ва ё пирамида ташкил гардида, ҳар як хизматчи дар доираи вазифа ва салоҳияти хеш амал менамояд. Онҳо дар доираи салоҳитҳои хеш дар назди якдигар масъул буда, амали онҳо дар алоқамандии якдигар қарор мегирад.

- ҳар як идора доираи салоҳияти худро дорад. Ташкилот дорои идораҳои гуногун мебошад ва ҳар яке аз онҳо бояд дар доираи ваколатҳои хеш амал намоянд;

- хизматчиён аз руи мартабаи масъулашон маош мегиранд;

- хизматчиён мақомотҳоро идора наменамоянд, дар ҳоле ки онҳо дар иҷрои вазифаҳои хеш бошанд;

- хизматчи интизомро риоя намуда, зеро назорат қарор дорад. Дар ташкилот раванди идора дар заминаи қоидаҳо, меъёрҳо ва низомномаи мавҷуда амали мегардад.

Принспҳои, ки зикрашон дар боло рафт ва ҳамчун принспҳои универсалии бюрократияи ратсионалӣ дар ҷомеаи муосир мебошанд, хосияти арзиши доранд. Аммо баъзе аз онҳо бояд модернизатсия карда шаванд. Дар баъзе аз ҳолатҳо мавҷудияти принсипи "таъин намудан" дар интиҳоби хизматчиёни давлатӣ ба вазифаҳо дар мақомотҳои гуногуни давлатӣ ба назар мерасад. Ин ҳолат таъсири ҷиддӣ ба раванди самаранокии раванди идорӣ мерасонад. Раванди идорӣ хосияти пушидаро ба худ гирифта, номуайяниро ба вучуд меорад ва шаффеиятро аз байн мебарад. Он бо падидаҳои чун непотизм, протексионизм коррупсия, минтақароӣ ва ғомехта мегардад. Беҳтар аст, то принсипи "интиҳоб намудан" рӯи қор гирифта шавад ва раванди идорӣ боз ҳам шаффоф ва боадолатона гардад.

Бюрократия ҳамчун низоми идоракунии давлатӣ воқеияти худро дар замиони муосир дар мамлакатҳои демократӣ дарёфтааст. Дар ин мамлакатҳо бюрократияи давлатӣ принсипи "шаффеият"-ро ба роҳбарӣ мегирад. Он барои зеро назорат қарор додани низоми ҷамъиятӣ қушода аст. Аммо дар низоми автократии ҳокимияти давлатӣ бюрократия "давлат дар дохили давлат" мегардад. Он қоидаҳои махсуси бозиро қори намуда чун восита ва аслиҳаи идоракунии олигархияи ҳукмрон мебошад [4, с.147]. Дар низоми автократӣ бюрократия хусусиятҳои чун формализм, махфият, ҳимояи манфиатҳои шахсӣ ва монанди инҳоро доро мегардад ва чун воситаи идоракунии синфи ҳоким истифода мегардад. Ин ҳолатро метавон дар системаи идории баъзе аз кишварҳои Амрикоӣ, Ҷанубӣ, Африко ва Осиё метавон мушоҳида намуд.

Дар низоми илмҳои идорӣ ва сиёсӣ бюрократияро ҳамчун "элита" ном мебаранд, яъне он аққалиятро ташкил менамояд, ки бо доштани махсусиятҳо ва имконияту қобилиятҳои хеш аз дигарон дар тафовут қарор дошта, дар раванди идоракунӣ иштирок менамояд. Яъне агар элита ҷомеаро идора намояд, пас андеша намудан зарур аст, ки он бо табақае аз ҷомеа, ки бо фаъолияти касбии худ дар раванди идоранамой мақом доранд, алоқаи ҷиддӣ дорад. Ҳақ бар қониби муҳаққиқи рус Ашин Г.К мебошад, ки дар асараш "Элитология" элитаро ҳамчун қисми олиии бюрократия медонад [5, с.157]. Воқеан табақаи болоии бюрократияро ҳамчун элита ном бурдан мумкин аст ва метавон андеша намуд, ки бюрократия ин дастгоҳи маъмурии элита ба шумор меравад.

Шартан андеша намудан бамаврид аст, ки дар низоми илмҳои идоракунӣ миёни падидаи бюрократия ва бюрократизм тафовут мегузоранд. Агар дар фаҳми бюрократия системаи идориеро дар назар дошта бошанд, ки бо имкониятҳои хуби идоракунӣ

самаранокии раванди идораи давлатию чамъиятиро таъмин намуда тавонад, аммо дар фаҳми бюрократизм синфиро дар назар доранд, ки фақат дар доираи чаҳорчубаи формалӣ амал намуда, ҳамчун идоранишинон ном бурда мешаванд, ки коре аз дасти онҳо барнамеояд ва ҳолати мавҷударо дарк карда наметавонанд ва ё намереханд дарк кунанд. Падидае чун бюрократизм ҳосияти манфи дошта, дар раванди инкишофи ҷомеа ҳалал ворид менамоя. Мебояд онро бо принсипҳои бюрократияи ратсионалию идеалӣ иваз намуд. Аммо набояд фаромуш сохт, ки дар баъзе мавридҳо фориғболии хизматчиёни давлатию чамъиятӣ ҳолатро баръакс нишон диҳад, яъне мавридҳое ба назар мерасад, ки бюрократия ратсионалӣ ногузир ба бюрократизм майл мекунад. Аз ин лиҳоз назорати ҷиддӣ мебояд.

Дар замони муосир бюрократия бо муносибатҳои иқтисодӣ, сохтори сиёсӣ ва инчунин ҷиғунагии идеологияи мавҷуда алоқаманд мебошад. Агар идеологияи ҳукмрон, сохтори сиёсӣ ва муносибатҳои мавҷудаи иқтисодӣ ҳосияти мусбӣ ва самаранок дошта бошанд, бюрократия чун шакли идоракунии давлатию сиёсӣ дар шакли солим зоҳир мегардад. Низоми идоракунии бюрократӣ амалия ва воқеияти худро тавассути иҷроии техникаи корҳо, яъне диққат ва таваҷҷуҳ намудан ба мутахассисони техникӣ, иҷроии вазифаҳо дар муносибат бо қонун ва меъёрҳои мавҷуда, соҳибхитӣ аз субъективизм ҳангоми иҷроии вазифаҳои муайяншуда ва ғайраҳо дармеёбад. Низоми ягон амал менамояд. Бюрокартия чун низоми амал менамояд, ки ҳукмрони ҳосияти легалию легитимӣ дорад. Тамоми амалҳо ба хоҳири самаранок гардонидани раванди идорӣ, рушди ҷомеа ва давлат нигаронида шудааст.

Дар системаҳои идории кишварҳои муосир бюрократия чун восита ва дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ амал намояд. Он набояд чун "қувваи ғавқуллода"-и ҳокимиятҳои мавҷуда баромад намояд, чуноне, ки дар ИҶШС ва бисёре аз кишварҳои тоталитарӣ авторитарӣ ғавқулият дошт ва дар айни ҳол дорад[6]. Дар илми идоракунии маъмурии ИМА дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX гардиши қуллие ба амал омад. Андешаҳои муҳаққиқ ва собиқ президенти ИМА Вудро Вилсон дар ин самт барҷаста мебошанд. У омӯзиши худро дар самти идораи маъмурӣ анҷом дода ба ҳулосае меояд, ки дар самти самаранок гардидани раванди идории давлатию маъмурӣ мебояд аз принсипҳои бюрократӣ истифода намуд. Асоси андешаҳои уро чунин ҷиҳатҳо ташкил менамоянд:

- а) мавҷудияти идоракунии маркази дар ҳар системаи идорӣ асоси самаранокӣ ва масъулиятнокӣ мебошад;
- б) мувофиқати сохтори ҳама гуна ҳокимиятҳои муосир;
- в) ҷудоии сиёсат аз идоракунии;
- г) касбияти хизматчиён;
- д) иерархияи ташкилот ҳамчун шартӣ самаранокии молиявӣ ва маъмурӣ;
- е) мавҷудияти маъмурияти хуб ҳамчун шартӣ зарурии модернизатсияи инсонҳо, тамаддун ва расидан ба хайрияти умум[7, с.197].

Агар ба таълимоти Вилсон дар замони муосир назари умумӣ намоем, андешае бармеояд, ки системаи маъмурии ҷомеаи муосир бояд дар заминаи принсипҳои бюрократӣ: иерархияи ташкилот, интихобӣ хизматчиён ба мансабҳои давлатӣ тибқи озмун, иҷроии босифати вазифаҳо ва ғайра ба роҳ монда шавад. Ин амал воқеияти худро дар системаи идории Амрико ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ пайдо намудааст. Муҳаққиқонро дарёфт намудан мумкин аст, ки бархе аз иштибоҳоти системаи идории кишварҳоро дида, бюрократияро чун ташкилот ва шакли идоракунии давлатию чамъиятӣ танқид менамоянд. Онҳо бар он назаранд, ки бюрократия ба таври возеҳу осон чун субъекти ғавқули муносибатҳои ҳокимиятӣ баромад, намуда ҳосияти сиёсӣ

мегирад. Хизматчиён методҳои бюрократиро ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои шахсӣ истифода менамоянд. (Роберт Мертон) [8, с.133-142]. Инчунин андеша менамоянд, ки ҳангоми ҳукмронии бюрократия инсонҳо наметавонанд ҳудашонро озод ҳис намоянд. (Людвиг фон Мизес) [9].

Воқеан баъзан ҳолатҳои бюрократия ҳосияти субъективиро ба худ гирифта ба иштибоҳҳои рӯ ба рӯ мегардад, аммо фаромуш набояд кард, ки бюрократия ҳамчун ташкилоти идорӣ дар бисёре аз кишварҳои Ғарбӣ дар ҳалли бисёре аз масъалаҳо муваффақ гардидааст, яъне набояд ба хоҳири баъзе аз ҳатогиҳои онро чун падидаи манфӣ ва ба ҷомеа зараровар доништан иштибоҳ мебошад.

Муҳаққиқони баъдина дар пайрави аз консепсияи "бюрократияи ратсионалӣ"-и М.Вебер моҳият ва хусусиятҳои бюрократияро муайян намуда, онро тавсиф намудаанд. Яке аз онҳо сотсиологи амрикоӣ П.Блау (1918-2002) мебошад. У дар асараш "Бюрократия дар ҷомеаи муосир" принсҳои ва хусусиятҳои бюрократияро чун афзалиятҳои бюрократия доништа чунин арзёби намудааст:

1. Самаранокии бюрократия. Дар он тақсими вазифаҳо ба назар расида, мутахассисгардонии ташкилот мавҷуд мебошад. Ин имконият медиҳад, ки квалификацияи мутахассисон ба амал омада, ҳар як хизматчи дар доираи вазифаҳои худ амал намуда, ба хоҳири самаранокии иҷроиши вазифаҳо масъул бошад;

2. Ташкилот тибқи низоми иерархӣ амал менамояд. Аз ин хотир ҳар як хизматчи дар доираи зинаи мавҷудияти ҳеш амал намуда, ҳар як роҳбар барои амали зертобеъ масъул буда, зеро назорати роҳбари болои қарор дорад. Васеънамои назорат ва ҳукмронии аз болои зертобеъ ҳосияти ғайриқонунии истифодаи ҳокимияти бюрократӣ мебошад. Ҳар қадаре ки дар низоми бюрократии идоракунии меъёрҳо ва принсҳои мавҷуда ба қор гирифта шаванд, иҷроиши вазифаҳо ба амал омада, афзалияти бюрократия ба назар мерасад;

3. Дар ташкилоти бюрократӣ хизматчиён дар доираи меъёрҳо ва қоидаҳои муайян фаъолият менамоянд. Мавҷуд будани тартибот дар ташкилот имкон медиҳад, ки масъалаҳои гуногун ба миён наоянд;

4. хизматчиён вазифаҳои худро бе таъсири омили субъективӣ, тарс, ғазаб ва бо қидду ҷаҳд ва рӯҳбаландӣ иҷро менамоянд. Онҳо мекушанд, то бар нафъи мизочон фаъолият наоянд. Вучуд доштани яқини дар муносибат бо ҳар гуна ашхос адолатнокиро ба вучуд меорад [10, с.28-30].

Бюрократия ҳамон вақт шакли ҳолиси худро дармеёбад, ки принсҳои он дар ҷомеа ва раванди идории он амали гарданд. Дар ташкилоти бюрократӣ системаи тақомули ихтисос ва ташаккули мансаби хизматӣ ё ҳар ду дар якҷоягӣ ба амал меояд, то ки дар ташкилот ҳиссаи ягонаги миёни аъзои он вучуд дошта бошад. Ин имконият медиҳад, ки хизматчиён барои расидан ба ҳадафҳои ташкилот кӯшиш наоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ясновский А.Е. Бюрократия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т- СПб, 1890-1907, С 248-260.
2. Бюрократия в современном мире: теория и реалии жизни / под ред. Шевченко В.Н. М., 2008, С 64-65.
3. Васленко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США Великобритания, Франция, Германия, Из 2, М., 2001 с 9.
4. Зокиров Г. Ҳокимияти сиёсӣ: тавоноӣ, тақсимот ва самаранокии он, Душанбе, 2013, С.147.

5. Ашин Г.К.Элитология:история, теория, современность.М.,2010, С.157.
6. Оболенский О.Ю.Основные коцепции бюрократии и современные тенденции развития государственный службы./[манбаи электронӣ] Режими дастрас/ URL.<https://book.ru/index> 5840, html.
7. Wilson W.The study of Administration/Political Science Quarterly №2/June 1887, pp 197-222.
8. Мертон Р.Бюрократическая структура и индивидуальность//Класси теории государственная управления:американская школа// под.ред. Дж Шафритца, Хайд А , М.,2003, С 133-142.
9. Ludwig Von Mises.Buereaucrasy.New Haven, 1944,135 с.
10. Blau P.BUREAUCRASY in modern society. New York : Random House, 1956.p 28-30

БЮРОКРАТИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: РЕАЛЬНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ

ТУРАЕВА ЗУХРО ЮНУСОВНА,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и взаимоотношений факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: +992 985-16-04-63 E-mail: 230219971a@gmail.com

АБДУЛЛОЕВ НУРАЛИ СОДИКОВИЧ,

ассистент кафедры политологии и связей с общественностью факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Телефон: +992 900-10-16-82; E-mail: 230219971a@gmail.com

В современное время одним из вопросов, ставших актуальными, является способ реализации государственного управления, пути его развития, а также повышение уровня профессионализма государственных служащих. Современное общество использует различные явления и инструменты для развития и формирования процесса социального управления, особенно политического. Одной из них является концепция «научного управления обществом-бюрократией», включающая в себя бюрократический процесс всех сфер общественной жизни в период перехода от свободного предпринимательства к государственному капитализму. Бюрократия как система государственного управления обрела свою реальность в современное время в демократических странах. В этих странах государственная бюрократия руководствуется принципом «прозрачности». Он открыт для контроля над государственной системой. Но в самодержавной системе государственной власти бюрократия становится «государством в государстве». Он вводит особые правила игры как инструмент и оружие правящей олигархии. В самодержавной системе бюрократия имеет такие особенности, как формализм, секретность, защита личных интересов и тому подобное, и используется как средство управления правящим классом. Эту ситуацию можно наблюдать в административной системе некоторых стран Южной Америки, Африки и Азии.

В системе управленческих и политических наук бюрократию называют «элитой», то есть она образует меньшинство, отличающееся от других своими специальностями и возможностями и участвующее в процессе управления.

Ключевые слова: бюрократия, современность, актуальность, государство, государственные служащие, политические процессы, концепция, государственная бюр

UREAUCRACY IN MODERN SOCIETY: REALITY AND DEVELOPMENT FEATURES

TURAEVA ZUKHRO YUNUSOVNA,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Science and International Relations, Faculty of Diplomacy and Politics, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Phone: +992 985-16-04-63

E-mail: 230219971a@gmail.com

ABDULLOEV NURALI SODIKOVICH,

Assistant of the Department of Political Science and Public Relations of the Faculty of Diplomacy and Politics of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: +992 900-10-16-82; email: 230219971a@gmail.com

In modern times, one of the issues that has become relevant is the method of implementing public administration, the ways of its development, as well as increasing the level of professionalism of civil servants. Modern society uses various phenomena and tools to develop and shape the process of social management, especially political management. One of them is the concept of "scientific management of society-bureaucracy," which includes the bureaucratic process of all spheres of public life during the transition from free enterprise to state capitalism. Bureaucracy as a system of public administration has found its reality in modern times in democratic countries. In these countries, the government bureaucracy is guided by the principle of "transparency." It is open to control of the state system. But in an autocratic system of state power, the bureaucracy becomes a "state within a state." He introduces special rules of the game as a tool and weapon of the ruling oligarchy. In an autocratic system, bureaucracy has such features as formalism, secrecy, protection of personal interests and the like, and is used as a means of controlling the ruling class. This situation can be observed in the administrative systems of some countries in South America, Africa and Asia.

In the system of management and political sciences, the bureaucracy is called the "elite," that is, it forms a minority that differs from others in its specialties and capabilities and participates in the management process.

Key words: bureaucracy, modernity, relevance, state, civil servants, political processes, concept, state bureau. *Бюрократия дар ҷомеаи муосир: воқеият ва хусусиятҳои инкишоф*

УДК: 327(575.3+575.2)

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ҚИРҒИЗИСТОН
ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

АШӢР БЕБАҲОИ ФАЙЗ,

унвонҷӯи соли дуҷуми кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ 734001,

Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33; тел: (992) 550-31-11-19; email:

ashur.bebaho@mail.ru

Мақолаи мазкур ба масъалаи ташаккул ва рушди ҳамкориҳои байниҷидғариш ҷумҳуриҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ – Тоҷикистон ва Қирғизистон дар замони соҳибистиқлоли давлатӣ бахшида шудааст. Муаллиф муътақид ба он андеша мебошад, ки дар шароити истиқлолияти давлатӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ин ба роҳ мондани робитаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо давлатҳои ҳамсоя ба мисли Ҷумҳурии Қирғизистон ба шумор меравад.

Доираи ҳамкориҳои байниҷидғариш ҷумҳуриҳо ва дӯстии байни халқҳои тоҷикӣ қирғиз собиқаи қадим дошта, дар марҳалаи нави давраи соҳибистиқлоли вусъати тоза касб менамояд. Маҳз дар ин давра мулоқотҳои сершумори ҳам дар сатҳи олӣ ва ҳам дар сатҳи намояндагони доираҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ ва тижоратӣ ҳарду кишвар, раҳбарони минтақавӣ баргузор шуданд, ки дар онҳо дурнамои ҳамкориҳои ҷонибҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тижоратӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ ва дигар соҳаҳо муҳокима шуданд. Дар таҳким ва рушди ин чунин робитаҳо мавқеъҳои сарони давлатҳо, бахусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигар сарварони сиёсӣ Ҷумҳурии Қирғизистон нақши муҳим бозидааст.

Ҳамин

аст, ки имрӯзҳо Тоҷикистону Қирғизистон дар шумори давлатҳои қарор мегиранд, ки тавасути равобит ва ҳамкориҳои байниҷидғариш судманд на танҳо дар соҳаи иқтисодӣ, балки дар соҳаҳои фарҳанг, илм, маориф, тандурустӣ, варзиш ва сайёҳӣ ҳам иқтидори бузургро соҳиб гардидаанд.

Калидвожаҳо: ташаккул, рушд, ҳамкориҳо, таърих, Осиёи Марказӣ, ИДМ, Тоҷикистон, Қирғизистон, давраи истиқлолият, сиёсати хориҷӣ, иқтисодиёт, тижорат, илм, фарҳанг, маориф, тандурустӣ, варзиш, сайёҳӣ.

Дар шароити Истиқлолии давлатӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба роҳ мондани робитаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо давлатҳои ҳамсоя ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзиши сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва пеш аз ҳама ҷой ва нақши ҳамкорӣ бо ҷумҳуриҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Қирғизистон хеле муҳим буда, дорои аҳамияти илмӣ назариявӣ ва амалӣ мебошад. Сарфи назар аз он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият дар фаъолияти сиёсати хориҷӣ роҳи сиёсати дарҳои бозро пеш гирифт, ҳамкориҳои зичи ҳамҷонибона бо давлатҳои ИДМ ва пеш аз ҳама бо ҷумҳуриҳои собиқи иттифоқи Осиёи Марказӣ афзалиятнок боқӣ мемонад. Дар ин радиф доираи ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қирғизистон, ки дар бахшҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ сурат мегирад ҳислат ва анъанаи навро касб менамояд. Бояд гуфт, ки ҳамкориҳои мутақобилан судманди ду кишвари ҳамсоя, махсусан солҳои охир, дар заминаи сифатан нав ҳадафмандона инкишоф меёбанд. Маҳз дар ин давра мулоқотҳои сершумори ҳам дар сатҳи олӣ ва ҳам дар сатҳи намояндагони доираҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ ва тижоратӣ ҳарду кишвар, раҳбарони минтақавӣ баргузор шуданд, ки дар онҳо дурнамои ҳамкориҳои ҷонибҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тижоратӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ ва дигар соҳаҳо муҳокима шуданд. Дар таҳким ва рушди робитаҳо мавқеъҳои сарони давлатҳо,

бахусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигар сарварони сиёсии Ҷумҳурии Қирғизистон нақши муҳим бозидааст. Мавқеи дӯстонаи Роҳбари Тоҷикистон нисбат ба Ҷумҳурии Қирғизистон ва дустии шахсии ӯ бо раҳбарони кишвари ҳамсоя намуна ва воситаи боэътимоди рушди бомуваффақияти ҳамкорихои байни кишварҳои моро пешакӣ муайян карданд.[12, с. 28] Доираи ҳамкорихои байниҳамдигарии ҷумҳуриҳои мо собиқаи қадим дошта, дар марҳалаи нави давраи соҳибистиклолӣ вусъати тоза касб менамояд. Ҷумҳурии Қирғизистон новобаста аз мушкилоти пош хурдани давлати абаркудрати ИҚШС дар шароити душвори иқтимоӣ-иқтисодӣ ва вазъияти муташанниҷ ба маҷрои нави таърихӣ – сиёсӣ замони соҳибистиклолӣ ворид гардидан ба ҷумҳурии тозаистиклоли мо доираи муносибатҳои ҳасанаро ба роҳ монда, дар рузҳои аввали давраи соҳибистиклолӣ ва мушкилоти бӯҳрони сиёсӣ ва ғоҷаи душвори марҳалаи ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) давлати конститутсионии мо тоҷиконро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда, пайваста ба кишварамон кумакҳои моддию маънавӣ мерасонид. Минбаъд бошад дар радифи дигар ҷумҳуриҳои пасошӯравии Федератсияи Россия ва ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Миёна барои хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва таъмин ва пойдор гардондани сулҳу озоиши миллии мо тоҷикон нақши созгор мебозад.[4, с. 136-137] Дар солҳои истиқлолият миёни Тоҷикистону Қирғизистон як қатор санадҳо ба имзо расида, муносибатҳои дӯҷониба таҳкиму густариш меёбад. Муҳимтарин ҳуҷҷатҳои ифодакунандаи доираи ҳамкорихои байниҳамдигарӣ аз инҳо иборатанд: Протокол дар бораи таъсиси Комиссияи байниҳукуматӣ оид ба баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои дӯҷониба дар соли 1996; Созишнома дар бораи асосҳои муносибатҳои байнидавлатӣ байни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1996; Созишнома байни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муносибатҳои неки ҳамсоягӣ ва шарикӣ аз соли 2004; Изҳороти муштараки сарони ду кишвар дар бораи таҳкими минбаъдаи муносибатҳои дӯстонаи Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2007; Ёддошти тафохум дар бораи таъсиси Шурои байнидавлатии ҳамоҳангсозии Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шурои вазирони корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2008; Барномаи ҳамкорӣ байни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистон ва Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2010.[10, с. 28] Ин ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ки миёни ду кишвар ба имзо расидаанд, барои рушд ва густариши ҳамкорихои дӯҷонибаи байни давлатҳо, ҳалли самараноки масъалаҳои афзалиятнок, ба сатҳи сифатан нави баланд бардоштани муносибатҳои дӯҷониба, таҳкими робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ, амиқтар кардани муносибатҳо дар соҳаи нақлиёт ва коммуникатсия, гидроэнергетика, инчунин дар масъалаҳои амнияти минтақавӣ пешбинӣ шудаанд.[11, с. 38-45] Қобили зикр аст, ки ду кишвари ҳамсоя ба роҳандозии робитаҳо дар доираи созмонҳои байналмилалӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Ҳамин тариқ, Тоҷикистон ва Қирғизистон моҳи декабри соли 1991 ба узвияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) дохил шуданд. Соли 1994 Қирғизистон узви Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ шуд, ки Тоҷикистон дар соли 1998 ба он шомил шуд. Ин созмон соли 2002 ба Созмони ҳамкорихои Осиёи Марказӣ (ОСАК) табдил ёфт, ки то соли 2005 вучуд дошт. Соли 2000 Тоҷикистон ва Қирғизистон ба созмони иқтисодии Авруосиё (ЕврАзЭС) шомил шуданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон аз соли 2001 дар ҷаҳорҷуби Созмони ҳамкорихои Шанхай (СХШ) ҳамкорӣ доранд. Моҳи апрели соли 2003 дар асоси Паймони амнияти дастаҷамъии ИДМ (Созишномаи Тошканд соли 1992) Созмони Паймони Амнияти

Дастачамъй (СПАД) таъсис ёфт, ки Тоҷикистон ва Қирғизистон ба узвияти комилхукуки он шомил шуданд. Вазифаи СПАД мубориза бо таҳдид ба суботу амният дар Осиёи Марказӣ иборат мебошад.[1, с. 11] Муносибатҳои сиёсии Тоҷикистону Қирғизистон новобаста аз шароити гуногуни табию иқтисодии ҷумҳуриҳо барои рушди босуръати муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии ҳар ду давлат мусоид менамояд. Халқҳои тоҷику қирғиз бо меҳнатдустии худ ном бароварда, маҳорати гуногуни меҳнатӣ, пеш аз ҳама дар соҳаи хоҷагии кишлоқ доранд. Таҳлили захираҳои эҳтиёҷоти мавҷудаи ҳар ду мамлакат имкон медиҳад доираи ҳамкории ба ҳамдигар ғоидабахш байни ин ҷумҳуриҳоро дар соҳаи тичорат ва саноат рушд бахшад. Моҳи март соли 2004 дар Бишкек ҷаласаи Комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Қирғизистон баргузор гардид, ки дар он масъалаҳои ҳамкории дучонибаи мутақобилан судманд дар бахшҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар бахшҳо баррасӣ шуданд. Дар ин маҷлис ба мушкилотҳои истифодаи яқояи захираҳои об диққати махсус дода шуд. Масъалаҳои истифодаи захираҳои об аз он ҷиҳат муҳиманд, ки ҳарду кишвар дар болооби дарёҳои бузурги Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, захираи зиёди об доранд ва вазифадоранд, ки ҷиҳати таъмини кишварҳои минтақа бо об сиёсати ҳамохангшуда пеш гиранд. Тоҷикистон ва Қирғизистон ба таҳкими фаъолиятҳо дар ин самт барои таҳияи концепсияи ягона оид ба масъалаҳои обу энергетика манфиатдор мебошанд. Сарони ду кишвар барои ҳалли мушкилоти об ба Созмони ҳамкории Осиёи Марказӣ ташаббус нишон доданд. Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба шартҳои пардохти ҳаққи об як қатор муқаррарот қабул кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қорӣ намудани пули обро қобили қабул мешуморад, зеро дар ҳоли ҳозир соҳаи оби ҷумҳурий хароҷоти калон дорад. Аммо аз сабаби он, ки давлатҳои дар поёноби Амударё ва Сир воқеъгардида ба истифодаи бепули об одат кардаанд, дар татбиқи принципи пардохти об душвории муайян ба миён омаданд. Рӯзҳои 18-19 майи соли 2011 дар шаҳри Душанбе нухумин мулоқоти Қирғизистону Тоҷикистон баргузор гардида буд, ки мутабиқи он Комиссияи байнихукуматӣ оид ба баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои дутарафа таъсис дода мешавад. Дар ин вохӯрӣ қонибҳои принципҳои амалҳои муштарақ дар соҳаи тичоратро баррасӣ намуданд, ки барои ҳарду қониб судманд буд.[2, с. 59] Сарфи назар аз тадбирҳои, ки ҷиҳати барқарор намудани муносибатҳои неки ҳамсоягӣ дар соҳаи савдо ва иқтисодӣ андешида мешаванд, на ҳама воситаҳои рушди робитаҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои кишоварзӣ, ҳамкории саноатӣ, тавсеаи ҳал намудани навъҳои маҳсулоти савдои байнихамдигарӣ, барпо намудани корхонаҳои муштарақ, саноати маъдани кӯҳӣ ва электротехникӣ, барои пайваста зиёд ва кам кардани ҳаҷми муомилоти мол душворӣҳо ба бор меоварад. То соли 2011 равобити тичорӣ ва иқтисодии ду кишвар дар як сатҳ боқӣ монда, ҳудуди 20 млн. доллари ИМА дар ҳар солро ташкил медод ва минбаъд то замони мо тамоюли афзоиши ин рақам ба мушоҳида мерасад. Омори расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон собит месозад, ки аз соли 2011 то соли 2013 афзоиши муътадили гардиши мол бо Қирғизистон мушоҳида шуда, ба 187 миллион доллари амрикоӣ расидааст. Бояд ишора кард, ки барои равнаки минбаъдаи афзоиши тичорати байниҳамдигарии ҷумҳуриҳо ҳодисаҳои байнӣ сарҳадӣ ва марзҳо таъсири манфӣ расониданд, ки дар натиҷа гардиши мол дар соли 2014 6 маротиба кам гардида, ҳаҷми он дар як сол тақрибан 30 миллион долларро ташкил медиҳад.[6, с. 23] Дар рушди муносибатҳои байнидавлатии ҷумҳуриҳои мо сафари давлатии роҳбари ҷумҳурии мо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Қирғизистон, ки 14 январӣ соли 2013 бахшида ба 20-умин солгарди таъсиси муносибатҳои дипломатӣ ба Ҷумҳурии Қирғизистон доир гардид, барои равнаки муносибатҳои ду давлат дар соҳаҳои гуногун уфуқҳои навро кушод.

Зимни ин сафар нахустин чаласаи Шурои Олии Ҳамоҳангсозии Байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон баргузор гардид, ки дар он масъалаҳои кунунии ҳамкориҳои Тоҷикистону Қирғизистон баррасӣ ва самтҳои афзалиятноки таҳкими минбаъдаи муносибатҳои мутақобилан судманд ва ҳамсоиягии нек муайян карда шуданд. Дар натиҷа маҷмуи 10 санади байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ, ки дар қараёни боздид ба имзо расид, заминаи ҳукукии ҳамкориҳои бисёрҷониба ва дӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистонро ба таври назаррас васеъ намуд.[6, с. 25] Зимни суҳанронӣ бо рузноманигорон дар ин сафари расмӣ ба Қирғизистон Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд кард, ки «ривож додани робитаҳои дӯстона бо Қирғизистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии давлати Тоҷикистон махсуб мешавад».[7, с. 84] Марҳилаи муҳим дар таҳкими равобити мутақобилан судманд мулоқоти сарони ду кишвар дар ҷаҳорҷӯби нишасти сарони СҲШ, ки 12 сентябри соли 2014 дар шаҳри Душанбе баргузор шуд, ба шумор мерафт. Дар рафти мулоқот нақшаҳои стратегии минбаъдаи ҷонибҳо муайян карда шуданд. Ҳар ду давлат роҳи дурусти муносибатҳоро интихоб карданд. Дар ин бора равобити кишварҳо дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ шаҳодат медиҳад.[7, с. 83] Дар марҳалаи ҳозира ҳар ду давлат ба инкишофи муносибатҳо дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ва саноати маъдани куҳӣ ба ҳамдигар додани молҳои истеъмолии халқ ва қувваи барқ аҳамияти махсус медиҳанд. Роҳбарияти ҳар ду ҷумҳурӣ иҷрои ҷорӣ намудани сиёсати муштараки соҳаи нақлиёт, беҳбуди инфрасохтори нақлиёт, таъсиси кофтуков ва истихроҷи маъданҳои ғойданок, таъсиси корхонаҳои муштараки саноатӣ, истифодаи оқилона ва самараноки манбаи об ва пеш аз ҳама бунёди иншооти гидроэнергетикӣ, густариши робитаҳои тиҷоратиро муҳим арзёбӣ намуданд.[8, с. 99] Дар ин радиф, фароҳам овардани имкониятҳои мусоиди институтсионалӣ барои ҳамкориҳои байнидавлатии фаромарзӣ байни давлатҳо ва ҷалби дипломатияи ҷамъиятӣ дар ин масъала низ вазифаи муҳимми ҳукуматҳо ва мақомоти маҳаллӣ, инчунин диаспораҳои миллӣ мебошад. Мақомоти маҳаллӣ барои фароҳам овардани шароит барои рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва саноатӣ дар минтақаҳои ҳамсоиятадбирҳои муваффақ андешиданд. Намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ бунёд ва тавсеаи сармоягузориҳои мутақобила, корхонаҳои муштарак ва истифодаи мутақобилан бартариҳои рақобатиро аз муҳимтарин омилҳои ҳамгироии иқтисодии ҳарду кишвар медонанд. Сарфи назар аз он ки Тоҷикистон ва Қирғизистон ба робитаҳои байниҷаҳонӣ бештар манфиатдор мебошанд, новобаста аз таъсир ва фишори сиёсӣ идеологӣ ва иқтисодии қувваҳои таъсирпазири ҷаҳониву минтақавӣ, роҳҳои раҳи аз бӯҳрони соҳаи ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодиро ҷустуҷу мекунанд. Имрӯзҳо ба кишварҳо муяссар шудааст, ки робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва минтақавиро дар сатҳи баланд ба роҳ монанд. Тарафҳо ба мустаҳкам намудани алоқаҳои иқтисодӣ ва пурра истифода бурдани иқтидорҳои мавҷуда диққати зарурӣ медиҳанд. Дар гуфтушуниди роҳбарони олимартаба, инчунин намояндагони вазорату муассисаҳои гуногун ва доираҳои тиҷоратӣ ҳар ду мамлакат масъалаҳои вусъат додани иқтисодиёт доимо муфассал муҳокима карда мешаванд. Муносибати байни давлатҳо бо назардошти майлу хоҳиши тарафайн ба ҳамкориҳои пурраи тарафайн, иқтисодиёти ду мамлакат, шароити табиӣ яхела, инчунин истиқомати диаспораи тоҷикон дар Қирғизистон ва диаспораи қирғиз дар Тоҷикистон инкишоф меёбад.

Таҳлили муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки кишварҳо ба рушди муносибатҳо дар соҳаи обу энергетика ва коммуникатсияи нақлиётӣ тавачҷуҳи зиёд доранд, зеро захираи асосии ҳар ду давлат об мебошад. Ин

муқаррар намудани шарикӣ байни давлатҳоро муайян мекунад. Ғайр аз ин, дар назди давлатҳо вазифаҳои тараққиёти саноати гидроэнергетика комилан яхела истодаанд. Бо дарназардошти ин ҳолат, Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон бояд мавқеъҳои муштарак ва равишҳои ҳамоҳангшударо дар ҳимоя ва пешбурди манфиатҳои муштарак дар масъалаҳои ҳамкорӣҳои обу энергетикӣ дар минтақа таҳия намоянд.

Кишварҳо барои татбиқи имкониятҳои мавҷуда ва оянда, аз ҷумла барои дар мақоми кишварҳои сеюм қарор гирифтанишон дар мавриди содироти муштаракӣ нерӯи барқ, инчунин таъмини қори муътадили системаҳои муттаҳидаи энергетикӣ гуфтушунӣ доранд. Илова бар ин, Тоҷикистон ва Қирғизистон аҳамияти ҳамкорӣҳои минтақавӣ дар соҳаи обу энергетикаро дарк намуда, ҳангоми ҳалли мушкилоти об на танҳо дар сатҳи маҳаллӣ, балки дар миқёси ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар соҳаи об ташаббусҳо пешниҳод мекунанд. Дар ин радиё, сафари расмӣ Сарвазирӣ Ҷумҳурии Қирғизистон Абдуллоева А.Р, барои рушди минбаъдаи муносибатҳои дӯчониба таъсири амиқ расонид.[5, с. 84] Минбаъд бошад, сафари расмӣ Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Қирғизистон рӯзҳои 14-15 ноябри соли 2014 ба равобити байниҳукуматӣ тақони мусбат бахшид. Дар ҷараёни сафар масъалаҳои мубрами ҳамкорӣҳои дӯчониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Қирғизистон баррасӣ шуданд. Зимни сафар ба рушду таҳкими ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд ва густариши шарикӣ баробарҳуқуқ дар асоси анъанаҳои неки ҳамсоғӣ ва дӯстӣ изҳори ҳавасмандӣ карда шуд. Аз нигоҳи таҳкими минбаъдаи ҳамкорӣҳои дӯчонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, инчунин ҳангоми баррасии мавқеъҳои ду давлат оид ба масъалаҳои мубрами дорои хусусияти байналмилалӣ ва минтақавӣ мавриди таваҷҷуҳи тарафайн, сафарҳои Вазирӣ қорҳои қоричӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Қирғизистон дар моҳҳои март ва августи соли 2013 ва июли соли 2014 ва сафари Вазирӣ қорҳои қоричӣ Ҷумҳурии Қирғизистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи сентябри соли 2014 ва феввали соли 2015, аҳамияти бузург доштанд. Тоҷикистон ва Қирғизистон ба рушди ҳамкорӣҳои минтақавӣ ва таҳкими равандҳои ҳамгирӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Аз ин лиҳоз, онҳо ба ҳамқорӣ дар ҷаҳорҷӯби ИДМ, СПАД, СХШ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ, ки ҳарду давлат дар он ширкат мекунанд, аҳамияти хосса медиҳанд. Ин сохторҳо имқон медиҳанд, ки мавқеъҳоро ҳамоҳанг созанд ва манфиатҳои умумиро ҳимоя кунанд. Умуман, робитаҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон ҳам дар заминаи дӯчониба ва ҳам дар заминаи бисёрҷониба бомуваффақият инкишоф меёбанд. Пойгоҳи ҳуқуқӣ равобити Тоҷикистону Қирғизистон аз 88 санади баймзорасида аз соли 1993 то 2014 иборат аст. Имрӯз миёни ду кишвар дар бораи ҳамқорӣ мутақобила дар бахшҳои иқтисод, маориф, илм, фанновариҳои иттилоотӣ, фарҳанг ва варзиш созишномаҳо ба имзо расидаанд. Тоҷикистон ва Қирғизистон дар ин марҳала бо мақсади густариши минбаъдаи ҳамкорӣҳои дӯчониба Шурои вазирони қорҳои қоричиро таъсис доданд, ки маҷлиси аввали он 6 августи соли 2009 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Минбаъд бошад, бо ин мақсад Шурои Олии Ҳамоҳангсозии байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистонро таъсис доданд, ки ҷаласаи якуми он 27-28 майи соли 2013 дар шаҳри Бишкек баргузор мегардад. Ташаққули ин сохторҳо аз хоҳиши ду ҷониб барои ҳалли самараноки масъалаҳои афзалиятнок ва ба сатҳи сифатан нав баровардани муносибатҳои дӯчониба имконият медиҳад.

Ҷи тавре, ки дар боло ишора гардид, густариши ҳамкорӣҳои байниҷадигарӣ ҳарду ҷониб баъди ба даст овардани истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон равнақи тоза қасб менамояд. Бо ин мақсад ҳануз 12 июли соли 1997 Комиссияи байниҳукуматӣ оид ба баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои дӯчониба миёни ду кишвар

таъсис дода мешавад, ки ҳамасола ҷаласаҳои худро дар ин ва ё он ҷумҳури доир мегардонад. Танҳо дар давраи солҳои 1997 то соли 2014 сездаҳ ҷаласаи ин комиссия баргузор гардидааст. Ҷаласаи сездаҳуми ин комиссия 27-28 августи соли 2014 дар шаҳри Бишкек баргузор шуда буд, ки дар он зимни мулоқот ҷонибҳо доираи васеи масъалаҳои мубрами ҳамкориҳои дучонибаро баррасӣ намуданд. Санад ва ҳуҷҷатҳои қабулгардидаи ин ҷаласа барои ҳарду ҷониб манфиатбахш буда, барои тавсеаи бештари ҳамкориҳои байниҷаҳонии ҷумҳуриҳои мо то ба имруз мусоидат менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон дорои иқтисодии тавоноии обӣ, энергетикӣ ва истихроҷи маъдан мебошанд, аммо сатҳи истифодаи онҳо то имруз паст боқӣ мемонад.[5, с. 4] Бинобар ин, дар оянда барои тараққӣ додани иқтисодиёти миллӣ, ҳар ду давлат саъю кушиш доранд, ки захираҳои мавҷудаи обу энергетикиро самараноктар истифода баранд. Давлатҳои мо, ки ҳоло дар роҳи тараққиёти мустақил дохил шудаанд, бе ҳамкориҳои самарабахши иқтисодии берунӣ, бе ҷалб намудани капитали хориҷӣ, бе сармоягузориҳои берунӣ проблемаҳои иқтисодиро сиёсӣ ва экологиро ҳал карда наметавонанд, ба давлатҳои ба дараҷаи баланд тараққикарда «танҳо» табдил ёфта наметавонанд.[12, с. 30]

Дар байни давлатҳои мо робитаҳои фарҳангӣ ва гуманитарӣ ғаёлона инкишоф меёбанд. Гузаронидани рузҳои маданияти ҳар ду ҷумҳури, ташкили чорабиниҳои гуногуни мусиқии миллӣ, конференсияҳои илмӣ амалии байналхалқӣ, симпозиуми семинарҳо бо иштироки намоёндагони илм, санъат ва эҷодкорон ба ҳукми анъана даромадааст. Вазоратҳои фарҳанги ду кишвар созишномаи вижаи ҳамкорӣ имзо карданд, ки дар он ҷонибҳо дар бораи ба таври навбатӣ баргузориҳои рӯзҳои фарҳанги ду кишвар ба тавофуқ расиданд. Ҳамкориҳои фарҳангии байни халқҳои дӯст анъанаи хубе касб менамояд. Дар муаррифии фарҳангу санъати ҳарду кишвар дастаҳои театрии Тоҷикистону Қирғизистон нақши бузург бозиданд. Фестивалҳои мунтазаме, ки дар онҳо коллективҳои эҷодии ҳар ду мамлакат иштирок мекунанд, ба боз ҳам наздик шудани халқҳо ва мустаҳкам шудани алоқаҳои маданӣ мусоидат мекунанд. Халқҳои тоҷику қирғиз дар давоми асрҳои зиёд бо ҳам алоқаманд буда, сарнавишти таърихӣ умумӣ доранд. Наздикии арзишҳои фарҳангӣ ва маънавии ҳарду халқ ба онҳо имкон медиҳад, ки дар як минтақа ин халқиятҳои гуногун ва зебо бо ҳам дар ҳамдигарфаҳмӣ зиндагӣ бунёд кунанд. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати худ рушди ҳамҷонибаи идеалҳои баланди фарҳангӣ, тавсеа ва амиқсозии табодули фарҳангӣ ва ҳамкориҳои минтақавиро самти афзалиятноки сиёсати хориҷӣ медонад.

Халқҳои мо маданияти қадима ва бой доранд, ки берун аз ин минтақа маълум аст ва намоёндагони он шуҳрати ҷаҳонӣ доранд. Раванди ғанӣ гардондани маданияти ду халқи ҳамсоя асрҳо боз давом дорад. Тоҷикон достони мардумии қирғиз «Манас» -ро хуб медонанд. Асарҳои пураарзиш ва аҷоибӣ яке аз намоёндагони барҷастаи адабиёти муосири ҷаҳон Чингиз Айтматов дар байни мо тоҷикон маълум ва машҳур буда, ҳамеша хонандагони худро доранд. Мо бо эҷодиёти ҷунин ходимони барҷастаи илм ва маданияти Қирғизистон, монанди: Т. Қосимбеков, Т. Содикбеков, А. Акаев ва бисёр дигарон хуб шиносем. Ҳамватанони қирғизи мо дар гулгулшукуфии Тоҷикистон саҳми муносиб гузоштаанд. Онҳо ҳамчун қисми таркибии ҷамъияти сермиллати мо дар ҳаёти моддӣ ва маънавии он нақши бориз мебозанд. Намунаи дигар ва мусбати муносибатҳои дучонибаи ин давлатҳои соҳибистиклол таҳкиму густариши робитаҳо дар соҳаи фарҳангу санъат ва маориф на танҳо дар сатҳи байнидавлатӣ, балки дар сатҳи минтақавӣ, бахусус байни минтақаҳои наздимарзӣ мебошад. Ҳамин тариқ, солҳои охир байни вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Бодканди Ҷумҳурии

Қирғизистон мунтазам фестивалҳо гузаронида мешаванд, ки ба таҳкими ҳамҷонибаи дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат мекунад. Дар ду минтақа табодули ҳайатҳои мактаббачагон ташкил карда мешавад, то кудакон бо фарҳанг, анъана ва табиати ҳарду давлат ошно шаванд.[3, с. 65] Ҳамин тариқ, аз 8-уми июл то 13-уми июли соли 2015 «Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Қирғизистон» баргузор гардид. Чорабиниҳо, ки дар доираи ин падидаи фарҳангӣ баргузор шуданд, тамошобинонро бо намунаи дурахшону гуногунҷанбаи санъати халқи тоҷик, бо расму ойинҳои асил ва дастовардҳои муосири Тоҷикистон дар соҳаи фарҳанг ошно намуданд. Чорабиниҳои сершуморе, ки дар доираи «Рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Қирғизистон» дар шаҳри Бишкек, инчунин дар вилояти Исиккул баргузор шуданд, таваҷҷӯҳи кишварҳои дустро барои инкишофи минбаъдаи муколамаи маданияту гуманитарӣ афзун намуда, ба он мазмунӣ нав бахшиданд. Моҳи феввали соли 2018 Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Сооронбой Жээнбеков як сафари расмӣ ба Тоҷикистон анҷом дод, ки дар чараёни он як қатор асноди ҳамкориҳои дучониба дар бахшҳои мухталиф ба имзо расид. Аз ҷумла созишномаҳо дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи аттестатсияи кадрҳои баландихтисоси илмӣ ва илмию педагогӣ, дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи тандурустӣ, фарҳанг ва ғайра.[9,] Дар маҷмӯъ, равобити Тоҷикистону Қирғизистон бар пояи майли ба роҳ мондани робитаҳои мутақобилан судманд дар самтҳои мухталиф бунёд шудааст. Имрӯз Тоҷикистону Қирғизистон давлатҳои мебошанд, ки на танҳо дар соҳаи иқтисодӣ, балки дар соҳаҳои фарҳанг, илм, маориф, тандурустӣ, варзиш ва сайёҳӣ ҳам иқтидори бузурги ҳамкорӣ доранд. Вақтҳои охир дар ҳамаи ин соҳаҳо рушди ҳамкориҳои самарабахш мушоҳида карда мешавад. Масъалаи дигаре, ки дар доираи ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Қирғизистон аз замони Ҳокимияти Шуравӣ боқи мондааст ва то рӯзҳои мо идома мегирад ин масъалаи ҳалли мушкилоти марбут ба делимитатсия ва демаркатсияи сарҳади давлатӣ мебошад, ки мутабоқи он аз Тоҷикистон додани 89 ҳазор гектар замин ба Ҷумҳурии Қирғизистон барои истифодаи эҳтиёҷоти иқтисодӣ вуҷуд дошт. Вобаста ба ин дар марзи миёни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳудуди 70 минтақаи баҳсбарангез мавҷуд буд. Онҳо асосан дар ноҳияи Лейлеки вилояти Ўш, вилояти Бодканд (Қирғизистон) ва ноҳияи Исфараи вилояти Хучанд ва вилояти Ҷирғитол (Тоҷикистон) ҷойгир буданд.[1, с. 10] Ҷониби Қирғизистон мавҷудияти ин мушкилот ва зарурати ҳалли онро рад намекунад. Аз ин рӯ, ҳанӯз соли 2004 ду ҷаласаи Комиссияи байниҳукуматӣ ба ҳалли ин масъала бахшида шуда буд. Қирғизистон ва Тоҷикистон ҳамсоя буда, бо ҳамдигар муносибатҳои дӯстона ва неки ҳамсоягӣ доранд. Муносибатҳои Тоҷикистону Қирғизистон, бидуни таассуфи баъзе аз шахсиятҳо, намунаи рушди мутаносиби муносибатҳои сиёсӣ ҳам барои кишварҳои минтақа ва ҳам барои кишварҳои ИДМ боқӣ мемонад. Сарфи назар аз муноқишаҳои марзӣ маҳаллӣ дар манотиқи баҳсбарангези вилояти Бодканди Ҷумҳурии Қирғизистон ва ноҳияи Исфараи вилояти Суғд, ҷонибҳо ҳамеша сабӣ кардаанд, ки ин мушкилоти сарҳадиро яққоя ҳал кунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллоева А.Р. Маҷмуаи иншоҳо аз Осӣи Марказӣ. – Душанбе, 2018 – С.10; 11;
2. Абдуллаева А.Р. Из истории сотрудничества Республики Таджикистан с Кыргызской Республикой в постсоветскую эпоху водных ресурсов, и прежде всего создание гидроэнергетических объектов, расширение торговых отношений. – Душанбе, 2011. – С. 59.

3. Қирғизистон – Тоҷикистон: Истиқлолият, шароити бозғармонӣ ва ҳамкории ба ҳамаи ҷиҳатҳои мардум. - Душанбе, 2018. - С. 65.
4. Назаров П.С. Тоҷикистон: хусусиятҳои бавҷудӣ ва инкишофи низомии демократӣ дар давраи соҳибистиқлолии кишвар. – Душанбе, 2015. – С. 136-137.
5. Назаров А.А., Бойматов А.А., Хочмуродова Р.Н., Шиповалова С. Тоҷикистон ва Қирғизистон: ҳамкории тижоратӣ ва иқтисодӣ. – Душанбе, 2011. – С. 4; 84.
6. Ниёзов М. Дар давоми 25 сол бозғармонӣ ва дусти Тоҷикистону Қирғизистон бегона шудааст // «Тоҷикистон». 15 майи 2018 – С. 23; 25.
7. Саидов З.Ш. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар давраи ташаккули давлати мустақили мустақил: Монография. Маълумоти 7-ум. – Душанбе: «Контраст» Ассот . Ltd., 2010. - С. 83; 84.
8. Селикин А. Муносибатҳои ҳамдигарии давлатҳои Осиёи Миёна. Потенсиали низомҳои минтақа // Осиёи Марказӣ. Геополитика ва иқтисодиёт. - Душанбе, 2010. – С. 99.
9. Таджикистан и Кыргызстан подписали ряд документов о двустороннем сотрудничестве в разных сферах. Источник: <https://avesta.tj/2018/02/02/tadzhikistan-i-kyrgyzstan-podpisali-ryad-dokumentov-o-dvustoronnem-sotrudnichestve-v-raznyh-sferah/?ysclid=m154yaek3f205949428#> Avesta.tj
10. Толибов Ф. Осиёи Марказӣ: назарияи ҳамгироӣ. Андешаҳо дар бораи гузашта, дурнамои оянда. – Тошкент, март, 2017. - С.28.
11. Холиқназар Ҳ. Дараҷа ва хусусияти иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии минтақавӣ ҳамкории иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ., – Тошканд, 2017. – С.38-45.
12. Abdullayeva A.R., On Collaboration of Tajikistan Republic with Kyrgyzstan Republic in the post-Soviet Epoch, 2020 - P.28; 30.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

АШУР БЕБАХОИ ФАЙЗ,

Кандидат второго курса кафедры дипломатии и международных отношений,
Республика Таджикистан, 734001, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33 телефон: (992)
550-31-11-19; электронная почта: ashur.bebaho@mail.ru

Данная статья относится к области исторической науки и посвящена вопросу становления и развития взаимного сотрудничества между постсоветскими республиками Центральной Азии – Таджикистаном и Кыргызстаном в период независимости. Автор считает, что в условиях государственной независимости одной из приоритетных задач внешней политики Таджикистана является установление политических, социально-экономических, культурных и гуманитарных связей с зарубежными странами, в том числе с соседними странами, такими как Кыргызская Республика. Сфера сотрудничества между республиками и дружбы между таджикским и кыргызским народами имеет давнюю историю и быстро расширяется в новый период независимости. Именно в этот период были проведены многочисленные встречи как на высшем уровне, так и на уровне представителей политических, общественных и деловых кругов обеих стран, региональных лидеров, на которых обсуждались перспективы сотрудничества сторон в политической, торговой, обсуждались экономическая, гуманитарная и другие области. Важную роль в укреплении и развитии этих отношений сыграли позиции глав государств, особенно уважаемого Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и других политических лидеров Кыргызской Республики. Именно поэтому сегодня Таджикистан и Кыргызстан входят в

число стран, которые благодаря взаимовыгодным отношениям и сотрудничеству приобрели большой потенциал не только в экономической сфере, но и в сферах культуры, науки, образования, здравоохранения, спорта и туризма.

Ключевые слова: становление, развитие, сотрудничество, история, Центральная Азия, СНГ, Таджикистан, Кыргызстан, период независимости, внешняя политика, экономика, торговля, наука, культура, образование, здравоохранение, спорт, туризм.

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN
TAJIKISTAN AND KYRGYZSTAN IN THE PERIOD OF STATE
INDEPENDENCE
ASHUR BEBAHOI FAYZ,**

Kandidat второго курса kafedry diplomatii i mezhdunarodnykh otnosheniy, Respublika
Tadzhikistan, 734001, g. Dushanbe, ulitsa Saidi Nasira, 33 telefon: (992) 550-31-11-19;
elektronnaya pochta: ashur.bebaho@mail.ru

This article belongs to the field of historical science and is devoted to the issue of the formation and development of mutual cooperation between the post-Soviet republics of Central Asia - Tajikistan and Kyrgyzstan during the period of independence. The author believes that in the conditions of state independence, one of the priority tasks of Tajikistan's foreign policy is to establish political, socio-economic, cultural and humanitarian relations with foreign countries, including neighboring countries such as the Kyrgyz Republic. The sphere of cooperation between the republics and friendship between the Tajik and Kyrgyz peoples has a long history and is expanding rapidly in the new period of independence. It was during this period that numerous meetings were held both at the highest level and at the level of representatives of the political, social and business circles of both countries, regional leaders, where the prospects of cooperation between the parties in the political, commercial, economic, humanitarian and other fields were discussed. The positions of the heads of state, especially the honorable President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon and other political leaders of the Kyrgyz Republic, played an important role in the strengthening and development of these relations. That is why today Tajikistan and Kyrgyzstan are among the countries that have gained great potential not only in the economic sphere, but also in the spheres of culture, science, education, healthcare, sports and tourism through mutually beneficial relations and cooperation.

Keywords: formation, development, cooperation, history, Central Asia, CIS, Tajikistan, Kyrgyzstan, period of independence, foreign policy, economy, trade, science, culture, education, health, sports, tourism.

Муқарриз: П. Назарзода доктори илмҳои сиёсӣ, профессори
кафедрои сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии
Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ф. Амиров сардори раёсати кадр ва корҳои махсуси
донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

УДК: 305.42

ЖЕНЩИНЫ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЯХ ТАДЖИКИСТАНА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ХУДЖАСАИДОВА НИЗОРАБЕГИМ ХУШКАДАМОВНА,

Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент
кафедры истории таджикского народа. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
проспект Рудаки, 17. Телефон: 938630324.

В период независимости участие женщин в Парламенте Республики Таджикистан прошло через значительные трансформации, отражающие эволюцию государственной политики в сфере гендерного равенства и усиления прав женщин. Внедрение законодательных мер, национальных стратегий и активное участие женщин-лидеров способствовали созданию условий для более равноправного представительства женщин в законодательных органах. Несмотря на достигнутый прогресс, остаются существенные проблемы, такие как социальные стереотипы и ограниченные возможности для карьерного роста женщин в высших эшелонах власти. В связи с этим продолжение работы по устранению барьеров для равноправного участия женщин в политике является необходимым. Увеличение доли женщин в нижней палате парламента до 25% в 2020 году — это позитивный шаг, требующий дальнейшего закрепления и расширения на все уровни управления. Продолжение усилий в данном направлении, включая разработку новых образовательных и поддерживающих программ для женщин, позволит укрепить их роль в политике и создать более справедливую и устойчивую политическую систему в Республике Таджикистан.

Политические партии играли ключевую роль в демократическом процессе, активно участвуя в выдвижении и продвижении кандидатов на выборы в законодательные органы республики. К 2000-м годам в Таджикистане было зарегистрировано несколько политических партий, среди которых наиболее влиятельными стали Народно-демократическая партия Таджикистана (НДПТ), Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ, запрещена в 2015 году), Коммунистическая партия и Социал-демократическая партия Таджикистана.

Ключевые слова: *женщина, партия, политика, мужчины, выборы, парламент, участие, демократия, исламская, социалистическая, должности, финансы, права женщины, гендер, равноправие.*

С 1991 по 2021 год участие женщин в Парламенте Республики Таджикистан претерпело значительные изменения, отражающие эволюцию политики государства в отношении гендерного равенства и укрепление прав женщин в обществе. Благодаря принятым законам, национальным стратегиям и активному участию женщин-лидеров страна смогла создать условия для более равноправного представительства женщин в законодательных органах. Однако, несмотря на некоторый прогресс, достигнутый в последние десятилетия, остаются вызовы, такие как социальные стереотипы и ограниченные возможности продвижения женщин на высшие посты. Вот почему, необходимо продолжать работу над устранением барьеров для равноправного участия женщин в политике. Увеличение женского представительства до 25% в нижней палате в 2020 году — это положительный шаг, однако он требует закрепления и расширения на все уровни управления. [1] Продолжение работы в данном направлении, включая разработку новых образовательных и поддерживающих программ для женщин, позволит укрепить роль женщин в политике и создать более справедливую и устойчивую политическую систему в Республике Таджикистан.

В исследуемый период в Таджикистане политические партии играли важную роль в демократическом процессе, активно участвовали в формировании и продвижении кандидатов на выборы в законодательные органы республики. К 2000-м годам в стране зарегистрировалось несколько политических партий, среди которых наиболее влиятельными стали Народно-демократическая партия Таджикистана (НДПТ), Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ, запрещена в 2015 году), [3. С.67.] Коммунистическая партия и Социал-демократическая партия Таджикистана.

Следует отметить, что в деятельности каждой из них участие женщин оставалось низким по сравнению с мужчинами. Так как большинство партий, за исключением НДПТ, имеют ограниченные финансовые средства, это затрудняло поддержку женских кандидатов. В результате женщины редко выдвигались на ключевые должности, а их участие на выборах часто ограничивалось номинальными позициями в избирательных списках. Сами женщины не редко сталкивались с финансовыми и социальными трудностями, которые сужали перспективы быть избранными.

Народно-демократическая партия Таджикистана (НДПТ), основанная в 1994 году, стала важной политической силой в стране, способствующей не только экономическому и социальному развитию, но и продвижению гендерного равенства. Одним из приоритетов партии стало создание условий для участия женщин в политике и государственной деятельности, что соответствует долгосрочным планам Республики Таджикистан по достижению гендерного равенства.

НДПТ как доминирующая партия, использовала женщин как часть своей социальной политики. В условиях доминирования НДПТ, женщины в основном представлены в рамках этой партии. Как правящая партия, она заинтересована в поддержке гендерного равенства, что способствовало вовлечению женщин в партийные структуры. Однако представительство женщин в руководящих структурах партии оставалось ограниченным.

Начало 2000-х годов ознаменовалось увеличением числа женщин, вовлечённых в политическую деятельность НДПТ. В 2005 году был принят Закон «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и равных возможностей для их реализации», [13. С.182] что стало важным событием для всех политических партий страны. Этот закон стал инструментом, который позволил НДПТ уделять больше внимания вопросам гендерного равенства и созданию возможностей для женщин в политике.

В рамках партийных программ НДПТ активизировала привлечение женщин на руководящие должности в партийных структурах, как на республиканском, так и на региональном уровне. Женщины стали чаще участвовать в предвыборных кампаниях, занимать должности в партийных отделениях и в исполнительных органах. По данным НДПТ, к 2010 году женщины составляли около 20% членов партии, что являлось значительным шагом вперёд по сравнению с середины 90-х годов. [6.С.62]

В 2011 году правительство Таджикистана утвердило Национальную стратегию активизации роли женщин на 2011–2020 годы, [4.С.7] которая предусматривала поддержку участия женщин в политических партиях и государственных органах. НДПТ, как ведущая политическая сила, активно участвовала в реализации стратегии, что привело к дальнейшему увеличению числа женщин в партийных структурах. В рамках стратегии НДПТ также начала проводить обучающие программы, направленные на подготовку женщин к участию в выборах и политической жизни.

К 2021 году НДПТ смогла увеличить долю женщин в своих рядах до примерно 30%, что стало возможным благодаря различным образовательным и мотивационным программам. [12. Л.2] Женщины НДПТ стали активнее участвовать в выборах на уровне местных органов власти и на национальном уровне. Гульбахор Назири (Назирова) – к.э.н, член НДПТ и депутат парламента, стала ярким примером успешного продвижения женщин в партийных структурах. Она активно участвовала в разработке и продвижении законопроектов, направленных на защиту прав женщин, и способствовала развитию женского лидерства.

С начала 2010-х годов НДПТ поддерживала участие женщин в выборах на уровне местных органов власти и парламента. По итогам выборов 2020 года женщины составили около 25% депутатов, [12.Л.2] что стало значительным шагом в сторону увеличения их представительства. Важную роль в этих достижениях сыграли образовательные программы, реализуемые НДПТ, а также программы наставничества для молодых женщин, которые стремились к политической карьере.

НДПТ добились увеличения доли женщин в своих рядах, что соответствует целям гендерного равенства, установленным государственной политикой и международными обязательствами. Через различные образовательные и тренинговые программы НДПТ смогла повысить уровень подготовки женщин, вовлечённых в партийную и политическую деятельность. Это привело к улучшению их профессиональной подготовки и способности принимать решения на высоком уровне. Благодаря поддержке НДПТ женщины стали активно участвовать в предвыборных кампаниях и занимать ключевые должности на уровне местных и национальных органов власти. В том числе Джамила Саидова, Мархабо Алимова, Елена Лашкарбекова, Манзура Махкамова и многие другие были назначены на руководящие посты в результате кадровых перестановок. [12.]

Однако, несмотря на успехи, многие женщины сталкиваются с ограничениями, связанными с традиционными представлениями о роли женщин в обществе. Это препятствует более широкому участию женщин в политической жизни и снижает эффективность программ НДПТ. В крупных городах женщины получают больше поддержки для участия в партийной жизни, однако в сельских районах их присутствие остаётся низким. Финансовые ограничения партий и нехватка ресурсов на уровне региональных отделений затрудняют реализацию долгосрочных образовательных и профессиональных программ для женщин.

Итак, Народно-демократическая партия Таджикистана за три десятилетия проделала значительный путь в поддержке женщин, стремящихся участвовать в политической жизни. С 1991 по 2021 годы НДПТ активно способствовала привлечению женщин, обеспечив их доступ к различным уровням партийной и государственной работы. Благодаря государственной поддержке, разработке и внедрению образовательных программ, росту профессиональной квалификации женщин НДПТ смогла внести значительный вклад в развитие гендерного равенства в Таджикистане. С 2011 – по 2013 года председателем НДПТ – Махфират Хидирова. [2.С.31] В ряды партии были приняты 26923 человек и общее число членов партии составило 60 828 человек, что по сравнению с предыдущими годами на 44% больше. Из этого числа, 27143 женщин и 25601 человек – молодежь. [14.С.143]

Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ), до её запрета в 2015 году, также привлекала женщин к политической деятельности, прежде всего с учётом религиозной ориентации. Следует констатировать, что партия не всегда поддерживала

полное гендерное равенство. Их политика в отношении женщин не всегда способствовало увеличению женского представительства. Другие партии, такие как Партия социально-экономических реформ и Коммунистическая партия, пытались привлекать женщин к участию в политических процессах, но их реальное влияние оставалось незначительным из-за ограниченных ресурсов и общего уровня политической активности в стране.

Для повышения участия женщин в политике правительство Таджикистаном приняло ряд мер, направленных на введение квот, предполагающие обязательное включение женщин в списки кандидатов на выборах. Так, партии, участвующие в выборах, должны были включать в свои списки не менее 30% женщин. [10.Л.6] Эти квоты, однако, относились к кандидатским спискам, а не к фактическому количеству женщин, которые могли быть избраны. Это означало, что значительная часть женщин, включённых в списки, не занимала высокие позиции, не получала реального шанса на избрание, а также доступ женщин к значимым должностям. Фактическая реализация этих мер оказалась сложной, поскольку на практическом уровне социальные, культурные и экономические барьеры препятствуют их полной интеграции в политическую жизнь страны.

В течение первых лет независимости (1991–2000 гг.) и в условиях гражданской войны женское представительство в политических партиях было крайне низким, не превышая 2-3% [10] среди активных членов партий. Большинство женщин в Таджикистане были исключены из политического процесса из-за отсутствия политической активности и социальной поддержки.

Этот период характеризовался ослаблением государственных институтов и, в то же время, возникновением множества новых политических партий. В условиях глубоких потрясений женщины практически не участвовали в политике, и их роль в партийной жизни была ограниченной. Хотя некоторые женщины проявляли активность в политических партиях, их присутствие в партийных структурах было минимальным. Многие партии в этот период ориентировались на традиционные ценности и поддерживали роль женщин, ограниченную домашней сферой. Так, В конце 90-х годов НДПТ разработала первые инициативы для вовлечения женщин в политику, но их реальное участие оставалось незначительным. Традиционные взгляды на роль женщин в обществе продолжали оставаться серьёзным барьером.

В 90-е годы практически отсутствовали образовательные программы и инициативы, направленные на подготовку женщин к активной политической деятельности, что в значительной степени препятствовало их участию в партийной жизни. К началу 2000-х годов, после мирного урегулирования, началось постепенное увеличение числа женщин в политике. Принятие Закона «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин» (2005 г.) стало важным шагом к формированию государственной политики в области гендерного равенства. Этот закон способствовал укреплению позиций женщин в политических партиях и предоставил юридическую базу для их активного участия в политической жизни. В рамках закона стали реализовываться квоты и другие механизмы, направленные на увеличение числа женщин в партийных структурах и на руководящих постах. К 2010 году участие женщин в политических партиях начало постепенно увеличиваться. Так, Народно-демократическая партия Таджикистана, возглавляемая президентом Эмомали Рахмоном, начала привлекать женщин в партийные структуры и заявила о своей приверженности принципам гендерного равенства. Согласно данным ЦИК Таджикистана, если 2001 членами партии являлись 28, 6% женщин, в 2005 г. их

количество было около 38,0% членов НДПТ, то в 2010 г. оно достигло 41,2%. [4.С.7] Однако, несмотря на количественный прогресс, деятельность женщин ограничивалась в основном вспомогательными и административными должностями.

В этот период активной участницей политической жизни стала Саодат Амиршоева, член НДПТ, которая внесла значительный вклад в разработку программ, направленных на защиту прав женщин и улучшение их социального положения. [7]

Национальная стратегия, утверждённая в 2011 году, сыграла ключевую роль в расширении возможностей для женщин в политике. В рамках стратегии была поставлена цель увеличить долю женщин в политических и общественных структурах, включая партийные организации. К 2021 году эта стратегия обеспечила значительный рост числа женщин, активно участвующих в работе партий и занимающих высокие позиции. По данным на 2021 год, женщины составляют около 25% членов политических партий, что свидетельствует о значительном прогрессе в укреплении их позиций. Например, в Социалистической партии Таджикистана Рустамова Миджгона, Саидошурова Давлатхоним, Бободжонова Наргиза и Кобилова Угул и Демократической партии Мирзоева Зухро женщины заняли ключевые позиции в региональных подразделениях, активно участвуя в разработке программных документов и избирательных кампаниях. [11]

Следует отметить, что основными факторами, влияющими на участие женщин в деятельности политических партий являются законодательные ограничения; социально-культурные барьеры; экономические барьеры; деятельность международных организаций и региональные различия. Таджикистан — традиционное общество, где роль женщин по-прежнему ограничена семейной сферой. В результате многие женщины не рассматривают участие в политических партиях как допустимый или желаемый для них выбор.

Участие в политической жизни требует времени и ресурсов, что создаёт дополнительные трудности для женщин, особенно в сельских районах. Согласно данным Всемирного банка, более 70% [8.С.247] женщин в Таджикистане проживают в сельской местности, где доступ к ресурсам и образованию ограничен.

Существенна роль международных организаций таких, как ООН, ОБСЕ и UN Women, которые оказывают поддержку программам по расширению участия женщин в политике. Например, по данным UN Women, за последние два десятилетия более 500 женщин прошли обучение в рамках программ по развитию лидерства и политического участия, но только около 15% [9.С.7] из них были вовлечены в партийную деятельность.

Как известно, большинство таджикских партий не имеет внутренних институтов, направленных на поддержку и продвижение женщин. В результате женщины часто остаются на второстепенных ролях и не получают возможностей для карьерного роста внутри партий. В большинстве партий отсутствуют программы подготовки кадров, что также затрудняет участие женщин. Они редко участвуют в решении ключевых вопросов и часто занимаются только вспомогательной деятельностью.

В крупных городах, таких как Душанбе, доля женщин, участвующих в партийной жизни, значительно выше, чем в сельских районах. В сельских районах политическая активность женщин практически отсутствует из-за ограниченного доступа к образовательным и экономическим ресурсам.

Исследования показывают, что женщины в Таджикистане менее информированы о политических процессах, что связано с ограниченным доступом к образованию и информационным ресурсам. Женщины, занимающиеся политической деятельностью, зачастую не имеют поддержки ни в партии, ни в обществе. Опрос, проведённый Центром стратегических исследований при Президенте Таджикистана, показал, что только 30% женщин, активных в политике, считают, что имеют достаточную поддержку для продвижения по карьерной лестнице.

Принятые законы и нормативные акты создали благоприятные условия для расширения прав женщин и их участия в политике, что привело к росту их влияния в партийных структурах. Законы, такие как «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин», внесли вклад в формирование благоприятной среды для женского участия. Несмотря на значительные успехи, все ещё остаются вызовы, такие как культурные стереотипы и ограниченная поддержка со стороны партийного руководства.

Для дальнейшего увеличения участия женщин необходимо развивать образовательные и поддерживающие программы, а также укреплять финансовую поддержку для женщин-кандидатов. В будущем, при условии продолжения таких усилий, женщины смогут сыграть ещё более активную роль в политической жизни Республики Таджикистан, что приведёт к более справедливой и равноправной политической системе.

Несмотря на достижения, остаются вызовы, требующие дальнейших усилий. Для более широкого участия женщин в политике необходимы дополнительные меры, направленные на борьбу с социальными барьерами и усиление поддержки на уровне местных сообществ. Вопреки прогрессу, общество в Таджикистане все ещё сохраняет традиционные взгляды, ограничивающие роль женщин в политике, что сдерживает их участие в партийной деятельности. В некоторых партиях руководство все ещё не полностью поддерживает инициативы по продвижению женщин, что ограничивает их возможность занимать руководящие позиции. У партий, особенно региональных и малых, часто отсутствуют ресурсы для реализации программ по подготовке и продвижению женщин, что также сдерживает рост женского участия.

Таким образом, с 1991 по 2021 год участие женщин в политических партиях Республики Таджикистан претерпело изменения, которые отражают попытки государства и самих партий укрепить роль женщин в политическом процессе. Путь к равноправному участию женщин был непростым, однако за последние три десятилетия произошли изменения, позволившие женщинам занять позиции в партийных структурах и внести свой вклад в политическую жизнь страны. Однако, несмотря на попытки государственных и международных структур стимулировать гендерное равенство, уровень вовлеченности женщин в политические партии всё ещё остаётся ограниченным. В этой связи, возникает необходимость дальнейшей работы по созданию условий для полноценного участия женщин в политике, поддержку программ по повышению политической осведомлённости и лидерских навыков женщин, а также преодоление культурных барьеров, включая разработку законодательства о квотах в политических партиях. В отличие от парламента, в политических партиях нет обязательных гендерных квот, что не стимулирует партии к привлечению женщин в активную политическую деятельность.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Женщины составляют более четверти парламентариев в мире: прорыв, но до полного паритета еще далеко//<https://khovar.tj/rus/2021/03/zhenshhiny-sostavlyayut-bolee-chetverti-parlamentariev-v-mire-proryv-no-do-polnogo-pa.....> (дата обращения 22.03.2022 г.).
2. Курбонова Ш.И. Роль народно-демократическая партия Таджикистана в социально-экономической и культурно - политической жизни республики в 1994 – 2019 гг.// Автореферат на соис. уч. ст. док. ист. наук. - Душанбе, 2020.- С.31.
3. Мамадазимов А., Кувватова А. Национальная ассоциация политологов Таджикистана (НАПТ) Регулирование деятельности политических партий и участие женщин в политической жизни в Таджикистане. - Душанбе, 2011. – С.67.
4. Махмадджанова М. Мукаддима//Саҳми занон дар рушди илм(мачмуи мақолаҳо ва барномаҳои иштироки конференсия).-Душанбе, 2022.-С.7.
5. Насиба Содиқи переизбрана на должность заместителя председателя Постоянной комиссии МПА СНГ по науке и образованию//<https://khovar.tj/rus/2022/04/nasiba-sodiki-pereizbrana-na-dolzhnost-zamestitelya-predsdatelya-postoyanno-kom> (дата обращения 10 окт., 2022 г.).
6. Рабиева Г.Р. Гендерные вопросы и политические партии. - Душанбе, 2009. - С.62.
7. Саодат Амиршоева: «Женщин-генералов в Таджикистане должно быть больше» // Asia-Plus, февраль, 2022.
8. Таджикистан: на пути к гендерному равенству (Сборник документов). – С. 247.
9. Таджикистан: Страновая гендерная оценка. Группа всемирного банка. 2021. –С 7.
10. Текущий архив КДЖС. Отчет отдела права и работы с кадрами за 2010-2020 гг. – Л.6.
11. Текущий архив КДЖС . Отчет за 2020-2021 гг.- Л.2
12. Текущий архив НДПТ. Отчет за 2020 г.- Л.2.
13. Туйчиева С. История гендера в культуре Памира (конец XIX- начало XX1 вв.).- Душанбе, 2011.- С.182.
14. Э.Раҳмон. Бист қадами созанда. Душанбе: Эр-граф- 2014. -С.143.

ЗАНОН ДАР ҲИЗБҲОИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

ХУЧАСАИДОВА НИЗОРАБЕГИМ ХУШКАДАМОВНА,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик. Суроға: 7340025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: 938630324

Дар давраи истиқлолият иштироки занон дар парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргунӣҳои ҷиддӣ ба амал омад, ки таҳаввули сиёсати давлатӣ дар соҳаи баробарии гендерӣ ва таҳкими ҳуқуқи занонро инъикос менамояд. Татбиқи тадбирҳои қонунгузорӣ, стратегияҳои миллӣ ва иштироки фаъоли занони пешсаф ба фароҳам овардани шароит барои намояндагии баробарҳуқуқии занон дар мақомоти қонунгузор мусоидат карданд. Сарфи назар аз пешрафтҳои бадастомада, мушкилоти назаррас, ба мисли қолабҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои маҳдуди касб барои занон дар эшелоҳои болоии қудрат боқӣ мондаанд. Аз ин лиҳоз, идомаи кори рафъи монеаҳо дар роҳи иштироки баробари занон дар сиёсат зарур аст. Дар соли 2020 ба 25 ҷузъ расондани ҳиссаи занон дар палатаи поёнии парлумон як қадами мусбатест, ки муттаҳидишавӣ ва тавсеаи минбаъдaro дар тамоми сатҳҳои

идоракуни тақозо мекунад. Идомаи талошҳо дар ин самт, аз ҷумла таҳияи барномаҳои нави таълимӣ ва пуштибонӣ барои занон, нақши онҳоро дар сиёсат тақвият бахшида, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як низоми одилона ва устувори сиёсӣ ба вуҷуд меорад.

Дар пешбарӣ намудани номзадҳо ба интихоботи органҳои конунбарорӣ ҷумҳури ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди демократӣ роли асосӣ бозиданд. То солҳои 2000-ум дар Тоҷикистон чанд ҳизби сиёсӣ ба қайд гирифта шуданд, ки аз ҷумлаи онҳо Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон (ҲХДТ), Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (ҲНИТ, дар соли 2015 мамнӯъ), Ҳизби коммунист ва Ҳизби сотсиал-демократӣ буданд.

Калидвожаҳо: зан, ҳизб, сиёсат, мардон, интихобот, парлумон, иштирок, демократия, исломи, сотсиалистӣ, мансабҳо, молия, ҳуқуқи зан, гендер, баробарӣ.

WOMEN IN POLITICAL PARTIES OF TAJIKISTAN: CHALLENGES AND PROSPECTS

KHUJASAIDOVA NIZORABEGIM KHUSHKADAMOVNA,

Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of the Tajik People. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 938630324.

During the period of independence, women's participation in the Parliament of the Republic of Tajikistan has undergone significant transformations, reflecting the evolution of state policy in the field of gender equality and strengthening women's rights. The introduction of legislative measures, national strategies and the active participation of women leaders have contributed to the creation of conditions for more equal representation of women in legislative bodies. Despite the progress achieved, significant problems remain, such as social stereotypes and limited opportunities for women's career growth in the highest echelons of power. In this regard, continued work to remove barriers to women's equal participation in politics is necessary. Increasing the share of women in the lower house of parliament to 25% in 2020 is a positive step that requires further consolidation and expansion to all levels of governance. Continuing efforts in this direction, including the development of new educational and support programs for women, will strengthen their role in politics and create a more equitable and sustainable political system in the Republic of Tajikistan.

Political parties played a key role in the democratic process, actively participating in the nomination and promotion of candidates for elections to the legislative bodies of the republic. By the 2000s, several political parties were registered in Tajikistan, among which the most influential were the People's Democratic Party of Tajikistan (PDPT), the Islamic Renaissance Party of Tajikistan (IRPT, banned in 2015), the Communist Party, and the Social Democratic Party of Tajikistan. However, women's participation in these parties remained low compared to men. Most parties, with the exception of the PDPT, had limited financial resources, making it difficult to support female candidates.

Key words: woman, party, politics, men, elections, parliament, participation, democracy, islamic, socialist, positions, finance, women's rights, gender, equality.

Рецензент: Тураева Зухро, доцент кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК:338.2

НАҚШИ НБО-И “РОҒУН” ДАР РАВАНДИ СИЁСАТИ ЭНЕРГЕТИКИИ
ТОҶИКИСТОН

КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,

доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент,
ректори Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.
736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109.

Дар мақолаи мазкур қайд карда шудааст, ки дар раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва расидан ба ҳадафҳои бемайлони иқтисодӣ, истифода ва коркарди самарабахши захираву имкониятҳои дохилӣ нақши муассир дорад. Дар ин замина сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон ҳамчун сиёсати соҳавӣ барои ташаккул ва инкишофи соҳаи энергетикаи тоҷик нақши муассир мебозад. Сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон дар замони Истиқлоли давлатӣ мақому манзалати хоса пайдо кард, ки дар раванди идоракунии сиёсии давлат як бахши алоҳида сиёсат эътироф гардидааст. Зеро, агар ба таҳлили масъалаи таҳкими сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон чуқуртар назар намоем, маълум мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз лиҳози захираву имкониятҳои ба рушди сиёсати гидроэнергетика нигаронидашуда дар миқёси ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол карда, тавассути ба таври технологияи муосири ҷаҳонӣ коркард ва истифода кардани захираҳои гидроэнергетикӣ ба рушди иқтисоди кишвар заминаҳои асосиро ба вуҷуд меорад.

Калидвожаҳо: сиёсати энергетикӣ, Истиқлоли энергетикӣ, Манфиатҳои миллӣ, гидроэнергетика, НБО-и “Роғун”, инкишоф, таълимоти сиёсӣ, заминаҳои бозғайтӣ, неруғоҳ, иншоот, барқ.

Сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон дар замони Истиқлоли давлатӣ ба яке аз падидаҳои муҳиммӣ сиёсӣ, ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ табдил дода шуд. Аҳамияти сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон дар масъалаи сохта ва мавриди истифода қарор додани ҷароҳҳои яқум ва дуҷуми НБО-и “Роғун”, ҷараёни корҳои сохтмони дар неруғоҳ ва бозиди ҳамасолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сохтмони ин иншооти тақдирсози миллат, мубрам будани раванди сиёсати энергетикӣ Тоҷикистонро баланд бардошт. Дар ин замина як қатор олимону донишмандон таҳқиқотҳои ба маврид анҷом додаанд. Аз ҷумла, Х. Сафарзода, Х. Азимов, Н. Давлат, Ф. Абдуллоҳ, А. Сидиков, Н. Яздонӣ, Р. Аҳмад, С. Муродов ва дигарон вобаста ба масъалаҳои ташаккул ва инкишофи сиёсати энергетикӣ дар мисоли НБО-и “Роғун” мақолаҳои илмӣ-оммавӣ интишор намудаанд ва онҳо сиёсати энергетикиро ҳамчун таълимоти сиёсӣ дар пешрафти давлатдорӣ миллӣ зарур мешуморанд.

Раванди сиёсати энергетикӣ ҷиҳати расидан ба ин ҳадафҳои стратегияи Тоҷикистон, ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистон мавқеи басо устувор дошта, он аз лиҳози дурнамо ва самаранокӣ нақши калидӣ дорад. Масалан, ба истифода додани иқтидорҳои энергетикиро агар мавриди таҳлилу таҳқиқи сиёсӣ қарор диҳем, ба мо маълум мегардад, ки сохтмони иншооти энергетикӣ аз лиҳози мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ менамоянд.

Бунёди Неруғоҳи барқи обии “Роғун” сарнавиштари падидаи иқтисодӣ ва сиёсии Тоҷикистон дар нимаи аввали даҳҳои дуҷуми асри бисту яқум ба шумор меравад. [13] Он баъди пош хӯрдани Иттиҳодт Шуравӣ нотаом ба мо мерос монд. Идома додани сохтмони ин неруғоҳ чун обу ҳаво зарур аст. Мақолае, ки дар рӯзномаи бонуфузи ҳамонвақтаи «Правда», ки пеш аз оғози сохтмон таҳти унвони «Аз Норак ба Роғун» нашр шуда буд, бо иқтидори пурра ба қор даровардани Неруғоҳи Норак ва оғоз ёфтани Неруғоҳи Роғун дар дарёи Вахш дарҷ ёфтааст.

Хамин тавр, чанбаҳои таърихию сиёсии НБО-и “Роғун”, ки дар мақолаҳои олимони мавриди таҳлил қарор дода шудааст, сарчашмаи бозғамии энергетикӣ Тоҷикистон дар замони Истиқлоли давлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Мо ҳуб медонем, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои энергетикӣ дар мамлакат (баъди Русия) ҷои дуумро ишғол менамояд. Он дар қори барқарор намудани дарёи Аму, обшор намудани заминҳои бекорхобида, сохтмони сарбанди баланди обанбори Роғун мавқеи калон дорад. Имконияти медиҳад, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркменистон бештар аз 300 ҳазор гектар замин обёрӣ карда шавад.

Ба қавли донишманди тоҷик Н.Яздонӣ дар даҳсолаҳои наздиктарин кВт/соат метавонад асбоби нави ҷаҳонӣ шавад. Дар ин ҳусус дар рафти ҳамроҳии иқтисодии Давос пешниҳоди садо доданд. Ҷануз миёнаҳои садсолаи гузашта маълум гардид, ки захираҳои энергетикӣ аз шумори захираҳои нодиранд». [3]

Тибқи нақшаҳои рушди энергетикӣ Ҷанубӣ ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, дар асоси ҳисоби китоби техникаи танҳо дар сурати саривақт сохта ба истифода додани обанбор ва агрегатҳои авали Неругоҳи Роғун дарозумри Неругоҳи Норақ то 100 сол пешбинӣ шудааст. Аз ҳамин лиҳоз, чанд соли минбаъда, ки мо аз он муҳлатҳои муайяншуда НБО-и Роғунро дертар созем, ҳамон қадар тезтар дарозумрии қор ва фаъолияти самаранокии Неругоҳи Норақ кӯтоҳ мешавад, зеро тибқи маълумоти мутахассисон соли дар ҳаҷми то 55 млн. метри кубӣ регу қуму гил дар обанбори Норақ ҷамъ мегардад.

Дар байни иншооти мавҷудии давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки неруи барқ истеҳсол мекунанд, иншооти энергетикӣ дар дарёи Вахш сохташуда аз ҷиҳати иқтисодиву экологӣ афзалияти калон доранд.

Роҷеъ ба моҳияти иқтисодӣ доштани НБО-и “Роғун” назари муҳаққон дар он аст: - «заъфи маърифати молиявӣ ва маърифати сиёсӣ нуқсонҳои ҷиддии тафаккури миллат. Сохтмони Неругоҳи Роғун ин нуқтаро ислоҳ карда истодааст». [4]

Тибқи маълумоти маълум арзиши аслии истеҳсоли неруи барқ дар неругоҳҳои аловии давлатҳои Осиёи Миёна фаъолияткунанда ва дар ояндаи наздик сохта мешудагӣ на камтар аз 4-4,5 сенти ИМА-ро ташкил медиҳад.

Ғайр аз ин, захираҳои нафту газ ва ангишт, ки барои истеҳсоли неруи барқ дар неругоҳҳои аловӣ ҳамчун ашёи асосӣ истифода мешаванд, сол аз сол камтар гардида, истихроҷи онҳоро аз умқи зиёдтару масофаҳои дуртар ба даст овардан лозим мешавад.

Дар қиёс дар Неругоҳи Роғун, ки истеҳсоли неруи барқ вобаста ба истифодаи неруи маҷрои Вахш аст ва ҳамасола тақрор мешавад, арзиши аслии истеҳсоли воҳиди неруи барқ дар минтақаи Осиёи Миёна арзонтарин буда, истифодаи он дар истеҳсоли мухталифи соҳаҳои давлатҳои ҳамсоя судманд аст ва барои истеҳсоли маҳсулотҳои рақобаткунанда соҳаҳои тӯлонӣ айни муддаост.

Ба ақидаи собиқ директори мудирияти НБО-и Роғун З. Ашуров-«агар ГЭС-и Роғун ба қор дарояд, танҳо аз ҳисоби фурӯши барқи ду агрегати он илова ба пардохти маоши бинокорон ҳамаи хароҷотҳо пӯшонидани мешаванд». [9]

Дар сурати ба қор даромадани шаш агрегати Неругоҳи Роғун натавонанд сармоягузори дохилӣ, инчунин сармоягузори хориҷӣ дар зарфи ду сол қарзи худро пас гирифта метавонанд. Аҳамияти калони ирригатсионӣ энергетикӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доштани иншооти номбурда бо он муайян карда мешавад, ки дар ҳудуди иншоот, ки гиреҳи гидроэнергетикӣ бузург ба ҳисоб меравад, обанбори ҳаҷми ғунҷоиши пурраи баробари 13,3 млрд. мукаб, ҳаҷми аввалии ғунҷанокаш-10,3 млрд. мукаб, ҳаҷми минбаъдаи он баробари 8,6 млрд. мукаб метр бо назардошти танзими бисёрсола ва нисбатан пурраи

чараёни оби дарёи Вахш дар назар буда, имконияти истеҳсоли ҳаҷми бисёр миёнасолонани неруи барқаш 13,3 млрдк Вт соатро дар бар мегирад. [10]

Ҳамин тавр, агар ҳаҷми истеҳсоли неруи барқро гирем, пас танҳо бо нархи 2 сент барои як кВт соат фурӯши солонани он ба хориҷи кишвар маблағи 262 млн. долларро ташкил дода, аз ин маблағ ба бучаи давлат 75 млн. доллари ИМАворид хоҳад шуд.

Дар ҷаҳони муосир дарёфт ва истифодаи сарчашмаҳои энергияи тамомнашавандаи барқароршаванда яке аз проблемаҳои асосӣ ба шумор меравад. Хусусан, ин дар ҳолат, ки инсоният ба яке аз проблемаи ҷиддии глобалии экологӣ – гармшавии иқлим дучор мешавад. Мониторинги экологии глобалӣ сабабҳо ва оқибатҳои ин проблемаро муайян карда, бонги изтироб мезанад. Сабаби асосии ин фоҷиаи умумиҷаҳонӣ дар таркиби атмосфера ҷамъшавии газҳои парникӣ мебошад, ки он аз истифодаи бемайлони канданиҳои энергетикӣ карбондор (нефт, ангишт, метан, торф ва дигар) маншаъ мегирад.

Истифодаи ин сӯзишворихо дар саноат, нақлиёт ва хоҷагии халқ боиси хориҷ шудани гази асосии парникӣ мегардад, ки он 50 то 65% ҳаҷми умумии газҳои парникиро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти коршиносон ҳиссаи давлатҳои аз ҷиҳати саноату нақлиёт тараққиёфта оид ба партофтани газҳои парникӣ чунин аст: ИМА – 20%, Русия ва Чин – 11%, Олмон ва Ҷопон – 5% ва боқимонда давлатҳо тақрибан 46%. [8]

Хушбахтона, Тоҷикистони мо ба ғайр аз энергияи мадду ҷазрӣ, ки он дар соҳили баҳру уқёнусҳо мешавад, аз энергияи офтоб, об ва шамол бой аст. Ин гуна сарчашмаҳои энергияро аз ҷиҳати иқтисодӣ арзон ва умуман, алтернативӣ мегӯянд. Дар Тоҷикистони мо истифодаи фаровони энергияи офтоб ва шамол ба технологияи нав ва нисбатан харҷнок вобаста аст. Бо вучуди ин истифодаи ин гуна энергия дар якҷанд гӯшаҳои ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст. Манзур аз ин гуфтаҳо дар он аст, ки мо дарёҳои бузургу миёнаву хурди бисёр дорем ва аз об энергия ҳосил кардан ба мисли бунёди Неругоҳи барқии оби Роғун ба маврид ва алтернативӣ мебошад.

Лоиҳаи Роғун на ин ки кӯҳна нашудааст, балки шоҳкориҳои илми гидроэнергетика ва тафаккури муҳандисӣ маҳсуб мешавад, ба ибораи дигар он шоҳасари техникӣ қабои сангин ба бар дорад ва он рӯз дер нест, ки ҳар санги бо умед ба сарбанд гузошташуда баробари тилло арзиш пайдо хоҳад кард. [11]

Таърих гӯвоҳ аст, ки сохтмони чунин иншоотҳо дар ҷаҳон боиси норозигии ҳамсоҳҳо шудааст. Масалан, Неругоҳи Асвон, ки соли 1970 дар дарёи Нил сохта шудааст, муҳолифати шадиди Судонро ба вучуд оварда буд. Ҳатто бонки байналмилалӣ бозсозӣ ва рушд низ ба сохтмони Асвон муҳолифат нишон дода буд.

Даъвои аз ин ҳам бештар дар атрофи неругоҳҳое, ки Туркия дар дарёҳои Дачла ва Фрот сохта буд, садо додаанд. Ва то ҳол акси ин садоҳо ба гӯши ҷаҳонӣ на мерасад, зеро Анқара барномаи сохтмони иншоотҳои барқии оби худро ба анҷом нарасонидааст. Даъво аз он шуруъ шуд, ки дар охири солҳои 60 – уми қарни гузашта ҳукумати Туркия тасмим гирифт дар дарёҳои Дачла ва Фрот силсилаи нуругоҳҳо созад.

Тибқи ин барнома, ки лоиҳаи Анатолияи ҷанубу шарқӣ ном дорад, Туркия дар ин ду дарё бояд 22 сарбанд, 19 Неругоҳи бузург бисозад. Ин иншоотҳо бояд дар як сол 27 миллиард кВт соат барқ тавлид кунанд. Барои сохтмони Неругоҳи бузурги Отатурк, ки дар соли 1984 ҷаъолияти худро шуруъ кард, 4 миллиард доллар сарф шуд. Неругоҳи Отатурк солона 8-9 миллиард кВт/соат барқ тавлид мекунад. [5]

Дар таърихи истиқлолияти Тоҷикистон ба истифода додани неругоҳҳои барқии обӣ натавонанд зинаи муҳимтарини иқтисодӣ, балки як гардиши ҷиддӣ шуд, ки нуфузи Тоҷикистонро дар сиёсати ҷаҳонӣ баланд кард. Собит кард, ки бе гуфтугӯ, бе ягон шакку шубҳа Тоҷикистон як давлати соҳибиродаи мустақами сиёсӣ мебошад, соҳиби як

фишанги қавии энергетикӣ, натавҷо дар минтақа, балки дар ҳудуди кишварҳои хориҷи ҳамсоя низ ҳаст.

Раванди сиёсати энергетикӣи Тоҷикистон афзалияти муҳим барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тадбирҳои дар ин самт равонагардидаи давлат барои фардои дурахшони кишвар заминаҳои бозғатимод мегузорад.

Ба андешаи Ҳиллари Креймер-шореҳи машҳури амрикоӣ-муаллифи китоби машҳури «Пеш аз ҷархиш» - тарҳи Роғунро калиди пешрафти иқтисодӣ ва сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ номидааст. Ӯ чунин қайд менамояд, ки Неругоҳи Роғуни Тоҷикистон метавонад дили иқтисоди пешрафтаи Осиёи Марказӣ бошад. Ин неругоҳ қодир аст, натавҷо Тоҷикистони ташнаи барқ, балки минтақаҳои шимолӣ Афғонистону Покистон, Қирғизистону Ўзбекистон ва кишварҳои дигари ҳамсояро бо барқ таъмин кунад. [6]

Аз лиҳози географӣ гирем агар, силсилаи неругоҳҳои руди Вахш аз боло нӯҳум буда, дар минтақаи 110 км дуртар аз шаҳри Душанбе ҷойгир аст. Давраи тайёрии сохтмони Неругоҳи Роғун соли 1976 оғоз ёфта буд ва садди он 335 метр хоҳад шуд, ки он дар замони ҳозира дар ҷаҳон аз ҳама баландтарин сатҳ маҳсуб мегардад.

НБО-и Роғун имконияти ба эътидол овардани ҷараёни оби Вахшро дар худ дорад ва аз ин ҷо ҷавлонгари самаранокии НБО-и дар поёноб фаъолият дошта метавонад бошад. [2]

Штефан Колер – Роҳбари раёсати Агентии энергетикӣи Олмон ҳангоми ташрифаш ба Тоҷикистон чунин чунин ақида манзур менамояд: «баъди боздид аз Неругоҳи Норақ андешаи ман дар бораи аҳамияти бузурги Неругоҳи Роғун, ки дар шароити монанд ба ин мавзё бунёд меёбад, боз ҳам қавӣ гардид ва ман минбаъд ширкатҳои Олмониро ба иштирок дар таъбиқи ин лоиҳа тарғиб хоҳам кард. Минбаъд мардуми Тоҷикистон метавонанд маро сафири энергетикӣи давлати худ дар Олмон бишуморанд». [1]

Вобаста ба аҳамияти Неругоҳи барқи обии Роғун ба таври илмӣ назар андузем, ба ҳулосае омадан зарур аст, ки дар воқеъ сохтмони ин иншоот аз лиҳози назари экологӣ, сейсмикӣ, гидротехникӣ ва геофизикӣ асоси илмӣ дошта, он ба рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳо хизмат мекунад. [12]

Иншооти гидроэнергетикӣи Тоҷикистон рушду тараққиёти босуръат ва ояндаи пурсаодати давлати Тоҷикистонро тасаввур кардан мушкул аст. Маҳз ба ҳамин хотир, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкид менамоянд: «Роғун – ҳаёту мамоти Тоҷикистон аст».

Тадақиқоти гуногуни илмию амалӣ, аз қабилӣ геофизикӣ, гидрологӣ, гидротехникӣ, зилзилавӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, гидрогеологӣ ва геологӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар мавзеи сохтмони неругоҳҳо ҳанӯз солҳои 30-юми садаи 20 оғоз ёфта аст. Гузашта аз ин, лоиҳакашӣ ва имконсанҷии техникӣи иқтисодии бунёди ин нерӯгоҳ, тавре қайд намудем, ҳанӯз соли 1971 аз ҷониби Ўзбекистону Туркменистон ва бо ризоияти Тоҷикистон оғоз ёфтааст.

Маҳз ҳамин солҳо сохтмони Неругоҳи Норақ ба марҳалаи асосии худ ворид шуда буд. Тибқи нақша баробари анҷоми сохтмони Неругоҳи Норақ ҳама неруи асосии сохтмонӣ бояд ба бунёди Неругоҳи Роғун сафарбар мегардид, зеро ин ҳарду ба ҳам вобастагии зич доранд. Бе обанбори Роғун Неругоҳи Норақ умри дароз дошта наметавонад. Агар ин кор анҷом дода нашавад, обанбори Норақ аз лой ва сангу шағали аз рӯди пуртуғӣи Вахш воридшаванда пур шуда, нерӯгоҳ корношоям мегардад. Дар чунин ҳолат киштзорҳои беканори Ўзбекистону Туркменистон ҳам, ки асосан ба василаи обанбори Норақ дар фасли тобистон бо оби кишоварзӣ таъмин мешаванд, ба ҳолати ногувор рӯ ба рӯ меоянд.

Ба кор дароварда шудани Неругоҳи Роғун имкон медиҳад, ки боз садҳо ҳазор гектар замин дар ин минтақа обёрӣ карда шавад. Гузашта аз ин, имконоти Тоҷикистон доир ба истеҳсол ва содироти неруи арзони барқ ба маротиб боло меравад ва аз ин сарвати аз ҷиҳати экологӣ безарар дигар кишварҳои ҳамсоя низ метавонанд баҳравар гарданд. Аз ин хотир, бунёди ин иншооти тақдирсоз ба нафъи кулли минтақа аст.

Баъди бо иқтидори пуррааш ба кор даромадан Неругоҳи Роғун метавонад ҳамасола 13,1 миллиард киловатт нерӯи барқ истеҳсол намояд. Даромади софи неругоҳ дар муддати кӯтоҳ хароҷоти пурраи сохтмонашро мепӯшонад, зеро тибқи ҳисоби мутахассисони варзидаи ҷаҳон арзиши аслии неруи барқи дар он тавлидшаванда арзонтарин дар ҷаҳон хоҳад буд.

Лоиҳаи сохтмони Неругоҳи Роғун моҳи ноябри соли 1978 омода шуда, баъди омӯзишу ташхисҳои ҷамаҷонибаи дусола дар сохторҳои гуногуни илмию техникӣ моҳи ноябри соли 1980 аз ҷониби Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ тасдиқ гардид. Ин омӯзиши дусола ташхиси якуми генералии лоиҳаи Неругоҳи Роғун буд. Бори дуюм соли 1990 пас аз қабули Қарори Шӯрои Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ «Дар бораи чораҳои таъхирнопазир барои беҳсозии ҳолати санитарияи экологии минтақаи баҳри Арал» ташхиси ҷамаҷонибаи лоиҳаи бунёди Неругоҳи Роғун гузаронида шуд. Ин ташхис ҳам дурустии интиҳоби мавзеи сохтмон ва самарабахшии иқтисодию иҷтимоӣ ва техникую экологии лоиҳаро тасдиқ намуд.

Тибқи лоиҳа пайкари сарбанд, ки паҳноии зери он 1,5 км-ро ташкил медиҳад, аз 75 миллион м³ сангу шағал ва дигар ҷинсҳои кӯҳӣ иборат хоҳад буд. Таҷрибаи нигоҳубини сарбанди Норак нишон медиҳад, ки чунин иншоот бо гузашти солҳо, аз ҷумла дар натиҷаи зилзилаҳо, ҳарчӣ устувортар мегарданд. Ин аст, ки сарбанди обанбори Норак баъди 41 соли бунёд ёфтаниш дар санҷиши байналмилалӣ чунин иншоот аз ҷиҳати устувории эътимоднокиаш дар ҷойи аввал қарор гирифт.

Соли 1981 сохтмони Неругоҳи Роғун бо иштироки садҳо корхонаю муассиса аз ғӯшаҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз ёфт. Корҳои омодагӣ ба сохтмони ин нерӯгоҳ, аз ҷумла бунёди шаҳри Роғун хеле пештар – соли 1976 оғоз ёфта буд. Дар муддати кӯтоҳ дар ин ҷо як шаҳри ободу муосир барои 1200 оилаи бинокорону мутахассисони иншооти гидроэнергетикӣ бо мактабу шифохонаҳо ва дигар иншооти иҷтимоию фарҳангӣ бунёд ёфт. Чархаҳои нерӯгоҳ ва трансформаторҳои он дар корхонаҳои саноатии Украина, генераторҳо дар шаҳри Свердловски Русия фармоиш дода шуд. Ҷамагӣ барои оморасозии таҷҳизоти Неругоҳи Роғун ва сохтмони ин иншооти азим беш аз 400 корхонаю муассиса аз ғӯшаҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ сафарбар гардида буд.

Сиёсати бунёдкорӣ созандагӣ ва барқарорсозии иншооти мавҷудаи фарсудагардида асосан аз соли 2000 баъди истикрори сулҳу созиш ва ризоияти миллӣ оғоз ёфт.

Бо вучуди қатъи муноқишаҳо ва ба сулҳу созиш расидани ду ҷониб бӯҳрони иқтисодию иҷтимоие, ки бар асари даргириҳо Тоҷикистонро фаро гирифта буд, солҳои зиёд идома дошт. Дар шароити вазнини иқтисодию молиявӣ Тоҷикистон, албатта наметавонист, ки дар танҳои дубора сохтмони Неругоҳи Роғунро оғоз ва идома диҳад.

Аз ин хотир, 16 октябри соли 2004 пас аз гуфтушунидҳои чандсолаи мақомоти Тоҷикистону Русия созишнома оид ба ҳамкории дарозмуҳлати миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ширкати «РусАл» ба имзо расид. Ширкати «РусАл»-и Федератсияи Русия маблағгузории сохтмон ва таҷҳизи ин Неругоҳи азимро бар дӯш гирифта, ҳамзамон хостори харидории Корхонаи алюминийи Тоҷик (ҳозира Talco) шуд.

Дар қисми аввали Созишнома татбиқи лоиҳаи ба итмомрасонии Неругоҳи оби Роғун дар назар дошта шуда буд. Яъне, дар давраи аз 1 январи соли 2005 то 31 декабри

соли 2009 тарафҳо якҷоя бояд марҳалаи аввали сохтмони комплекси гидроэнергетикии Неругоҳи обии Роғунро, ки бакорандозии ду агрегати нерӯгоҳро бо иқтидори тақрибан 4 миллиард киловатт дар як сол таъмин менамояд, амалӣ месохтанд.

Бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, Вазири энергетика ва саноати Федератсияи Русия Виктор Христенко ва дигар шахсони масъул аз ду кишвар 26 сентябри соли 2005 идомаи сохтмони Неругоҳи Роғун расман оғоз ёфт.

Мутаассифона, чанде баъд Ширкати «РусАл» доир ба баландӣ, сохтор ва усули сохтмони сарбанди Неругоҳи Роғун шартҳои ғайри қобили қабулро гузошт, ки дар натиҷа созишномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин Ширкат бекор карда шуд.

Бо ташаббусу ибтикор ва азму иродаи устувори Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон соли 2007 барқарорсозии иншооти мавҷудаи Неругоҳи Роғун ва омодагӣ ба идомаи сохтмону таҷҳизи он бо неруи худӣ ва маблағгузории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав оғоз ёфт.

Тоҷикистон соли 2007 ба Бонки ҷаҳонӣ пешниҳод намуд, ки таҳти назари ин муассисаи бонуфузи байналмилалӣ аз ҷониби беҳтарин ширкатҳо ва мутахассисону коршиносони ҷаҳон бори дигар асосноккунии иқтисодиёи техникӣ ва арзёбии таъсири иҷтимоию экологии ин лоиҳа анҷом дода шавад.

Тибқи тавофуқоти Тоҷикистону Бонки Ҷаҳонӣ то замони анҷоми таҳқиқот дар мавзеи бунёди Роғун танҳо корҳои барқарорсозии иншооти қаблан сохташуда ва омодагӣ ба идомаи сохтмони ин Неругоҳи тақдирсоз бояд анҷом дода мешуд.

Ҷараёни корҳо дар мавзеи сохтмони Неругоҳи Роғун таҳти назорати доимии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Президенти кишвар барои шиносоии бевосита бо рафти кор ва назорати сифати он пайваста ба ин мавзё ташриф меоваранд.

Таҳлили воқеияти табиӣ ва захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон баръало нишон медиҳад, ки рушди босуботу бонизом ва ояндадори Тоҷикистон, асосан аз тариқи истифодаи васеи иқтидорҳои гидроэнергетикӣ, пеш аз ҳама тавассути бунёди нерӯгоҳҳои миёна ва бузурги обӣ имконпазир аст. Аз иқтидори умумии гидроэнергетикии Тоҷикистон, ки баробар ба 527 миллиард кВт/соат аст, ҳоло танҳо 3-4 фоизаш мавриди истифода қарор гирифтааст.

Неругоҳи Роғун натанҳо метавонад ниёзҳои афзояндаи Тоҷикистонро бо неруи барқ дар ҳамаи фаслҳои оол барорад ва истихлоли энергетикӣ кишварро таъмин намояд, балки ҳамчунин метавонад Тоҷикистонро ба кишвари бузурги содиркунандаи неруи барқ табдил дода, рушди бесобиқа ва босуръати тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро таъмин намояд. Неругоҳи Роғун натанҳо барои Тоҷикистон, балки барои кулли минтақа манфиати зиёд дорад, зеро баъди ба кор шурӯъ намудани он кишвари мо ба таври фаровон неруи арзони аз ҷиҳати экологӣ безарар, неруи «сабз» истеҳсол намуда, ҳамзамон метавонад кишварҳои поёнобро ҳатто дар солҳои хушку камбориш бо оби нӯшокию кишоварзӣ таъмин намояд.

Таъмини истиклолияти энергетикӣ мамлакат яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати давлати Тоҷикистон буда, дар доираи он бунёду барқарорсозии Неругоҳи обии Роғун бо ташаббуси Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҷабҳаи заҳмати созанда ба хотири ободии Ватан эълон карда шуд.

Дар корҳои таъмиру барқарорсозии иншооти мавҷудаи Неругоҳи барки обии Роғун Мурочиати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми кишвар ва ба ғуруҳи баровардани сахмияҳои неругоҳ таҳаввулоти бузург ба амал овард. Ин ду падидаи ояндасоз боиси он гардид, ки хурду бузурги Тоҷикистон аҳаммияти иншооти мазкурро амиқ дарк намояд.

Тоҷикистон ба хотири сохтмони Неругоҳи Роғун монанди ҷавони қавипайкар ва диловари биступанҷсолаест, ки ба мисли Фарҳоди кӯҳкан синаи кӯҳи хороро мешикофад,

пеши дарёи шӯху саркаши Вахшро мебандад, кишвари худ ва минтақаро ҷароғистон мегардонад.

Мухимтар аз ҳама, мардуми Тоҷикистон ва ҳар як фарди баору номус зарурат ва аҳамияти ин иншооти сарнавиштсозро бо тамоми ҳастӣ дарк менамояд. Ва ин, албатта, ба бинокорон неруву илҳоми тоза мебахшад.

Майдони сохтмони ин иншооти барои кишвари мо тақдирсоз, ҳамчунин ба корзори Ҳиммату ҷавонмардӣ, озмоиши нангу номус ва гузашта аз ин, ба ғояи миллии мо табдил ёфт. Чунки Роғун на танҳо манбаи нуру рӯшноӣ, балки санги маҳаки номуси миллий, шартӣ иқтидору пойдории давлати Тоҷикистон ва омили асосии таъмини амнияти миллий мебошад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТӢ:

1. А.Шарифзода, З. Қосимӣ, Эмомалӣ Раҳмон ва Роғун. Душанбе.2013. – 26 с
2. Азимов Х. Менеджмент финансирования строительства Роғун ГЭС и приватизации её капитала. - Душанбе, 2010. - 105 сах.
3. А. Сиддиқов, «НБО-и Роғунро бе шумо ҳам месозем» «Ҷумҳурият», 11 март соли 2010
4. Н. Яздонӣ, «Роғун ва камолоти худшиносӣ». «Адабиёт ва санъат», 7 явари соли 2010
5. Н.Давлат, «Роғун ҳоби киро ҳаром мекунад?» «Ҷумҳурият», 6 феввали соли 2010
6. Эмомалӣ Раҳмон – Эҳёгари Роғун.-Душанбе, 2016-321 сах.
7. с
8. И. Ҳизбулло, «Роғун заминҳоро шодоб мекунад». «Ҷавонони Тоҷикистон», 4 феввали соли 2010
9. Р.Аҳмад, «Роғун-бахти рузафзун». Душанбе-2003, с.23
- 10.Р. Аҳмад Қудрати Роғун, Душанбе, 2008. 91 с
- 11.С. Муродов, «Ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз наметавонад ба сохтмони Роғун ҳалал расонад». «Минбари халқ», 11 феввали 2010 с
- 12.С. Неъматуллоев, З. Кобулиев, «Изтироби сарвазирӣ Ёзбекистон асоси воқеӣ надорад». «Ҷумҳурият», 6 феввали 2010
- 13.Ф. Абдуллоҳ, «Роғун-имтиҳонгоҳи номус ва ҳамбастагии миллий». «Ҷавонони Тоҷикистон», 4 феввали соли 2010

РОЛЬ РОГУНСКОЙ ГЭС В ПРОЦЕССЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,

доктор политических наук, доцент,

ректор Хорогского государственного университета имени М.Назаршоев.

736000, Республика Таджикистан, город Хорог, улица Г.Шахтемур 109.

В данной статье отмечается, что в стремительном процессе глобализации и достижении устойчивых экономических целей эффективную роль играет эффективное использование и переработка внутренних ресурсов и возможностей. В этом контексте энергетическая политика Таджикистана играет эффективную роль как отраслевая политика формирования и развития энергетического сектора Таджикистана. Энергетическая политика Таджикистана приобрела особый статус в период независимости, когда она была признана отдельным сектором политики в процессе политического

управления государством. Потому что, если более внимательно рассмотреть вопрос усиления энергетической политики Таджикистана, то становится ясно, что Республика Таджикистан также занимает ключевое положение в мире по ресурсам и возможностям, направленным на развитие гидроэнергетической политики, и за счет переработки и использования гидроэнергетических ресурсов на манер современных мировых технологий создает основные основы экономического развития страны.

Ключевые слова: энергетическая политика, энергетическая независимость, национальные интересы, гидроэнергетика, Рогунской ГЭС, развитие, политическая доктрина, надежные основы, электростанция, объекты, электроэнергия.

THE ROLE OF ROGUN HYDROELECTRIC POWER PLANT IN THE PROCESS OF ENERGY POLICY OF TAJIKISTAN

KOMILBEK AMID YERBEK,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Rector of Khorog State University named after M.Nazarshoev.
736000, Republic of Tajikistan, Khorog city, 109 Shakhtemur Street.

This article notes that in the rapid process of globalization and achieving unyielding economic goals, the effective use and development of domestic resources and capabilities plays an important role. In this context, the energy policy of Tajikistan, as a sectoral policy, plays an important role in the formation and development of the Tajik energy sector. The energy policy of Tajikistan gained a special status and significance during the period of state independence, which was recognized as a separate sector of policy in the process of political management of the state. Because, if we look deeper into the analysis of the issue of strengthening the energy policy of Tajikistan, it becomes clear that the Republic of Tajikistan also occupies a leading position in the world in terms of resources and capabilities aimed at developing a hydropower policy, and through the development and use of hydropower resources using modern world technology, it creates the main foundations for the country's economic development.

Keywords: energy policy, Energy independence, National interests, hydropower, Rogun HPP, development, political doctrine, reliable foundations, power plant, facility, electricity.

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2024 / №4-3 (71) 518 с.**

Мухаррири масъул: М. Хуррамзода
Мухаррири русӣ: Ф. Мирзоева
Мухаррири англисӣ: Ф. Мирзоева
Мухаррири техникӣ: Ҳ. Ризоев

Ответственный редактор: М. Хуррамзода
Редактор русского текста: Ф. Мирзоева
Редактор английского текста: Ф. Мирзоева
Технический редактор: Х. Ризоев

Executive editor: M. Khurramzoda
Russian text editor: F. Mirzoeva
English text editor: F. Mirzoeva
Technical editor: H. Rizoev

МУАССИС ВА НОШИР

Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition web-site: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.